Anul VII. IANUARIE—FEVRUARIE No. 1 și 2.

ARHIVA

Organul Societății Științifice și Literare

DIN IASI

Director A. D XENOPOL

APARE ODATA PE LUNA

SUMARIU

ABONAMENTUL PE AN 15 Lei

Pentru abonamente, trimiterĭ de banĭ, comunicărĭ de articole și orĭ-ce corespondenă, a să adresa la domnul *A. D. Xenopol, Iașĭ.*

EDITURA SOCIETĂȚII

IASI
TIPOGRAFIA NAȚIONALA
1896.

✝

NECULAI BELDICEANU

Neculaĭ Beldiceanu eminentul poet și arheolog, unul din membriĭ ceĭ maĭ de samă a societățiĭ științifice și literare din Iașĭ, a trecut pragul veciniciei. Pe cît mintea îĭ era de bogat înzestrată, cu însușirĭ fireștĭ și cunoștințĭ dobîndite, pe atîta era de un caracter dezinteresat și de o modestie care întrecu chiar marginile cerute. A trăit puțin cunoscut. Moartea îl va pune maĭ bine în lumină. Începutul să facĭ aicĭ prin cuvîntarea rostită de d-l. Grigori Buțureanu pe mormîntul dispărutuluĭ prietin.

Intristată adunare,

In numele societățiĭ științifice și literare din Iașĭ, dați-mĭ voe să zic cîte-va cuvinte pe mormîntul mult regretatulul eĭ membru Neculaĭ Beldiceanu.

Neculaĭ Beldiceanu este născut la 1845 in satul Preuteștĭ Studiile și le-a făcut la liceul național și la universitatea din Iașĭ. Intors la locul săŭ natal, a ocupat un scurt timp postul de subprefect în județul Suceava; dar caracterul săŭ netrăgîndu-l către cariera administrativă, s-a apucat de dăscălie și a ocupat prin concurs catedra de Istorie dc la gimnazial din Folticenĭ, de unde a fost transferat la liceul din Botoșanĭ și de acolo la gimnaziul Stefan cel mare din Iașĭ; după cît-va timp a ocupat șî catedra de limba romînă la scoala de meserii a comuneĭ Iașĭ, unde a fost cît-va timp și director pînă cînd scoala s-a desființat.

Iată cariera sa didactică.

Inzestrat cu o inteligență și pătrundere superioară, Beldiceanu nu s-a mărginit numaĭ la studiile privitoare la catedra luĭ ci și-a întins activitatea și pe calea literară și științifică, fără călăuz altul de cît geniul săŭ natural. Poet în toată puterea cuvîntuluĭ, cu un cerc de vederĭ superioare, cu o bogată imaginațiune, el reproduse în versurĭ maestre faptele reale saŭ luate din lumea poveștilor și a vieții noastre naționale; Convorbirele Literare aŭ publicat multe din aceste poeziĭ ale luĭ. Studiind maĭ adînc natura omenească și nenorocirele eĭ, maĭ ales în păturile populare, inima sa largă, vederea sa pătrunzătoare, simțimîntul săŭ de o adevarată umanitate, toate acestea ĭ-aŭ îndreptat cugetarea către prezent; însă aicĭ lovit de greutățile sub care vedea că să încovoia viața poporuluĭ de la țară versurile sale îșĭ schimb caracterul; ele devin plîngătoare

şi doĭnele şi horele sale, adevarate copiĭ ale graiuluĭ şi spirituluĭ poporuluĭ romîn, te încîntă prin o adîncă tristeţă:

Frunzuleană de pelin
Mare jale mare chin
Prin străinĭ s-ajungĭ străin,
La necaz nime nu-ţĭ crede
Nicĭ cu pîne nu te vede,
Nicĭ îţĭ ţine vorba-n samă
Nicĭ te-alungă, nicĭ te chiamă —

Nu eŭ aş putea să arăt în această cuvîntare eminentele însuşirĭ poetice ale luĭ Beldiceanu, acea simţire vie, acel stil bogat şi natural, acea rimă curgătoare şi nesilită, care toate dovedesc geniul săŭ poetic.

Democrat convins, Beldiceanu ca poet a cîntat starea de mizerie a poporuluĭ romîn; versul săŭ iea cu putere nouă, e energic, şi inima sa caldă şi deschisă, în care să răsfrîngea bunătatea şi umanitatea, pare că să împetroşază cînd protestează contra indiferenţeĭ noastre faţă cu cel sarac şi în mizerie, ne umileşte în faţa descriereĭ plastice a suferinţeĭ. Cugetarea luĭ Beldiceanu însă se înalţa şi în alte sfere maĭ măreţe. Ca şi Lucreţiŭ el crezu ca poezia să poate îmbina cu ştiinţa şi cu rezultatele marilor descoperirĭ geologice, menite să alcătuiască materia uneĭ epopee, maĭ măreaţă, maĭ înălţătoare decît acea a biblicilor poveştĭ. El concepu un mare poem *Pămîntul* care din nefericire a rămas neisprăvit.

Iată cîte-va versurĭ din cîntul: *Pămîntul soare*:

Dar cum prieteşugul atrage om la om,
Lăuntric sîrgueşte atomul spre atom
Şi rotunzind pe-ncetul drumeţul neguros
Din abur îl preface în soare luminos.
Pe cît el să închiagă, maĭ sarbăd că să face;
Iar chiagul să îngroaşă, în smoală să preface;
Lumina luĭ din albă devine aurie,
Şi maĭ tîrziŭ rămîne o stea portocalie.

Cită plasticitate! Pare că versurile îţĭ zugrăvesc inaintea minţeĭ acea lume imaginară pe care poetul voeşte să ne-o reprezinte.

Intristată adunare! E slabă oglinda în care am căutat să zugrăvesc eŭ pe poetul Beldiceanu; mă voĭ încerca însă să-l înfăţoşez maĭ cu putere ca arheolog.

Da, Neculaĭ Beldiceanu este întăiul arheolog moldovan.

Incă din 1880 Neculaĭ Beldiceanu începu lucrările sale arheologice, cercetînd mînăstirele vechĭ din Bucovina şi Moldova, copiind manuscriptele vechĭ, adunînd cărţĭ rare şĭ creîndu-şĭ oarecum o bibliotecă a sa pentru studiarea vremilor vechĭ din Moldova.

De la 1882 începe pentru Beldiceanu o altă ocupaţiune în arheologie şi anume desmormîntarea staţiunelor preistorice din ţară. Fără nicĭ un sprijin şi numaĭ cu mijloacele luĭ băneştĭ, începe săpăturĭ la Cucutenĭ, unde dă peste una din cele maĭ bo-

gate staţiunĭ preistorice din Romînia, o complectă civilizaţiune a uneĭ populaţiunĭ care a trăit îndelung timp în acea staţiune. Incurajat de rezultatele dobîndite, începe a cerceta şi prin alte părţĭ, cheltueşte leafa luĭ şi puţina luĭ avere, invaţă cutrierînd şi sondînd judeţele din nordul Moldoveĭ şi Bucovineĭ, şi adună un însămnat material preistoric, material pe care văzîndu-l la el, am început a mă interesa şi eŭ de studiile şi cercetările prietenuluĭ meŭ. El mă ademeni pe incetul la lucru, mă iniţiă maĭ de aproape în studiul arheologieĭ preistorice şi apoĭ văzîndu-mă cu desăvârşire incîntat şi robit de lumea ce să desfăşura în orizonul minţiĭ mele, îmĭ propuse şi-mĭ procură o parte din materialul preistoric pentru a mă prezentă cu un memoriŭ asupra preistorieĭ în Moldova de sus la congresul de arheologie şi antropologie preistorică de la 1889 la Paris.

Buna primire de la congresul din Paris şi publicarea memoriuluĭ, cît şi îndemnul învaţaţilor străinĭ cătră lucru, ne-a dat curaj la amîndoĭ şi ne-am pus şi maĭ mult pe lucru.

In iarna anuluĭ 1892 adunasem un material insemnat din staţiunele: Cucutenĭ, Belceştĭ, Rădăşenĭ, Preuteştĭ, Dolhasca, Stroeştĭ, Siret şi Volovăţ, aceste două din Bucovina, Rafaila, Pîrîul gloduluĭ, Sîrca, Costişenĭ, Ştirbăţ şi alte staţiunĭ maĭ micĭ. Acest material trebuia studiat, clasificat şi complectat; însă noĭ nu maĭ aveam mijloace băneştĭ şi lucram numaĭ pe apucatele ; la 1895 amcăpătat 5000 leĭ de la ministerul de Instrucţie, cu care maĭ jumătate din staţiunea de la Cucutenĭ a fost desmormîntată. Acest material bogat a fost predat Institutuluĭ de Geologie din Iaşĭ. Chiar în preziuamorţeĭ sale, am lucrat impreună cu Beldiceanu la aşezarea şi inventariarea acestuĭ material.

Munciam cu stăruinţă la această lucrare, căcĭ intervedeam din ia rezolvirea uneĭ marĭ probleme etnografice, care interesa nu numaĭ istoria ţăriĭ noastre dar şi ştiinţa în genere ; de oarece scoase din ia lumină asupra mareĭ probleme a origineĭ Arilor. Dacă la 1887 în broşura sa asupra Cucutenilor, Beldiceanu nu să pronunţa categoric asupra neamurilor de la Cucutenĭ, acum cînd cercetările înaintase, cînd materialul era bogat, el ajunsesă la convingerea că staţiunile preistorice din România ne daŭ dovada traiuluĭ Proto-Arilor şi Tracilor primitivĭ la noĭ în ţară.

Lucrător neobosit, stînd pe piscurĭ şi măgurĭ în puterea vîntuluĭ şi a ploilor, îl vedeaĭ neclintit la sarcina ce şi-o lua, strecurînd printre degete ţărina ce să arunca, ca nu cumva un idolaş saŭ hîrb să fie perdut pentru ştiinţă.

Intristată adunare. Meritul luĭ Beldiceanu în arheologia preistorică este cu atît maĭ mare, cu cît el şi-a creat prin sine însuşĭ procedeurile ştiinţifice de cercetare ; el n-a fost prin ţărĭ străine, ca să lucreze sub conducerea vre unuĭ maistru iscusit şi experimentat ; nu, el singur prin puterea minţeĭ sale a procedat la săpăturĭ şi a capatat acea cunoştinţă a terenurilor unde să găsesc staţiunile, cunoştinţe care întreceaŭ chiar şi tradiţiunele din gura poporuluĭ, dovedind greşala lor, căcĭ nu arare orĭ să intîmpla ca ţaraniĭ să-ĭ arate locul uneĭ staţiunĭ în o parte, şi el să dovedească sătenilor că nu e acolo ci pe o alta înălţime.

Materialul adunat de Beldiceanu este pentru ştiinţa arheologieĭ preistorice romîne şi a Europeĭ întregĭ de o valoare nedescrisă: a adunat fără preget şi a lasat pe urma sa atît materîal cît să ocupe zecĭ de volume studiarea luĭ.

Neculaĭ Beldiceanu este şi unul din ceĭ maĭ însămnaţĭ epigrafiştĭ şi paleografĭ, căcĭ în afară de săpăturĭ el să ocupa cu adunarea de documente, cu copierea lor şi a inscrîpţiunilor. A lucrat şi după cît ştiŭ că a terminat epigrafia asupra Bucovineĭ, lucrare ce ar trebui să fie numaĭ decît publicată; a maĭ început să întocmească epigrafia şi paleografia Moldoveĭ, de asemenea o lucrare vastă; în fine a lucrat şi un memoriŭ privitor la Istoricul Iaşilor din timpurile cele maĭ vechĭ şi pînă astă-zĭ.

Ca o furnică nebagată în samă, Beldiceanu a adunat şi a lucrat, lăsînd în urma sa un gigantic moşunoĭ de lucrări.

Iubitor al ştiinţeĭ şi literatureĭ, Neculaĭ Beldiceanu este membru urzitor al Societăţeĭ Ştiinţifice şi Literare din Iaşĭ. Aicĭ prin lucrările sale literare şi ştiinţifice a contribuit la inalţarea prestigiuluĭ organuluĭ societăţeĭ intitulat „Arhiva“, iar în şedinţele societăţeĭ a fost în totde-a-una privit ca un membru activ plin de rîvnă şi de putere de minte.

Entuziast pînă la culme pentru ştiinţă şi literatură, el şi-a jărtfit tot bunul săŭ traiŭ; putea să facă o mare avere, vînzîndu-şĭ produsele munceĭ sale în ţărĭ străine, unde i să dădeaŭ pe ele preţurĭ însemnate; eĭ bine desinteresul saŭ pe de o parte şi dragostea luĭ de ţară era aşa de mare, încît nevoind să înstrăineze nimic, prefera sărăcia cinstită şi respectată, în locul bogăţieĭ hulite.

Un singur lucru îl ingrija, viitorul copiilor săĭ, Beldiceanu are o fată şi un băet; îĭ iubea şi adesea-orĭ gîndindu-să la sărăcia luĭ, lacrama; să mîngîia însă „nu le las avere, dar le las un nume cinstit şi care a muncit“.

Neculaĭ Beldiceanu a murit victima munceĭ oneste şi desinteresate, şi acum cînd mi-am implinit sarcina de reprezentant al Societăţeĭ Ştiinţifice şi Literare din Iaşĭ, daţi-mĭ voe să zic cîte-va cuvinte ca prietin.

De la tine mult regretate prietine, am capatat dragostea ştiinţifică şi desinteresată a studiuluĭ arheologieĭ şi antropologieĭ preistorice; tu mi-aĭ fost dascalul meŭ sfătuitor. Iţĭ depun pe mormîntul ce ţi să deschide tributul meŭ de recunoştinţă. N-aĭ umblat după laudă şi mărire, stăruiaĭ de mine ca în lucrările mele, numele tăŭ nicĭ să figureze; căcĭ ziceaĭ „numele fie a orĭ cuĭ, numaĭ lucru de samă să fie“. Eu zic numele luĭ Neculaĭ Beldiceanu va fi cel întăĭ scris în arheologia şi antopologia preistorică a Moldoveĭ şi eŭ nu sînt decît rîvnitorul luĭ disciplul.

Mi-aĭ fost sincer prieten şi cu dragostea ta m-aĭ încălzit şi călăuzit, şi eŭ astă-zĭ cu aceiaşĭ dragoste te călăuzesc la locuinţa ta vecĭnică şi-ţĭ zic: dacă necazurile şi neajunsurile din vieaţă ţ-aŭ fost grele, macar de-acum fie-ţĭ ţărîna mormîntuluĭ uşoară!

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII STIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul VII. Ianuarie și Fevruarie 1896. No. 1 și 2.

A. D. XENOPOL

CHESTIUNI PEDAGOGICE [1])

Metoada în predarea istorieĭ

Istoria studiază dezvoltarea lucrurilor în timp, pe cînd științele pozitive cercetează relațiile lor de coexistență în spațiŭ. Din acest punct de vedere și geologia, paleontologia și transformările speciilor alcătuesc științĭ cu caracter istoric. S-a păstrat însă numele special de istoria, dezvoltăriĭ spirituluĭ omenesc. Aicĭ însă studiul schimbărilor ce să petrec în decursul timpuluĭ, să întinde la toate ramurile activitățiĭ omeneneștĭ, încît istoria astăzĭ nu să mărginește ca altă dată la expunerea schimbărilor politice întîmplate în viața popoarelor, ci să aplică la toate manifestările de cugetare, care toate pot fi studiate și în chip istoric, adecă cercetate din punctul de videre *al devenireĭ lor*. Istoria este decĭ astăzĭ maĭ mult o formă de cugetare,

1) Vezĭ Arhiva an. VI, p. 1 și 164.

acea care taie desfășurarea lucrurilor în lungul eĭ, în timp în deosebire de cercetarea relațiilor lor de coexistență care să îndeletnicește cu studiarea lor în curmeziș, în spațiŭ. Așa astăzĭ, afară de istoria politică a popoarelor să studiază dezvoltarea așăzămintelor lor sociale, religioase, economice, dezvoltarea producerilor lor literare, artistice și științifice. Apoĭ fie-care știință își are istoria eĭ, fie-care descoperire de asemenea; fie-care propunere de lege este motivată tot-dea-una prin o expunere istorică; fie-care proces dintre oamenĭ, spre a fi înțelese daraverile ce trebuesc limpezite juridic, are nevoie de o expunere istorică; astfeliŭ că istoria este astăzĭ o îndeletnicire universală, cum spuneam, o formă de cugetare, maĭ mult decît o îndeletnicire, o știință specială.

Să înțelege deci însămnătatea studiuluĭ istorieĭ în scoală, deprinderea minții elevilor cu despicarea lucrurilor în lungul lor. Atare deprindere deși să va face numaĭ la materiile ce să învață în școală, va trebui să întroducă în mintea elevilor concepția relațiilor succesive între lucrurĭ. Scopul decĭ al studiuluĭ istorieĭ va fi, nu numaĭ acela de a îmbogăți mintea cu cunoștința faptelor trecutuluĭ, ci și acela *de a o deprinde cu înlănțuirea faptelor în timp*, alăturea cu deprinderea cercetăreĭ faptelor coexistente în spațiŭ, procurată de studiul științelor pozitive.

Faptele coexistente putînd fi percepute de-odată în cîmpul mințiĭ, ele vor putea fi orînduite în grupe din ce în ce maĭ marĭ, supra-ordinate unele altora, vor putea fi clasificate și întocmite în sisteme, iar acțiunele simultanee vor putea fi generalizate și formulate în legĭ. Mintea elevuluĭ va fi decĭ deprinsă, prin studiul științelor pozitive, cu ideile de *coordonare, de sistemă de legĭ*. Faptele și acțiunele succesive, ivindu-să unele după altele, vor constitui seriĭ de dezvoltare, ce vor pleca de la un punct pentru a să îndrepta în cutare direcție.

Studiul lor va deprinde mintea cu *înșirarea fenomenelor*. Și unele și altele din cele două clase de științĭ, cele pozitive și cele istorice, vor cerceta cauzalitatea fenomenelor, de-oare-ce studiul cauzelor dă caracterul științific indeletnicirilor intelectuale. Pe cînd însă științele pozitive vor deprinde mintea cu cercetarea *cauzalitățiĭ simultanee*, acele istorice o vor deprinde cu *cauzalitatea succesivă*.

Istoria constă tocmaĭ în înlănţuirea cauzală a faptelor succesive. Ia nu poate fi numaĭ o simplă memorizare a evenimentelor, deşi memoria este foarte trebuitoare tocmaĭ pentru învăţarea eĭ. Dar memoria ce să aplică la studiul istorieĭ este maĭ puţin cea mecanică (date, nume propriĭ de regĭ, oamenĭ însemnaţĭ, localităţĭ memorabile), ci maĭ mult cea raţională. Anume faptele istorice fiind unite între ele prin legătura cauzală, aŭ fie-care *raţiunea lor de a fi* şi, cunoscînd-o pe aceasta, putem înlănţui faptele în memorie, nu numaĭ în chip mecanic, ci prin intervenirea cugetăriĭ. Istoria va fi decĭ *rezultatul combinat al lucrăreĭ memorieĭ mecanice şi a ceteĭ raţionale.* Aşa bună oară să va putea tot-deauna stabili că, cucerirea Secilieĭ a urmat după războiul I punic, de-oare-ce să ştie (din memoria mecanică) că Sicilia era a Cartagineĭ şi că nu a putut fi dezbinată de aceasta din urmă, decît după un războiŭ, care este cel I punic (memoria raţională). De asemenea că Mihaiŭ Viteazul a cucerit Moldova după cucerirea Ardealuluĭ, de-oare-ce dorea să scape de duşmaniĭ săĭ ce să intronase în aceste două ţărĭ (memoria raţională), şi că după ce a bătut şi ucis pe cel maĭ apropiat, Batori, a păşit spre alungarea celuĭ maĭ îndepàrtat Ieremia Movilă (memoria mecanică combinată cu memoria raţională).

Profesorul va trebui decĭ, în studiul istorieĭ, să deie luare aminte maĭ ales înlănţuireĭ cauzale a evenementelor, să arăte şi să explice în chipul cel maĭ potrivit cu gradul de dezvoltare a elevilor ce-ĭ are înaintea luĭ, pentru ce un fapt s-a născut din altul. Să-nţelege de la sine că explicarea va fi cu atîta maĭ adîncă, cu cît inteligenţile vor fi maĭ coapte, şi că alt-feliŭ va trebui explicate bună-oară revoluţia din 1821 elevilor din scoalele primare, alt-feliŭ celor din clasa a IV gimnazială, şi cu totul altfeliŭ în un curs universitar. Tocmaĭ în potrivirea explicaţieĭ cauzale cu mintea elevilor, stă greutatea cea mare a didacticeĭ în istorie. Explicaţie desăvîrşită există atuncĭ cînd elevul *cu mintea luĭ, cîtă o are la o vrîstă anumită,* a pătruns pe deplin legătura cauzală; a înţeles că *fapta expusă trebuia să producă pe cea care a urmat-o.*

Cum trebue studiată înlănţuirea faptelor istorice? Trebue plecat, cum s-a făcut pînă acuma, de la timpurile cele maĭ vechĭ şi maĭ puţin cunoscute, cătră cel maĭ a-

propiat și maĭ cunoscute,—*metode progresive*;—saŭ trebue luat ca punct de plecare starea în care ne aflăm și căutată explicarea eĭ în un fapt anterior și așa maĭ departe pînă la originele omeniriĭ — *metoadele regresive?* Contra celeĭ d-întăĭ și pentru adoptarea acesteĭ din urmă s-ar părea că să poate invoca principiul general didactic, stabilit în o lecţiuue anterioară, că toate cunoștinţele trebue să plece de la cunoscut la necunoscut.

Dar să ne întrebăm oare prezentul este el numaĭ, prin aceia că ne atinge maĭ deaproape, mai cunoscut tinerilor inteligenţĭ. Să spune bună-oară că copilul va putea maĭ ușor să înţeleagă ce este un primar actual decît un duumvir saŭ quattuorvir roman. Nu cred că este exact. Nu e vorba în istorie de cunoștinţĭ intuitive, și faptul de-a vedea pe omul acela ce reprezintă pe primarele în un oraș saŭ în un sat al nostru, nu însamnă de loc a ști ce vra să zică primarul. Pentru a avea o idee despre acest funcţionar, trebue să *învăţăm* și căderile luĭ, care pentru copil sînt tot atît de necunoscute, ca și acele ale duumvirilor romanĭ. Apoĭ maĭ este o împrejurare care îngreuie și maĭ mult încă cunoașterea prezentuluĭ, anume aceia că organizaţia vieţeĭ actuale în toate direcţiile; politică, socială, economică, știinţifică, literară, artistică, este foarte complicată și că ar trebui un studiŭ adîncit al prezentuluĭ înainte de a cerceta faptele ce l-aŭ adus în această stare. Oare mintea copiluluĭ este ia făcută spre a întreprinde un atare studiŭ? Din contra, societăţile la început înfăţoșază forme de viaţă foarte simple și numaĭ în propășirea lor în timp ele să complică.

Prin urmare metoda regresivă ar păcătui contra altuĭ principiŭ, tot atît de mare și de fundamental, anume acela de a păși de la simplu la complex, de-oare-ce ar fi nevoită tocmaĭ să înceapă cu complexul, stăreĭ actuale, spre a să urca cătră simplu, originele societăţilor; iar pe de alta pretenţia eĭ, de a pleca de la cunoscut cătră necunoscut este înșălătoare, de-oare-ce prezentul este ceva tot atît de necunoscut tinerilor minţĭ ca și trecutul cel maĭ îndepărtat.

Dar să venim la raţiunea fundamentală pentru care metoada regresivă nu poate fi aplicată în studiul istorieĭ.

Cauzalitatea în istorie este ceia ce Francejiĭ numesc *contingentă*, adecă întîmplătoare; ia nu este necesară, ca în științele pozitive. Așa, bună-oară, piatra cade saŭ balonul să înalță, din cauza atracțieĭ pămîntuluĭ; plantele cresc din cauza nutrireĭ ce o primesc de-o parte prin seva procurată de pămînt, prin rădăcinĭ, de alta prin absorbirea aciduluĭ carbonic de părțile lor clorofilate. Relația între cauză și efect este aicĭ necesară; ia nu poate și nu ar fi putut fi altfeliŭ. Nu e tot așa și în istorie. Aicĭ faptele-cauze ar fi putut da naștere la o sumă de fapte-efecte deosebite. De exemplu, dacă în locul luĭ Napoleon cel Mare s-ar fi ivit în Franția un Washington, fără îndoială că mersul istorieĭ franceze ar fi fost cu totul altul, saŭ dacă un glonte nu ar fi culcat pe Gustav-Adolf, Svedia ar fi jucat alt rol în războiul de 30 de anĭ, etc. etc. Și legătura între faptele istorice devine fatală; însă aceasta numaĭ *după ce faptul s-a întîmplat*, *nu înainte;* ar fi putut să să nască zece urmărĭ din un fapt dat; una singură s-a realizat. *Aceasta devine fatală. Ia a trebuit să fie, fiind că a fost;* dar s-ar fi putut întîmpla să nu fie. Ar putea istoria să fie tratată în chip regresiv numaĭ atuncĭ cînd fiind cunoscut efectul, cauza ar reeși de la sine, dar aceasta nu există. Relația între cauză și efect este întîmplătoare și ia devine fatală numaĭ fiind-că așa s-a întîmplat. Să vede decĭ că legătura cauzală să stabilește numaĭ după îndeplinirea fapteĭ; nu să poate prevedea efectul de maĭ înainte, dată fiind cauza, precum să poate tot-dea-una face în științele pozitive, unde putem prezice bună-oară cu siguranță, moartea vegetațieĭ cînd lipsește apa și decĭ seva din pămînt. Istoria devine decĭ un obiect de cunoștință științifică *numaĭ după ce să așterne dea-lungul viacurilor*. Numaĭ cînd privim înapoĭ la stratificarea faptelor, putem descoperi legătura lor cauzală; nu putem să ne urcăm de la efect la cauză în chip necesar, ci trebue să ne coborîm de la cauză la efect. S-a întîmplat că cutare cauză să aibă cutare efect; nu era necesară legătura; efectul nu trebuea numaĭ decît să aibă drept cauză cutare fenomen, încît cunoscînd efectul nu putem să descoperim numaĭ decît cauza ce l-a produs. S-ar înțelege decĭ tratarea regresivă a istorieĭ, numaĭ atuncea cînd, fiind dată o faptă, cauza ce a predus-o fiind fatală, am căuta să ne urcăm

de la efect la cauză, ca în științele pozitive. Lucrul însă ne fiind astfeliŭ și legătura între cauză și efect ne devenind fatală în istorie, decît după îndeplinirea acestuĭ din urmă, rezultă de la sine că trebuia cercetate întăĭ cauzele și de acolo efectele, adecă trebue studiate faptele istorice în chipul în care ele să produce și nu în răspăr, adecă pe calea metoadeĭ regresive.

S-a prea grăbit d-l Găvănescu în manualul săŭ de istoria antică a trata istoria în chip regresiv. Nu trebuie să dăm tocmaĭ noĭ, care avem atîtea de învățat încă, exemplul unor novațiunĭ metodice care pot deveni periculoase pentru învățămînt.

Dacă însă metoada regresivă este o inovație nefericită în învățămîntul istorieĭ, tot atît de nepotrivită este o altă metoadă, ce să întrebuințază acuma de mult timp, maĭ ales pentru începătorĭ, acea *biografică*. Să concentrează faptele istorice în jurul cîtor-va figurĭ maĭ marĭ ale trecutuluĭ omenesc. Să pretinde că prin această metodă să ușurează studiul istorieĭ concretizîndu-l. Chiar dacă s-ar ușura, să cercetăm dacă acest studiŭ nu să falsifică prin atare procedare, și în cazul afirmativ, orĭcît de ușoară ar fi metoada biografică, ia trebue părăsită, fiind că denaturează esența istorieĭ.

Am văzut în adevăr că istoria nu este decît înlănțuirea cauzală a evenimentelor. Cauzalitatea așa cum s-a așternut în decursul timpurilor nu este decît una, și *această cauzalitate* trebue studiată, maĭ mult saŭ maĭ puțin adînc, după mintea ucenicilor, însă *ia singură și numaĭ ia*. Nu pot fi maĭ multe modurĭ de înlănțuire a faptelor ci numaĭ unul *și acela trebue învățat*. Apoĭ este cunoscut că oamenii marĭ une-orĭ concentrează în eĭ aspirațiile și nevoile popoarelor, și atuncĭ eĭ nu pot fi înțeleșĭ, dacă nu cunoaștem aceste aspirațiĭ și aceste nevoĭ; alte orĭ eĭ daŭ o formă nouă unuĭ tezaur de gîndirĭ și de cunoștințĭ, și atuncĭ iarășĭ nu pot fi înțeleșĭ, dacă nu să vor cunoaște elementele cu care mintea lor a trebuit să lucreze; alte orĭ în sfîrșit să opun curentelor istorice și le țin în loc, și atuncĭ iarășĭ nu poate avea nicĭ un rost cunoașterea unuĭ om fără acel al curenentelor cărora a stat împrotivă. Pentru a înțelege pe Alexandru cel Mare trebuie cunoscută istoria Grecieĭ, acea a Macedonieĭ și acea

a Perşilor ; pentru a înţelege pe Cesar trebue cunoscută starea republiceĭ romane la ivirea luĭ pe scena lumeĭ.

Napoleon, Cromvell rămîn absolut fără cadru cînd îĭ scoatem din revoluţia franceză şi din cea engleză. Stefan cel Mare, Mircea cel Mare nu pot fi înţeleşĭ fără cunoştinţa că ţările romîne pe timpul lor eraŭ locuite de o masă întinsă de proprietarĭ de pămînt, existenţa acestora cere absolut cunoştinţa faptuluĭ descălicăreĭ, care la rîndul săŭ rămîne neînţeles, dacă nu studiem epoca năvălirilor şi Dacia romană şi ante-romană. Studiul biografic al istorieĭ rupe pe oamenii marĭ de pe baza pe care să înalţă, tocmaĭ istoria poporuluĭ lor saŭ acea a omenireĭ, şi vra decĭ să constituiască istoria, nimicind-o. Elevii să deprind a considera figurile ce să perindă pe dinaintea lor ca nişte *dei ex machina* care aŭ făcut eĭ istoria, pe cînd aceasta e tot-deauna productul dezvoltareĭ poporuluĭ saŭ al omenirii întregĭ, iar oamenii marĭ nu sînt decît nişte accidenţĭ.

Să maĭ deprinde apoĭ mintea copiilor cu altă idee foarte funestă, cu acea că soarta popoarelor şi acea a omenirii stă în mîna cîtor-va fiinţĭ priviligiate, de la clipita ochilor cărora atîrnă fericirea saŭ nefericirea lor. Această idee era, poate bună pentru alte timpurĭ, cînd în adevăr aşa să petreceaŭ lucrurile adeseorĭ, nu însă pentru timpurile în care trăim, şi în care poporul în întregimea luĭ îşĭ făureşte fericirea saŭ nefericirea.

Intr-adevăr că istoria trebue prezintată într-un chip maĭ uşor tinerilor inteligenţĭ; dar aceasta să poate face şi fără a i să falsifica esenţa, anume simplificînd explicarea cauzală, după cum şi în propunerea fiziceĭ să va simplifica explicarea fenomenelor electrice pentru minţele acelora ce aud pentru întâia oară vorbindu-să de ele. Dar explicarea rămîne tot aceia ; nu să dă un soiŭ de explicare fenomenelor fizice în clasele primare şi alt soiŭ în gimnaziŭ saŭ în universitate. Cu istoria să procede altfeliŭ. In clasele primare şi în cele inferioare din gimnaziŭ să leagă istoria de marĭ personalităţĭ, şi apoĭ în clasele superioare să distruge atare explicare. Metoada biografică trebuie decĭ absolut părăsită şi nu trebuie să ne temem că legătura cauzală succesivă a fenomenelor ar fi maĭ greŭ de pătruns pentru tinerile inteligenţĭ decît aceia care încheagă fenomenele coexistente, dar şi istoria este o ştiinţă şi pentru

pătrunderea eĭ trebue pusă osteneală. Istoria în vremile noastre nu maĭ este o poveste.

Istoria să dezvoltă în timp, iar popoarele ce-ĭ daŭ naştere ocupă spaţiurĭ anumite. Trebue ţinut samă de aceste două imprejurărĭ în chip precis, dacă este ca istoria să devină o cunoştinţă ştiinţifică. De aceia şi cu drept cuvînt s-a susţinut tot-deauna că geografia şi cronologia sînt cele două ajutoare neaparate ale istorieĭ.

Geografia nu în sensul uneĭ secĭ nomenclaturĭ de numirĭ disparate, ci în legătură cu întreaga viaţă a poporuluĭ; bună-oară studiul configuraţieĭ geografice a pămîntuluĭ care să explice faptele petrecute în decursul dezvoltăreĭ poporuluĭ. Aşa, cine va putea vre-odată înţelege istoria poporuluĭ romîn, dacă nu va studia pentru ce acest popor s-a răspîndit de ambele părţĭ ale Carpaţilor, şi înriurirea covărşitoare ce această răspindire a avut-o asupra soarteĭ sale? Cum să va înţelege dezvoltarea Grecieĭ, a Sviţereĭ, a Rusieĭ fără studiul geografic al regiunelor ce ele cuprind? In afară de studiul geografic făcut din acest punct de vedere, maĭ este un altul tot atît de însemnat: stratificarea neamurilor, ce aŭ dat naştere unuĭ popor, aŭ lăsat urme în denumirea rîurilor, munţilor, localităţilor. Cîte deslușirĭ istorice de cel maĭ mare preţ nu sînt cuprinse în nomenclatura geografică a ţărilor romîne. Ĭată decĭ sensul în care trebue îndreptate cercetările geografice, întru cît ele trebue să devină un sprijin neapărat al studiilor istorice.

Cronologia legînd faptele de date anumite, limpezeşte şi maĭ bine succesiunea lor şi nexul lor cauzal. Adesea orĭ un an, o lună, fixate pentru întîmplarea unuĭ eveniment, răstoarnă cu totul legătura cauzală ce fusese stabilită pînă atuncĭ, saŭ face a să descoperi legăturĭ cauzale nouă.

In deobşte studiul istoric trebuie decĭ transformat, căcĭ s-a transformat cu totul caracterul acestuĭ ram de cunoştinţă omenească. Pînă maĭ dăunăzĭ istoria era tratată ca o materie literară; ba chiar astăzĭ ia este clasată tot între genurile literare, de-oare-ce în facultăţĭ ia este atribuită celor de litere, în Germania celor filozofice şi nu să propune în facultăţile de ştiinţă, dar din ce în ce maĭ mult istoria capătă un caracter ştiinţific. Ţinta eĭ nu maĭ

este expunerea frumoasă, stilul măestru, emoţiile inimeĭ la desfăşurarea trecutuluĭ, ci cunoştinţa adevăruluĭ, a cauzelor ce aŭ produs lungul lanţ de fenomene succesive în dezvoltarea minţiĭ omineştĭ. Cunoştinţa cauzală este însă tot-deauna o cunoştinţă ştiinţifică. Arta, frumosul nu expune cauzele, ci numaĭ rezultatul armonic al efectuluĭ lor. Cînd vezĭ o lucrare de artă nu te întrebĭ nicĭ odată *pentru ce*, ci te mulţămeştĭ cu pierderea neconştiută a minţiĭ în contemplarea frumosuluĭ. Cînd scrutez ceva, fie chiar o operă de artă, în chip ştiinţific, de îndată acea întrebare să pune în mod imperios şi curiozitatea ştiinţifică nu este mulţămită pînă ce nu află un răspuns la ia.

Eĭ bine! Istoria a luat în timpurile noastre caracterul uneĭ îndeletnicirĭ ştiinţifice; ia caută să facă a pătrunde adevărul în mintea oamenilor, adevărul asupra chipuluĭ cum s-aŭ înşirat dea-lungul vremurilor, evenimentele vieţiĭ omeneştĭ.

Predarea eĭ trebue decĭ numaĭ decît să eie şi ia acelaş caracter, şi în măsura în care profesorul de istorie să va pătrunde de noul caracter al materieĭ sale, şi metoada luĭ de predare să va schimba în bine.

NECULAI IORGA

Un călător englez in țările romînești inainte de eterie[1]

William Macmichael, doctor in medicină, membru al societății regale a institutuluĭ [2], e autorul descrieriĭ de călătorie, din care traducem mai jos o parte, aceia care ne privește.

Cartea sa ni spune, că însoțit de un prieten, explorator in Nubia, Mr. Legh, călătorul englez sosi, pentru a doua oară, la Moscova, în cele d'intăiŭ zile ale luĭ Decemvre 1817. Aducea ambasadoruluĭ englez depeșele oficiale privitoare la moartea principeseĭ Carlota de Anglia. La 16 din aceiașĭ lună, Macmichael și tovarășul săŭ îșĭ continuară drumul spre Constantinopol, prin Tula, Orel, Kiev (22 Decemvre), Olviopol, unde gustară „vin moldovenesc“ [3] și să întîlniră cu viceconsulul rus, care mergea la Bucureștĭ [4]). Paginile 61 pînă la 71 sînt ocupate cu descrierea drumuluĭ prin Basarabia; aceasta îșĭ păstrase încă pe deplin caracterul de provincie a Moldoveĭ, așa că publicarea acestor paginĭ nu poate fi lipsită de interes pentru noĭ. Interesul acesta e, firește, maĭ mare, cînd medicul englez ne vorbește de cele două principate, a căror descriere să întinde pînă la pagina 123; e destul de bogată și cuprinde amănunte de observație fină și inteligentă asupra stăriĭ țărilor noastre la această epocă de agonie a fanariotizmuluĭ. La Rusciuc [5]), Macmichael lăsă căruța și pe surugiiĭ romînĭ, și să îndreptă călare spre Constantinopol, de unde, despărțindu-să de Leigh, să întoarce prin Marsilia in țara sa.

Cartea e împodobită cu șese planșe frumoase. Două [6]) să

---

1) *Journey | from | Moscow to Constantinople. | in | the years 1817, 1818 | by | William Macmichael, M. D. F R. S. | one of. Dr. Radcliffe's travelling fellows | from the university of Oxford.* | London: | John Murray, Albemarle-street | 1819.

2) Născut in 1781, mort in 1839 (10 Ianuarie). „Radcliffe's travelling fellow“ din 1811, călătorește la Termopile în 1812, în Rusia și Polonia în 1814 (*cf Journal of a tour in Germany, Sweden, Russia, Poland, in 1813—14* by J. T James A. M., I (ed a 3-a) in Londra, 1819, p. IX); autor al maĭ multor cărțĭ de medicină. (*Dictionary of national Biography* edited by Sidney Lee, 1893, ad nomen).

3) P. Un feliŭ de vin mediocru, ungurese și moldovenesc“ (p 57).

4) P. 56.

5) P. 127.

6) Numerele 3 și 6 (desemnurĭ ale autoruluĭ cărțiĭ).

raportă la țara noastră: avem de o parte primblarea publică din Iași, văzută din curtea viceconsulului (englez)"; de alta, celebra „căruță de poștă moldovenească", întipărită pentru totdeauna în mintea Apusenilor, cari ne vizitaŭ pe acea vreme.

Nov-Dubosary, de-și bucurîndu-să de oare-care privilegiĭ, ca oraș comercial liber, nu e decît un tîrg mizerabil și sufere mult din lipsa de combustibil îndestulător, locuitoriĭ fiind silițĭ să-l aducă de pe celalalt mal al Nistruluĭ. Populația înghețată caută ajutor în rachiul guvernuluĭ, care să vinde în cantitățĭ marĭ la tarabele imperiale, cu prețul de o rublă și 40 de copeicĭ oca, ceva maĭ mult decît un *quart* (un litru 1358) de vin. Slăbiciunea îĭ este singura calitate.

Pe înaltele băncĭ de năsip, care formează partea de răsărit a rîuluĭ. maĭ jos de oraș s-aŭ construit colibe pentru persoanele saŭ mărfurile venind din sud, care sînt supuse uneĭ carantine; căcĭ, de-și de la pacea din 1812 teritoriul rus s-a întins până la Prut, o linie de frontieră, a doua saŭ interioară, e determinată însă de cursul Nistruluĭ.

Ast-feliŭ un călător care intră în Rusia din Moldova trebue să facă două carantine, una la Prut, ceialaltă la Nov-Dubosary. Durata acestor periode de pocăință și încercare e hotărîtă de știrile nesigure, și de obiceiŭ neexacte, asupra stăriĭ de sănătate a Constantinopoluluĭ: cînd am trecut noĭ Nistruĭ, era numaĭ de treĭ zile, însă în luna trecută fusese prelungită fără nicĭ o cauză pînă la 18.

Două drumurĭ duc de la băncile prăpăstuite la malul rîuluĭ, unul (așa zisa *cale curată*) îl duce pe drumețul, ale căruia afacerĭ saŭ a căruia curiozitate îl pot ispiti a lăsa Rusia sănătoasă, în țara ciumeĭ; celalalt e cărarea pe care ceĭ ce merg la carantină, să suie spre colibele, care slujesc de lazaret. Lățimea Nistruluĭ este aice de aproape 100 de *yards* (91 m. 4); apa era aproape înghețată și trecerea noastră, într-o luntre, era decĭ maĭ curînd grea. Într-o tufă de papură înaltă, unde ne lăsară luntrașiĭ carĭ ne trecuse rîul, așteptam întoarcerea unuĭ țăran găsit în cîmpie, pe care-l trimisesem cale de o verstă, la satul vecin, ca să ne caute caĭ pentru căruță: pasul hotărîtor fusese luat, nu maĭ puteam să ne întoarcem fără a fi supușĭ la purificația neapărată a carantineĭ. Una din slugile noastre maĭ fusese în Moldova și ne spunea de iuțeala cu care mînă surugiiĭ localnicĭ, cu cuvinte care ne făceaŭ să ne uităm îngrozițĭ la starea nenorocitelor noastre *briște*. Cînd ajunseră în sfîrșit, hamurile de frînghie fură întinse și potrivite pe pămînt și cincĭ caĭ, fiind vîrîțĭ într-însele, fură înhămațĭ la fie-care trăsură, de-și doĭ ar fi fost cu totul de-ajuns. Ne rugarăm acuma, pe atît de serios pe cît de fără folos, ca *surugiul* nostru (termenul, prin care e cunoscut aice un viziteŭ moldovan) să meargă încetinel, cum ne-am fi rugat de un viziteŭ saxon,

dîndu-ĭ dezmierdătorul nume de *Schwager* [8]), să scadă iuţeala; însă în zădar, căcĭ, precum, în cazul din urmă, puţin îţĭ foloseşte să te miniĭ saŭ să încercĭ cu bacşişul, ast-feliŭ surugiul nostru (un neobişnuit de frumos flăcăŭ, cu basmaua înfăşurată în jurul capuluĭ, ca o cealmà) să îndupleсă abia să să învoiască la micul galop. Iuţeala luĭ obişnuită, galopul mare, ar fi făcut bucăţĭ căruţele noastre.

Preţul poşteĭ şi felul de a socoti iuţelile eraŭ schimbate acuma; cel d'întăĭ era pe jumătate maĭ ieftin decît tariful rusesc, şi socoteala turcească a ceasurilor începu să fie adoptată. Aveam să plătim pentru ceĭ zece caĭ, pe cari eram siliţĭ să-ĭ luăm, 33 de ruble, de la satul pe Nistru pînă la oraşul Chişinăŭ: cu socoteala de 5 verste pe ceas moldovenesc, depărtarea să zice a fi de 8 ceasurĭ; am făcut-o însă în maĭ puţin de 4. — Din acest calcul să vede că am plătit acelaş preţ ca şi în Rusia, adică la 5 copeicĭ pe verstă: cauza a fost însă, că n'aveam la noĭ baniĭ turceştĭ, cari sînt încă întrebuinţaţĭ ca monedă curentă în această parte a Moldoveĭ. Dacă socoteala să face în parale (12 parale pe ceas pentru fie-care cal) şi dacă să face preţul după valoarea de schimb a Constantinopoluluĭ, pe timpul cînd am stat în această capitală (30 de leĭ pentru o livră sterlingă), iese abia jumătate din taxa poşteĭ ruseştĭ. Noaptea ne-a prins într-un şes (*heath*) sterp şi sălbatec, cîteva verste departe de Chişinăŭ, unde cu oare-care greutate numaĭ, ne aflarăm gazdă, cu toată creşterea, pe care a avut-o oraşul şi însămnătatea-ĭ de astăzĭ, înălţat fiind de Ruşĭ de la un tîrguşor relativ fără însemnătate la rangul de capitală de *gubernie*.

4 Ianuar. A doua zi era Duminecă, şi ne simţirăm strămutaţĭ pe o scenă cu totul nouă, în timpul primblăriĭ noastre prin „bazar", căcĭa şa să numeşte strada îngustă, pe care staŭ cele maĭ marĭ magazine din Chişinăŭ. Clădirĭ joase, acoperite cu şindilă, fără fereştĭ de sticlă, pe care le înlocuiaŭ obloane de lemn, ridicate şi atîrnate de coperemînt (*sic*); într-un cuvînt, casele sărăcăcioase ale unuĭ oraş grecesc saŭ turcesc eraŭ umplute cu lucrurĭ de nevoie, de tot feliul. Sub streşinile (*shed*) eşite înainte eraŭ orînduite miere, smirnă, piper, sămînţurĭ de toată specia, strafide, portocale, pucioasă, natriŭ, ş. c. l.; pe pămînt stăteaŭ bolovanĭ marĭ de sare de stîncă, din minele de la Ocna, în Valahia, cu preţul de 14 parale oca; în altă parte eraŭ crapĭ, moronĭ şi alte feliurĭ de peşte îngheţat, de la Bender. Printre mulţimea ciudată, deosebiaĭ pe ofiţerul rus, trecînd iute în droşca-ĭ uşoară, pe frumosul şi voinicul ţăran moldovan, contrastînd cu soldatul împărătesc, cu trăsăturile de Calmuc, puţinĭ Turcĭ, din pătura cea maĭ de jos, şi mulţĭ Armenĭ, aşa de numeroşĭ aice, că ocupă o stradă întreagă. În mijlocul noroduluĭ, şedeaŭ zarafiĭ evreĭ, cu mesuţe înaintea

8) Cuvîntul însamnă „cumnat", şi numele să dă de obiceiŭ viziteilor germanĭ, de pe timpul împăratuluĭ Iosif, maĭ ales dacă să întîmplă ca drumeţul să fie vesel.

lor, pe care eraŭ răspîndiţĭ zecchinĭ de Veneţia, galbenĭ olandejĭ, *fonduchĭ, stambolĭ* şi alte feliurĭ de aur turcesc, amestecat cu greoaia aramă a copeicilor ruseştĭ. Trăsura uneĭ agere şi frumoase copile, fata Vlădicăĭ armenesc, mergea încet prin strada îngustă şi păcătoasă; în coadă stătea o slugă în strălucită haină de Arnăut. Ast-feliŭ eraŭ curioasele lucrurĭ, care alcătuiaŭ grupa pitorescă din cartierul de jos al bazaruluĭ; alte părţĭ ale oraşuluĭ eraŭ zidite însă într'un stil maĭ frumos, cu strade maĭ largĭ şi frumoase locuinţĭ de piatră.

La 6 Ianuar, care, după calendarul răsăritean, e serbat de Ruşĭ ca zi de Crăciun, bisericile eraŭ pline, şi boeriĭ moldovenĭ să etalaŭ în strade, în cele maĭ luxoase echipaje, pe care le aveaŭ. Cît despre noĭ, am primit serenada unuĭ taraf de Ţiganĭ, oamenĭ nalţĭ, negri, cari întovărăşiaŭ din gură, destul de discordant, cincĭ vioare, pe care cîntaŭ oftătoare ariĭ moldoveneştĭ. De-oare-ce această extraordinară rasă formează o foarte însemnată parte din populaţia Moldoveĭ şi Munteniei şi am avut dese-orĭ prilejul de a-ĭ observa maĭ tîrziŭ, o scurtă notiţă asupra stăriĭ lor actuale şi celor maĭ probabile conjecturĭ, pe care ni le-aŭ suggerat cercetarea limbiĭ şi obiceiurilor lor deosebite, nu vor fi cu totul fără de interes poate. Să crede că Ţiganiĭ sînt de o potrivă la număr cu ţăraniĭ localnicĭ din Moldova, şi pare hotărît acuma în deobşte, că sînt de obîrşie indiană. Părerea să sprijine maĭ ales pe asămănarea de limbă şi unele analogiĭ, poate maĭ mult fantastice, care să socoate că ar exista între obiceiurile claseĭ de jos a Induşilor şi ale triburilor rătăcitoare ţigăneştĭ. Cea maĭ însemnată din ultimele asămănărĭ e iubirea pentru hainele roşiĭ, nicovala de piatră, întrebuinţată în favorita lor ocupaţie a fierăriiĭ, danţurile voluptoase ale femeilor şi meseria lor de gîcitoare : toate obiceiurĭ şi aplecărĭ, care ar domni de-o-potrivă printre Pariaşiĭ Industanuluĭ. Eĭ apărură întăiŭ în Germania la 1417, de unde să întinseră pe tot continentul european, şi să află, în adevăr, orĭ-unde în lume, afară de America. Robĭ aĭ boerilor în Moldova, sub degrădătorul nume de *boereştĭ (Bojaresk)*, eĭ nu sînt întrebuinţaţĭ la cultura pămîntuluĭ, ci, ca uniĭ şerbĭ în Rusia, capătă voie de la stăpînĭ să rătăcească prin ţară, în schimbul uneĭ dărĭ anuale saŭ oboroc (*obroc*), exercitînd felurite meşteşugurĭ mecanice. Taxa să suie la 18 leĭ pe an de cap de familie, şi eĭ călătoresc în cete de 50 pînă la 60 de corturĭ, ducînd cu dînşiĭ toată averea lor, tăbărînd cu vitele lor care pasc împrejur, şi ocupîndu-să maĭ mult cu căldărăria. Aşa trăiesc ceĭ maĭ mulţĭ Ţiganĭ, dar este o altă clasă dintre eĭ, cari vieţuiesc în oraşe, unde ajung dulgherĭ, pietrarĭ, croitorĭ, ciubotarĭ şi lăutarĭ. Aceştĭ din urmă, cari aŭ casă statornică, să zice că vorbesc numaĭ „Walak“, ca şi localniciĭ; ceĭ-l-alţĭ însă, cari rătăcesc, aŭ un dialect al lor, şi, din compararea atentă a unor cuvinte din acest dialect cu limba vorbită în Industan, s-a scos principalul argument asupra obîrşiiĭ lor comune. Un boer moldovan bogat, cată să aibă cîte-va sute

de Ţiganĭ, pe carĭ-ĭ priveşte ca tot atîtea vite, refuzînd cu îndărătnicie să-ĭ vîndă unuĭ străin, dar schimbînd la întîmplare pe cîţĭ-va dintre dînşiĭ cu vre-un boer vecin. Obiceiurile de hoţie şi furt, care să observă la eĭ în Anglia, caracterizază şi pe ceĭ din Moldova, însă grozavele poveştĭ, carĭ-ĭ fac mîncătorĭ de oamenĭ şi lacomĭ de carne de copiĭ, pentru care cauză aŭ fost şi osîndiţĭ sub Maria, Tereza*), sînt nule şi cu totul fără temeiŭ. O întindere de ţară goală şi necultivată de o parte, cu dealurĭ joase, acoperite une-orĭ cu dumbrăvĭ, de cea-l-altă, ne aduse, după cîte-va necazurĭ, cauzate de nestăpînita iuţeală a surugiilor noştri, la o colibă, al doilea popas de la Chişinăŭ (*S-a suprimat o notă asupra Chişinăuluĭ.*)

Nu era mult de spus asupra caseĭ căpitanuluĭ poşteĭ, cum i să zicea, ale căreia ferestre eraŭ de beşică; însă să arată politicos şi să oferi a ni da jumatate dintr-o grosolană canapea înaltă de lemn, care ocupa două părţĭ din odaie. Maĭ avea şi îmbielşugate lemne de ars, lucru, care, adaus la faptul, că drumul maĭ departe era foarte răŭ, plin de gropĭ şi tăiat adesea de podurĭ, micĭ, dar periculoase, şi la istoriile Greculuĭ, ce ne slujia, despre tălhăriile şi omorurile făcute de pribegiĭ sîrbĭ şi arnăuţĭ, carĭ adăpostiţĭ în pădurile din vecinătate, turburaŭ locurile, ne făcură să aşteptăm acolo pînă a doua zi.

În convorbirea, care să ţinu în tîmpul săriĭ între tălmaciul nostru şi căpitanul poşteĭ, necontenita întîlnire de cuvinte latineştĭ conrupte, despre care puţinele, care urmează, pot sluji ca specimen, atraseră neapărat luarea noastră aminte.

Limba	Lingua
Puini.	Panis
Ferestra.	Fenestra
Cap	Caput
Apa	Aqua
Homo	Homo
Femea	Femina.

Salutarea obişnuită ie „Buena diminaza“, şi necontenit e în gura lor întrebarea: *unde est*? („where is?“) Pentru a explica aceste asămănărĭ bătătoare la ochĭ, trebuie să spun că locuitoriĭ Valahiĭ (şi cît priveşte limba, acest termin cuprinde nu numaĭ provincia cu acest nume, ci şi principatul vecin al Moldoveĭ) să privesc ca, maĭ special de cît locuitoriĭ de orĭ unde aiurea, drept coborîtorĭ aĭ vechilor colonĭ romanĭ.

Marele spaţiŭ de pămînt, care să întindea de la malurile Dunăriĭ la hotarele Sarmaţieĭ europene, locuit de două popoare unite, anume Geţiĭ şi Daciĭ, să supuse armelor împărăţieĭ şi formă provincia zisă Dacia luĭ Traian. Graniţa-ĭ la miază-noapte era însemnată de rîul Tyras saŭ Nistru, şi numele cele vechĭ de *Jassiorum Municipium*, *Porata* saŭ *Poretus* răspund evident Prutuluĭ şi capitaleĭ de astăzĭ a Moldoveĭ. Însă cuceririle luĭ Traian fură cedate Goţilor şi Vandalilor, la 270, de împăratul Aurelian, de şi mulţĭ din vechiĭ colonĭ romanĭ rămaseră în urmă,

*) S'a prescurtat o frază fără interes.

păstrînd resturĭ din limba lor nativă și mîndrindu-să încă cu o-bîrșia lor romană. În timpurĭ maĭ nouă, partea Dacieĭ cuprinsă sub numele de Banatul Temeșoareĭ și Ardealul fu anexată, după multe revoluțiĭ, la coroana ungurească, pe cînd, pînă foarte tîrziŭ, amîndouă principatele Moldoveĭ și Valahieĭ recunoșteaŭ în întregime suzeranitatea Porțiĭ Otomane.

Cuvîntul *Walak*, care e de izvor slavon și să zice, că înseamnă : popor de păstorĭ, e aplicat ast-feliŭ limbiĭ vorbite de localniciĭ acestor două provinciĭ. Jumătate dintr-însa e derivată din latinește, ceia-l-altă e un amestec stricat de grecește, nemțește, turcește și slavonește. S-aŭ făcut încercărĭ [9]) de a proba, că vechia colonie romană din această țară a fost luată înainte de o năvălire scită și strămutată cu de-a sila dincolo de Marea Caspică, de unde apoĭ să întoarse la locuințile-ĭ dintru început; cînd considerĭ însă, că feluritele oarde aziatice și barbariĭ felurițĭ aĭ Norduluĭ, carĭ răpuseră împărăția romană, în veacurile al 4-lea și al 5-lea, străbătură această parte, nu maĭ e nevoie de altă explicare, pentru a lămuri amestecul de limbĭ, pe care îl vorbesc locuitoriĭ.

7 Ianuar. Înalte malurĭ prăpăstuite, îmbrăcate cu stejarĭ, ulmĭ și castanĭ (*plane trees*) alcătuiaŭ marginile drumuluĭ o bucată de loc, după ce lăsarăm casa poșteĭ; și țara, sfărmată în deal și vale, era bine lucrată și îmbielșugată în miriștĭ (*wheat stubbles*) de grîŭ ; întinse turme de boĭ cenușiĭ pășteaŭ în jur, și căpițile de fîn, care acoperiaŭ locurile înaintea noastră, e-raŭ nenumărate.

Această provincie și cea vecină a Basarabieĭ sînt vestite pentru pășunile lor bogate, și nenumărate turme de vite sînt trimese pe fie-care an în Austria, prin Mohilev și Camenița, unde plătesc, trecînd granița, taxa de 7 ruble și 30 de copeicĭ de cap împăratuluĭ.

---

9) V. *Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan. Mém. de l'Académie des inscriptions*, romane (1-a serie).

N. traducătoruluĭ : Articulul, cetit la 2 Mart 1759, e de celebrul geograf al regeluĭ, d'Anville, și ocupă paginele 237 și urm. Autorul își bazează studiul,—o urmare la două memoriĭ asupra Geților. pe izvoare orale și pe călătoriĭ în mare parte. Concluziile sînt următoarele : „La nation Romaine des Vlaques, transportée dans la Tartarie, était devenue, au milieu des nations scythiques, un peuple de pâtres et n'ayant point demeure fixe. C'est avec ce genre de vivre que cette nation revint en Europe, mêlée avec les Bulgares et les Patzinaces“ ! ! ! Titlul de exarh al plaiurilor“ (ἔξαρχος πλαγηνῶν) dat de notița luĭ Chrisant mitropolitului Munteniĭ ar fi — lucrul ie admirabil — „quelque altération du nom de Pyaczenac“, adecă .. iarăși Pecenegiĭ.— In afară de aceste *Pecenegăriĭ* articulul cuprinde și lucrurĭ însemnate. ca. de pildă' semnalarea uneĭ hărțĭ a Valahieĭ, dresată de un Cantacuzino (probabil Constantin) și dedicată „unui Comnen, arhiepiscop (*sic*) de Dristra“ (Hieroteŭ Comnenul mort în Bucureștĭ la 1719, după ce supraveghiase tipărirea luĭ „περὶ καθηκόντων“ de Neculaĭ Mavroçordat. Lequien *Oriens Christianus*, **I**, 228—30) și a uneĭ alteia, datorită luĭ Dumitru Cantemir și comunicată luĭ d'Anville. care o copiă, de prințul Antioh, ambasador rusesc la Paris (p. 26). Ambele fură întrebuințate de d'Anville pentru harta Europeĭ din 1761.

Capitolul al II-lea

Cuprins

Granița rusască—Iașii, capitala Moldoveĭ—Boeriĭ—Ingropare grecească—Hospodarul—Darul său literar universitățiĭ din Oxford—Curtea din Iașĭ—Poșta moldovenească—Părăsesc Iașiĭ—Orașul Focșanĭ pe granița valahă—Bucureștiĭ—Voevodul Valahiiĭ—Starea apăsată a țărănimiĭ—Clubul din Bucureștĭ—Locuințilie Valahilor—Dunărea—Hotarele Turcieĭ.

Capitolul al II-lea.

Ultimul vultur e împlîntat pe malul stîng al Prutuluĭ, pe locul memorabil, unde Petru cel Mare fu scăpat de primejdia amenințătoare, mulțămită caracteruluĭ îndrăzneț și hotărît al țărănceĭ livoniene, Ecaterina, pe care o înălțase tocmaĭ la demnitatea de împărătească a Rusieĭ. Umflat de izbînda vestiteĭ bătăliĭ de la Pultava, Țarul străbătuse înăuntrul Moldoveĭ, cînd armata sa, slăbită de foamete și de boală, fu încunjurată de odată de trupele Mareluĭ-Vizir, și amenințată cu o desăvărșită nimicire. În acest moment critic, bărbăția și prezența de spirit a împărăteseĭ deschiseră o negociare, care asigură siguranța Țaruluĭ însușĭ și retragerea nesupărată a oștiriĭ sale. Însă condițiile păciĭ eraŭ foarte aspre și înjositoare, Țarul îndatorindu-să la nu maĭ puțin de cît dărîmarea fortărețelor ridicate de curînd la Marea de Azov și la înoirea rușinosuluĭ tribut anual de 40,000 de zecchinĭ față cu Tatariĭ, tribut, de care Petru scăpase de puțină vreme pe supușiĭ săĭ. Scena acestuĭ tractat umilitor este acuma limita vremelnică a cuceririlor urieșeĭ împărățiĭ ruseștĭ, și aice aveam să ne arătăm pașapoartele și să părăsim teritoriul luĭ Alexandru.

Găsirăm pe colonelul rus, care comanda postul, serbînd Crăciunul cu ofițeriĭ săĭ și cîte-va doamne după împlinirea formalităților de trecere și cercetarea pașapoartelor, furăm și noĭ poftițĭ în chip politicos, la petrecere. Prînzul să sfîrșise, cafeaua și romul eraŭ deci aduse, și furăm rugațĭ cu stăruință să luăm parte la joc; însă, scuzîndu-ne, sub cuvînt de afacerĭ însemnate, și arătînd, că trebuie să trecem apa și să ajungem la Iașĭ înainte de noapte, ni să dădu voie să plecăm. Această voie însă nu să putu căpăta fără să fim silițĭ a suferi înainte onoarea uneĭ îmbrățișărĭ ruseștĭ, pe care starea de veselie a oaspeteluĭ nostru o făcea mult maĭ mult cordială decît plăcută. Prutul, care este aicĭ lat de vre-o 30 de *yards*, era înghețat; cererile surugiilor noștri trebuiră să fie împlinite, înainte ca eĭ să să înduplece a pleca; căruțele noastre fură atuncĭ trecute peste apă caiĭ scoșĭ într-o clipeală de la dînsele, și adușĭ grabnic pe celalalt mal de călăuziĭ noștri, cari eraŭ îngrijițĭ să scape de molipsirea ciumeĭ. Furăm primițĭ de ofițeriĭ domnuluĭ Moldoveĭ, într-un șes mic și năsipos, lîngă un sat; 6 leĭ ni să cerură pentru trecerea rîuluĭ, căcĭ, de și luntrea de transport,

cu care îl treci vara, nu mai era întrebuințată, plata să ceru totuși, și mai dădurăm pe alăturea un bacșiș de 3 lei funcționarilor vamali ai Domnului. Satul era plin de Greci și Evrei, cari petreceaŭ în cafenele, și de țărani moldoveni, cari cei mai mulți stăteaŭ așezați și jucaŭ cărțile pe pămînt. Stradele eraŭ îngrămădite de poloboace cu vin, căruți, boi și cai. Întorcîndu-ne ochii spre malul rusesc al Prutului, văzurăm colibele de lemn zidite pentru carantina, fixată acuma la 18 zile, și, pe ghiață, mai multe grupuri oprite cam pe la mijlocul riului: aceste grupe eraŭ persoane din lazaret, cărora li să dădea voie să steie la vorbă cu prietenii lor de pe malul moldovenesc, la o mică depărtare, pe care sentinele rusești eraŭ puse pentru a o face strict observată. Pe frontiera turcească nu să zăria nici o autoritate militară; însă furăm îndreptați la casa secretarului pașapoartelor, în purtările căruia, politicoase și elegante, era ușor să recunoștì pe mlădiosul și intrigantul Grec din Constantinopol. Ne cinsti cu cafea, ciubuc și vin, în schimbul cărora îl înduplecarăm fără multă greutate să primească 4 lei răsplată. Să zice, că drumul de pe malul Prutului pînă la Iași e de 3 ceasuri; el merge prin niște locuri foarte deluroase, acoperite cu păduri, printre care ici și colo puteai vedea casele de țară ale boerilor moldoveni. Un apus de soare strălucit făcea amurgul foarte frumos, și intrarăm în capitală odată cu întunerecul, trecînd printr-o stradă lungă, alcătuită din încăpătoare case de cărămidă, zidite la întrarea de Nord a orașului. Nefiind nici un han în Iași, mînarăm spre casa vice-consulului englez, și în lipsa sa, furăm primiți foarte bine de dragomanul săŭ, un tînăr Grec din insula Corfù. În convorbirea nelegată, pe care o avurăm în timpul cinei, adunarăm oare-care noțiuni generale asupra stării și condiției politice a țării, în care întrasem acuma.

În timpul celor 6 ani, cît Rușii ocupară această parte din imperiul otoman, cartierul-general al oștirii era la București; la Iași, stătea un senator saŭ guvernator civil. La pacea din 1812, ei să retraseră dincolo de Prut, păstrînd în stăpînirea lor jumătatea mai roditoare a Moldovei, așezată la răsăritul rîului. Însă, dacă trupele lor nu mai ocupă teritoriul, să zice că Rușii exercită încă o înrîurire foarte însemnată asupra politicii interioare a amînduror statelor tributare: Moldova și Valahia. Ei stipulară la pace, în folosul supușilor creștini ai Porții, ca, de-oare-ce înainte Domnii lor eraŭ adesea-ori schimbați (dîndu-să naștere la dări mari și împilătoare, la fie-care numire nouă), fie-care Domn să fie continuat de-acum înainte în domnie vreme de 7 ani. De cîte ori deci vre-o dare grea să ridică de Domn asupra poporului, locuitorii să uită la consulul rus pentru îndreptare, și, prin ajutorul ambasadorului acestei națiuni la Constantinopole, pentru plîngere la miniștrii sultanului.

Sentimente de dreptate și simpatia, ce să naște din asămănarea de religie, să scot înainte ca motivele unei intervenții,

care admite poate o dezlegare maĭ ușoară și maĭ aproape de minte, prin considerațiĭ maĭ puțin dezinteresate.

Boeriĭ saŭ nobiliĭ moldovenĭ eraŭ descriși ca trăind în de-obștein condițiĭ foarte mănoase, uniĭ din eĭ posedînd chiar un venit de 30,000 de galbenĭ pe an. Eĭ îșĭ petrec cel maĭ mult timp în oraș și cheltuiesc cea maĭ mare parte din banĭ cu jocul de cărțĭ. Țara e acum scutită de ciuma, care făcuse pagube groaznice printre locuitorĭ, îndată după sfîrșitul ultimuluĭ războiŭ, în 1812. Poate că acest din urmă exemplu a făcut o impresie atît de mare asupra lor, încît Moldoveniĭ aŭ scos o concluzie generală dintr-un fapt izolat; eĭ perzistă însă toțĭ a declara că Turcia e sortită să sufere în Europa necontenit de unul din aceste două biciurĭ maĭ ucigătoare, de care omenirea e lovită, războiul saŭ ciuma. Cînd unul încetează, apare cel-l-alt; rare-orĭ însă, saŭ nici-o-dată nu să știe să fi existat împreună, în același timp.

Furăm trezițĭ dimineața de sunetul puternic și necontenit al clopotelor, întovărășit de un zgomot asurzitor, de o natură particulară: întrebînd, aflarăm, că e cauzat de lovirea răpede a două bețe pe o scîndură, atîrnată slobod în clopotnița bisericiĭ vecine. Sectatoriĭ religieĭ ortodoxe în această parte a imperiuluĭ turcesc să folosesc pînă la culme de toleranța, de care să bucură și-șĭ împlinesc ceremoniile religioase cu un zgomot, care, orĭ-cît ar fi de înveselitor pentru eĭ înșiĭ, face pe streinul maĭ puțin zelos să regrete lipsa restricțiilor impuse aiurea de stăpîniĭ lor turcĭ. *(Nota vorbește de oprirea clopotelor la Constantinopole și altele neinteresante).*

Ca și în Rusia, la Iașĭ bisericile ortodoxe aŭ toate crucea ridicată peste semilună pe vîrful cupolelor, care alcătuesc sfîrșitul ordinar al turnurilor lor. *(Originea acesteĭ semilune în Rusia)*

Printre multele bisericĭ ortodoxe din Iașĭ, atențiunea noastră a fost atrasă maĭ ales de cea foarte veche, închinată celor treĭ sfințĭ: Gheorghe, *(sic)* Vasile și Ioan. Pe din afară, e acoperită toată cu stuc, mulat în formele cele maĭ curioase și încurcate, nu tocmaĭ deosebite de desemnurile neregulate, care să văd une-orĭ pe hîrtie saŭ pe covoare. Tradiția spune, că toată această suprafață frumos împodobită era îmbrăcată cu aur, de care a fost despoiată pe vremea uneĭ năvălirĭ a Tatarilor, de către cuceritorĭ, cari făcură un foc în jurul bisericiĭ și topiră superba-ĭ aureală.

Capitala Moldoveĭ e așezată pe povîrnișul unuĭ deal: la apus și nord-vest să află un șes mlăștinos, prin care curge un rîușor, care să revarsă primăvara, și îneacă tot șesul. La miază-zi de oraș, munțiĭ sînt înalțĭ *(sic)*: șesul pomenit maĭ sus e mărginit la apus de un mic deal, pe coastele căruia sînt viĭ; pe vîrf stă o mănăstire [10]). Orașul el însușĭ e un amestec de colibe joase, mizerabile, acoperite cu șindilă, și de case încăpă-

---

10) În vecinătate sînt carerie de gresie galbănă și piatră de var albă, cu scoicĭ.

toare,zidite din cărămidă și înălbite cu var (*plaster*). Aceste din urmă aŭ fost rîdicate, cele maĭ multe, pe timpul ocupațiiĭ țăriĭ de către Rușĭ. Stradele sînt pavate cu scîndurĭ netede de lemn, necontenit stricîndu-să și rare-orĭ reparate. Primblîndu-te, de la început, lucrul maĭ bătător la ochĭ pentru strein e enorma căciulă moldovenească saŭ calpac, în tormă de balon, cu înfățișarea atît de grea, încît pare că e gata să nimicească pe cel ce are curajul să să miște sub o sarcină așa de apăsătoare. Nu sînt, totușĭ, chiar așa de grozave, fiind în adevăr foarte ușoare, ca unele ce sînt făcute din carton și acoperite cu blană cenușie, care, cred eŭ, e, în de-obște, piele de miel din Crimeia.

Pe boerĭ, îmbrăcațĭ în haine cu faldurĭ marĭ, uniĭ cu bărbĭ, alțiĭ purtînd numaĭ mustețe, îĭ vezĭ pe strade, mergînd saŭ călărind *à la Turc* (*sic*), cu șele și pintenĭ tătăreștĭ, saŭ, poate maĭ adese-orĭ, tologițĭ leneș și părînd foarte pierduțĭ în calește sărăcăcioase, făcute la Viena. Aceste vehicule sînt mînate de viziteĭ în uniformă de husarĭ ; în coadă, sînt suițĭ lacheĭ, îmbrăcațĭ după moda orientală, cu turbane pe cap, pistoale și iartagane în brîŭ, și purtînd de obiceiŭ în mînă lungile ciubuce cu vîrful de chilimbar ale stăpînilor lor. Legătura obiceiurilor și costumelor orientale și europene e irezistibil de caraghioază. Boerul pare un mahometan grav ; vorbește însă cu dînsul, și, în locul sunetelor pompoase și mărețe ale limbiĭ turceștĭ, el îțĭ va răspunde într-o franțuzească tolerabilă, și-țĭ va vorbi de noutățĭ (*novels*), faro și whiest. După amiază, între 4 și 5, e marea primblare, cînd un lung șir de calește să vede mișcîndu-să în procesie solemnă de-alungul stradelor scuturătoare ale Iașuluĭ. Trăsurile sînt trase de 2 caĭ, în general acoperițĭ cu valtrapurĭ largĭ albastre, păroase, și înhămațĭ atît de departe unul de altul (*wide a-part*), încît ocupă aproape toată lățimea stradeĭ. Amestecate cu solemnele figurĭ maĭ sus descrise, vezĭ une-orĭ pe femeile și fetele boerilor, în trăsurĭ închise, bucurîndu-să de această singură plăcere publică a lor. Cînd s-a mîntuit primblarea, boerul moldovan să retrage la whiest saŭ faro, unde pierde într-o sară 500 de galbenĭ. Sînt atît de stăpînițĭ de jocul cărților, și noțiunile lor de morală publică sînt atît de libere, încît ofițerul, care are titlul de agă și datoriile de polițaiŭ în orașul Iașĭ, să vede dese-orĭ ținînd bancul la faro. Locul e plin prin urmare de aventurierĭ: unul din ceĭ maĭ vestițĭ dintre aceștia ni-a fost arătat în persoana unuĭ cavaler de industrie polon, a căruia întreagă avere, la sosire, stătea într-un inel de puțin preț. Pe acesta, a luat o sumă puțin însemnată, și, printr-un șir statornic de norocurĭ, a adunat o proprietate întinsă, și-l vezĭ astăzĭ în fie-care zi într-unul din echipajele cele maĭ strălucite. Însă, dacă boeriĭ aŭ adoptat viciile Europeĭ civilizate, eĭ aŭ făcut progres puțin saŭ de loc, în îmbunătățirile aduse în societățile civilizate. Eĭ sînt extrem de necărturarĭ, singurul lor cîștig părînd a fi o mică ușurință în a vorbi franțuzește, ceia ce dă o poziție cîtor-va refugiațĭ din acest popor,

cari sînt așezați aicĭ și trăiesc, dînd lecțiĭ de această limbă. Am întîlnit și cîțĭ-va Germanĭ, între alțiĭ doĭ doctorĭ hanoveranĭ, și 2 orĭ 3 Grecĭ din insula Creta; ocupația celor din urmă era predarea greceștiĭ moderne, limba vorbită la curtea hospodaruluĭ. Unul din acești Candioțĭ are o tipografie în Iașĭ, întrebuințată numaĭ la tipărit cărțĭ de rugăciune greceștĭ; să părea însă că meșteșugul săŭ nu era prea aducător de cîștig, căcĭ ni spunea de marea-ĭ dorință de a vedea iarășĭ insula-ĭ de naștere. În Candia, spunea el, dacă ar fi așa de norocos, încît să să poată întoarce acolo, în suita vre-unuĭ bogat călător englez, e sigur că ar putea arăta oare-care resturĭ curioase ale antichitățiĭ și ar putea vinde, pe preț mic, multe manuscrise de valoare. Era curios să afli adunațĭ în acest oraș mic, oamenĭ din părțĭ atît de deosebite ale lumiĭ, însă lucrul cel maĭ interesant rămîne încă de descris în persoana și curtea hospodaruluĭ Moldoveĭ. Călătorĭ în Grecia, ne obișnuisem a vedea pe coborîtoriĭ iluștrilor eroĭ din anticitate supunîndu-să înjosit la insultele cele maĭ grosolane ale Turculuĭ celuĭ maĭ de rînd, fără a îndrăzni să ridice degradata mînă a raieleĭ în potriva despotuluĭ mahomemetan; de aceia, priveliștea unuĭ Grec, exercitînd drepturile de suveranitate, nu putea decît să ațîțe mult curiozitatea noastră. Prezentarea la curtea hospodaruluĭ ne fu zăbovită cît-va timp de moartea nepoateĭ luĭ de fiică, întîmplare, care avu loc a doua-zi după sosirea noastră. Ia era copila uneĭ fete favorite, și Înălțimea Sa să zicea, că fusese mult atinsă de această pierdere; de și tristul eveniment nu cufundâ curtea în vre-o durere saŭ doliŭ foarte îndelungat, de-oare-ce ni să vesti, că în 2 zile trebue să avem audiență. Moartea e răpede urmată de ceremoniile îngropăriĭ în această țară, și a doua-zi dimineață stradele Iașuluĭ eraŭ pline de mulțimea, care vroia să vadă strălucirea înmormîntăriĭ. Un număr mare de preuțĭ ortodocșĭ, țiind făcliĭ aprinse în mînă, mergeaŭ înaintea corpuluĭ, expus într-un sicriŭ deschis, îmbrăcat cu mătasă verde, zăcînd cu fața descoperită; în urmă, mergeaŭ Arnăuțiĭ domnuluĭ, în hainele lor cele maĭ strălucite; la sfîrșit, veniaŭ cîte-va calește sărace, unele goale, altele ducînd pe fetele de onoare, cred, ale domnițiĭ. Mulțimea era mare, și ne încercarăm în zadar să intrăm în biserică odată cu procesia. (*Nota vorbește de îngropările din Beoția*).

În aceiașĭ zi, sara, merserăm să vedem revista gardeĭ, în curtea caselor hatmanuluĭ, saŭ comandantuluĭ, șef, căcĭ așa era titlul săŭ înalt-sunător. Închipuițĭ-vă curtea îngustă a unuĭ han de a doua mînă, în mijlocul căreia vedeaĭ, la lumina unuĭ foc arzînd pe pămînt, jumătate de duzină de figurĭ cu turban, unul cu un iatagan, altul cu un pistol, și avînd, de toate, treĭ puștĭ. Stăteaŭ cu brațele încrucișate, cu o înfățișare foarte asemenea cu a unor asasinĭ; maĭ aproape de poartă, la distanțe deosebite și formînd două șirurĭ, să vedeaŭ două-zecĭ de nenorocițĭ, pe jumătate goĭ, fără sandale, colțunĭ, și uniĭ chiar fără alte părțĭ maĭ esențiale din îmbrăcăminte. De-alungul acestuĭ șir să

mișca încet muzica Excelenții Sale hatmanuluĭ, alcătuită dintr-o tobă și un fluier; cînd ajunse la capăt și să întoarse la foc, ceremonia să mîntuise, și garziĭ plecară la posturile lor respective. Trebuiaŭ să vegheze toată noaptea, lîngă porțĭ și în jurul orașuluĭ, pentru a opri, saŭ ceia ce părea maĭ potrivit cu eĭ, a făptui omorurĭ și furturĭ.

Lunĭ, 12 Ianuar, era ziua hotărîtă pentru vizita noastră la hospodar; și aveam să fim gratificațĭ, tot atuncĭ, cu vederea celeĭ maĭ regale din toate ceremoniile Curțiĭ din Iașĭ. Numirea înalților dregătorĭ aĭ cîrmuiriĭ era să să facă în odaia de audiență a palatuluĭ.

Întovărășițĭ de dragomanul vice-consuluhuĭ, care era aice singurul cu caracter de agent englez, plecarăm în caleașcă deschisă, pe la 9 dimineața, spre palat. Palatul e o mare clădire de cărămidă, și, cu toată înfățișarea-ĭ de ruină, din cauza stucuuĭ căzut în maĭ multe locurĭ, prezintă, în întregul săŭ, maĭ curînd o aparență impozantă; pare, într-un cuvînt, o reședință publică, și armele [11]) provincieĭ sînt fixate de-asupra întrăriĭ de căpitenie.

Trăsurile celor ce sosise înaintea noastră, împreună cu cîțĭ-va caĭ bogat împodobițĭ, carĭ trebuiaŭ să ducă personajele oficiale ce eraŭ să fie numite, așteptaŭ în curte. La coborîre, furăm primițĭ de o persoană, ce purta un baston și era îmbrăcată grotesc; ia dovedi prin săriturile și strîmbăturile sale, că era glumețul saŭ bufonul curțiĭ. El ne luă în primire blănile și dănțui înaintea noastră, în marea odaie de audiență. Boeriĭ moldovenĭ cu calpacele enorme, consuliĭ austriac și rusesc[12]), în uniformele lor respective, ostașĭ arnăuțĭ și sîrbĭ, ciubucciul, cafegiul și alțĭ slujbașĭ aĭ caseĭ hospodaruluĭ să primblaŭ printr-o sală întinsă, pe care o puturăm cerceta cu de-amănuntul, mulțămită zăbăviĭ în sosirea Domnuluĭ. Lîngă tron, care era un scaun ridicat, pus lîngă unul din pățeți, eraŭ atîrnate un arc și o tolbă, și pe laturile apartamentuluĭ eraŭ înfățișate armele celor 22 de județe, în care e împărțită Moldova; ele eraŭ zugrăvite în fresco, fie-care într-un cerc deosebit, și arătaŭ produsele caracteristice ale fie-căreĭ provinciĭ. Intr-unul, de pildă, era o înfățișare a vițiĭ, în altul, a maĭ multor felurĭ de pește, în al treilea, a maĭ multor felurĭ de vînat. Numărul era complect; Moldova întreagă era zugrăvită pe zid, deși Rușiĭ stăpînesc cea maĭ roditoare jumătate a țăriĭ.

În sfîrșit, un șoptit în întrările, care duceaŭ la odaia de audiență, vesti apropierea Domnuluĭ. El veni, sprijinit de Marele Postelnic și un altul din dregătoriĭ principalĭ. Era în vrîstă

11) Ele consistă într-un cap de boŭ, peste care să află o stea și o coroană, și de fie-care parte, chipurile soareluĭ și luniĭ; din aceste mărcĭ, cea maĭ aparentă e capul de taur; și. fiind-că Moldoveniĭ sînt proverbial de stupizĭ (*proverbially stupidi*), vecinii lor li aplică un termen injurios, derivat din el, numind un localnic din această provincie: „cap di bou“ (*sic*).

12) (N. trad). Andreĭ Pisani și von Raap (Rapp al luĭ Aricescu, Ist. revol. de la 1821 I, 313). Nota 2), rapoarte consulare inadite. Pus la pensie în August 1822.

de vre-o 40 de anĭ, purta barbă și părea că sufere încă de urmările pierderiĭ sale recente; arăta de altmintrelea nu tocmaĭ sănătos și avea în ținuta sa o expresie de mare neliniște; așezat pe tron, ținu un cuvînt în grecește, anunțînd afacerea, și insistînd asupra răspunderiĭ înaltelor pozițiĭ oficiale, la care era să aleagă (firește) pe ceĭ maĭ vrednicĭ dintre boeriĭ moldovenĭ, cari-l încunjuraŭ. Un Grec din Constantinopol, cu titlul de Mare Postelnic, care e întăiul săŭ ministru, stătea la stînga tronuluĭ. De o dată, un boer eși din mulțime și, îmbrăcat cu un caftan (rochie galbănă-brună), să suĭ pe treptele tronuluĭ și primi de la hospodar toiagul potrivit cu dregătoria, la care fusese numit. El sărută mîna și haina Domnuluĭ, și, trăgîndu-să înapoĭ cîțĭ-va pașĭ, să închină șî începu un discurs lung în grecească modernă, lăudînd înțeleapta cîrmuire a Înălțimiĭ Sale și făgăduind un exercițiŭ drept al autorităţiĭ, care i să delega acuma. Cînd mîntui, Marele Postelnic, îl precedă prin mulțime, pînă la poarta din afară a palatuluĭ, unde un crainic vesti poporuluĭ adunat în curte calificația și titlul magistratuluĭ nou creat. În acest chip văzurăm 7 boerĭ înaintațĭ la următoarele dregătoriĭ; ele sînt funcțiile de căpetenie sub Domn, toate mult dorite de boerimea moldovenească, toate cumpărate, și, îndrăznesc a zice, toate avînd acelașĭ caracter general de administrație imparțială și capabilă [13]).

Judecătorĭ (*Judges*) de căpetenie aĭ Moldoveĭ, cari aŭ dreptul de a purta barbă [14]).

Mare-Logofăt de țara-de-jos adecă al părțiĭ de jos a Moldoveĭ.

Mare-Logofăt de țara-de-sus, al părțiĭ de sus.

Vornicĭ de țara-de-jos.

Vornicĭ de țara-de-sus.

Vornicul „d'Opstia" (de obște), saŭ judecător al afacerilor civile, și mare eleemosinariŭ (*Almoner*). Ceĭ de maĭ sus, împreună cu Marele-Postelnic, aŭ dreptul de a poseda 80 de țăranĭ saŭ scutelnicĭ. liberĭ de dărĭ.

Ofițeriĭ maĭ micĭ aĭ cîrmuiriĭ aŭ următoarele curioase nume, dreptul de a poseda 40 de scutelnicĭ și acel al bărbiĭ.

Vornicul de Aprozi, un fel de „Sheriff".

Aga, polițaiul orașuluĭ Iașĭ.

Spatarul, purtătorul armelor Domnuluĭ și ministru general al polițiĭ.

Hatmanul, comandant în șef.

Banul, membru al Divanuluĭ.

Hospodarul însușĭ are rangul de pașă cu treĭ tuiurĭ, și trebue să fi îndeplinit însemnata sarcină de dragoman al Porțiĭ

---

13) Ni s-a spus, că Marele Postelnic a primit probabil în dimineața aceasta, pentru deosebitele dregătoriĭ dăruite ostensibil, suma de 100,0.0 de leĭ.

14) De ceia parte a Prutuluĭ, departe numaĭ cîte-va ceasurĭ, barba ie accesoriul caracteristic al șerbuluĭ saŭ nenobiluluĭ rus; însă aice lucrurile sînt schimbate, și nimene n-are dreptul de a exhiba barbă, decît aceĭ ce, afară de titlurile lor de nobleță, exercitează acum, saŭ aŭ exercitat, marile dregătoriĭ ale Statuluĭ.

la Constantinopol și, afară de limba părințască, să fie în stare a vorbi turcește, franțuzește și italienește. Bunicul domnuluĭ ce cîrmuiește acuma și al căruĭ nume e „Σκαρλάτος Ἀλεξάνδρου Καλλιμᾶχης (*sic*), era un țăran moldovan, care, prin talentul săŭ de a învăța limbile, să ridică la postul de dragoman al Porțiĭ, și apoĭ la rangul căutat de hospodar. Fiul și nepotul săŭ de fiŭ l-aŭ urmat în aceste funcțiĭ, posedînd și eĭ aceleașĭ talente pentru intrigă și aceiașĭ vorbă curgătoare.

Cînd vorbeștĭ cu hospodarul, titlul de Alteță e dat de obiceiŭ de străinĭ; însă calificația sa corectă e „Voivod“-Effendi și duce al întregiĭ Moldove“ cum am aflat din izvorul următor.

La sosirea noastră în Bucureștĭ, văzurăm în stăpînirea fostuluĭ consul-general englez, Mr. Wilkinson, o carte elegant legată, pe care hospodarul Moldoveĭ o hotărîse ca prezent literar pentru universitatea din Oxford. Era condica politică a principatuluĭ, compilată de Domn și tipărită la Iașĭ; limba era greceasca modernă și cartea era întovărășită de o scrisoare, foarte măgulitoare, cum mi s-a spus, către acea vestită universitate, scrisoare compusă în cea maĭ curată limbă grecească a Fanaruluĭ de mîna hospodaruluĭ însușĭ. Adresa era în latinește, precum urmează:

Magn: Brit: celeb: Universitatis: Oxon:

Magnifico Rectori

Oxonium.

Titlul cărțiĭ era

Κώδιξ Πολιτικός

Τοῦ Πριγκιπάτο τῆς Μολδαβίης (*sic*)

εν Ιασίου.

și calificația domnesculuĭ autor, al căruia chip să arăta pe frontispiciŭ, suna ast-fel:

Βοεβόδας Αὐθέντης καὶ

Ἡγεμὼν πάσης Μολδαβίης (*sic*) [15]).

Cînd ceremonia publică să mîntui, hospodarul să retrase, sprijinit subsuorĭ, în acelaș chip ca la întăia sa întrare; și în curînd furăm admișĭ la audiență și prezentațĭ solemn (*formally*). Întrevederea fu strict turcească; ne așezarăm pe sofale, și ni să dădu cafea, dulcețĭ și ciubuc. Singura deosebire observabilă între această vizită și una turcească obișnuită e că puturăm vorbi franțuzește de-a dreptul cu pașa, în loc de a fi silițĭ să ne folosim de ajutorul unuĭ dragoman. Dialogul deci fu cu puțin maĭ interesant, căcĭ întrebările unuĭ Turc sînt de obiceiŭ atît de triviale și fără greutate, încît la sfîrșitul ceremonieĭ e

15) Accentele sînt adăugate de traducător, ca și *sic* după greșelile de limbă.

greŭ să-ţĭ aminteştĭ subiectul convorbiriĭ. Însă hospodarul auzise de moartea principeseĭ de Anglia şi să făcu a o plînge, şi fiind-că veniam din Rusia, ne adresă maĭ multe întrebărĭ asupra reşedinţiĭ Curţiĭ împărăteştĭ de la Moscova, asupra stăriĭ oştiriĭ şi scopuluĭ probabil, pentru care împăratul ţinea atîtea trupe; întrebărĭ, dintre care unele eraŭ maĭ degrabă delicate şi neadmiţînd un răspuns prea uşor.

La sfîrşitul audienţiĭ, Inălţimea Sa, fiind înştiinţată de calea noastră, rugă pe secretarul saŭ să poruncească a ni să da caiĭ gratis, de la Iaşĭ la hotarele Moldoveĭ. Îĭ mulţămirăm pentru politeţă, ne închinarăm şi părăsirăm odaia.

(*Întrevederea luĭ Neculaĭ Mavrocordat cu Stanislas de Polonia*).

Hospodarul actual să zice că este foarte muncitor în împlinirea datoriilor sale publice şi că scrie cu propria sa mînă depeşile cătră Marele-Vizir la Constantinopol. În viaţa sa casnică, afectează obiceiurĭ orientale şi trăieşte în apartamente deosebite de ale Doamneĭ, femeia sa, care ocupă o aripă a palatuluĭ, ce poartă numele turcesc de *harem*. Însă, dacă sarcina de hospodar are multe farmece, menite a atrage pe ambiţiosul Grec, stăpînirea-ĭ e foarte nesigură, şi e o poziţie încunjurată de pericole de o mărime neobişnuită. S-ar putea zice, poate, că ele sînt maĭ puţin marĭ astăzĭ, în urma stipulaţiilor celuĭ din urmă tratat de pace cu Ruşiĭ, însă la Turcĭ [16]) făgăduielĭ şi jurăminte sînt numaĭ garanţiĭ slabe în potriva suggestiilor interesuluĭ saŭ capriciuluĭ. Sfîrşitul obişnuit al scurteĭ demnităţĭ a unuĭ hospodar e pe atît de neaşteptat pe cît de înşălător Dacă n-a remis tezauruluĭ Sultanuluĭ sumele de banĭ aşteptate, stoarse de la supuşiĭ împilaţĭ; dacă e bănuit, că stă în înţelegere cu vre-o Putere vecină orĭ e întrecut la Constantinopol de vre-un Grec maĭ bogat, doritor de a ajunge urmaşul săŭ, să decide în taină depărtarea luĭ de pe tron şi sfîrşitul vieţiĭ sale. Misiunile confidenţiale ale Porţiĭ sînt încredinţate ofiţerilor numiţĭ capigi-başĭ saŭ şambelanĭ, şi aice nu e lucru neobişnuit sosirea unuia din aceştĭ trimişĭ, la Curtea unuĭ paşă îndepărtat, unde, ca un Turc de samă şi purtător al uneĭ comunicaţiĭ ofi-

---

16) Această prezicere a fost pe deplin îndreptăţită prin purtarea hospodaruluĭ Valahieĭ acuma în urmă, a căruia fugă neaşteptată în posesiile austriace a fost anunţată în public ast-fel:

Constantinopole, 26 Octombre 1818.

Poarta a primit următoarea ştire asupra fugiĭ ,hospodaruluĭ Valahieĭ el era întovărăşit de femeile sale (*sic*) (*his wives!*) fiul săŭ, ceĭ 2 ginerĭ aĭ săĭ, Argizopulo şi Blakuzky (*sic!*) şi de boerul Manto Cordata (*sic!*) Să pare că să pregătea de mult la fugă, de-oare-ce a trimes sume marĭ în cîteva lunĭ, prin cecurĭ (*Bills of ecchange*) în Sviţera, Anglia şi Rusia Poarta a anunţat prieteneşte ambasadoruluĭ rusesc fuga hospodaruluĭ, şi i-a arătat nevoia de a umplea din noŭ tronul vacant. Baronul Strogonov să învoieşte cu Poarta; însă a făcut observaţia, că, pînă la sfîrşitul celor şapte anĭ stipulaţĭ de tractat, locul de hospodar nu poate fi ocupat de cît *ad-interim*, printr-un caímacam —V. ale mele *Acte şi fragmente cu priv. la Ist. Rom.*, *II*, 525б.

ciale de la scaunul cîrmuirii, e tractat cu respect mare și primit într-o audiență grabnică de hospodar. Însă afacerea e foarte gingașă; mulții ofițeri, de cari e încunjurat un pașă, trebuie dați la o parte: capigi-bașa are afaceri de cea mai mare însemnătate de comunicat; într-un cuvînt, el trebuie să vorbească în taină. Dacă hospodarul a primit de la prietenii săi din Constantinopol vre-o știre despre complotul plănuit, el refuză hotărît să-și depărteze garda și invită pe Turc să-și declare misiunea fățiș; însă, dacă, din nenorocire neînștințat de cursă, el poftește pe ofițerii săi să să retragă, capigi-bașa să folosește de prilej, lovitura e dată și capul neprevăzătorului prinț să rostogolește la picioarele calăului. Firmanul Porții e desfășurat îndată, pentru a ocroti pe capigi-bașă de turbarea subită a garzilor, cari să pleacă înaintea sfintei autorități a urmașului lui Mahomet. Atît de mare însă pare a fi iubirea naturală a fățărniciei și înșălăciunii printre Turci, încît ordinul nu trebue să fie arătat înainte ca fapta să fie îndeplinită. Un trimes, care ar greși în această privință, ar cădea victima neprevederii sale, și propriul său cap ar fi trimis la Constantinopol, ca dovadă de lipsa sa de dibăcie și ca pedeapsă a indiscreției sale.

Părăsirăm Iașii în amiaza zilei de audiență, și trebui să schimbăm acuma pentru a patra oară felul nostru de a călători. Atît de multă zăpadă căzu în ziua sosirii noastre în Petersburg, încît, dacă ne-am fi întîmplat puține ceasuri mai tîrziu, ni-ar fi fost cu neputință să mergem înainte într-o căruță cu roate. De la capitala Rusiei pînă la malurile Niprului, călătorirăm în kibitce puse pe tălpi de sanie, însă laKiev, omătul lipsindu-ne, fusesem siliți să părăsim acest fel de a călători și să închiriăm nenorocitele briște, ale căror accidente numeroase fusese cauza atîtor întîrzieri și atîtor necazuri. Scurta experiență, pe care o făcusem asupra repegiunii primejdioase a surugiului moldovenesc ne încredințase de nevoia de a lăsa la o parte ori-ce ideie despre confortul de a sta întins bine într-o *dormeuse*, și de a ne acomoda cu scuturatul căruțelor obișnuite ale țării. Aceste vehicule sînt făcute în întregime din lemn, fără o bucățică măcar de fier pe dînsele; prin urmare foarte ușoare, repede de răsturnat și repede de ridicat; aŭ o înălțime de aproape 3 picioare și o lungime de patru, și pot conținea numai o valiză pe care fiind așezată o cantitate mică de fîn, stă călătorul. Grosolănia, cu care sînt înjghebate, face să să poată repara ușor; le poți schimba la fie-care casă de poștă, și patru cai sînt totde-a-una înhămați la ele, cari pleacă fără deosebire în galopul mare. Dacă vehiculele noastre eraŭ extraordinar alcătuite, figurile surugiilor noștri nu eraŭ mai puțin vrednice de însemnat: saŭ purtaŭ, o căciulă zburlită de piele de capră, cu înfățișarea foarte grozavă, saŭ părul lor era ras pînă la piele, așa fel încît să lese o tufă bogată, prinsă la rădăcină numai de creștetul capului, căzînd însă cu pletele-i încurcate peste urechi, peste ochi și pe gît. Puțin loc de la Iași în spre miazăzi, calea să

suie peste un deal însemnat, de unde, uitîndu-te în jos, bisericile cele multe și casele albe ale orașului, cu palatul hospodarului, alcătuiesc o vedere foarte pitorească și atrăgătoare (*striking*). Ne urmarăm calea prin niște locuri deluroase și pline de păduri, vreme de treĭ stațiĭ (*stages*), cînd ne oprirăm din cauza seriĭ. Ne trezirăm de cu vreme, a-doua-zi dimineață, și curînd după ce părăsirăm casa poștiĭ, trecurăm pe lîngă focurile aproape stînse ale unuĭ mic popas de țăranĭ, carĭ să trudiaŭ a-șĭ înjuga boiĭ la carele pline cu fîn și buțĭ de vin și să gătiaŭ a părăsi locul, unde să opriseră noaptea. Îndată ce fu lumină, ne găsirăm tăind o vale ridicată (căcĭ nu observasem coborîșul corespunzător, după ce atinsesem culmea munților (*sic*) de la sudul Iașilor), mărginită de dealurĭ de mărime mijlocie, îmbrăcate cu pădurĭ la stînga și avînd la dreapta un loc neîngrădit, acoperit cu căpițe de fîn. Valea să deschise în curînd într-un șir de micĭ șesurĭ, cu pămîntul alcătuit din nisip și lut și atît de perfect aluvial, că nicăirĭ nu să vedea o piatră, de orĭ-ce mărime ar fi. Pe suprafața locurilor acestora, bogate în pășunĭ, turme marĭ de vite cornute și multe herghelii de caĭ pășteaŭ în toate părțile; coastele dealurilor, care să lăsaŭ în micĭ șesurĭ, eraŭ îngrădite și foarte bine lucrate, și pămîntul era vegetal, negru și bogat. Ne urmarăm galopul înainte; în caz de răsturnare din cauza lipsiĭ unuĭ cuiŭ de la roată, surugiul să coboria și tăindo pană din vre-un copac de prin apropiere, punea la loc roata, și, cînd răpeziciunea mersuluĭ nostru amenința cu focul, nu să alerga la întrebuințarea grăsimiĭ, ci mijloace maĭ fireștĭ eraŭ puse în lucrare pentru a să împotrivi urmărilor frecăriĭ.

Silința necontenită, de care aveam nevoie pentru a ne ținea trupul ridicat pe vîrful mîniĭ de fîn așezate pe valizele (*portmanteaux*) noastre, nu ne-ar lăsa să numim acest fel de călătorie, plăcută; totușĭ cînd, la lăsatul săriĭ, cu un apus frumos, o întorsătură a drumuluĭ mă lăsă să văd întregul companieĭ noastre, cum trecea prin șerpuirile uneĭ văĭ, avînd în frunte doĭ curierĭ tatarĭ, pe carĭ-ĭ apucasem în drum, și caiĭ noștri ațîțațĭ pînă la cea maĭ mare iuțeală a lor de strigătul prelungit al surugiilor moldovenĭ, asemenea cu un țipet puternic, auzit de departe, era ceva atît de frumos (*fine*) în înfățișarea sălbatecă a surugiilor și iuțala neobosită, cu care străbăteam locurile, încît uităĭ o clipă aspra scuturătură a păcătosuluĭ vehicul.

Partea loculuĭ, acoperită cu omăt pe unele părțĭ părea puțin locuită; însă, în apropiere de orașul Bîrlad, observarăm un sat alcătuit din aprope 50 de bordeie de lut, cu acoperemintele joase, așezate împrejurul uneĭ întinse zidirĭ ordinare (*plain*), date cu var, curtea boeruluĭ, căruia satul îĭ aparținea.

Gîndul nostru era să dormim la Pereskiff (*sic*), [17]) unde ajunserăm la căderea nopțiĭ, însă, găsind singura odaie în casa de poștă ocupată de doĭ curierĭ, carĭ ne prinsese înainte aicĭ și

17) N. tr. *Pereschiv*, județul Tutova, plasa Pereschiv, comuna Lieștĭ.

nu păreaŭ bucuroșĭ nicĭ să cedeze, nicĭ să împartă odaia lor, furăm siliți să mînăm pînă la Tekuten [18]). Aicĭ familia căpitanuluĭ de poștă, alcătuită dintr-însul, doĭ băieți și o fată, o fată foarte frumoasă, care-șĭ alăpta copilul pe podele, să învoi să ne lese să dormim într un colț al bordeiuluĭ lor : odihna noastră fu însă tulburată în mijlocul nopțiĭ de alarma, pe care o pricinui un lup, și puturăm deosebi ușor, în strigătele familiiĭ, care sări să prindă fiara lacomă, cuvintele : *lupo* și : *porco*. A doua zi dimineață ni să plînseră, că urmărirea li fusese fără folos și că pierduse unul dintre porciĭ lor, căinindu-se de pagubele dese, pe care le aduc atacurile acestor dobitoace, care să află din bielșug în pădurile din apropiere. Crezurăm ușor istoriile despre îndrăzneala acestor prădătorĭ, ca uniĭ ce, cu o zi înainte, trăsesem într-unul, care venise aproape de căruțele noastre, cînd treceam îngalopul cailor, de-alungul drumuluĭ.

14 Ianuar. De cu vreme a doua-zi, lăsarăm casa poștei, și la o milă de acolo atinserăm malurile riuluĭ Siretiŭ, care, judecînd după înfățișarea albieĭ sale (lată de cel puțin $^1/_4$ de milă) trebuie să fie un torent (*sic*) foarte înfiorător, cînd e crescut de topirea omătuluĭ, primăvara ; acuma scăzuse pînă la un curs de apă relativ mic, lăsîndu-ne să vedem feluritele pietricele, pe care le luase cu el din munțiĭ de la apus și sud-vest. Călătorisem de la Iașĭ prin locurĭ atît de complect aluviale, încît vederea uneĭ pietre ajunsese o curiozitate ; însă acestea eraŭ toate de vocĭ secundare și maĭ ales calcaroase. Trecerea Siretiuluĭ forma un servîciŭ cam primejdios ; apa era înghețată numaĭ în parte și surugiiĭ noștri eraŭ nedeprinșĭ cu mersul întortochiat pe care trebuiaŭ să-l observe. Niște țăranĭ de pe malul opus văzură încurcătura noastră și ni veniră în ajutor ; aveaŭ prăjinĭ lungĭ, și, arătîndu-ne unde să află bortele, de care trebuia să ne ferim, duseră caiĭ unul cîte unul și traseră apoĭ căruțele deosebit peste apă. La 12, ajunserăm la pitorescul oraș Focșanĭ, granița stăpînirilor hospodaruluĭ Moldoveĭ. Aveam o scrisoare de la Iașĭ către starostele, tilul unuĭ insular din Zante, care e protectorul supușilor englejĭ în orașul și imprejurimile Focșanilor și oare-cum reprezentantul Maiestățiĭ Sale regeluĭ Angliei. Armele acestuia eraŭ atîrnate de-asupra ușiĭ caseĭ luĭ, și intrarăm într-o odaie mică, cuprinzînd o sofa foarte curată și confortabilă, care, comparată cu mobilele obișnuite din casele de poștă, ne făcu s-o vedem îndoit de luxoasă. Protejațiĭ starosteluĭ (care fusese numit în acest post cam cu doĭ anĭ înainte de consulul general [19]) din Bucureștĭ, eraŭ toțĭ localnicĭ din foasta republică a celor 7 insule, și plata sa provenia dintr-un fel de capitație pusă pe fie-care individ : 10 leĭ pe an.

---

18) N. tr. Probabil *Tecucel*, județul Tecucĭ, plasa Necoreștĭ, comuna Vizureștĭ.

19) Această funcție, cu toate cele subalterne de viceconsul, dragoman și staroste, a fost desființată apoĭ ca fără folos, așa că nu maĭ avem reprezentanțĭ la Curțile Înălțimilor Lor, Voevoziĭ Moldoveĭ și Munteniei.

Bine facerea, pe care o primesc în schimb pentru această dare, stă în stăruințile unuĭ agent recunoscut de magistratul localnic, saŭ ispravnic, la care pot apela în caz de împilare: Funcția starosteluĭ e, după cum să poate închipui din micul număr al *supușilor*, nu tocmaĭ lucrativă; îl găsirăm însă trăind destul de bine; ceia ce el lămuri spunîndu-ne că ținea in posesie niște pămînturĭ pe coastele munților, la apusul orașuluĭ. Moșia (*the farm*) era destul de întinsă pentru a întrebuința 400 de țăranĭ, pe carĭ ni-ĭ înfățișă foarte leneșĭ, ca toțĭ localniciĭ țăriĭ; el crește un număr foarte mare de păsărĭ, însă vinul, care e articulul de comerț maĭ de căpetenie din împrejurimĭ, formează productul cel maĭ însemnat al moșeĭ sale.

Cel maĭ bun vin să face în satul Odobeștĭ, departe 3 ceasurĭ; să vinde cu prețul de 10 parale oca, și cea maĭ mare parte să exportă în Rusia; e un vin alb cu gustul plăcut, însă de calitate slabă (*thin and meagre*). Focșaniĭ, de și micĭ, cuprind 24 de bisericĭ ortodoxe; sînt împărțiți de un rîușor în 2 părțĭ, una moldovenească, cea-l-altă muntenească.

Casa starosteluĭ era despre partea muntenească. Pentru a opri certele ce pot să să nască între locuitorĭ și mulțiĭ curierĭ, carĭ trec spre și din Rusia, 24 de soldațĭ turcĭ, sub comanda a doĭ ofițerĭ inferiorĭ, sînt încartierațĭ în oraș. Populația Focșanilor și a satelor vecine a fost mult scăzută de ciumă, care, cu doĭ anĭ înainte, luă 5,000 de locuitorĭ. După ce ne odihnirăm cîte-va ceasurĭ în casa cea conforabtilă a starosteluĭ, care ne primi cu o ospitalitate mare și ne procură o reînoire a ordinuluĭ nostru pentru caĭ [20]) de la ispravnicul părțiĭ muntene a orașuluĭ, ne suirăm iar în căruță și plecarăm spre Bucureștĭ.

Trecurăm, la o milă de la Focșanĭ, albia unuĭ imens torent de iarnă [21]), maĭ lat de cît orĭ-ce *fiumara*, pe care am văzut-o vre-odată în Sicilia, ale căreia malurĭ eraŭ extrem de prăpăstuite și înalte maĭ mult de 30 de picioare; secțiunea soluluĭ arăta păturĭ dese de nisip și lut. Trecînd vîrful maluluĭ din față, să deschise înaintea noastră mărețul șes, care duce pînă la Bucureștĭ. Spre apus, la o depărtare însemnată, era un șir de munțĭ ale cărora coaste eraŭ bine lucrate și sămănate cu multe sate. La răsărit, cît puteaĭ vedea cu ochiul, șesul era mărgenit numaĭ de orizont; lanurĭ de popușoĭ să vedeaŭ icĭ și colo pe fața șesuluĭ; însă, în general, drumul să învîrtia printr-o nesfîrșită pădure de stejarĭ piticĭ Urmarăm a merge pe cîmpia unită, trecînd une-orĭ micĭ fiumare, căcĭ solul moale e ușor săpat de torentele de iarnă, pînă atinserăm rîul Buzeŭ. Era o noapte cu lună; rîul, pe jumătate înghețat numaĭ; trecurăm partea întăiŭ pe ghiață, a doua cu luntrea. La sfîrșitul stațieĭ a 4-a, ne oprirăm pentru sară, și ne luarăm gazdă în cea maĭ păcătoasă

---

20) Există acest fel de curtoazie între hospodariĭ vecinĭ, că un călător. care sosește la hotarele uneı țărĭ, avîud o poıuncă pentru caĭ, e trimes totdeauua de celalaltă tot gratis.

21) Rîmna.

colibă pe care vre-unul din noĭ a văzut-o vre-o-dată; era caverna unuĭ troglodit; un șopron aproape descoperit, plin de păsărĭ, forma vestibulul la subterană, în care ne coborîrăm 3 scărĭ și unde aflarăm două femeĭ și treĭ copiĭ, ghemuițĭ lîngă cîte-va lemne aprinse, arzînd pe o vatră; un horn, făcut din lut ars (*baked mud*), să întindea de-asupra foculuĭ și să apropia atît de mult de flacără, că lăsa abia, celor ce să încălziaŭ ast-fel, loc de a-șĭ vîrî capetele peste volumurile de fum, care să suiaŭ parte spre ogeag (*outlet*), însă maĭ cu samă să împrăștiaŭ în jurul tainițiĭ, ce ne primise; nu era cu putință să staĭ în picioare, așa că, desfizînd fumul și primejdia de a fi înădușițĭ, furăm silițĭ să ne așezăm pe banca de lemn, care era așezată de-a lungul a doĭ părețĭ din locuință. Tovarășul meŭ străbătuse în colibele Nubieĭ și ale Egiptuluĭ, și eŭ însumĭ fusesem une orĭ numaĭ pe jumătate mulțămit în Finlanda, Sicilia și Grecia; dar am recunoscut amîndoĭ, că aceasta era gaura cea maĭ mizerabilă, în care am fost vre-o-dată silițĭ să petrecem noaptea. Scuturătura zileĭ întregĭ ne pregătise totușĭ pentru odihnă, și dormirăm cîte-va ceasurĭ. Cînd eșirăm a doua-zi dimineața din locuința subterană, găsirăm vremea foarte rece, și ne urmarăm drumul peste locurĭ aproape goale de copacĭ; într-adevăr, o stepă desăvîrșită; nenumărațĭ *tumuli* eraŭ împrăștiațĭ pe întinderea sa; un șir de dealurĭ joase să vedeaŭ la dreapta noastră spre nord-vest, și scena era une-orĭ variată de sate cu bordeele de lut joase, înegrite (*brown looking*), acoperite cu stuh, încunjurate, și maĭ mult ascunse, de căpițe de fîn. La 3 stațiĭ de Bucureștĭ, pămîntul era acoperit cu atît de mult omăt, încît să păru de cuviință a părăsi căruțile noastre cu roate și a ni schimba valizele și fînul în tot atîtea săniĭ ușoare. Lunecam pe neteda suprafață înghețată cu o răpegiune de mierare (căcĭ călătoriam tot cu patru caĭ), însă neregularitatea terenuluĭ, și une-orĭ lipsa de omăt, ne făcea să ne îndoim, dacă am cîștigat mult, schimbînd).

Intrarăm în capitala Munteniеĭ la 11 oare noaptea.

Fenomenul extraordinar al unuĭ despotizm pur, exercitat de un prinț grec, care este el însușĭ, în acelașĭ timp, un rob înjosit, să întîlnește din noŭ la Bucureștĭ. Ceia ce adaugă ast-fel la curiozitatea uneĭ vederĭ așa de neobișnuite, este amintirea, că această formă violentă de cîrmuire e susținută fără ajutorul vre-uneĭ puterĭ militare; nicăirĭ aicĭ nu să vede cea maĭ mică aparență de armată; hospodarul n-are trupe, afară de aproape 20 de garzĭ, Sîrbĭ și Arnăuțĭ, cari sînt imediat atașațĭ la persoana sa și întrebuințațĭ maĭ ales la ceremoniile Statuluĭ. Autoritatea Domnuluĭ e menținută prin intrigă, frica obișnuită, pe care o inspiră stăpînirea turcească, toleranța națiunilor vecine și lipsa absolută de energie a locuitorilor înșiĭ. Boerul scutit de taxe și dedat licențiĭ e lacom de funcțiĭ, ca să-șĭ poată mulțămi propria-ĭ venalitate conruptă, pe cînd țăranul pare caracterizat cu deosebire prin răbdătoarea suferință a orĭ-căruĭ act de apăsare. Să începem cu capul cîrmuireĭ: hos-

podarul a plătit probabil pentru numirea sa 3 saŭ 4000,000 de leĭ, cu deosebite bacşişurĭ date Mareluĭ-Vizir, Reis-Efendiuluĭ şi altor dregătorĭ marĭ din Constántinopol. Din capitala provinciiĭ, unde apare, în exercițiul autorităţiĭ sale delegate, maĭ mult ca un fermier-general, decît ca un Domn suveran, să aşteaptă să trimată pe an 20,000,000 de leĭ tezauruluĭ sultanuluĭ, afară de felurite darurĭ lunare prietenilor, carĭ-l sprijină la Curte. Aicĭ ca şi la Iaşĭ, deosebitele dregătoriĭ date de Domn sînt dorite cu patimă şi vîndute celuĭ ce dă maĭ mult ; căcĭ boeriĭ ereditarĭ, ca şi ceĭ ce s-aŭ ridicat eĭ înşiĭ la rangul de nobilĭ, prin cumpărarea unuĭ caftan, sînt scutițĭ de dărĭ. S-ar părea totuşĭ, că, dacă nobiliĭ nu plătesc dare directă, eĭ sînt silițĭ să arendeze moşiile lor țăranilor apăsațĭ cu cîştiurĭ aşa de joase, încît scutirea lor e maĭ mult cu numele. Boeriĭ muntenĭ să zice că aŭ apoĭ şi maĭ puține privilegiĭ şi maĭ pnțină influență față cu şeful guvernuluĭ decît nobiliĭ din provincia vecină a Moldoveĭ, ceia ce poate să explică prin apropierea lor maĭ mare de granița turcească.

Însă acelaşĭ sistem de conrupție există în administrația amînduror principatelor [22]) şi nu e mărginit la funcțiile maĭ însemnate, ci e general şi să întinde pînă la cel maĭ de jos agent al guvernuluĭ. Ispravnicul saŭ magistratul unuĭ sat (*sic*) a cumpărat şi el locul săŭ şi prin urmare dreptul de a apăsa pe nenorocitul țăran, care e supus autorităţiĭ sale, şi a căruia stare e pe atît de desnădăjduită şi de plîns, pe cît să poate închipui. Dacă să plînge de nedreptatea pe care a primit-o de la micul săŭ tiran, atot puternica influență a banuluĭ face „ca cel maĭ răŭ argument să apară cel maĭ bun", procesul e hotărît în contra sa şi nenorocitul litigant e bătut pentru osteneală. În alte părțĭ ale împărățiiĭ otomane, haraciul saŭ capitația, de-şi tot admite oare-care schimbărĭ, e plătit în suma fixată de 12 leĭ, de către orĭ-ce bărbat, care nu e de lege mahometană ; însă aicĭ, în provinciile tributare ale Moldoveĭ şi Munteniеĭ, darea nu are hotar, cererile cîrmuiriĭ sînt nemărginite, şi un țăran poate fi chemat să plătească la timpurĭ variate 2 saŭ 300 de leĭ pe an. Aflînd de apropierea dăbilarilor, el fuge adesea-orĭ de-acasă, cu nădejdea zădarnică de a scăpa de greaua dare, însă femeia şi copiiĭ săĭ sînt lăsațĭ în urmă, şi nimic nu poate fi maĭ revoltător pentru sentimentele obişnuite de umanitate decît istoriile, pe care le auzim asupra cruzimilor făptuite față cu aceştĭ nenorocițĭ lipsițĭ de ajutor, cu scopul de a-ĭ sili să scoată comorile lor ascunse. Eĭ sînt biciuițĭ saŭ, închizîndu-să uşile bordeielor, expuşĭ la fumul de lemne, pînă ce să înăduşă aproape ; în scurt, eĭ sînt chinuițĭ cu orĭ-ce rafinație de barbarie, ce să poate închipui, pentru a-ĭ sili să marturisească, unde-ĭ ascuns bărbatul saŭ baniĭ. La urmă, adus la ruină şi

22) Ca un specimen de prețul uneĭ funcțiĭ la Bucureştĭ, cea de Agă saŭ polițaiŭ face 150,000 de leĭ pe an : veniturile-ĭ provin din vămile arbitrare ridicate pe lucrurĭ de mîncare (*provision*) aduse în oraş.

desperare, vitele luĭ luate și toată averea luĭ răpită dela dînsul, țăranul îșĭ părăsește bordeiul de naștere, cătînd un ispravnic maĭ puțin venal, sub ocrotirea căruia să să poată pune. El călătorește tot maĭ departe, tîrguindu-să cu diferițiĭ despoțĭ de sat, pînă ce întîlnește în sfîrșit vre-unul, care să mulțămește să eie o sumă cumpătată pe an, ca un feliŭ de *modus* al contribuțieĭ. Neposedînd capital, fugarul n-are altă resursă decît lucrul mînilor sale, cu folosul căruia el trebue să caute să satisfacă cererile cîrmuiriĭ și să-șĭ susție familia. Nu trebuie de presupus însă, că ispravnicul să consideră ca obligat să să ție de termeniĭ învoeliĭ sale; cea maĭ mică aparență de creștere a averiĭ din partea țăranuluĭ saŭ chiar desfrînarea pură a unuĭ capriciŭ tiranic poate reclama ridicărĭ de banĭ nouă și neașteptate.

Cu toată marea fertilitate a pămîntuluĭ și micul cîștiŭ, care să plătește pe an proprietaruluĭ, cîștiŭ, care să suie numaĭ la $^1/_{10}$ din productul pămîntuluĭ, ticăloasa formă de guvern este atît de vrăjmașă poporuluĭ, încît prețul obișnuit de muncă este de 50 de parale pe zi; însă suma e exorbitantă, avînd în vedere eftinătatea lucrurilor de mîncare; dar țara e foarte slab locuită, și nicĭ-o măsură nu poate opri spiritul de emigrație în Ardeal și provinciile vecine ale împărățiiĭ austriace. Dacă țăranul, după o lipsă de cîțĭ-va anĭ, poate fi adus să să întoarcă în țara luĭ de naștere, el să îngrijește să fie întăiŭ naturalizat, și apoĭ reclamă protecția consululuĭ austriac din Bucureștĭ și să bucură de scutirea de orĭ-ce dare.

Ast-feliŭ principatele Moldoveĭ și Munteniеĭ samănă cu o țară de curînd colonizată, care cuprinde numaĭ o populație rară. Țara e îmbielșugată și producătoare, însă lucrătorĭ s-o cultive sînt puținĭ; din care cauză salariile, comparate cu prețul lucrurilor de mîncare, sînt foarte înalte, de-oare-ce prețul salariilor, după o regulă stabilită în economia politică, atîrnă totdeauna de proporția capitaluluĭ față cu partea din comunitate, care lucrează.

Ast-feliŭ sînt rălele care rezultă din rapacitatea, ce deosebește cîrmuirea efemeră a unuĭ hospodar; sub o formă de guvern maĭ blîndă, stabilă și luminată, țăranul ar trăi ușor și chiar îmbielșugat, căcĭ nimic nu poate întrece productivitatea Munteniеĭ, care e grînarul Constantinopoluluĭ și dă acesteĭ capitale proviziile de orĭ-ce fel.

Locuitoriĭ Bucureștiuluĭ aŭ decĭ cu îmbelșugare toate nevoile ca și toate felurile de lux ale vieții, și noĭ furăm lovițĭ maĭ ales de marea îmbielșugare a vînatuluĭ.

Boul să vinde în tîrg cu 16 parale oca=2 livre $^1/_4$. Un boŭ de tăiat aduce 50 pînă la 60 de leĭ. Prețurile articolelor corespunzătoare sînt acestea: o păreche de prepelițe 70 de parale, o păreche de cucoșĭ negri 70 de parale, o rață sălbatecă 45 de parale, o căprioară, cu piele cu tot, 22 de leĭ, aproape 14 shillingĭ, 8 *pennies*.

Vinul țăriĭ nu e bun, căcĭ vara, de și caldă, e prea scurtă pentru a coace strugurii. Orașul e de asemenea răŭ aprovizionat cu

lemne care sînt aduse zilnic în micĭ care foarte departe şi, fiind, tăiate din codru tînăr, sînt verzĭ şi răŭ potrivite pentru ars.

Oraşul Bucureştĭ e aşezat într-o adîncitură ; împrejurimile sînt mlăştinoase, şi locuitoriĭ sufăr mult de influenţa frigurilor comune şi a celor intermitente. Sub grinzile de lemn, care pavează stradele, murdăriile lichide ale oraşuluĭ, în stare de bălţĭ, să grămădesc în canale, care nu să pot nicĭ-odată scurge şi care nu sînt nicĭ-odată curăţite. Multe din casele şi mănăstirele maĭ marĭ, precum şi din bisericĭ, zidite toate uniform din cărămidă şi date cu var (*plaster*), sînt încunjurate de zidurĭ înnalte, făcute din cărămizĭ plate, după sistemul, ce să observă în resturile de construcţiĭ romane.

Hospodarul n-are o locuinţă aşa de bună ca a vecinuluĭ săŭ din Iaşĭ, căcĭ palatul săŭ a ars din întîmplare, acum doĭ anĭ, cînd să zice c-a suferit o pierdere de aproape 100,000 de leĭ. El ocupă acuma două case de-o aparenţă maĭ curînd sărăcăcioasă, legate printr-o galerie de lemn.

Lunĭ, 19 Ianuar, de sărbătoarea Epifanieĭ (*sic!*), Domnul primi vizitele celor maĭ însemnaţĭ boerĭ muntenĭ şi consuliĭ străinĭ, şi, în aceiaşĭ zi, furăm primiţĭ în audienţă de Înălţimea Sa ; Doamna, femeia sa, şi fetele eĭ şedeaŭ greceşte pe sofale lîngă Voevod, şi vizitatoriĭ le salutaŭ şi pe dînsele. La salutările obişnuite să adausă cea extraordinară de a săruta podul mîniĭ hospodaruluĭ ; o ceremonie pe care am observat c-o împliniaŭ toate femeile ca şi bărbaţiĭ. Nu era nimic remarcabil în odaia, în care furăm primiţĭ, decît, ceia ce părea maĭ degrabă curios în casa unuĭ Răsăritean, că podelele eraŭ acoperite cu un covor englezesc.

Multe din guvernele europene, ţin consulĭ aicĭ şi la Iaşĭ ; eĭ sînt priviţĭ şi trataţĭ ca oaspeţiĭ hospodaruluĭ lor, de la masa căruia fie-care primeşte pe zi o porţiune numită tain, de 4 ocă de carne şi 8 pînĭ. Pe lîngă acestea, li să dă lemn de ars şi nutreţ pentru caĭ, aşa de mult, încît pot une-orĭ să vîndă o parte.

Să zice că domnul Munteniеĭ afectează maĭ mult obiceiurile turceştĭ decît hospodarul vecin din Iaşĭ, şi că e tot atît de dibaciŭ în exercitarea autorităţiĭ sale. De-şi s-a observat adesea, că nu e cîrmuire pe lume care să dă în orĭ-ce caz a fi reprezentată prin agenţĭ diplomaticĭ, care să fie ţinută într-o ignoranţă atît de adîncă a afacerilor politice a altor Curţĭ ca Sublima Poartă, totuşĭ am fost informaţĭ din izvoare vrednice de credinţă, că Voevodul din Bucureştĭ întreţinea o corespondenţă secretă cu secretarul unuia din personajiile cele maĭ influente pe timpul congresuluĭ din Viena [23]).

Preţul era foarte însemnat, ne fiind maĭ puţin decît 1000 de galbenĭ pe lună, însă, prin el, hospodarul obţinea cel d-intăiŭ ştiinţă despre negocierile acesteĭ periode însemnate, a cărora transmitere imediată la Constantinopol era de o însemnătate nu tocmaĭ mică pentru hospodar, întărind interesele sale cu miniştriĭ Sultanuluĭ.

---

23). N. tr. Să vorbea de Frederic de Gentz, a căruia corespondenţă cu Domniĭ a fost publicată în 1876—7 (3 vol. în 8°).

Vizita noastră la hospodar nu oferi nimic vrednic de spus, şi, după obişnuita rutină de întrebări şi răspunsuri, ne retraseräm, printre o mulţime de servitori politicoşi, cari eraŭ doriţi într-un chip cu totul necuviincios să pue mîna luptîndu-se pentru el, bacşişul care să obişnueşte a să împărţi totdeauna între ofiţerii unuĭ paşă. Cînd plecarăm, un galbăn căzu din nenorocire jos, şi lupta, care urmă între servitorĭ pentru a scoate banul din murdăria şi glodul curţii, era departe de a să potrivi cu purtarea solemnă, pe care o observă de obiceiŭ chiar şi ceĭ maĭ de jos ofiţerĭ, la o audienţă princiară.

A doua-zi făcurăm o vizită mitropolituluĭ Munteniei, fost episcop de Craiova, însă numit pe urmă la arhiepiscopatul din Bucureştĭ? el e in capul bisericiĭ ortodoxe din principat. şi primeşte pe an de la fie-care *popă* saŭ preot suma de 15 leĭ; venitul luĭ să socoate că să sue la aproape 400,000 de leĭ, însă el e silit une-orĭ să cedeze o parte din acest foarte mare venit cererilor neaşteptate ale hospodaruluĭ. Mitropolia şi palatul mitropolitan staŭ pe un deal de nîsip, care domină oraşul, şi, apropiindu-ne de ultimul, furăm maĭ curînd miraţĭ, găsind vulturul rusesc cu 2 capete, cu un scut pretenţios purtînd armele Munteniei, adică o pupăză (*magpie*) ţiind o cruce în gură, zugrăvită şi lăsată încă pe zid.

Găsirăm pe arhiepiscop, un *bon vivant (sic)* în vrîstă, cu barba albă şi faţa roşie, culcat într-o sofa, după un întăiŭ prînz căruia să părea că-ĭ dăduse deplină dreptate. Întreagă, convorbirea sa, ţinută în greceşte, căcĭ nu vorbia altă limbă, să ocupă de subiecte de mîncare (*gourmandise*). De-şi maĭ degrabă infirm, căcĭ abia să ridicase de pe un acces de podagră, era foarte vioiŭ, vorbia necontenit şi să încercă să ne amuzeze cu o poveste foarte lungă asupra uneĭ vizite, pe care o făcuse unuĭ cunoscut din localitate, la care a fost foarte plictisit şi unde a aflat foarte puţină distracţie.

Masa fusese servită numaĭ cu treĭ felurĭ şi i să dădusă aşa de puţin vin, încît numaĭ cît prin meşteşug căpătase treĭ pahare, de o calitate foarte slabă. Povestea deziluzi suferite de jovialul mitropolit, din cauza ospitalităţiĭ sărăcăcioase a prietenuluĭ săŭ, aţîţa mult rîsul săŭ, de şi plictisia întru cît-va răbdarea ascultătorilor. Cînd întrevederea noastră să mîntui, ni să arătă biblioteca palatuluĭ, cuprinzînd un mare număr de cărţi, însă tratate într-un feliŭ, care dovedia, fără discuţie, că bibliomania n-a infectat încă interiorul Dacieĭ. Manuscrise greceştĭ şi slavoneştĭ zăceaŭ alandala pe podele saŭ acoperite de colb şi grămădite-n rafturĭ, la un loc cu foarte bune cărţĭ franceze moderne, care formaŭ odată biblioteca celebruluĭ călător Şonnini [25]), şi, dacă nu mă înşel, fusese lăsate apoĭ palatuluĭ de un boer muntean, care le cumpărase saŭ le moştenise de la călăto-

24). N. tr. Nectarie (—1819).

25). N. tr. Ch. Nic. Sonnini de Manoncoust, n. 1751, a vizitat ţările noastre în 1810.

rul francez. Furăm purtațĭ prin bibliotecă ca printr-o odae de antichitățĭ, și, în starea sa actuală de confuzie și neglijare, vizitatorĭ maĭ curioșĭ saŭ maĭ puțin scrupuloșĭ decît noĭ ar fi putut lua fără cea maĭ mică greutate multe manuscrise rare și scumpe.

Locuitoriĭ Bucureștiuluĭ sînt tot atît de dedațĭ la viciul joculuĭ de cărțĭ și la iubirea de cheltuială, în general, ca și ceĭ din capitala Moldoveĭ. Totușĭ nu era nicĭ un teatru deschis, și principala lor distracție publică sta în scuturătoarea primblare pe strade, asemenea cu cea descrisă la Iașĭ. Însă, fiind-că eram aice în carnaval, să dădeaŭ balurĭ publice, de două saŭ treĭ orĭ pe săptămînă, la unul din hanurile principale, și furăm prezențĭ într-o sară la un feliŭ de reprezentație teatrală, asemenea cu isprăvile de călărie de la teatrul Astley; petrecerea, care era dată de niște Nemțĭ călătorĭ, într-o zidire publică, numită *clubul*, începu cu un joc executat pe catalige și să mîntui cu o scenă comică, imitînd farsa noastră populară: „Croitorul călărind la Brentford". Dialogul era în nemțește, limbă mult vorbită aice, și reprezentația cîștiga un aier ridicul de demnitate, cînd ascultaĭ pe curtezaniĭ în calpace aĭ Domnuluĭ, traducînd în greceasca modernă părțĭ din convorbirea comică a actorilor. Cînd, de exemplu, călărețul neexperimentat întreabă pe hangiŭ în farsă, dacă are un cal solid, pe care să i-l poată recomanda, nobilimea munteană crezu că e foarte de spirit să încunjure pe ofițerul Domnuluĭ, care să afla în capul departamentuluĭ poșteĭ la Bucureștĭ, și să-l necăjească cu întrebarea „ἔχετε ἄλογοι καλλοί"? „Aĭ caĭ bunĭ"? Multe din comicăriile (*tricks*) actorilor eraŭ dintre cele maĭ grosolane, însă Doamna și fetele eĭ, care eraŭ de față la petrecere, așezate pe sofale la capătul de sus al odăiĭ, și îmbrăcate cu o profuzie de juvaiere, păreaŭ foarte înveselite și rîdeaŭ fără măsură la glume, care nu să deosebiaŭ prin buna creștere. Ca o dovadă de starea de moralitate a capitaleĭ, fiul hospodaruluĭ (îmbrăcat turcește și purtînd turban, în care n-ar fi îndrăznit să să arăte la Constantinopol) intră în club, unde stăteaŭ mama și surorile sale, avînd la braț pe amanta sa, o frumoasă doamnă munteană, care părăsise de curînd bărbatul săŭ și șese copiĭ: nu părea că să găsește ceva extraordinar saŭ nedelicat în această purtare. Domnul însușĭ nu să afla la club, însă ceĭ maĭ mulțĭ din ofițeriĭ Curțiĭ și mulțĭ din principaliĭ boerĭ aĭ Munteniеĭ să găsiaŭ adunațĭ în odae; eraŭ îmbrăcațĭ uniform cu imense calpace, cu rochiĭ lungĭ libere, și mulțĭ fumaŭ ciubuce turceștĭ; într-un cuvînt, orĭ-ce lucru era oriental în aparența bărbaților, de și în costumul femeilor, care ședeaŭ grecește pe sofale, era un evident amestec de îmbrăcăminte franțuzască și orientală; părul lor era bogat împodobit cu juvaiere, și ele purtaŭ haine de mătasă franțuzască, făcute probabil la Viena, la un loc cu o cingătoare grecească și papucĭ turceștĭ. Sub ochiul gelos al bănuitoruluĭ guvern turcesc, articulul îmbrăcămințiĭ nu e o materie de mică însemnătate, și întrebuințarea costumurilor Euro-

peĭ civilizate ar fi privită ca o inovație tot atît de periculoasă ca și adoptarea celor maĭ luminate vederĭ asupra politiciĭ moderne.
În timpul ocupăriĭ țăriĭ de Rușĭ, boeriĭ lăsară cu patimă la o parte hainele lor largĭ, și purtară îmbrăcămintea franțuzască, însă, la întoarcerea lor sub autoritatea turcească, eĭ fură silițĭ să reeie rochia și calpacul. Cu răspingere să văzură revenind la stăpîniĭ lor precedențĭ, și să zice că invidiază soarta locuitorilor aceleĭ părțĭ din Moldova, cari sînt așa de fericițĭ încît să bucură de protecția autocratuluĭ tuturor Rusiilor. Cînd cartierele-generale imperiale eraŭ la Bucureștĭ, armata cheltuia sume imense de banĭ în oraș, împrejurare, care face pe locuitorĭ să privească cu o maĭ mare părere de răŭ încă plecarea lor.
(Evenimentele de la 1711, după Voltaire).
23 Ianuar. După ședere de o săptămînă în Bucureștĭ și după ce căpătarăm un pașaport muntean pînă la hotarele provinciеĭ și malurile Dunăriĭ, precum și un *Buiurldi*[26]), scris cu slove turceștĭ, și cuprinzînd o recomandare cătră Agiĭ si guvernatoriĭ orașelor din Bulgaria și Rumelia, ne făcurăm pregătirile pentru a urma calea, și furăm sfătuițĭ să luăm pe unul din ienicеriĭ fostuluĭ consul-general englez, care era să ne slujească de călăuz și tălmaciŭ. *Iassacgiul*, care fusese de întrebuințat în serviciul consuluĭ și purta încă înalta pălărie brună a Tataruluĭ, ni-ar fi de folos pentru procurarea de caĭ și, poate, prin prezența sa, ne-ar apăra întru cît-va de insulta Turcilor. Căcĭ trebuie de observat, că un călător, intrînd în Statele turceștĭ printr-o graniță depărtată, n-are aceleașĭ ușurințĭ ca și cel ce pleacă din capitală. De am fi părăsit Constantinopolul cu firmanul Sultanuluĭ și un ienicer turc al ambasadoruluĭ englez, am fi putut lua un ton maĭ ridicat, de-oare-ce, ca să spun adevărul, fie-care lucru în această țară e făcut cu tapaj, și nicĭ-un respect nu să arată străinuluĭ, afară numaĭ dacă pare că are dreptul de a-l cere. Cu pașaportul unuĭ prinț grec și sub escorta unuĭ curier creștin, trebuia să fim hotărîțĭ, prudențĭ, dar fără pretențiĭ.
Calea de la Bucureștĭ la Dunărea, era să fie făcută într-un echipaj asemenea cu cel în care călătorisem de la Iașĭ, și părăsirăm capitala Munteniеĭ într-o caravană însemnată, alcătuită din cincĭ căruțĭ, fie-care trasă de patru caĭ. Pornirăm în mare galop, și fiind-că să desghețase în noaptea de înaintea plecăriĭ noastre, îșĭ poate închipui cine-va starea unuĭ călător, așezat într-unul din acele joase vehicule, la cîțĭ-va pașĭ numaĭ de copitele a patru animale, care mergeaŭ în mare galop. Cînd trecurăm, cum să cade, stradele și un deal prăpăstuit de năsip de lîngă oraș, era cu neputință să deosebeștĭ pe fie-care individ dintre noĭ, căcĭ eram acoperițĭ toțĭ cu o haină uniformă de glod. Înaintarăm printr-o parte de loc foarte plană, acoperită cu stejarĭ piticĭ, arțarĭ și tufișe compuse maĭ mult din spinĭ negri.
Satul, la care ne oprirăm întăiŭ, pentru a schimba caiĭ,

26) Buiuruschi, ordin.

putea foarte bine să fie luat ca locuința grosolană a hordeĭ celeĭ maĭ necivilizate: casele eraŭ toate zidite de o potrivă și după acelașĭ plan ca și reședința subterană, prin care trecusem în noaptea de înaintea sosiriĭ noastre la Bucureștĭ. O odaie pătrată, făcută din nuiele (*wicker or basket work*) ale cărora spațiurĭ goale eraŭ umplute cu glod uscat, avînd un coperemînt de papură, forma un fel de intrare la o bortă în pămînt, la care te coboriaĭ pe cîte-va scărĭ; în afară, era de-abea ridicată de-asupra soluluĭ, afară de locul, unde hogeagul (făcut din papură saŭ crengĭ împletite împreună) arăta centrul moviliĭ, care sămăna maĭ mult cu ascunzătoarea uneĭ cîrtițe, care, îngropîndu-să în pămînt, ar fi aruncat o grămadă de țărnă pe spatele sale de cît cu o locuință omenească. Înainte de a ajunge la a doua stație trecurăm rîul Argeș, care e în primăvară (cînd e crescut de topirea omătuluĭ) un torent foarte grozav; și, după ce suirăm cîte-va dealurĭ înalte, îmbrăcate cu stejarĭ, teĭ și fagĭ, ne urmarăm drumul pe o cîmpie acoperită cu iarbă lungă și stejarĭ piticĭ. O lună frumoasă ne întovărăși pînă la ultima casă de poștă munteană, la un ceas de cale de la Dunărea și granița bulgară. Aicĭ, ni să arătă locul, unde Rușiĭ făcuse un lagăr mare, în timpul ultimuluĭ războiŭ cu Turciĭ, și ziceaŭ că pe stepa vecină fusese o luptă însemnată [27]. Înaltele minarete ale moscheielor și locuitoriĭ în turbane aĭ satuluĭ Giurgiŭ, carĭ ne încunjurară, cînd ajunserăm pe malul stîng al Dunăriĭ, des de dimineață, la 24 Ianuar, ne anunțară, că eram la marginea creștinătățiĭ.

In lista de cărțĭ relative la țările romîne dată de Sestini în *Viaggio curioso-scientifico-antiquario*, pp. 329 și urm. (asupra cărțiĭ *Arhiva* IV 571 și urm.) aflăm și pe următoarea:

Indice topografico del principato di Valachia, diviso in XVII parti, secondo l'esattissime descrizione che ne diede il fu conte Constantino Cantacuzino al celeberrimo medico e filosofo Gis. Comneno, ora arcivescovo d: Drista e dedicato al celsissimo Cost. Brancovani, principe di Valachia, ridotto dal grande al piccolo per opera di Marco-Antonio Gigli, Veneto, ingegnere della Serenissima republica di Venezia, Venezia 1718.

Biblioteca Academieĭ romîne n-o posedă.

Constantin Cantacuzino e și autorul uneĭ scurte istoriĭ a celor două principate, scrisă în italienește și pe care o vom publica în *Acte și fragm. cu priv. la ist. Rom. III.*

Maĭ însemnăm că manuscrisele și întreaga bibliotecă a luĭ Sonnini să află astă-zĭ la Seminariul din Bucureștĭ, care a publicat un catalog al cărților sale (*Catalogul bibliotecei seminaruluĭ central din Bucureștĭ așezat după alfabet și după limbĭ de *** și tipărit cu cheltueala P. S. Silvestru Bălănescu, episcopul Hușilor* 1890 Bucureștĭ tip. cărț. bisericeștĭ.

---

27) E greŭ să capețĭ vre-o informație preciză asupra evenimentelor acesteĭ campaniĭ, dar am auzit, că să tipărește acuma la Viena, în grecească modernă, o operă sub titlul de „Istoria Valahieĭ", care va cuprinde o descriere a acestuĭ războiŭ (O notă precedentă conține o citație din cartea a incea a călătoriilor Iezuituluĭ Avril).

Fotino.

M. SUȚU

Școala pozitivistă penală

Cuvîntare rostită la deschiderea anuluĭ judecătoresc 1895—96

Școala nouă de antropologie criminală a făcut deja obiectul a două cuvîntărĭ ținute cu ocaziunea redeschidereĭ anuluĭ judecătoresc la Curtea de apel din Iașĭ, expunîndu-să de reprezentatul parchetuluĭ general principiile eĭ fundamentale și reformele propuse pentru punerea lor în aplicare, precum și argumentele și considerațiunile principale cu care partizaniĭ școaleĭ așa numite *clasică* combat nouile teorii.

Două imprejurărĭ recente m-aŭ determinat să atrag din noŭ atențiunea lumeĭ noastre judeciare asupra acestor teoriĭ care merită să fie examinate sub toate punctele lor de vedere.

Cea d-întăiŭ împrejurare s-a produs în sinul universitățiĭ noastre. S-a susținut și să susține de pe catedră doctrina pozitivistă, făcîndu-să în acelașĭ timp imputărĭ nedrepte vechiuluĭ sistem penal, care să consideră ca fără putere pentru reprimarea criminalitățiĭ. Acest succes neașteptat al pozitivizmuluĭ este de natură a ni inspira oarecare îngrijirĭ, și mi s-a părut că nouă, magistraților, interprețĭ fidelĭ aĭ legeĭ, pe care zilnic o aplicăm, nouă ne incumbă să restabilim adevăratele principiĭ, demonstrînd slăbăciunea argumentelor cu care să susține noua doctrină.

A doua împrejurare este publicarea actelor congresuluĭ din Bruxel. Acest al treilea congres de antropologie criminală s-a întrunit la Bruxel în vara anuluĭ 1892; lucrările, însă, ale aceste adunărĭ s-aŭ publicat maĭ tîrziŭ. Din ele ne putem da samă exactă despre starea actuală a mișcăreĭ științifice provocată de școala italiană,

Mi-am propus, deci, să rezum în cîte-va cuvinte punctele esențiale ale doctrinei pozitiviste și să expun, conform ultimelor date științifice, soluțiunea rațională a chestiunilor principale pe care le rîdică zisa doctrină. Din această scurtă cercetare vom constata că pozitivizmul nu a izbutit pînă în momentul de față să doboare principiile tradiționale ale dreptului criminal.

Nu voiŭ reveni asupra fazelor diferite prin care a trecut noțiunea *omuluĭ delicuent*, concepută și dezvoltată de d-l Lombroso, creatorul școaleĭ nouă.

Să știe că celebrul profesor a început prin a recunoaște și stabili un *tip criminal*, după anomaliĭ organice anume determinate. Această organizațiune fiziologică, de origină *atavistică*, ar fi identică cu acea a omuluĭ primitiv, și delicuentul care înfățoșază caracterele tipuluĭ ar avea tot o-dată și instinctele sălbaticuluĭ. El este un *criminal născut*, incorigibil. Maĭ tîrziŭ, d-l Lombroso părăsește în parte teoria *atavismuluĭ*, invocînd acea a *nebunieĭ morale* și admițînd identitatea complectă dintre criminalul născut și nebunul moral. In cele din urmă, combină teoriile anterioare cu acea a *epilepsieĭ*, aparentă saŭ ascunsă, considerînd această stare morbidă ca sorgintea comună a criminalitățiĭ înăscute și a nebunieĭ morale.

Doctrina lombroziană, răspîndindu-să în Italia cu aparițiunea scriereĭ *l'Uomo delinquente* (1871), apoĭ în Europa, prin traducerea acesteĭ opere în diferite limbĭ, lua imediat un mare avînt, cîștigînd adepțĭ în întreaga lume științifică, ast-feliŭ că la primul congres de antropologie criminală (Roma, 1885), unul din membriĭ adunăreĭ nu să sfii a declara că *tipul criminal* este definitiv dobîndit științeĭ.

Aceste succese repede să explică prin simpatia ce o inspira școala nouă, deschizînd căĭ pînă atuncĭ neexplorate și întrebuințînd metoda experimentală pentru stabilirea principiilor pe care să întemeia. Cînd, însă, faptele s-aŭ supus unuĭ examen maĭ aprofundat, cînd partizaniĭ nouilor teoriĭ aŭ procedat, la rîndul lor, la observarea criminalilor din punctul de vedere anatomic și fiziologic, nu întîrziară a cădea în flagrante contradicțiunĭ nu numaĭ între eĭ, dar și cu învățătorul lor. In-cît incertitudinea observațiunilor antropologice și arătarea d-luĭ Lom-

broso însuşi că, în definitiv, nu a găsit tipul complect al criminalului născut de-cît în proporţiune de 40 la 100, slăbiră simţitor teoria tipului, care, combătută de majoritatea învăţaţilor la congresul din Paris (1889), fu puternic zdruncinată în sinul acelei adunări.

Atavismul, *nebunia morală* şi *epilepsia* fură asemenea supuse unei critici riguroase, şi s-a demonstrat că delicuentul nu-i nici un sălbatic, nici un nebun, nici un epileptic, şi că, dacă nebunia şi epilepsia împing une-ori la crimă, de aici nu rezultă identitatea criminalului cu nebunul saŭ cu epilepticul.

Pentru a să proba că tipul criminal nu a fost respins în mod definitiv la congresul din Paris, s-a invocat faptul că, în ultima şedinţă a acestei adunări, a fost numită, după propunerea d-lui Garofalo, o comisiune de 7 membri cu însărcinarea de a face observaţiuni comparative asupra unui număr de 100 criminali şi 100 oameni oneşti, şi a prezenta rezultatul acestor observaţiuni la congresul hotărît a să ţinea la Bruxel în 1892.

Ce să întîmplă însă?

Comisiunea nu să mai întruneşte, iar la congresul din Bruxel, întreaga şcoală italiană străluceşte prin absenţa ei.

Intr-o adresă către preşedintele congresului, în josul cărei vedem, pe lîngă numele d-lor Lombroso, Ferri şi Garofalo, încă 46 nume, mai mult saŭ mai puţin cunoscute, semnatarii motivează abţinerea lor pe împrejurarea că hotărîrea de mai sus a congresului din Paris nu fusesă adusă la îndeplinire, ast-feliŭ că programul congresului să găsea, precum să rosteşte adresa, lipsit de fundamentul faptelor, care singur ar fi putut da loc la o discuţiune în adevăr ştiinţifică şi concludentă.

Imprejurarea invocată de reprezentanţii şcoalei italiane era oare de natură a justifica refuzul lor de a participa la lucrările congresului? Programul acestuia nu să reducea la antropologia criminală propriŭ zisă; cuprindea încă psihologia criminală şi sociologia criminală, precum şi aplicaţiunile legale şi administrative ale antropologiei criminale. D-l Ferri, sociologistul, şi d-l Garofalo, juristul şcoalei, ar fi fost pe terenul lor propriŭ în discuţiunea punctelor relative la aceste ramure ale ştiinţei. Cum să să înterprete absenţa lor din mijlocul învăţaţilor de toată

naţionalitatea carĭ s-aŭ grăbit a răspunde la chemarea comitetuluĭ organizator, şi hotărîrea de a să abţinea de la desbaterile contradictoriĭ deschise asupra tuturor chestiunilor interesînd antropologia criminală ?

Această hotărîre să datoreşte, poate, sentimentuluĭ de solidaritate care domneşte în sinul şcoaleĭ italiane. Să vedem, însă, întru cît îndeplinirea dorinţeĭ congresuluĭ din Paris ar fi fost folositoare chiar pentru discuţiunea teorieĭ tipuluĭ criminal.

Trebue să notăm în astă privinţă că, de-şi propunerea d-luĭ Garofalo s-a admis în unanimitate, uniĭ din membriĭ adunăreĭ, pintre carĭ eminenţiĭ profesorĭ Brouardel şi Manouvrier, pusesă în dubiŭ utilitatea uneĭ asemenea măsurĭ. Acest din urmă, numit în comisiune, justifică pe deplin apreciarea sa într-un raport foarte dezvoltat, prezentat congresuluĭ din Bruxel în numele săŭ personal. Raţiunea principală pentru care lucrarea comisiuneĭ ar fi dat, după părerea d-luĭ Manouvrier, un rezultat absolut iluzoriŭ, este, pe scurt, următoarea:

Comisiunea era chemată a examina un număr de criminalĭ, din carĭ o treime asasinĭ, o treime violenţĭ, o treime furĭ, şi un număr egal de oamenĭ oneştĭ cu antecedente cunoscute. `In cît priveşte categoria d-întăiŭ, ar fi fost neîndoelnic că comparînd o sumă de asasinĭ cu o sumă de cetăţenĭ verĭ carĭ, comparaţiunea s-ar face, în adevăr, între două seriĭ de indivizĭ deosebindu-să cel puţin prin o acţiune eminamente reprobată de morală şi reprimată de lege. Asemenea certitudine, însă, ar lipsi cu desăvîrşire în privinţa violenţilor şi furilor. Cînd ne gîndim la mulţimea actelor de violenţă, care să comit zilnic pe toate treptele scăreĭ sociale, ne întrebăm, zice raportorul, dacă criminaliĭ încarceraţĭ nuconstitue o simplă categorie de delicuenţĭ maĭ periculoşĭ, poate, pentru liniştea publică, dar maĭ uşor priveghiaţĭ de poliţie şi atinşĭ de lege. Cît pentru furt, cîte hoţiĭ pe care legea le ignorează, iar societatea le toleră, dacă autoriĭ lor operează fără scandal şi dacă maĭ cu samă izbutesc. Studiul antropologic al deţinuţilor nu ar fi, prin urmare, studiul criminalilor luaţĭ în întregul lor, şi caracterele anatomo-fiziologice, pe care le-ar stabili examenul delicuenţilor din închisorĭ, nu s-ar putea considera ca formînd adevăratul

tip criminal în opoziţiune cu tipul omuluĭ onest. Căcĭ categoria criminalilor ar fi reprezentată prin tot ce este maĭ nemernic şi inferior, pe cînd categoria oamenilor oneştĭ ar cuprinde criminalĭ superiorĭ, pe carĭ nu-ĭ vede temniţa.

Pentru acĕste motive credea d-l Manouvrier că, dacă membriĭ comisiuneĭ, punînd maĭ mult zel în îndeplinirea mandatuluĭ lor, ar fi căutat să să întrunească şi ar fi dispus de timpul necesar pentru examinarea unuĭ număr îndestulător de delicuenţĭ şi de oamenĭ presupuşĭ oneştĭ, totuşĭ asemenea studiŭ n-ar fi fost de nicĭ un folos pentru dezlegarea chestiuneĭ tipuluĭ criminal.

Raportul d-luĭ Manouvrier, venind în discuţiune, n-a găsit contradictorĭ în sinul congresuluĭ.

De alt-feliŭ, teoria tipuluĭ a făcut obiectul maĭ multor rapoarte importante adresate congresuluĭ, prin care să stabileşte pe deplin netemeinicia eĭ. Intre alţiĭ, d-niĭ Houzé şi Warnots, profesorĭ la universitatea din Bruxel, examinînd chestiunea din toate punctele de vedere, ajung la concluziunea categorică că *nu există tip criminal anatomiceşte determinat*, concluziune adoptată de congres.

Părerea generală a fost, decĭ, atît la Bruxel, cît şi la Paris, absolut defavorabilă d-luĭ Lombroso, în-cît, dacă, la 1889, tipul criminal, după expresiunea distinsuluĭ criminalist Tarde, a fost redus la stare de fantomă pe cale de a dispărea, să poate zice că la 1892 fantoma a şi dispărut.

Să invoacă, însă, pe autorul *sociologieĭ criminale*, căutîndu-să în scrierea d-luĭ Ferri argumente nouĭ în favoarea tipuluĭ.

Dar, maĭ întăiŭ, este o deosebire însemnată între teoria d-luĭ Lombroso şi acea a d-luĭ Ferri. Acest din urmă îngrădeşte tipul în limitele cele maĭ restrînse. Inlăturînd aproape toate anomaliile organice indicate de d-l Lombroso, d-l Ferri consideră maĭ cu samă liniile şi expresiunea fizionomieĭ, şi nu stabileşte de-cît tipul distinctiv al ucigaşuluĭ, determinîndu-l după ochĭ şi mandibule. Apoĭ declară că dacă, într-un singur caz dintr-o mie, să poate recunoaşte această specie de criminal, faptul ar fi de ajuns pentru demonstrarea existenţeĭ tipuluĭ.

S-a răspuns d-luĭ Ferri că, în mare parte, caracterele fizionomice sînt productul vieţeĭ criminale însăşĭ, şi

că, în tot cazul, dacă antropologia izbutește a descoperi un singur ucigaș dintr-o mie, această știință perde orĭ-ce utilitate practică.

Cînd vedem, în definitiv, pe d-l Lombroso formînd tipul criminal dintr-o sumă de anomaliĭ fizice, psihice și biologice; pe d-l Ferri admițînd numaĭ tipul ucigașuluĭ și limitîndu-l la prognatizm și trăsurele fizionomieĭ; pe d-l Garofalo declarînd *(Criminologia)* că nicĭ una din anomaliile enumerate de d-l Lombroso nu e constantă, de-și ele să găsesc maĭ des la delicuențĭ de-cît la nedelicuențĭ, că, dacă n-avem *tipul antropologic al criminaluluĭ*, avem, de sigur, *treĭ tipurĭ fizionomice*, pe *asasinul*, pe *violentul* și pe *furul*, că, în fine, existența anomaliilor psihice ale criminalilor este mult maĭ învederată de-cît existența anomaliilor fizice; cînd vedem, zic, pe șefiĭ antropologieĭ criminale așa puțin de acord între eĭ, ne maĭ putem oare îndoi despre neexistența tipuluĭ criminal?

Să susține, însă, că, dintre teoriile lombroziane, una cel puțin, existența *criminaluluĭ născut*, este admisă de generalitatea învățaților, carĭ să ocupă cu studiul omuluĭ criminal.

Lucrul nu e tocmaĭ exact.

Teoria criminaluluĭ născut are numeroșĭ adversarĭ în știință. Congresul din Bruxel s-a împărțit asupra acestuĭ punct, și discuțiuuea a urmat fără a să ajunge la concluziunĭ pozitive, în-cît nu să poate pretinde că chestiunea e rezolvită într-un sens saŭ altul.

De altmintrelea, care ar fi interesul eĭ din punctul de vedere practic? Teoria *criminaluluĭ născut* e strîns legată de *tipul criminal*. Criminaliĭ născuțĭ constitue în clasificarea antropologiștilor, despre care vom vorbi îndată, o categorie specială de delicuențĭ, prezentînd caracterele tipuluĭ criminal complect. Acest criteriŭ căzînd, discuțiunea asupra criminaluluĭ născut nu maĭ are interes practic, întru cît asemenea criminal, dacă există, nu poate fi recunoscut în masa delicuenților.

Din cele expuse pînă aci constatăm că atît tipul unic saŭ multiplu al criminaluluĭ, cît și origina atavistică saŭ epileptoidă a crimeĭ sînt respinse de știință. Concepțiunea lombroziană a *omuluĭ criminal*, ingenioasă și atrăgătoare, lipsită, însă, de fundament științific, a fost cu desăvîrșire înlăturată la congresele din Paris și Bruxel.

Cu toate acestea trebue să să recunoască d-luĭ Lombroso meritul de a fi introdus antropologia, saŭ, maĭ bine zis, biologia în ştiinţa penală, adică cercetarea ştiinţifică a stăreĭ corporale şi mentale a delicuenţilor. Nu doar că înaintea luĭ, patologia mentală nu căutasă deja a stabili relaţiunile dintre crimă şi nebunie. D-l Lombroso, însă, părăsînd abstracţiunile psihiatrieĭ şi întrebuinţînd limbajul anatomiştilor, ştiu să atragă atenţiunea asupra uneĭ doctrine care părea aşăzată pe baze pozitive şi să provoace ast-feliŭ examenul maĭ aprofundat al crimeĭ. Cercetările fiziologice şi psihologice merg astăzĭ împreună cu studiul influenţelor sociale asupra criminalităţiĭ. Aceste cercetărĭ sînt menite a servi la o organizare maĭ raţională a lupteĭ împotriva crimeĭ, nu, însă, răsturnînd sistemul penal actual, ci întărindu-l prin găsirea mijloacelor celor maĭ eficace de represiune şi de garantarea societăţiĭ în contra recidiveĭ şi a demenţeĭ.

Să venim acum la rezultatele practice ale antropologieĭ criminale şi să cercetăm dacă, în adevăr, aplicarea teoriilor pozitiviste e de natură a realiza foloasele însemnate pe care le prevăd partizaniĭ şcoaleĭ nouă.

Deosebindu-să de şcoala clasică prin aceia că studiază, nu delictul, ci pe delicuent, şi potriveşte mijloacele de apărare socială după caracterele psiho-fiziologice ale criminalilor, şcoala nouă a trebuit, înainte de toate, să proceadă la clasificarea acestora pentru a determina apoĭ sancţiunea penală aplicabilă fie-căreĭ categoriĭ de delicuenţĭ.

Să pretinde că această clasificare este eminamente ştiinţifică, pe cînd diviziunea infracţiunilor în *crime*, *delicte* şi *contravenţiunĭ* ar fi arbitrară şi nebazată pe ştiinţă.

Mărturisim că nu înţelegem critica ce să face clasificăreĭ actuale a delictelor. Să ştie că diviziunea tripartită, adoptată de maĭ toate legislaţiunile penale, este o diviziune maĭ mult de ordine de-cît de principiŭ. Din momentul ce s-a admis că faptele penale cele maĭ grave trebuesc judecate de juriŭ, cele maĭ uşoare de instanţele poliţieneştĭ, cele mijlociĭ de tribunal, legiuitorul a fost nevoit să deosebească diferitele categoriĭ de infracţiunĭ, măsurînd maĭ întăiŭ pedeapsa după natura faptelor, luînd, apoĭ, această pedeapsă ca baza diviziuneĭ în crime, delicte

şi contravenţiunĭ. Definiţiunea art. 1 din codul penal nu are alt scop de-cît a indica, după natura pedepseĭ, juridicţiunea în competinţa căreĭ cade fie-care infracţiune. Impărţirea cea maĭ simplă şi maĭ raţională a delictelor este în *intenţionale* şi *neintenţionale* (în special *contravenţiunĭ).* Sub-împărţirea celor d-întăiŭ în crime şi delicte propriŭ zise nu e de-cît consecinţa pluralităţiĭ juridicţiunilor.

In-cît priveşte pedeapsa, criteriul distinctiv al celor treĭ categoriĭ de infracţiunĭ, determinarea eĭ nu poate să nu fie întru cît-va arbitrară, de oare-ce faptele penale nu să deosebesc între ele de-cît prin gradul de imoralitate al agentuluĭ şi importanţa turburăreĭ aduse ordineĭ sociale, care nu comportă preciziune matematică. Totuşĭ legiuitorul, apreciind răul intenţional şi răul material al infracţiuneĭ, a căutat, pe cît este cu putinţă, să proporţioneze pedeapsa cu delictul, lăsînd judecătoruluĭ o latitudine îndestulătoare, ca, între minimul şi maximul eĭ, şi cu ajutorul circumstanţelor uşurătoare, să aplice pedeapsa meritată în fie-care caz concret.

Să trecem la clasificarea pretinsă ştiinţifică a şcoaleĭ nouă.

Asupra acestuĭ punct, ca şi asupra chestiuneĭ tipuluĭ, găsim pe criminaliştiĭ italianĭ în deplin dezacord. Fie-care propune un sistem deosebit. D-l Lombroso distinge pe criminalul născut de restul delicuenţilor, asimilîndu-l, precum am văzut, cu nebunul moral. Alţĭ pozitiviştĭ propun 3 saŭ 4 clase. D-l Ferri împarte pe delicuenţĭ în 5 clase: *criminalĭ nebunĭ*, *criminalĭ născuţĭ*, *criminalĭ de obiceiŭ*, *de ocaziune şi din pasiune.*

Identitatea criminaluluĭ născut cu nebunul moral nu este admisă de d-l Ferri, şi cu drept cuvînt; căcĭ, dacă, din punctul de vedere fiziologic, ştiinţa este astăzĭ aproape în neputinţă de a caracteriza nebunia, nu e maĭ puţin adevărat că împrejurările care încunjoară delictul constitue, în această privinţă, un criteriŭ neîndoielnic. Nebunul comite crima în mod inconştient, fără motive şi fără scop; nu are complicĭ; după săvîrşirea faptuluĭ nu caută a scăpa justiţieĭ, nicĭ cunoaşte remuşcarea. Aşa numiţiĭ *nebunĭ moralĭ* sînt nişte bolnavĭ periculoşĭ în contra cărora societatea este în drept a să garanta, internîndu-ĭ în azile, dar rămîn în afară de domeniul dreptuluĭ penal.

Dacă înlăturăm pe criminalii nebunĭ, găsim pe criminaliĭ născuțĭ în capul tuturor clasificărilor școaleĭ nouă.

Să susține că aceștĭ delicuențĭ sînt predestinațĭ crimeĭ, caracterele lor fizice, intelectuale și morale fiind de origină patologică. Criminaliĭ născuțĭ ar poseda o organizațiune specială a crieruluĭ, și stigmatele de degenerescență n-ar fi de-cît manifestarea exterioară a anomaliilor cerebrale. Constatarea lor maĭ frecuentă la delicuențĭ de-cît la nedelicuențĭ ar demonstra origina lor morbidă.

Adversariĭ acesteĭ teoriĭ susțin, la rîndul lor, că alterațiunile organice să datoresc, în mare parte, traiuluĭ mizerabil, condițiunilor vicioase de alimentare și alcoolizmuluĭ. Și dacă ele să observă maĭ des la criminalĭ, lucrul să explică ușor prin aceia că dînșiĭ să recrutează obicĭnuit în stratele inferioare ale societățiĭ. Mediul influențază ast-feliŭ asupra condițiunilor fizice, modificînd organizmul omenesc.

Bine înțeles, nu discutăm; ne mărginim a reproduce concluziunile formulate de susțiitoriĭ și de adversariĭ existențeĭ criminaluluĭ născut. Am arătat maĭ sus că chestiunea a rămas nerezolvită la congresul din Bruxel. Știința n-a ajuns încă să constate dacă caracterul condițiunilor patologice este congenital saŭ dobîndit, cu atît maĭ puțin să stabilească natura cauzelor care determină acest caracter.

Cum să deosebesc pretinșiĭ criminalĭ născuțĭ de celealte categoriĭ de delicuențĭ, și aceste din urmă între ele?

Invățătoriĭ școaleĭ nouă, simțind slăbăciunea criteriuluĭ tipuluĭ saŭ tipurilor criminale, vor să întemeeze clasificarea delicuenților pe anomaliile psihice, luînd de bază instinctul, gradul de inteligență saŭ puterea simțuluĭ moral.

Fără îndoială, atît delicuențiĭ cît și oameniĭ, în genere, să deosebesc între eĭ prin caracterul și facultățile morale. Este însă cu putință de a stabili pe asemenea bază o clasificare exactă a criminalilor? Pozitiviștiĭ explică că criminaliĭ născuțĭ și criminaliĭ de obiceiŭ sint lipsițĭ de sentimente altruiste, pe cînd simțul moral ar exista maĭ mult saŭ maĭ puțin la criminalĭ de ocaziune și din pasiune. Nicĭ un caracter psihic, însă, bine lămurit, care să servească a distinge cu certitudine diferitele speciĭ de criminalĭ.

Apoĭ, admiţînd că asemenea clasificare ar corespunde cu realitatea lucrurilor şi s-ar întemeia, în teorie, pe caractere psihice în de-ajuns specificate, încă ştiinţa n-ar fi în stare să determine categoria în care ar trebui aşăzat cutare delicuent particular. Cum s-ar putea aprecia instinctul şi cumpăni simţul moral cu preciziunea necesară uneĭ asemenea operaţiunĭ ?

Singura împărţire posibilă a criminalilor este în criminalĭ de obiceiŭ şi criminalĭ de ocaziune. Aceste două categoriĭ cuprind necesarmente toate clasele de maĭ sus, căcĭ verĭ ce delicuent să poate considera ca delicuent de obiceiŭ saŭ de ocaziune. Dar această distincţiune este făcută de mult, este admisă de legiuitor şi îşĭ găseşte aplicaţiunea eĭ în dispoziţiunile legeĭ relative la recidivă.

De alt-feliŭ, ar fi o eroarede a crede că şcoala nouă e bazată pe studiul exluziv al delicuentuluĭ, iar şcoala vechie pe studiul exluziv al delictuluĭ. Nicĭ e cu putinţă a clădi un sistem penal raţional pe asemenea studiĭ excluzive.

Cine nu ştie că, atît înaintea juraţilor cît şi înaintea judecătorilor corecţionalĭ, să discută astăzĭ, pe lîngă elementele faptuluĭ delictuos, caracterul, moralitatea şi antecedentele prevenituluĭ, să ia în vedere vîrsta, educaţiunea, mediul social din care face parte, consideraţiunĭ care, toate, sînt privitoare la delicuent, nu la delict.

Cît pentru şcoala nouă, ia nu poate înlătura examenul delictuluĭ, de vreme-ce delictul constitue unul din elementele necesare pentru determinarea categorieĭ în care intră delicuentul. Pozitiviştiĭ recunosc că diagnosticul criminalităţiĭ nu să poate stabili înaintea comitereĭ infracţiuneĭ, căcĭ din împrejurările care încunjoară faptul să vor deduce caracterele psihice ale delicuentuluĭ.

Dar atuncĭ, întreba-vom, la ce serveşte tipul antropologic ? Dacă există indivizĭ cu predispoziţiune criminală, manifestată prin anomaliĭ organice şi fizionomie specială, pentru ce nu să propun măsurĭ preventive în contra lor, înainte ca să comită verĭ un fapt delictuos ? Iar dacă asemenea criminalĭ nu să pot recunoaşte de-cît după săvîrşirea crimeĭ, atuncĭ, tipul este o iluziune.

Să susţine însă că, din momentul ce s-ar stabili, în urma faptuluĭ penal, natura criminaluluĭ născut saŭ celuĭ

de obiceiŭ, mijloacele de apărare propuse de școala nouă ar avea de efect oprirea recidiveĭ.

Vom nota în treacăt că necesitatea de a să aștepta ca răul să să producă, pentru ca din combinarea elementuluĭ obiectiv cu elementul subiectiv să reiasă caracterul criminaluluĭ, reduce cu mult serviciile pe care să pretinde că școala nouă le va aduce societățiĭ.

Dar ceia ce contestăm înainte de toate, este realitatea criteriuluĭ fizic saŭ psihic al criminalilor. Admitem că există făcătorĭ de rele perverșĭ, nesusceptibilĭ de îndreptare, orĭ-care ar fi cauzele care îĭ împing la crimă. Posibilitatea însă de a-ĭ recunoaște, nu numaĭ *a priori*, dar și după comiterea primeĭ infracțiunĭ, nu este demonstrată pînă astăzĭ. Iar dacă natura acestor delicuențĭ nu să poate determina de-cît în urma recidiveĭ, care ar fi manifestarea supremă a tendințelor criminale, precum zice d-l Ferri, atuncĭ ieșim cu totul din domeniul antropologieĭ. Fără a maĭ aminti că recidiva să datorește în mare parte influențelor mediuluĭ penitenciar, e destul să observăm că, din moment ce recidiva constitue criteriul principal al criminalitățiĭ, chestiunea psiho-fiziologică nu maĭ prezintă interes, și obiectul discuțiuneĭ să reduce la mijloacele de apărare socială cu care pozitiviștiĭ îșĭ propun să înlocuiască sistemul represiv actual.

Să examinăm decĭ în puține cuvinte și teoria pedepseĭ în sistemul pozitivist.

Să știe că școala nouă, adoptînd principiile determinizmuluĭ, neagă liberul arbitru și responsabilitatea morală, susținînd că pedeapsa nu trebue să aibă alt caracter decît acel al uneĭ simple măsurĭ de defensă socială.

Cum stabilesc pozitiviștiĭ eroarea în liberul arbitru? Sociologia criminală, zice-să, are, ca verĭ-care știință, niște presupuse pe care nu le discută; neexistența liberuluĭ arbitru este unul din aceste presupuse.

Argumentare foarte comodă; dacă a afirma este a proba, n-avem ce răspunde. Pînă astăzĭ, însă, nu s-a dovedit și nu să va dovedi nicĭ o-dată adevărul principiuluĭ doctrineĭ pozitiviste. Atît liberul arbitru, cît și teoria opusă, nu sînt susceptibile de demonstrare științifică. Chestiunile de metafizică sînt, prin natura lor, insolubile. Spiritualizmul și materializmul să vor combate vecĭnic fără

a să putea pune de acord, lipsind argumentele ştiinţifice prin care ar fi cu putinţă a să stabili fundamentul uneĭ saŭ alteĭ din aceste două şcoale filozofice.

De aceia, discuţiunea asupra acesteĭ chestiunĭ a şi fost înlăturată la congresul din Bruxel, partizaniĭ liberuluĭ arbitru mărginindu-să a declara că principiile şcoaleĭ clasice nu să opun la adoptarea faptelor pe care antropologia criminală le-ar demonstra în mod neîndoielnic.

Prozeliţiĭ şcoaleĭ nouă consideră ca peremptorie argumentele prin care d-l Ferri combate liberul arbitru, argumente, de alt-feliŭ, reproduse după scrierile deterministilor. Iluziunea liberuluĭ arbitru, zic aceştia, provine din neştiinţa în care ne găsim adesea orĭ despre complexul cauzelor care determină acţiunile noastre, neştiinţă care ne face să credem că sîntem stăpînĭ pe voinţa noastră. Din aceasta, însă, pretinsa ignoranţă a unor cauze presupuse să poate oare conchide la existenţa lor reală? Are asemena raţionament verĭ o putere convingătoare?

Dar, întreabă d-l Ferri, un act de voinţă este, da saŭ ba, efectul cauzelor care îl determină? De sigur da. Aceste cauze, însă, le simţim în noĭ înşine; avem conştiinţa motivelor care determină acţiunile noastre. Ne hotărîm, în adevăr, după motivul cel maĭ tare; dar puterea acestuĭ motiv este ia mecanică şi fatală, saŭ atîrnă rezoluţiunea noastră de apreciarea ce facem a diferitelor motive care o înfluenţază, ascultînd cînd relele noastre pornirĭ, cînd glasul raţiuneĭ? Noĭ credem că experienţa şi observarea ce o poate face fie-care asupra sa, singură posibilă în asemenea materie, şi în contra căreia trebue să să frîngă toate raţionamentele, pun în evidenţă voinţa şi libertatea omuluĭ. Recunoaştem că facultăţile noastre morale sînt în legătură cu dispoziţiunile fizice şi că forţa saŭ slăbăciunea voinţeĭ depinde în parte de temperament. Avem, însă, convingerea că, în afară de cazul unde voinţa este nimicită de boală, această putere internă nu lipseşte nimănuĭ.

Dar nu voim să redeschidem o discuţiune zadarnică. Totul s-a zis *pro* şi *contra* în această chestiune, care a împărţit pe filozofiĭ din toate timpurile şi este rîdicata din noŭ de criminaliştiĭ italienĭ. Să admitem că liberul arbitru nu e de-cît o ipoteză, precum zice d-l Ferri. Ipoteză este, pînă astăzĭ, şi teoria contrară. Şi, ipoteză pen-

tru ipoteză, preferăm să credem într-un principiŭ care consfințește demnitatea omenească și ocrotește tot o-dată interesele societățiĭ, de-cît să facem din om o mașină supusă orbește unor cauze asupra cărora nu ar avea absolut nicĭ o putere. Să fie saŭ nu această credință conformă cu realitatea, nu ni să poate răpi sentimentul proprieĭ noastre libertățĭ. Sentimentele nu să doboară prin rațio-namente și argumentațiunĭ.

Ast-feliŭ fiind lucrurile, sîntem cuprinșĭ de mirare cînd să afirmă că pozitivizmul a izbutit să probeze neexistența liberuluĭ arbitru și să distrugă baza vecheĭ școale penale.

Sînt, în adevăr, criminaliștĭ în afară de școala italiană, carĭ pun în dubiŭ libertatea morală ; aceștia, însă, nu neagă responsabilitatea criminalilor, ci caută aiurea temeiul eĭ. D-l Tarde să întreabă dacă, în criza prin care trece astăzĭ dreptul criminal, trebue să dispară noțiunea culpabilitățiĭ, și cerceteză cum ar putea fi înlocuită ; dar nu maĭ puț n conchide în studiul săŭ asupra acestĕĭ chestiunĭ (*Études pénales et sociales.—L'idée de culpabilité*) că este drept și logic a vedea în majoritatea făcătorilor de rele, nu niște bolnavĭ saŭ infirmĭ, ci niște culpabilĭ, și de a-ĭ pedepsi după gradul variabil, nicĭ cum himeric, al culpabilitățiĭ lor.

Codul penal italian din 1889 a înlăturat orĭ-ce discuțiune asupra liberuluĭ arbitru, admițînd ca element unic al imputabilitățiĭ caracterul voluntar al faptuluĭ *(la volontarieta del fatto)*.

Art. 45 din noul cod, deosebindu-să de dispozițiunile corelative din cele-alte legislațiunĭ, dispune că nimenĭ nu poate fi pedepsit pentru vre-un delict dacă n-a *voit* faptul care-l constitue, afară de cazurile unde legea pune faptul în sarcina autoruluĭ ca o consecință a acțiuneĭ saŭ inacțiuneĭ sale. Această teorie, precum explică raportul comisiuneĭ Camereĭ, face abstracțiune de liberul arbitru, pe care e departe de a-l tăgădui, dar nu-l supune discuțiuneĭ întru cît numaĭ obiectivitatea faptelor interesează societatea, și singur punct de cercetat pentru stabilirea sancțiuneĭ represive este dacă faptele sînt, saŭ nu, determinate de voința omuluĭ. Teoria este în special susținută de d-l Lucchini, eminentul profesor al universitățiĭ din Bolonia, care a participat la confecționarea legeĭ din 1889.

(Le droit pénal et les nouvelles théories. Traducere de d-l Henri Prudhomme).

Dar, în definitiv, ne întrebăm pentru ce s-ar maĭ discuta cu pozitiviştĭ chestiunea libertăţiĭ morale. De vreme-ce şcoala nouă propune pedeapsa cu moarte, deportarea, constrîngerea la muncă pentru repararea prejudiciuluĭ provenind din delict şi, în unele cazurĭ, închisoarea, propune, în alte cuvinte, mijloace de represiune analoage cu cele de astăzĭ, puţin importă dacă, *în teorie*, admite saŭ nu existenţa liberuluĭ arbitru. Rămîne, însă, pe sama pozitiviştilor contradicţiunea flagrantă dintre principiile şcoaleĭ şi aplicarea lor, această mare inconsecinţă de a pedepsi oamenĭ nerespunzătorĭ de faptele lor.

Ştim că în sistemul penal al şcoaleĭ nouă pedeapsa nu e înfăţoşată de-cît ca un mijloc de aparare, că criminaliĭ, asimilîndu-să cu animalele vătămătoare, sînt osîndiţĭ nu ca culpabilĭ, ci ca dăunătorĭ societăţiĭ, iar proporţionalitatea pedepseĭ cu delictul este înlocuită cu posibilitatea saŭ imposibilitatea de adaptare a delicuenţilor la viaţa socială, pronunţîndu-să eliminarea lor absolută saŭ relativă, după gradul de susceptibilitate al acesteĭ adaptărĭ.

Dar natura măsurilor de represiune corespunde oare cu principiile antropologieĭ ?

Incepînd cu pedeapsa cu moarte, cine ar fi crezut că, atuncĭ cînd să agita în Italia suprimarea acesteĭ pedepse, care, de fapt, nu să aplica de vre-o 14 anĭ, şi a şi fost desfiinţată prin legea din 1889, cine ar fi crezut că pedeapsa capitală ar fi numărat pintre ceĭ maĭ aprigĭ apărătorĭ aĭ săĭ pe reprezentanţiĭ şcoaleĭ nouă, carĭ resping noţiunea responsabilităţiĭ şi a culpabilităţiĭ ? Cum să justifică osîndirea la moartea a unor criminalĭ lipsiţĭ de libertatea morală ? Cum să conciliază asemenea principiŭ cu deportarea şi părăsirea delicuenţilor în nişte ţărĭ sălbatice, unde vor deveni robiĭ indigenilor, dacă nu cum-va vor fi omorîţĭ, străpunşĭ de săgeţile lor, precum prevede d-l Garofalo ? Dacă unicul scop al pedepseĭ este apărarea societăţiĭ, pentru ce această rigoare nemiloasă o-dată ce criminalul e pus în imposibilitate de a săvîrşi nouĭ infracţiunĭ ?

Aceste măsurĭ de eliminare, explică pozitiviştiĭ, vor produce în acelaşĭ timp, prin răul şi durerea ce le pro-

voacă, efectul preventiv şi intimidator pe care trebue să-l aibă ori-ce pedeapsă. Nu mai cercetăm dacă acest scop al pedepsei poate fi atins într-un sistem penal, care admite puterea invincibilă a pornirilor criminale. Intrebăm însă cu ce drept să inflige acel rău. Cum să justifică chiar închisoarea, cea mai uşoară dintre pedepsele propuse de şcoala nouă? Necontestat societatea este în drept a priva pe criminal de libertate pentru a să apara de dînsul, precum să apără de nebunul saŭ idiotul. Dar alt-ceva este aşăzarea unui alienat într-o casă de sanatate şi alt-ceva detenţiunea unui delicuent în închisoare. Dacă crminalii sînt nişte inconştienţi, nu rămîne de-cît să fie internaţi în azile şi supuşi unui tratament care să nu aibă nimic comun cu regimul penitenciar. Iată consecinţa logică a principiilor deterministe. Reprezentanţii însă ai şcoalei nouă simt prea bine că asemenea măsură ar echivala cu impunitate şi ar fi ameninţătoare pentru siguranţa publică.

D-l Garofalo recunoaşte nedreptatea de a să pedepsi nişte indivizi împinşi la srimă prin fatalitatea organizmului lor. Totuşi nu să sfieşte a declara că suferinţa impusă pentru apărarea societăţii este inevitabilă, că dreptate nu există pe acest pămînt, şi că justiţia omenească nu poate de-cît imita natura procedînd la excluderea celor neadaptaţi la existenţa socială. In alte cuvinte, legea celui mai tare să predomnească în sinul societăţilor omeneşti, ca şi în natură, şi justiţia socială să fie suprema injustiţie!

Eroarea pozitivizmului este de a considera pedeapsa din singur punctul de vedere al utilităţii sociale, de a să opri la *scopul* pedepsei şi a face abstracţiune de *cauza* ei. Penalitatea tinde, în adevăr, a preveni faptele rele prin oprirea delicuentului şi intimidarea celor dispuşi a-l imita. In sistemul penal actual intră în scopul pedepsei şi amendarea condamnatului, pe care şcoala nouă o declară imposibilă, negînd remuşcarea criminalilor. Cauza pedepsei, însă, este delictul săvîrşit. Scopul să referă la viitor, cauza la trecut. Utilitatea socială nu vine de-cît în al doilea rînd. Inainte de toate penalitatea e motivată de infracţiunea comisă; trebue, deci, să fie justă şi meritată, şi, ca să răspundă la această cerinţă, trebue neapărat ca faptul să fie imputabil agentului. Pozitivizmul înlăturînd

responsabilitatea morală, utilitatea socială rămîne unicul fundament al penalităţiĭ. Este, însă, evident că utilitatea socială nu e de-ajuns pentru justificarea pedepseĭ. Societatea nu are asupra membrilor săĭ o putere nelimitată; nu le poate răpi viaţa saŭ libertatea de-cît atuncĭ cînd dreptatea o permite.

Iată învăţămîntul şcoaleĭ vechĭ, iată principiile adevărate, fără de care justiţia e un non sens. Nesocotindu-le, şcoala nouă trebuia să ajungă la strania concepţiune a *eliminăreĭ* şi la pedepsirea unor oamenĭ carĭ încetează de a fi criminalĭ după principiile determinizmuluĭ.

Legislaţiunea penală este, de sigur, susceptibilă de ameliorare. Regimul penitenciar reclamă o reformă urgentă în sensul izolăreĭ deţinuţilor şi uneĭ organizărĭ maĭ raţionale a munceĭ; întărirea represiuneĭ, maĭ cu samă în privinţa recidiveĭ, să impune. Aceste chestiunĭ sînt la ordinea zileĭ; ele să agită prin presă, prin congrese şi parlamente. Defectele sistemuluĭ nostru penal să vor îndrepta cu timpul; să poate, însă, prevedea cu certitudine că principiul responsabilităţiĭ nu va înceta a fi înscris în dreptul criminal, că teoria eliminăreĭ nu să va adopta nicĭ o-dată de legiuitorĭ şi că scopul pedepseĭ nu-şĭ va perde caracterul săŭ de amendare a condamnaţilor.

A atribui creşterea criminalităţiĭ doctrineĭ şcoaleĭ clasice, pe cînd e ştiut că ia să datoreşte maĭ cu samă imperfecţiunilor sistemuluĭ penitenciar, precum şi diferiţilor factorĭ socialĭ carĭ aŭ o înrîurire decizivă asupra mersuluĭ eĭ, este, din partea pozitiviştilor, o imputare gratuită şi puţin serioasă.

Trebue să combatem răul acolo unde să manifestă şi să ne gândim la o organizare maĭ eficace a măsurilor preventive. E învederat că societatea nu face tot ce-ĭ este cu putinţă pentru micşorarea număruluĭ crimelor şi delictelor; ia nu-şĭ îndeplineşte datoria întreagă faţă cu ceĭ slabĭ şi ceĭ nenorocițĭ. Ocrotirea nebunilor, a copiilor şi femeilor este evident neîndestulătoare. In această direcţiune ar trebui să să îndrepte solicitudinea celor ce să ocupă cu studiĭ penale şi sociale, în loc de a încerca răsturnarea principiilor tradiţionale ale dreptuluĭ criminal.

Asemenea sforţărĭ vor rămîne zadarnice, precum zadarnică a rămas mişcarea puternică a şcoaleĭ nouă, atuncĭ

cînd să discuta în parlamentul italian noul cod, care, în 1889, a unificat legislațiunea criminală a Italieĭ. Cu toate silințele acesteĭ școale și propaganda activă a partizanilor eĭ, reprezentanțiĭ pozitivizmuluĭ nu izbutiră a introduce în lege vre-una din teoriile lor.

De alt-feliŭ, deja la acea epocă, precum ne spune d-l Lucchini, școala nouă precurgea o parabolă coborîtoare; numărul apostolilor și prozeliților eĭ să micșora necontenit, și producțiunile lor literare să împuținaŭ asemenea. De atuncĭ încoace congresele din Paris și Bruxel aŭ accentuat încă neizbînda nouilor teoriĭ.

In această stare de lucrurĭ ne întrebăm dacă propovăduirea doctrineĭ pozitiviste în universitatea noastră nu este cel puțin inoportună. Intr-o scrisoare adresată în 1888 d-luĭ Charles Lucas, membru al Institutuluĭ din Franciă, d-l Lucchini zicea că în cele 21 universitățĭ ale Italieĭ nu există nicĭ o catedră în care să să urmeze ideile antropologiștilor.

E vrednic de notat că creatoriĭ școaleĭ nouă n-aŭ găsit adversarĭ maĭ neîmpacațĭ ca ceĭ din propria lor țară, și că mulțĭ dintre cugetătorĭ și scriitorĭ, carĭ la început priimise cu favoare nouile teoriĭ, aŭ sfîrșit prin a le repudia, recunoscînd slăbăciunea fundamentuluĭ lor. Nașterea precipitată a nouluĭ organizm, scrie d-l Lucchini, i-a compromis existența; acest organizm este maĭ mult rezultatul unor speculațiunĭ ingenioase de-cît productul matur și roditor al unuĭ adevărat progres științific, și ca atare era menit să-șĭ piardă în scurt timp puterea și prestigiul, fără a putea spera vre-o dezvoltare ulterioară și o aplicare practică.

Fără îndoială, scrierile învățaților fundatorĭ aĭ școaleĭ nouă cuprind studiĭ interesante asupra criminalilor, precum și considerațiunĭ judicioase asupra unor chestiunĭ de drept și de procedură penală. Dar aceste chestiunĭ nu sînt în raport direct cu doctrina însășĭ și n-avem a ne ocupa de ele. Ceia ce am voit să stabilim, este netemeĭnicia teoriilor fundamentale ale școaleĭ nouă, asupra cărora, pentru a termina, vom formula concluziunile următoare:

Tipul criminal nu există;

Dacă, prin excepțiune, există criminali născuți, dînșii nu pot fi recunoscuți în masa delicuenților;

Clasificarea criminalilor este arbitrară și de o aplicare practică imposibilă;

Neresponsabilitatea criminalilor nu e dovedită;

Teoria eliminărei, asimilînd omul cu animalul, este inadmisibilă;

Utilitatea socială nu e de-ajuns pentru justificarea pedepsei;

Scopul represiunei ar rămînea în mare parte neatins dacă pedeapsa și-ar perde caracterul său suveran de moralizare.

ALEXANDRU PAPADOPUL CALIMAH

Lumînărică și Titinaș

Două nume legendare din Moldova: *Lumînărică și Titinaș*. Viața fie-căruia din eĭ să cuprinde în cuvintele Scripturei:

„*a umblat bine făcînd...* [1])“

Nu-ĭ așa mult de atuncĭ! Mulțĭ își vor aduce aminte despre cele ce povestesc. Pe *Lumînărică* mulțĭ l-aŭ cunoscut, și mulțĭ aŭ auzit pe părinții lor vorbind despre el. Cît despre *Titinaș* poreclit și el *Lumînărică*, toțĭ ceĭ bătrînĭ își aduc a-minte de el.

Intr-una din zilele luĭ Martie anul 1843, clopotul bisericeĭ Talpalarii răspîndea jalnicul săŭ glas, vestind capitaleĭ Moldoveĭ că un creștin a trecut cătră Domnul. Clopotarul își punea, par-că, toată ghibăcia și toată simțirea sa, la tragerea clopotuluĭ,—și glasul acestuĭ instrument duios de deșteptare a bisericeĭ, să auzia și maĭ jalnic. Clopotarul nu-și îndeplinea, astă-dată, meseria pentru obicinuitul folos: o simțire adîncă, o mîhnire sufletească, îl mișca.

Tronul Mitropolieĭ Moldoveĭ era în acele zile văduv. Veniamin Costachi, fala și podoaba bisericeĭ moldovenești, paretisise în ziua de 18 Ianuarie 1842, amărit de supărările, și impresurat de vicleniile Inalteĭ Oblăduirĭ, și să

---

[1]). διῆλθεν εὐεργετῶν. Pertransiit benefaciendo. (Faptele Apostolilor, X. 38).

retrăsese la mînastirea Slatina, unde a și încetat din viață în ziua de 18 Decemvrie 1846. Un boer de prin acele zile, Marele Logofăt și Cavaler Alexandru Mavrocordat, a scris în versurĭ elenice o elegie plîngătoare *la împrejurarea paretisireĭ presfinţituluĭ Mitropolit al Moldoveĭ Veniamin Costachi*, — elegie care împărtășea mîhnirea Moldoveĭ întregĭ și care a fost tradusă în versurĭ romînești de profesorul Seulescu. Ne-putîndu-să publica în ţară, din cauza strașniceĭ censurĭ, și de frica stăpînireĭ, acea elegie s-a publicat, chiar atuncĭ, în Transilvania [2]). Nu o dată, în zilele robireĭ cuvîntuluĭ. *Foaea pentru minte, inimă și literatură din* Transilvania să facu ecoul suspinurilor și a protestărilor Moldoveĭ și a Munteniei!...

Vlădica Filaret Beldiman, era acum locoţiitor Mitropolieĭ Moldoveĭ. Bătrîniĭ spun, că auzînd clopotul, el simţi o adîncă mișcare, și chiemînd pe Arhidiaconul, îl întrebă ; ce trage clopotul? Presfinţite, răspunse Arhidiaconul, după metania obișnuită, *Luminărică* a trecut către Domnul, și clopotul trage la Talpalarĭ, unde urmează a să înmormînta. Vlădica Filaret să sculă în picioare, făcu semnul cruceĭ, șopti tainic o rugăciune, și zise Arhidiaconuluĭ: „să tragă clopotul cel mare al Mitropolieĭ! un om sfînt aŭ părăsit această lume....“ Cînd să auzi clopotul Mitropolieĭ, clopotele tuturor bisericelor din Iași îĭ respunsără îndată, umplînd văzduhul cu glasul lor plîngător. Așa era obiceiŭ la biserica noastră: cînd trăgea *clopotul Mitropolieĭ*, îĭ răspundea pe acelaș ton, toate bisericile din oraș și toate mînăstirele.

Treĭ zile ţinu glasul clopotelor!
Treĭ zile,—Iașiĭ eraŭ în jale!

Lumea cu mic cu mare, de prin oraș și de prin mahalale, să îndrepta și să îndesea spre *biserica Talpalariĭ*,

---

2). In foaea pentru minte, inimă și literatură, No. 23 din 8 Iunie 1842, pag. 182.

după un secriŭ purtat pe umerĭ de patru calicĭ. Pe acele vremĭ nu era încă răspîndit obiceiul la noĭ, ca un mort, fie boer, fie prost, să fie dus la mormînt într-un car tras de *dobitoace*: pe mort îl duceaŭ în năsele pe umere, patru rude, patru prietenĭ, —*patru oamenĭ*,—ce să schimbaŭ rîndurĭ. Oamenii datoreaŭ această de pe urmă slujbă, această cinstire, omuluĭ ce să ducea pentru veşnicie dintre eĭ!... şi mortul era cu faţa descoperită, în faţa oamenilor, în faţa ceriuluĭ,—ca lumea să privească veşnica sa plecare, şi să privească veşnicul săŭ rămas bun,—ca lumea să privească în faţă *mărirea morţeĭ*, şi să cugete... In urma secriuluĭ venea o damă din cele maĭ înalte trepte ale aristrocraţieĭ din Iaşi, şi mulţĭ boeri şi mult norod. Secriul era de scîndurĭ albe, fără căptuşală, fără nicĭ o podoabă, fără florĭ şi fără cununĭ,—căcĭ florĭ şi cununĭ eraŭ *faptele cele bune* ale mortuluĭ;—iar în secriŭ să vedea, descoperit, după vechinl obiceiŭ al creştinilor, o fiinţă slabă, uscată, galbenă ca ceara, îmbrăcată cu un suman, încinsă cu o funie cu picioarele goale... Era un *calic*!...

Intr-o dimineaţă, în zorĭ de zi, o damă din înalta societate a Iaşilor, care făcea multe binefacerĭ şi pomene, alinînd suferinţile săracilor, găsi la poarta curţeĭ sale trupul acestuĭ calic, şi ia făcu îngroparea cu cheltueala sa.

Această damă, această femeie pioasă, era Vorniceasa Scarlat Miclescu, mama reposatuluĭ Mitropolit-Primat al Romînieĭ, Calinic Miclescu.

Dar cine era acest calic pe care Iaşiĭ îl petrecea cu cinstire la locuinţa cea de-apoĭ? Acest *calic* după care să auziaŭ suspinurĭ şi plînsete necurmate?... Acest mort pe care nu-l plîngea nicĭ o rudă,—căcĭ el n-avea nicĭ una!... acest mort pe urma căruia, nicĭ agiea, nicĭ vorniciea de aprozĭ, nicĭ candidatul judecătorieĭ, nu să maĭ osteneaŭ să facă vre-o catagrafie, să pue peceţĭ,—căcĭ el n-avea altă

avere decît sufletul său! și de cît făptele sale cele bune, căci el n-avea altă casă decît acoperemîntul cerului și gazdele celor milostivi!...

Acest *calic* era *Luminărică*!

Dar cine era el?

Era un țăran din ținutul Tutovei... atît să știe. Numele lui era *Niță*, adecă Ioan, Ioniță, —însă lumea nu-i mai zicea de mult, de cît *Luminărică*. El n-aŭ cunoscut pe părinții săi, nime nu-i vorbise despre ei. O țărancă, fără copii îl strînsese, și-l crescuse, —și *Niță* să hrănea în sat pe la casele oamenilor. Cu 40 de ani mai înainte de data morței sale, fiind în vrîstă ca de 20 de ani, Niță eși într-o zi, din sat, fără să zică nimărui nimic. Imbrăcat cu un suman, cu o cămeșă de cînepă, încins cu o funie, cu capul gol și iarna și vara, cu picioarele disculțe, și iarna numai în imenii, fără altă încălțăminte, ținînd în mînele sale un snop de *lumînărele* de ceară, ca să le tot deie pe la biserici, din care cauză lumea îi zicea *Lumînărică*, cu o tașcă de pînză groasă, atîrnată de gît, în care strîngea eleimosina oamenilor, —așa a cutrierat Lumînărică, orașele și satele Moldovei, în curs de 40 de ani cerînd pomană și punînd tot ce strîngea în traista ce-i atîrna de gît!....

Mulți Moldoveni își aduc aminte de el.

Lumînărică era mic de stat, oacheș, blînd la față, cu barba mică, cu părul des. Trecînd pe ulițe și pe drumuri, el cînta cu duioșie, uitîndu-să la lumînărelele sale:

Lumînărele, dragele mele!...

Mînele sale, mînî albe, mici și frumoase, eraŭ veșnic pline de lumînărele pe care le împărțea toată ziua la biserici, la botezuri, la îngropări de saraci. N-a fost om în Moldova care să nu fi dat obolul săŭ lui Lumînărică; traista sa, depozit binefacerilor, să umplea și să deșerta, nu-

maĭ în ajutorul saracilor; orĭ unde era o nenorocire, orĭ unde era o sărăcie, Lumînărică sosea ca din cer, și aducea pe-ascuns milă, mîngîere și ajutor: mîna sa a îndestulat multe și marĭ nenorocirĭ; unora le da banĭ, altora le cumpara vacĭ, ca să-șĭ ţie familia; altora le cumpăra boĭ, în locul boilor rîpiţĭ de boală, de împlinitoriĭ dărilor visterieĭ, saŭ de vr-o altă pacoste saŭ năprăsnicie; — repara bisericĭ, boteza copiĭ saracilor, înzestra fete sarmane; —într-un cuvînt Lumînărică era părintele nevoieșilor. Nu numaĭ Creștiniĭ, dar și Jidoviĭ,—milostivirea sa îĭ ajuta, și-ĭ cerceta; de aceia să vedeaŭ acum după sicriul săŭ, oamenĭ de felurite neamurĭ îndreptînd la un loc suspinurile lor de mîhnire și recunoștinţă.

Patru-zăcĭ de anĭ, Lumînărică, a umblat și s-a obosit, prin frig, prin soare, prin vreme rea și prin vreme bună, cutrierînd ţara, cerșetorind, adunînd mila inimilor bune, —dar nicĭ o frîntă leţcae n-a cheltuit pentru dînsul, din tot ce aŭ adunat. El mînca și să adăpostea pe la casele oamenilor, unde-l apuca vremea, să îmbrăcă cu un suman dat de cine-va, care-ĭ ţinea cu aniĭ. Vara și-n timpurĭ calde, Lumînărică petrecea nopţile afară sub acopemîntul ceruluĭ, la un colţ de uliţă, saŭ sub adăpostul unuĭ copac, cu dragele sale lumînărele în mînă.—Traista sa putea fi cît de plină de banĭ: lumea-l cunoștea; cine s-ar fi atins de banul strîns de Lumînărică? era *banul luĭ Dumnezeŭ*, și poftitoriĭ de banĭ streinĭ, să cutremuraŭ de aceștia ca de un fulger dumnezeesc.

Așa a trăit Lumînărică *40 de anĭ*, colindînd prin lume pentru a face bine, a restaura bisericĭ sarace, a alina suferinţĭ și obijduirile soarteĭ rele, a duce doftorĭ și doftoriĭ la bolnavĭ saracĭ. El să afla într-o veșnică mișcare, vecinic grăbit (viaţa-ĭ așa de scurtă!...), cercetînd, aflînd toate nenorocirile, și ducîndu-le pe ascuns ajutor.

Inimile bune; aveaŭ pe Lumînărică sol și păstrător vrednic al eleimosineĭ lor, — și Lumînărică îndeplinea cu o credință sfîntă orĭ ce însărcinare evlavioasă și binefăcătoare.

Acesta era calicul pe care-l întovărășeaŭ acum la mormînt suspinurile uneĭ lumĭ întregĭ. Un mare deșert să deschidea după el, în soarta celor nevoeșĭ,—mare deșert și adîncă măhnire.

Cînd preotul, sărutînd icoana Mîntuitoruluĭ de pe peptul luĭ Lumînărică, îĭ dădu sfînta bine cuvîntare, și cînd rugătoriĭ bisericeĭ îĭ cîntaŭ *veșnica pomenire*,—acest cuvînt să repeta eșind din toate buzele, izvorînd din toate inimile mulțimeĭ. Nicĭ-o-dată rostire n-a fost maĭ adeverită: ce *pomenire* poate fi maĭ *veșnică*, decît pomenirea *făcătorilor de bine*!...

Trăia atuncĭ, în Iașĭ un tînăr plin de inimă, un tînăr învățat, muzicant, elegant, prieten al luĭ Costachi Negri, al luĭ Costachi Negruți, al lui Mihail Cogălniceanu, al luĭ V. Alexandri, al luĭ Alecu Donicĭ, al luĭ Costachi Conachi, al luĭ Nicolaĭ Roznovanu, un tînăr iubit de toțĭ Moldoveniĭ, cunoscut și iubit de însușĭ Victor Hugo: acesta era *Mihail A. Corradini.* De tată Italian, de mamă Moldovan, Mihail Corradini era fiul luĭ A. Corradini și al frumoaseĭ moldovene cunoscută de obște sub numele de *Sora Butoaeĭ*, adică sora femeei luĭ Butu, născută *Nacu.* Mihail Corradini, născut și crescut în Iașĭ, învațat în Italia și în Franța, ni-a lasat multe scrierĭ, între care un volum de poeziĭ franceze sub titlul: *Chants du Danube*, tipărit la Paris, la 1841 [3]), pline de simțirĭ patriotice pentru Moldova, și de patriotice aspirațiunĭ și prevedere despre viitorul Romînieĭ. In scrierea mea, *Amintirĭ despre*

3) Librairie Charpentier, Palais-royal, Galerie d'Orléans, 7. Un volum în 16 de 248 pagine.

Costachi Negri, am închinat cîte-va rînduri memorieĭ luĭ M. Corradini [4]). Acest tînăr și simpatic poet, iubea și admira pe *Lumînărică*, cum îl iubeaŭ și-l respectaŭ toțĭ Moldoveniĭ. Poetul să luâ și el după secriul caliculuĭ, și muza sa, cuprinsă de duioșie și de admirare îĭ închină următoarele versurĭ frumoase care s-aŭ păstrat într-un manuscris vechiŭ al timpuluĭ, și pe care Teodor Codrescu, păstrător meritos și neobosit al urmelor zilelor noastre trecute, le-aŭ reprodus după un autograf pe care i-l dăduse V. Alexandri [5]). Iată aceste versurĭ, care în moto lor, cuprind chronostihul epoceĭ și al nevoințelor luĭ Lumînărică :

Lumino (*Lumînărică*)

XL. Anni, Virtutis, Phebeae, Ad Umanitatis. Utilitatem. Superna. Nobilitas. Spreta. Proceribus.

Quel est ce glas profond, ce glas mystérieux,
Qui depuis trois longs jours s'élève au haut des cieux ?
Est-ce un prince, un primat, grandeurs que Dieu seul sonde,
Est-ce un riche encencé qui part pour l'autre monde ?
Non ; c'est un homme obscur, sans nom et sans appui !
Un pauvre mendiant que l'on pleure aujourd'hui.
Il est mort.—Je l'aï vu, couché dans quatre planches,
Pressant le saint symbole entre ses deux mains blanches,
Pieds nus, sans plus courber son front devant l'autel,
Oui, je l'ai vu descendre au repos éternel,
A deux pas du parvis, sous des larmes sincères,
Au son lugubre et creux des cloches funéraires.
Quarante ans il passa sous les mêmes haillons ;
Quarante ans de mépris et de privations.

4) Vezĭ Revista Nouă, an. II No. 11 și 12, pag. 446-449 Bucureștĭ 1889.

5) Dialogurĭ Francezo-Romîneștĭ pentru tinerime, precedate de un Abecedar, de un Vocabular, și urmate de Anecdote, de cîte-va traducțiĭ din literatura Romînească și de proverburĭ, de Teodor Codrescu, profesor, pag 164-165. Iași, 1846.

Mais, tremblait-il l'enfant sur le sein de sa mère,
Pleurait-elle la veuve au seuil de sa chaumière,
Le feu dévorait-il quelque-part le hameau,
Il était toujours là courbé sous un fardeau.
Partout lui, toujours lui, le bienfaiteur propice,
Avec des draps, du pain, avec une génisse,
Pieds nus, déguenillé, les poches pleines d'or,
Et les vidant partout pour mendier encor.
Jamais un mot courant la Moldavie entière,
Plus que son nom obscur ne se fit populaire ;
Mais n'ayant su servir dans son humilité,
Que le Maître Eternel et l'humble humanité,
Il n'eut à son décès ni convoi funéraire,
Ni musique, ni chant, ni velours à sa bière,
Ni large corbillard ni pleureuses en deuil ;
Nul prélat n'a béni son modeste cercueil.
Le jour fut beau pourtant et l'église encombrée,
D'une foule en haillons richement éplorée,
Et qui, dans son respect déplorant son trépas,
Lui prodiguait un deuil qui ne s'achète pas.
Repose dans ta tombe, o mendiant sublime!
Repose au doux séjour du repos légitime !
Dors ; ici les grands cœurs se fanent au grand jour,
Mais l'ombre du tombeau mène au céleste amour.
Dors ! ici ta vertu sans mère et sans patrie,
Ne s'épure qu'au ciel quand l'homme l'a flétrie :
Ici pour tout mortel de désirs poursuivi,
Nul rayon qui ne soit de ténèbres suivi.
Dors ! Ton poète ami, qui revère ta tombe,
Pourvu que, jeune aussi, lui-même il ne succombe,
Plein de ton souvenir, qu'il veut voir répandu,
Saura te rendre au moins le respect qui t'est dû.

Costachi Negruţi, faţă şi el la îmormîntarea luĭ Lu-

mînărică, i-a pastrat și el amintirea într-o scrisoare scrisă unuĭ prieten, chiar atuncĭ în luna luĭ Martie 1843 [6]).

* * *

Trecuse anĭ și zile, și pe la 1852 răsări în Iașĭ, venind tot din sînul Tutoveĭ, un imitator al luĭ *Lumînărică*. Acesta era *Titinaș*. Toțĭ bătrîniĭ din Moldova ne aducem aminte de el. Numele luĭ era tot *Ion*. Pe cînd trăia încă Lumînărică, el îl ajuta, îl urma în calea sa binefăcătoare.

Acum, în tocmaĭ ca și Lumînărică, Titinaș umbla și el îmbrăcat în suman, încins cu o funie, cu capul gol, cu căciula subțioară, încalțat cu imeniĭ. Titinaș era de stat mijlociŭ, smolit, cu părul des și cu barba deasă, cărunt,— și cutriera Moldova, ca *Lumînărică* altă-dată, și după aceleașĭ fapte; ținea și el lumînărele în mînă, din care cauză i să zicea și luĭ *Lumînărică*; lacrama des,—cînta și el:

Lumînărele, dragele mele...

Lumea-l poreclise *Titinaș*, pentru că el însușĭ numea pe toțĭ cu acest nume ce-ĭ inventase. El zicea tuturor barbaților *Titinaș*, iar femeilor *Titiniță*! Domnul Țăriĭ era numit de el *Titinașul cel mare*!...

Pe Titinaș eŭ l-am cunoscut bine, și-l vedeam foarte des. Cînd venea la Iașĭ, Titinaș avea gazdă la mătușa mea Marghiolița Muruzi, născuta Negri, Dumnezeŭ s-o pomenească! la care eŭ locuiam. Titinaș umbla zi și noapte să descopere nenorocițĭ, nevoeșĭ, maĭ ales pe aceĭ izbițĭ de soartă care nu puteaŭ întinde mîna pe strade, — și pe aceștia el îĭ vizita noaptea, pe-ascuns, și le ducea ajutor. Titinaș purta și el o țoșcă de pînză atîrnată de gît, în care punea milostenia ce aduna ziluic; și el ca și Lumînărică, n-a cheltuit o para din sumele ce aduna; mînca pe la casele oamenilor, fiind iubit și cinstit de toțĭ. De multe orĭ am avut fericirea să șăd la masă la mătușa

---

6) Constantin Negruzzi. Pacatele tinereților, pag 298-230, Iașĭ 1857.

mea cu acest om neuitat. Cînd era vreme rea, cînd era frig, cînd ningea, Titinaş începea să plîngă. -Ce plîngĭ Titinaş, îĭ zicea une orĭ mătuşa mea.—Cum să nu plîng Titiniţă ? răspundea el, oare eĭ aŭ ce mînca, oare nu mor de frig ? -Cine Titinaş ? îl întrebam cîte-o-dată eŭ, prefăcîndu-mă, în şagă că rîd. -Ia ! eĭ Titinaş ! *saracii, nenorociţii*. Nu rîdea Titinaş ! şi de multe orĭ, să scula de la masă şi fugea : înţelegeam cu toţiĭ că-ĭ venise în gînd să ducă cuĭ-va ajutor. Mersul luĭ Titinaş era tot grabit şi iute.

La 1855, urmase la Iaşĭ vestitul proces, aşa zis *al plastografilor*,—proces cumplit : o tovărăşie de plastografi scoase de-o dată la lumină hrisoave domneştĭ, testamente, zapise, adeverinţĭ, toate ƒalşe, imitate minunat, şi să legase de oamenĭ, procurînd unor interesaţĭ feliŭ de feliŭ de acte, ca să despoae lumea. Insuşĭ Domnul Moldoveĭ Grigorie Alexandru Gika Voevod, de neuitată pomenire, aŭ prezidat în persoană Divanul Domnesc, cînd s-a judecat afacerea. Tot Iaşul să adunase la *Curtea Domnească*, unde era locul *Divanuluĭ Domnesc*, şi aŭ stat faţă maĭ multe zile, pînă la hotărire [7]. In Arhiva statuluĭ din Iaşĭ, să păstrează dosarele acesteĭ colosale judecăţĭ. Vinovaţiĭ aŭ fost osîndiţĭ cu toţiĭ, fără osebire ; deşi unia din eĭ eraŭ boerĭ marĭ. Eĭ aŭ stat închişĭ, cît ŭ ţinut procesul, cît aŭ ţinut cercetările, prin închisorile publice, pe la mînăstirĭ şi prin prejurul Iaşilor,—la schitul luĭ Tăriţă, la Hlincea şi aiure. Familiile lor rămăsese, unele din ele, în lipsă şi în nevoe. Atuncĭ (î-mĭ aduc aminte) cum umbla, cum alerga Titinaş pe la închisorĭ, pe la mînăstirĭ, pe la familiile acuzaţilor ducînd ajutor şi mîngîere,—proviziĭ, haine, banĭ de cheltnială. Pe frig, pe ploaie, îl vedeaĭ singur, pe

---

7) Vezĭ asupra acestuĭ proces articolul d-luĭ Burada : Condica şireţilor din anul al V-lea al acesteĭ Reviste p. 34.

jos, sub dealul Repedeĭ, la schitul luĭ Tărîță, la Hlincea, Apoĭ să ducea și îngenunchea la Vodă Ghika, și plîngea zicîndu-ĭ: „iartă-ĭ Măria Ta! iartă-ĭ Titinaș!“—„Nu pot să-ĭ ert, îĭ respundea cu mîhnire bunul și generosul Domn: „legea-ĭ maĭ mare de cît mine“. Iartă-ĭ repetă, Titinaș, plîngînd, că n-aŭ familiile unora ce mînca: și Vodă Ghika îĭ respundea: „Nu pot să-ĭ iertŭ, Titinaș; dar na banĭ! du ajutor bieților copiĭ, bietelor femeĭ!“ și Titinaș le ducĕa ajutor, alinare la durerea, la nevoia nenorocitelor familiĭ.

Toate inimile milostive aveaŭ în Titinaș un mijlocitor tainic, un ajutor la mila, la binefacerile lor.

Titinaș a restaurat la Bîrlad, din temeliĭ, cloptnița bisericeĭ sfîntuluĭ Ioan.

Am uitat cînd a-nume a murit *Titinaș*. Aceasta este legenda *Luminăricăĭ* și a luĭ *Titinaș*.

1868, Mircești

ANA CONTA CHERNBACH

Romanţă

Haidem, haidem
In crîng de trandafirĭ,
Voiŭ să-mĭ desfac
Tot valul de-amintirĭ.

Durerĭ adîncĭ,
Pe lacrîmĭ înşirate
Le-oiŭ da, de vînt
Să fie repetate;

Simţirĭ de dor,
Alese cîte una,
Le-om resfira
Plîngînd ca totdeauna.

Să le-auzim
In şoapta frunzelor,
Eŭ le-oiŭ şopti
Privighitoarelor.

Iubirĭ, suris
Și blînde nălucirĭ
Să presurăm
Pe florĭ de trandafirĭ;

S-or scutura,—
S-or scutura —'mpreună......
Le-or învăli
Lucirile de lună!

. . . .
Iar cînd n-oĭ fi
In lumele ce plîng,
Trăi-vor doar
Simțirile-mĭ în crîng!

SAMSON BODNARESCU

Luĭ Mihaĭ de casă nouă

Din neodihna vremiĭ, cînd lumea s-a-ntrupat
Un tainic loc rămas-a făr-de soroc, uitat
De duhu-nsufleţiriĭ, pierdut în desfătare
Şi-n dragostea fiinţiĭ născute din mişcare—
Un loc, în care încă a veciniciei pravilĭ
Porniriĭ întrupăriĭ nu ĭ-i pusese stavilĭ,
Incît putu s-abată spre el la sfînt repaos
Frumosul neprietin cu neodihna'n haos,
Frumosul tot din lume, cum e cu toate cele,
Ce să găsesc departe în lumile din stele.

Aşa veni lumina prielnică şi caldă
Ce-n marea de văzduhurĭ de-apururea să scaldă ;
Lumina, ce odată cu drag de îţĭ zimbi,
Rămîĭ în sîn cu dorul în vecĭ s-o poţĭ privi.
Ia : sfînta, nenăscută dă naştere vieţiĭ,
Infruptă cu iubire amurgul dimineţiĭ,
Şi dragoste setoasă de toiul desfătăriĭ
Prăseşte în umbrirea retras-a însărăriĭ....
Prielnică şi caldă—al veciniciei vis—
S-a abătut aice să facă-un paradis,
Cum în cuprinsul lumiĭ nu a maĭ fost, nicĭ nu-ĭ,
Şi-al zemisli nu-l poate nicĭ gîndul nimăruĭ.

Grădină este locul, închisă prin prejur
De bolta cea cerească zidită din azur,
Şi răzămat-a lene de miĭ de miĭ de vecĭ
Pe vîrfurile falnicĭ a munţilor Bucegĭ.
Pe-aceştia iĭ sărută lumina-ntăiŭ cu drag,
Cînd să întoarce mîndră din drumul eĭ pribeag,
Şi sara ia-ĭ alintă cu sărutărĭ de dor
Şi-ĭ lasă-n taina umbreĭ, ce-o-ntinde-asupra lor.
In urma eĭ pe boltă le lasă miĭ de miĭ
Maĭ resfăţaţĭ, maĭ gingaşĭ, strelucitorĭ copiĭ.
Bogheţiĭ staŭ şi-ascultă povestea, ce le-o spune
Izvoru-n neastămpăr şi apele nebune.
In poalele lor codri acoperiţĭ cu ceaţă
Visînd de fericire, a lumiĭ taine-nvaţă.
Şi văile li-s leagăn şi murmurul cîntare,
Şi odihnesc odihnă, cum lumea nu maĭ are.
Şi a cuprins văzduhul a nourilor ceată
Şi-a stîmparat cu ploaie căldura înfocată.
Pîrăe-apoĭ şi riurĭ s-a prosădit din stîncĭ
Cu ape dulcĭ şi limpezĭ în matce largĭ şi-adîncĭ,
Ce duc a lor oglindă pe sub dumbrăvĭ cu plete,
Şi-n mers pornit spre marea nu vor să maĭ încete.
Pe malul nalt staŭ strînse în pîlcurĭ mîndre florĭ ;
Cu ochiĭ frumuseţiĭ privesc la călătorĭ,
Şi-n urma lor aruncă privirile-nfocate,
Ca nişte pruncĭ nevrîsnicĭ şi fără de pacate.
Gîndacĭ cu-aripĭ de aur din ochiĭ dragĭ le fură
Flămînzĭ de fericire cîte-o sătulă gură.
Cu cîntice şi jocurĭ le-alintă pănă-n sară,
Şi-n revărsatul zileĭ pornesc iubirea iară.
Impodobite paserĭ cu soiŭ de soiŭ de pene
Să fugăresc prin erburĭ cu-apucăturĭ viclene;

O samă staŭ în crîngurĭ mai tăinuite-ascunse,
Destăinuindu-șĭ dorul, de care sînt pătrunse.
. . . .
Și le-a făcut lumina pe toate cîte sînt
Și cîte vede ochiul frumoase pe pămînt.
Cu întuneric gîndul nevrînd să ți-l întunecĭ,
După mireasa lumiĭ privirea ți-o alunecĭ
Și-n depărtărĭ o primbli, cît ține pănă-n zare,
Pe unde-o lume nouă din nesfîrșit resare.....

Cîmpiĭ, ce-s îmbracate cu aur rupt din soare,
Mișcate-n foșnit gingaș, de valurĭ călătoăre;
Din cînd în cînd stropite cu feliŭ de feliŭ de florĭ,
Ce pe furiș sărută vecinele surorĭ.
Din cînd în cînd o ceată de pomĭ în neclintire
Ademenițĭ ascultă a cîmpilor șoptire.
Sînt cete de aramă și de argint sînt cete
Și toate-s de miresme din ceriŭ căzute biete.
In mîndra lor grupare încunjură palate
De fețĭ frumoșĭ din lumea poveștilor furate.

Dar unul ce-ĭ de aur, strălucitor în soare.
De fețĭ frumoșĭ să fie furat și acela oare?
De-alungĭ spre el vederea, pe loc așa ți-o fură,
Incît să-l părăsască robita nu se-ndură.
Ce făt frumos putut-a dura așa clădire
Lucrînd pe întrecute cu-a lumilor gătire?
Izvorul zemisliriĭ unuĭ așa palat,
Din univers de unde voinicul l-a furat?
Că de-ă venit aicĭ pe locul de repaos
Frumosul tot —cu toate din nesfîrșitul haos—
Intreg-cu toată fala..... cum este, nicăire
Nu întrupase încă astfeliŭ de zemislire....

Nicĭ în închipuirea bogată din poveștĭ
Palat urzit de minte c-acesta nu găseștĭ,

E lungă, foarte lungă povestea, ca s-o spun,
Şi-ar trebui lumina din haos s-o adun,
Să nu maĭ treacă ziua, să pot tot povesti
Despre viteaz și chipul, palatul cum zidi.
V-aş osteni rabdarea spunîndu-vă din rost
Indeamăruntul toate așa, cum toate-a fost.

Din ochiĭ, care poartă întreaga născocire
Mihaĭ! furășĭ tonatic scînteea de iubire,
Furășĭ și zemislirea salașuluĭ, ce Zoe
Să-l aĭbă, cu părințiĭ, pe plac și bună voie!

1895 Noemvre 1.

A. C. CUZA

Sonet

Că-s toate pe pămînt nestătătoare,
Că lumea nu ni-ĭ dată pe vecie
Şi traiŭ ticnit nu poate ca să fie,
De mult tu crezĭ că nu să ştie oare?

De ce dar muza ta cea plîngătoare
Pe căĭ bătute-adesa te îmbie?
Saŭ poate vreaĭ ca lumea să te ştie
Că şi tu eştĭ o fire simţitoare?

Şi dacă zicĭ că viaţa-ĭ o povoară,
La ce să te neliniştească gîndul
Că fie care trebue să moară?

Pricepe-ţĭ doar destinul cugetîndu-l,
Şi cînd a vieţiĭ chinurĭ te-mpresoară,
Fii liniştit, eştĭ om, şi-ţĭ vine rîndul.

Indoială

De cîte orĭ m-aşĭ depărta
Şi nu mă-ndur de tine:
In lacrîmĭ e puterea ta
Şi-n crudele-ţĭ suspine.

Dar cînd eştĭ pururĭ înşelat
Credinţa ce departe-ĭ,
Mă-ntreb: ce-ĭ oare adevărat
Şi ce e rost al arteĭ?

Că doar cu aceleaşĭ viclenii
Femeea-n toate cele-ĭ....
Şi astfel ard în flacărĭ viĭ
Pe rugul îndoieleĭ.

Şi totuşĭ, cînd m-aş departa,
Eu nu mă-ndur de tine,
Că-n lacrimĭ e puterea ta
Şi-n crudele-ţĭ suspine.

Te iubesc

Nu maĭ pot să sufăr, te iubesc,
Lasă-ţĭ vicleşugul femeesc,
Fiĭ maĭ simţitoare
Inima mă doare.
Mi-e destul de cînd te tot privesc.

Ce maĭ staĭ pe gîndurĭ şi nu viĭ,
Că de vreaĭ cuminte să te ştiĭ,
Cînd mi-ĭ da grumajiĭ
Să-ţĭ sărut obrajiĭ
Maĭ cuminte sigur aĭ să fiĭ.

Saŭ ce-a zice lumea tu gîndeştĭ
Cînd aşa de mine te fereştĭ?
Să nu-ţĭ fie frică,
Ce-ar putea să zică
De cît doar că şi tu mă iubeştĭ.

A. C. CUZA.

Epigrame

Minciuna

Minciuna, cînd o trag de păr,
Treĭ patru jupînese,
Cu-n singur fir de adevăr,
O pînză-ntreagă ţese.

Cauza mortis

De orbalţ, de bubă neagră,
De vărsat şi de lungoare
Zace omul, nu e vorbă,
Dar numaĭ de doctor moare.

Unuĭ spiritist

Cu duhurile staĭ la vorbă,
Insă mă tem, cînd veĭ muri,
Că noĭ, deşi ne-om da silinţa,
Cu duhul tăŭ, nu vom vorbi.

Fatalitate

De chemĭ cumva pe doctor
Orbit de cruda-ţĭ soartă,
Duhovnicu-ĭ la uşă
Şi cioclul e la poartă.

STANNIO

Sonet

> Je resterai debout! . . . .
> . . . .
> Lecomte de Lisle, *Qaïn.*

Cînd vîntul suflă noaptea pribeag printre copacĭ.
Îmĭ pare că-ĭ tot plînsul dureriĭ omeneștĭ!....
Plîns fără de odihnă! plîns jalnic! N-aĭ să tacĭ?
Neîncetată rugă, n-aĭ să te maĭ sfîrșeștĭ?

Zadarnic om te sbuciumĭ, soarta nu-ţĭ-o prefacĭ.
Nu-ĭ chip ca să fiĭ altfel, de cît așa cum eştĭ!.....
La ce slujește ruga-ţĭ? Pe cine ca-ţĭ să-mpacĭ?
Cu fruntea, pentru cine, pămîntul îĭ loveștĭ?

Nu-ĭ nimenĭ să te audă, și nimenĭ nu te-ajută.
Nemărginirea-n jurutĭ e surdă și e mută;
Să pierd, în vînt, degeaba, și ruga ta și plînsul.

Urmează-ţĭ calea mîndru! In sus capul rîdică!
Tacĭ! Tacĭ! Sfîrșește ruga! De-asupră-ţĭ nu-ĭ nimică!...
Și chiar de-ar fi, ce-ţĭ pasă?... Căcĭ milă nu-ĭ la *Dînsul!*

A. VOJEN

Dascăl și discipol

Cunoștĭ tu ale fireĭ legĭ,
Căror să-nchină aștriĭ regĭ,
Pe foĭ clădeștĭ lumile-ntregĭ;
Și toate cîte-s, le-nțelegĭ.

Și cercetezĭ cu-a ta știință,
Pe toate cîte aŭ ființă;
Și stabileștĭ că-ĭ cu putință,
La toate, o singură sentință.

Eŭ zic rîzînd: a fireĭ legĭ,
E modul cum *tu* o-nțelegĭ;
Sînt sclavĭ, carĭ să cred că-s regĭ!
Păreri-s lumile întregĭ.

SPIRU HASNAS

Din Chinurĭ

Tout rentra dans la nuit des siècles révolus!
(Les Vierges de Verdun) V. Hugo.

Să mor?! suprema fericire! dar gîndul ăsta mă-nspăimîntă;
Căcĭ de pe buzele iubiteĭ nectarul încă n-am gustat
Şi mîna eĭ catifelată bălaiu-mĭ păr n-a dezmerdat.
O, sufletu-mĭ spre cer s-avîntă,
De şi în viaţa-mĭ zbuciumată eŭ dragostea mi-am cumpărat!

Sînt fericiţĭ aceia care aŭ plîns pe a iubiteĭ mînă,
Orĭ şi-aŭ lăsat a lene capul pe sinul eĭ cel alb de crin.
Amor! în cupa-ĭ aurită turnatu-mi-a numaĭ venin;
Mi-a dat durerea ca stăpînă;
Iar eŭ am plîns, că-n lumea asta prea m-am simţit de tot strein.

Fiorii dragosteĭ ne-nvinse îmĭ zgudue slăbitul trup
Şi nerviĭ groznic mi-ĭ aţîţă, aşa flămînd îs de iubire!
Ah! simt nevoie ca să-mĭ satur a sufletuluĭ grea pornire
Şi carnea de pe mine rup;
Iar noaptea mă deştept în spazmurĭ cu mintea prinsă-n aiurire!

O, de-aș atinge cu-a mea buză divina față de iubită!
In agonia sărutăriĭ m-aș crede cel maĭ fericit;
Iar vis urît ar fi atuncea trecutu-așa de chinuit.
M-ar duce viața în ispită;
Ca vulturul de ceriurĭ nalte, de nemurire-ar fi robit!

Să mor?! suprema fericire! dar nu aceasta mă încîntă;
Căcĭ în a mele brațe încă n-am strîns femeia ce iubesc,
In ochiĭ eĭ ca într-o mare nu m-am oprit ca să privesc.
De și spre cer gîndu-mĭ s-avîntă,
Nebuna patimă mă poartă prin tina-'ncare mă tîresc!

1895, Bucureștĭ.

Improvizare

Dintre florĭ răsare-o fată
Ca un vis ușor de vară,
Fața-ĭ e trandafirie,
Buzele eĭ te omoară.

Și începe să arunce
Florile ce-s vestejite ;
Nu cunoaște suferința
Uneĭ inimĭ chinuite;

Nicĭ nu știe că și dînsa
Tot așa va fi odatăi ;
Și în lupta frumuseţiĭ
Va fi floare aruncată !

N. MUSCA

Sonet

Cînd fruntea ta de viață obosită
Pe mînĭ o veĭ pleca în cugetare,
Coboară-te la timpurile -n care
Suflarea mea cu-a ta era unită.

D-a mele desmerdărĭ și dulcĭ cuvinte,—
De vesele -ntălnirĭ, privirĭ senine,—
De sărutărĭ ferbințĭ,... lacrămĭ... suspine :
De toate, draga mea adu-țĭ aminte!

O clipă-a fost un an de fericire,—
Un geniŭ sfînt pre noĭ ne stăpînise,
Dar a zburat lăsîndu-ne -n neștire.—

Așa-s zilele noastre schimbăcioase,—
Prin ele trecem ca purtațĭ de vise,—
Și-n urma lor : regrete dureroase!

Noembre, 1889.

DĂRĬ DE SAMĂ

Alfred Rambaud. *Latiniĭ de la Dunăre. Un noŭ istoric al Romînilor.*

Intre Tisa, Dunărea de jos, Marea Neagră și Nistru să întinde o vastă țară care, în vechime, să numea Dacia. Ia are ca centru masivul Carpaților, un feliŭ de Alpĭ dacicĭ, carĭ o împart în două părțĭ aproape egale. Din aceste două părțĭ, una să întinde spre Marea Neagră și Dunărea de jos; ceialaltă, spre acea mare verde, care formează stepele imense ale Ungarieĭ. Această țară e locuită de o națiune care astă-zĭ să numește Romîniĭ. Despre Marea Neagră, Romîniĭ populează Muntenia, Moldova, Bucovina și Basarabia: aceștia sînt Romîniĭ *cisalpinĭ*. Plaiurile ungureștĭ și în deosebĭ o mare parte din Ardeal, (Transilvania), din Banat și Temișioara, asemenea sînt locuite de Romînĭ: aceștia sînt Romîniĭ *transalpinĭ*.

Din punctul de vedere politic, Romîniĭ sînt împărțițĭ între patru coroane: Basarabia, aparținînd Rusieĭ; Bucovina Austrieĭ; Transilvania și Banatul, coroaneĭ Ungarieĭ; cît despre Muntenia și Moldova, două principate lung timp deosebite, și cîte o dată vrăjmașe neîmpacate, ele s-aŭ unit, în 1859, spre a forma un singur Stat care de la 1881, e Regatul Romînieĭ.

Numaĭ Romînii din acest Regat sînt supuşĭ propriilor lor legĭ; în cel-l-alte părţĭ, eĭ daŭ ascultare legilor, cîte odată aspre şi inice, ce li să impun de strĕinĭ, aşa că liberĭ sînt numaĭ Romînii din Regatul Romînieĭ.

Cert, Regatul Romînieĭ nu să poate număra printre puterile Europeĭ. Nu e însă maĭ puţin adevărat că nu este un stat neglijabil. Acest regat să intinde pe o suprafaţă de 131,000 kilometri patraţĭ şi numără maĭ mult de 5 milioane de locuitorĭ. Romînia e decĭ de patru saŭ cincĭ orĭ maĭ mare ca Belgia saŭ Olanda şi aproape cît Englitera propriŭ zisă. In Europa sînt nouă regate carĭ întrec cu mult suprafaţa Romînieĭ şi şase carĭ sînt departe de a o egala în populaţiune. Maĭ mult deoarece populaţia Romînieĭ este susceptibilă, sub o bună administraţie, de o mare creştere, din cauza intindereĭ şi bogăţieĭ soluluĭ săŭ, să poate prezice că, printr-un simplu joc al demogafieĭ, în curînd va căpăta un rang deosebit şi nu va întârzia a fi al optulea stat în Europa.

Acest rezultat s-ar putea obţine mult maĭ curînd, dacă s-ar putea uni la un loc toate ţările romîne cari nu fac parte din Regat; căcĭ, cu Basarabia şi Bucovina desmembrate pe vremurĭ de Moldova, cu *Transalpina* s-ar întinde pe o suprafaţă maĭ mare de 240.000 kilometri pătraţĭ (Italia are 286.000) populate de aproape 10 milioane de Romînĭ.

Basarabia însă e în nişte mînĭ cari o ţin bine, iar cît să atinge de ţările de sub coroanele Austrieĭ şi Ungarieĭ, ce evenimente ar trebui să să întîmple ca să să poată realiza unirea lor cu Regatal ?

După cum vedem, un Stat destul de mare s-a constituit între Dunărea de jos şi Prut, Stat pe care-l aşteaptă, de sigur, un viitor maĭ mare. Ceia ce trebue constatat, e că acest popor e astă-zĭ în stăpînirea a tot ce trebue

vieţiĭ politice a uneĭ naţiunĭ europene. Aşa, are un Rege constituţional, miniştri responsabilĭ, un Parlament compus din două Camere, o presă liberă, egalitate civilă, dreptul de vot foarte întins. întins. Mult timp, această ţară a fost îmbucătăţită în două principate. Pe acele vremurĭ, peste fiecare din ele domnea un prinţ, despot cu supuşiĭ săĭ, sclav faţă cu Sultanul din Constantinopol : un apăsător tribut, îngreuiat şi maĭ mul tdevitregia hospodarilor, atesta continuarea cucerireĭ otomane ; marea maioritate a naţiuneĭ era compusă numaĭ din iobagĭ, supuşĭ celeĭ maĭ neîndurate exploatărĭ, celuĭ maĭ uricios mod de percepere; istoria cea maĭ recentă nu-ĭ aminteşte decît umilirĭ, devastărĭ, capete de prinţĭ tăiate la poarta Seraiuluĭ.

Un lung şir de anĭ, acest popor, astăzĭ atît de mîndru de numele săŭ, nu era măcar cunoscut sub adevăratul săŭ nume, iar acest nume era sinonim cu serv. Şi prinţul, care era strein, şi boeriĭ, cari să modelaŭ după aristocraţia streină, să lepădau de numele de Romîn ca de-o insultă. Caterina II, în proclamaţiile sale, considera pe Munteni şi Moldovenĭ drept Slavĭ. Baronul Tott, care vizită ţara în acele timpurĭ, îĭ considera ca Grecĭ. In unele geografiĭ franceze, nu tocmaĭ vechĭ, să citea că Moldova Muntenia sînt „două principate slave tributare Turcieĭ.“

Şi cu toate astea, aceştĭ oamenĭ sînt urmaşiĭ adevăraţĭ aĭ legionarilor şi aĭ coloniilor luĭ Traian. Limba ce vorbesc de atîtea viacurĭ, cu toate că s-a întrodus în ia o sumă de idiome streine, e una din fiicele legitime ale aceleia pe care o vorbeaŭ fiiĭ Lupoaiceĭ. Numele de *Romînĭ* saŭ *Rumînĭ* e acela care a subjugat lumea, care a căzut ca un trăsnet peste popoarele şi regiĭ antichităţiĭ. Maĭ credincioşĭ de cît noĭ înşişi acesteĭ glorioase filiaţiunĭ, singuriĭ din toate popoarele neo-latine, eĭ aŭ păstrat a-

ceastă credință nestrămutată, cu toate catastrofele și umilirele prin care aŭ trecut, și tot această credință i-aŭ dus la izbîndă, sub focul tunurilor de la Plevna, în ziua triumfaleĭ sale reînvierĭ.

Deja, în 1856, Edgard Quinet a făcut cunoscut Europeĭ, pînă atuncĭ indiferentă saŭ ignorantă, calitățile Romînilor. Pe aceștĭ opt milioane de frațĭ, cari necurmat şă tînguiaŭ nouă de pe malarile Măreĭ Negre, savantul istoric îĭ punea să vorbească în următorul limbaj plin de mîndrie: „Dați-ne dreptul ce ni să cuvine în concertul popoarelor latine. Sîntem frații voștri deși copleșițĭ de barbarĭ... Dacă limba noastră vi să pare cam rustică, desfigurată poate din cauza prea îndelungatuluĭ exil, nu o desprețuițĭ: aceasta e limba vorbită de veteranii legiunilor romane, strămoșiĭ noștri și stăpîniĭ voștri... Recunoașteține și scăpați-ne."

Recunoașterea însă întîrziind prea mult timp, acest popor, născut din glorie, născut poate pentru glorie, a trebuit să indure oprobriul în cursul maĭ multor secolĭ. Maĭ întăiŭ, el ne apare perdut în haosul provinciilor otomane, cufundat printre Turcĭ, îndurînd jugul Sultanuluĭ. Dacă îl privim maĭ de aproape, îl găsim administrat de prințĭ de rasă grecească, născuțĭ în Fanarul din Constantinopol, înconjurațĭ de curtizanĭ grecĭ saŭ de boerĭ romînĭ, cari nu vorbesc de cît grecește. Pe lîngă aceștĭ doĭ apăsătorĭ streinĭ să maĭ adaugă și un al treilea, acela al sufletelor: întregul cler superior era grec. In sfîrșit și maĭ intim era alterarea geniuluĭ național: cu greŭ s-ar putea crede că acest popor maĭ vorbește o limbă neo-latină, cînd aceasta, în curs de maĭ multe viacurĭ, să servea cu caractere slave. Inchipuiți-vă o pagină din Bossuet, Cervantès saŭ din Alfieri tipărită cu litere ruse!

Inainte ca să să gîndească măcar la scuturarea jugu luĭ, Romîniĭ trebuiaŭ să-şĭ redobîndească sufletul lor latin, să-şĭ recucerească limba. S-aŭ găsit printre Romînĭ mulţĭ care aŭ bine-meritat de la patrie, tot atît cît şi eroiĭ războaelor sfinte. Aceştia sînt aceĭ cari, pe la sfîrşitul viacului trecut aŭ luptat cu răbdare să purifice limba naţională, înlăturînd cuvintele streine, bizantine, slave, turceştĭ, ungureştĭ, tătărăştĭ, înlocuind acel alfabet care schimba limba într-atît încît nu să maĭ putea recunoaşte formele latine. Ast-feliŭ, fu, în Transilvania maĭ întăiŭ, acea trinitate liberatoare. Samuel Micu, George Şincaĭ şi Petre Maior, filologĭ, gramaticĭ, istoricĭ. Cu toate persecuţiunile îndurate, eĭ rămaseră nestrămutaţĭ în visurile lor : istoria poporuluĭ lor îşĭ avea rădăcinele în însişĭ originele oraşuluĭ Etern; limba lor era, in virtutea ineluctabililor legĭ filologice, însăşĭ limba Poporuluĭ-Rege.

Pe cînd în Transilvania să cercetaŭ originele clasice, în Romînia cisalpină, la Bucureştĭ şi la Iaşĭ, alţĭ patrioţĭ căutaŭ să stabilească contactul cu cele maĭ glorioase limbĭ surorĭ, întrebuinţînd pentru aceasta profesorĭ francejĭ, trimiţînd la Paris tinerĭ romînĭ, înfiinţînd şcolĭ, publicînd ziare, inaugurînd un teatru naţional. Şi aicĭ trebue să citâm iarăşĭ o trinitate de regeneratorĭ : George Lazăr, George Asaki şi poetul Eliade Rădulescu.

Ce cale însă a trebuit să străbată acest popor din timpiĭ anticĭ pînă în epoca domnieĭ Regeluĭ Carol ! Maĭ întăiŭ, în regiunea Dacilor neîmblînziţĭ, prima apariţie a cohortelor Romane, conduse de împăratul Traian şi ale căror războae să văd şi astăzĭ pe coloana de bronz a luĭ Traian. Apoĭ două viacurĭ de civilizaţie romană, de viaţă municipală, de splendoare artistică, atestate de monumentele şi inscripţiile din părţile dacice. In urmă, năvălirea hoardelor barbare, Goţĭ, Hunĭ, Slavĭ, Avarĭ, Ungurĭ, carĭ,

în curs de șapte viacurĭ, să revărsară necurmat din Asia în Europa, în care timp pare că dîspăruse aproape cu totul sîngele latin.

Curînd după aceasta apăru o populație zisă *valacă*, așezată în munții Ardealuluĭ, ducînd o viață cu totul barbară de muncitorĭ și de păstorĭ, îndurînd deja soarta inică ce le impuneaŭ noiĭ stăpînĭ, cuceritoriĭ maghiarĭ saŭ coloniĭ saxonĭ.

Din această Romînie muntoasă eșiră cetele carĭ, în 1290 și 1348, întemeiară în cîmpiile Dunăreĭ principatele Munteniei și Moldoveĭ. Ast-feliŭ să scursără vre-o două saŭ treĭ viacurĭ, pline, în Ardeal, de luptă surdă a transalpinilor contra apăsăreĭ mereŭ crescîndă a Maghiarilor, de lupta războinică a Cisalpinilor, Sub Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, contra năvălireĭ otomane.

In fie-care viac, jugul austro-ungar asupra Transalpinilor, cel otoman asupra Cisalpinlor devine tot maĭ greŭ. Nicĭ odată însă acest jug n-a fost primit: prin mișcărĭ brusce, adesea să întrerupe prescripția servituteĭ.

Dacă Transilvania și Banatul rămîn deciziv sub dominațiunea Austrieĭ, principatele dunărene rămîn sîmburile conflictelor dintre Turcia, Austria și Rusia. In cursul acestor lupte, de cincĭ orĭ în o sută de anĭ (de la 1711 pînă la 1812), principatele dunărene au fost ocupate de Rusia; dacă izbutiră să-șĭ scape naționalitatea de această primejdie, mult maĭ mare ca cucerirea otomană, principatele dunărenă pierdură insă două provinciĭ pe carĭ le rîpiră puterile așa zise liberatoare: după rîpirea Bucovineĭ de cătră Austria (1775) urmă răpirea Basarabieĭ de cătră Rusia (1812).

Cu toate acceastea, principatele dunărene izbutiră săși păstreze intact teritoriul, pînă în timpiĭ contimporanĭ. naționalitatea și limba, cu toată suzeranitatea turcă, cu

tot protectoratul austriac și rus, cu toate că eraŭ guvernate de hospodarĭ grecĭ. Ele s-aŭ pregătit, printr'o muncă de renaștere interioară, pentru renașterea politică; ele eraŭ gata a să ridica la cel dintăiŭ semnal ce să aștepta, în veacul al XIX, semnal menit a reînvia o mulțime de popoare carĭ să credeaŭ moarte pentru vecie.

Această istorie a unuĭ popor și a uneĭ rase, istorie care începu cu Traian și la Dunăre, dl. Al. Xenopol o expune, în limba lor fraților săĭ din Franța. Pe lîngă inaltele fapte de bravură ale Muntenilor și Moldovenilor, d-l Al. Xenopol maĭ descrie ceia ce geniul Franțeĭ a făcut pentru renașterea intelectuală a Romînilor, ceia ce politica generoasă și desinteresată a Franțeĭ a făcut pentru renașterea politică. Aproape in fie-care pasaj, maĭ cu seamă în al doilea volum, apar *Gesta Deĭ per Francos* în favoare poporuluĭ săŭ.

Publicarea acestuĭ uvraj—prima istorie a Romînilor ce a apărut în limba noastră, după incercările luĭ Regnault în 1855 și Ubicini în 1856, prima ce un Romîn a scris-o pentru noĭ—e un adevărat eveniment. Ia este rezultatul uneĭ muncĭ întreprinsă cu răbdare în curs de o jumătate de viac; cu prețul căreia Latiniĭ de la Dunăre și aceĭ din Ardeal și-aŭ renoit propria lor istorie. Nouă însă pentru eĭ, ia e cu totul nouă pentru noĭ.

Fiul unuia dintre aceĭ colonĭ romanĭ poate al unuia dintre aceĭ colonĭ galĭ pe carĭ Traian îĭ îndrumă, acum două zecĭ de secolĭ, spre malurile Dunăreĭ, ne povestește uimitoarea Odisee a poporului său din timpiĭ plinĭ de barbarie, uimitoarea Iliada a luptelor sale contra atîtor hoarde din Asia, exilul săŭ secular în chiar acele pustietățĭ, unde fu exilat poetul Ovidiu. Aceasta e o dare de seamă a uneĭ încercărĭ de colonizare întreprinsă de noĭ într-un timp cînd noĭ nu purtăm încă numele de Francez; aceasta e

minunea uneĭ Franţe dunărene, tot atît de uimitoare ca aceia a Franţeĭ canadiene. Şi ce încurajare pentru noĭ, faţă cu primejdiile prin carĭ trecem, perpetuitatea acestui popor, care a trecut prin încercărĭ din cele maĭ teribile! De pe malurile Măreĭ-Negre ne vine cuvîntul de incurajare, care ne este poate atît de trebuincios faţă cu ameninţările desfăşurate de rasele rivale: *Romanul nu piere.*—Tot atît de puţin pe malurile Seineĭ ca şi pe malurile Dunăreĭ!

(Tradus de T. R.)

Bibliothèque Internationale de l'alliance Scientifique Universelle.—Tome II—Fascicule I-er, publié par le Comité de Bucarest.

Aceasta este publicațiunea uneĭ societățĭ, despre scopul căreia avem puține științĭ. Delegatul general al eĭ în Bucureștĭ firește d-l V. A. Urechia, ne spune numaĭ, și sîntem mulțumițĭ să o știm dinainte, că Revista Societățeĭ e „destinată la mare resunet" și va fi din cele maĭ răspîndite, de-oare-ce merge în 400 de locurĭ „și în țărĭ diverse". Acum avem o parte din Revista cea atît de răspîndită și anume începutul volumuluĭ al doilea. Despre volumul întâiŭ nu ni să spune decît că a fost alcătuit din 4 fascicule, imprimate fie-care în cîte unul din orașele următoare: Paris, Lyon, Québec și Bruxelles. Nu putem însă afla în ce an saŭ anĭ. Sîntem mulțumițĭ să aflăm macar atîta, de pildă că fasc. II, de la Lyon, s-a „publicat de ilustrul dr. Horand". „Ilustru" este vorba cea maĭ des întrebuințată în această Societate în care pare că ar fi avînd alt înțeles în limbajul eĭ special de cît acel ce-l are în limba obișnuită.

Acest fascicul I din tomul al II-lea, cuprinde pe lîngă amintirĭ a M. S. Regineĭ asupra luĭ Alexandri, și o serie de articole, „în toate ramurile activitățeĭ culturale" datorite „multora din barbațiĭ noștri *iluștri*" firește.

In tabla de materie a volumuluĭ, găsim numele d-lor Ionescu-Gion, V. A. Urechia Senator, Gr. Tocilescu, Ro-

berto Fava, Bon. Floresco, N. Ţincu, A. Sturdza şi iarăşĭ V. A. Urechiă, în versurĭ şi V. Urechiă, ilustrat.

Să înţelege că nu putem vorbi în parte de fie-care din articolele acestuĭ fascicol. Vom semnala numaĭ cîte va din ele.

Cele 30 pagine semnate Carmen Sylva, sînt un călduros omagiŭ adus luĭ Alexandri, şi cuprind în cea maĭ mare parte traducţiunĭ franceze din piesele luĭ. Cum ne spune însuşĭ traducătorul, să înţelege că traducerile nu pot avea farmecul originalelor.

D. Jonnesco-Gion, cu cîte-va anecdote, după chipul săŭ obişnuit, printre care o glumă făcută de *ilustrul* d-l Urechia, *ilustruluĭ* d-l de Rosny, vrea să ne arăte cît e de mare facultatea de asimilaţiune a poporuluĭ Romîn. Partea în adevăr interesantă din articolul d-sale este reproducerea păratreĭ fostul ministru Englez la Bucureştĭ, White, asupra ţăranuluĭ nostru. „Să înşală“ zice d-l White, aceĭ ce judecă acest popor după publicaţiile eronate, răŭ voitoare saŭ scrise cu pizmă, ce să văd pe la librăriĭ“. Am semnalat şi noĭ în această Revistă, elucubraţiunile streine asupra Romînilor scrise de streinĭ şi chiar de Romînĭ, şi nădăjduim să maĭ avem încă de semnalat.

D-l *V. A. Urechia Senator*, ne explică pentru ce conferinţa interparlamentară nu poate reuşi, conferinţă la care a luat parte stăruitoare şi d-sa ; nu să ştie poate că scopul conferinţeĭ este de a împedeca războiul şi de a asigura pacea, înlocuind luptele prin arbitragiŭ. Pentru a împărtăşi părerea Senatoruluĭ nostru, nu este nevoe să arătăm pe ce o sprijină, va fi de ajuns să cităm numele *„iluştrilor“* necunoscuţĭ saŭ cunoscuţiĭ ce—puţin cunoscuţĭ—aŭ intreprins aducerea păceĭ universale :

Trarieux, Passy, Douville, Moillefeu, Gobet, Bajer, Pirquet şi alţiĭ asemenea. Credem că nu maĭ e nevoe de altă explicaţie.

După ce d-l Babeș ne vorbește despre *Bacteriile in organizm*, dr. Istrate despre *Roumenite saŭ Succiu Român (Kihlimbar)* și Tocilescu, din noŭ despre monumentul de la Adam-Zillissi, și alți cîți-va despre cîte-va altele, găsim iarăși pe d-l Urechiă, cu traducerile unor legende, din care una ilustrată de d-l Jiquide și cu un dialog în versurĭ „Apoteosa luĭ Victor Hugo“ care aŭ fost spuse la teatrul național, nu să arată cînd. Vom cita din ele următoarele:

Secunda femee

Pentru țările robite ceru Hugo îndreptare
Leșiĭ, Greciĭ și Romîniĭ află într-nsul apărare.
Reînvierea multor neamurĭ al săŭ vers a salutat;
Hugo e părinte-al lumeĭ și poet laureat.
La aceste „Primul barbat“ răspunde
Și de acea azĭ planează, colo-n cerurĭ, tot maĭ sus.
. . . .
Să fiĭ tu monarhul țăriĭ și o lume să te-adoare
Și în For și pretutindenĭ națiunea să te onoare
. . . . . . Dar prețul e maĭ mult
Un monarh e întîmplarea, iar poetu-ĭ omul cult

Dialogul să isprăvește cu versul următor:

Un rege e *Creatura*: Poetul e *Creator*.

Versurile d-luĭ Urechiă nu sînt traduse franțuzește.

C. M.

Ströll die comercielle Pollitik Rumäniens, München 1892

D-l Dr. M. Ströll, directorul Băncei de emisiune bavareză (din Münken), a publicat în 1892 un studiŭ asupra politicei comerciale a Romînieĭ. Această scriere a fost, acum cîte-va lunĭ, tradusă în limba italiană de d-l Lud. Eusebio, și publicată în „Biblioteca de'l Economist, 4-a serie“ ce apare la Turin“.

D-l Ströll este un prieten al Romînilor și un susținător al alianțeĭ politice și economice a Romînieĭ cu țările Europeĭ centrale.

D-sa spune că în un sfert de viac, Romînia a făcut progrese foarte marĭ, care „dovedesc neindoelnic existența uneĭ energiĭ interne“. Ințelepțește condusă ca pînă acum, fără îndoială că, țara să va ridica la o dezvoltare din ce în ce maĭ mare.“ Aceste progrese să datoresc maĭ cu samă iscusiteĭ politiceĭ economice atît în lăuntru cît și în afară.

La început, pe la 1866, politica aceasta a fost o *politică de căĭ ferate* (Eisenbahnpolitik). Romînia a trebuit să caute nu a produce obiecte nouă pentru schimb, ci a face ca acele pe care le avea cu belșug, acele fireștĭ ale țăriĭ, să capete o valore maĭ mare prin putința de a le duce maĭ lesne pe piețele unde să puteaŭ vinde. Să poate decĭ spune, adaoge autorul, *că tot* ceia ce *Romînia este astăzĭ să datorește căilor sale ferate.* Rezultatele la care s-aŭ ajuns fac să să erte greșalile de la început în privința părțiĭ financiare al acestor construcțiunĭ.

Cu această ocazie d-sa vorbeşte de construcţia liniei Cernavoda-Constanţa, făcută cu capitalurile engleze, „pentru a înlesni intereselor comerciale engleze accesul interiorului Munteniei de la coastele Mărei“, părîndu-să din scrierea sa a crede că Dobrogea făcea parte din Romînia in 1861.

După 1878, urmează autorul, Romînia inaugurează o nouă politică comercială, acea a *convenţiunelor comerciale*, şi d-sa povesteşte istoricul politicei noastre vamale, arătînd însemnătatea ce are pentru noi portul de la mare, Constanţa ; şi deci podul pe Dunărea, a cărui construcţie era atunci începută. Aprobă politica comercială şi economică internă, cu una saŭ două singure rezerve, ce credem că merită a fi semnalate. Mai întăiŭ nu e sigur dacă vom putea menţine valuta noastră pe baza aurului, fiind date condiţiile în care ţara să găseşte, mai ales datoriile cu streinatatea şi crizele agricole, ce să pot aştepta. Acestor din urmă, atribue drept cauză de căpitenie „starea ră a ţaranilor“ care nu să poate prevedea cînd să va putea schimba, „*fiind dată impotrivirea indărătnică a partidului boierilor*“ (Bojarenparthey). Aceasta mi să pare foarte clar, şi e probabil, că a voit să vorbească de împotrivirea *proprietarilor*, la proectul anunţat atunci de d-l Carp, a unei nouă legi de tocmele agricole, care să ştia că s-a şi primit in urmă, numai cu multe schimbări.

Autorul mai face întru cît-va rezerva şi asupra politicei de infiinţare a unei industrie naţionale. Deşi o găseşte în mare parte legitimă şi justificată de rezultate obţinute chiar pînă atunci (1891), nu aprobă însă tariful autonom din 1891, găsînd că Romînia trebue să încheie convenţii comerciale şi că nu poate urma altă politică. Căci, zice d-sa, pentru înfiinţarea industriei naţionale, nu e de ajuns a avea materiile prime ; mai trebue altele care

lipsesc țării și anume capitaluri, mijloace tehnice de a produce o forță motrice eftină și sigură ; pe cînd țara nu are nicĭ mine de cărbunĭ, nicĭ forțe idraulice utilizabile, în fine trebue lucrătorĭ *(main d'oeuvre)* ieftinĭ. Tariful autonom trebue dar să fie bază pentru nouă convențiunĭ. „Declarațiile contrare a oamenilor politicĭ aĭ Romînieĭ, sînt dictate numaĭ de considerație de tactică diplomatică vamală". Aceasta aŭ înțeles-o bine în un raport al săŭ „Carp, moștenitorul ideilor luĭ Brăteanu," zice d-sa. Să știe că după 1892, cînd aŭ apărut intăia oară scrierea d-luĭ Ströll s-aŭ încheiat în adevăr convențiĭ comerciale. D-l Ströll justifică această obligațiune ce o prevedea, pe cuvintele următoare. Romînia, zice d-sa, nu poate rămînea izolată de Europa centrală și de Anglia. Singura sa dușmană economică este Rusia, care de ar fi stăpînă pe Marea Neagră și pe Bosfor, ar ținea Romînia la discreția sa. Numaĭ Europa centrală și Anglia pot apara acele căĭ de care Romînia are neaparată trebuință pentru ca să poată trăi și merge înainte. De altfeliŭ să nu să uite că și cele-lalte țărĭ aŭ nevoe maĭ mare de Romînia, căcĭ ia le dă „un product de prima necesitate, in schimbul unora de o necesitate maĭ mică." Interesele sînt dar astfeliŭ încît împing numaĭ decît la închierea de convențiĭ, fără daune pentru nicĭ una din părți; căcĭ Europa trebue să ţină sama că Romînia nu poate renunța la industriile ce pot trăi la ia. Ideia e prea populară, pentru ca oamenii de stat aĭ țăriĭ, să renunță la ia. Tot ce pot face, este ca să nu o exagereze, și să vreie să întroducă cu sila industriĭ pentru care nicĭ materia primă nu există în țară. Acestea sînt în rezumat concluziile scriereĭ de care dăm samă aicĭ. Deși scrisă de maĭ mult de treĭ anĭ, am crezut interesant, cu prilejul traducereĭ italiane, să expunem maĭ pe larg ideile autoruluĭ, care de altfeliŭ s-aŭ realizat, fiind că la apariția eĭ, scrierea a trecut ne-bagată în samă.

C. M.

G. Beksics. *La Question Roumaine et la lutte des Races en Orient, Paris 1895.*

Autorul caută să explice adevarata stare a lucrurilor in privința „neînțelegerei“ dintre Romînĭ și Ungurĭ în Transilvania, și să dovedească, că toată vina e, să ințelege, din partea Romînilor și a ligeĭ culturale din Bucureștĭ.

Ca să intereseze Europa, vrea să dovedească maĭ întăiŭ că „chestiunea Daco-Romanizmuluĭ nu este o chestiune care privește numaĭ pe Ungurĭ“. De ia atîrnă pacea orientuluĭ și decĭ liniștea Europeĭ.

Pentru a ajunge la scopul ce urmărește, povestește istoria legăturilor Ungurilor cu Transilvania, cum îĭ convine d-sale. Cu date statistice asupra naționalităților, caută să arăte că Romîniĭ n-aŭ dreptate. Să știe însă cum să alcătuesc de Ungurĭ acele date.

Nu poate să admită că Unguriĭ, chiar acolo unde sînt în minoritate, să să supună Romînilor, găsind însă firesc ca o majoritate de Romînĭ să să supună uneĭ minorităţĭ de Ungurĭ, pe cuvîntul că aceștia ar fi maĭ culţĭ și maĭ inteligenţĭ. Recunoaște că e drept ca legile existente în privința întrebuințăriĭ deosebitelor limbĭ în administrație și justiție nu să aplică, justificînd însă aceasta prin faptul că nicăerĭ nu sînt numaĭ Romînĭ, iar Unguriĭ și Sașiĭ nu pot fi siliţĭ să știe romînește.

D-l Beksics vrea pe urmă să arăte că persecuţiunĭ

sînt în regatul Romîniei. Așa ceĭ 700,000 (*sic*) de ovreĭ nu aŭ drepturĭ, „cu toată legea din 1879, care rămîne neaplicată“. Nicĭ Grecii, nicĭ Turcii, nicĭ Ungurii nu aŭ nicĭ un drept politic. Parcă in alte țărĭ streine aŭ drepturĭ politice dacă nu sînt naturalizațĭ. Ceia ce vrea să facă să să creadă este că, coloniile vechĭ de Ungurĭ din județul Bacăŭ și Roman, sînt persecutate; de aceia spune că religia catolică este asuprită. Credem că asemenea spusă, dovedesc în deajuns care este buna credință a autoruluĭ.

De și face o aparare călduroasă a Evreilor din Romînia, nicĭ odată in cele 300 pagine a volumuluĭ săŭ, nu pomenește de Evreiĭ din Ungaria ca și cînd nu ar exista nicĭ unul. Tot, să vede, sporesc „puritatea raseĭ maghiare“, de-oare-ce ne expune statisticește că comerciul și industria sînt în mînele raseĭ maghiare, celelalte rase (slovacă, romînă), ne avînd aptitudene de acest feliŭ.

In privința legeĭ electorale speciale, autorul spune că Romînii aŭ voit-o, că Ungurii nu cer, maĭ bine decît să o înlocuiască cu cea ungară, eĭ vor căștiga astfeliŭ. Aceste legĭ excepționale sînt o rămășiță a vechiuluĭ regim austriac, zice d-l Beksics, care în tot cursul scriereĭ sale nu cruță de loc pe Austria, din protivă.

Terminînd, să aruncă în niște considerațiunĭ teoretice foarte confuze filozofico-istorice asupra lupteĭ și amestecul raselor, și rolul cultureĭ, a avereĭ, a femeeĭ și a orașelor în triumful uneĭ rase asupra alteia. Bine înțeles că totul e în favoarea Ungurilor, care reprezintă civilizația și a căruĭ viitor ni-l prezintă lipsit de orĭ-ce grijă.

Toate aceste ne duc departe de chestia romînească, care trebuia să fie subiectul scriereĭ.

Autorul revine la ia însă în concluziune, spunînd că nu crede că lupta să înceteze așa curînd, căcĭ nu cre-

de ca Romînii să primească condiţiile ce pun Ungurii pentru impacare şi care sînt. — Le reproducem, de curiozitate,—următoarele :

1) Desfiinţarea Ligeĭ din Bucureştĭ

2) Politica oficială să nu dea nicĭ un sprijîn material saŭ moral tendinţelor doco-romîne, ci din potrivă să caute orĭ-ce prilej pentru a le dezarma.

3) Să să înceteze învinuirele aduse Ungurilor prin presa streină.

4) Agitatorii Romînĭ din Transilvania, să rămîe pe terîmul constituţiei Ungare, şi tînguirile să le facă pe căile legale.

Nu voim aicĭ a încerca a respunde d-luĭ Beksics, căcĭ ar fi a repeta ceia ce s-a zis în „*Memorandum*, şi *Replica*“ şi în multele broşurĭ şi articole apărute în toate limbele, şi care supără atît de mult pe autorul nostru. Vom reaminti între altele frumoasa broşură a d-luĭ Djuvara. Am voit să facem un *rezumat scurt a scrierei* acestia anunţată, ca trebuind să fie zdrobitoare.

M. Sĕulescu. *Lecţiune de deschidere la cursul de Economie politică de la Universitatea din Bucureştĭ.*

D-l *M. Seulescu*, însărcitat cu facerea cursuluĭ de E-conomie politică la Universitatea din Bucureştĭ, publică a-cum în broşură traducerea franceză a lecţiuneĭ sale de deschidere, care apăruse în Maĭ în *Revue d'Economie politique* din Paris. D-sa arată în această lecţiune *tendinţele nouă ale Economieĭ politice* şi înriurirea lor asupra politiceĭ economice a Romînieĭ.

Credem că a trebuit să facă plăcere studenţilor auzirea cursuluĭ d-luĭ Seulescu, vinind după învechitele şi atît de demult repetate lecţiunĭ a fostuluĭ profesor. Cu d-sa nouile teoriĭ economice aŭ intrat în fine şi în Universitatea din Bucureştĭ, cum a intrat la Iaşĭ cu P. Basilescu.

Fără a să întarzia prin expunerea istorieĭ, maĭ mult saŭ maĭ puţin inchipuite, a teoriilor economice al antichităţeĭ. Profesorul expune mersul acestor ideĭ în viacul de mijloc, naşterea economică politică ortodoxe cu Adam Smith, abuzul raţionăreĭ în teorie, făcut în Franţa de economiştiĭ ortodocşĭ discipolĭ aĭ luĭ Smith şi arată în fine naşterea şcoaleĭ nouă care indrumează economia politică pe calea eĭ adevarată, cu frumoasa şcoală istorică Germană.

Cu mult spirit d-sa arată cum trăim în potriva doctorilor ortodocşĭ, „*ca un ministru anti-economic*“ „mergem

înainte“, zice d-sa, în potriva tuturor legilor, firește și a soluțiunilor științifice susținute de ortodocsie“... După scoala ortodocsă, nu ar fi trebuit să facem improprietărirea țaranilor, statul nu trebuiă să intervină ca să suprime agio. Streinii ar trebui să fie liberi să cumpere moșii, în fine ar trebui să facem cu totul altfeliŭ decît ceia ce facem, dacă vrem să nu murim.

Isprăvind d-l Seulescu, arată că cursul d-sale ar fi în armonie cu legiunile noastre economice, care aŭ dat roade atît de bune, și că va părăsi învestitul și neîntemeiatul pe nimic ortodocsizm.

Printre ceĭ ce aŭ scris asupra unor subiecte de economie politică, d-sa citează ca maĭ interesante scrierile d-lor Hasdeu, Xenopol, Ioan Ghika și Ciure, Sion, și deasupra lor pe părintele economiștilor noștri, pe Marțian, discipolul luĭ Roscher“.

Ar fi de dorit d-l Seulescu, să publice cît maĭ curînd cursul săŭ întreg.

DOCUMENTE

Sscrisourea lui **Eliade** *cu* **Cost. Negruzzi** *din 1844.*

Domnul meu

Sciu quât esci de doritor a ne vedea scâpaţi de nisce slove que nu sûnt alle nûstre și a priimi literile strâbunilor. M'am determinat a publicà de ací înainte Curierul de ambe Sexe cu literile nôstre, și câtre aqueasta am privit ânchê dela începutul Curierului românesc, schimbându în tot anul quâte o literâ doê.

Nu sciu quare va fi mojoritatea abonaţilor: stâ ânsê și la îndemnul corifeilor literaturei. Quand tê așu scie strâin și nu înfocat la aquestu început nu așu fi cutedat a mê adresa cu aquaste însciinţare, quêci cunoscu quât este de grea sarcina de a face subsripţii. Începutul este ânsê difficil și de nu vor pune mâne toţi quâţi se intereseadâ a nevoie putem reeși. Sûnt sigur quê de ací înainte din annŭ în annŭ se vor îmmulţi amatorii și esemplu; ne vor urma și alţi romaniatât la D. V. quât și în Transilvania. Și apoi, și chiar de vom sta pe locu, chiar și de nu se vor âmmulţi românii adevêraţĭ tot remâne înse o faptă în istoria literaturei nôstre quê a stat odată o foaie publică, subţinută de publicul cititor, cu literile latine, o fóie publicê face mult quêci nue voiea sau capriciul unui individ ci arata simpatia publicului que o ţine și o citesce. Așu dori

să vêḑu figurându in lista hublicatê a prenumôraților quelle mai frumóse nume române. a quăror simpatie cu stâruirea și inceputul meu, este singurâ resplata que ambiționeḑu.

Tiparul este gata, litere am addus într'adins nuoê și curate. și nu asceptu de quât respunsul prietenilor. În lista Bucurescenilor figureaḑă mulți din cleru: ar fi de dorit a se vede și dintre eclesiasticiĭ ieșeni. Te rog dară stâruesce quât vei putea, recomandâ subscripția pe la toțĭ cunoscuții. Așu dori ânchê, pentru fala Moldavilor, să nu vêḑu în listă nici unul quare să doriască kyrilianele; așu dori sâ facem a se roși quâți va dintr'ai voștri.

Mê recomandu la dragostea luĭ Negruzzi la patriotismul lui quel luminat, la frumôsele lui simtimente, la cunoscințele luĭ quelle lâmure (sic) și è destul adio iubitul meu domnu.

al Domniei Talle frate și servu

I. Eliade

1844 Maĭ 16.

Am mănținut ortografia lui Eliade ca un exemplu de primele încercărĭ de a scrie cu litere latine. Scrisoarea are însă și alt interes, anume acela de a arăta cum să proceda la inceputul mișcăriĭ noastre literare pentru susținerea revistilor. E în destul de trist să constatăm că după jumătate de veac de *propașire* și *cultură*, revistele literare și științifice trebuie să să susțină cu aceleașĭ mijloace, liste de subscripție și stăruințile prietenilor! căcĭ prin ele însăși nu ar trăi nici o zi. Cel puțin aceasta este experiența pe care o fac cu Revista mea, care cu toate aceste de sigur că nu este cea maĭ ră din revistele noastre.

A. D. Xenopol

O scrisoare a lui Mihai Băjăscu postelnic către părintele Macarie din 1689.

Cinstite părinte Macarie închinumă svinții tal cu sănătate. Pricina întîmplării acestiĭ scrisorĭ nu e alt făr cât veĭ ști sfințiia ta că aŭ venit un fecior de la Mănăstire și aŭ spus de Svinția ta de olacur; rău mi-aŭ părut, iar nevoe ce petrecem și noĭ... cu mila lui Dumneziău nu putuĭ, ține a nu scrie ci scriu sfințiĭ tale și de cel lucrișor pentru știința ca să știĭ din țar. veĭ științ că s'aŭ pustiit cu gunețel luĭ Vod că fiind Haĭzlăr la Cîmpulung iar vodă aŭ trimis pe supt compăt cu stolnicul Costandin la Tătar de vin de aŭ fost și el cu fețe și cu hicleșug de prăpădi țara cu Tatari încă ce aŭ fost acum el trimite măngăele Némțuluĭ, iar Vodă gândește alt lucru cu Nemțiĭ, cu Grohul. Veĭ ști svinția ta că vine la vod. tot nopté și scriu eĭ amîndoĭ Cărțĭ la împărăția Turculuĭ ca să vie acum de primăvar că din gur s'aŭ plecat Némțuluĭ măcar cu daré, iar de la inimă vedéveĭ în primăvar ce va sà-ĭ lucréz că maĭ mult de stolnicul Costandin și frateseu și vistiiarul și aga Corné și Costandin Stirbeĭ, încă vlădica iaste chie. și sfatul divanuluĭ, iar pe alțĭ boĭarĭ, i-aŭ pus pe toțĭ la oprélă tot cu sfatul Grohuluĭ cum a venit el într'o nópte, a doua nopte i aŭ pus pe boeri la opreală și nu știm ce i-aŭ făcut pe cine aŭ putut prinde iar alți boerĭ aŭ fugit prin munțĭ, las că vor peri și aceia că e zăpad pe munte într'acesta chip știu că veĭ spune dumnéluĭ asaĭ și tateĭ

Staico căĭ auzim și înțălegem că zic cum să vie Némții de primăvar, iar vod cu Grohul așa roag Dumnéz că eĭ sănt frațĭ de cruce amăndoĭ să să facă ce s'ar face și el Grohul au mănat la împăratul turculuĭ să-ĭ maĭ trămiț oștĭ să păzască toate trecătorile despre Nemți, și zic cum să se fie sculat Tătariĭ cu mic cu mare să vie de primăvar, iar alțiĭ zic că am înțeles de rândul lor de tain într'alt chip zicând un lucru mare Grohul cătră vod, care înțălegănd ț'oĭ maĭ scrie sfinții tale și spune la tata Staico sănătate din gur, iar răvașul mă rog sfinții tale ca unuĭ cinstit să-l bagĭ în foc. Numaĭ veĭ spune tatiĭ Staico din gur stiu că sfinția ta eștĭ într'un lemne înghițat carele puĭ lăngă foc și nuș las că ni e fric de santem morțĭ. Acum aŭ trimis haragul înpărățiiĭ turculuĭ cinci haraciurĭ; în cest an trimis la Turc și acum aŭ venit un mărzac să-ĭ du patru sute de pungĭ, iar Tătariĭ sănt tot în țar pe margine cu Grohul că el înblă tot nopté ca un hoț și de nu să va păzi Nemțiĭ să vez ce va să le lucréze vod cu Grohul; știŭ că ce aŭ avut Costandin vod aŭ trecut tot de ceia parte, înțălegem că s'aŭ sculat Moscul, măcar de ar da Dumnez. să fie una ca acéia. Mă rog svinții tale fur câte un cuvânt de la tata Staico și ne scrie să vedem și noĭ că boiariĭ sănt morțĭ toțĭ de nu le va da Dumnez. Nemților putér să biluiască, iar boiariĭ vor să pie toțĭ și pré puternica împărăție va să-ș pue sufletul numaĭ de nu ne va izbăvi de acest om și mă rog svinții tal să intrebi numaĭ din gur de tata Staico de nu va fi zabav mult să sărim și noĭ ĭar de va fi zabov măcar că tot săntem noĭ ceĭ morțĭ, și mă rog sfinții tal să mĭ eĭ pa... și fie mila luĭ Dumnez cu sfinția ta și mulțămim svinții tal de ce mii aĭ trimis de la mănăstire.

v. t. dn. o 8.

7198

Mihai post. saŭ Mareș. săn Băjăscul

Și tot cercetéză svinția ta la mănăstire că noai nădéjdé tot pre svinția ta, până ce va fi mila luĭ Dumnez spe dar și spe noĭ, din gur le poț spune acésté toate iar răvașul mă rog svinții tale să-l bagĭ îndată ce-l vei citi în foc; încă zău aŭ avut minte Haizlăr de aŭ eșit ca era găndul luĭ vod cu al Grohuluĭ să prinde pe Haizlăr iar numaĭ căt am făcut grohul zabav iar el încă ce aŭ dat banĭ luĭ Haizler i-aŭ dat de mare nevoe, încă ce au făgăduit n'aŭ dat nicĭ va maĭ da, că el să gătéște de un lucru mare la primăvar asupra Némților, de nu mi-aĭ fi sfinția ta tată sufletescŭ nu ț'aș spune, ci fiindu-m și scriindu-m de la Mănăstiri iar am scris și sfinții tale că să știi, și să știi ce veĭ spune iar din gur, iar revașul mă rog să nu-l daĭ că-l va lua Măriia Sa Haizler și mă tem ca ceĭ marĭ sănt cu multe dulcețurĭ și amărăciunĭ și vor peri toțĭ boiarii și mă rog sfinții tale iată că ți las pos ci să ne scii cîte ceva iar să știĭ svinția ta pe cine vei da răvașul că acum sănt turburările céle cu tremur.

Intru cinstit măna sfinții sale părintelui Macarie cu sănătate să să dia.

Comunicat de I. T.

NOTIŢI.

VI. Cav. G. Tesi, consul Italian la Galaţĭ şi delegat în comisia dunăreană, aŭ adresat guvernuluĭ săŭ în Martie 1895 un raport publicat de curînd, asupra navigaţiuneĭ la Dunărea de jos, în 1894.

D-sa constată o scădere a acesteĭ navigaţiunĭ faţă cu anul precedent, datorită crizeĭ agricole şi lipseĭ de preţurĭ pentru cerealele noastre. D-sa crede că lipsa de braţe şi de sistemurĭ de cultură maĭ moderne, nu ne vor maĭ permite a lupta cu concurenţa americană. Şi că această criză grea poate să ţină maĭ mult timp.

Maĭ arată şi lucrările ce să fac de comisiunea dunăreană.

Terminînd ne spune că în districtul consular din Galaţĭ aŭ intrat în 1894, maĭ bine de 5,000 lucrătorĭ Italienĭ, venind maĭ ales din Veneţia. In 1893, nu fusăsă decît vre-o 1,500. Eĭ cîştigă în medie patru leĭ pe zi, şi pot trăĭ cu 1 leŭ pînă la 1.50 pe zi, aşa că de la Aprilie la Noemvrie, cînd să întorc acasă, eĭ pot strînge un bun capital.

VII. In *L'Economiste français* din 5 Octomvrie dl. Fournier de Flaix, face o mică expunere asupra Macedonieĭ. D-sa face o dare de samă a situațiuneĭ geografice a acesteĭ regiunĭ, precum și a dezvoltăreĭ sale economice și a raporturilor comerciale între Franța și Salonic, după raportul Consululuĭ Francez din acest oraș.

Ca o dovadă a superiorităţiĭ locuitorilor Macedonieĭ, dă culturile industriale, agudul, tutunul, opium, bumbacul și viile. Tot meritul îl pune în sama Bulgarilor, pe care îĭ arată ca alcătuind aproape $^4/_5$ din numărul locuitorilor țăriĭ după datele geografuluĭ german Ritter.

VIII. *Jahrbuch fur Gesetzgebüng, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*, ce să publică sub direcțiunea celebruluĭ profesor Schmoller, are în numărul al 4-lea al anuluĭ al 19-lea (1895) un articol a d-luĭ Dr. Ströll, asupra raporturilor economice dintre Germania și Romînia. D-l Ströll, este cunoscut la noĭ, căcĭ a scris în 1892 în publicațiunile societățeĭ de Economie politică din Berlin, un studiŭ asupra „Politiceĭ Comerciale a statelor Balcanice“ printre care și Romînia.

IX. In revista Camereĭ de Comerț (The Chamber of Commerce Journal) din Londra, No. 19 Octomvrie 1895, găsim o conferință făcută la acea Cameră de Comerț de dl. T. K. Graham, care a locuit pentru afacerĭ în Bucureștĭ. Revista dă chiar fotografia sa, făcută de un fotograf din Bucureștĭ.

D. Graham, are o mare iubire pentru noĭ și o încredere desăvîrșită în viitorul nostru ; el e sigur că vom avea

cu timpul o însemnată dezvoltare economică. Cu toate acestea, constată d-sa cu mirare, deşi Anglia a trimes un agent în Moldova în 1588, pe timpul luĭ Petru Schiopu şi a Regineĭ Elizabeta, Romînia este foarte puţin cunoscută în Anglia, în cît să poate zice, ceia ce zicea Sulzer în 1782, că Romînia e maĭ puţin cunoscută ca Mexicul saŭ Peruviu. Aşa în o scriere geografică apărută în Anglia, pe cînd dl. Graham era în Bucureştĭ, să spune că toate casele din Bucureştĭ sînt nişte „colibe făcute din noroiŭ".

După ce arată pe scurt istoria modernă a ţăriĭ şi constituţia sa politică, conferenţiarul stărue ceva maĭ pe larg asupra stăreĭ economice, ceia ce era de căpitenie pentru auditorul săŭ. Scopul săŭ este de a contribui la sporirea relaţiunilor de afacere dintre Romînia şi Anglia. Afară de neînsemnate neexactităţĭ nu e nimic de zis în potriva studiuluĭ acestuia. Vom cita intre altele aratarea că petroleul nu să exploatează, că armata noastră care poate da pe picior de războĭ 200,000 oamenĭ, nu are decît 20, miĭ pe picior de pace şi puţine altele.

Ca o dovadă despre puţina cunoscută a Anglieĭ despre Romînia, vom aminti faptul că în 1882 saŭ 1883, raporturile oficiale din Sulina şi Constanţa, a consulilor Englejĭ, apăreaŭ sub rubrica *Turcia*, şi că şi acum portul Constanţa, este numit în aceleaşĭ raporturĭ tot *Kustendje*, fără menţinerea macar a numeluĭ actual.

Aŭ apărut de curînd un şir de lucrărĭ statistice de cel maĭ mare interes pentru cunoştinţa stăriĭ noastre, lucrărĭ datorite eminentuluĭ director al statisticeĭ generale d-l C. Crupenschi, între ele însămnăm pe următoarele :

Mişcarea populaţiunei Romîniei în 1891, Bucureştĭ 1895.

Studiŭ statistic asupra agriculturei Romîniei, Bucureştĭ 1895.

Statistica divorţurilor în Romînia 1864—1893, Bucureştĭ 1896.

Raport făcut la congresul de Dimografie din Budapesta 1895. Bucureştĭ 1895.

Notice sur l'état démographique de la Roumanie, Bucarest 1895.

Toate aceste lucrărĭ nu sînt simple tabele statistice, precum de obiceiŭ să fac asemenea servicii. Ele conţin studiĭ adîncite şi amănunţite asupra cifrelor şi le explică. In un număr viitor ne vom ocupa de aceste prea interesante cercetărĭ.

Revista din Paris *Le Etranger*, în numărul săŭ de la 1 D-vrie 1895, începe traducerea în parte, rezumînd numaĭ alte părţĭ, a discursuluĭ ţinut de d-l Xenopol asupra luĭ Cogălniceanu. la Academia Romînă. Această traducere este făcută de d-l L. L. Mille. după *Arhiva*.

Cu drept cuvînt d-l Mille spune că chiar istoria modernă a ţăriĭ noastre e puţin cunoscută în streinătate.

Maĭ cunoscute sînt numaĭ faptele în legătură cu politica la care aŭ fost părtaşĭ şi puterile marĭ. Găseşte o nimerită ocazie, acum să înfăţoşeze figura unuia din lucrătoriĭ de căpitenie a renaştereĭ noastre literare şi policice. Părţile traduse sînt bine alese şi rezumatele bine făcute.

Să anunţă apariţiunea memoriilor cunoscutuluĭ ziarist englez Archibald Forbes, să ştie că Forbes a azistat ca

corespondent al ziaruluĭ *The Times*, la războiul russo-romîno-turc din 1877—78.

Arhiva va reveni asupra lor, îndată ce să va primi volumul.

In patru numere din Octomvrie şi Noemvrie 1895, din *Jurnal des Débats* găsim ca *feuilleton*, traducerea a două basme Romîneştĭ, făcute de d. I. Brun. Cel dintăiŭ este *Fratele Buciţicĭ*, din colecţia d-luĭ Stăncescu, pe care o traduce cu titlul *Petit-buet, d'homme* cel de al doilea este *Fata saracului cea isteaţă* din colecţia Ispirescu traduse sub titlul de *la Fille rusée de l'homme pauvre.*

Brun e cunoscut ca traducător de basme romîneştĭ. D-sa a publicat un volum de traducerĭ anul trecut în colaboraţie cu d-l Bachelin.

În şedinţa din 28 Octomvrie anul trecut, d-l Chauveau a prezentat Academieĭ de sciinţe din Paris o lucrare a d-lor Duclaux şi Florescu asupra digestiuneĭ gelatineĭ prin sarea ordinară.

Revue des Revues din Paris, în No. de la 1 Octomvrie, cuprinde articolul aşteptat de atîta timp pe care M. S. Regina Romînieĭ îl fagăduise asupra femeieĭ romîne.

Pentru a arata rolul insemnat pe care l-aŭ avut în trecut femeia, Carmen Sylva povesteşte frumoasele povestiri ce găsim în tot şirul istorieĭ noastre, care, chiar dacă nu ar fi în totul adevarate, ne arată însă cel puţin de ce e-raŭ în stare străbunele noastre, pentru ca imaginaţiunea contemporanilor saŭ urmaşilor lor să le fi injghebat în urmă in acest chip şi nu în altul.

Trecînd la zilele noastre augusta scriitoare, în un călduros apel arată femeilor de azĭ că şi acum ca şi în trecut tot de ele atîrnă „ca păstrătoare a celor maĭ scumpe comori, acea zi de mîne pentru care aŭ fost atîtea viacurĭ de lupte şi de suferinţe".

Academia franceză a acordat jumatate din Premiul Thiers, destinat, după voinţa testatoreluĭ, să încurajeze literatura şi lucrările istorice, compatriotuluĭ nostru principeluĭ G. Bibescu, pentru scrierea sa *le regne de Bibesco.*

Numerile viitoare vor conținea:

C. I. Lupu	Istoricul Vranceĭ.
A. D. Xenopol	Originea partiduluĭ liberal. Primul proect de constituție din Moldova de la 1822.
idem	O suire pe Pilatus.
P. Munteanu	Mișcarea socială din veacul al XVIII-lea față de popor.
Gh. Ghibănescu	Vlad-Vodă călugărul.
Gr. C. Buțureanu	Puterea de expanziune a Romînilor.
P. P. Negulescu	Teoriile cosmogonice din punt de vedere psihologic. (urmare)
A. Papadopol-Calimah.	Studiĭ asupra legislațiunilor vechi ale Romînilor.
Sam. Budnărescu	Arhitectura și Sculptura
Gh. Atanasiu	Fotografia prin corpurile intunicoase.
Dim. Teodor	Studiĭ asupra poesieĭ luĭ Gh. Coșbuc.
I. Tanovicénu	Adaos la studiu: Criminalitatea în Romănia.

D-na Ana Conta Chernbach, Cornelia Chernbach, Adela Xenopol, N. Vaschide, N. Muscă, Spiru V. Hasnaș, Gh. Murnu, S. Bodnărescu, I. Laur, Iohanna, Philippide (Poezii).

Documente interesante precum: documente engleze relative la epoca Fanarioților; o scrisoare a unuĭ anonim către Mateiŭ Basarab din 1650; maĭ multe scrisorĭ private de pe timpul luĭ Brancovanu; extract din cronica saxonă a luĭ David Chytray. etc. etc.

Domniĭ abonațĭ sînt rugațĭ a achita abonamentul către d-l A. D. Xenopol Iașĭ.

Anul VII. MARTIE—APRIL No. 3 şi 4.

ARHIVA

Organul Societăţiĭ Ştiinţifice şi Literare DIN IAŞI

Director: A. D. XENOPOL

APARE ODATA PE LUNA

SUMARIU:

ABONAMENTUL PE AN 15 Leĭ

Pentru abonamente, trimiterĭ de banĭ, comunicărĭ de articole şi orĭ-ce corespondenţă, a să adresa la domnul *A. D. Xenopol, Iaşĭ.*

EDITURA SOCIETĂŢEI

IAŞI
TIPOGRAFIA NAŢIONALA
1896.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul VII. Martie și Aprilie 1896. No. 3 și 4.

GH. GHIBANESCU

VLAD VODA (Călugărul).

Istoria Munteniei, în ceia ce privește șirul domnilor contemporani cu Stefan cel Mare al Moldovei, e așa de nesigură, că nu ne miră, dacă cetind puținele izvoare ale istoriei romîne, găsim cea mai mare nedumerire și contrazicere.

Figura marelui domn moldovan a avut mare înrîurire asupra istoriei Munteniei, și influența sa directă în afacerile lăuntrice ale Munteniei a adus acea deasă schimbare de domni, unelte servile în mîna eroului de la Racova, că cronicarii n-aŭ mai știut cum să discurce șirul domnilor din Muntenia de la Vlad Țepeș pînă la Neagoe Basarab.

In special dintre toți domnii figura cea mai întunecată e a lui *Vlad Vodă Călugărul*, acea a lui Țepeluș fiind pe deplin dovedită în urma publicării inscripției de la biserica Bădeuți de către *răposatul* N. Beldiceanu, cunoscutul arheolog (vezi Arhiva Iași an. VI, 475).

Ne vom sili în cele ce urmează a discurca puțin istoria Munteniei, aruncînd o nouă lumină asupra figurei lui Vlad Vodă Călugărul.

*
* *

A). *Istoricul chestiunii.* Cel mai vechiŭ izvor ce să poate cita e însuși cronica putneană, redactată de călugării de la mînăstirea Putna, editată pînă acum de dl Hajdeŭ (Arh.

ist. III, 7) și dl I. Bogdan (Cronicile vechĭ moldovenești înainte de Gr. Ureche. Buc. 1893 pag. 177).

„Anno 6989 Iulie 8, byla bitwa Capaluszym na Rybnicu Rzece w ziemie Multanskiej, i porazil go Stefan Wojewoda, tamtez mu zabito jego hetmana Szandrego w tej bitwie“. „In anul 6989 (1481) Iulie 8 fu bătălia cu Țepeluș, lîngă apa Rîmniculuĭ în țara Muntenească și-l bătu Stefan Vodă, dar hatmanul săŭ Șendrea peri în acea bătălie“. (Arh. ist. III. 8) [1]).

Mărginindu-ne în datele cronicei putnene să vede că Țepeluș cel bătut în 6989 Iulie 8 (1481) a maĭ avut o luptă cu Stefan Vodă în anul 6982 Oct. 9 (1473) cînd vine cu ajutorul Ungurilor; dar e bătut.

Atîta ne spune această cronică, foarte laconică prin contextul eĭ. Redacțiunea eĭ polonă datează din 1566 Oct. 28, și e făcută de N. Brzesky (Arh. ist. III 5; Cronicĭ inedite de I. Bogdan, pag. 119).

Citatul din cronică, e tot așa de scurt ca și inscripția de la Bădeuțĭ care zice:

Влатѡ/ѕчпѳ мсца іѕл и....іѡ Стефан воевода.....сътвори разбой на Рибник. съ належим Басарабом воеводом. гна влашкои земли назваты и Цапалѹш. и поможе бг Стефань вв. и побѣдила Басарабѹ воеводѹ и бысть падение велиезѣло въ Басарабох.... и създа храм... влатѡ /ѕцче.. и начѣл мсца юнїа и и съвръшисѣ тогожде лѣта мсца Ноеб гї.

Adecă... In anul 6989 Iulie 8. Io Stefan Voevod... am făcut războiŭ la Rîmnic cu *neastîmpăratul* Basarab Voevod, domnul țăriĭ Valahe, *numit și Țepeluș*, și a ajutat D-zeŭ luĭ Stefan Voevod și a biruit pe Basarab Voevod și a fost rîsipă mare de tot pre Basarab... și a zidit templul... în anul 6995... și s-a început luna luĭ Iunie 8 și s-a săvîrșit în același an luna Noembrie 13. —(Arhiva Iașĭ VI, 476).

Pentru scriitorul acesteĭ pisaniĭ și decĭ și pentru Stefan Vodă, care iea parte la tîrnosirea bisericeĭ Bădeuțĭ în 1487 No-

1) Asupra textuluĭ cronicei Moldopolone vezĭ ultimul studiŭ a d-luĭ I Bogdan „cronice inedite Buc. 1895 pag. 124“ Anno 6989 Iuly 8, bithwa s Czapalussem am Ribnik rzecze w ziemi multansky, i porazil go Steffan voiewoda; tham nu zabith iego hethman Sandra wejt bituie.

emvri 13. *Basarab* Voevod al cronicei putnene e poreclit *Țepeluș neastîmpăratul.*

Data bătăliei e aceiași în amîndouă izvoarele: 6989 Iulie 8, *ziua marelui Mucenic Procopie.*

Probabil că pe cînd să serba tîrnosirea bisericei Bădeuți în 1487, călugării de la Putna însemnau în analele lor data bătăliei sub forma scurtă, cum ne-a pastrat-o redacțiunea polonă din 1566, cu 79 ani în urmă.

Amîndouă aceste izvoare tac asupra persoanei lui Vlad Vodă Călugărul, și nu pomenesc de cît de războiul de la Rîmnic.

Prin 1640 Gr. Ureche își scrie cronica sa—saŭ dacă admitem părerile celor ce zic că Nestor Ureche e cronicarul, prin 1615— deci cu 74 ani în urma redacțiunii cronicei moldopolone.

Gr. Ureche cunoștea izvoade vechi, ca *letopisețul moldovenesc*, letop.-latinesc și altele. Mai mult încă el cetise inscripția de la Bădeuți și o utilizează în cronica sa—lucru nu rar de întîlnit la Ureche.

El ne spune cam acestea:

„Fost-aŭ războiŭ în țara Muntenească de s-aŭ bătut Stefan Vodă cu Țepeluș Vodă la Rîmnic și... aŭ biruit Stefan Vodă... și pe Țepeluș încă l-aŭ prins viŭ și *i-aŭ tăiat capul... Și aŭ pus Domn Stefan Vodă țării Muntenești pre* **Vlad Vodă Călugărul**, *carele mai apoi aŭ făcut vicleșug asupra lui Stefan Vodă...*

„Și dacă s-a întors Stefan Vodă la Suceava aŭ zidit biserica *la sat la Bădeuți*, **care trăește și până astăzi**. (Let Ed. II. Vol. I. p. 166).

Pasajul acesta îl găsim aproape în tocmai în manuscriptul publicat de Gh. Ionid în 1859, după niște copii aflate în Muntenia la mînăstirile Cozia și Șerbănești (București 1858 vol. I 146).

Din alăturarea pasajului din Ureche cu notița din cronica putneană ar reeși că Ureche a pus de la dînsul știrea cu punerea pe tron a lui Vlad Vodă Călugărul, și că dar persoana acestui domn Muntean ar fi o născocitură, cum aŭ pretins unii în timpul din urmă (I. Georgian).

Lucrul însă nu este așa.

Cronica putneană a avut mai multe redacțiuni. Pe cînd în

redacţiunea polonă din 1566 Oct. 28 în adevăr nu să găseşte amintit numele luĭ Vlad Vodă Călugărul (vezĭ Arh. Istorică III, 8; cronicele vechĭ moldoveneştĭ de I. Bogdan Buc. 1891, 177, cronicĭ inedite. 1895, 124), în redacţiunea slavonă, pastrată la Kiev să găsesc următoarele:

Въ лѣто ѕцпѳ юулїа и. быст разбои съ Цъпълоушемь на Ребник, и божїимь произволенїемь и пособїемь и помощиемь свѧтаго мѫченика Прокопиа възможе Стефань воевода и разбивь ихъ и посѣче и заклавь ихъ и велика съмръть въ нихь сътвори и Цапалоуша изь земли прогна; и Влада Калоугера господара имь оставивь и тако възврати сѧ въ землѧ своѧ.

Pe romîneşte:

„În anul 6989 Iulie 8 (1481) aŭ fost războiŭ cu Ţepeluş la Rîmnic şi cu voia luĭ D-zeŭ şi cu ajutorul şi cu puterea sfîntuluĭ mucenic Procopie i-aŭ biruit Stefan Vodă, i-aŭ tăiat şi i-aŭ măcelărit şi aŭ făcut multă moarte printrînşiĭ, iar pe Ţepeluş l-aŭ alungat din ţară, **lăsîndu le Domn pe Vlad Călugărul** să întoarse Stefan Vodă în ţara sa. (I. Bogdan o. c. pag. 196.)

Să vede de aicĭ că persoana luĭ Vlad Călugărul era cunoscută pentru unele redacţiunĭ încă din secolul al XVI-lea cum a fost acel *Eftimie* de la Slatina, care scriind domnia luĭ Lăpuşneanu a copiat tot-odată şi analele putnene şi cronica luĭ Macarie. Persoana luĭ Vlad Călugărul era cunoscută şi pentru scriitorul letopiseţuluĭ de la Bistriţa, adevăratul *letopiseţ moldovenesc* a luĭ Ureche. (I. Bogdan în *Cronicĭ inedite* Buc. 1895 pag. 42:)

„In anul 6989 luna luĭ Iulie în 8, *într'o Duminică* a fost războiŭ cu Muntenіĭ şi cu Ţepeluş la Rîmnic, şi a biruit iarăşĭ Stefan Vodă cu mila luĭ D-zeŭ şi cu rugăciunile prea curateĭ născătoareĭ de D-zeŭ şi ale tuturor sfinţilor şi cu rugăciunea sfîntuluĭ şi slăvituluĭ şi mareluĭ mucenic Procopie; şi mare şi nenumărată mulţime de oamenĭ fură bătuţĭ cu totul şi toate steagurile lor fură luate şi nicĭ unul nu le remase şi toţĭ vitejiĭ şi boeriĭ căzură atuncĭ şi-şĭ vor aduce aminte de acea luptă şi de acea moarte până la sfîrşitul lumeĭ. Atuncĭ a căzut şi Şendrea în acel războiŭ şi a fost dus şi îngropat lîngă tatăl săŭ la Doljeşti. *Iar domnul Stefan Voevod a lăsat pe Vlad Vodă Călugărul să domnească în ţara Muntenească, care maĭ apoĭ s'a făcut vino-*

vat de viclenie înaintea Domnuluĭ, căcĭ a dat ajutor Turcilor, cînd aŭ luat cetățile și aŭ ars țara și a călcat pe urma celorlalți domnĭ Muntenești și nu s'a lepădat de Turcĭ.... (o. c. pag. 57).

а господинъ Стефанъ воевода ѡставн Влада воевода калꙋгера господьствовати Мꙋнтіанской земли, иже и лѫкавое сътвори прѣдь господьмъ, понеже даваше помощь Тꙋркомь, егда вѫзаше градове и ѐгда пожегоша землѧ и иде въ слѣдь инихъ Господарехъ Мꙋнтанскихъ и не ѡстѫпи ѡстѫпнихъ.

Probabil dar că Ureche a cunoscut aceste redacțiunĭ slavone de la Kiev și de la Bistrița și de acolo a luat și dînsul notița cu Vlad Vodă Călugărul.

De la Ureche apoĭ notița a trecut în toate copiile moldovenești și muntenești, ca cea de la Cozia și Șerbănești (Edit. G. Ioanid).

Pe cînd însă izvoarele moldovenești spun, maĭ mult saŭ maĭ puțin complect despre faptele luĭ Stefan cel Mare, amintind pe scurt despre amestecul săŭ în Muntenia, să vedem ce ne spun izvoarele muntenești despre domniĭ perindațĭ pe tronul țăriĭ Romînești de la Vlad Țepeș pînă la Neagoe.

Cea maĭ veche cronică muntenească, zice-să a fi acea cunoscută sub numele de *anonimul Romînesc*, scrisă probabil în secolul al XVI-lea, căcĭ cuprinde pre larg viața sfîntuluĭ Nifon. Această cronică e utilizată de Șincaĭ în cronica Romînilor.

Iată pe scurt șirul Domnilor după această cronică :

6798 Radu Negru a domnit anĭ 24.

Mihail Vodă a domnit anĭ 19.

Dan Vodă a domnit anĭ 23. † 6864.

Alexandru Vodă a domnit anĭ 26.

Mircea Vodă bătrînul a domnit anĭ 29 ; face Cotmeana în 6891.

Vlad Vodă Țepeș (Țepeluș) domnit-a anĭ 15.

Vladislav Vodă să sue pe tron în 6935 și domnește anĭ 18.

Radu Vodă cel Frumos domnit-a anĭ 15.

Laiot Basarab Voevod cel Bătrîn, domnește anĭ 16 ; avut-aŭ războiŭ la Rîmnicul Sărat.

Țepeluș Vodă a domnit după Laiot Vodă și aŭ avut războiŭ la Rîmnicul Sarat cu bătrînul Stefan Vodă din țara Moldoveĭ; atuncĭ în acest an aŭ perit și Țepeluș Vodă și aŭ fost

izbînda luĭ Stefan Vodă; *şi aŭ şezut aicĭ în ţară de aŭ domnit anĭ 16.* (Mag. istoric IV, 233; Istoria Moldo-Romîniei de G. Ionid. Buc. 1858 II, 4).

Pentru anonimul romînesc nu e cunoscut nicĭ şirul domnilor, nicĭ data exactă a anilor de domnie; toţĭ aniĭ de domnie de la Radu Negru pînă la Radul cel Mare, vedem că sînt 204 (1290—1494), şi ne ese dar că în 1494 s-a suit pe tron Radu cel Mare, care şi el domneşte 15 anĭ (1494—1509).

Dar dacă controlăm domniĭ vedem că pune pe Vlad Ţepeş după Mircea; pe Vladislav după Vlad Ţepeş, şi anume în 6935.

Urmează de aicĭ că toate datele acesteĭ cronicĭ nu ne pot orienta de feliŭ în chestia, care ne preocupă.

De Vlad Călugărul anonimul romînesc nu face nicĭ o menţiune. Pentru el dar acest Vlad Vodă n-a figurat între domniĭ ţăriĭ Munteneştĭ.

Că Anonimul n-are dreptate ne staŭ dovadă documentele date de acest domn, care a fost în realitate pe scaunul ţăriĭ.

Al doilea izvor muntenesc e cronica scrisă de Const. Căpitanul (Mag. istoric I. 83).

Iată şirul domnilor Munteni după această cronică:

Radu Vodă Negrul (6798) a domnit anĭ 24.

Mihai Vodă domnit-a anĭ 19.

Dan Vodă frate cu Mircea, domnit-a anĭ 23 (6841).

Alexandru Vodă (6864) domnit-a anĭ 26.

Mircea Vodă (6891) domneşte 29 anĭ.

Vlad Vodă (6920) Ţepeş, domneşte anĭ 15.

Vladislav Vodă (6935) domneşte anĭ 18.

Radu Vodă cel frumos (6953) domneşte anĭ 15.

Laiot Vodă Basarab (6968) domneşte anĭ 16; apoĭ urmează Ţepeluş Vodă (6985). După Laiot Vodă a venit domn Ţepeluş Vodă, care aŭ avut războiŭ cu Stefan Vodă din ţara Moldoveĭ, şi aŭ biruit pe Ţepeluş şi prinzîndu-l ĭ-aŭ tăiat capul, **şi ĭ-aŭ luat ţara de o aŭ stăpînit Stefan Vodă pe multă vreme.**

Apoĭ Vlad Vodă Călugărul (7001) „*După stăpînirea luĭ Stefan Vodă în cîtă-va vreme aicea în ţara Romînească s-aŭ rîdicat domn Vlad Vodă Călugărul, carele aŭ domnit 3 anĭ*“.

Lăsînd la o parte din Const. Căpitanul tot ce să referă la

istoria generală, vedem că în ceia ce privește istoria Munteniei spune mai aceleași lucruri ca și anonimul romînesc. Același șir greșit, aciiași ani greșiți; tot ce spune mai mult el, e de acest Vlad Vodă Călugărul, probă evidentă că C. Căpitanul s-a folosit de Ureche.

In manuscriptul de cronici din 1739, aflător în mîna Arhiereului Narcis Crețulescu, să ignorează persoana lui Vlad Călugărul:

„După Laiot Vodă aŭ venit domn Țepeluș Vodă, carele aŭ avut războiŭ cu bătrînul Stefan Vodă din țara Moldovei și aŭ biruit pe Țepeluș și prinzîndu-l i-aŭ tăiat capul, și i-aŭ luat țara de aŭ stăpînit Stefan Vodă 16 ani“ (apud I. Georgian, O pagină din viața marelui Stefan. Buc. 1894. 22).

In manuscriptul de cronici, aflător în biblioteca academiei romîne sub No. 196, să cetesc aceste rînduri, cu referință la timpul ce ne preocupă:

„Laiot Vodă Basarab cel bătrîn a domnit ani 16.

După acesta în cursul anilor 6985 aŭ venit domn Țepeluș și aŭ avut războiŭ cu bătrînul Stefan Vodă din țara Moldovei; atunci în oaste aŭ perit și Țepeluș Vodă și aŭ fost izbînda lui Stefan Vodă și aŭ domnit Țepeluș Vodă ani... Iară Stefan Vodă aŭ șezut aici în țară domn ani 16“ (I. Georgian o. c. 30).

La urma acestui manuscript e o nouă listă a domnilor Munteniei; așa să pune:

1460 Laiot Basarab.

1477 Vlad Vodă Țepeluș întâiŭ 16.

1493 Radul Vodă al doilea cel mare.

In manuscripul de cronici, scris de Stefan Logofătul în 1785 (Biblioteca Academei No. 340) găsim aceleași lucruri, ce ni le spune și Ureche.

„Țepeluș Vodă. Acest domn aŭ avut mare războiŭ la 1477 cu bătrînul Stefan Vodă, domnul Moldovei, la Rîmnicul Sarat și fu biruit Țepeluș Vodă, cît și pre dînsul prinzîndu-l i-aŭ tăiat capul și aŭ pus Stefan Vodă domn în țara Romînească pe Vladul Vodă, ce aŭ fost călugăr; iar cît aŭ domnit acel Vlad Vodă nu să află scris, nici iaste pus la rândul domnilor“.

Și în alt loc zice:

„Pus-aŭ Stefan Vodă Muntenilor domn pre Vlad Vodă Că-

lugărul, carele pre urmă aŭ făcut vicleşug asupra luĭ Stefan Vodă : (apud. I. Georgian o. c. 35).

Nu numaĭ cronicariĭ Munteniĭ nu discurcă lucrul, dar şi marele istoric Polon Dlugosz încă amestecă faptele, cînd scriind sub 1477, zice:

„Magni vir animi Stephanus, Vioevoda Valachiae... circa sancte Martini diem Bessarabiam cum exercitu ingressus, Praesidem ejus *Radulonem filium Vlad Draculae*, a Turco constitutum tradentibus sibi ultro illum civibus de Braszow, captivat*;* et omni Bessarabia in suam potestatem redacta... et constituto in illa vice sua Praefecto Czipulicza nomine, ipsam suî juris facit“.

A spune că în 1477 Stefan cel Mare prinde pe Radu cel Frumos, şi că pune pe Ţepeluş ca guvernator, sînt atîtea fapte istoriceşte falşe, de şi staŭ scrise de un contemporan ca Dlugosz!

Mergînd maĭ departe cu inspectarea izvoarelor istorice în chestia, în care ne preocupă, vine la rînd Enăchiţă Văcărescu cu a sa *Istoria Impăraţilor Otomani*, scrisă în 1788. Banul E. Văcărescu paralel cu fie-care Sultan Turcesc pune şi domniĭ din Muntenia.

Iată şirul lor.

Radu Negru Vodă 1290; Mihail sin Negru Vodă 1318; Alex. Vodă sin M. Vodă 1332; Vladislav V. frate Negru Vodă 1343; Nicolae Vodă sin Alex. Mihail Vodă 1352; Dan sin Negru Vodă 1362; Mircea sin Negru Vodă 1386; Vlad Vodă Ţepeş sin Vladislav V. 1414; Mihail Vodă sin Mircea 1418; Radu Vodă sin Mircea 1421; Dan Vodă sin Mircea V, 1423; Alex. Mircea Vodă 1432; Radu sin Mircea Vodă Vladislav Mircea Vodă 1427; Alex. Mircea Vodă 1434; Vlad Ţepeş 2 oră 1436; Radu sin Vlad Vodă 1441; Vladislav Vodă sin Dan Vodă 1446; Radu cel Frumos 1452; Vlad Vodă Laiot 1460; Radu sin Vlad Vodă 1461; Vlad Vodă 1462; Radu sin Vlad Vodă 1466; *Vlad Vodă sin Vlad V. Ţepeş 1477*; *Radu Vodă sin Vlad Vodă* 1480; *Vlad Vodă iarăşi* 1494; Mircea Vodă, Vlad Vodă sin Vlad 1495; Radu sin Vlad Vodă 1497 (Tesaur de monumente II, 255).

Din nămolul de domnĭ, care să succed la intervale scoase din închipuirea Văcărescului, putem scoate atîta că confundă pe Ţepeş cu Vlad Dracula; că nu cunoaşte aniĭ de domnie a mul-

tor domnĭ, şi că nu pomeneşte de acel *Vlad Călugărul*. Pentru Văcărescu nu sînt dar bune arătările luĭ Ureche, a luĭ C. Capitanul, a luĭ Stefan logofătul. El să încearcă a stabili o nouă cronologie a domnilor Munteni fără un *Vlad Călugărul*. Interesant e ce ne zice el sub anul 1477.

„Stefan Vodă din Moldova bătu pe Soleiman Paşa, trimis de împărat, pe care tăindul împăratul că n'a chivirnisit bine oştile, merse împăratul însuşĭ în Moldova şi fugind Moldoveniĭ prin munţĭ, prădă şi robi Moldova de o pustii; *schimbă şi pe* **Cazicli Vodă** *domnul romînesc, căcĭ nu da haraciŭ, şi seamănă să fie acesta Vlad Vodă Ţepeş, şi puse alt domn în Valahia.* (Tes. mon. ist. II. 258).

Iată un Vodă Muntenesc cu numele de *Cazicli* adică Ţepeş, cum crede şi d-l Tocilescu.

Din cele zise să vede că nicĭ cu Enăchiţă Văcărescu n-am înaintat mult în discurcarea chestiuniĭ.

Pe cînd E. Văcărescu compunea istoria împăraţilor Otomanĭ (1788), în exilul săŭ de la Nicopole, peste munţĭ marele G. Şincaĭ scria importanta sa cronică a Romînilor, scoasă din maĭ mult de 1000 autorĭ în curs de 34 anĭ.

In cronica luĭ Şincaĭ găsim aduse aproape toate părerile istoricilor şi cronicarilor, ce aŭ scris asupra aceste epoce ca Dlugosz, Cromer, Stricovski, Engel.

Cromer crede că *Ţipulisa* era un boer de a luĭ Stefan cel Mare; tot aşa crede şi Stricovski; Ţipulisa a fost omorît de Stefan în 1477, iar Enghel pune in 1479, pe cînd Şincaĭ admite anul 1481, data adevărată. Faţă însă cu contrazicerile de date din diferiţĭ istoricĭ, singur Şincaĭ nu maĭ ştie ce zice; acum zice Vladislav al VI, nu al V-a (II, 115); acum zice că Vladislav zis al VI-a e al V-a (pag. II 137); in fine îşĭ închee părerea luĭ prin aceste rîndurĭ:

„Ziseĭ că greşeşte Engel nu întru altele, ci întru aceia că zice că Radul V aŭ fost ficior călugăruluĭ *Ioann*, carele aŭ fost numaĭ boeriŭ, iar nu Domn Valahieĭ, căcĭ ştiut lucru este că Domniĭ Valahieĭ, începînd de la 1207, în care an a repaosat Iónichie saŭ Ioan I Craiul Bulgarilor, toţĭ s'aŭ numit şi se numesc pănă astăzĭ *Ioani*, de pe numele luĭ Ioan celuĭ dintăiŭ şi aşa Vladislav V încă ş'a zis *Ioan, iar Călugăr s'aŭ poreclit, pre-*

cum mi se vede, pentru robia, ce o aŭ suferit în Ungaria după întăia Domnie. Aşa dar Radul V-a a fost ficiorul luĭ Vladislav V saŭ Ţepeluş cel tăiat de Stefan cel Mare; ci tu maĭ ceteşte cele scrise la anul 1477, 1481 şi 1507 (Cron. Rom. II 139).

Istoricul Dionisie Fotino este ceva maĭ explicit în Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας (II, 32). Dînsul după ce stabileşte cronologia domnieĭ luĭ Vladislav II Basarab, care nu domneşte pe la 1427, cum arată cronicile ţăriĭ, ci *după data unuĭ hrisov al săŭ, găsit la satul Văişoara saŭ Loviştea din jud. Argeş, cu anul vechiŭ 6959 (1451) şi după data inscripţieĭ de pe mormîntul săŭ de la M. Dealul, lămurit să dovedeşte că a domnit de la 1445 şi că s-a ucis în 1455.* Dar şi Fotino încurcă îndată şirul Domnilor. Pentru el Radu Vodă III Basarab cel Frumos domneşte în 1455 şi el dă ajutor luĭ Ştefan cel Mare de ocupă tronul Moldoveĭ. După Radul vine Vlad Vodă II Basarab pronumit Laiot, frate cu *Radu cel Frumos* (1460). Acest Vlad care nu e decît Ţepeş, frate cu Radu, e confundat cu *Laiot*, il face că moare în al 8-a an al domnieĭ sale, deci în 1468; de la el aduce 2 documente, ce s-ar fi aflînd unul la Cozia (6974) şi altul din 6975 (1467).

Fotino urmînd cronicilor ţăriĭ pune pe Vlad I Ţepeş domn în 1400, că face mînăstirea Sneagov, şi că moare după al 23-a an de domnie. (De la el s-ar fi păstrînd uricele din 6920, 6926, 6927, la mînăstirile Sneagov, Cotmeana şi Cozia).

După Vlad Laiotă veni Vlad II Ţepeluş Basarab, fiul luĭ Dan IV şi strănepot luĭ Vlad Vodă Ţepeş (1468). El domneşte 7 anĭ şi e omorît de Stefan cel Mare la Rîmnic. „*Atuncĭ Stefan puind stăpînire şi pe capitala Bucureştilor a aşezat domn pe un* **Vlad numit Călugărul** *şi s-a întors în Moldova.* (II. 33).

După Vlad Călugărul vine Radu IV cel Mare sin Ţepeluş. El domneşte anĭ 33. „Acest domn ca mulţĭ alţiĭ şi-a luat numele de Radu, ca titlu, iar din botez să chema Vlad şi dintru început să numea *Vlad sin* (adică fiŭ) Vlad Ţepeluş precum să vede în hrisoavele remase de la el din 6986, 6987, 6991, 6996, 6997, 7000; iar după aceia să numea Radu sin Vlad Ţepeluş, precum să arată în hrisoavele din 7011, 7012, 7013, 7014, 7015, şi să crede că tot el a fost, fiind că Ţepeluş numaĭ un fiŭ a avut (Ibid. II. 40),

Fl. Aron în a sa *Istoria Prinţipatului ţăriĭ Rumîneştĭ* (Buc.

1835, 3 volume) ne face cea întăiŭ expunere complectă a istorieĭ țăriĭ. El are sistema și claritatea în expunere și lăsînd slăbăciunea fonduluĭ ne interesază să vedem ce crede F. Aron de acest *Vlad Călugărul.*

Vlad Vodă IV Țepeș saŭ Țepeluș 1456—1462.

Radu II Dragul frate luĭ Țepeș 1462—1477. El fu bătut de Stefan și căutînd scapare la Brașov, fu tradat de Brașovenĭ și omorît de Stefan, în locul căruia căută să pue un *boer Basarab* (I, 155), dar Mateĭaș răsturnă planurile luĭ Stefan; pune pe tron pe *Vlad* IV Țepeș saŭ Țepeluș 1477—1479. El domni 2 anĭ și fu omorît la vînătoare de o slugă a sa în 1479. După omorîrea luĭ Vlad Țepeș, Turciĭ impun domn pe *Vlad* V *Dragul fiul luĭ Radul Dracul* (1479—1492). Acest Vlad V bănuit de Turcĭ că ține cu Unguriĭ să retrase de pe tron în 1492 în Transilvania și în loc să alege de Turcĭ Radul (1493—1508) fiul luĭ Vlad, și care s-a zis și Călugărul, din pricină-poate-că tatăl săŭ s-a călugărit după eșirea sa din domnia prințipatuluĭ (I. 148).

Și Fl. Aron încurcă lucrurile. Pentru dînsul Radu cel Mare e Călugărul amintit in cronicĭ.— In orĭce caz persoana luĭ Stefan cel Mare să amestecă în afacerile Munteniеĭ, căcĭ iată ce zice: „Biruința ce Stefan repurtă asupra luĭ Radul *se părea că l'a adus la sfîrșitul planuluĭ săŭ celuĭ favorit de a uni țara rumînească cu Moldavia și de a o stăpîni dacă nu prin sine, cel puțin prin vre-un boer făptură de ale sale*". (I. 157).

Eliade Rădulescu în al săŭ manual de Istoria Romînilor (Buc. 1864) crede că Vlad Călugărul e Vlad Țepeș, care n-a fost omorît în 1476.

Pentru d-l B. P. Hajdeu Vlad Vodă de la 1483, 1490, care dă documentele din Tîrgoviște și Bucureștĭ, adică Vlad Călugărul, e Vlad Țepeș (Arh. ist. I. 1, 37, 5, 66).

Pentru d-l Gr. Tocilescu in al săŭ Manual de Istorie 1886 96), Vlad Călugărul e Vlad Țepeș venind în scaun a treia oară; dar d-sa în edițiile nouĕ scolare pe 1895 schimbă ideia și zice că Vlad Țepeș a fost omorît în 1476 *fără să spue cine maĭ e acel* Vlad *Călugărul.*

D-l A. D. Xenopol crede (Ist. Rom. II, 425) că Vlad al VI-a Călugărul e fiul luĭ Vlad V Țepeș.

Aceasta e starea chestiuniĭ pînă azĭ. Și cronicarĭ și isto-

ricĭ nu ne daŭ ultimul cuvînt asupra persoaneĭ acestuĭ Vlad Vodă Călugăr.

De unde a provenit toată această încurcătură? De la lipsa de date documentale, căcĭ notițile scurte, găsite pe icĭ pe colea aŭ îndreptățit și pe uniĭ și pe alțiĭ a susținea orĭce părere.

Cu toată nedumerirea, în care ne aflam pînă în prezent asupra persoaneĭ luĭ Vlad Vodă Călugărul, nimenea nu-șĭ bătuse capul maĭ afund spre a o discurca. Istoria e chemată a ne oglindi trecutul în tot golul luĭ. Acolo unde faptele sînt clare și oglindirea va fi limpede; iar acolo unde faptele sînt încurcate și oglindirea va fi confuză.

Nu tot așa stă lucrul în urma studiuluĭ d-luĭ I. C. Georgian „*O pagină din viața mareluĭ Stefan*“ (Buc. 1894).

D-sa în calitate de profesor de istorie era muncit de ideia că Stefan cel Mare a domnit și în Muntenia 16 anĭ, ca un domn real, unind sub sceptrul săŭ cele două țărĭ surorĭ. Pentru a dovedi această teză d-sa a luat la depănat izvoarele și istoriciĭ.

Studiul d-luĭ Georgian să prezintă ca o *lucrare de erudiție*. (pag. 20), deși tot d-sa zice în *Metoda Istorieĭ* că nu e încîntat de *metoda erudită*, ci preferă a să ținea la *metoda sintetică* a luĭ Vico, Montesquieu și Bückle (Rev. Tocilescu).

In adevăr în studiul săŭ d-l Georgian tradează metoda erudită!

D-l Georgian cunoaște ca izvoare de prima mînă cronicile, istoriciĭ, și lasă de o parte documentele și inscripțiile. Apoĭ contrar asentimentuluĭ general dă preferință cronicilor anonime muntene față cu arătările cronicilor moldovene: putneană, moldo-polonă și Ureki.

D-sa în partea I a studiuluĭ neagă existența luĭ Vlad Vodă Călugărul pentru a o admite în partea a II, și atuncĭ numaĭ ca un domn de *pace*, pus acolo de cronicariĭ ulteriorĭ spre a șterge pe Stefan cel Mare din rîndul domnilor muntenĭ.

Ideia, care-l muncia pe d-l Georgian, nu e cel puțin originală! Și Fl. Aron în 1835 era stăpînit de aceiașĭ idee: *că Stefan cel Mare căuta a uni țările Romîne în 1477!!*

Din cauza slăbăciuneĭ fonduluĭ și reaua întrebuințare a izvoarelor găsim cele maĭ curioase afirmărĭ:

1) O dovadă puternică că Stefan Vodă a domnit în Mun-

tenia e numele de *Bătrînul*, ce i să dă de cronicariĭ munteni, *poreclă necunoscută în Moldova* (! ?).

Știut e însă că maĭ în toate documentele slavone din secolul XVI-lea, în pomelnicele vechĭ, el e pomenit cu epitetul de *Star* (bătrînul) față cu nepotul săŭ Ștefănuță numit *Mlad* (tînărul). (Arh. istorică, Arhiva Romană și Uricar XVIII, XXIII).

2) O altă dovadă că Ștefan a domnit în Muntenia e că pe la 1574 să vedea atîrnat în palatul domnesc din Bucureștĭ portretul luĭ Ștefan cel Mare; așa ne spune Strycovsckie (Arh. ist. II, 8). Să știe însă că Alexandru domnul Muntenesc de pe atunci, frate cu Petru Șchiopul, era fiul Doamneĭ Chĭajna, fata luĭ Rareș Vodă, fiul natural a luĭ Stefan Vodă cel Mare. Nimic maĭ natural dar ca strănepotul să creadă de a sa sfîntă datorie să aibă între alte portrete princiare și pe acela al străbunuluĭ săŭ, maĭ ales că un Ștefan fusese fala neamuluĭ întreg nu numaĭ a familieĭ sale.

3). Altă dovadă e zidirea uneĭ bisericĭ de către Stefan în orașul Rîmnicul-Sărat. Dar și Vasile Lupu a făcut biserica Stela în Tîrgoviște, iar Mateĭ Vodă biserica Soveja în Putna!

4). Că cronicele muntene sînt superioare celor moldoveneștĭ în genere, și în specie în cazul de față cu persoana luĭ Vlad Vodă Călugărul! Luațĭ însă orice tratat de Istoria Literatureĭ și vețĭ găsi că cronicarĭ ca Miron Costin, Ureche, Neculce n-are Muntenia. Din ce cauză? Să spune acolo.

5). Din aducerea a 7—8 manuscripte de cronicĭ din timpurĭ deosebite, d-sa scoate atîtea dovezĭ pentru susținerea tezeĭ sale, cînd știut este că cronicariĭ să copiază și să complectează uniĭ pe alțiĭ. Copiile de cronicĭ sînt așa de multe că numaĭ pentru Miron Costin d-l V. A. Ureche a găsit aproape 200!

B) *Cine e Vlad Călugărul?* După ce am înșirat izvoarele contrazicătoare despre persoana luĭ Vlad Călugărul, e vremea a ne întreba cine-ĭ el? a cuĭ fiŭ este? cîțĭ anĭ a domnit? și dacă știm ceva despre aniĭ luĭ de domnie?

Din fericire de la acest domn avem o serie întreagă de documente, parte cunoscute chiar de Fotino în a sa Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας II, 40, dar care le pune pe sama luĭ Radu cel Mare.

Pentru a discurca dar chestiunea ne vom călăuzi numaĭ de documente, *singurele în stare de a ne spune tot adevărul.* Documente despre acest timp avem publicate în Venelin:

Влахо-болгарскія грамати. С. Петербургъ. 1840. In Arhiva istorică a D-luĭ Hajdeu (Buc. 1864), în Dr. L. Miletici și D. D. Agură Дако-Ромѫнитѣ. Софиѧ. 1893.

O cronologie a domnilor Munteniei făcută pe documente găsim și în I. Brezoianu „Vechile Instituțiuni ale Romîniei (Buc. 1882. Apendix III); documentele citate acolo le vom utiliza la vreme.

Pentru a ne putea însă orienta în stabilirea genealogieĭ și înrudireĭ luĭ Vlad Călugărul e bine a începe de maĭ sus. Ne vom folosi numaĭ de datele documentale, ilustrate pre icĭ pre colea cu spusele cronicarilor și a altor izvoare.

Un lucru însă trebue amintit de la început. O mare deosebire să vede între arătările documentelor și ale cronicarilor. Adesa în documente apar numaĭ denumirile generale de familie, ca *Basarab Voevod fiul luĭ Basarab Voevod*, *Vlad Voevod fiul luĭ Vlad Voevod; Radu Voevod fiul luĭ Radu Voevod*. Din cauza aceasta nu numaĭ șirul domnilor ese altul după documente, dar și data anilor de domnie e alta.

Deasa eșire și revenire în scaunul domnieĭ a unuia și aceluiașĭ domn, în a căruia anĭ de domnie să interpune un alt domn, s-ar explica prin nestabilitatea succesiuneĭ la tron, cum și prin amestecul direct al Turcilor și Ungurilor în punerea și scoaterea domnilor din tronul Munteniei.—Tocmaĭ asupra acestuĭ punct arătările cronicarilor și a izvoarelor externe justifică pe deplin nedumeririle, ce rezultă din cetirea documentelor.

Cu această observare făcută la început să pot deslușì multe documente, ca acel al luĭ Vlad Dracul din 1396 Iuni 2 (Hajdeŭ Ist. Critică 73), saŭ al luĭ Mihail fiul luĭ Mircea din 1392.

Să începem genealogia de la **Mircea cel Bătrîn**, el ne spune singur că e fiul luĭ **Radu Voevod** și că a avut de frate pe **Dan Vodă**: Іѡ Мирча воевода.. родитель господства ми Іѡ Радулъ воевода.. и братъ господства ми Іѡ Дьна воевода. iar de unchiŭ pe *Vladislav Vodă* (Venelin gramota 9) „стрицъ господства ми Владиславъ воевода).

Mircea cel Bătrîn a avut maĭ mulțĭ copiĭ, de și el arată în documente numaĭ pe unul, pe **Mihail**, care era și un *asociat*

la domnie (Xenopol. II. 119), căcĭ dă ca domn hrisovul Câmpulunguluĭ 1392;— при животѣ господства ми и при животѣ сн҃а господствами Михаила воеводѫ (Venelin 19; Miletici și Agura 120).

In realitate **Mircea** a avut 4 fiĭ: **Vlad, Mihail, Radu** și **Alexandru**, căcĭ avem documente de la toțĭ aceștĭ 4 fiĭ aĭ luĭ Mircea: *Mihail* 6900, 6926, Iunie 22; *Radu* 6927 Mart 18, 6945 Iunie 19; *Alexandru* 6940 Noembre 17, 6941 Mart 15; *Vlad* (*Dracul*) 1396 Iunie 2, 6941 Aug. 23, 6945 Aug. 1, 6948 Sept. 16, 6949 Maiŭ 14, 6949 Iunie 30, 6953 (I. Brezoianu o. c. 232, 235: Venelin 78, 87, Miletici 121; Archiva istorică 1. 1. 84).

Dan I Vodă, fratele luĭ Mircea a avut și el fiĭ pe *Dan II* și pe o fată **Calinichia**, despre care zice Dan II Voevod fiul luĭ Dan I Voevod „*lelea domnieĭ meale*“ (Brezoianu 233). De la acest Dan II Voevod avem documente din 6930 Sept. 10, 6931 Sept. 16, 6932 Aug. 3, 6937 Oct. 7, 6939 Sept. 16, (I. Brezoianu 233).

Dintre urmașiĭ luĭ Mircea cel Bătrîn numaĭ **Mihail** și **Vlad** aŭ avut fiĭ. *Mihail* a avut 2 fiĭ: pe **Radu** *și pe* **Mihail** (Doc. din 6926 Iunie 22, Brezoianu 232 „..до живота господства- ми идо живота прьвороднынх синове гра ми радоуа и Михаила (Miletici 121).

Vlad (Dracul) ne dă ca fiĭ aĭ săĭ pe **Mircea, Vlad** (Țepeș) și **Radu** (cel Frumos) (doc. din 6948 Sept 8 „Miletici 122; Arh. ist. 1. 1. 85; 6945 Aug. 1 Brezoianu 235).

Dan II Vodă ne dă ca fiĭ aĭ săĭ pe **Danciul** și **Basarab** (doc. din 6930 Sept. 10; Brezoianu 233). Pe lîngă aceștĭ fiĭ trebue a adăuga pe un al treilea, pe **Vladislav**, care să dă ca fiŭ al luĭ *Dan Voevod* (doc. din 6961 April 29, 6964 Apr. 15).

Pe baza acestor arătărĭ documentale s-ar putea forma o schiță genealogică a domnilor Basarabĭ:

Alexandru Basarab(†)

Vladislav Basarab(†) Radu Basarab(†)

Dan I Basarab(†) Mircea Basarab(†)

Calinichia Dan II Basarab (†) Mihail(†) Radu(†) Vlad(†) Alexan(†)

Danciul, Basarab(†) Vladislav(†) Radu, Mihail(†) Mircea Vlad(†) (Țepeș)
Radu (cel frumos)(†).

Pentru o maĭ complectă schiţare a acesteĭ genealogiĭ să pot folosi arătările d-luĭ Hajdeu Ist. Critică 137, E. Picot Chronique d'Urechi, Paris, 117. Xenopol II, 86 şi Tocilescu manual 1886.

La această listă d-l E. Picot adauge că Dan I Basarab a maĭ avut un fiŭ pe *Emanuel de la Argeş*, căsătorit cu Marina, sora luĭ Ioan Corvin de Huniade (Picot. 68, 117; Ciparu „Arhivu" 1870, No. XXXVI-a).

Dintre aceştia toţĭ ceĭ însemnaţĭ cu cruce ni să arată prin documente că aŭ domnit. Aşa e şi acel *Basarab* fiul luĭ Dan II, cum îl arată documentul din 6930 (1421) Sept. 10, şi de la care probabil emană documentul din 6950 (1442) Mart 23. (Brezoianu 235), deoarece să ştie că în special ramura Dăneştilor şi-a asumat maĭ mult numele de *Basarabĭ*, pe cînd ramura luĭ Vlad a luat numele de *Drăculeştĭ* (Xenopol II, 120), aşa Chalcocondila numeşte pe Dan II „τὸν Δανον τον Μασαρχμπα παῖδα.

Cu această spiţă sîntem ajunşĭ în 1472, anul morţiĭ luĭ Radu cel Frumos" то лѣпоѵѣщи оумре Радоул воевода влашкно cum ne spun analele sîrbeştĭ (apud Picot 116). Ureche însă în Letopiseţul săŭ îl pune a domni maĭ în urmă prin 1474, luînd pre Basarab Laiot drept Radu cel Frumos.

Ultimul document emanat de la Radu Voevod (cel Frumos) e din 6979 (1471) Ghenar 22. (Venelin 95) dat în Gherghiţă pentru o cumpărătură de moşie de către Oană cu fiĭ săĭ Stan, Vlăscan şi Stancul de la Lepădatul fiul luĭ Maxim şi de la Vladul şi Vlaicul fiu luĭ Stanul drept 1000 aspri.

Divanul domnesc să compunea atuncĭ din aceştĭ boerĭ cum ni-ĭ aduce domnul ca marturĭ (свєдєтєлїє) în această afacere

Neagu vornic, *Dragomir Manea*, *Cazan Sahanor*, *Neagoe Borcea*, *Dimitru* logofătul, *Stanciul* mali vornic (mic), *Furduĭ* spatar, *Vâlcul* vistiar, *Pîne* stolnic, *Vintilă* paharnic, *Mircea* comis, *Drăghici* stratornic.

In acelaş an 6979 Mart 7 Radu are bătălie la Socĭ, jud. Rîmnicul-Sarat, nu in Suceava, cum crede Picot, 112. Perzînd bătălia Radu fuge la Turcĭ, iar pe tronul Munteniеĭ găsim ca domn pe Басараба Младь Basarab cel Tînăr, fiul luĭ Basarab Voevod cel Bun Іѡ Басарава Младъ воевода и Гнъ снь добраг

БАСАРАБЕ ВОЕВОДЕ Venelin 111). De la acest domn avem documentul din 6980 April 3 (1472), dat din capitala Bucureşti, (НАСІПОЛИ ГРӐДУ) în afacerea lui Crăciun de la Slatina pentru nişte ocinĭ cumpărate de la Negomirov, drept 460 aspri. Divanul domnesc a luĭ Basarab cel tînăr să compunea din aceştĭ boerĭ:

Dragomir Manea, Neagoe Borcea, Gherghina, Dan vel vornic, *Vintilă* logofăt, *Cazan* visternic, *Radu* paharnic, *Petru* stolnic, *Stan* comis, *Parlitul şi Petro* stratorniţi.

Din alăturarea acestor două liste de boerĭ să vede că dispăruse de pe scena politică: *Neagu vornic, Dumitru logofătul, Stanciul* mali (mic) vornic, *Furduĭ* spătar, *Vîlcul* visternicul, *Pine* stolnicul, *Mircea* comisul, şi *Drăghici* stratornicul; prin urmare aproape toţĭ boeriĭ cu titlurĭ, căcĭ ne rămîneaŭ sub noul domn boeriĭ netritraţĭ ca *Dragomir Manea, Neagoe Borcea*, iar *Vintilă* din paharnic este făcut logofăt.

Noul Domn Basarab cel tînăr venit *probabil* cu ajutorul luĭ Stefan, a avut să-şi schimbe divanul ţăriĭ, maĭ ales că ceĭ, maĭ mulţĭ boerĭ s-aŭ opus, afară de acel Vintilă, care e răsplătit destul de bine, făcîndu-l din paharnic logofăt!

Ureche ne aminteşte de acestea, cînd ne spune: „Radul Vodă aŭ pierdut războiul cu multă pagubă *de aĭ săĭ*; că pe toţĭ ĭaŭ tăiat şi toate steagurile Raduluĭ Vodă leaŭ luat şi pre mulţĭ aŭ prins viĭ şi pre toţĭ ĭaŭ tăiat, numaĭ ce aŭ lăsat viĭ pre doĭ boerĭ de ceĭ marĭ, pre *Stan* logofătul şi pre **Mircea** *Comisul*" (apud Picot 112; Letop. Cogăln. p. 158).

Controlînd documentele timpuluĭ găsim în adevăr pe *Mircea* comis, dar ca logofăt ni să dă *Dumitru*, iar nu *Stan*. De aicĭ să vede lămurit cît de variate aŭ fost izvoarele utilizate de Ureche! (I. Bogdan „Cronicĭ inedite 39).

Dacă căutăm să ne dăm samă de urmările bătălieĭ de la *Socĭ*, atît Letopiseţul de la Bistriţa, redacţiunea de la Kiev, cît şi Ureche nu ne spun nimic. Pentru Ureche în specie, Stefan cel Mare s-a mulţămit că a bătut pe Radu în 7 Mart 1471, şi că i-a luat schiptrul cel mare de domnie И ВЕЛИКІИ СКИПТРЪ РАДОУЛЬ ВОЕВОДЬ ВЪЗЯТЬ БЫСТ). Cam aceste reiese şi din textul cronniceĭ putnene, care afirmă că Stefan cel Mare *s-a certat, numaĭ* cu Radu Voevod în 6979 Fevr. 27. (Arh. ist. III, 7). dar

nu știe să ne spună, dacă Radul a maĭ rămas în scaun. El fuge la Turcĭ în Mart 1471. In locul luĭ vine pentru moment *Basarab Mlad*, de la care avem documentul din 3 April 1472 (6980). Ce a făcut acum Radul cel Frumos în acest răstîmp ? A strîns ajutor Turcesc și pornește contra luĭ Basarab Mlad. Acesta era în scaun de maĭ bine de un an, și probabil influențat de politica timpuluĭ, saŭ nestatornic cu firea, ca unul ce era tînăr și neastîmpărat нлαдим, să apleacă spre Ungurĭ. Aceasta reiese din cele urmate maĭ apoĭ. In Noembre 1472 (6981) găsim în scaunul Munteniei pe Radul cel Frumos, contra căruia Stefan poartă a doua bătălie de la Izvorul Apeĭ. Unde era acum *Basarab Mlad* ? El fugise la Ungurĭ, cu a căror ajutor vine în 1473 Octomvrie.

In bătălia de la Izvorul Apeĭ Stefan avea ca pretendent la scaunul Munteniei pe Basarab Laiotă, căcĭ iată ce zice Ureche : „Strîns-aŭ de iznoavă oaste și aŭ luat pe Basarab Laiotă ca să-l ducă în țara Muntenească să-l pună domn“ (Letop. I, 158). Tot aceasta ne spune și letopisețul de la Bistrița : и паки понхаша и сѫ Басарабомь на Радѹла воеводи : „și porniră din noŭ împreună cu Băsărab asupra luĭ Radul Vodă“. (I. Bogdan „Cr. inedite“ 39).

Toată relațiunea războiuluĭ de la Izvorul Apeĭ din Ureche e luată din letopisețul bistrițan. Radu răzbit a doua oară de Stefan fuge din noŭ la Turcĭ, și peste o lună să întoarce cu 15,000 oaste turcească, bate pe Basarab la 23 Dec. și pradă Moldova pînă la Bîrlad în 24 Dec. In această hărțuială și goană probabil că Radu moare, după cum ne spun analele sîrbeștĭ (1472) Decemvrie, decĭ către sfîrșitul anuluĭ.

Un lucru numaĭ rămîne de lămurit : analele sîrbeștĭ spun că Radul a murit în 1472 (6980), dar bătălia de la Izvorul Apeĭ (потокь водна) a fost în 6981 Noembre 18 (1472). Care din aceste două date e adevărată ?

Iată cum cred eŭ că să pot împăca aceste două date în aparență contradictoriĭ. Anul noŭ în sistema veche calendaristică începe la 1 Sept., așa că 6981 Noembre 18, venia a 3-a lună din anul noŭ 6981, dar a 11-a lună din 1472. Sigur că scriitorul letopisețuluĭ bistrițan a ținut samă de această calculare a anilor și a pus 18 Noemvrie în 6981 ; pe cînd scriitorul analelor sîrbeștĭ a luat pe 11 Noemvrie ca a 11-a lună din 1472, caruia îĭ corespunde 6980.

Rămîne dar dovedit că Radu cel Frumos moare în 1472 cătră sfîrşitul luĭ Decemvrie (6980 după Sîrbĭ, 6981 după letopiseţele locale), şi în loc vine Basarab, zis *Laiota* de inscripţia de la Războenĭ şi de cronicarul Ureche. De la el avem documente din 6983 Iunie 1 (Brezoianu 238), 6983 Sept 4, 6984 Iulie 4 (Venelin 118).

Din înşirarea aceasta a faptelor, care împacă în sine arătările documentelor şi a cronicarilor, reese că aŭ fost doĭ Basarabi: *Mlad* şi *Laiotă.*

Că Basarab Laiotă nu e tot unul şi acelaşĭ domn cu Basarab cel tînăr stă faptul acesta: Basarab cel tînăr îşĭ zice că e fiul *bunuluĭ Basarab Voevod*, iar Basarab Laiota îşĭ zice că e *fiul luĭ Dan Voevod cel Mare* (сынъ дана великаго воевода)

Pentru a controla aceste două date documentale să ne uităm pe schiţa de maĭ sus. *Dan* Voevod *cel Mare* e domnul din 1420—1425—1430, care singur zice că a avut fiĭ pe *Dancinl* şi *Basarab.*—Acest Basarab dă un document în 6950 Mart 23 din Gherghiţa (Brezoianu 235). A confunda pe Basarab Laiotă cu acel Basarab din 1442 s-ar putea, dar să opune distanţa mare de 34 anĭ. Maĭ degrabă să poate lua ca un alt fiŭ a luĭ Dan II şi aceasta din următoarele motive:

Basarab cel tînăr zice că e fiŭ al bunuluĭ Basarab Voevod şi *nepot a luĭ Dan Voevod*; aşa sună textul documentuluĭ din 6988 April 3 „понеже имъ сутъ били дадени отъ стари Господари и отъ дѣда Господствуми отъ дана воевода“ fiind că le-au fost date de vechiĭ domnĭ şi de către *bunul domnieĭ mele de cătră Dan Voevod* (Venelin 121). Dacă Basarab Laiot ar fi însuşĭ Basarab din 1442, fiul luĭ Dan, ar urma ca Basarab Mlad (tînărul), să fie ficiorul luĭ Basarab Laiot. Aceasta o susţine dl Tocilescu. Ar urma de aicĭ ca Stefan cel Mare a ajutat întăiŭ pe fiŭ ca să ocupe tronul Munteniei şi apoĭ pe tată. Eŭ cred că maĭ de grabă e de admis că Basarab Mlad venea nepot de frate luĭ Basarab Laiota, şi poate tocmaĭ acest fapt că doĭ domnĭ cu acelaşĭ nume îşĭ disputaŭ tronul, i-a făcut ca să-şi adauge chiar în documente epitetul de младъ spre a să deosebi nepotul de unchiŭ; acelaşĭ caz cum în Moldova să deosebesc prin epitetul de старъ şi младъ Stefan cel Mare de Stefăniţă şi nepotul săŭ în documentele secl XVI-lea.

A socoti pe Basarab cel tînăr de fiŭ luĭ Radu cel Frumos cum face Picot (117) nu reese din documente, care daŭ a înțelege sub denumirea de Basarab. urmașiĭ din linia Dănească, nu Drăculească.

Basarab cel tînăr spune în alt document că avea o soră Anca, măritată cu jupîn Stanciul „понеже их даде шѹра ми жѹпани Станчѹла и сестра ми Анка“ (doc. 6988 Noembre 17 apud Mileticĭ 127).

Pe aceste date documentale s-ar putea întregi astfeliŭ spița urmașilor luĭ Dan

Radu II Basarab (†)

Dan (†) I. 1386 — Mircea cel Bătrîn (†).

Dan II (†) 1420/30.

Danciul — Basarab(†) 1442 — Vladislav(†) 1455 — Basarab Laiotă(†) 1476

StoicaAnca — Basarab cel tînăr (†) 1471. 1477—1482

In chipul acesta de a vedea filiațiunea celor 2 Basarabi să ne încercăm a explica unele date din cronicarĭ:

Basarab cel tînăr, numit și Țepeluș, cum zice inscripția de la Bădeuțĭ... съ младим Басарабом..... наꙁваны и Цепелѹш, alungat de pe tron de către Radu în 1472, vara să refuge la Ungurĭ; după ce Radul Voevod e bătut și omorît în 1472 Decemvrie, vine Basarab Laiot, pus de Stefan cel Mare... и пако поидоша и съ Басарабомь Лаютомь на Радоула воевода „zic analele putnene (apud Bogdan „cronicĭ vechĭ moldoveneștĭ“ 146).

Basarab Mlad vine cu ajutor Unguresc și vrea să ocupe tronul, dar e bătut de Stefan în 5 Octomvrie 6982 (1473). Pe scaunul Munteniei era Basarab Laiotă, pus încă din 6981 Ianuar,

după alungarea și moartea luĭ Radu. Posibil ca într-un an Laiot Basarab să-șĭ fi schimbat politica, trecînd de partea Turcilor, căcĭ nu degeaba a intrat Stefan cel Mare în Muntenia în anul 6983 Oct. pentru a avea treĭ lupte: la Teleajen 1 Oct.; cu Țepeluș și Ungurii la 5 Oct. și cu Basarab la 20 Octomvrie.

Aŭ fost deajuns 10 lunĭ de domnie, pentru ca Basarab Laiot să-șĭ schimbe cu totul politica față de binefăcătorul săŭ.

Stefan cel Mare crezînd că va înfrîna pe Drăculeștĭ prin ținerea la curtea sa a membrilor Basărăbeștĭ, ca ceĭ 2 Basarabĭ Laiota și Mlad s-a înșelat, căcĭ amîndoĭ să dușmănesc contra luĭ și cu mare trudă reușește a-ĭ bate și a-ĭ alunga din țară. Asupra nimăruĭ poate nu și-a purtat ura sa ilustrul domn, ca asupra acestor nerecunoscătorĭ; de aceia nu uită a-ĭ pomeni chiar în inscripțiĭ, locul cel maĭ puțin ofensiv și care are maĭ puțin raport cu politica.

Acest mod de a vedea șirul domnilor Munteniei e singurul, care explică contextul luĭ Ureche, copiat după letopisețul bistrițan, decĭ demn de credință. Letopisețul bistrițan, și după el ad litteram Ureche, zice că în 6982 Octomvrie Stefan Vodă a avut 3 războae în Muntenia: la 1 Oct. a luat Teleajna (ѡχ҃.а пріать Стефань воевода градь ѿ Шелажинь); la 5 oct a bătut pe Unguri cu Țepeluș (ѡχ҃ѫ є҃ бисть бои съ Оугры и съ Цапаляшеліь и побиени биша); iar la 20 Oct. răzbi și pe Basarab (въ к҃ же тогожде мѣсаца разбиша и Басараба).

In cazul cînd ceĭ doĭ Basarabĭ să ĭaŭ drept unul, zis *Basarab Laiota Țepeluș*, cum face d-l Xenopol, acest context rămîne neexplicat, cum cu dreptul observă și d-l I. Bogdan (Cronicĭ vechĭ moldoveneștĭ pag. (259). Dar și d-l Bogdan combinînd afirmațiunea luĭ E. Picot cu a d-luĭ Hajdeŭ zice că aicĭ nu e vorba de 2 războae, ci de *un războiŭ a luĭ Stefan cel Mare cu Basarab cel tînăr poreclit Țepeluș în luna luĭ Oct. 1473, în care războiŭ Stefan l-a bătut de 2 orĭ pe Țepeluș și ĭ-a luat Teleajna.* (l. c. 259).

Toate aceste părerĭ emise cad față cu textul slavon al letopisețuluĭ bistrițan, în care să spune lămurit оугры nu cum crede d-l Bogdan оуггровлахы.

In 1473 Oct. pe tronul Munteniei era Basarab Laĭotă, iar

nu Basarab Mlad, cum cred d-niĭ Picot și Bogdan. Dînsul venea cu ajutor unguresc spre a-șĭ ocupa din noŭ tronul. Dar e bătut de Stefan, care, bătînd și pe Basarab Laiota, s-a mulțemit a-ĭ prada țara și a aduce mulțĭ țiganĭ (и цигани многи) De ce oare Stefan n-a răsturnat atuncĭ pe Laiotă? Sigur teama de Turcĭ l-a reținut. Prin desele hărțuelĭ din Muntenia Stefan și-a tras atenția Turcilor asupra luĭ, căcĭ nu trecu bine anul și e nevoit a începe uriașele lupte cu Turciĭ. Dar ciuda și amarul luĭ contra acestor doĭ Basarabĭ a crescut cu vremea.

In inscripția de la Bădeuțĭ amintește de *Basarab Țepeluș*; în inscripția de la Războenĭ amintește de *Basarab Laiotă*: „ещеже и Басараб воеводаназвании Лаїωта прийде съ ним съ въсеа своа басарабскоа землеа“ încă și Basarab Voevod cel numit Laiota venit-a cu dînsul cu toată țara sa cea Băsărăbească“. (Apud Melhisedec, Analele Acad. Rom. VII, 171, anul 1885).

Lupta de la Războenĭ să dă în 26 Iulie 1476 (6984), decĭ la acea dată Laiotă era în Moldova. Documentul publicat de Venelin (118) e din 5 Iulie 1476, decĭ cu 22 zile înainte de luptă, și dat din Gherghița, mînăstire aproape de frontiera Moldoveĭ (vezĭ Picot 117). Pe cînd dar Laiotă Basarab venea cu oaste turcească și muntenească contra luĭ Stefan, îĭ ese înainte boerul *Oană* cu fiiĭ săĭ Stan și Stancul și cer să le întărească dreptul de stăpînire asupra Bărcăneștilor, partea luĭ Corlat și Nanu, cărora le dăduse 500 aspri. Vodă le întărește proprietatea, după ce căpătă un cal. (и господствуми дадоше кон).

Intre boeriĭ, carĭ adeveresc actul, sînt aceștia: jup. *Dragomir Manea*, jup. *Cozan Sahanov Neagoe Borcea, Dan* vornic, *Tudor* logofătul, *Dragomir* stolnicul, *Badea* visternicul, *Manea, Negrul și Drăghicĭ* spatarĭ, *Manea* comisul, *Dimitrie Ghizdaveț* stratornic.

Alăturînd lista aceasta de boerĭ divanițĭ a luĭ Laiota cu aceia a luĭ Basarab Mlad și Radu cel frumos, reiese că era schimbat cu totul. Vîrtejul politiceĭ desbinase așa de tare boeriĭ, că fie care domn venea cu un divan propriŭ al săŭ, esceptiune făcînd aceĭ treĭ bătrînĭ boerĭ, stîlpĭ aĭ domnieĭ: *Dragomir Manea*

Neagoe Borcea și *Cazan Sahanov*. Și cînd ne gîndim că în toate aceste zarve era amestecată mîna crudă și sîngeroasă a luĭ Stefan Vodă, lesne ne vom explica această schimbare de boerĭ, din care mulțĭ și-aŭ găsit sfîrșitŭl în sabia luĭ Stefan „mînios și degrabă vărsător de sînge nevinovat."

Faptul că divanul boerilor este deosebit sub ceĭ doĭ Basarabĭ, ar 'fi încă o dovadă că aŭ fost doĭ domnĭ, iar nu unul, considerînd scurtul interval între datele documentelor (1472 Aprilie 3—1476 Iulie 4).

Urmărind maĭ departe istoria politică a faptelor din Muntenia, ni să spune că Basarab Laiot e alungat din domnie și înlocuit cu *Vlad Țepeș*, pus de Mateĭ Corvin în unire cu Stefan cel Mare (Exarcu XIV, 1476 Decemvrie). Dar Vlad Țepeș nu stă mult, căcĭ Basarab *infidelul* vine cu Turcĭ și omoră pe Țepeș cu toată garnizoana luĭ de 200 oamenĭ, abia putînd scăpa 10 oamenĭ. Așa ne spune Ioan Țamblac, moșul luĭ Stefan cel Mare în misiunea sa diplomatică la Veneția 8 Maĭ 1477 :—et andasse per metter el dicto signor (Ulado Dracula) in Vulachia et cusi ho fato subitamente et son andado io de luna banda et el Capetan del Re da laltra et havemose unido et mettessemo in Signoria el dicto Dracula el qual fato questo me domanda che è lasessamo i nostri homeni per suo custodia perche de Vulachi non se confidava tropo et io li lasai homeni 200 de la mia parta et fato questo se partissimo *et immediate torno quel infidel Basaraba et trovelo solo et amazolo et cum lui furono morti tuti li mẹi excepto diexe* (Exarcu 65).

Spusele luĭ Ioan Țamblac sînt adeverite și de Leonardo Botta în scrisoarea sa cătră ducele de Milano : hanno tagliato al pezzi Dracuglia capitaneo del dicto re. Un lucru însă ne surprinde aicĭ : data de 1 Fevruarie 1476, imposibilă de admis deoare-ce bătălia de la Războenĭ fiind în Iulie 26, 1476, omorul luĭ Vlad Țepeș a trebuit să să întîmple iarna în 1476, iar relațiunea trebue să fie din 1 Fevruarie 1477, după cum a luĭ Țamblac e din 8 Maĭ 1477 (apud Xenopol II, 422. nota).

Toate aceste fapte să petrecură de la August 1476 pînă la Maĭ 1477, căcĭ Țamblac fiind dus în Veneția în Maiŭ, lucrurile aŭ trebuit să să întîmple în iarna anuluĭ 1477 ; legenda

iscodită de Mihovskie și reprodusă de Șincaĭ e lipsită de adevăr (Șincaĭ II 109) [1].

Ne întrebăm acum: ce aŭ făcut Mateĭ Corvin și Stefan față cu această tristă întîmplare? Prin moartea luĭ Vlad Dracula (î. d. Țepeș), să nimicea politica lor în Muntenia, căcĭ Basarab Laiota venea ca dușman, probabil cu ajutor turcesc. Din faptul că vedem pe tron pe Basarab cel tînăr, iar nu pe Laiot, care nu sînt una și aceiașĭ persoană, urmează că Stefan cel Mare în unire cu Mateiŭ aŭ alungat pe Laiotă și aŭ pus pe tron pe al doilea favorit a luĭ Mateiŭ Corvin, pe Basarab cel tînăr, cel care în 1473 venise cu ajutor unguresc pentru ocuparea tronuluĭ Munteniеĭ, dar fusese izbit de Stefan. Acum să schimbase politica. Stefan lupta alăturea cu Mateĭ Corvin și probabil Basarab cel tînăr îșĭ schimbase și el atitudinea sa față cu Stefan, prietin politic cu Mateiŭ.

Dar aceasta pentru puțin timp. Pus în scaun în 1477, cătră sfîrșitul anuluĭ, n-apucă a să așeza bine și iar schimbă politica sa față cu Stefan. Asta face ca în 1481 (6989) Iulie 8 in ziua sfîntuluĭ mucenic Procopie să fie lovit de Stefan, bătut și alungat din țară (изь земла прогна), cum spun cronicile putnene, saŭ chiar omorît, cum scrie cronicarul Urechi.

„Și ajutat-a D-zeŭ luĭ Stefan Vodă și a biruit pe Basarab Voevod zis și Țăpeluș, și a fost rîsipă mare de tot pre Basarab," spune inscripția de la Bădeuțĭ.

Că Basarab Mlad n-a fost omorît imediat după bătălia de la Rîmnic 1481 Iulie 8, e faptul că avem documente date de el în 16 Aug. 6989 (1481) (apud Miletici 130) dat din Piteștĭ, și în care întărește luĭ Roman și fraților săĭ Dan, Radul, Micul și Mușat maĭ multe părțĭ în *Uliteștĭ* și în *Miceștĭ*, cumpărate de la Zamona și de la fiiĭ luĭ Ganea drept 500 aspri, 3 caĭ, și 1 boŭ; asemenea și doc. din 6990 Mart 23 (Brez. 239).

E interesant a vedea divanul domnesc a luĭ Basarab cel tînăr din ce boerĭ să alcătuia înainte de lupta de la Rîmnic (8 Iulie 6989) și după bătălie:

---

1. In această scurtă domnie de 4—5 lunĭ, Vlad Țepeș scrie răvașul cătră județul de Brașov, în care amintește de trimesul săŭ *Tudor* logofătul, amintit ca logofăt în doc din 6984 sub Mlad Basarab (apud Venelin 118) D. A. Sturza „Documente de la Wiesbaden," Buc, 1888, pag, 11 (247) unde s-ar putea pune ca dată documentuluĭ de sub No, 4, 6984—6985,

Doc. 6988 Indict 15.
(mînăstirea Gherghiţa)

Mitrop. Macarie
Jup. Părvul vel vornic
Jup. Mircea peharnic
Jup. Barbul
Jup. Dimitrie Ghizdăvěţ
Jup. Pîrvu logofăt
Jup. Mircea vornic
Albu spatar
Cormcea Stoian armaş
Piper stolnic
Stan comis
Vladislav vistiar
Ona stratornic.

Doc. 6989 August 16
(Piteştĭ)

.... (biv vel vornic)
Jup. Stanilo Vasiev
Jup. Vlad vel vornic
Sucal vistiar
Vintil logofăt
Pardoslu spatar
Mircea Buţca peharnic
Petru stolnic
Stanco comis.

Neastîmpăratul domn Basarab Mlad fusese silit imediat după bătălie a-şĭ primeni radical divanul, fie că boeriĭ vechĭ îl tradase, fie că perise în lupte, deoarece vedem nume nouă de boerĭ apărînd pe scena politică.

In acest chip, combinînd datele documentelor cu spusele analiştilor şi cronicarilor, am încercat a explica persoana celor 2 Basarabĭ, confundaţĭ în unul de d-l Xenopol (II, 420, 422) *Laiot Basarab Ţepeluş fiul luĭ Dan III* saŭ *Vladislav III*; crezuţĭ ca tată şi fiŭ de d-l Tocilescu (Manual 95), socotiţĭ de Picot unul ca fiŭ a luĭ Radu cel Frumos (Basarab Mlad), iar altul de fiŭ a luĭ Dan (B. Laiotă) (Picot. 117; cf. Bogdan „cronice" 260), amestecaţĭ şi încîlciţĭ de ceilalţĭ cronicarĭ şĭ istoricĭ.

Am ajuns cu istorisirea faptelor pînă la 1481, cînd Ţepeluş Basarab cel tînăr e alungat din domnie şi înlocuit cu Vlad Călugărul. и Влада калоугера господара имь оставивь и тако възвратиса въ землꙗ своꙗ, zic analele putnene şi bistriţene (apud Bogdan. 147). După această notiţă s-a luat Ureche de a pus în cronică:

„Şi aŭ pus Ştefan Vodă domn ţăriĭ Munteneştĭ pre Vlad Vodă Călugărul" (apud Picot 158).

Că acest Vlad Vodă Călugărul a fost domn, iar nu o născocitură a cronicarilor, staŭ dovadă documentele date de el din următoriĭ anĭ:

6991 Iunĭ 1 (1483) [Venelin 124].; 6991 (1483) Iunie 5 (Arh. ist. I. 1. 37, Miletici 130); 6991 (1483) Iunie 11; 6991 (1483)

Iunie 25 (Brezoianu 239); 6994 (1486) April 23 (col. Traian 1876, 468); 6996 (1488) April 10 (Brezoianu 240); 6998 (1490) 7 Ianuar (Arh. ist. I. 1. 66); 6998 April 12, 11 Sept. (Miletici și Agură 131); 30 Iulie 6998 (Arh. ist. I. 1. 5); 7000 Sept. 3. (Venelin 129); 7001 (1493) Ianuar 15 (Brezoianu 240); 7001 Iunie 15 (Miletici 133); 7001 (1492) Dec. 30 (Engel Geschihte der Wall. 183); 7001 Oct. 9 (Miletici 134); 7002 Mart 16 (Brezoianu 240; Foaea Societății Romînizmului 1870, 156), 7003 April 19; 7004 Sept. 8 (Brezoianu 240) (cf. Picot. 161).

Din înșirarea acestor documente reese că Vlad Călugărul a domnit între anii 6991 și 7004 (1483—1495), cînd e detronat de fiul săŭ **Radu**, cel aratat în documentul din 7002 (1494) Mart 16, unde ni să aduce și un alt fiŭ al săŭ **Mircea** și de la care avem documentul din 7004 Ianuar 31.

In toate aceste documente el să numește în mod constant *Vlad voevod, fiul marelui Vlad voevod.*

Іѡ Бʌада воевода и господинъ сйнь великаго Бʌада воиводa.

Cine e acel *marele Vlad*? Documentele ne vor răspunde, căci o dată un epitet dat unuĭ domn într-un document, apare constant în toate documentele.

Epitetul de великаго воевода nu să dă în documente de cît luĭ Vlad Dracul. Apucase ficiorii săĭ a-ĭ zice marele Vlad și așa îl găsim în documentele de la Vlad Țepeș I-a domnie (Іѡ Бʌад воевода снь великаго Бʌада воеводы] (Venelin 91), cum și în cele de la Radu cel Frumos (Іѡ Радоула воевода снь великаго Бʌада воеводе (Miletici 124).

Tot în documente găsim și alte indigetări asupra persoaneĭ sale. Iată acel document pe larg, cu traducerea făcută de noĭ de pe originalul slavon, publicat de Miletici și Agură sub No. 18 (pag. 133).

„Cu mila luĭ Dumnezeŭ Io Vlad Voevod și domn a toată țara Ungro-Vlahieĭ și *fiŭ luĭ Vlad, marelui Voevod*, a dat domnia mea această poroncă domnească dregătoruluĭ de la curtea domnieĭ mele, jupînuluĭ *Hranitul* spatar cu femeia luĭ *Maria* și cu fiĭ săĭ și nepoții lor; fiiĭ lor: *Stanilă*, *Stan* cu frații săĭ și cu fiiĭ luĭ, ca să le fie lor *Băleștiĭ* pe Jiŭ tot cu toate hotarele,

cîte le-a stăpînit *Albul*, și *Budeanii* tot cu toate hotarele cîte le-a stăpînit *fiiĭ Albuluĭ*, *de-oare-ce le-a fost luat* **fratele domnieĭ mele Radul Voevod** *Pocruia și Godineștĭ de la socrul luĭ Hranitul, de la jupîn Kristea și de la Stănilă*, și le-a fost dat ùna sfinteĭ mănăstirĭ de la Tismana, alta (a dat-o) orașuluĭ. Astfel pentru acele sate le-am dat Băleștiĭ și Budeniĭ tot, cît a stăpînit Albul și fiiĭ Albuluĭ. Iar *Tatomir*, *Ursea* și *Bogdan* parte (amestec) să nu aibă în hotarul Băleștilor, de-oare-ce am judecat domnia mea cu toțĭ boeriĭ domneștĭ *și am văzut* **cărțile frateluĭ domnieĭ mele Raduluĭ Voevod**; astfel am dispus domnia mea și cu toțĭ boeriĭ domnieĭ mele, că de-oare-ce li s-a luat Pocruia și Godineștĭ li s-a dat Băleștiĭ și Budeniĭ tot cu toate hotarele, cîte le-a stăpînit Albul și fiiĭ Albuluĭ. Și Budeaniĭ ïĭ cumpărase maĭ dinainte vreme socrul luĭ Hranitul, Cristea, de la *Ion Capotă* din Fîntîneale drept 70 banițe (gălețĭ) de grîŭ; *iar cărțile, ce și-aŭ făcut de la domnia mea* Tatomir, Ursea și Bogdan pe hotarul Băleștilor, li s-a pus numele *Ursești*, dar nu sînt *Ursești*, ci sînt *Svibăleștĭ*; deci acele cărți nu sînt adevărate. Pentru aceasta le-a dat domnia mea ca să le fie lor ocină și spre folos (ohabnică), și fiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor și nimic să nu să schimbe din hotărîrea domnieĭ mele.

Marturĭ: jupîn *Drăghici Stoica, jupîn Cristian biv (fost) vornic, jupîn Pârcul vel (mare) vornic, jupîn Stoica logofăt, jupîn Tudor vistiar, Danciul comis, Dimitru paharnic, Stroe spatar, Albu stolnic, Goospdinu și Radul stratornițĭ.* S-a scris în orașul Bucureștĭ în 15 Iunie anul 7001 (1493).

Documentul acesta spune hotărît că Vlad Voevod (fiul mareluĭ Vlad Voevod) a avut *ca frate pe Radu Voevod.* Cuvîntul *brat* slavonește înseamnă *frate.* Intre domniĭ, care aŭ stăpînit Muntenia în secol XV-a să știe de Radu Vodă (cel Frumos) fiul mareluĭ Vlad Voevod, și frate maĭ mic al luĭ Vlad Țepeș; documentul dat maĭ sus ne spune că acest Radu era frate și cu Vlad Voevod din 1493; că Vlad Vodă Călugărul era frate cu Radu Vodă cel Frumos maĭ e și arătarea altuĭ document din anul 7000 Sept. 3, publicat în Venelin 129: în care Vlad Vodă **сйх велнкаго Влада воеводѣ** întărește mînăstireĭ Tismana maĭ multe sate: *Bahna*, *Petrovița*, *Ploștina*, *Fărcășeștĭ* și *Brătieștĭ*, date de pe vremea luĭ Radu Voevod, ca să le stăpînească călugăriĭ, căcĭ

de acele sate, ce le-aŭ luat Turciĭ saŭ Ungurii nu are ce le face, iar cît de acele ce cad pe pămîntul nostru al Valahieĭ le învoeşte ca să le stăpînească călugării cu aceleaşĭ drepturĭ ca în *zilele fratelui domnieĭ mele Io Radul Voevod* (... и отъ въси що су калугери дръжалй ѡтъ дни краша Господствами Iѡ Радоула воевоꙁе и докле Богъ даде господствомин Влашкои Земли). (Venelin, 130).

Această aserţiune a luĭ Vlad, că e frate cu Radu Voovod o întăreşte şi domnul următor în scaun luĭ Vlad, fiul săŭ **Radu** (**cel Mare**), care zice într-un document, ce-l dăm în întregime aicĭ :

„Cu mila luĭ D-zeŭ Io Radul Voevod şi domn a toată ţara Ungro Vlahieĭ, fiul prea bunuluĭ Vlad Voevod [синъ прѣдобраго Влада Воевода] a dat domniea mea această poroncă domnească boiaruluĭ domnieĭ mele Jupîn *Hamza* şi cu fiiĭ şi nepoţiĭ luĭ Hamza, ca să le fie lor *Călugăreştiĭ* tot şi *Cîmpul-Mare* (Golemo-Pole), de-oare-ce le-a fost lor veche ocină cuvenită lor pentru slujbele în *timpul unchiuluĭ domnieĭ mele Radu Voevod şi de la părintele domnieĭ mele Vlad Voevod* [2]). Pentru aceasta le-a dat şi domniea mea să le fie de ocină şi ohabă, şi nimic să nu să schimbe din vorba domnieĭ mele. S-a scris în Craiova luna Ghenar 31 anul 7004 (Apud Mileticĭ 137).

Pentru Radu Vodă cel Mare, Radu cel Frumos vine *moş (uieţu)*, nu *bunic (deadu)*, *avunculus* nu *avus*, adică frate cu tatăl săŭ Vlad Vodă din 7001.

Iată dar 3 afirmări în 3 documente deosebite că Vlad Vodă zis şi Călugărul a fost fiŭ mareluĭ Vlad Voevod (Dracul) ca şi Radu şi Vlad Dracula (Ţepeş), că a avut de frate pe Radu Voevod (cel Frumos), căruia fiul săŭ Radu (cel Mare) Voevod din 1496 îĭ zice **unchiŭ**.

A admite că acest Vlad Vodă a fost fiul luĭ Vlad Ţepeş, cum susţine d-l Xenopol (II, 425), ne contrazic documentele în arătările lor. Pentru a ne da samă maĭ bine cum că Vlad Vodă Călugărul nu poate fi fiul luĭ Vlad Ţepeş, să ne întrebăm de ce

---

2) при ѹицѣ господьствами Радѹла воевода и ѡт Родителѧ гва а ми Влад воевода.

vrîstă puteaŭ să fie acești domnĭ pentru a vedea, dacă răstimpul ne îngădue aceasta.

Mircea cel Bătrîn avea pe Mihaĭ și pe Vlad Dracul în 1392, 1396, cînd singurĭ daŭ hrisoave în calitate de Vodă. Trebue să admitem că Vlad să fi avut în 1396 cel puțin 25 de anĭ; urmează dar că s-a născut în 1370, și că dar Mircea tatăl săŭ să să fi născut în 1340. Mircea moare în 1418, în vrîstă de aproape 78 anĭ, bătrîn cum zice și poetul.

„Intr-o sală întinsă printre căpitanĭ
Sta *bătrînul Mircea încărcat de anĭ*“
(Bolintineanu).

saŭ „La un semn deschisă-ĭ calea și s-apropie de cort
Un bătrîn atît de simplu după vorbă după port“.
(M. Eminescu)

Vlad Dracul rătăcește multă vreme pînă să pue mîna pe domnie prin 1433; el e omorît în 1446 Iulie împreună cu fiul săŭ Danciul (apud Șincaĭ II. sub anno), fiind om în vrîstă înaintată de peste 70 anĭ, pentru care cred că cu drept cuvînt i s-a și dat epitetul „великаго и стараго Влада воевода (Brezoianu 237).

In 1437 Aug. 1 el ne spune că avea 3 fiĭ pe *Mircea*, *Vlad* și pe *Radu*. Cel maĭ mic era Radu de care știm din cronicĭ că bătut în 1472 Noembre 18 de Stefan cel Mare, îĭ cade în captivitate soția și fiica sa *Voichița* (Maria), pe care apoĭ Stefan cel Mare o ia în căsătorie în 1476. Dacă Voichița în 1476 o fi avut cel puțin 20 anĭ, a trebuit să fie născută prin 1455 saŭ 1450, iar Radu cel Frumos să să fi născut prin 1420, 1425, avînd cel puțin 15 anĭ la 1437 cînd să pomenește în documente (asupra vrîsteĭ luĭ Radu și a vieții sale duse la Turcĭ, vezĭ Șincaĭ II, 58). Vlad Țepeș a fost cu ceva maĭ mare de cît Radu, iar Mircea ficiorul cel maĭ mare trebuia să fi avut cam 30 anĭ, în 1446 cînd e decapitat împreună cu tatăl săŭ.

Vlad Țepeș născut cam pe la 1420, era om cam de 35 anĭ cînd a luat domnia, iar la moartea luĭ (1476) trebue să fi avut vre-o 56 anĭ. In adevăr portretul săŭ ca domn ni-l arată un om în putere, între 35—40 anĭ,

Acum ni să pune întrebarea: dacă Vlad Vodă Călugărul a fost fiul luĭ Vlad Țepeș, de cîțĭ anĭ a putut fi acest Călugăr Vodă, care purta acest nume în timpul domnieĭ sale (Xenopol

II 425), şi care a lăsat maĭ mulţĭ urmaşĭ: *Radu*, *Mircea*, *Vlăduţ*, *Danciul* şi *Caplea*, măritată după vornicul Bogdan din Moldova, pentru care s-a produs acea turburare cu patriarhul Nifon (C. Căpitanul Mag. ist. IV....). Dacă acest Vlad Vodă a fost Călugăr în 1481, anul suireĭ sale pe tron, a trebuit să aibă ceĭ 5 copiĭ maĭ înainte. Orĭ să vedem de cîţĭ anĭ putea să fie el atuncĭ?

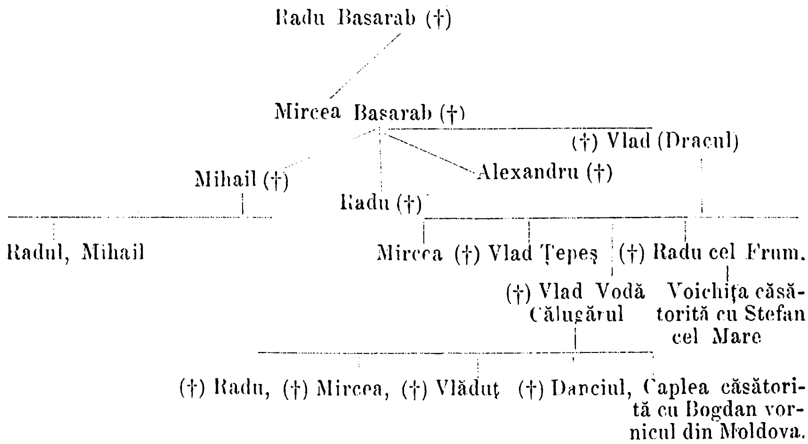
Vlad Ţepeş născut pe la 1420 (cel mult 1415) ar fi trebuit să nască pe Vlad pe la 1445 (saŭ 1450). Vlad Vodă Călugărul născut cam pe la 1450 a trebuit să să călugărească la 1480, în vrîstă numaĭ de 30 anĭ, după ce deja făcuse 5 copiĭ, din care cel maĭ mare Radu să să fi născut pe la 1470.

Din această alăturare de vrîstă reese evident că nu ne încape timpul de a socoti pe Vlad Călugărul ca fiŭ a luĭ Vlad Ţepeş, dîndu-ĭ apoĭ şi luĭ de fiŭ pe Radu cel Mare.

Dar atuncĭ cine-ĭ *Vlad Vodă Călugărul*? In starea actuală a documentelor publicate siliţĭ sîntem a face această ipotesă: saŭ afirmarea luĭ Ioan Ţamblac despre omorul luĭ *Vlacho Dracula* în 1476 nu e adevĕrată şi atuncĭ Vlad Vodă Călugărul e însuşĭ Vlad Ţepeş, *fiul mareluĭ Vlad Voevod şi frate cu Radu Voevod*; saŭ—ceia ce e maĭ sigur—afirmarea luĭ Ţamblac e adevărată, căcĭ e o relaţiune contemporană faptuluĭ, şi atuncĭ *Vlad Călugărul e un al patrulea fiŭ a luĭ Vlad Dracul*, *frate bun cu Vlad Ţepeş şi cu Radu cel Frumos*, şi că fiind om în vrîstă, avînd deja 5 copiĭ, nevoile traiuluĭ orĭ curentul timpuluĭ l-a făcut să îmbrăţişeze cariera monahală, şi numaĭ împrejurările l-aŭ făcut să iasă din viaţa retrasă de la mînăstirea Sneagovuluĭ şi să urce treptele domnieĭ ajutat de Stefan, rudă de aproape, deoarece ţinea în căsătorie pe Maria Radu, nepoata sa de frate.

Din această alternativă nu putem eşi. *Vlad Vodă Călugărul a fost dar frate cu Vlad Ţepeş şi cu Radu cel Frumos;*

Iată dar cum s-ar întregi spiţa ramureĭ *Drăculeştilor*:

Cronicariĭ afirmă că acest Vlad Călugărul a zidit 2 mînăstirĭ Sneagovul şi Glavaciocul. Iar d-l Tocilescu zice că să şi află înmormîntat la Sneagov în faţa uşilor împărăteştĭ ale altaruluĭ. D-sa maĭ afirmă că ar fi purtat numele de călugărie *Pahomie*, iar soţia luĭ s-ar fi numit *Samonida*, iar mama luĭ a fost monahia *Eupraxia*. (Tocilescu „Manual" 97).

In zadar am căutat informaţiunĭ în „Raport asupra cîtor-va mînăstirĭ din ţară" de d-l Tocilescu (Bucureştĭ 1887). Iar în d-l Bilciurescu „Monastirile din Romînia Buc. 1890, cetim la pag. 158 că „Mănăstirea Sneagovuluĭ, aşezată pe insula Sneagovuluĭ în faţa satuluĭ Fundu, 4 ore departe de Bucureştĭ, e zidită de Vlad Ţepeş." Tradiţia afirmă că Vlad Ţepeş ar fi fost zididitorul acesteĭ bisericĭ. In realitate biserica e maĭ veche, căcĭ avem un panaghiar dat bisericeĭ de familia Vintilă din 6939 Iunie 7 (1431), iar o icoană este făcută de Vladislav Voevod din 6961 (1453). Rolul politic ce a jucat această mînăstire, torturile marĭ ce s-aŭ petrecut în baştele mînăstireĭ, importanţa sa pe vremea luĭ Antim Ivireanul ca tipografie a făcut pe A. Odobescu să consacre paginĭ frumoase acesteĭ mînăstirĭ, în „Cîteva oare la Sneagov" (Scrierĭ literare I, 373). A. Odobescu discută chestia ctitorilor bisericeĭ şi află că biserica nu e zidită de Vlad Ţepeş, ci de un Basarab Voevod, fiŭ luĭ Basarab Voevod, cum afirmă un hrisov a luĭ C. Şerban din 1654 Maiŭ 30, decĭ cam pe la 1400 şi ceva, deoarece să maĭ gă-

sește la Sneagov un hrisov de danie de la *Dan Voevod fiul luĭ Dan I*, din 6937, 29 Oct. (1429).

După aceste spuse să pare că biserica Sneagovuluĭ, foastă la început *locaș Vintilesc* cum sună în panaghiar:

„A făcut acest panaghiar jupîn Drăghicĭ pentru locașul de păstrare Vintilesc spre a să cuprinde în zestrea mînăstireĭ de la Sneagov, în anul 6939 Iunie 7 (Odobescu I. 396).

A fost refăcută de Dăneștĭ, cunoscuțĭ sub numele de Basarabĭ, cari să daŭ daniĭ mînăstiriĭ 4 morĭ in Dridu (6950 Mart 13). Apoĭ s-a refăcut de Drăculeștĭ și tradiția a păstrat numele luĭ Vlad Țepeș ca ctitor. Această amestecătură de ctitorĭ a făcut pe egumenul Sneagovean Ghermano Brăteanu să pue ca ctitori pe: Iѡ Михаил Воевод Цепеш Басараб а 4 Воевод. (Odobescu 1 392), tocmaĭ după cum i s-a spus luĭ Paul de Alepo în călătoria sa prin țările romîne că mînăstirea Sneagov a fost zidită de *Mirtaja* Voevod, de *Radzivil* Voevod, de *Basaraba* Voevoda și de *Petros* Voevoda (Odobescu 406).

Dintre mormintele, ce aŭ fost la Sneagov, să găsesc azĭ numaĭ 10, grămădite în partea dreaptă a amvonuluĭ și purtînd inscripțiĭ citețe. Alte lespezĭ aŭ literile roase. Singură una maĭ mare, ce este în fața ușilor împărăteștĭ ale altaruluĭ, păstrează o tradiție, că ar fi a luĭ Vlad Țepeș, domnul crunt și tiran, și că mitropolitul Filaret ar fi șters literele de pe piatră pentru a i să perde numele, tocmaĭ după cum la Argeș, Ilarion Episcopul a pus să să șteargă portretul luĭ Țepeș de pe zidul bisericeĭ și să să înlocuească cu cel al Arhiereuluĭ Iosif (Odobescu I. 410). După ce ne-am dat samă după documente de persoana lui *Vlad Vodă Călugărul*, să vedem ce fapte să petrec sub domnia sa.

Timpul cît domnește dînsul, de la 6991—7004 (1483—1496) în Moldova e domnia glorioasă a luĭ Stefan cel Mare.

Pus în tron de Stefan Vodă, el s-a arătat hain către protectorul săŭ și îndată trece de partea Turcilor și maĭ apoĭ în partea Ungurilor.

Chiar analele bistrițene și putnene, ca și cronicarul Ureche ne spun că „Vlad Vodă Calugărul s-a făcut maĭ apoĭ vinovat de viclenie contra domnuluĭ, căcĭ a dat ajutor Turcilor, cînd aceștia aŭ luat cetățile și aŭ ars țara“ iar maĭ departe zice: „In anul 6992 venit-aŭ Turciĭ la cetatea Chilieĭ și împreună cu

eĭ în ajutor acel *afurisit* (клєпїн) călugăr Vlad Vodă cu Muntenii şi-aŭ luat cetatea (Bogdan „Cronicĭ Inedite" 58).

Stefan cel Mare pe această vreme nu maĭ este domnul, care să iea ofensiva. Poticala cu Turciĭ la Războenĭ, înaintarea în vrîstă, boala de picior din cauza glonteluĭ de la Chilia, nenorocirile in familie, căcĭ îĭ murise într-un an 2 copiĭ, apoĭ îngropase vre-o 3 femeĭ, perderea Chilieĭ şi a Cetăţiĭ Albe, hărţuelile de la nord, vest şi est; toate acestea îl făcură a sta maĭ mult în defensivă.

Atacat de Turcĭ şi de Vlad Călugărul клєпїн i să iea Kilia şi Cetatea albă (1484); atacat de Hroiot cu mare nevoe scapă; (6994); atacat de Albert să apără şi-l bate la Codriĭ Cozminuluĭ (7005). Hărţuelile de maĭ apoĭ cu Tatariĭ nu să pot asemăna cu luptele de la Racova şi Războenĭ.

Stefan devine şi el evlavios. De unde pînă la 1481 ţine lupte cu toţĭ veciniĭ, iea ofensiva adesa; după 1481 din contra vedem in Stefan Vodă domnul, care începe a zidi la bisericĭ una după alta: *Putna* 6974 Iulie (1466), *Bădeuţĭ* 6995 Iunie 8 (1487), *Sf. Ion din Vasluĭ* 6998 April (1490), *Precista* Bacăŭ 6999 Ghenar 1 (1491), *Sf. Neculaĭ Domnesc Iaşĭ* 6999 Iunie 1-7001 Aug. ($^{1491}/_{93}$); *Sf. Gheorghe Hìrlăŭ* 7000 Maiŭ 1 (1492), *Adormirea Borzeştĭ* 7001 Iulie 9-7002 Oct. 12 (1493), *Episcopia Huşilor* 7003 Noembre (1494), *Războenĭ* 7004 (1495) Noembre 8, *Popăuţĭ* 7004. Sept. 30, *Tazlăŭ* 7004-7005 Noembre ($^{1496}/_{97}$), *Răusenĭ* 7011-7012 ($^{1503}/_{1504}$), *Sf. Ion din Piatra* în $^{7005}/_{7003}$ Noembrie 11 (1497), *Mănăstirea Neamţuluĭ* 7003 Noembrie 14 (1497), *Dobrovăţul* 7011 April 27-7012 (1504).

Această schimbare mare in caracterul luĭ Stefan cel Mare ar explica pînă la un punct, de ce lasă în părăsire afacerile Munteniei, şi de şi proteguise la început pe Vlad Vodă Călugărul, dar maĭ apoĭ îl lasă de trece în partea Turcilor şi cu tot năduful ce i l-a cauzat nu caută mijlocul de a-l răsturna, cum făcuse cu Basarab Laiota, cu Radu cel Frumos şi cu Basarab Ţepeluş, etc.

Vlad Vodă Călugărul domneşte nesupărat de Stefan timp de 13 anĭ, pînă in 1495 (7004 Septemvrie). Ce fapte însemnate a făcut în acest răstimp, nu să ştiŭ. Prietin politic al Turcilor,

către finele domnieĭ întră în apele politiceĭ Ungureştĭ, căcĭ îl găsim după 1495 retras în Ardeal; Radu Vodă fiul săŭ reuşind a-l detrona de pe scaun, caută a-ĭ face zilele amare şi în Transilvania, şi rugînd pe Vladislav, Craiul Ungarieĭ, îĭ scrie în 1 Noemvrie 1495: „Ne aducem aminte că pînă acum de vre-o cîte-va orĭ ţi-am scris, ca din părţile cele Ardeleneştì să ieşĭ, iar acuma cu neplăcere am înţeles că încă în părţile acelea zăboveştĭ." (Sincaĭ II, 145).

Vlad de sigur că a fost detronat în 1495 Septemvrie, deoarece în 1 Noemvrie 1495 îl vedem retras în părţile Săseştĭ, de unde Craiul îl alungă.

Cît a trăit prin Transilvania, nu să ştie; in orĭ ce caz el era mort în 1507, după cum reiese din documentul dat de Radu cel Mare către Saşiĭ din Ardeal: „Drept aceia vrem să urmăm urmelor fericiţilor antecesorilor noştri, maĭ ales urmelor răposatuluĭ tatuluĭ nostru Voevodul Vlad *maĭ de curînd răposatuluĭ domnuluĭ muntenesc* celuĭ de fericită pomenire (Sincaĭ II, 175).

Dacă domnia luĭ Vlad Vodă Călugărul nu s-a ilustrat prin nimica însemnat, e totuşĭ interesant a şti care a fost divanul acestuĭ domn; maĭ ales că el fiind răsturnat—cum să zice de fiul săŭ Radu—ne interesază a şti care a fost politica boerilor aceluĭ timp.

Am văzut maĭ sus că Basarab Mlad îşĭ schimbase radical divanul după poticala de la Rîmnic, pentru puţinul timp cît a maĭ domnit în Muntenia, în partea dinspre Olt.

In 1481 August 16—şi probabil şi în 1482 Mart 23,—Basarab cel tînăr (Ţepeluş) avea acest divan:

Jupan *Stănilă Vasiev*, *Vlad* vel vornic, *Sucal* vist, *Vintilă* logofătul, *Pardoslu* spatar, *Mircea Boţca* pah, *Petru* stolnic, *Stanco* comis. (apud Mileticĭ. 130).

Cel întîiŭ document cunoscut pînă acum de la Vlad Călugărul este din 6991 Iunie 1 Tîrgovişte (Venelin 124). Iată boeriĭ divaniţĭ:

Mitropolit chir *Macarie*, jup. *Dragomir Manea*, jup. *Neagoe Borcea, Drăghicĭ Stoica, Cîrstiian* v. vornic, *Staico* logofăt, *Manea* vist, *Vladul Arbanaş*, spatar, *Nan* Mali vornic (mic), *Hrăgota*

paharnic, *Danciuc* stolnic, *Stanciul* comis, *Colțea și Rodea* stratorniţĭ.

După 5 zile avem alt document dat tot din Tîrgoviște (6991 Iunie 5):

Jup. *Dragomir Manea*, jup. *Neagoe Borcea*, *Drăghicĭ* biv vornic, jup. *Vintilă Florescul*, jup. *Cîrstiĭan* vornic, jup. *Staico* logofăt, *Manea* vistiar, *Danciul* stolnic, *Hîrgota* paharnic, *Stanciul* comis, *Dedĭul* spatar (apud Mileticĭ 130; Arh. ist. 1. 1. 37).

In anul întăiŭ al domnieĭ abia a putut să-șĭ formeze divanul, căcĭ pe acea vreme cînd Țepeluș, bătut de Stefan, să mănţine încă pe scaun aproape un an și jumătate, era greŭ a-ţĭ forma pe dată un divan complect. De aceia vedem că la spătărie să schimbă *Vladul Arbăvaș* cu *Dedĭul*.

In 6998 Sept. 11 (1489) divanul luĭ Vlad să compunea din jup. *Dragomir Manea*, jup. *Neagoe Borcea*, jup. *Drăghicĭ Stoĭca*, jup. *Pîrvul* vornic, jup. *Staĭco* log. *Danciul* comis, *Alb* stolnic, *Dimitrie* paharnic, *Vlădislav* spatar, *Staĭco* vistiar. *Gospodin și Radul* stratorniţĭ (apud Mileticĭ 133).

In 6998 Ghenar 7 (1490) Vlad Vodă are acest divan:

Jup. *Dragomir Manea*, Jup. *Neagoe Borcea*, Jup. *Drăghicĭ Staĭco*, jup. *Pîrvul* vel vornic, jup. *Stoĭca* vel. logofăt, *Danciul* comis, *Albul* stolnic, *Dumitru* paharnic, *Vladislav* spatar, *Staĭco* vist. *Neagoe și Radul* stratorniţĭ (Arh. ist. I 1. 66).

In 7000 Sept. 3 (1491) divanul număra aceștĭ boerĭ:

Jup. *Dragomir Udriște*, jup. *Neagoe Borcea*, jup. *Drăghicĭ Vintilescul*, jup. *Pîrvul* vel vornic, *Staĭco* logofăt, *Tudor* vistiĭar, *Danciul* comis, *Dumitru* paharnic, (*Ana*) *Albul* stolnic, *Stroe* spatar, *Neagoe și Radul* stratorniţĭ. (Venelin 130).

In 7001 Oct. 9 (1492) divanul să compunea din:

Jup. *Dragomir Udriște*, *Drăghicĭ Stoĭca*, (jup. *Carstian* b. v. vornic), *Pîrvul* (v. vornic), (*Stoĭca* logofăt), *Tudor* vist. (*Danciul* comis), *Dumitru* paharnic, *Albu* stolnic, *Stroe* spatar, *Radul și* (Gospodin ?) stratorniţĭ.

Acelașĭ divan îl găsim și în 7001 Iunie 15 (apud Mileticĭ 134. 135).

Făcînd dar schema divanuluĭ de boerĭ de sub Vlad Vodă Călugărul, găsim aceștia:

Jup. Dragomir Manea „ Neagoe Borcea „ Drăghicĭ Cristea (biv. vornic) „ Vintilă Florescul. „ Dragomir Udrişte „ Drăghicĭ Vintilescu	boerĭ fără titlu, carĭ apar şi sub alţĭ domnĭ anteriorĭ.

Vornicĭ: Cîrstiĭan, Pîrvul,
Logofeţĭ: Staĭco,
Vistiarĭ: Manea, Staĭco, Tudor,
Comişĭ: Stancĭul, Dancĭul,
Stolnicĭ: Dancĭul, Albu,
Paharnicĭ: Hrăgota, Dumitru,
Spatarĭ: Vladul Arbanaş, Dedĭul, Vladislav, Stroe.

Sà zice că Vlad Vodă a fost detronat de fiul săŭ Radu. Şi noĭ credem cu lucrul aşa a fost; dar orĭ-cum e demn de a şti că sfatul boerilor din ultimul an al domnieĭ luĭ Vlad, cu cel de sub Radu este maĭ tot acelaşĭ. In istoria politică a trecutuluĭ nostru numaĭ atuncĭ ne vom da samă de desele schimbărĭ ale domnilor, cînd vom şti starea partidelor boereştĭ a timpuluĭ, căcĭ vedem adesa lucrurĭ ciudate: domnĭ care eraŭ la cuţite servindu-să de acelaşĭ divan.

Iată boeriĭ luĭ Vlad Vodă şi Radu Vodă din 1493—1496:

Iunie 15, 1493 (Vlad Vodă)	1496 Aug. 4 (Radu Vod 15)
Drăghicĭ Stoĭca	Drăghicĭ Stoica
Crîstiĭan biv vornic	Barbul Cralevski
Pîrvul vel vornic	Crîstiian biv vornic
Staico logofăt	Pîrvul vornic
Tudor vistiĭar	Staĭco logofăt
Dancĭul comis	Tudor protovisternic
Dimitru peharnic	Danciul comis
Stroe spatar	*Dragomir* stolnic
Albu stolnic	Dimitru paharnic
Gospodin şi Radu stratorniţĭ	Stroe *mecĭonoşa* (spatar)
	Radu şi Dragomir stratorniţĭ

Cînd un domn vrăjmaş vine şi detronează pe altul—fie acela chiar tatăl săŭ—iar în divan îşĭ are pe toţĭ boeriĭ domnuluĭ detronat, apoĭ saŭ a fost o tradare din partea boerilor fruntaşĭ, nemulţemiţĭ cu bătrînul domn Vlad, saŭ a fost o abdicare din partea tătăluĭ pentru fiŭ la domnie. Orĭ cum să fi fost lucrurile,

prezenţa aceluiaşĭ divan sub doĭ domnĭ vrăjmaşĭ e o enigmă în istoria noastră politică, care ne tradează moravurile politice a boerimeĭ din secl. XV-lea şi XVI-lea

Din studiul de maĭ sus reiese următoarele:

a). După documentele publicate pînă acum să vede că Vlad Vodă Călugărul e o persoană distinctă şi de Vlad Ţepeş şi de Radu cel Frumos, dar că e frate cu amîndoĭ.

b). Basarab Laĭotă nu e tot una şi aceiaşĭ persoană cu Basarab Mlad zis şi Ţăpeluş.

c). Că dacă Stefan cel Mare s-a amestecat în afacerile lăuntrice ale Munteniеĭ, n-a luat pentru eĭ domnia Munteniеĭ, ci din contra a fost înşelat de fie-care domn Basarabă, ceia ce a dat mult de lucru domnuluĭ Moldoveĭ.

d). Că istoria Munteniеĭ are multe golurĭ de umplut, din cauza puţinelor izvoarelor publicate pînă acum. Muntenia are nevoe de un *Uricar* ca a luĭ T. Codrescu.

Dacă prin alăturarea datelor documentale din studiul de faţă a reuşit a elucida puţin încurcata istorie a Munteniеĭ de la 1472—1496, cetitorul primească acest studiŭ cu bună voinţă ca izvorît din rîvna de a contribui cu ceva la propăşirea studiilor istorice.

Iaşĭ 22 Decemvrie 1895.

ALEXANDRU PAPADOPOL-CALIMAH

Din istoria legislaţiuneĭ Moldoveĭ

La 1852, Theodor Codrescu avu fericita idee să scoată, în Iaşĭ, capitala Moldoveĭ, o publicaţiune periodică sub titlul de: *Uricarul, adecă adunare de urice, hrisoave, anaforale şi feliurite acte vechĭ atingătoare de istoria ţării.* El o tipări în tipografia sa, cu cheltuiala sa, adunînd cu sacrificiĭ însemnate documente vechĭ, publicîndu-le, şi dăruind multe, originale, arhiveĭ statuluĭ din Moldova. Această publicaţiune, ne-obositul eĭ fondator o urmă cu un zel vrednic de toată lauda, scoţind aproape an cu an, cîte un volum. Astă-zĭ *Uricarul* cuprinde XVII volume, de care toţĭ scriitoriĭ şi publiciştiĭ noştriĭ s-aŭ folosit şi se folosesc, în studiile lor. In anul trecut 1890, T. Codrescu publică un resumat chronologic pe XV volume, şi lucreadă tot înainte, iubind lucruĭ săŭ, fără vre-un folos material saŭ ajutor din partea cuĭ-va, la nevoile sale [1]).

La această publicaţiune am închinat şi eŭ o dinioară cîte-va pagine, respunzînd îndemnuluĭ ce Th. Codrescu îmĭ făcea.

Aşa, la 1857, am tradus şi am publicat în *Uricarul* luĭ Th. Codrescu, hrisovul domnuluĭ Moldoveĭ Scarlat Alexandru Calimah Voevod, din 1 Iulie 1817, prin care promulgă legea civilă a Moldoveĭ [2]), *Codicele Calimah.* Acest hrisov este de o mare

Nota Red. Acuma 1896 după moartea regretatuluĭ Th. Codrescu care ajunsese la al XXII-lea volum, fiul săŭ d-l Corneliŭ Codrescu a maĭ publicat încă treĭ volume, încheind ast-feliŭ seria I a Uricaruluĭ cu volumul XXV.

1. Scriam aceasta, sînt cîţĭ-va anĭ. Amicul meŭ Th. Codrescu, nu maĭ este în această lume.

2. Uricar. tom. IV, pag. 300—310. Iaşĭ 1857.

însemnătate, căcĭ el cuprinde istoria legislaţiuneĭ ţărilor noastre de la 1401, din zilele luĭ Alexandru cel Bun pînă la 1817. Am tradus apoĭ şi am publicat, la 1862, hrisovul aceluia-şĭ domn din Iunie 1817, prin care promulgă legile Moldoveĭ, atingătoare de epitropiĭ (tutele) şi de comisia epitropicească, legĭ care fac parte din codul Calimah [3]). Adunasem material, ca să scriŭ prelarg istoria codiceluĭ Calimah, lucrare care stă încă inedită prin hîrtiile mele; între actele ce adunasem sînt de însemnat relaţiunele luĭ Vodă Scarlat Calimah, despre codicele săŭ, cu universitatea de Oxford, cea maĭ veche universitate din Inglitera, şi părerile despre acest codice ale maĭ multor eruditĭ din acele zile. Ca introducere la studiul istorieĭ legislaţiuneĭ noastre, scrisesem *Originele dreptuluĭ în România*, pe care prietinul meŭ şi coleg B. P. Hasjdeŭ o publică în foaea sa periodică *Lumina*, ce eşia la 1863 în Iaşĭ [4]). Tot la 1862, am tradus şi am publicat *ţidula domnească* a luĭ Scarlat Calimah Voevod, din 1 Ianuarie 1818, prin care hotărea atribuţiunile, ierarhia şi drepturile jurisconsulţilor statuluĭ (*pravilist*, *nomofilax*) în Moldova, legiuind că-şĭ vor avea funcţiunea *pe viaţă*, şi că nu vor putea fi înlocuiţĭ decît la caz de demisiune din pricinĭ bine-cuvîntate, şi prin care numea atuncĭ, în această înaltă dregătorie, pe stolnicul Constantîn Skeleti [5]). *Nomofilax*, *pravilistul* făcea parte dintre boeriĭ divanuluĭ, îşĭ da părerea în interpretarea şi aplicarea legilor, şi de aceia să numea acum pe viaţă, ca să fie o închiezeşluire pentru împricinaţĭ. Nomofilax putea să aibă rang şi maĭ mare de *caminar*, avea drept la 21 scutelnicĭ, şi în caz de moarte văduva sa păstra dreptul la scutelnicĭ pe viaţă. Găsim, spre dovadă, în *izvodul pentru rangurile boerilor cercetate de obşteasca obicinuita adunare, încuviinţate şi întărite de domnul Moldoveĭ Mihail Sturza Voevod la 1834, sub No. 45* [6]), trecută pe *Comisoaia Elencu a mortuluĭ Nomofilax, cu drept de 11 scutelnicĭ, pentru care primeşte 165 leĭ pe sfert (adecă 660 leĭ pe an de la*

3. Uricar, tom. V, pag. 25—29. Iaşĭ 1862.
4. Lumina, an. I, trimestru III, No. 13—14. Iaşĭ 1863.
5. Uricar, tom. V, pag. 396—400. Iaşĭ 1862. Stolnicul Constantin Skeleti este bunul colonelilor Gheorghe, Scarlat, Nicu şi celor-alţĭ fraţĭ Skeleti, şi al foasteĭ soţiĭ a generalulul Racoviţă—Ortensia; colonelul Scarlat Skeleti, este astă-zĭ general de brigadă.
6. S-a publicat sub acest titlu la 1835. Eşiĭ, în tipografia Albineĭ (file 1—38) în folio mare.

vistierie [7]. Această *Comisoae Elencu* a trebuit să fie văduva pravilistului Moldoveĭ Anania Cuzanu.

Funcţiunea de *nomofilax*, adecă *pravilist*, *păstrător legiĭ*, *jurisconsult al statuluĭ*, ţinut din zile foarte vechĭ în Moldova. Această funcţiune a ţinut pînă la 1862, cînd să înfiinţă înalta curte de justiţie şi de casaţie, şi cel de pe urmă jurisconsult al statuluĭ în Moldova a fost neuitatul A. Papiŭ Ilarian, cum îmĭ aduc foarte bine aminte, fiind eŭ pe atuncĭ, la 1862, membru curţeĭ de apel din Iaşĭ. Găsim, la 1806, în zilele luĭ Alexandru Moruz Voevod, nomofilax (pravilist) în Moldova, pe eruditul *Toma Carra* (Θωμᾶς Κάῤῥα) care a compus următoarea carte de legĭ, pentru judecătoriĭ Moldoveĭ: Πανδέκτη ἤ σύνταγμα συνοπτικὸν τε καὶ μεθοδικὸν πασῶν τῶν ἐν τοῖς Βασιλικοῖς διατάξων. Ἐπιταγῇ τοῦ υψηλοτάτου, εὐγενεστάτου καὶ σοφοτάτου Αὐθέντου καὶ Ἡγεμόνος μεγαλοπρεπεστάτου πάσης Μολδοβλαχίας Κυρίου Κυρίου Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου Μορούζη βεοβόδα, συναρισθὲν ὑπὸ Θωμᾶ Κάῤῥα τοῦ παχαρνίκου. Καὶ εἰς τρία μέρη διαιρεθέν. Ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαβίας 1806 κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον.

adecă:

Pandecte saŭ sistem scurt şi metodic cuprinzător tuturor prescripţiunilor din Vasilicale. Din porunca pre-înalţatuluĭ, de bun neam şi pre învăţatuluĭ domn şi stăpînitor a toată Moldo-Valahia pre strălucituluĭ Alexandru Constantin Moruz Voevod, alcătuit de Toma Carra paharnicul. Şi în treĭ părţĭ împărţit. In Iaşiĭ Moldoveĭ, 1806 în luna Aprilie.

Această importantă carte să păstrează manuscrisă în biblioteca universităţiĭ de Iaşĭ. Ia să compune din 560 de file, osebit prefaţa.

Mihail Kogălniceanu a studiat-o, şi pe coperta de la începutul manuscrisuluĭ, să citeşte următoarea însemnare a sa:

Codica de legĭ originală a Domnuluĭ Alexandru Moruzi.

(Subs.) *M. Kogălniceanu.*

Profesorul Constantin Erbiceanu a scris despre această carte de legĭ, care în Moldova să zicea: *Pravila luĭ Moruz* [8])

---

7. Izvorul citat maĭ sus, pag. 28, No. 9, sub rubrica: *Cucoana văduva Comisoae.*

8. Revista teologică, tom. III, pag. 215 Iaşĭ. Despre *Toma Carra* vorbeşte şi Vodă Scarlat Calimah în hrisovul săŭ de promulgarea codiceluĭ civil din 1817, citat maĭ sus (Uricar. IV. 300—310).

Sub Domnia luĭ Scarlat Calimah Voevod (1812—1819), s-aŭ distins în dregătoria de nomofilax al Moldoveĭ, *Christian Flechtenmaher*, adus de Vodă Scarlat Calimah, la 1812, din Transilvania, *Andronachi Donicĭ*, *Anania Cuzanu*, obicinuit zis *Anania pravilistul* şi *Constantin Skeleti*. Aceştia aŭ lucrat şi aŭ ajutat pe Vodă Calimah la elaborarea codiceluĭ săŭ, cu Costachi Conachi, cu mitropolitul Veniamin, cu visternicul Petrachi Negri, tatăl luĭ Costachi Negri, cu logofătul Grigoraş Sturza, tatăl luĭ Vodă Mihail Sturza, şi cumnat al luĭ Vodă Scarlat Calimah, căcĭ soţia luĭ Grigoraş Sturza era domniţa Marghioala Calimah, sora luĭ Vodă Scarlat Calimah, cu logofătul Iordachi Ghica, cu vornicul Mihail Sturza, în urmă domn Moldoveĭ, şi cu alţĭ boerĭ. *Andronachi Donicĭ*, jurisconsult, elenist şi latinist, ajuns şi la demnitatea de logofăt mare al Moldoveĭ, îşĭ făcuse studiile, sub dascalĭ vestiţĭ, la academia domnească din Iaşĭ. La 1814 Andronachi Donicĭ a tradus romîneşte şi a tipărit, în Iaşĭ, în tipografia sfinteĭ mitropoliĭ, din îndemnul domnuluĭ Scarlat Calimah şi al mitropolituluĭ Veniamin Costachi, *Vasilicalele*, legea bătrînească a Moldoveĭ, adoptată la noĭ, din zilele luĭ Alexandru cel Bun. Cartea luĭ Andronachi Donicĭ, are următorul titlu: *Adunare cuprinzătoare în scurt din cărţile împărăteştilor pravilĭ, spre înlesnirea celor ce să îndeletnicesc întru învăţătura lor, cu trimiterea către cartea, titlul, capul şi paragraful împărăteştilor pravilĭ. Acum întăĭ tipărită cu pozvoleniea pre înaltuluĭ domn şi stăpînitor Moldoveĭ Scarlat Alexandru Calimah Voevod, şi cu blagoslovenia pre-o-sfinţituluĭ mitropolit al Moldavieĭ Kirio Kirio Veniamin.*

Alcătuită cu osteneală şi osirdie de boiarul Moldavieĭ Andronachi Donicĭ.

Iaşĭ 1814 în tipografia sfinteĭ mitropoliĭ.

Această lucrare e foarte importantă, şi-ĭ precedată de o carte de închinare către mitropolitul Veniamin şi de o *predoslovie, saŭ povăţuire spre înţelegerea cărţiĭ.*

Multe însemnărĭ despre *obiceiurile pămîntuluĭ* în Moldova, întovărăşesc cartea luĭ Donicĭ. Andronachi Donicĭ era atît de învăţat în cunoştinţa legilor şi atît de vestit, încît să zicea prin ţară, despre el:

„Dacă aĭ vre-o judecată,
„Mergĭ la Donicĭ de te-arată ;
„Că el ştie şi-n pilaf.
„Se găsească un paragraf.“

Andronachi Donicĭ făcuse studiĭ adîncĭ în drept şi cunoştea bine limbile latinească şi elinească. Insuşĭ el, în *predoslovia* (prefaţa) cărţiĭ sale, zice: *„M-am povăţuit din învăţătura instituţiunitor care am cîştigat în vrîsta tinereţelor mele în limba latinească* [9]).

Christian saŭ Hriste Flechtenmaher, doctor în drept şi în filosofie, Sas din Transilvania, barbat foarte erudit. Adus de Vodă Scarlat Calimah, la 1812, din Transilvania, el fu numit nomofilax, pravilist, şi servi Moldoveĭ cu inimă şi cu mult succes. Flechtenmaher aŭ fost pravilist Moldoveĭ de la 1812 pînă la 1840, cînd să săvîrşi din viaţă, în Iaşĭ. De la 1833 să învoi a deschide în Iaşĭ, în limba romînească, *un curs privat de ştiinţa legilor romîne*, şi iată cum să esprimă *Epitropia scoalelor* în adresa sa oficială.

„Privind la vrednicia şi deplinătatea a învăţăturilor a d-sale legistuluĭ (nomicos) Хрісте Флехтенмахер din Transilvania, carele în curgere de *opt-spre-zece anĭ* n-aŭ încetat a da aice publice dovezĭ de cunoştinţa legilor, *fiind asemene şi la alcătuirea condiceĭ politiceştĭ împreună lucrător*; epitropia înpărtăşindu-l cu titlul de *estra-ordinar profesor al gimnasiuluĭ Vasilian*, l-aŭ împuternicit a deschide, în limba romînească, un *curs privat de ştiinţa legelor romîne*, ce să va încheia în diastimă de doĭ anĭ *pentru un hotărît număr de tinerĭ din starea boerească*, carĭ vor împlini condiţiile pentru aceasta statornicite; aşa dar iubitoriĭ de această ştiinţă, să arate dorinţa lor înscris către *eforia scoalelor*“ [10]).

Osebit de adîncele sale cunoştinţĭ juridice, Flechtenmaher cunoştea bine limba germană, latină, elină, franceză şi romînă. Aceĭ carĭ doresc să aibe o idee despre erudiţiunea sa, pot consulta treĭ condicĭ voluminoase, scrise cu mîna sa, care să păstrează în biblioteca Academieĭ romîne:

1. *Condica d-sale caminar Flehtenmaher, jurisconsultul statu-*

9. Un volum în 4' pagin. 1—184 şi cu prefaţă din 20 pagine, Iaşĭ 1818.
10. Supliment la No. 33 al *Albineĭ Romăneştĭ*, din 1830, Iaşĭ.

luĭ pe anul 1819—1830, Conţinînd studiĭ şi note, scrise greceşte, latineşte, franţuzeşte şi nemţeşte, cu mîna luĭ Flechtenmaher [11]).

2. *Condica ds. caminar Flehtenmaher jurisconsult statuluĭ pe anul 1835*, însă urmează şi pe alţĭ anĭ [12]).

3. *Portativ*, o condică voluminoasă cu fel de fel de memoriĭ şi de explicărĭ a paragrafilor codiceluĭ Calimah, franţuzeşte, nemţeşte, greceşte şi latineşte [13]).

In arhivele Academieĭ romîne, să maĭ păstrează în original o întrebare a vornicieĭ obştieĭ din Iaşĭ *către cinstit dumnealuĭ pravilist Flehtenmaher* din 9 August 1820 :

„Pentru o femee ce rămîne văduvă, avînd copiĭ şi în urmă să însoţeşte prin al doile cununie cu alt barbat,—de să cuvine a să împărtăşi, acea femee, şi din rămasa avere a mortuluĭ barbatuluĭ eĭ, luînd parte cît unul din fiiĭ săĭ, saŭ ba?"

(Subscris) Drakaki Roset, Vel Vornic, şi răspunsul în original, scris întreg cu scrisoarea sa frumoasă, şi subscris de Flehtenmacher, sub întrebarea vornicieĭ obştieĭ.

„Către Cinstitata Vornicie Obştieĭ,

„După pravila cuprinsă în § 957 din *Condica politicească*, numaĭ atunce să împărtăşeşte văduva ce are copiĭ, din clironomia a mortuluĭ barbatuluĭ eĭ, luînd parte cît unul din fiĭ, cînd nu să însoţeşte de al doile. Asemine şi pentru ipovolul, căcĭ după legiurea cuprinsă în Armenopul, Cartea I. titlul 10. § 4, femeiĭ, ce să însoţeşte prin al doile cununie, nu să dă ipovolon."

1820 Aprilie 10.

(Subscris) „Christian Flehtenmaher, pravilist."

Pe *Constantin Skeleti*, Vodă Scarlat Calimah îl califică cu laudă: *„barbat erudit şi esperimentat în legĭ* [14]).

Anania Cuzanu obicinuit zis: *Anania pravilistul*, a fost un barbat erudit şi jurisconsult de frunte. El a fost şi profesor la Academia domnească din Iaşĭ, cum să vede subscris în lista de prenumeraţĭ la cartea grecească Σύνοψις tipărită în Iaşĭ la 1813. Eŭ posed un exemplar al codiceluĭ Calimah, care a aparţinut luĭ Vodă Scarlat Calimah, bunul meŭ, cercetat din

---

11. Biblioteca Academieĭ romîne, manuscris No. 10.
12. Biblioteca Academieĭ romîne, mansucris No. 11.
13. Biblioteca Academieĭ romîne. La manuscrise.
14. Ţidula domnească din 1 Ianuarie 1818 citată maĭ sus.

poronca sa, și adeverit cu pecetea domnească și cu iscălitura jurisconsultuluĭ Moldoveĭ Anania Cuzanu, așa:

Κατ' ἐπιταγὴν ὑψηλὴν ἐπιθεωρήσας ὑποφαίνομαι
Ἀνανίας Κουζάνος νομοφύλαξ

Adecă: *Din înalta poroncă am revădut și iscălesc.*
(Subscris) *Anania Cuzanu nomofilax.*
(L. P. D.)

* * *

Cu altă ocazie, imĭ propun să scriŭ o notiță biografică despre praviliștiĭ Moldoveĭ: *Cuzanu, Carra, Skeleti și Flehtenmacher.*

Astăzĭ public tradurea făcută de mine la 1862, râmasă pînă acum inedită, prin hîrtiile mele, a cărțiĭ de închinare a domnuluĭ Moldoveĭ Scarlat Calimah Voevod, prin care a inchinat, la 1816, cînd a promulgat, legea sa civilă: *codicele Calimah*, părinteluĭ seŭ Alexandru Calimah Voevod, care domnise și el în Moldova, de la 1795 pînă la 1799. Această carte domnească, să află tipărită grecește în fruntea frumoaseĭ edițiĭ greceștĭ a codiceluĭ Calimah, tipărit la 1816—1817, în tipografia monastireĭ Treĭ-Ierarhĭ din Iașĭ, cu litere noue, aduse din Italia la 1813, spre înzestrarea aceste tipografiĭ romîneștĭ, de vestitul profesor din academia domnească din Iașĭ *Manuil Bernard.* Acest Manuil Bernard, venit în Moldova de la insula Creta, a fost un barbat foarte erudit, cunoscător de maĭ multe limbĭ; îșĭ făcuse studiile în universitățile din Germania și de la Roma, și a fost profesor la Academia domnească din Iașĭ. Cele întăĭ cărțĭ greceștĭ scoase din această tipografie, de Bernard, a fost: 1⁰ la 1813 Σύνοψις adecă Ceaslov, în 16⁰, foarte elegant din 420 pagine; la sfîrșitul cărțeĭ el să subscrie: Μανουὴλ Βερνάρδος Κρὴς ἐνεργὸς καὶ ἐπίτροπος τῆς τυπογραφίας ταύτης, adecă: *Manuil Bernard Creteanul, organizator și epitrop al acesteĭ tipografiĭ.* 2⁰ La 1814 Θηκάρι, adecă o colecție de imnurĭ și de rugăciunĭ la Sfînta Treime, tipărită după comanda și cu cheltueala mînastireĭ Russicon de la Muntele Athos. Acest manual de rugăciunĭ, să tipărise întîĭ la Veneția, la 1643, de un cuvios călugăr. 3⁰ La 1814 aprilie 23, o mică broșură, în 16⁰ din 18 pagine, sub titlu Ἠθικὰ τινὰ ποιημάτια, adecă: *Cîte-va micĭ poeme morale.* Această broșură, Manuil Bernard o închină unchiuluĭ meŭ *Luminăreĭ*

Sale beĭzedea Alexandru Calimah, fiul luĭ Vodă Scarlat Calimah, care-şĭ făcea studiile în *Academia domnească din Iaşĭ*, şi această broşură cuprinde următoarele poeme scrise cu eleganţă: a) *Odă contra invidieĭ* (ᾠδὴ κατὰ τοῦ φθόνου) compusă de Beĭzadea Scarlat Ghika, efor al acesteĭ tipografiĭ b) *Despre rabdare* (περὶ ὑπομονῆς) compusă tot de acesta. c) O idilă: *Noroc saŭ înţelepciune* (τύχη ἢ σοφίας κτῆσις) compusă de savantul Dimitrie Gobdela, doctor în litere şî în filozofie de la universităţile Ungarieĭ şi ale Germanieĭ, profesor la Academia domnească din Iaşĭ, reposat la Iaşĭ la 1831. d) *Despre prietenie* (περὶ φιλίας) compusă de *Manuil Bernard*. Această broşură, Bernard, o oferi, unchiuluĭ meŭ beĭzadea Alecu Calimah, de ziua de 1 Maĭ 1814, cum să vede însemnat pe exemplarul oferit, pe care-l posed. e) Κώδηξ πολιτικὸς τοῦ πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας: adecă: *Codice civil al principatuluĭ Moldavieĭ*. 1816.—Bernard a fost un profesor luminat şi tipograf forte iscusit. El tipări multe cărţĭ. Ediţia grecească a codiceluĭ Calimah, din 1816 e foarte frumoasă. Armele Moldoveĭ de pe pagina cu titlul cărţiĭ şi spiţa de neam, sînt litografiate de *Dimitrie Contoleo*, iar portretul luĭ Vodă Scarlat Calimah din fruntea cărţiĭ, şi marca ţinuturilor Moldoveĭ sînt scoase de pictorul şi litograf *I. Bero Ludovicus Kreüchely de Schwerdtberg*, şi gravate de *Blasius Höfel*. Tipografia aceasta, înfiinţată de Bernard în Iaşĭ, avea de eforĭ pe beĭzadea Scarlat Ghika şi pe doctorul in medicină Eustatie Rolla, obicinuit zis *Doctorul Eustatie*, tatul neuitatuluĭ Costachi Rolla, iar de epitropĭ pe însuşĭ Bernard şi pe doĭ neguţitorĭ din Iaşĭ: Anastasie Mihail Ghiţă, şi Panaiot Dioghenidi [15]).

Cartea de închinare din fruntea codiceluĭ Calimah, e scrisă în cea maĭ elegantă limbă elină. Iată traducerea eĭ întocmaĭ!

„Pre-Înălţate Doamne,
„Pre-respectabile şi
„Pre-iubitule al meŭ părinte!

„Iată folosul dobîndit de la creşterea şi de la învăţătura ce mi-aĭ dat Tu, părintele meŭ! Iată rodurile luminatelor Tale silinţĭ! Iată cugetările tale măreţe, ce sfîrşit aŭ avut: Tu priveştĭ în această carte, *Codicele de legĭ*, ce dintru început

15. Alexandru Papadopol-Calimah Istoria tipografieĭ în ţările romîneştĭ (inedit) unde reproduc toate documentele în sprijin.

doreaĭ să să elaboreze, cînd domneaĭ cu fală în aceasta de Dumnezeŭ păzită țară, fiindu-Ți milă de supușiĭ Tăĭ cari sufereaŭ asuprîrile lăcomieĭ, — Codice, pe care acum îl vezĭ început și sfîrșit prin Mine, și pe care Eŭ îl închin Înălțimeĭ Tale. Primește dar cu bunăvoință această închinare, căcĭ eŭ închin Ț ie acest Codice cu drept cuvînt deoarece este drept și cuviincios, ca lucrările fiilor să fie închinate părinților, maĭ ales cînd aceștia aŭ dorit ceĭ întîĭ, și sînt împreună solidarĭ la acele lucrărĭ. Iar primind lucrarea mea, să nu încetezĭ, Pre-„respectabile al meŭ părinte! de a o bine cuvînta des, și cu multe urărĭ,—ca această lege să fie spre folos, și să fie mîntuitoare Moldavieĭ, și ca, în viitor, nime să nu maĭ făptuiască nedreptățĭ în țara accasta, și să nu maĭ aĭbe purtărĭ rele! Aceasta a fost ținta noastră de căpitenie, în lucrarea de față, *căcĭ eŭ mă îngrijesc mult de Moldova, și mult și cu tot dinadinsul. Te îngrijeștĭ și Inălțimea Ta de ia, deoarece, nu numaĭ că Te-aĭ arătat adevărat părinte al Moldoveĭ, în zilele Domnieĭ Tale, dar eștĭ și adevărat cetățean Moldovan, și te pogorĭ din patrioțĭ neaoșĭ Moldovenĭ, căcĭ din Moldova (cum toțĭ știŭ) izvorînd, aĭ dat odraslelor Tale neamul Calimahesc, pogorîndu-Te de a dreptul din vechĭ și neaoșĭ strămoșĭ, care aŭ strălucit în Moldova prin virtuțĭ și prin fapte bine cuvîntate de Dumnezeŭ, și aŭ fost patrioțĭ bunĭ și domnĭ bine făcătorĭ.*

Iar noĭ, atît acest bine credincios popor, domniea căruia Ne este încredințată, cît și urmașiĭ Tăĭ, fiindu-Țĭ recunoscătorĭ pentru multele și marile Tale facerĭ de bine, pe care le-am avut de la Înălțimea Ta, Ne rugăm Celuĭ Pre-Înalt și-Țĭ urăm: Să trăeștĭ anĭ îndelungațĭ, Bunule Domnitor și Părinte Bun, și să fiĭ fericit întru toate, și să vezĭ împlinindu-se toate dorințele Tale despre noĭ.

„Al Tăŭ recunoscător fiŭ
(Subscris), *Scarlat Caalimah.*"

Cu publicarea acesteĭ cărțĭ de închinare, să complectează toate actele care întovărășesc edițiunea codiceluĭ Calimah din 1816—1817, traduse toate de mine la 1857 și 1862.

În această carte domnească de închinare, Vodă Scarlat Calimah revindică cu mîndrie și amintește, origina sa de neaoș Moldovan, origină pe care o arată și letopisețul Moldoveĭ al Spa-

taruluĭ Ioan Canta [18]), şi istoria Fanarulul care numeşte pe marele dragoman Enaki Calimah, întemeetorul caseĭ domneştĭ Calimaheştĭ: Γιαννάκης Μπογδάνος, adecă *Enake Moldovanul* [19]).

* * *

Codicele Calimah care a fost legea civilă a Moldoveĭ de la 1 Iulie 1817 pînă la 1 Decemvrie 1865, cînd să înlocui şi el şi codicele Caragea şi legea luĭ Armenopulo care domnea în partea Basarabieĭ supusă Moldoveĭ, prin Codicele mareluĭ domn şi cel întîĭ domn al Romînieĭ unite Alexandru Ioan I (Cuza), a fost elaborat întîĭ în limba grecească, cunoscută din vechĭ în divanurile ţăreĭ, deoarece judecătorii supremĭ chibzueaŭ, pînă la 1817, după *Vasilicale*, după *Ius Graeco-Romanum*, după *Teofil Anticensorul*, parafrastul institutelor luĭ Justinian, din secolul VI, şi după *Armenopulo*, legĭ ce nu eraŭ traduse romîneşte; iar *obiceiurile pămîntuluĭ*, care aveaŭ o mare parte în administratraţiunea justiţieĭ, boerii divanurilor le invocaŭ prin tradiţie, pastrate în cărţile de judecată, trecute în condicele divanurilor şi în hrisoavele domneştĭ de maĭ nainte. Găsesc prin arhive multe hotărîrĭ care zic aşa: *„în puterea vechiuluĭ obiceiŭ al Ţăreĭ şi a pravililor, hotărîm* . . . . [20]) *Pravile* să înţeleageaŭ *Vasilicalele* şi *pravila* luĭ Vasile Lupu Voevod, tipărită romîneşte în Iaşĭ, la 1646. Aceasta din urmă era în vigoare, în timpiĭ din

18. Letop. Moldov. tom. III, pag. 183—184, edit. princeps.

(19) Alexandru Papadopul Calimah. Dare de seamă despre scrierea luĭ Atanasie Comnen Ipsilant Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα, βιβλίον Η'. καὶ Θ'. καὶ Ι' ἤτοι τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, în analele Academieĭ romîne, sesiunea generală a anuluĭ 1880. Seria II, tom. II, Sect. II, pag. 472 nota 1. Bucureşti 1881,—şi Alexandru Papadopul Calimah, Notiţă istorică despre oraşul Botoşanĭ, în analele Academieĭ romîne, seria II, tom. IX, Sect. II pag. 142—143, Bucureştĭ 1887.

Gheorghe Asaki care trăia în zilele luĭ Vodă Scarlat Calimah scrie: *„Domnitorul Scarlat Calimah era om cu învăţătură şi cu afecţie pentru ţară, de unde să trăgeaŭ strebuniĭ luĭ* (Gheorghe Asaki în autobiografia sa).

Familia domnilor *Calimah*, era devotată Francieĭ. Un raport al Generaluluĭ Sebastiani către impăratul Napoleon I zice: „Dintre toate familiile care aŭ domnit în Moldova, singură devotată şi credincioasă Francieĭ, este familia domnilor *Calimah*. Voiŭ publica acest lung raport al Generaluluĭ Sebastiani şi alte relaţii de ale miniştrilor Francieĭ despre domniĭ *Calimah* (Francejiĭ scriŭ *Callimaki*).

20. d. e. din 1814, reprodusă de T. Codrescu, în Uricar tom II, pag. 5. Şi în Valahia tot aşa urmaŭ divanurile ţăriĭ. Ele să maĭ bazaŭ încă pe *pravila luĭ Mateĭ Basarab din 1652* (a să vedea şi hrisovul luĭ Vodă Caragea

urmă, numaĭ în unele părțĭ ale eĭ, cele-lalte fiind căzute în *neîntrebuințare* (desuetudo) ca nepotrivite cu timpul. Existaŭ și unele legĭ speciale scrise din capul loculuĭ și promulgate romînește, d. e. *Așezămîntul țăriĭ Moldoveĭ* din 1741 de Constantin Nicolae Mavrocordat Voevod, *Sobornicescul hrisov* de la 28 Decemvrie 1785, din zilele luĭ Alex. Mavrocordat, tipărit la 1785 în Iașĭ, maĭ multe legĭ administrative, financiare și altele. Așa și la 28 Martie 1815 chiar Vodă Scarlat Calimah a promulgat și publicat o lege, romînește, votată de oșteasca adunare, în cursul aceluĭ an, sub titlul: *Rîndueala Acaeturilor*, adecă a taxelor și a cheltuelilor de judecată, în materie de judecățĭ și de procedură civilă și criminală, și de aducerĭ la îndeplinire, și de mezaturĭ, în 38 de capitole, care s-a tipărit în Iașĭ la 1815, în broșurĭ de cîte 18 file în 4⁰ mare, și s-a trimes pe la toate dregătoriile țăriĭ. Eŭ posed un exemplar investit cu pecetea domnească și contrasemnat de Iordachi Ghika mare logofăt al Moldoveĭ la 28 Martie 1815. Andronachi Donicĭ traduse la 1814 romînește și publică în Iașĭ, cum am zis maĭ sus, în prescurtare, *Vasilicalele*, legea bătrînească a țăriĭ. Că Vasilicalele aŭ fost legea bătrînească a țăriĭ, adoptată din zilele luĭ Alexandru cel Bun, să dovedește și din următoarele dispozițiunĭ votate de obșteasca adunare la 1832: „Toate judecățile în pricinĭ politiceștĭ (civile) să vor face pe temeiul condiceĭ principatuluĭ Moldoveĭ, publicarisită în anul 1817 Iulie 1. Iar la pricinile neprevăzute la condica politicească, și la acele împrotivitoare Vasilicalelor, *să vor lua de pravăț în hotărîrĭ, legiuirile Vasilicalelor*, încît ele sînt potrivite cu *obiceiurile pămîntuluĭ* [21])." O mulțime de hotărîrĭ și de hrisoave foarte vechĭ, să păstrează în arhiva statuluĭ din Iașĭ, care hotăresc pricinĭ, citînd dispozițiunile *Vasiliclealor*. Am văzut

---

din 1817 pentru promulgarea Codiceluĭ seŭ). Se maĭ consultă încă *prescurtarea legilor* (Νομικὴ Ἐπιτομή) a Impăraților Leon și Constantin, pe care eruditul Meletie Sirigu, cu ocazia petrecereĭ sale în Moldova și în Valahia, cînd a luat parte ca reprezentant al patriarhiiĭ ecumenice la soborul din Iașĭ din 1642, a tradus-o spre, maĭ bună înțelegere în limba modernă grecească, din îndemnul luĭ Constantin Vodă Basarab (Sathas, Νεοελληνικὴ φιλολογία, pag. 260. Athenae 1868). Maĭ era încă în Valahia *pravila luĭ Alexandru Ipsilant*, promulgată, și tipărită grecește și romînește, în Bucureștĭ, la 1780.—Despre această pravilă vorbește *Carra*, Conventionalul, în cartea sa: Histoire de la Moldavie et de la Valachie, pag. 186. Iassy, 1777. In Moldova se maĭ refereaŭ judecătoriĭ înainte de 1817, și la *legea luĭ Vasile Lupu Voevod, din 1646*

în arhiva Statuluĭ din Iaşĭ, pe la 1855, o hotărîre internaţională de o serioasă eruditiune: la 1812 cînd cu ripirea Basarabieĭ, mulţi stăpînĭ de moşiĭ, remăsese tot în Moldova dincoace de Prut, cu domiciliul lor şi cu alte moşiĭ. Atuncĭ să născu o mare chestie: la ce regim, la ce statut real şi personal, să fie supuşĭ, eĭ şi moşiile lor. Să rîndui o comisie înaltă internaţională: domnul Moldoveĭ, Scarlat Calimah, rîndui din partea Moldoveĭ pe marele logofăt Costachi Conachi, iar împăratul Rusieĭ pe generalul Insoff. Aceştiea dădusă o hotărire, care fusese consacrată de ambele părţĭ, şi acea hotărîre, toarte voluminoasă, să bazează în cursul eĭ pe *Vasilicale* şi pe *Ius Graeco-Romanum*, citînd texturile latineşte. Păcat, că prolixitatea acestuĭ act important, m-a oprit, atuncĭ, de a scoate o copie de pe el. Să consultaŭ, cum am pomenit maĭ sus, la divanurile ţăriĭ, pe lîngă Vasilicale, cartea *Ius Graeco-Romanum*, *Teofil Anticensorul* şi maĭ des *Armenopulo*, ca maĭ scurt. *Ius Graeco-Romanum* să consulta în vechia, aproape singura, ediţie greco-latinească din 1596 (Francofurti); *Armenopulo*, în ediţiunea din 1540 în limba vechie elină, iar în timpiĭ maĭ modernĭ în ediţia scoasă în Veneţia în limba modernă grecească, de Alex Spanos, la 1777 [22]). Armenopulo era foarte uzitat prin divanurile Moldoveĭ. Şi astazĭ încă, în Basarabia, *Armenopulo*, a rămas legea aceleĭ părţĭ, din zilele pe cînd Basarabia nu să rîpise încă din trupul Moldoveĭ. Armenopulo era consultat şi prin divanurile Valahieĭ, şi hotăririle divanurilor să bazaŭ pe el, cum dovedesc maĭ multe cărţĭ de judecată, de exemplu: anoforara boerilor din 1763 [23]). *Teofil Anticensorul*, Ἰνστιτοῦτα Θεοφίλου, să consultă în ediţiunea scoasă de V. Zuichem, la 1534, la Basilea, iar maĭ în urmă în ediţiunea luĭ G. O. Reitz (Haga, 1751, 2 volume în 4°) cu traducere latinească. Aceste amănuntele le cunosc din exemplarele ce să găsesc pe la familiile boerilor vechĭ aĭ divanurilor ţăriĭ, cu semnăturele lor pe scoarţă, şi cu multe însemnărĭ şi lămurirĭ juridice. Aşa, eŭ posed un exemplar al cărţiĭ de legĭ *Iuris Graecoromani tam canonici quam civilis, tomi duo*, din vestita tipografie *Petri Fischeri*

21. Reglement Organic al Moldoveĭ, cap. VIII. secţ. II, art. 318. alin. 2.
22. A R. Rangabé, Histoire littéraire de la Grèce moderne, tom. I, pag. 72. Paris 1877.
23. Tocilescu, Arhiva romină. Documente istorice, seria 1, pag. 102 Bucureşti 1860.

(Francoturti, 1596) care a fost a boerului divanului Moldoveĭ Ioniţă Paladi, şi pe care mi l-a dăruit fiul săŭ reposatul Ion Ioniţă Paladi, la 7 Maĭ 1878, la moşiea sa Suseniĭ, din judeţul Tutoveĭ. Acest exemplar a servit la judecăţĭ, cum dovedesc maĭ multe însemnărĭ scrise pe el de Ioniţă Paladi şi de Constantin Paladi vornicul, tatăl luĭ Ioniţă Paladi, şi de alţĭ boerĭ şi arhiereĭ maĭ nainte de aceştia.

Codicele Calimah a fost promulgat, cum am zis, la 1 Iulie 1817. El a fost în mare parte redactat şi scris de însuşĭ domnul Scarlat Calimah, care numise la 1815 o comisie de elaborare, cu care a lucrat şi el, şi apoĭ l-a supus obşteşteĭ adunărĭ. E probabil că materialul începuse a să aduna de prin zilele tatăluĭ săŭ Alexandru Calimah Voevod, adecă de pe la 1795—1799, cum pare că ar rezulta din cartea de închinare de maĭ sus.

La 1816 consilierul de curte Pavel Sfinin **Павелъ Свиньинъ**, însărcinat de ministerul de externe rusesc, a făcut o descriere despre starea Basarabieĭ, care ni să rîpise la 1812. El prezintă voluminosul săŭ raport, la 1 Iunie 1816 sub titlu: **Описаніе Бессарабской Области составлено вѣдомства Государственной коллегіи иностранныхъ дѣлъ надворнымъ совѣтникомъ павломъ Свиньинымъ 1816 года 1го Іюня.** [24]) La acest raport, consilierul de curte Sfinin zice despre codicele Calimah, următoarele: „In trecutul an 1815, Vodă Calimah a numit un comitet pentru adunarea *tuturor legilor şi a obiceiurilor Moldavieĭ, în materie civilă şi criminală, cîte eraŭ în videre de patru seculĭ,* cu arătarea ramureĭ şi a izvoruluĭ lor. *Partea întîĭ* a acesteĭ legislaţiĭ s-a tipărit acum (1816) la Iaşĭ, în limba grecească, *şi tot acum se traduce în limbă moldovenească*" [25]). Cînd Sfinin zice *partea întîĭ,* înţelege partea care conţine legea civilă, codicele civile, căcĭ partea a doua, adecă legea criminală, s'a elaborat tot de acel comitet, la 1820, sub Mihail Suţu Voevod, şi s-a publicat la Iaşĭ la 1825, sub Ioniţă Sturdza Voevod. Postelnicul Manolachi Drăghicĭ, contimpuran al luĭ Vodă Scarlat Calimah şi membru în

---

24. **Записки Одесскаго Общества Исторіи и древностей**, tom. VI, pag. 224. Memoriul consilieruluĭ de curte Pavel Sfinin să cuprinde, de la paginele 175 pînă la 320. Lucrarea e foarte importantă pentru istoria şi statistica Moldoveĭ şi în special a Basarabieĭ. Eŭ am tradus'o romîneşte, şi o voiŭ publica curînd.

25. Vedĭ art. 318 din Reglementul organic al Moldoveĭ, Cap. VIII.

adunarea obștească din acele ḑile, scrie despre acest domn și despre codicele săŭ, urmtoarele: „Scarlat Calimah Voevod a fost un om învățat, blînd și cu minte, dar pre-îndurător asupra făcătorilor de rele, încît *nicĭ o execuție de moarte n-a decretat în tot cursul domnieĭ-sale*, osîndind pe vinovațĭ numaĭ la pedepse trupeștĭ [25]) din care pricină tâlharii să înmulțisă cu un chip îngrozitor în toată țara; că pe lîngă hoțiĭ de codru ce s-aŭ ivit sub multe căpitenii, maĭ vărsătorĭ de sînge de cît Bujor, să plodisără și o mulțime de potlogarĭ în toate părțile prin tîrgurĭ și prin sate, pînă ajunsese de tăia pungile oamenilor de la brîŭ, ziua mare pe uliță, și nu-ĭ putea stîrpi, pentru că zapciiĭ prinzîndu-ĭ îĭ globea și le da drumul, din molătatea guvernuluĭ.

„*Domnul Scarlat Calimah să ocupa mult cu scrisul*, din care pricină venise la o monotonie trîndavă.

„*Vodă Calimah a copiat condica politicească* în dialectul grecesc, *adunînd-o din Vasilicalele*, care multă vreme s-a numit *Pravila luĭ Calimah*, după ce a tipărit-o. Nu să putea însă întrebuința la pricinĭ, că nu o înțelegea maĭ nicĭ unul din judecătoriĭ ceĭ vechĭ, și nicĭ să obicinuia a să pune paragrafurĭ în hotărîrĭ, întemeindu-să diecií divanuluĭ, care scrieaŭ cărțile de judecată și anaforarele, maĭ mult pe *obiceiul pămîntuluĭ*, ca să-și iee îndreptare. Eșind apoĭ înaintea domnuluĭ, el cerceta pricina *după pravila sa*, și arata boerilor deosebirea uneĭ hotărîrĭ legiuite, de acele făcute fără nicĭ un temeiŭ, după simpla socotință a judecătorilor.

„In domnia luĭ Scarlat Calimah s-aŭ adus cartofele în țară din Transilvania, visternic fiind logofătul Grigoraș Sturza, (cumnatul luĭ Vodă Scarlat Calimah), tatăl luĭ Sturza Voevod și *s-aŭ întrebuințat mare silință din partea guvernuluĭ, până aŭ înduplecat pe săteni de a să da la această muncă* [26])."

Trebue să însemn aice că în elaborarea codiceluĭ săŭ, Vodă Calimah și sfetniciĭ săĭ aŭ consultat mult și legea civilă promulgată de împăratul Austrieĭ Francîsc I, la 1 Iunie 1811, tipărită romînește în Cernăuțĭ la 1812 și întrată în vigoare la 1 Ianuarie 1812 sub titlu: картѣ леџилор пракилилѡр де

---

25) Adecă la bataie.

26. Postelnicul Manolachi Drăghicĭ, Istoria Moldoveĭ pe timp de 500 anĭ, pînă în zilele noastre, tom. II, pag. 105—107 Iașĭ 1857.

ѡбщіе пъргърещіе пентрꙋ тоате църиле мощенитоаре немцещи ал монархіеи аꙋстрічещи.

Чернъꙋци, саꙋ тупърит ла петер екхард привилегиет типограф а Бꙋковинеі ла анꙋл 1811.[27])

Prin arhiva Academieĭ romîne, am cetit corespondențe de pe la 1782, între guvernul austriac din Bucovina și cel moldovenesc din Iașĭ, prin care guvernul austriac cerea avizul guvernuluĭ Moldoveĭ, despre maĭ multe chestiunĭ, cerînd soluțiunea, cum să judecaŭ în Moldova. Aceste să petreceaŭ probabil pe cînd să aduna material din Moldova pentru redactarea codiceluĭ împăratuluĭ Francisc I.

Legislatorul Moldoveĭ Calimah a împrumutat unele dispozițiĭ, din acest codice; dar e greșită aserțiunea unora, care aŭ spus că codicele Calimah ar fi tradus *din codicele austriăc* de la 1811. Codicele austriac din 1811, cuprinde 1502 paragrafi, iar codicele Calimah cuprinde 2032, osebit dispozițiunile despre *licitațiĭ saŭ mezaturĭ după obiceiul pămîntuluĭ*, și osebit *rîndueala despre concursul creditorilor*, materiĭ pe care *pravila pîrgărească*, adecă civilă austriacă, din 1811, nicĭ le pomenește. Codicele Calimah e maĭ strîns legat în sistemul săŭ cu *Vasilicalele*, și conține încă sute de *obiceiurĭ ale pămîntuluĭ Moldoveĭ*. Este foarte interesant pentru oamenii de legĭ, să cetească și să compare paragraf cu paragraf, *legea pîrgărească* din 1811, promulgată de Francisc Iosif, și *Códicele Calimah*.

Dar chiar codicele austriac tipărit la Cernăuțĭ la 1811, în mare parte, de obîrșia moldovenească. In precioasele caiete care să păstrează în Academie, în original și sub iscăliturile *boerilor divanuluĭ Moldoveĭ din Iași, de la 1782*, Februarie 19, sînt scrise, întrebările și respunsurile, românește. La început numaĭ o foaie albă are titulul grecește: Προβλήματα τινὰ ἀπὸ τὴν Κομίσιαν τὴν ἐν Βουκοβίνῃ, καὶ αἱ εἰς αὐτὰ ἀποντήσεις τῶν ἀρχόντων τοῦ Διβάνου adecă: cîte-va probleme de la comisia din Bucovina, și respunsurile la ele ale boerilor divanuluĭ.

Vedețĭ dar că aceste legĭ ale codiceluĭ Calimah î-șĭ aŭ obîrșia, chiar pentru Bucovina, de la 1782, și din divanurile Moldoveĭ,

27) Format în 8⁰ în treĭ părțĭ din pagine peste tot 681 și din paragrafĭ 1502, ediție foarte rară. Eŭ posed un esemplar.

de la care *comisia Bucovineană* cerea deslușirĭ la 1782, doisprezece anĭ după rîpîrea Bucovineĭ [28]).

Inainte de a promulga codicele săŭ, Vodă Calimah l-a supus *obșteștiĭ adunărĭ*, și-l comunicase maĭ multor învăţaţĭ din streinătate spre a avea părerea lor. Ce mare deosebire între Codicele Calimah și îngustul *Codice Cargea* tipărit grecește la Viena la 1818, și romînește la Bucureștĭ tot la 1818, în tipografia de la Cișmeaua Mavroeni înfiinţată de Radu. Clinceanu, C. Caracaș și D. Plopeanu!! Codicele Calimah e o lege complectă, liberală și de progres. Așa d. e. el declară că *robia* este contrarie dreptuluĭ natural, apără viaţa și averea robilor (§ 27) și cuprinde multe dispoziţiunĭ generoase, pe cînd codicele Caragea este foarte înapoiat. Felix Colson cercetează și laudă pravila luĭ Calimah, din acest punct de vedere [29]). După codicele Calimah, copiiĭ (fete și fiĭ) moștenesc de o potrivă pe părinţĭ; după codicele Caragea numaĭ fiiĭ! fetele nu moștenesc, ci fraţiĭ lor sînt datorĭ ale înzestra și ale mărita (Part. IV. 3). Această nedreptate s-a îndreptat de Vodă Cuza prin art. 1914 din codicele săŭ, la 1865.

Era consul general al Inglitereĭ, la 1817 în Moldova și Valahia, cu reședinţa în Bucureștĭ, cunoscut de aproape cu Vodă Scarlat Calimah, eruditul W. Wilkinson. Vodă Scarlat Calimah trimise prin acesta o copie de pe codicele săŭ universităţeĭ de Oxford, cea maĭ vechie și cea maĭ vestită universitate din Inglitera. Iată ce scrie Wilkinson: „*Le Prince Charles Callimaki a envoyé, par mon intermédiare une copie de Son code à l'Université d'Oxford.* Comme le Docteur Macmichaele rend compte de cet ouvrage dans son voyage de Moscou à Constantinople, je crois superflu d'en rien dire de plus". [30])

Eruditul doctor și călător Englez *Wiliam Mac-Michael,* călătorĭ prin Moldova la 1816—1818, și a fost oaspe a domnuluĭ Scarlat Calimah. Mac-Michail, născut la Bridgenorth (Shropschire)

---

28) Manuscrisul este notat in arhivele Academieĭ romîne, sub *No. 291* pachet XXII; și

29) Felix Colson, de l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et Valachie, pag. 143—150, 201. Paris 1839.

30) W. Wilkinson, Ecuyer, ancien consul général d'Angleterre a Bucarest. Tableau historique, géographique & politique de le Moldavie & de la Valachie, pag. 44. in not. Paris 1821.

la 1784, mort la Londra la 10 Iunie 1839, îșĭ făcuse studiile înalte la universitatea de Oxford, și la 1812 călători în Mediterana și în Grecia. De la 1816 pînă la 1818, el vizită St. Petersburgul, Moskva, Kievul, *Ucraina*, *Moldova*, *Valahia*, trecu Balcaniĭ, să opri un timp la Adrianopoli, făcînd studiĭ și cercetărĭ asupra ciumeĭ, pe care o declară contagioasă. Intorcîndu-să la Londra, Mac-Mihael fu ales membru societățeĭ regale de medicină, și să consacră practiceĭ medicineĭ. Mac-Michael a scris călătoria sa *de la Moskova la Constontinopole* în aniĭ 1817—1818, și maĭ multe alte scrierĭ, pe care le înșiră biograful Hoefer [31]).

Cartea călătorieĭ luĭ Mac-Michael să tipări la Londra, la 1819, sub titlu: *Journey form Moscow to Constantinople in the years 1817, 1818, by William Mac-michael, M. D. F. R. S. one of D-r Radcliffe of Oxford. London. Iohn Murray, Albemarle-Street 1819* [32]).

Această carte este foarte rară astăzĭ. Eŭ datoresc multă recunoștință principeluĭ Ion Ghika, ministru țăriĭ la Londra și Președinte al Academieĭ Romîne, care a bine-voit a-mĭ procura un exemplar, după multe cercetărĭ pe la anticariĭ Londreĭ, Franciеĭ și aĭ Germanieĭ. Traducerea din englizește a părțeĭ din cartea luĭ Mac-Michael, care cuprinde călătoria sa prin Moldova, o datoresc studioaseĭ și învățateĭ domnișoare Emma Jurgea-Negrileștĭ, [33]) căreia îĭ exprim și aice mulțumirile mele. Din această parte, reproduc pasajele atingătoare de Vodă Calimah și de codicele săŭ:

„Pe lîngă limba sa natală, Vodă cunoaște limbele turceasca, franceză și italiană. Bunul donmnitoruluĭ Scarlat Calimah, *a fost pămîntean Moldovan*, și prin talentul săŭ a ajuns să învețe maĭ multe limbĭ, și așa el fu înălțat la treapta de mare dragoman al Porțeĭ, și apoĭ la înălțimea de domn Moldoveĭ. Fiul acestuia, Alexandru Calimah, îĭ succedă la Domnie, asemene și nepotul săŭ *Scarlat Voevod, actualul domn, om de talent.* Cînd te adresezĭ la domn, îĭ zicĭ *Măria Ta*; titlul săŭ este *Voevod și Duce a toată Moldova.* Cînd am trecut de la Iașĭ la Bucureștĭ, consulul

31) D-r Hoefer, Biographie Générale depuis les temps les plus reculés jusqu'á nos jours, tom. XXXII, pag. 583. Paris 1860.

32) Vezĭ analiza acesteĭ cărțĭ făcută de D. N. Iorga în numărul precedent al Arhiveĭ.

33) Astăzĭ Emma Donicĭ, născută Jurgea-Negrileștĭ.

general al Inglitereĭ d-l Wilkinson, îmĭ arată o carte legată cu mare lux, care era un dar literar al domnuluĭ Moldoveĭ Scarlat Calimah cătră universitatea de Oxford. Această carte era codicele de legĭ al principatuluĭ Moldoveĭ, compus de Vodă Calimah, şi tipărit în Iaşĭ, în limba grecească. Domnul întovărăşea trimiterea acesteĭ cărţĭ cu o epistolă a sa, foarte măgulitoare, către celebra universitate, şi această epistolă e scrisă în limba elină cea maĭ adîncă, şi cu însuşĭ mîna luĭ Vodă Calimah. Adresa epistoleĭ este scrisă latineşte, aşa :

Magn. Brit. Celeb. Universitatis :
Oxon: Magnifico Rectori.

Oxonium.

„Iar titlul cărţiĭ domnitoruluĭ autor, al căruĭ portret stă în fruntea cărţeĭ :

Κώδιξ πολιτικὸς
τοῦ πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας
Ἐν Ἰασίῳ.

„Vodă Scarlat Calimah e un barbat foarte laborios ; el scrie însuşĭ toate depeşele şi toate corespondenţele sale“ [34]).

Este de dorit să cunoaştem cuprinsul epistoleĭ luĭ Vodă Scarlat Calimah, din 1816, cătră universitatea de Oxford şi răspunsul aceştia. Aceste acte cuprind detaliĭ interesante istorice despre Moldova şi despre legile eĭ. Universitatea de Oxford în răspunsul săŭ cătră Vodă Scarlat Calimah, îşĭ dă părerea pre larg şi analizează codicele Calimah. Voiŭ avea curînd copiĭ de pe aceste acte, şi le voiŭ publica.

Pînă astăzĭ avem cincĭ ediţiĭ ale codiceluĭ Calimah, pre cît îmĭ aduc aminte.

1. Cea grecească (Iaşĭ 1816—1817, în folio).

2. Cea romînească (Iaşĭ 1833 în folio). Aceasta este cea întîĭ ediţie romînească : *editio princeps.*

3. Cea tipărită romîneşte la 1851, în Iaşĭ, adecă ediţiunea luĭ Costachi Negruţi, în tipografia Franceso-Romînă la luĭ T. Codrescu.

34) Journey from Moscow to Constantinople By William Macmichael, pag 91—95. London 1819.
Exemplarul care mi l-a procurat, cum am zis, principele Ion Ghica l-am dăruit biblioteceĭ Academieĭ romine, unde l-am şi depus, de atuncĭ.

4. Cea tipărită romînește, în Iașĭ, la 1862 (ediţia luĭ Scarlat Pastia).

5. Cea de pe urmă ediţie romînească este acea cuprinsă în *Colecţiunea legilor vechĭ și noue ale Romînieĭ*, editată în Bucureștĭ, la 1873, de Bujoreanu.

Cu ediţia întîĭ romînească, de la 1833, precedată de prefaţa logofătuluĭ de atuncĭ, adecă ministruluĭ de justiţie, Costachi Sturza, boeriĭ și praviliștiĭ cari s-aŭ trudit și aŭ tradus romînește codicele Calimah la 1816, aŭ cam păţit-o, ca Virgiliŭ cu Bathylle, pentru care Virgiliŭ s-a răzbunat prin cunoscutele sale versurĭ:

Hos ego versiculos feci, tulit alter honores:
Sic vos non vobis mellificatis apes
Sic vos non vobis vellera fertis oves
Sic vos non vobis nidificatis aves
Sic vos non vobis fertis aratra boves!! . . .

In prefaţa din aceasta întîĭ ediţie romineasca, din 1833, cu data de *26 Nemvrie 1833.* [35]) logofătul Costachi Sturza zice că

---

[35]) Кодікъ Ціві́лъ сѣѹ полі́ті́чѣскъ
а
Принципатѹлѹй Молдовіи
Єшй
Ѧ' привілегіата тіпографіе а Алкинеи
1833

Acesta este frontispiciul romînesc pe pagina I; ear, pe pagina 2, este și un frontispiciŭ franţuzesc, așa:

Code Civil de Moldavie publié pour la première fois en langue Moldave sous la Présidence de Son Exellence Monsieur de Kisseleff plénipotentiaire des Divans de Moldavie & de Valaquie, Lieutenant général, aide-de-camp général de S. M. l'Empereur de toutes les Russies, chevalier Grand Croix de plusieurs ordres,
Iassy
Imprimerie de l' Abeille
1833

Iar pe pagina 3 urmează dedicaţia:

Generalniceĭ obicinuite adunărĭ a Principatuluĭ Moldoveĭ, care cu înţelepciune și rîvnă făptuește îmbunătăţirea reformeĭ mîntuitoare și întemeerea fericireĭ Patrieĭ.

Această condică politicească, tălmăcită și tipărită întîia oară în limba naţională, drept semn de respect să dedică de marele logofăt a dreptăţeĭ și cavaler Constantin Sturza.

Vodă Scarlat Calimah a alcătuit şi publicat această condică greceşte, la 1817, dar că ea nu era în deobşte cunoscută, ne-fiind publicată în limba patrieĭ. Apoĭ adaoge: „Cinstitul meŭ procatoh dumnealuĭ logofătul Costachi Conachi, aŭ supus înaintea ocîrmuireĭ trebuinţa de a să tălmăci romîneşte această codică, şi a să da la lumină, pentru ca prin a eĭ zilnică aplicaţie, desvălindu-să lipsurile ce ia putea avea, să poată povăţui lucrările comisieĭ înadins rînduite spre a revizui legile. Escelenţa Sa deplin înputernicitul prezident a divanurilor Moldoveĭ şi a ţăriĭ Romîneştĭ d-l general adiutant, general leitenant şi a marilor ordine cavaler Pavel Dimitrievicĭ de Kisseleff, *carele cu adîncă înţelepciune şi deosebită îngrijire plinind lucrul cel măreţ al regeneraţieĭ Moldoromînilor, şi prin care aŭ statornicit între noĭ memoria sa nemuritoare, aŭ bine voit a îmbunătăţi acesta propunere, pentru care aŭ şi orînduit o sumă spre tipărirea condiceĭ.*

„Incredinţindu-mi-să postul logofeţieĭ dreptăţeĭ, eŭ am întrupat o comisie de d-luĭ caminarul Petrachi Asachi, prezidentul judecătoresculuĭ tribunal din Botoşanĭ, şi de d-lor jurisconsulţiĭ statuluĭ Christian Flehtenmaher şi Damaschin Bojinca, care *sub a mea de aproape priveghere, şi cu deplină a mea mulţămire,* aŭ săvîrşit această cinstită însărcinare, *aducînd de pe originalul grecesc, în limba naţională, textul condiceĭ civile,* potrivit cu înţelesul adevărat a legiuirilor şi cu orînduirile întroduse prin organicescul regliment, *tot odată diriguind şi tipărirea aceşteĭ codice.*

„Ce să atinge de stilul limbeĭ, eŭ am privigheat după putinţă a fi lămurit şi precis, precum să cere despre o asemine materie, însă pentru că fieşte-care ştiinţă are ale sale ziceri însuşite, şi precum limba noastră nelucrată a cerut a să împrumuta la oarecare întîmplărĭ de la alte,—cînd cetitorul cel nedeprins nicĭ cu ştiinţa nicĭ cu zicerea tehnică, va întimpina nedumerirĭ, apoĭ unul ca acela, va afla în sfîrşitul aceşteĭ condice, după rîndul alfavitar, o adunare de toate împrumutatele cuvinte, cu a lor tălmăcire îndestulătoare."

In această prefaţă, logofătul Costachi Sturza laudă cam mult activitatea sa, activitatea Comiteluĭ Kisseleff şi activitatea comisieĭ de la 1833,—în ce priveşte traducerea romîneşte a codiceluĭ Calimah.

Generalul Kisseleff în a sa dare de samă despre administrațiunea sa în Moldova și în Valahia, zice că: aŭ rînduit într-adins-o comisieĭ care *în cursul anuluĭ 1833* a izbutit *să sfîrșască* în Moldova codul civil care s-aŭ confirmat de obșteasca obicinuită adunare [35]). Generalul Kisseleff vorbește dar, numaĭ de *sfîrșitul traducereĭ*, iar nu de toată traducerea, căcĭ chiar timpul material lipsea. Comisia să numi *în cursul anuluĭ 1833*, iar codicele era tipărit gata romînește în *Noemvrie 1833*. Din ordinul generaluluĭ Kisseleff, Costachi Sturza marele logofăt, să tocmea abea la Maiŭ 1833, cu tipograful Gheorghe Asachi ca să tipărească codicele, romînește, cum dovedește adresa luĭ C. Sturza logofătul *cătră cinstit d-luĭ Aga Gheorghe Asachi*, din 27 Maiŭ 1833, No. 4308 [36]). In șase lunĭ nu să putea *traduce* și *tipări* voluminosul codice Calimah. Numaĭ pentru tipărirea uneĭ asemene cărțĭ, cu procedeurile tipografice de atuncĭ, a trebuit să treacă maĭ multe lunĭ. Nu maĭ zic nimic despre greutățile ce înfățișa traducerea, în starea cultureĭ limbeĭ romîneștĭ de atuncĭ, greutățĭ care luaŭ mult din timpul traducătorilor.

Dar iată istoria traducereĭ codiceluĭ Calimah, cum să stabilește cu dovezĭ documentale în mînă:

Codicele promulgat și tipărite grecești, la 1816—1817, să traducea îndată și în acelaș timp, romînește, și numaĭ împrejurările grele de nepace, prin care a trecut țara, de la 1817 înainte, aŭ împiedeeat *tipărirea* în limba romînească; însă traducerea era făcută.

In raportul săŭ oficial cătră guvernul rusesc, din 1 Iunie 1816, consiliarul de curte Pavel Sfinin zice că: codicele luĭ Calimah *să tipărise acum în Iașĭ grecește, și că tot acum, la 1816, să traducea în limba moldovenească.*

Anaforaua obșteșteĭ adunăriĭ a Moldoveĭ cătră Vodă Mihail Gr. Suțu, *din Noemvrie 1819*, zice: „Măria Sa Scarlat Voevod Calimah, procatohul Inălțimeĭ Tale, orînduind, s-aŭ alcătuit *condica politicească* cuprinzetoare tuturor pravălilor și obiceiurilor atîrnătoare la ramul pravililor politicești,—care publicarisindu-se la anul 1817 Iulie 1, s-a statornicit de neclintit temeiŭ al

35) Заблоцкiи-Десеатовскiи, Графъ П. Д. Киселефъ и его времеа, tom. IV, gag. 138. St: Petersburg 1881:

36) S-a publicat in Th. Codrescu, Uricarul, tom. VIII. pag 202 Iașĭ 1886,

dreptăţilor obşteştĭ şi praviliceştĭ, care curg din acel slăvit izvor al slăviteĭ ocîrmuirĭ ce din o potrivă dreptate cătră toţĭ supuşi încredinţază fieşte căruia. Această condică s-a tipărit în limba grecească, precum este ştiut şi Inălţimeĭ Tale, dar *fiind neapărată trebuinţă de a să tipări şi a să publicarisi şi în limba Moldovenească*, rugăm pe Inălţimea Ta, *ca se fie poruncă de a se tipări cîte până acum s-aŭ tălmăcit, fiind că la jumătate, şi de a să urma tălmăcirea care cu neîndoire va lua sevîrşirea sa, pînă se va tipări acea tălmăcită*“ [37]).

Aşa dar *la 1816* Codicele Calimah să traducea romîneşte; *la 1819* era tradus pe jumătate, şi traducerea urma înainte; *la 1819 traducerea se afla înaintată*, şi să încuviinţase sumele trebuitoare pentru a începe tipărirea romîneşte, tipărire care n-a început din causa împrejurărilor de nepace. Kisseleff şi Costachi Sturza aŭ presidat deci numaĭ la sfîrşirea şi la supunerea traducereĭ la obşteasca adunare, şi la punerea eĭ sub tipar.

Dar ce maĭ trebuesc alte dovezĭ, cînd chiar, chisorul luĭ Scarlat Calimah Voevod din 1 Iulie 1817, prin care promulgă codul săŭ, zice: „Astfel s-a desăvîrşit acest al nostru *codice politicesc* (civil), *alcătuit din nevoe în obicĭnuita aicĭ în ţară limbă Neo-Elinească, din care apoĭ s-a tradus în acea pămîntească.*“ Necontestat dar, că Codul Calimah, scris greceşte, era tradus în mare parte, şi poate chiar întreg romîneşte, cînd să promulgâ, adecă la 1817.

(Va urma).

---

37) Uricar. tom. IV, pag. 207—213. Iaşĭ 1857.

Fotografia prin corpurile intunecoase
SAU
Razele luĭ Röntgen.

Rare orĭ s-a întîmplat ca o descoperire științifică, precum e aceia a profesoruluĭ Röntgen de la Würtzburg, să facă cu iuțala fulgeruluĭ ocolul pămîntuluĭ într-un timp atît de scurt. Descoperirea luĭ Röntgen a ajuns la modă; nu-ĭ revistă, nu-ĭ gazetă zilnică cît de mică care să nu vorbească de dînsa. In maĭ toate laboratoriile maĭ însemnate, pionieriĭ științelor expermentale s-aŭ apucat cu o pasiune fără seamăn să pună în evidență miraculoasele fenomene descoperite de profesorul de la Würtzburg.

In special acestă invențiune nouă, prin care să poate fotografia din afară interiorul corpurilor viĭ, va fi probabil de un mare ajutor medicineĭ operatoare, și stiințele naturale.

Pentru a face însă, maĭ accesibilă expunerea faptelor, cred de nevoie să dăm maĭ întăĭ cîte-va lămurirĭ asupra ipotezeĭ lumineĭ și a fenomenelor sub care ia să manifestă.

Să admite că lumina este rezultatul unor mișcărĭ vibratoare, a unuĭ fluid deosebit de aer, foarte subtil și elastic, nepipàibil, numit eter, care să găsește răspîndit pretutindenea unde lumina să propagă, umple tot universul, pre-

cum și intervalele ce separă atomiĭ corpurilor; să găsește în aer și chiar in vidul mașinelor pneumatice.

Pentru a ne da bine seama de modul cum să propagă lumina, să presupunem cu profesorul Boltzmann din Viena [1], că aruncăm o piatră într-o baltă liniștită; să produc, cum să știe împrejurul punctuluĭ lovit valurĭ concentrice, care să propagă lărgindu-să la suprafața bălțeĭ în toate direcțiunile, în linie dreaptă. In întăiul moment se observă producîndu-să, un val, care să lărgește încetul cu încetul, în al doilea moment vedem că acest val să retrage îndărăt micșurîndu-să în timp ce un al doilea ia naștere și să propagă pînă la o distanță maĭ mare, etc. -Aceste valurĭ iaŭ naștere din aceia că fie-care părticică de apă să mișcă vertical, în sus și în jos. -Să vede dar că nu părticelele de apă, ci numaĭ mișcarea lor să propagă pe suprafața bălțeĭ, plecînd din locul de atingere al pietreĭ, după cum ușor ne asigurăm observînd pozițiunea fixă ce o păstrează corpurile micĭ plutitoare de pe suprafața apeĭ.

Aceste cercurĭ lichide care să formează și să propagă astfel succesiv pe suprafața sa în linie dreaptă să numesc *unde lichide* saŭ *mișcări ondulatoare*; și direcțiunea mișcăriĭ acestor valurĭ în sens orizontal să numește *direcțiune de propagare*. Dar picăturile izolate de apă să rîdică și să scoboară perpendicular, la suprafața apeĭ adecă transversal la direcțiune după care să mișcă valurile, direcțiunea acestor mișcări în sus și în jos să numește direcțiunea *oscilațiuneĭ*. Și fiind-că direcțiunea de propagare a valurilor să face orizontal pe suprafața bălțeĭ, iar direcțiunea oscilațiuneĭ are loc vertical, în sus și în jos, aceste unde să numesc *unde tranversale*. Dacă din contra di-

1. Neue freie Presse.

recţiunea oscilaţiuneĭ ar fi fost aceiaşĭ ca şi direcţiunea de propagare, adecă înainte şi înapoĭ, atuncĭ am fi avut *unde longitudinale*. Iuţala cu care să transmite mişcarea valurilor să numeşte *repegiunea propagăreĭ*; iar timpul pe care îl întrebuinţază o particulă de apă pentru a face o oscilaţiune saŭ o mişcare ondulatoare complectă împrejurul punctuluĭ de echilibru să zice *durata oscilaţiuneĭ*. Departarea între poziţiunile extreme ale mişcărilor de oscilaţiune e *amplitudinea oscilaţiuneĭ*. Fiind-că noţiunea undelor apeĭ s-ar părea poate cam abstractă, să maĭ luăm un alt exemplu maĭ plastic dat tot de profesorul Boltzmann [2]). Intr-o pieaţă mare aşteaptă o mulţime mare de oamenĭ înaintea uneĭ uşĭ, pe unde trebuia să apară un personaj însemnat: de-odată acesta apare din lăuntru la uşă. Ceĭ care sînt lîngă dînsul, îl văd, şi-şĭ scot pălăria; ceĭ care sînt maĭ în urmă, nu-l văd, dar observînd salutul celor dinainte îşi scot şi eĭ pălăria, însă ceva maĭ tărziŭ. In fine ceĭ care sînt maĭ în urmă fac acelaşĭ lucru, dar cu atît maĭ tirziŭ cu cît sînt maĭ la coadă. Aşa că faptul luăriĭ pălărieĭ să propagă de la uşă în toate direcţiunile în linie dreaptă, prin toată mulţimea de oamenĭ. Dacă fie-care om îşĭ mişcă pălăria vertical, în sus şi în jos, atuncĭ aceaste pălărie aŭ executat o mişcare ondulatoare transversală; dacă din contra fie-care om şi-ar fi mişcat pălăria cătră punctul unde a apărut persoana şi apoĭ ar fi tras-o înapoĭ (adecă înainte şi înapoĭ), atuncĭ am fi avut o undă longitudinală. Dacă fie-care ar fi rîdicat pălăria numaĭ odată şi apoĭ ar fi pus-o linişţit în cap, atuncĭ am fi avut numaĭ o singură undă transversală.—Lungimea totală a aceşteĭ unde, începînd de la omul care abia pune mîna pe pălărie să salute şi pînă la acela care deja îşi pune pă-

2. Loc. cit.

lăria în cap, să chiamă lungime de undă ; timpul strecurat între aceste două momente, este durata oscilațiuneĭ. Această lungime de undă este evident, zice Boltzmann, cu atît maĭ mare cu cît maĭ repede omul din urmă continuă salutul celuĭ dinainte ; cu alte cuvinte lungimea de undă este cu atît maĭ mare cu cît repegiunea de propagare a undeĭ e maĭ mare. Apoĭ lungimea de undă încă e cu atît maĭ mare cu cît la fie-care om să strecoară un timp maĭ lung între momentul scoatereĭ păläriei și punerea eĭ ; adecă cu cît e maĭ lungă durata oscilațiuneĭ. — Dacă fie-care om și-ar agita pălăria de maĭ multe orĭ într-un mod uniform, atuncĭ am avea un șir de unde transversale.

In acelaș mod să trimete și lumina de la corpul luminos la altul. Așa pentru a ne raporta la eter să presupunem că moleculele unuĭ corp *a* (fig. 1) sînt puse în mișcare printr-o cauză oare-care ; acea mișcare să comunică la particulele cele maĭ apropiate de eter dintre molecule pînă la o distanță oare-care *b*, formînd ca o sferă a căreĭ centru să află în *a*. In acest întâiu moment al mișcăriĭ, moleculele eteruluĭ din *a* pînă în *b* să îngrămădesc saŭ sînt *condensate*. Eterul însă fiind un corp foarte elastic, moleculele sale tind să-șĭ recapete poziția relativă de la început ca valurile apeĭ ; să întorc dar înapoĭ din *b* cătră *a*, să întîmplă o dilatare, iar mișcarea de condensare să transmite maĭ departe la o a doua pătură din *b* în *c* ; în al doilea moment dar, pe de-o parte condensarea va merge maĭ departe pînă în *c*, pe cînd din *b* în *a* vom avea o dilatare ; în un al treilea moment condensarea va merge

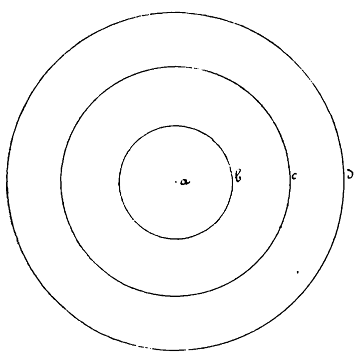

Fig. 1

maĭ departe din *c* în *d*, pe cînd din *c* în *b* vom avea o dilatare și din *b* în *a* o nouă condesare și tot astfeliŭ maĭ departe.

Prin asemănarea cu undele apei s-a dat numele de ondulațiunĭ și mișcărilor eteruluĭ. Așa dar corpurĭ luminoase sînt acelea a cărora molecule executînd o serie de vibrațiunĭ foarte repezĭ, în jurul pozițiuneĭ de echilibru perpendicular pe direcția de propagare, comunică mișcarea lor eteruluĭ încunjurător, care la rîndul săŭ transmite din distanță în distanță și în toate direcțiunile acea mișcare vibratoare, așa că mișcarea începută între muleculele corpuluĭ să răspîndește și afară la eterul încunjurător, cu o repeziciune de 300,000 km. pe secundă. Repezeciunea de propagare este aceiașĭ pentru ori-ce rază luminoasă și constantă în un mediŭ omogen, dar variază trecînd de la un mediŭ la altul. Mărimea undelor însă variază și aŭ din cauza mișcărilor de vibrațiune foarte repezĭ pe secundă, lungimĭ de undă foarte mică, care sînt fracțiunĭ din a miea parte din milimetru. Aceste unde ajungînd pe diferitele corpurĭ din natură produc deosebitele efecte luminoase.

Insă din exemplul luĭ Boltzmann să vede că nu trebue să ne închipuim, că particulele de eter merge de la corpul care produce lumină pînă la cel care o primește, ci ele să mișcă numaĭ de-a curmezișul linieĭ după care să propagă lumina, așa că mișcarea să comunică din molecula în moleculă de eter, fără ca aceste molecule să să miște și în sensul lungimeĭ; întocmaĭ cum să întîmplă cînd să scutură de un capăt o funie întinsă pe pămînt : vedem că mișcarea să comunică din distanță în distanță pînă la celalalt capăt, fără însă ca particulele materiale ale funieĭ să meargă de la capătul scuturat spre celalalt; ci numaĭ *mișcarea* părților materiale să transmite de-a curmezișul linieĭ după care merge tremurătura. Astfel să trimete și

lumina de la un corp la altul; adecă într-o rază luminoasă mișcările vibratoare ale eterului să fac transversal, perpendicular pe direcția de propagare, și cînd acest eter să află în repaos avem întuneric, corpul e obscur, iar cînd eterul intră în vibrațiune, atuncĭ să produce și să propagă lumina. Dacă razele luminoase întîlnesc un corp cu o suprafață poleită, ca o oglindă, ele sînt trimese îndărăpt saŭ să *reflectă*, dacă suprafața nu-ĭ lucietă, ca un părete, un nour, lumina e reflectată neregulat saŭ împrăștiată în toate părțile. Acest fenomen să numește reflexiune prin difuziune saŭ *Difusiune*. Cînd lumina trece pieziș dintr-un mediŭ optic într-un altul cu o densitate diferită, precum din aer în apă, atuncĭ sufere o întîrziere în propagare și urmează un drum oblic față cu cel din aer. Să zice atuncĭ că s-a *refractat*.

Newton cel dintăĭ a dĭscompus lumina solară și a dovedit că ia e compusă dintr-o infinitate de deosebite raze.

Cînd să face să treacă această lumină printr-o prizmă de steclă, razele care o compun să separă dînd o imagină colorată cu colorile curcubeuluĭ dispuse în ordinea următoare: roș, portocaliŭ, galbîn, verde, albastru, siniliu și violet (fig. 2).

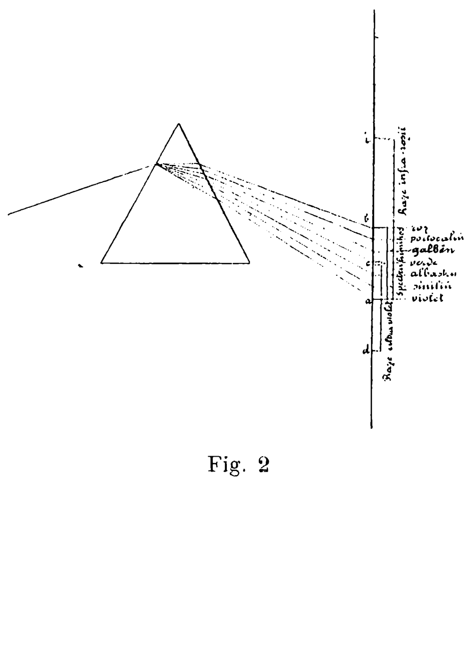

Fig. 2

Această separațiune să numește *dispersiune* și imagina luminoasă obținută prin descompunerea lumineĭ solare să numește *spectru solor* saŭ *spectru*

vizibil, *a*, *b*. Razele acestea suprapuindu-să în ochiŭ daŭ sensaţiunea luminei albe; iar cînd le separăm prin prizmă, determină sensaţiunĭ diverse şi anume a coloareĭ proprie fie-cărora din ele.

Pe lîngă această imagină colorată în spectru să maĭ află şi alte raze invizibile ochiuluĭ, dar care pot fi puse în evidenţă prin mijloace deosebite; aşa dacă am purta în lungimea spectruluĭ un mic termometru foarte sensibil, am observa o creştere de temperatură de la violet spre roş, care să continuă şi dincoace de roş. Maĭ avem dar în spectru raze invizibile ochiuluĭ însă sensibile termometruluĭ cu acţiune colorifică, numite raze *infra-roşiĭ*, alcătuind un spectru invizibil numit *spectru colorific*, *a*, *i*. Maĭ mult încă lumina solară are cum să ştie, acţiune asupra unor substanţe chimice ca clorura de argint, descompunîndu-le. Dacă expunem la razele spectruluĭ solar o foaie de hîrtie acoperită cu o pătură subţire de clorură de argint, să observă că ea să înegreşte începînd de la *verde* spre violet şi descompunerea saŭ acţiunea chimică să continuă chiar şi dincolo de violet in o parte invizibilă a spectruluĭ. Razele galbene, roşiĭ şi infra-roşiĭ n-aŭ acţiunĭ sensibile. Maĭ sînt dar în spectru şi alte raze, care deşi sînt invizibile cu ochiul nostru şi insensibile termometruluĭ, aŭ însă o acţiune chimică puternică, aşa că să poate pune în evidenţă existenţa lor; astfeliŭ de raze sînt numite *ultra-violete* şi constitue un spectru, tot învizibil numit *spectru chimic*, *c*. *d*.

Razele ultra-violete pot fi făcute vizibile cînd lăsăm să cadă un spectru solar pe o foaie de hîrtie îmbibată cu o soluţiune de sulfat de chinină în apă şi adăogită cu acid tartric; atuncĭ să vede pe lîngă partea vizibilă a spectruluĭ ordinar şi o porţiune din spectru de dincolo de violetul

extrem. Soluţiunea de sulfat de chinină să zice că a devenit în cazul acesta *fluorescentă*; iar proprietatea ce aŭ razele Ultra-violete de a face luminoase unele substanţe să numeşte *Fluorescenţă*. Fluorescenţa este simburile descoperireĭ profesoruluĭ de la Würtzburg.

Razele dintr-un flux solar dispersate printr-o prizmă să deosebesc prin numărul de vibraţiunĭ făcute de moleculele de eter în unitatea de timp şi prin lungimea de undă, care sînt constante şi caracteristice pentru fie-care radiaţiune corespunzătoare.

Aşa culorile spectruluĭ să deosebesc între dînsele prin numărul de vibriaţiunĭ care cresc de la roş spre violet, roşul avînd 500 miliarde de mişcărĭ şi violetul 700 miliarde, iar celelalte colorĭ aŭ un număr de vibraţiunĭ cuprins între roş şi violet. Decĭ pentru radiaţiunele calorifice vom avea un număr de vibraţiunĭ maĭ mic decît pentru roşiŭ şi pentru radiaţiunele ultra-violete, mişcarea vibratoare va fi maĭ repede decît pentru culoarea violet. Şi fiind-că cu cît numărul de vibraţiunĭ pe secundă e maĭ mare cu atît şi lungimea de undă va trebui să fie maĭ scurtă, să vede că lungimea de undă scade începînd de la extremul radiaţiunilor calorifice spre extremul radiaţiunilor chimice [1]).— In difinitiv dar, colorile sînt relativ la lumină ceia ce sînt tonurile în muzică.

Precum tonurile depinde de numărul vibraţiunilor executate de corpul material elastic, tot astfel coloarea depinde de numărul vibraţiunilor executate de hipoteticul eter; precum intensitatea unuĭ ton depinde de amplitudinea vibraţiunilor, tot aşa intensitatea saŭ puterea de strălucire a uneĭ colorĭ, depinde de amplitudinea mişcărilor vibratoare a eteruluĭ.

---

3. Roşul are o lungime de undă egală cu 620-a parte dintr-o milionime din milimetru, violetul cu a 423-a parte.

Pentru a să putea pricepe maĭ bine descoperirea luĭ Rötngen, ne-a rămas să maĭ dăm cîte-va lămurirĭ asupra aparatelor de care el s-a servit, precum și a fenomenelor luminoase produse cu dînsele pînă la Röntgen.

Geissler în Germania a construit niște tuburĭ de steclă închise, care pot avea forma unuĭ cilindru (fig. 3-a), uneĭ pere, saŭ orĭ-care alta după scopurĭ, și avînd în lăuntru un gaz foarte rar al căreĭ presiune e aproape o miime dintr-o atmosferă; la fie-care capăt sînt lipite cîte un fir de platină *a*, *b*, așa feliŭ că o extermitate a firuluĭ *c* să fie în lăuntrul tubuluĭ, iar ceilaltă în afară.—Dacă să pun amîndouă firele în legătură cu extremitățile firuluĭ *m*, *n* a uneĭ bobine [4]) Rumkorf *B* acționată printr-un generator electric *P*, atuncĭ electricitatea străbătînd gazul, tubul devine luminos aproape în întregime cu un fel de lumină a căreĭ coloare depinde de natura gazuluĭ și care nu-ĭ continuă ci să arată divizată în o mulțime de straturĭ alternativ luminoase și întunecoase, care staŭ perpendicular pe axa tubuluĭ și să par a progresa în formă de valurĭ de la polul pozitiv la cel negativ (fig. 4).—Dacă tubul are forma neregulată, porțiunele maĭ strîmte sînt colorate maĭ viŭ. Hittorf a așezat la electrodul negativ *a* numit cathod, în interiorul tubuluĭ luĭ Geissler, plin cu gaz încă maĭ

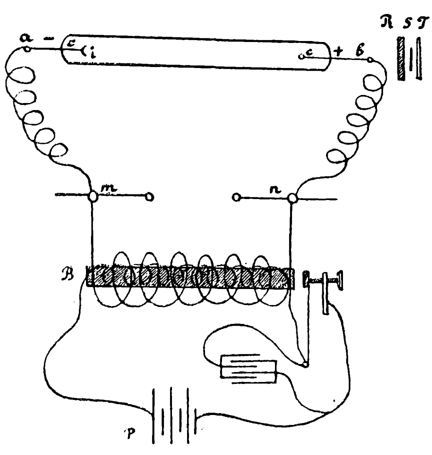

Fig. 3

4). Bobina e un aparat care sub influența unuĭ curent slab produce curențĭ cu o tensiune mare.

rarificat, o foae de metal *i*, plană saŭ puţin îndoită ca un tălgeraş şi lăsînd să treacă curentul electric a observat că tubul rămîne aproape întunecat, numaĭ pe păretele opus cathoduluĭ să vede o pată luminoasă (prin fluorescenţă) cu coloarea galbîn, verde orĭ albastru, caracteristică

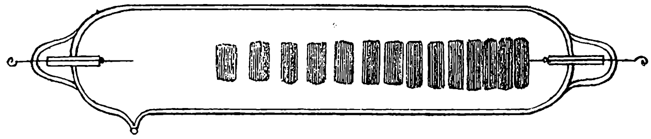

Fig. 4

natureĭ chimice a gazuluĭ din lăuntrul tubuluĭ.

Crookes rărind gazul în tubul luĭ Hittorf şi maĭ mult pînă aproape de o milionimea parte dintr-o admosferă, a observat că tubul rămîne complect întunecat şi numaĭ partea opusă cathoduluĭ devine luminoasă. Variind condiţiunele experienţeĭ el s-a convins că efectele luminoase să manifestă numaĭ pe porţiunele sticleĭ normale pe placa poluluĭ negativ. Dacă experienţa să face cu un tub cilindric fundul tubuluĭ opus acestuĭ pol să luminează prin fluorescenţă şi totdeauna efectele luminoase să produc în faţa acestuĭ pol, orĭ-care ar fi poziţiunea ocupată de polul pozitiv sau anod. Cathodul avînd o formă concavă să obţine maximul de intensitate luminoasă pe păretele steclеĭ unde normalele să întîlnesc. Dacă cathodul e convex avem minimum de intensitate luminoasă. Să pare dar că din cathod ar eşi raze drept liniare, care ele însăşĭ sînt invizibile, dar luminează prin fluorescenţă, păretele tubuluĭ unde-l întîlnesc.—Pentru a pune maĭ bine în evidenţă existenţa acestor raze, Crookes iea un tub periform (fig. 5) avînd în *a* polul cathod şi în *b* polul anod, iar în interiorul tubuluĭ e aşezată vertical o foae de metal *c* care are forma uneĭ crucĭ. Această foae metalică e montată aşa feliŭ că prin o mişcare a tubuluĭ să poate lasa să ca-

dă jos pe tub, orĭ rĭdica după voinţă; să dă drumul curentuluĭ (care trebue să aibă o intensitate mare), tubul să coloreazā cu o frumoasă coloare verzie, care nu-ĭ datorită razelor lăuntrice, căcĭ aceste raze sînt invizibile, ci e datorită fluorescenţeĭ steclei provocată de razele eşite din cathod; în acelaş timp pe fundul tubuluĭ să observă o cruce neagră *S* care e umbra lasată de placa

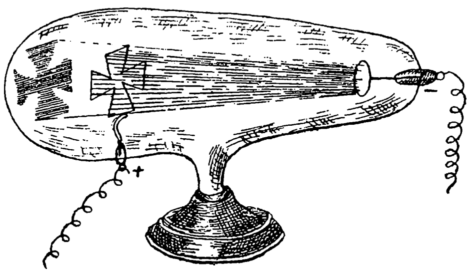

Fig. 5.

din lăuntrul tubuluĭ şi înconjurată de coloarea de fluorescenţă. Câud crucea să culcă jos nu să maĭ produce umbră, ci coloarea verzie pare concentrată la fundul tubuluĭ. E evident dar, zice Crookes, că există înăuntru tubuluĭ raze, numite pentru a arata origina lor, raze cathodice; ele însă rămîn în tub, nu străbat prin sticlă, aşa dar stecla e opacă pentru dînsele. Să maĭ pune încă în evidenţă existenţa lor prin substanţe aşezate în lăuntrul tubuluĭ care devine fluorescent când sînt întîlnite de aceste raze. Razele cathodice aŭ proprietăţĭ particulare care le deosebesc de acele a lumineĭ ordinare, aşa ele pot fi deviate de un electromagnet (fig. 6) ca şi cum ar fi electrizate, pe cînd lumi-

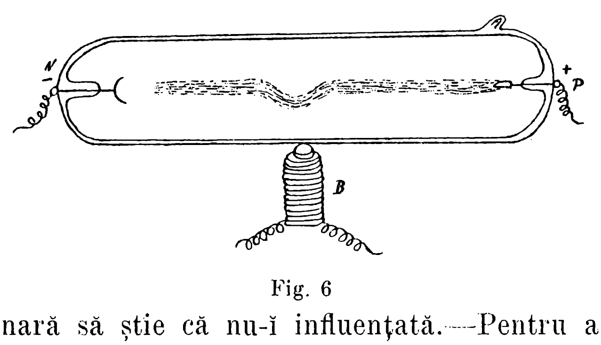

Fig. 6

na ordinară să ştie că nu-ĭ influenţată.—Pentru a dovedi

că într-adevăr aceste raze sînt deviate. Crookes așează în calea lor și în fața electro-magnetului *B* neacționat prin curent electric, o morișcă ușor mobilă, cu aripile de mică: atuncĭ razele lovind aripile, pun roata în mișcare, întocmaĭ așa precum undele apeĭ pun în mișcare roata moreĭ. Cînd electro-magnetul e acționat printr-un curent electric atuncĭ morișca stă în repaos, ceia ce ne arată că razele sînt deviate din calea lor și nu maĭ lovesc aripele.

Crookes explică aceste efecte în modul următor: el zice că într-un gaz, chiar sub presiunĭ micĭ, ca acele obținute înainte de el, numărul moleculelor puse în mișcare printr-o acțiune oare-care fiind relativ foarte mare, e imposibil ca ele să poată străbate lungimea tubuluĭ fără ca să să ciocnească unele cu altele de o mulțime de orĭ, modificându-șĭ astfel direcțiunea lor, întocmaĭ ca și cum pe o masă de biliard aflîndu-să o mulțime de bile, e imposibil ca unele puse în mișcare prin o cauză oare-care să poată străbate de la o margină la alta, fără ca să să ciocnească cu altele de o mulțime de orĭ, din care cauză să întîmplă o modificare în direcțiune și o întîrziere în repegiune. Pe cînd într-un gaz foarte rarificat, la a milionimea parte din presiunea atmosferică moleculele fiind relativ puțin numeroase, mișcările lor sub influența descărcărilor electrice, să pot face în linie dreaptă de la cathod spre partea opusă a tubuluĭ și lovindu-l cu o iuțală foarte mare provoacă fluorescența stecleĭ [5]).

Wiedmann și împreună cu dînsul mulțĭ alțiĭ admit ipoteza că din cathod ar eși o mișcare ondulatoare care are mare asemănare cu undele luminoase, și precum razele de lumină, zice el, ne arată direcțiunile în care să propagă undele luminoase, tot așa și razele cathodice arată direcțiunile în care să mișcă undele cathodice.

5). Crookes numi această stare foarte rarificată a materieĭ, stare radiantă.

Aici să opreaŭ cunoştinţele noastre asupra experienţelor ce să puteaŭ face cu tuburile luĭ Crookes relativ la lumina cathodică, nu s-a putut studia proprietăţile lor şi în afară de tuburi şi să credea că ele să pot propoga numaĭ într-un mediŭ radiant. Dar Lenard înlocuind fundul tubuluĭ prin o placă de Aluminiŭ a reuşit să conducă aceste raze şi în afară pînă la distanţă de un metru, căcĭ sînt puternic absorbite de gazurĭ şi unele corpurĭ opace atît prin vid cît şi prin aerul atmosferic la presiunea ordinară, şi tot-odată constată că să propagă ca în tuburile luĭ Crookes, încît dovedi că materia radiantă nu maĭ este vehiculul razelor cathodice, ci tot hipoteticul eter prin mişcările luĭ ondulătoare. Să dovedi că aceste raze aŭ acţiunĭ fotografice. Hîrtia întrebuinţată în fotografie, ţinută înaintea plăceĭ să înegreste tot aşa de repede ca şi cînd ar fi supusă la lumina uneĭ zile nouroase. Inegrirea hîrtieĭ să produce chiar cînd între dînsa şi placa de Aluminiŭ să aşază o foaie de carton groasă de 0.3 m.m. considerată ca opacă. Apoi între tub şi foaea de carton ce acopere hîrtia sensibilă să pun bande de metal şi să observă că aceste făşiĭ să reproduc exact în măsura grosimeĭ lor.— Aşa dar razele cathodice străbat prin ele şi prin carton.

Röntgen călăuzit de aceste descoperirĭ a luĭ Lenard, plănui o experienţă de fluorescenţă foare delicată : într-o cameră complect întunecoasă aşează un tub de a luĭ Crookes, învălit cu un carton negru saŭ cu o bucată de postav negru prin care nu putea să străbată lumina solară, nicĭ lumina unuĭ arc electric. In aproprierea poluluĭ positiv puse o hîrtie unsă cu Cianură de Bariu şi Platină, care devine fluorescentă cînd e atinsă de razele solare şi maĭ ales de razele ultra-violete saŭ chiar de cele cat-

hodice. Röntgen observă că hîrtia devine luminonsă orĭ de cîte-orĭ curentul electric, care trebue să aibă o tensiune mare, trece prin tub, de și acesta era invălit cu un carton negru absolut opac. Trebue dar, zice el, că din tub să iasă niște raze deosebite de a luminei, ultra-violete numite cathodice, care ca și dînsele sînt invizibile, dar trec prin carton și provoacă pe hîrtie o lumină vie, numită fluorescență. Aceste raze el le-a numit *razele X*, pentru a arata natura lor încă necunoscută; ar profesorul Koelliker din academia din Berlin a propus să fie numite în onoarea descoperitoruluĭ lor: *Razele luĭ Röntgen.* Propunerea a fost primită cu entuziazm și de sigur istoria științelor o va pastra pe vecie ca îndemn pentru generațiĭ la lucru și ca o încurajare a putereĭ de imaginațiune, căcĭ orĭ-ce s-ar zice, fantazia are un mare rol în știință.

Propășirea tuturor cunoștințelor omeneștĭ este datorită fără îndoială putereĭ de imaginațiune. Ia este care îmboldește la lucru și tot ia este țelul. Fără imaginațiune năzuința spre dînsul și-ar perde farmecul eĭ cel maĭ mare. Prin variarea condițiunilor experiențeĭ Röntgen a ajuns la rezultate surprinzătoare; așa punînd o carte de 1000 de paginĭ, o bucată de lemn gros de 2—3 c. m., o lespede de piatră între tubul luĭ Crookes și hîrtia unsă cu cianură de Bariu și Platină, observă că pe hîrtie să arată o umbră a acestor corpurĭ dar nu complect întunecoasă, ceia ce ne arată că ele aŭ fost străbătute în parte de raze. Așa dar razele luĭ Röntgen trec prin corpurile întunecoase, dar în trecerea lor sînt puțin slăbite și în general cu atît maĭ mult cu cît corpul e maĭ gros și cu cît materia luĭ ĭe maĭ deasă. Corpurile grele sînt maĭ puțin permiabile decît cele maĭ ușoare așa Platina e maĭ puțin transparentă decî plumbul și zincul și de 200 orĭ maĭ puțin de cît Aluminiul. Aluminiul din contra să pare că e

tot așa de transparent ca stecla orĭ încă și maĭ transparent după cazurĭ, cu deosebire cînd stecla conține plumb, și stecla e maĭ puțin transparentă pentru aceste raze decît lemnul. Observație particulară să făcu cu un trunchiŭ de lemn în secțiune de 4 c. m., care pe o parte era uns cu alb de Plumb. Dacă să ținea acest lemn astfel ca *R. R* [6]) să străbată această parte boită atuncĭ să formează pe hîrtie o umbră întunecoasă, dacă însă *R. R.* trec prin trunchiul paralel cu fața boită atuncĭ umbra dispare și hîrtia devine fluorescentă. O experiență și maĭ interesantă fu următoarea: când Röntgen ținea mîna între tubul de steclă și hîrtie, observa pe hîrtie la fie-care descarcare a curentuluĭ umbrele întunecoase a oaselor mîneĭ în umbra maĭ puțin întunecoasă a cărneĭ. Carnea, vinele, sgîrcurile permiseră, așa dar, ca *R. R.* să treacă aproape neîmpiedecate, pe cînd oasele oprisără o mare parte din acestea, așa că pe hîrtie scheletul mîneĭ să reprodusă întunetat.—Maĭ mult încă observă că aceste raze pot să exercite o acțiune asupra plăcilor fotografice. In laboratorul instituluĭ.unde Röntgen făcea experiențele sale, era și o placă fotografică închisă într-o cutie de lemn. Cînd Röntgen *desvoltă din întîmplare*, după metoadale obișnuite în fotografie, această placă să văzură pe dînsa impresiunĭ de lumină pe care el nu le observase maĭ înainte nicĭ-odată la experiențe cu electricitate și pe care el nu le putea explica decît numaĭ prin acțiunea razelor invizibile care trebue să fi străbătînd prin păretele de lemn a cutieĭ. Decĭ cu razele Röntgen să pot fotografia corpurile ca și cu lumina solară și deoarece ele străbat prin unele corpurĭ cum lumina solară trece prin steclă, cutia de lemn care conține placa fotografică tocmaĭ pentru a o apara de influența lumineĭ, nu-ĭ nevoe ca să fie deschisă.

---

6). *R. R.* (razele Röntgen).

Așa o sîrmă de fer îndoită în spirală și închisă într-o cutie de lemn dacă să așază între tubul luĭ Crookes și o placă fotografică, după un timp de expunere la acțiunea razelor, dezvălind și fixînd imaginea sa obține fotografia firuluĭ.—In adevăr cutia fiind transparentă pentru aceste raze și sîrma opacă, ele trec prin lemn ca lumina solară prin steclă și sîrma, lasă o umbră pe placa care apare în negru în fotografie. Tot așa un ac magnetic închis într-o cutie de Aluminiŭ s-a fotografiat ca și cum ar fi fost într-o cutie de steclă. Cu o claritate înspăimîntătoare să văd în acest caz cifrele și liniuțile de pe cercul gradat, deoare-ce cerneală cu care acestea aŭ fost însemnate nu era transparentă pentru razele Röntgen.

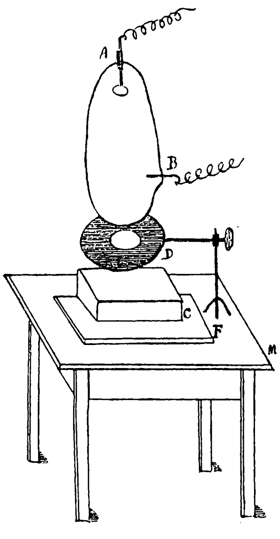

Fig. 7

Rezultatele curioase obținute cu acest soiŭ de raze sînt fotografiele perfecte a obiectelor închise într-o cutie de lemn. Așa pe o masă *M.* dedesubtul unuĭ tub Crookes (fig. 7) atîrnat vertical este așezată cutia de lemn neagră F, în care să află închisă o placă fotografică și deasupra acestia apoĭ o cutie de carton *C* în care să află maĭ multe obiecte precum: inele, broșurĭ de pălărie etc.

Intre cutia *C* și tubul *A* să află o placă de tinichea *D* găurită la mijloc. Această placă oprește razele cathodice care ar eși pieziș din tub și lasă să cadă pe cutie un snop de raze vertical pentru ca imagina să nu apară confuză.—Lăsînd apoĭ curentul electric să străbată prin tub, după 10 minunte s-a scos placa și fixînd imaginele, s-a

observat în negru obiectele din lăuntrul cutieĭ *C.*—Instrumentele dintr-o cutie de compasurĭ aŭ fost fotografiate fără a să deschide cutia.—De asemenea greutăţile de alamă întrebuinţate în balanţă şi închise în o cutie de lemn s-aŭ fotografiat [7])—De-oare-ce razele Röntgen străbat şi prin piele orĭ stofă, s-a putut fotografia, pararele dintr-un portofel, fără ca portofelul să fie scos din buzunar şi deschis. Röntgen însă în experienţele sale nu s-a oprit aicĭ, el a mers cu fantezia şi maĭ departe, a aşezat în calea razelor mîna sa şi făcu ca umbra eĭ să cadă pe placa fotografică. Experienţa să face cu aparatul dispus ca în fig. 7-a. In faţa tubuluĭ unde iaŭ naştere razele şi la o distanţă cam de 20 c. m. puse mîna pe cutia în care era placa fotografică, atuncĭ *R. R* trec uşor prin lemnul neacoperit al cutieĭ, maĭ puţin uşor prin părţile cărnoase ale mîneĭ, greŭ prin oase şi de loc prin inelul de metal de pe deget. După ce placa fusese astfel expusă 20—30 minunte a scos-o din cutie şi dezvălind imaginea a observat părţile moĭ a mîneĭ redate în fotografie cu o umbră slabă (fig. 8), ceia ce ne arată că sînt permiabile pentru aceste raze; oasele să văd sub forma unor umbre mult maĭ întunecoase, decĭ sînt puţin permiabile şi-s redate cu aşa claritate ca şi cum am fi avut înaintea noastră o mînă de schelet. Inelul de pe deget apare în negru ca păcura, prin urmare metalul în păturĭ groase e absolut opac pentru aceste raze.

Alte experienţe: o mînă a unuĭ gutos ne arată foarte bine concreţiunele de serurĭ dintre încheieturĭ; un picior a uneĭ femeĭ care avea o bolfă la degetul cel mare să vedea prin acest soiŭ de fotografie cà în umflătură maĭ eraŭ alăturea şi oasele anormale a unuĭ al doilea deget,

7. Röntgen s X— Strablen. Von Hugo Müller.

aceste oase însă se vedea că nu eraŭ concrescute cu oasele normale așa că operația era ușoĭ de văzut cum trebuie să să facă. Cît de mare folos, în urma celor aratate, poate aduce hirurgieĭ această descoperire, e greu

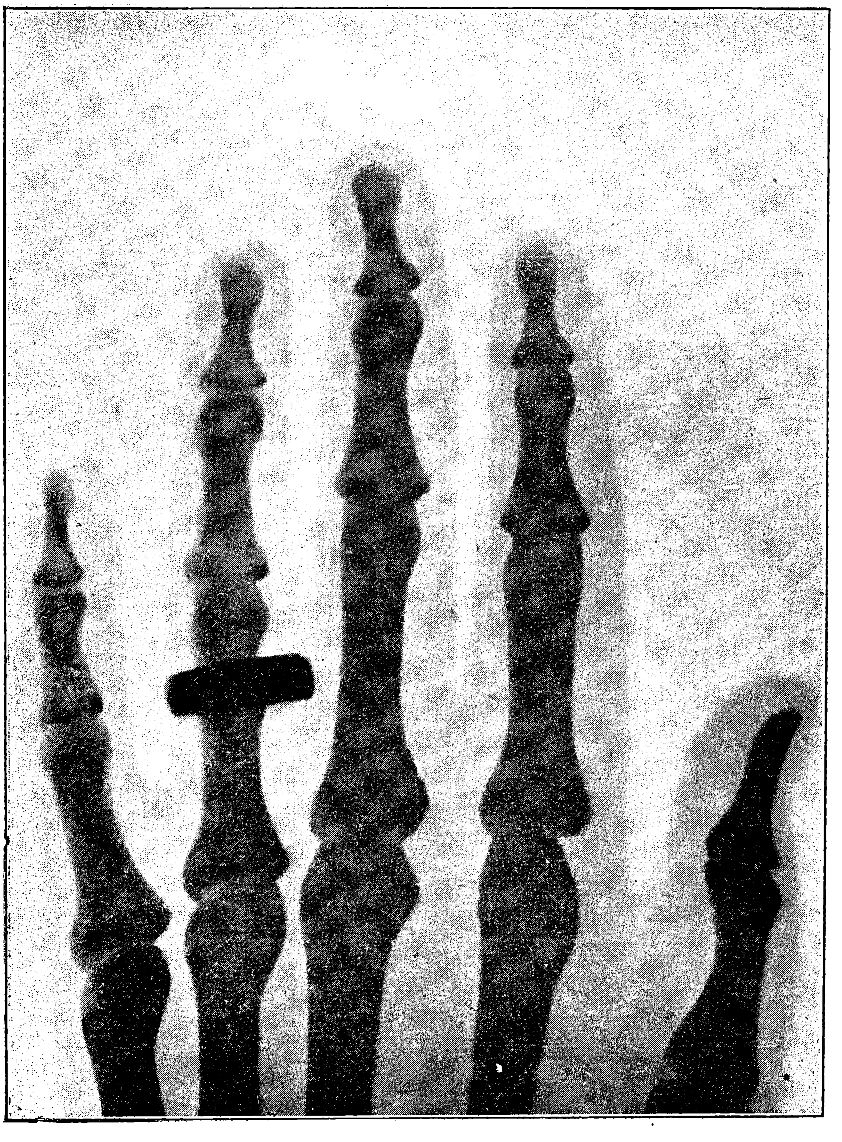

Fig. 8

de a prevedea de pe acum cînd abia sîntem la început: timpul de sigur va acumula nouă fapte și atuncĭ lumea suferindă va putea rupe încă cîte-va verigĭ din lanțul suferințeĭ. Medicii s-aŭ pus cu o pasiune fără precedent pe cercetărĭ, și rezultatele obținute pînă acuma numaĭ, ne provoacă admirațiunea. Așa corpurile streine ca lame de cuțite, vîrfurĭ de ace, gloanțele la rîniţĭ, care pînă acum era de multe orĭ greŭ a găsi locul unde să află și repețite și dureroase sondurĭ eraŭ de nevoie, acum să pot extrage cu cea maĭ mare ușurință în urma sondăreĭ fără durere a interioruluĭ corpuluĭ; să fotografiază partea bolnavă și cum metalele maĭ dese sînt opace pentru *R. R.* ele ies la iveală cu o claritate fără seamăn. Oasele frînte sînt scoase pînă în cele maĭ micĭ amănunțimĭ.

S-aŭ aplicat chiar *R. R.* la diagnoza pietreĭ în beșică și a concrețiunilor din fiere care astupă canalul coledoc. Profesorul *Neusser* din Viena a făcut la clinica sa o demonstrațiune care a provocat un mare interes în lumea medicală, punînd în evidență piatra din beșică și din fiere.

Piatra din beșică fiind constituită din Fosfat, este complect opacă pentru *R. R.* astfel că în fotografie apare sub forma uneĭ pete negre. In cazul concrețiunelor din fiere, ele fiind constituite din cholesterină care numaĭ în parte este permeabilă să obține o pată maĭ puțin intunecoasă. Tot profesorul *Neusser* a fotografiat o piatră din fiere prin mijlocul uneĭ păture de maiŭ groase de patru degete.

O altă fotografie executată de însușĭ Röntgen ne dovedește cît de multe foloase s-ar putea trage din noua descoperire: o vargă de fer fusese ruptă la mijloc și apoĭ lipită din noŭ prin încălzire și bataia cu ciocanul așa că pe din afară nu să putea cunoaște neîntregimea bucățeĭ. Dacă cine-va ar fi voit să constate neîntregimea internă a

eĭ, trebuia să o sfărme. Cu ajutorul *R. R.* să poate reda clar un tabloŭ în mărimea naturală a interioruluĭ eĭ, căcĭ o pată în secţiunea transversală ne arată locul de lipire. Acesta este un caz care în viaţa practică să întîmplă de multe orĭ, fie că un lucrător neconştiincios a făurit numaĭ pe deasupra varga, orĭ numaĭ le-a lipit împreună fără a le contopi.

In acest chip avem la îndămînă un mijloc noŭ de foarte mare importanţă pentru examinarea materialelor necesare în construcţia caselor, podurilor, căiler ferate, etc [8]).

Aşa dar cu acest soiŭ de raze nu obţinem în fotografie suprafaţa corpuluĭ, ci structura sa internă, părţile maĭ dense şi maĭ puţin transparente sînt scoase la iveală.

Pînă acum părţile moi a corpuluĭ precum: muşchiĭ, ţăsăturile, vinele, sgîrcurile nu s-aŭ putut fotografia cu ajutorul *R. R.* de-oare-ce sînt complect transparente pentru dînsele; viitorul însă acumulînd fapte nouă prin conlucrarea cercetătorilor abilĭ, va adăugi alte pietre la temelia pusă de Röntgen şi edificiul va creşte din ce în ce mai mult fără ca terminarea să să poată prevedea; aşa că să va putea face accesibilă şi explorarea tuturor ţesэturilor şi a organelor din corp.

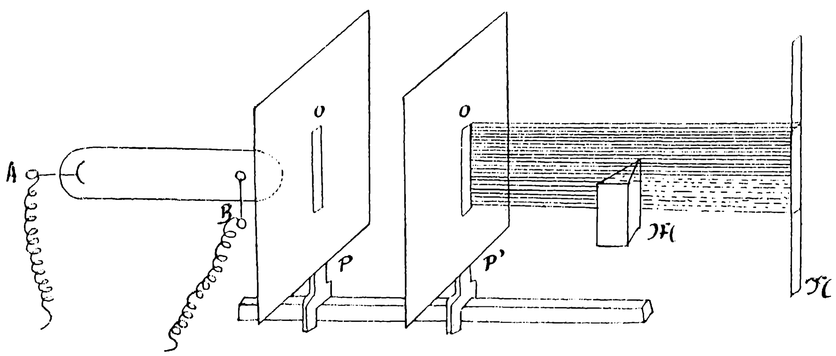
Dacă ne aruncăm o privire retrospectivă în istoria ştiinţelor, asupra unor fenomene care la început păreaŭ foarte puţin importante, vedem cum urmărirea de aproape a lor a condus la rezultate surprinzătoare. Nu maĭ departe ce era la început electricitetea dinamică în timpul luĭ Volta şi la ce dezvoltare a ajuns astă-zĭ prin aplicările eĭ atît de multiple şi variate la toate ramurile activităţiĭ omeneştĭ.

In urma rezultatelor obţinute cu razele luĭ Röntgen,

---

8. Die Zeit 1 Februarie 1896.

lucrînd tot în această ordine de ideĭ, *Perin* a căutat să vadă ce analogie să maĭ poate găsĭ, în afară de impresiunea plăcilor fotografice, intre aceste raze și lumina solară. Așa a făcut o experiență prin care a dovedit că ele să propagă în direcțiune dreaptă. Pentru aceasta a așezat în calea lor (Fig. 9) între placa fotografică *N* și tubul luĭ

(Fig. 9)

Crookes, două plăcĭ groase de metal *P*, *P'* prevăzute cu cîte o dischidere la mijloc *o* și *ó* și a obținut o imagină a căreĭ dimensiune concorda cu propagarea în linie dreată a razelor. Pentru a să vedea dacă să pot reflecta a înlocuit placa *N* prin o placă poleită de oțel și în fața eĭ lateral a așezat o placă fotografică. Chiar după o expunere de șapte oare placa a ramas tot neimpresionată, ceia ce s-ar părea că aceste raze nu să pot reflecta [9]. Cu toate acestea maĭ zilele trecute profesorul Batelli imaginînd o oglindă specială le-a putut reflecta ca și razele solare. Maĭ departe tot Perin a încercat să dovedească dacă să pot refracta. In calea fasciculuĭ (Fig. 9) care trece prin deschiderea *o* și *ó* a plăcilor *P* și *P'* a așezat o prismă *M* făcută dintr-o distanță permiabilă razelor Röntgen așa că jumatate din fascicul cădea direct pe placa *N* iar cealaltă

9. Revue générale des sinces, 30 Ianuarie 1896.

lovea prisma. —El a observat că jumatatea inferioară a fascicululuĭ nu era de loc deviată ca în cazul ordinar al refracţiuneĭ, ci să propagă drept înainte. Decĭ *R. R.* nu să refractă [10])

De oare-ce aceste raze în trecerea lor prin alte corpurĭ nu sufăr nicĭ o diviaţiune, urmează că ele nu pot ca razele obicinuite să fie concentrate într-un punct printr-o lentilă. De aceia nicĭ nu să poate întrebuinţa cu dînsele camerile fotografice ordinare ca la lumina solară care redaŭ obiectele micşurate, şi decĭ din cît să ştie pînă acum tablourile cu ajutorul *R. R.* nu să pot executa de cît în mărimea lor naturală [11]).

Inainte de a termina ne-a maĭ rămas să spunem ceva asupra natureĭ acestor raze şi dacă ele sînt propriĭ numaĭ razelor obţinute cu tubul luĭ Crookes.

Razele luĭ Röntgen ca şi razele solare şi cele cathodice să propagă în linie dreaptă, formează umbre cu plăcile metalice groase, aŭ putere de a provoca fluorescenţă şi impresionează plăcile fotografice ; însă ele să deosebesc de cele cathodice prin aceia că străbat cu uşurinţă maĭ toate corpurile şi nu sînt deviate din calea lor de un electromagnet care să află în apropiere cum sînt razele cathodice.—Ambele aceste două soiurĭ de raze, pe lîngă fenomenele de înrudire, ne prezintă şi deosebirĭ aşa de marĭ între dînsele şi cele solare, în cît cu greu s-ar putea admite că şi ele ar fi tot raze solare (ultra-violete), numaĭ cît lungimea lor de undă ar fi şi maĭ mică de cît razele ultra-violete, orĭ maĭ mare ca a undelor electrice descoperite de Hertz, saŭ că ar avea o lungime de undă mijlocie între aceste două. Cu toate acestea fiind că să pot

10). Loc. cit.
11). Die Zeit.

propaga și prin vid, de sigur că sînt datorite tot mișcărilor vibratoare a eterului. Pe lîngă aceasta eterul ne prezintă în proprietățile sale o mare asamanare cu modul cum să compoartă corpurile elastice, maĭ cu samă cele gelatinoase și fiind-că acestea sînt capabile de oscilațiunĭ transversale și *longitudinale*, s-a emis părerea deja de mult că ar putea exista și pentru eter oscilațiunĭ longitudinale fără ca să să fi putut descoperi. De-oare-ce însă nicĭ la razele cathodice precum nicĭ la cele a luĭ Röntgen nu să observă fenomene care ar arata o mișcare transversală, de aceia Röntgen admite cu toată rezerva, părerea că undele descoperite de el ar putea fi mult căutatele unde longitudinale ele eterului [12]), adecă părticele de eter să mișcă nu perpendicular pe direcțiunea razelor, ca picăturile uneĭ unde de apă ca în lumina ordinară, ci ele să mișcă chiar în însușĭ direcțiunea razelor, cum e-x să mișcă părțile unuĭ armoniŭ care oscilează, apropiindu-să și îndepărtîndu-să alternativ unele de altele. Din această cauză și deosebirea de proprietățĭ.

In toate corpurile elastice, cu deosebire în gelatină, repezeciunea de propogare a undelor longitudinale este mult maĭ mare decît a celor transversale.

Dacă admitem acest lucru și pentru eter, atunci *R. R*, cu toată durata de oscilațiune foarte mică, ar putea să aibă relativ o mare lungime de undă. Durata mică de undă ar explica atuncĭ fluorescența ca la razele ultra-violete, și marea lungime de undă ar explica proprietățile lor de a străbate prin cea maĭ mare parte din corpurĭ ca și undele electrice ale luĭ Hertz [13]).

Descoperirea luĭ Röntgen, avînd o bază experimentală cu aplicațiunĭ practice, a sugestionat pe savanțĭ pînă în-

12) Die neue stralolen Röntgen 's von Prof. Ludwig Boltzman.
13) Loc. cit.

tr-atîta în cît într-un timp foarte scurt s-a ajuns la cercetări cu totul suprinzătoare. Ca o mare necunoscută le stă înainte, le sfidează silinţele de a o aborda tot maĭ mult şi iĭ împinge tot înainte şoptindu-le posibilităţĭ curioaze. Pretutindenea să lucrează acum la întinderea cunoştinţelor în această ordine de ideĭ, şi deja s-a găsit ceva noŭ. Aşa Profesorul Salvinioni din Perouza a reuşit să construiască un noŭ aparat prin care cu ajutorul *R. R.* să poate vedea direct părţile interne a corpuluĭ, fără a fi nevoie de fotografie.

Dr. Karl Kiss şeful Laboratoruluĭ de la Polytecnicul din Buda-Pesta a născocit o îmbunătăţire a tuburilor luĭ Crookes aşa că s-a redus timpul de expunere a plăcilor fotografice la 2- 3 secunde. Dr. Erwein şi Raps din Berlin a găsit mijloace prin care să pot obţinea *R. R.* cu bobine micĭ care produc scînteĭ de 4—5 c. m., prin urmare întrebuinţîndu-să curenţĭ cam de 10 orĭ maĭ micĭ decît să întrebuinţa pînă acum.

Pe fie-care zi dar să fac progrese cu o repezeciune neauzită; izvorul descoperirilor minunate tot curge încă neepuizat şi ne arată desluşit că între cer şi pămînt există lucrurĭ despre care ştiinţa noastră nicĭ nu visează.

1896, Februarie 14.

GHORGHE MURNU

S-a dus

S-a dus, s-a dus farmecul tăŭ;
Țărînă-ĭ ce-a fost Dumnezeŭ.
Voiŭ plînge eŭ, tu nicĭ-de-cum:
Uitarea ți-e tovarășă de drum.

Ce-ĭ dragostea uneĭ femeĭ?
Vor spune-o veacurile ce-ĭ:
O rază, care, ca pe noĭ,
Colindă tot în lume—și gunoĭ.

Trecutu-ĭ vecĭnicul nimic;
Aĭ plîns odată, doar un pic,
Șĭ-aĭ rîs apoĭ. Veĭ rîde iar;
Frumoasă eștĭ, și-alțĭ-n drum răsar!

Decĭ nu gîndi, nu maĭ gîndi
In nopțile ce vor veni,
Cînd din albastru curg scînteĭ
Și te adoarme-un sfînt miros de tei.

Sînt marturĭ luminoșĭ în cer—
De piere totul, eĭ nu pier—
Și-n intunericul tăcut
Ades proptițĭ de umăr ne-aŭ văzut.

Decĭ arde praful de scrisorĭ,
In care-am îngropat comorĭ,
Și arde versul ce ți-l scriŭ,
Al dragostelor noastre scump sicriŭ.

Cetindu-l, poate întîmplător
Să mergĭ cu gîndul călător
Și să ascultĭ duiosul rost
De-o lume-ntreagă ce de mult a fost.

Și te-ĭ întoarce înapoĭ
Cu ochĭ miloșĭ de lacrimĭ moĭ,
Și dus ca într-un lung pustiŭ,
Tu veĭ gîndi la mine atunci.... Tîrziŭ!

Nu-i lut....

Nu-ĭ lut în aste forme ideale;
Al ochilor safir, rubinul buziĭ,
Mărgărintarul lacrimilor tale
Sînt toate parcă dulcĭ iluziĭ.

O, lasă-mă ca de tine maĭ aproape
Să-mĭ razim capul, să-țĭ admir zimbirea;
In mărginitul lungeĭ tale pleoape
Eŭ am găsit nemărginirea.

O regĭ, voĭ dobîndițĭ popoare multe;
Avarĭ, mult aur; voĭ vitejĭ, renume;
Un singur dor vreaŭ soarta să-mĭ asculte:
Iubita mea și-un colț din lume.

Intîiŭ.

Intîĭ și-întîĭ aĭ prins tu milă,
Iar mila-n dor s-a prefăcut;
Ispita dulce te-a vîndut
Și-aĭ lăcomit la un sărut,
Copilă.

De cîte orĭ pizmașa lună
A rîs privindu-te furiș,
Cum staĭ culcată într-un tufiș
Pe pieptul celuĭ ce-l iubișĭ
Nebună!

Sorbiaĭ cu-auzul vorba-ĭ vană:
„Că fată maĭ frumoasă nu-ĭ,
Că veșnică-ĭ iubirea luĭ—“
Și tu credeaĭ cuvîntuluĭ,
Sărmană!

V. LATES

Aşteptare.

D şoarei B. V.—Eisenach.

Vis înfiripat din para uneĭ inime tăcute,
Trecĭ prăpastia de ură asteĭ lumĭ prea recĭ şi mute;
Vin să rătăcim în noapte, printre arborĭ albĭ ca bruma,
Solziĭ argintiĭ să ploae, orĭ s-adie vîntul numa,
Să resară luna-n taĭnă peste crengile albite
Incărcate de mirezme şi de rouă umezite;
S-ascultăm tremur de frunză, să simţim tremur de mînă
Să mă pierd privind în lună şi în ochiĭ tăĭ, *stăpînă!*
Vino, vino luminoasă pe cărarea de senin,
Căcĭ ieşi-voiŭ înainte-ţĭ calea-n taĭnă s-o aţin
Şi-o să te-ating de-odată c-o suflare înfierbîntată,
O să sorb cu o privire şi cu gura mea însetată:
Nopţile adîncĭ din umbra ochilor, -ce stîng seninul—...
. . . .
Iară tîmpla mea aprinsă o se deie semne mute
Ce de nime-or fi surprinse, dar de tine pricepute.

1888, Rădăşeni,

A. VOJEN

Va ceti.

Strînse-nghezuite-n rîndurĭ,
Bogățiile de gîndurĭ,
Fie-care o lume aparte,
Dorm în filele de carte.

Doar copila visătoare,
Dornic, lung în paginĭ cată . . .
A găsit . . . . uitata floare,
Va ceti . . . dar altă dată.

Mormînt nu e decît in minte

Secoliĭ lungĭ, care s-aŭ dus.
Îșĭ aŭ ființa înainte;
Pentru întregul ce-a-apus,
Mormînt nu e de cît în minte.

Cum să dispară cea ce nu-ĭ ? . . .
Pe drum de anĭ, orĭ cît te suĭ ;
Aĭ maĭ departe, atît coprins,
Cît lașĭ în urma ta întins . . . .

Ce viață vraĭ, intrînd în moarte,
Al neființeĭ chip să poarte ? . . .
Cum noaptea fu izvor de zi,
Moartea e înc-un fel de-a fi . . .

De ce, cînd asfințește-n haos
Lucirea stelelor bătrîne,
Să daĭ morțeĭ . . . un adoos
Și nu . . . vieței, un noŭ mîne ? . . .
. . . .
. . . .

Mormînt, nu-e de cît în minte
Pentru întregul ce-a-apus,
Își aŭ ființa înainte.....
Secoliĭ lungĭ, care s-aŭ dus....

I. LAUR

Dunărea

Dunărea-n vremurĭ străvechĭ croitu-şi-a drum pentru ape
Munţĭ sfărămînd de granit, stîncĭ uriaşe, pădurĭ,
Valu-ĭ stăpîn fără frîŭ domnea din izvor pînă-n marea.
Curge în patu-ĭ acum însuşĭ ce ia l-a săpat,
Vecĭnic pe calea urmată mînîndu-şĭ ia turbura undă.
Munţiĭ de dînsa tăieţĭ, malurĭ, hotare-s acum
De apururĭ menite s-o ţînă pe dînsa-n robie:
Mîndri să-înalţă şi verzĭ undele eĭ îndreptînd.
In zadar amintindu-şĭ de vremele eĭ de domnie
Valu-ĭ spumos une-orĭ umflă, izbindu-l de mal.
Vecĭnic eştĭ prinsă în lanţul de piatră îndoit ce te leagă,
Căcĭ robia maĭ grea, singurĭ, ah noĭ ne-o croim!

1887 Orşova

Unuĭ gros inamorat

Amor face cu omul ca şi cîmpeanul cu vita
Ară cu dînsul întîĭ cîmpul iubireĭ mănos
După aceia-l găteşte pentru casap, îngrăşîndu-l.
Nu înţelegĭ tu acum, nu-ţĭ spune ochiul tăŭ stîns
Care de pîntece zăŭ picioarele nu le maĭ vede
Că de arat te-aĭ trecut? Amor te-a pus la-ngrăşat!

Pivniţeĭ de la Klosterneuburg

In minăstirea înaltă să află o pivniţă sfîntă
Rîndurĭ are ia treĭ, numărul sfinteĭ Treimĭ
Tatăl, Fiul şi Duhul sfînt—ce le umple pe toate— ;
Iar poloboace încap tocmaĭ cîţĭ îngerĭ în ceriŭ.

A. C. CUZA

LUI DAMASCHIN [1]

EPIGRAME

Dedicație.

Precum Omer odată,
Vestitul bard elin,
A povestit al Troiei
Nefericit destin
Și soarta lui Ulise
Prin lume mult purtat,
Tot ast-fel eŭ, în stihurĭ,
Pe tine te-am cîntat.

Trăind în epigrame
De-acum în vecĭ de vecĭ,
Rămîĭ maĭ cu renume
Decît Ahil la Grecĭ,
Și eŭ decît Omeros
Maĭ mare par-că sînt,
Așa bețiv de frunte
C-am isprăvit să cînt.

---

1) Din volumul: **Versurĭ**. *Ediția a doua, adăogită,* care va apare în curînd. **N. R.**

De-aceia nu-ĭ mirare
Ilustre Damaschin
Cînd aste versurĭ toate
Eŭ ţie ţi le-nchin,
Căcĭ dacă tu pe lume
Mereŭ n-aĭ fi chilit,
Tu nu eraĭ ilustru
Nicĭ eŭ poet vestit.

1. Suferinţa.

Natura, fără milă,
O soartă grea ne dete,
Povoara suferinţeĭ
S-o ducem toţĭ în spete;
Şi Damaschin sărmanul
A suferit ..... de sete.

2. De la Mateĭ citire.

Cînd de la Mateĭ citire,
De cinstita răstignire
De pe muntele Golgota glăsueşte diaconul,
Damaschin îşĭ face cruce, spăĭmîntat privind amvonul:
„Ce cruzime de spăriat,
„Pînă şi oţet i-a dat!“

3. In faţa măreĭ.

Vueşte marea fioros,
Şi ce spectacol grandios!
De-ar fi, îşĭ zice Damaschin,
In loc de apă, vin.

4. Hotărire.

Damaschin, ca om de lume,
De bănatul lumeĭ fuge:
Hotărît să-şĭ schimbe traiul,
Nu maĭ vrea să bee . . . suge.

5. Cuviinţă.

Damaschin, cînd vede viea,
Iute-şĭ scoate păläriea,
Şi salută cu onoare . . .
Vinurile viitoare.

DĂRĬ DE SAMĂ.

A. Philippide, *Istoria limbeĭ romîne, vol. I. 1894, un vol. de 342 de paginĭ. Iașĭ, Tipografia națională.*

Opera d-luĭ A. Philippide, Principiĭ de istoria limbiĭ, a găsit în streinătate o așa de favorabilă primire, încît nu ne putem împiedeca de a rezuma aicĭ principalele recensiĭ care aŭ apărut asupra eĭ.

Th. Gartner în Zeitschrift für romänische Philologie XIX, 282: „Primul volum al aceșteĭ istoriĭ a limbiĭ romîne poartă acelaș titlŭ ca și cunoscuta de toțĭ filologiĭ carte a luĭ Paul, „Principiĭ de istoria limbiĭ", și studiează, ca și acesta, cauzele transformărilor limbiĭ". Urmează aicĭ o lungă dare de samă a cuprinsuluĭ. Apoĭ continuă Gartner: „După cît știŭ această operă este cea dintîiŭ studiare sistematică a subiectuluĭ în Romînia și pentru aceia, fără îndoială, de foarte mare valoare pentru studiarea limbiĭ în acea țară. Dar chiar în afară de Romînia prezintă un mare interes, și anume nu atît prin comparația pe care va face-o lectorul între învățăturile luĭ Philippide și acele ale luĭ Paul, între sistemul urmărit de Philippide și acel urmărit de Paul, cît maĭ ales prin detaliile foarte bogate pe care le dă autorul în cele 73 de paragrafe". Urmează apoĭ iarăși o lungă dare de samă, după care încheе G. astfel: „Erudiția și originalitatea de

judecată, pe care le probează P. în acest întîiŭ volum ne daŭ dreptul să sperăm că al doilea volum al opereĭ sale va duce cercetarea limbeĭ romîne cu mulţĭ paşĭ înainte".

W. Meyer—Lübke, profesor de limbĭ romanice la universitatea din Viena, în Literaturblatt für germanische und romanische Philologie XVI, 170: „Dacă autorul opereĭ de faţă spune în precuvîntare că lucrarea sa va găsi puţinĭ lectorĭ în Romînia, apoĭ ar fi de dorit ca profeţia să nu i să îndeplinească, pentrucă lucrarea sa este o excelentă întroducere în studiul limbilor. Faptul că principiile de istoria limbiĭ ale luĭ Paul aŭ servit ca model şi că principalele ideĭ şi viderĭ sînt acele ale luĭ Paul nu aduce nicĭ o pagubă valoariĭ totuluĭ, căcĭ este vorba de a pune la îndămîna Romînilor aceia ce un învăţat Neamţ a scris pentru lectoriĭ Nemţĭ, ceia ce a necesitat nu numaĭ o înlocuire a exemplelor germane prin exemple romîneştĭ, ci o complectă pricepere, prelucrare şi originală transformare a materialuluĭ oferit de un premergător. Apoĭ să înţelege de la sine că Philippide a lăsat la o parte multe capitule de ale luĭ Paul şi a discutat cu deamăruntul multe lucrurĭ pe care Paul nu le-a discutat de loc. Scopul săŭ este anume de a expune diferitele cauze ale schimbăriĭ limbilor. Sînt treĭ principiĭ: al comodităţiĭ, al clarităţiĭ, care lucrează cîteodată conştient, cîteodată inconştient, şi al schimbăriĭ voluntare. Fie-care din aceste principiĭ să manifestează în chipurĭ foarte deosebite, a căror înşirare, clasificare şi lămurire prin numeroase exemple formează coprinsul volumuluĭ. Chiar lectorul străin, care ar cunoaşte în de ajuns principiile istorieĭ limbilor, încă va urmări cu plăcere şi cu profit expunerea autoruluĭ. Principalul merit al cărţiĭ însă pentru un asemenea lector va consista în exemplele care ne fac cunoscut tezaurul de cuvinte al limbiĭ romîne într-un chip, precum toate lu-

crările de pînă acum, la un loc luate, nu ne pot face să-l bănuim; exemple care procură etimologuluĭ și sintacticuluĭ o mulțime de material noŭ maĭ totdeauna bine explicat, la lămurirea căruia autorul probează multă originalitate, ast-fel încît orĭ-care să ocupă cu vre-o ramură a gramaticeĭ romîneștĭ va trebui numaĭ decît totdeauna să consulte acest intîiŭ volum al Istorieĭ limbiĭ romîne“. Din lunga dare de samă care urmează extragem numaĭ partea dela sfirșit: „Și la discuțiile asupra ritmuluĭ exemplele din morfologie sînt maĭ bine alese decît cele din sintaxă, dar îmĭ lipsește spațiul ca să probez acest lucru. Sub capitulul (Amestecul vorbirilor) să discută între altele soarta sunetelor streine în limba romînă și influințele streine asupra înțelesuluĭ cuvintelor. Autorul este cu drept cuvînt maĭ rezervat decît Șăineanu. In capitulul care discută principiul clarităţiĭ să lămurește cu numeroase exemple maĭ ales lupta pentru existență a cuvintelor și construcțiilor. In capitulul care studiează principiul legiuiriĭ este discutat pe larg și excelent raportul dintre limbă scrisă și cea vorbită cu numeroase aspre, dar bine nimerite, aluziĭ, maĭ ales asupra luĭ Hasdeŭ. Cu deosebire trebue să-șĭ întipărească cine-va bine în minte aceia ce spune autorul asupra încredereĭ în vechile texturĭ. La fine este discutată posibilitatea de a să afla elemente traco-dace în limba romînă. Incă cu altă ocazie, la al doilea capitul, dă autorul o listă bogată de corecturĭ, maĭ toate juste, făcute în dicționarul luĭ Cihac. Cu atît maĭ ușor arată aicĭ ce sînt în adevăr fantaziile luĭ Hasdeŭ asupra elementuluĭ trac din romînește... Volumul să intitulează întîiul. Cîte vor maĭ urma și ce vor cuprinde lectorul curios nu poate ști. De un lucru însă trebue să fie cineva în orĭ-ce caz sigur, că studiul limbiĭ romîne va progresa prin acele volume foarte mult.“

H. Suchier, profesor de limbile romanice la universitatea din Halle în Literarisches Centralblatt 1895, 1051: „Philippide a plănuit o istorie a limbiĭ romîne și în cel dintîiŭ volum, care servește de întroducere întregeĭ opere, expune principiile istorieĭ limbiĭ. Insuși acest titlu arată că el ș-a luat ca model biblia filologuluĭ, distinsa operă a luĭ Hermann Paul. Cu toate aceste modul de vedere al luĭ Philippide este cu totul original. După ce ș-a asimilat metoada filologieĭ germane, pune la încercare problemele eĭ asupra limbiĭ sale materne și le studiează din noŭ pe baza unuĭ material puțin exploatat de învățațiĭ germanĭ". Urmează apoĭ o lungă dare de samă, din care extragem următoarele locurĭ: „Nicĭ un capitul nu există în această carte, unde problema să nu fi înaintat cu un pas maĭ departe, atît prin chipul discuțieĭ cît și prin exemplele aduse. Adese-orĭ privirĭ filozofice daŭ expuneriĭ un deosebit farmec". „Capitulul care discută lămurirea psihică a cunoștințelor este instructiv prin multe observațiĭ și ofere din punct de vedere al funcțiuneĭ și formăriĭ cuvintelor și al sintaxeĭ o excelentă caracteristică a limbiĭ romîne". „Un merit principal al cărțiĭ stă în numeroasele exemple, care daŭ ocazie autoruluĭ să arete profunda cunoștință ce are de limba romînă, de istoria eĭ, de literatura și dialectele eĭ și să explice astfel o mulțime de fenomene".

I. S. I.

Despre starea Moldovei și a Valahieĭ sub Fanarioți *extrasă din scrierea luĭ Anastasie Comnen Ipsilante întitulată*

Evenimente eclesiastice și politice după luarea Constantinopoleĭ de Turcĭ

Iată în rezumat notițele cele maĭ importante ce le conține scrierea luĭ Ath. Comnen Ipsilante, aproape necunoscut Romînilor, asupra țărilor lor.

MOLDOVA

Bogdania (așa să numia de Turcĭ Moldova) s-a predat Turcilor ca feudă cu diploma scrisă de Sultanul Suleiman pentru prerogativele eĭ, care să păstraŭ în vistieria țăriĭ pînă la anul 1686, cînd Regele Lehieĭ Ioan Sobieschi, năvălind în Moldova a ars foarte neprudent diploma, zicînd Moldovenilor: „*Vedețĭ în ce chip vă scapă regele de supunerea Turcilor*". Prerogativele ce li s-aŭ dat pentru bisericĭ și monastirĭ să conserva; dar peșchișul a crescut și s-a maĭ adaos și dare. Insușĭ Sultanul Suleiman și-a anulat promisiunea sa sub pretext falș de uciderea Tatarilor la Chilia și a crescut peschișul la 12 miĭ galbinĭ; dar a pastrat prerogativa pentru alegerea domnuluĭ. Acum însă nicĭ aceia nu să păzește, și darea saŭ haragiul Porțeĭ este de 130 pungĭ, iar peșchișurile nu maĭ aŭ sfârșit.

Început răŭ al acestor peșchișe fu Neculaĭ Mavrocordat, carele mituind fără măsură dar de voie, cele ce atuncĭ să făceaŭ de nevoie, acum aŭ ajuns obiceiŭ neînlăturat. Cauza însă maĭ veche a acestora fu Stefan Lăcustă.

Fiind-că Petru Rareș Vodă neprimînd adausul la peșchișul Sultanuluĭ Suleiman (căcĭ cel contractat la început era de 4 miĭ galbinĭ, 40 caĭ și 80 Șoimĭ) a socotit maĭ

bine a să retrage din domnie decît a să însărcina cu adaosul dărei de 12 mii galbeni, pentru care și plecă în Transilvania la 1537; dar după dînsul făcîndu-să domn Stefan Lăcustă primi darea, care cu timpul crescu tot mai mult, încît haragiul este 130 pungi și 139 lei (groși), iar *bairam-peșchișul* 180 pungi, afară de ce să dă oficialilor Porței și Vizirului la înstalarea în domnie. Apoi în curgerea timpului iarăși aŭ mai crescut, așa că astăzi astfeliŭ să află lucrurile: 500 pungi pentru premenirea domniei de trei ani, 130 haragiul vistieriei Porței, 170 de bairam-peșchiș, 240 la curtea vezirului la instalare, 30 pentru lahim-bahaș tot la curtea lui, 30 la ramazan, 20 balci-bașlîc Hanului și lui Calga, de toate pe față 1,200 pungi; dar cu ce să dă în ascuns să fac adesea 1900 pungi. Apoi, darul înpăratului pentru mucarerul (confirmarea domniei) anului întîiu 500 pungi, pentru cel de al doilea an 350, și cele-l-alte ca mai sus, precum și pentru mucarerul anului al treilea tot aceleași. Acest mucarer anual este foarte noŭ, făcut sub domnia lui Mihail-Vodă (Racoviță), în timpul Sultanului Mahmud, cînd din domnia Valahiei fu strămutat la cea a Moldovei.

Împlinind trei ani de domnie, de obicei domnul este mazilit din domnie, și să înstalează altul plătind tot aceleași dări. Iar de să dă fostului domn un al doilea period de trei ani, tot așa plătește. Aceste sînt sumele arătate și de toți știute; dar cele promise în ascuns unora din miniștri pentru cîștigarea domniei, ce trebuea a mai spune? În așa chip prerogativa alegerei domnului era perdută. În capitulațiuni însă stătea ca boerii să-și aleagă pe cine ar voi de domn, și împărăția să-l confirme, fără a să mai duce la Poartă, iar peșchișul să-l trimită Porții, odată pe an prin boerii săi. Așa a urmat pînă la Stefan Lăcustă și atunci crescînd peșchișul la 12 mii, s-a impus și condiția că domnul să vie la fie-care trei ani odată la Poartă spre a să închina împaratului. Așa deci s-a făcut și după Sultan Suleiman. Dar în cursul timpului hainindu-să cîți-va domni și fugind unii în Lehia, iar alții în Germania, Poarta ceru boeri moldoveni ca zeloage pentru domn să stea la Poartă. Apoi, cu timpul împărăția desființînd previlegiul alegerei, a început a da domnia unora din persoanele zelogite, și așa urmînd mult timp, a

început a o da Țarigradenilor Romeĭ, din care primul fu Demetrie Cantacuzen, ajungînd din giuvaergiŭ domn la 1674. După care urmă Antonie Ruset și după dînsul Duca Romeliotul, apoĭ Neculaĭ Mavrocordat, și maĭ departe tot așa s-a urmat pînă astăzĭ.

Împarațiĭ onorează pe dom'n în Capitală maĭ mult decît pe Pașĭ. Căcĭ după regula luĭ Sultan Suleiman carele, cînd Bogdan s-a închinat luĭ și a venit spre al întimpina în orașul Sofia, l-a îmbrăcat cu cucă și caftan, i-a dat un cal împărătesc împodobit, și l-a însoțit la întoarcere de patru beĭcĭ aĭ săĭ (oamenĭ din garziĭ împeratuluĭ), așa și acum maĭ întăiŭ să îmbracă cu cavadă și dinpreună cu dînsul să îmbracă și 24 boerĭ aĭ săĭ dinaintea viziruluĭ în arz-odaia de la Pașa-Capezi (sala de primire a Palatuluĭ împărătesc). Apoĭ cu alaĭ de Ceaușĭ de oamenĭ aĭ săĭ și de ceĭ aĭ Tesrifagiuluĭ, toțĭ călărĭ, domnul mergea la Patriarhie și să sevîrșește ceremonia consacrareĭ de toțĭ cunoscuțĭ, în templul Patriarhuluĭ. După-ce-șĭ termină afacerile sale, într-o Marțĭ, cînd să face galamba-divan (sfatu secret) vine principele la Palat și întru cît Vizirul este în divan, el șede cu Dragomanul Porțeĭ și cu boeriĭ săĭ în o sală de lîngă Divan. După ce pun Viziruluĭ masa, ca de obiceiŭ, aduc masă și Domnuluĭ, carele mînîncă cu ceĭ maĭ aleșĭ din boeriĭ săĭ. Apoĭ vine Tesrifagiul (maestrul de ceremoniĭ) și-ĭ zice de să pogoară jos dinaintea saleĭ, unde stă în șirŭ cu boeriĭ săĭ drept în picioare.

Imbracă pe domn cu cabaniță, și mugzuraga îĭ pune cuca și-ĭ ține calpacul, care vrea să zică: „*de nu veĭ trăi bine te arestez*“, saŭ „*ești din ordinul ienicerilor.*“ Tesrifagiul îmbracă cu douăzecĭ și opt de cavadiĭ pe oameniĭ principeluĭ carĭ staŭ dreptĭ [1]).

Vezirul, eșind din divan, trece pe dinaintea lor ca să meargă la arz-odaia, spre întimpinarea împaratuluĭ: iar domnul să închină viziruluĭ în timp ce acesta trece; apoĭ trec și alțĭ pașĭ și cazascherĭ și-ĭ salută și pe aceștia. Pe urmă Tesrifagiul ĭea pe domn și-l duce în arz-odae, singur numaĭ cu patru oamenĭ aĭ săĭ. Capigilar-cheaiasi, stînd în ușa arz-odăei (salonuluĭ de recepțiunĭ) după ce dă voe domnuluĭ, acesta întră cu ceĭ patru boerĭ aĭ săĭ, precedat

1) Despre toată ceremonia de instalare a domnuluĭ de către Poartă tratează pe larg și Dionisiu Fotino. Tom. III.

de Capigilar-cheaiasi. Apoĭ, doĭ capegi-bașĭ ĭaŭ pe domn de subțiorĭ, prezentîndu-l împaratuluĭ. Domnul să închină de treĭ orĭ împaratuluĭ și împaratul zice viziruluĭ, ce stă în picioare, să-ĭ spue că, informîndu-să de credința luĭ, l-a miluit cu domnia. Decĭ, să nu asuprească raĭaua, să săvîrșască serviciile împărăteștĭ, să îngrijască de trimeterea zahareleĭ și să servească cu credință. In urmare, domnul face mulțumire și, închinîndu-să de treĭ orĭ, ĭesă afară de poarta a doua și încălecînd cu boeriĭ săĭ să pun în șir și staŭ calare acolo, în atare ordine, pînă ce trece Ianiceraga, toțĭ sfetniciĭ și în urmă și Vezirul cu suita luĭ, și domnul fiind calare, el și oameniĭ săĭ să închină pașilor. După ce trec toțĭ, pleacă și domnul cu suita și alaiul luĭ. Meterhaneaua începe să cînte și așa merge pînă la cononacul luĭ cu meterhaneaua, lucru ce nu să face altuĭ vizir, de cît numaĭ Epitropuluĭ (Vizir-agem). Mugzur-aga, de nu va fi bine plătit, nu-ĭ întoarce calpacul (boneta), pe care i l-a luat din cap maĭ înainte de a fi prezentat împaratuluĭ și punîndu-ĭ în loc cuca. Apoĭ trimite pe ceĭ maĭ distinșĭ din boeriĭ săĭ ca să eĭe de la palatul împărătesc (pașa-capuci) Sîngeacul (steagul) și două tuĭurĭ (steagurĭ cu cozi albe de cal), meterhaneaua, pe cari le aduc la casa sa și la fiecare chindie cîntă meterhaneua, lucru privilegiat, ce nu să face la nicĭ un alt vizir în Stambul, de cît numaĭ Epitropuluĭ (mareluĭ vizir). Apoĭ să rînduește unul dintre agale, cu numele Ischemne-aga (ofițer turc) ca să-l instaleze pe tron în Iașĭ. Și plecînd din Constantinopol, ĭesă cu mare alaĭ, avînd și pe ceĭ doĭ beĭcĭ (garzĭ de corp aĭ împaratuluĭ), doĭ achiulahliĭ și doĭ ceaușĭ, cu care merge pînă la Iașĭ, unde intră cu mare alaĭ. Domnul intră în biserica Sf. Neculaĭ și să unge cu mir de către mitropolit pentru instalarea în domnie, dacă e întîia.

Moldova are șaptesprezece ținuturĭ, și boerĭ oficialĭ de clasa I-a doĭsprezece; maĭ sînt și alțĭ oficialĭ de ordinul al II-lea și al III-lea. In fiecare din cele șaptesprezece ținuturĭ are așa numițiĭ ispravnicĭ, prin cari să face strîngerea dărilor anuale. Această înființare de ispravnicĭ este posterioară și s-a născut de la Vodă Constantin Neculaĭ Mavrocordat în Valahia, de unde apoĭ s-a întrodus și în Moldova.

VALAHIA.

Formalitățile de înstalare ale domnuluĭ la Poartă după numirea luĭ de cătră împărăție, sînt exact aceleașĭ cătră domnul Valahieĭ, ca și cătră acela al Moldoveĭ.

Valahia are șaptesprezece județe, din carĭ cincĭ dincolo de rîul olt, (Turcește zise Cara-Iflah, pe carĭ le-aŭ stăpînit împărăția în anul 1739 împreună cu Belgradul, fiind maĭ înainte sub Nemțĭ); iar celelalte douăsprezece sînt dincoace de rîul Olt, cari să numesc pe turcește Memlecheti-Iflah (Principatul Valah) acăror descriere este următoarea:

(Reproducem din această descriere numaĭ două județe acele despre care scrierea luĭ Comnen conține ceva noŭ):

I. Slam-Rîmnic a căruĭ capitală este Focșaniĭ. Cu județul Slam-Rîmnic să hotărăște ținutul Brăileĭ, care este oraș turcesc, cu mulțĭ locuitorĭ și cu cetate. Iar în județul Rîmniculuĭ, lîngă satul Grădiștea, este numită Vezircîșla, adecă odaia Viziruluĭ, loc administrat de Turcĭ și departe de satul Gradiștea opt ore. (NB. A. Comnen, ținuturile ocupate de Turcĭ, ca Hotin, Bender, Brăila, Giurgiu, nu le consideră ca făcînd parte din Principate).

XV. Mehedinți, o parte în șesul ce să mărginește cu Dunărea, iar altă parte în munțiĭ ce să hotărăsc cu Serbia Nemților. Șesul Mehedinților, saŭ întreg saŭ numaĭ o parte, să numește Cîmpul Severin, are de capitală Cernețul în fața căruia, peste Dunărea, să află Fetislam, orășel și acesta turcesc și cu mulțĭ oamenĭ. Puțin maĭ sus de Cerneț sînt resturile poduluĭ luĭ Traian, eară maĭ sus de acestea—cataractele Dunăreĭ, lîngă care să află Ada-Kalesi, o insulă situată în Dunărea de o însamnată întindere. Maĭ sus de hotarăle Valahieĭ cu împărăția nemțască, adecă maĭ sus de rîul Vodița, și în fața insuleĭ, este Rușava, care e o provincie aflătoare pe pămînturile nemțeștĭ, în rînd cu Mehedințul. Pașei din Ada-Kalesi, care păzăște această insulă, îi plătește Domnul Valahieĭ 500 de leĭ pe lună, care banĭ să țin în samă la haraciul Valahieĭ. Intre Cernețĭ și Vodița este Demir-Kapu, o trecătoare foarte strîmtă, avînd lungime de oare . . . pe lîngă zisele cataracte, pentru care aceste să chiamă și cataractele Demir-Kapu, care sînt niște petre în fața apeĭ; iar Dunărea acolo este foarte strîmtă și curge cu o prea mare răpegiune.

Sînt în Valahia 14 orașe turceștĭ adecă : Ibraila, Odaea Vizirului, Șistovul, Hărșova, Silistra, Turtucai, Rusciuc, Giurgiul, Nicopol, Cule, Vidinul, Fetislamul, Orșova zis și Rușava, și Ada-Kale și care orașe aduc multă suparare și pagubă Valahieĭ. Haragiul Valahieĭ era sub sultanul Ahmed de 400 pungĭ. Manoil Ipsilant, primul blanar al viziruluĭ de atuncĭ, Ibraim-pașa a uneltit prin Mehmed-Keaid să să dea Valahia domnuluĭ Moldoveĭ Mihail Racoviță și să treacă Nicolae Voevod din Valahia în Moldova. Iar această strămutare a luĭ Mihail Vodă a efectuat-o cu 300 pungĭ, pe carĭ Keaia porunci să le trimeată cu zaraful săŭ la o rudă a sa Ali-Efendi. Din întîmplare Feizulah-Mula, cunoscînd suma banilor, deși era în relațiunĭ de aproape cu Keaia, fiind însă amic a luĭ Nicolaĭ Vodă și presupunînd că aceasta să face pentru o chestiune de domnie, a dat știre luĭ Iulian, capichihaia luĭ Nicolaĭ Vodă, carele, înțelegînd manopera, ca să o împedice făgădui un adaos la haracĭ de 100 pungĭ și din acel timp, anul 1720, haraciul Valahieĭ fu de 500 pungĭ dimpreună cu darea la Cancelaria împărătească (Kalemie). Pe lîngă aceste s-aŭ adaos și alte 100 pungĭ în anul 1740, după luarea de la Nemțĭ a celor 5 județe de dincolo de Olt, și alte 19, după alungarea Turcilor silistrienĭ de la morile și heleșteile Valahieĭ, și 900 leĭ pentru Țungulul luĭ Seihulislam, și 500 pungĭ pentru darul împărătesc al anuluĭ întăĭ, iar pentru al doilea și al treilea cîte 400 pungĭ, și 170 pentru peșchișul bairamuluĭ, și 240 la instalarea domeniuluĭ către curtea Viziruluĭ, și 10 dare către Han și Kalga, și 1000 pungĭ pentru înoirea domnieĭ a anuluĭ întîi, și 500 pentru confirmarea (mucarerul) anuluĭ al doilea și cele-l-alte aseminea. Și după 3 anĭ, domnul orĭ să mazilește, orĭ i să dă o nouă domnie de 3 anĭ, dînd numaĭ 1000 pungĭ pentru premenirea acesteĭ nouă treĭ-aniĭ, și 400 leĭ luĭ Ghirdop-Aga pentru instrumentele și servitoriĭ de apă și cele-l-alte ca maĭ sus, făcîndu-să de toate 2250 pungĭ. Aceste sînt dările regulate și aratate, iar cu cele date în ascuns, adesea să sue la 3000 de pungĭ.

Mucarerul (confirmarea) nu era obișnuit în timpul meŭ și dintr-un-tăi așa s-a urmat pînă acum. Hirurgul Stavrachi și Manole celebi cel de la Kuciuĭ-Keoi prin Haiatizade-pașa, prin Kesreli-Ahmed-Efendi și Suleiman-Efendi

aŭ reuşit sub sultanul Ahmed, fiind vizir Kior-Ahmed-paşa, de a luĭ Mihail Vodă domnia în Valahia prin mazîlirea luĭ Constantin Mavrocordat pe atuncĭ domn. După acest fapt Manole, devenind spatar și temîndu-să nu cumva oamenii luĭ Constantin Vodă să intrigheze și să-ĭ răpiască domnia, a cerut ca domnia să fie mucarerĭ, adecă să fie reinoită în anul 1742 ; și tot aceasta a făcut-o și pe la finele anuluĭ al doilea, ca să poată păstra domnia. Decĭ de atuncĭ mucarerul anual deveni obiceiŭ regulat și acest obiceiŭ trecu din Valahia și în domnia Moldoveĭ. Dar șĭ așa Manole nu scăpâ de ce să temu, căcĭ în anul al treilea cu treĭ lunĭ maĭ înainte de termen și de finele anuluĭ, Constantin vodă, prevenind pe Manole, maĭ nainte de ce să facă acela muncarerul, a obținut domnia cu marĭ cheltuelĭ. Apoĭ treĭ lunĭ Mihail Vodă tot maĭ domni în Valahia pînă la finele anuluĭ a treilea, dar cu multe turburărĭ ; căcĭ Manoli și Stavrachi să sileaŭ în tot chipul în acest interval să recapete earășĭ domnia pentru Mihail Vodă, dar, nereușind de loc, a învins Constantin Vodă și după trei lunĭ deveni nu numaĭ domn, dar goni în exil pe Manoli și Stavrachi și pe fiul lul Stavrachi, Georgachi spătarul.

Deci, așa, Romeiĭ Constantinopoluluĭ în scurt timp de la anul 1674 cîte puțin crescînd dările și impozitele, acum, în timpul nostru, le-aŭ rîdicat și suit la un grad ne închipuit și greŭ de suportat pentru saracii de acolo (Valahia), apasațĭ nu numaĭ cu dările împărăteștĭ și ale curțiĭ otomane, dar și de către boeriĭ valahĭ localĭ, carĭ sînt înadevăr perverșĭ și jacașĭ ; și pentru propriul lor cîștig adesa aŭ complotat asupra domnilor și i-aŭ adus la o complectă ruină ; căcĭ, pe Neculaĭ Vodă Mavrocordat cu nedreptul și fără nicĭ un cuvînt l-aŭ tradat Nemților. Așa, protospatarul de atuncĭ, scriindu-le lor și fixîndu-le ziua și ora încursiuniĭ, cînd aŭ sosit eĭ în Bucureștĭ, după sfatul aceluia, le-a deschis, pe la miezul nopțiĭ, fără sgomot și în mare liniște, porțile curțiĭ, prin garziĭ săĭ Seĭmenĭ, cari ascultă și să supun la orĭ ce ordin al protospataruluĭ. Decĭ, întrînd în camere, aŭ găsit pe Mavrocordat dormind în pat, ca unul ce nimic nu știa, nicĭ presupunea de loc și l-aŭ dus captiv în Ungaria, împreună cu ceĭ de pe lîngă dînsul; rîpindu-ĭ și cea maĭ mare parte din averile luĭ. Nu numaĭ atîta, dar aceștĭ boerĭ adesa calomniind, aŭ por-

nit pîrî la curtea împărătească în contra multor domnĭ, precum odată contra luĭ Mateĭ Vodă și luĭ Constantin Vodă Mavrocordat, calomniindu-ĭ că ar fi luat adecă birurĭ de la locuitoriĭ Valahieĭ ca la zece miĭ de pungĭ, pentru carĭ pîrĭ aŭ fost depușĭ amîndoĭ domniĭ. Similė acestora sînt și alte acte ale lor nenumarate pline de complotărĭ, de calomniĭ și de intrigĭ, pe care, a le scrie chear și numaĭ în scurt, ar fi nu mic lucru ; precum este sumeția și intriga contra luĭ Constantin Vodă Brîncoveanu. Dar lăsînd întrigile boerilor valahĭ, revin la acele 240 de pungĭ date curțiĭ viziruluĭ la înstalarea domnieĭ și carĭ să distribue în următorul mod : 80 luĭ Sahipidevlet, 30 luĭ Cheiabeĭ, 15 luĭ Reis-Efendi. Două sute cincĭ zecĭ leĭ (groșĭ) la alțĭ cincĭ funcționarĭ și restul la alțĭ zece funcționarĭ maĭ micĭ.

Domnia Valahieĭ are boerĭ dregătorĭ de treĭ clase, între carĭ sînt și ceĭ aĭ armateĭ. Așa, acel al pedestrimeĭ să numește agă, supus fiind din vechime spataruluĭ, și unul din căpitaniĭ acestuia este în Bucureștĭ cu titlul de căpitan al vînătorilor spătărieĭ, dar înainte, aproape cu (90) nouă-zeci de anĭ, un domn l-a cinstit cu boerie aparte și independentă. Generalul cavalerieĭ să numește protospatar, oficiŭ [dregătorie] slăvit, de întăia clasă și de mare autoritate, maĭ ales în timpurile vechĭ, căcĭ are relațiĭ și putere și asupra celor 17 județe ale Valahieĭ prin așa numitele capitanate; de-oare-ce căpitaniĭ sînt sub autoritatea luĭ și depind de poroncile luĭ. Fie-care căpitan are sub sine hotărîțĭ poștalionĭ (olăcarĭ) și slujitorĭ, barbațĭ, carĭ din vechime întreceaŭ preste cadrul militar și prin care se îndeplineaŭ din vechime și toate treburile politice în cele 17 județe. Prin aceștia și căpitaniĭ lor, să adunaŭ toate dările, maĭ înainte de ce Vodă Constantin Neculaĭ Mavrocordat să fi înființat isprăvniciĭ, cărora lea și dat autoritatea în județe, luand-o de la căpitanĭ. Decĭ, cu chipul acesta boeria protospătărieĭ s-a micșorat și s-aŭ împuținat și slujitoriĭ eĭ; și din ceĭ mulțĭ ce-ĭ avea în 17 județe împrăștiețĭ, eŭ am aflat numaĭ pe ceĭ următorĭ, cînd am devenit protospatar în Valahia, anul 1764 april 24, continuînd dregătoria pînă la 18 august 1765, în cara zi a sosit în Bucureștĭ știrea despre noua domnie a luĭ Scarlat Ghica.

Iată slujitorii și poștalionii aflați sub mine:

	Slujitori	Poștalioni
In Slam-Rîmnic sînt nouă căpitanate cu următorii slujitori și poștalioni:		
Căpitanul de Focșani avea sub steagul său [2]	200	—
Mai avea în așa zisul Buciuc (jumătate de tuiu)	103	—
Afară de acestea, cele nouă căpitanate sînt:		
Căpitanul de poștă în Focșani are . .	—	40
Cel de la Vîrtescoi	6	—
Cel de la Crucea Comișoaei . . .	25	—
Cel de la Rîmnic	10	50
Cel de la balta zisă Martaloci . . .	10	—
Cel de la Belșugata	10	—
Cel de la Maxineni	—	36
Cel de la Unturoasa	—	50
Cel de la Gradiștea	—	50
Adunați fac .	364	226
La Ialomița am găsit cinci căpitanate:		
Căpitanul de la Gîrbovu avea . . .	47	—
Cel de la Stîlnica	—	30
Cel de la Licărești	—	60
Cel de la Slobozia	—	70
Cel de la Oraș	—	54
Adunați fac .	411	440
La Ilfov șase căpitanate		
Căpitanul de Ciocănești avea	—	50
Cel din Obilești		60
Cel de la Podul-Pitarului său al județului .	40	—
Cel de la Oltenița	—	60
Cel de la Gherghița	—	55
Cel de la Copăceni	—	66
Adunați fac .	451	731
La Vlașca am aflat 9 căpitanate		
Căpitanul de Cacaleți avea	—	50
Cel de la Călugăreni	—	32

[2]) Mai însemnate erau Capitanatele de Focșani și de Cerneți

	Slujitorĭ	Poștalionĭ
Cel de la Podul-Doamneĭ	—	50
Cel de la Bățul	—	50
Cel de la Frăsîneștĭ	20	–
Cel de la Găeștĭ	—	20
Cel de la Hodiboĭ	32	—
Cel de la Izvoru, zișĭ Mortalocĭ . .	39	—
Cel de la Udenĭ, zișĭ cătaniĭ luĭ Slabu .	29	–
Ceĭ de la Cimarașĭ	—	4
Adunațĭ fac .	571	937

La Teleorman am aflat șapte capitanate (dar cu al Vĕnătorilor opt):

	Slujitorĭ	Poștalionĭ
Capitanul de la Balacĭ avea	29	—
Cel de la Rușĭ de Vede	11	60
Cel de la Viișoara	30	—
Cel de la Peatra saŭ Căcănăŭ . .	—	50
Cel de la Zimnicea	—	40
Cel al Vînătorilor	37	—
Cel de la Cĭolaneștĭ	—	50
Ceĭ de la Rușiĭ de Calarașĭ . . .	40	11
Adunațĭ fac .	718	1148

La Olt am aflat 7 capitanate:

	Slujitorĭ	Poștalionĭ
Căpitanul de Uda avea	30	—
Cel de la Băneasa	11	—
Cel de la Slatina	35	50
Cel de la Gurguĭu	—	20
Cel de la Șerbăneștĭ	—	50
Cel de la Vișina Sacă	32	–
Cel de la Slatina avea catane[3]	40	50
Ale Buzeuluĭ	30	50
La Ploeștiĭ Prahoveĭ	30	—

La Secuenĭ aflaĭ treĭ căpitanate

	Slujitorĭ	Poștalionĭ
Căpitanul de Găgenĭ	—	50
Cel de Mărginenĭ	50	—
Slujitoriĭ județuluĭ	36	—
Adunațĭ fac .	1012	1368

[3]) Se vede că nu să numeră la Capitanate și Catanele Buzeuluĭ și Ploeștilor.

	Slujitorĭ	Poștalionĭ
La Dîmbovița aflaĭ două căpitanate		
a) Căpitanul de Velenĭ avea . . .	15	
Cel din Floreștĭ	—	25
b) *Cazacĭĭ Agăĭ din Tîrgoviștea*		
Căpitanul Câmpuluĭ-Lung din Muscel .	33	—
Cel din Călineștĭ	10	—
La Cimarașiĭ-Brăneștĭ tot în Muscel . .	—	3
	1150	1396
La Argeș am aflat două căpitanate și alte slujitoriĭ puțin numeroase:		
Căpitanul de vînătorĭ avea . . .	20	—
Cel de Loviștea saŭ Căinenĭ . . .	50	—
Eraŭ încă așa zișiĭ *Salairucĭ* . . .	—	3
La Piteștĭ saŭ Curtea de Argeș. . .	—	14
La Cimirași	—	8
	1220	1421
Dincolo de Olt în cincĭ județe am aflat slujitorĭ și poștalionĭ:		
La Romanațĭ sînt cincĭ căpitănate:		
Căpitanul de la Caracal are: . . .	62	30
Cel al prăzeĭ catanelor zișĭ catane și prădașĭ	30	—
Cel de la podul Balșŭ	—	50
Cel de la Leu	—	20
Cel de la Izlaz	—	18
	1318	1539
La Dolj am aflat patru căpitanate:		
Căpitanul de la Calafat	—	20
Căpitanul județuluĭ sub Banul Craloveĭ .	80	—
Cel de la Țînțărenĭ	40	—
Căpitanul de la Ciorulung	—	70
Potera	12	—
Catane de sub Banul Craioveĭ . . .	64	—
Călărașiĭ Craioveĭ, și poștalioniĭ . .	102	52
	1616	1618
La Mehedințĭ am aflat 11 căpitănate		
Sub Polcovnicul de la Cernețĭ . .	102	—
Căpitanul de Vodița avea . . .	25	—

	Slujitorĭ	Poştalionĭ
Cel de Baia-de-Aramă	10	—
Cel de la Jilcĭurĭ	15	—
Cel de la Dumbrăvele	15	—
Cel de la Ocol	22	—
Cel de la Plamniţa	6	—
Cel de la Cocoşi	—	15
Cel din Plasa Munteluĭ	10	—
Cel din Plasa Cîmpuluĭ	10	—
Cel de la Ablaniţa	5	—
	1836	1696
La Vâlcea aflăiŭ 2 căpitănii		
Ceĭ a judeţuluĭ la Rîmnic (căpitală) . .	41	—
Căpitanul vînătorilor avea . . .	20	—
Căpitanul cătanelor	20	—
	1917	1696
La Gorjŭ aflaiŭ 2 căpitănii		
Ceĭ din Căpitala judeţuluĭ, Tîrgu-Jiŭ .	112	—
Căpitanul Prădaşilor din Cărbuneştĭ . .	—	10
Cel al Volintirilor	19	—
Suma slujitorilor şi a poştalionilor celor 17 judeţe este	2048	1706

Lista slujitorilor din Bucureşti compuşi din seimenĭ, scutelnicĭ, lefegiĭ, catane de ţară, poştalionĭ şi catane strĕine:

Seimenĭ, în numărul cărora să cuprind şi ceĭ 6 căpitanĭ aĭ lor, afară de Baş-bulubaşa şi de 28 zapciĭ şi de 2 surmagiĭ, să împart în 6 steagurĭ. Atîţea am aflat eŭ fiind spatar în anul zis maĭ sus	436	—
Scutelnici, despărţiţĭ in 12 steagurĭ cuprinzîndu-se in numărul lor şi ceĭ 12 căpitanĭ ai lor, şi ceĭ 36 zapciĭ, saŭ odobaşĭ, ceauşĭ şi stegarĭ	608	—
Catanele de ţară cu căpitanul lor, şi cu 3 zapciĭ aĭ lor, aceştia sînt curieriĭ scrisorilor domneştĭ la cele 17 judeţe . .	67	—

Lefegiiĭ spătarieĭ împărţită în 3 cete, si aceştia duc scrisorile domneştĭ rînduiţĭ cu

	Slujitorĭ	Poștalionĭ
săptămîna, și sînt de toțĭ	162	—
Lefegiiĭ căpitanuluĭ spataruluĭ . .	108	—
Poștalionĭĭ Bucureștilor împărțițĭ in 2 cete și rînduițĭ cîte o ceată pe săptămînă, avînd căpitanul lor	—	150
Peste tot	3429	1856

Așa dar totalitatea slujitorilor și poștalionilor din Bucureștĭ și cele 17 județe să ridică la 5285 oamenĭ, și atîțĭ am aflat eŭ fiind spatar, cu toate că în vechime eraŭ peste 20,000. Dar și așa, nicĭ pe aceștia nu i-a lasat liberĭ, ci aŭ fost supușĭ la dare 3567 dintr-înșiĭ. Acest răŭ s-a făcut nu numaĭ slujitorilor, dar și tuturor celorlalțĭ birnicĭ prin voința spataruluĭ Gheorghe fiul luĭ Stavrachi, întâiul capichehaie la poartă a domnuluĭ de atuncĭ al Valahieĭ.

Ștefan Voevod, fiul luĭ Mihail Racoviță Voevod, foarte tare înșalat din cauza iubireĭ de banĭ, de către un om de rînd cu numele State Zăgureanu, serv și scriitor al luĭ maĭ nainte, pe care l-a făcut al doilea visternic al domnieĭ, și în care să încredea foarte mult. Pentru care, maĭ contribuind și alte cauze multe la creșterea răuluĭ țăriĭ, pe care nu-mĭ este permis a le scrie, Spatarul Gheorghe fu spînzurat dinaintea caseĭ sale din Mega Revma. Iară Ștefan Vodă fu mazilit din domnie după 17 lunĭ, în loc de 3 anĭ ce-i avea acordațĭ; fiind că nu putu să o cîrmuiască drept, paralizîndu-să afacerile politice din cauza neexperienţeĭ, a nepricepereĭ și a îndărătnicieĭ luĭ de a nu primi sfaturĭ de la alțiĭ maĭ înțelepțĭ barbațĭ aĭ țeriĭ.

Cheltuielele Peșchișuluĭ Bairam-Ramazanuluĭ în numărătoare:	*Lei sau Groșĭ*
Baniĭ ce se dau la curtea împărătească:	
Imparatuluĭ	10000
Validé-Sultaneĭ.	5000
Baș-Cadîneĭ	2500
Luĭ Darusaadé-Aga	2500
Luĭ Hasnadar-Aga	1000
Luĭ Papus sade Aga	100
	21100

Banii dați Epitropuluï, sau luï Vezir-Agemi

Mareluï Vezir (Vezir-Agemi)	7500
Hasnadaruluï luï	500
Luï Talchigi-Aga	250
Lui Capigibar-Cheaiasi	350
Luï Selam Agasi	350
Lui Capigilar-Buluc-baș	350
Luï Caraculachi	100
Luï Baș-Cïohodar	50
Luï Mehter-basa	50
Și la alțï 7 funcționarï maï micï . . .	700
	10100

Banii ce se daŭ luï Cheaia-Beï [Ministrul saŭ cancelarul de taĭnă al împărăție]

Luï Cheaia-Beï	5500
Luï Cheaià-Cheatipi . . . . . - .	500
Luï Calfa-Efendi	100
Luï Chehaia luï Cheaia-Beï . . .	250
Hasnadaruluï seŭ	250
Luï Hasné-Cheatipi	200
Muhurdaruluï seŭ	200
Luï Caraculachi	100
Luï Baș-Cïohodar	50
Luï Baș-Cïauș	40
Perdegiuluï seŭ	15
	5205

Banii ce se daŭ luï Tefterdar Efendi [Ministru de finance)

Luï Tefterdar Efendi	2500
Chehaeï sale	250
Hasnadaruluï seŭ	150
Luï Chesedar, Muhurdar și Mehterbași câte 100	300
Luï Mehterler Cheaiasì	25
Luï Baș-bachi-culu-Aga	300
Mareluï Madem-Efendi	200
Miculuï Madem-Efendi	100
Luï Madem-Chesedari	50
Saghirdiilor calemuluï [scriitorilor cancelarieï] .	32
Caftangiuluï săŭ	33
	3940

Banii ce se daŭ luĭ Reis-Efendi [Ministrŭ de Externe]

Luĭ Reis Efendi	2000
Chehaeĭ Sale	200
Chesedaruluĭ	250
Luĭ Ceauş-Baş-Aga	1000
Luĭ Ceuslar Emini . . , ...	75
Luĭ Ceuslar Cheatipi	75
Luĭ Calaus Ceauş	40
Luĭ Doagi Ceauş	20
	3660

Dările la ceilalţĭ regealĭ [sfetnicĭ] aĭ Porţiĭ

Luĭ Beĭuc teşcheregi	500
Luĭ Cucĭuc teşcheregi	500
Luĭ Mehtubgi Efendi	500
Luĭ Beilicci Efendi	500
Luĭ Tesrifagi Efendi	500
Luĭ Amegi Efendi	500
Luĭ Tesrifagi Calfasi	100
Luĭ Tesrifagi Chesedari	100
Luĭ Baş Calfa al luĭ Mehtubgi-Efendi . .	100
Luĭ Chesedar al cancelarieĭ divanuluĭ . .	100
Luĭ Chesedar al luĭ Mehtubgi Efendi . .	200
Luĭ Iflac Cheatipi	50
	3650

Dările la alţĭ funcţionarĭ

Luĭ Alaĭ Ceauşlari	36
Luĭ Mehterhaneĭ Sehrighiari	22
Luĭ Mehterhaneĭ Sadreali	16
Luĭ Mehterhaneĭ Cule	16
	90

Toţĭ baniĭ, daţĭ în numărătoare, fac suma de leĭ 47,745.

Valorile date în blănurĭ, stofe de matasă şi cumaşe.

Blană de samur cu faţa de matasă împaratuluĭ, cu dinainţĭ deosebite: blană de rîs cu faţa de matasă împaratuluĭ; blană de samur validé-sultaneĭ; blană de samur

baș-cadîneî; blană de samur luĭ Darusădi-aga; blană cu dinainţĭ de samur luĭ Hazné-cheaiasì; treĭ pieĭ de samur luĭ Bostangi-baș; o blană de samur, zece coţĭ stofă și un donluc de șal.

Aceste blănurĭ cestă 38,300 leĭ, iar toate, împreună cu cele date în numerar fac suma de leĭ 86,075.

Stofe de matasă la daîresul din lăuntru: 23.

(NB. In originalul luĭ Comnen Ipsilante urmează 23 de numirĭ turceștĭ ale persoanelor ce-șĭ împărţaŭ aceste cumașe, care, neavînd nicĭ o importanţă pentru noĭ astăzĭ, le-am omis.

Daires însamnă odaia servitorilor haremuluĭ, între carĭ mulţĭ arabĭ eunucĭ, și alţĭ servitorĭ albĭ.

Stofe de matasă date la daîresul din afară: 28

(*NB.* Și aicĭ urmează în original transcrierea numirilor turceștĭ ale persoanelor ce-și înpărţau aceste cumașe, carĭ neavînd importanţă, le-am omis.

Daîresul extern este afară de poarta a treia și cuprinde servitoriĭ Porţiĭ, ai Sf. Sofiĭ și a altor geamiĭ).

Se maĭ daŭ astfel de cumașe și la alte persoane importante din Constantinopol, ce aveaŭ influenţă la Poartă și la carĭ recurgeaŭ domniĭ pentru realizarea intereselor lor.

Acestea le dă neaparat domnul Valahieĭ la baĭramul Ramazamuluĭ în Februar, ĭar domnul Moldoveĭ le dă la baĭramul Curban în Maĭ.

Modul cum Turciĭ consideraŭ proprietatea

Se numește malichianes [moșie privată laică] o întindere de pămînt ce nu este vacufă saŭ închinată uneĭ geamiĭ,

Sultanul Mustafa al doilea a reinoit malıchianelele [titlurile proprietăţilor], fiind deja șterse, în astfel de condiţiunĭ. Cineva poate cumpara un loc cu sate multe saŭ puţine, orĭ numaĭ unul, după cum e și moșia, vîndut la mezat de către *Tefterdar*, adecă de ministrul vistierieĭ, dînd o sumă de banĭ care se numește *muageles* [1]) și care trebue plătită peșin. Aceasta este plata proprie a pămîntuluĭ. După ce promite această plată, trebue să maĭ plătească atîţia leĭ anual, cari se numesc *miri*, adecă impozit fonciar. La strigarea telaluluĭ, care să face în palatul Tefterda-

---

1) Adecă plata de odată saŭ anticipată a venituluĭ moșieĭ pe zece anĭ.

rului, cine dă o sumă maĭ mare pentru preţul pămîntuluĭ şi impozitul fonciar, acela devine stăpîn pe moşie, pe eare o stăpâneşte toată viaţa. După ce moare o ĭea ĭarăş împăratul şi o vinde altuĭ cumpărător tot după aceeaşi regulă. Creştiniĭ Romèĭ nu aŭ voe să cumpere proprietăţĭ. Numaĭ dragomania porţiĭ are una, care e a oficiuluĭ, ĭar nu a individuluĭ.

Mucatas, adecă embatic, este plata ce se dă la o geamie în fiecare an cu înscrisul superioruluĭ pentru un loc de vie, de ţarină saŭ de grădinărie, aparţinînd aceleĭ geamiĭ.

Această dare este de două felurĭ: or simplu *mucata*, or *pedeli-usur-mucata*. De exemplu: cumperĭ o vie de la George cu atîta, dar embaticul îl plăteştĭ în fie-care an geamieĭ.

De moare stăpînul eĭ fără copiĭ, o ĭea înapoĭ geamia ĭar dacă embaticul este *pedeli* pentru o grădinărie, or ţarină, şi proprietatea e pe numele părinteluĭ la moarte nu'l moşteneşte fiica, ci numaĭ fiĭul. Iar de este pe numele mameĭ, nu o moşteneşte nicĭ fiĭul nicĭ fiica. In cît ţarina şi grădinăria care-ĭ supuse embaticuluĭ zis *pedeli usur mucata* este maĭ rea de cît simplul *vacufi* orĭ simplu *mucatas*; fiind că la aceste, moşteneşte fiul atît pe tată cît şi pe mamă; ear la pedeli-mucata pentru grădina saŭ ţarina (nu şi via) lucrul sĕ urmează cum am spus maĭ sus. Pe simplul *vacufi* î-l moşteneşte ori ce copil de la ambiĭ născătorĭ. Dar când proprietarul ar muri fără copiĭ, atuncĭ să face revendicare, adecă să ĭea proprietatea înapoĭ de cătră geamie. Toate dealurile Bosforuluĭ în Europa sunt embaticare (mucata) ale sultanuluĭ Baiazet (giamie). Darea anuală ce se plăteşte pentru un vacut să zice zăciuială. Asemenea vacufe aŭ giamiile sultan-Mehmed, sultan-Selim, sultan-Ahmed, sfînta Sofia şi multe altele.

Timari saŭ *feud* este o întrunire de două saŭ treĭ sate cu ţărinile lor, ce să dă maĭ ales spahiilor (soldaţĭ) pentru nutrirea şi plata lor. Şi după moarte pote a trece şi cătră fiiĭ acestora, de îndeplinesc îndatoririle părinţilor.

Despre steagurĭ şi gradele dregătariilor turceştĭ

Dregătoriĭ turceştĭ, ce se rînduesc în administrarea provinciilor Turcieĭ, poartă diferite numirĭ, indicând deo-

sebite grade. Așa, sangeacul este maĭ mic de cît beĭul; beĭul maĭ mic de cît pașa cu două tuĭurĭ și acesta maĭ mic de cît pașa cu treĭ tuĭurĭ, ĭar acesta maĭ mic de cît beĭglerbegul și acesta maĭ mic decît Vizirul agem, adecă marele vizir, numit și sahipi devlet saŭ Epitropul împăratuluĭ.

Domniĭ Moldoveĭ și aĭ Munteniei eraŭ considerațĭ ca pașĭ cu două tuĭurĭ, pentru care li să și da cîte două tuiurĭ la instalare, iar treĭ tuĭurĭ pesedaŭ numaĭ pașiĭ turceștĭ, nu și domniĭ creștinĭ. Pașiĭ cu treĭ tuĭurĭ și viziriĭ sînt dregători ceĭ maĭ marĭ.

Steagurile Turcilor sînt de maĭ multe feliurĭ. Întîĭ, aŭ un steag compus din *treĭ tuĭurĭ*, carĭ sînt treĭ cozĭ de cal artistic lucrate și împletite. Al doilea, steagul *Alemi*, care este cu bandiera foarte lată, în vîrful prăjineĭ căruia, în loc de lance, este o placă de argint tăiată în forma semiluneĭ și care se poartă înaintea viziruluĭ cînd merge în expediție. Al treilea, *sangeacul*, care este un steag foarte lat de mătasă de coloare verde și care se poartă înaintea alemuluĭ și se da și domnilor Romînĭ la instalare. Al patrulea, două *bairace* foarte late, de mătasă roșă și care se poartă înaintea sangeacului. Al cincilea, *Iuruc-bairac*, maĭ mic de cît celelalte, de matasă albă, care se poartă înaintea tuturor celoralalte în expediție și care arată direcția marșuluĭ. — Ear *Sangeac Șeril* este marele steag a luĭ Mohamet, ce se poartă înaintea Viziruluĭ și împăratuluĭ la războae.

Mehterhaneaua saŭ trupa muzicală turcească era un semn de mare onoare pentru dregătorul, ce o avea de la instalare în tot timpul dregătorieĭ sale, bătîndu-ĭ chindia.

NB. Singur luĭ Ieremia Movilă, domnul Moldoveĭ, excepțional, i s-aŭ dat treĭ tuiurĭ, cum nu s-a maĭ făcut cu alt domn nicĭ în Moldova, nicĭ în Muntenia.

Nota. Apropo de steagurile și tuĭurile turceștĭ voĭ aminti că în mergerea mea la băĭ la Odesa, vizitînd și bogatul muzeŭ istoric al acestuĭ oraș, am fost impresionat văzînd în o cameră ca la zece tuiurĭ și steagurĭ turceștĭ; carĭ sînt cele date de Turcĭ Fanarioților și altor domnĭ Romînĭ și pe carĭ domnul Suțu, la declararea resmiriței în țară, retrăgîndu-se în Rusia, le-a luat cu sine și le-a dus la Chișinăŭ, nelăsîndu-le a fi profanate și arse de revoluționariĭ grecĭ din Iașĭ; deoare-ce eraŭ insigne oficiale

ale domniilor trecute, conservate în curtea domnească și nu trebuiaŭ pîngărite.

Alăturea cu dînsele, jos, stăteaŭ și două tunuri mici de fer, despre care amintește Beldimanu în Eteria sa că rovoluționarii greci (voluntirii) luîndu-le din curtea Iașului, s-aŭ servit cu ele la bătălia de la Sculeni, și de unde le-aŭ luat Rusii, fiind părăsite de revoluționarii greci, după învingerea lor de către Turci la 1821.

Tot aici se mai află multe obiecte antice din Basarabia și chiar Moldova, colectate de direcția Muzeului. Între altele, să află o peatră vechiă comemorativă înaltă ca de un metru jumătate cu o iscripție scrisă în limba slavă și în care să spune că un domn Stefan a reparat și zidit porțile de la Cetatea Albă. Acest Stefan pare a fi după data anului anterior lui Alexandru-cel-Bun.

Tot acolo se mai află și cîteva diplome vechi în limba slavă scrise pe pergament, anume: un document mare de la Alexandru cel Bun, altul de la Petru Șchiopŭ, cu peceți domnești în ceară tare. Sunt și alte documente mai mici.

Vede cineva și mai multe arme vechi medievale, ca: zale, coifuri, săbii, cuțite mari și mici, mănuși de fer, cingătoare de fer; unele descoperite în Basarabia de sus, ear altele în Lehia.

Sunt importante de văzut și cîteva sculpturi de marmură albă foarte frumoase și bine lucrate. Să spune în Broșura Muzeului, în care se află explicări despre toate obiectele din muzeŭ, că aceste marmore s-aŭ aflat pe marginea Prutului în Moldova puțin mai sus de Galați și Reni. Din aceste marmure una reprezintă bustul lui Trajan, alta numai capul lui. Alte două marmure mari, late ca de 25 centimetri și înalte mai tot atîta, reprezintă una o scenă de vînătoare, în care vînătorii romani sunt călări însoțiți de cîni, îmbrăcați în chlamide, înarmați cu lănci și săcuri și gonesc mistreți. Ear alta reprezintă o scenă de nuntă romană (Confarreatio) în care vedem mireasa, părinții ei, mirele, alte persoane și altarul lîngă care stă o preuteasă făcînd sacrificiŭ, toate lucrate foarte frumos.

Mai sunt și alte multe obiecte de interes istoric și de vechime a țărilor noastre, fiind-că direcțiunea Muzeului să ocupă mai ales cu stringerea tuturor antichităților, ce să găsesc prin Rusia de sud și România. Așa piese de

monezĭ vechĭ sunt foarte multe. Dar eŭ expun aicĭ ceea ce ţin minte din o vizită de două ore, pe cînd acest Muzeŭ ar merita a fi studiat serios în tóte amenuntele sale, nu numaĭ în privirca obiectelor de artă, ci şi a cărţilor literare. Căcĭ încă de la începutul seculuiuĭ s'a editat cu cheltuiala muzeu*l*uĭ de învăţaţiĭ Ruşĭ un jurnal în care se descrie tot-ce se atinge de istoria Basarabieĭ vechĭ în corelaţiune cu Moldova şi care jurnal se află complect în acest muzeŭ. Multe enigme istorice, inscripţiunĭ vechĭ se află esplicate în el. Mi se spune că D-l Ghibănescu şi-ar fi luat cîte-va note din el.

Atanasie Comnen Ipzilante, Constantinopollitan, de origine din Trapezunda, este unul din barbaţiĭ grecĭ iavĕţaţĭ aĭ seculuiuĭ al 18-lea şi s'a născut la Terapia la 1711. Tatăl seŭ se numĭa Teodor Comnen Ipsilante, ear mama sa Casandra Gĭanet. La 1744, întorcîndu-se din Florenţa şi Patavia, unde învaţasă medicina şi filosofia, ca toţĭ Greciĭ ce tindeaŭ a-şi face cariere însemnate printre Turcĭ, şi a pătrunde în interiorul caselor magnaţilor imperiuluĭ, devine protomedic a luĭ Ragib Paşa, barbat de mare autoritate în împărăţia turcească, şi pe care A. Comnen îl numeşte Mecenatul seŭ. Cu acesta călători şi petrecu prin toate provinciele împărăţieĭ, pe unde Ragib funcţiona ca guvernator; aşa în Egipt, în Siria, la Odesa şi Halep, şi în Asia-mică (Aidin saŭ Magnezia) până la 1756, când Ragib deveni Mare-Vizir în Constantinopol.

Comnen ne spune că propunîndu-şĭ a scrie istoria faptelor maĭ însamnate a ţăreĭ sale, şi a nu remănea şi el însuşĭ între oamenĭ mut pentru posteritate, pretutindenea pe unde a stat pe lângă Mecenatul seŭ, a studiat bibliotecele şi tot felul de cărţĭ, fiind însuşĭ poliglot, din care putea scoate material pentru scopul propus. După mazîlirea luĭ Ragib din Vizirat, Comnen, purtînd acum titlul de exelenţă, prea nobil boer şi mare Scevofilax al Patriarhieĭ, trecu la 1760 cu domniĭ fanarioţĭ în Valahia, unde ajunse potospatar, timp de doĭ anĭ până la 1765, când veni domn Scarlat Ghica, schimbîndu-se atuncĭ şi dregătoriĭ domnieĭ trecute, şi revenind la dregătoriĭ şi budgetul ţereĭ alţiĭ noĭ. Timpul morţiĭ sale la Constantinopol nu se ştie.

Istoria scrisă de dînsul este o operă voluminoasă constind

din 12 cărţĭ, în limba greacă ordinară, şi începând de la August Imparatul Romanilor până la 1789, tratînd evenimentele politice şi bisericeştĭ ale imperiuluĭ maĭ ales oriental. Insemnată este maĭ cu samă istoria împărăţieĭ bizantine, şi aceasta după căderea Constantinopoluluĭ sub Turcĭ, de la 1453—1789, cuprinsă în cărţile 8, 9 şi 10, care s'aŭ şi tipărit în Constantinopol la 1870, de Arh. Germ. Aftonidu Sinaiticul. Cetind cineva acest volum, îşĭ poate face o icoană vie de marea putere desvoltată de Turcĭ în luptele lor cu celelalte state creştine; de intrigele oculte ţesute de Paşiĭ turcĭ, pentru a pune mâna, care de care maĭ curând, pe înaltele oficiĭ ale împărăţieĭ, aşa că, pentru orĭ-ce greşală orĭ nevrednicie, grabnic cădeaŭ capetele de la marele vizir până la ceauşĭ în jurul sultanuluĭ. Ba une-orĭ nicĭ capul acestuia nu remânea teafăr. De unde se vede că puterea turcească întru cât a mers crescînd, era condusă de oameniĭ ceĭ maĭ vrednicĭ: marĭ în fapte războĭnice şi agerĭ politicĭ. Tot în acest volum se vede trista stare a Patriarhieĭ şi a josniceĭ căderĭ morale a călugărilor grecĭ din jurul eĭ, care ne poate zice că, anual se schimbaŭ la scaunul Patriarhiei prin dare de banĭ (simonie) la Turcĭ, care de care maĭ mult, recurgînd uniĭ chiar la cadînele sultanuluĭ, numaĭ să poată prin banĭ a ajunge Patriarh.

De şi grec, Comnen unde vede abusul îl stigmatisază: critică aspru chiar pe Fanarioţĭ cînd iĭ vede că din lăcomie se răstoarnă uniĭ pe alţiĭ, şi prin dărĭ de banĭ tot maĭ marĭ la Turcĭ; cresc dările şi sarcinele principatelor şi deprind pe Turcĭ a cere tot maĭ mult la înstalarea Domnilor, făcând ast-fel din domnie o meserie de jăfuire a nenorociţilor pămîntenĭ.

In acest volum se cuprinde şi un supliment, în care să desvăleşte viaţa religioasă şi morală (Coranul) a Turcilor, sistemul lor de administrare a provinciilor cucerite, ierarhia oficielor înalteĭ Porţĭ, organisarea lor militară, judeciară şi clericală; într-un cuvênt, să dă pe faţă tot-ce islamismul conţine în sine bun şi răŭ, ca stat în omenire. De aceea această carte neplăcînd Turcilor este pusă sub censură şi înterzisă în împărăţia lor. In ce priveşte istoria ţărilor romîne, evenimentele domniatelor sunt numaĭ în resumat până la Fanarioţĭ, de la care Comnen începe a istorisi din ce în ce maĭ pe larg, documentîndu-o

prin Haturĭ turceştĭ şi chrisoave domneştĭ, maĭ cu samă do la Ipsilante. In cursul istorieĭ turceştĭ din secolul trecut să intercalează multe documente (Manifeste) de declarare de războae şi încheierĭ de pace între împărăţia Nemţască şi cea Rusască cu cea Turcească. Intre alţĭ istoricĭ aĭ Turcieĭ, Comnen a cetit şi pre Cantimir, cu care adesa să află în desacord.

Din întregul trup ai Istorieĭ, cărţile 1—8 staŭ netipărite în manuscriptul ce să află în metohul Sinaitic din Cair, ear cărţile 11 şi 12 tratând despre Perşĭ, Germanĭ şi Francejĭ, s-aŭ perdut.

G. Erbiceanu.

Revista socialistă din Stuttgard, **Die neue Zeit**, *in numerile 38 și 39 are un* **articol asupra Desvoltăreĭ României în timpul din urmă**, *de d. B. Brănișteanu—Roman.*

Autorul se mai ocupă întâiu de chestiunea agrară, rezumînd în parte un studiu publicat în 1889, în Revista germană de Dr. C. Grünberg. Arătările d-luĭ Brănișteanu-Roman, nu sînt tot d'eauna exacte. Să sperăm că aceste arătărĭ greșite nu sînt făcute dinadins, ci din necunoștința chestiuneĭ, pe care vrea cu orĭ ce preț să o prezinte din punctul de vedere socialist. După ce expune istoricul reformelor agrare, ne vorbesce de starea de astăzĭ, și de și scrie în 1895, nu spune maĭ nimic de legea pentru vînzarea bunurilor statului numaĭ la țaraniĭ fără pămînt.

In loc, se spune, că causa înmulțireĭ proletariatuluĭ rural este că pămîntul dat țaranilor prin legile de improprietărire s'a strins din nou în mînile marilor proprietarĭ, uitînd sau necunoscînd dispoziția din acele legi și din art. 132 din Constituțiune, care declară acele pămînturĭ nealienabile pînă la un termin ce s-a prelungit pînă la anul 1916.

D-sa vede că mergem necontenit spre proletarizarea țaranuluĭ. Totul împinge spre aceasta: creditele agricole căile ferate, urcarea valoreĭ pămîntului, lățirea intrebuințarea mașinelor agricole etc. In ori-ce nouă măsură de improprietărire nu vede de cît un mijloc de a amîna pentru cît-va timp ruina, căcĭ, cum aŭ spus Marx, necontenita galvanizare a miceĭ proprietățĭ nu face de cît să facă să crească starea ticăloasă moștenită din trecut.

In partea a doua a articulului său, autorul vorbeşte despre mersul industriei din România. Totul, după autor s'a făcut în folosul burghezimei şi în dauna ţaranilor şi a micilor meseriaşi. Numai lor le au folosit şi căile ferate, şi imbunătăţirea drumurilor precum şi inmulţirea relaţiunilor comerciale cu streinătatea. Burghezii ş-aŭ incununat foloasele prin infiinţarea Bancei Naţionale, care le procură capitaluri eftine, pe cînd meseriaşul este tot în mînile camatarului, poreclit banquier.

Observăm în treacăt ca autorul nu spune nici o vorbă de cestiunea evreiască care ar fi aici la locul ei.

Dacă ţaranii consumă astăzi mai multe objecte importate, mai ales pentru imbracat, aceasta nu însamnă că ar avea mai multe mijloace de cît în 1848; causa e că grelele biruri ce-i apasă îi silesc să-şi vîndă tot mai mult munca lor şi a femeilor lor, încît nu mai aŭ timp să-şi lucreze în casă obiectele trebuitoare. Şi ei cautǎ tot eftin, deci rău, aşa că Romînia este ţara de scurgere a mărfurilor proaste germane şi engleze.

Incercările făcute în 1880 şi 1887, pentru a încuraja infiinţarea industriei mari, aveaŭ de scop să găsască o intrebuinţare numerosului proletariat rural. Scopul nu e atins. Concurenţa streină mai ales, duce la proletariat şi pe micul meseriaş, şi de aceia, curentul social-democrat creşte în Romînia necontenit.

M. V.

NOTIȚI

Bibliografie streine asupra Romîniei.

La Revue d'Economie politique din Paris anunță că va publica în numerile viitoare următoarele două articole asupra Romîniei:

Lambert, Une loi nouvelle sur les mines en Roumanie.

Radu, Mouvement économique en Roumanie. „Arhiva" va vorbi de ele la apariţiunea lor.

In Revista *Le Monde Economique* (din Paris) de la 7 Martie, găsim o scrisoare asupra agriculturei Romîniei. Concluziunele autoruluĭ sînt că agricultura noastră care trece prin o grea criză, să va rîdica din noŭ în curînd, căci sînt semne de o urcare a prețurilor grînelor.

Vina de căpitenie a culturei romîne este după d-sa, arendarea pe timp de 5 anĭ numaĭ; timp prea scurt pentru a să întreprinde orice lucrare serioasă. La fine confundă ca mulţĭ streinĭ, chipul de a lucra a arendașilor din Muntenia cu acel din Moldova, deși să știe că între eĭ sînt însemnate deosebirĭ.

In două numere consecutive *Le Monde Economique* are cîte un articol asupra Romîniei, în care să ocupă maĭ

ales de relaţiunile comerciale dintre România şi Franţa. Autorul care iscăleşte A de R, cunoaşte bine ţara şi probabil că locueşte la noĭ.

———

D-l Roberto Fava, cunoscut de maĭ înainte prin scrierĭ în favoarea Romînilor din Transilvania, şi prin un volum de Amintiri asupra Romînilor (*Ricordi Rumeni*), publică de rîndul acesta o broşură asupra *Evreilor în România*, cu prilejul uneĭ scrisorĭ ce rabinul deputat austriac Block, a adresat camereĭ Italiane. D-l Fava arată că rabinul Block nu face alt ceva în scrisoarea sa decît să repete vechile calomniĭ ale alianţeĭ israelite universale contra Romînilor, calomniĭ care să puteaŭ socoti ca îngropate pentru totdeauna. Contra acestor neadevărurĭ vechĭ, la care s-a respuns de atîtea ori, nu să putea aduce acum dovezĭ nouă. D-l Fava însă are drept la mulţumirile noastre pentru că încă odată a aratat starea adevărată a lucrurilor, şi a pus la locul săŭ cu cuvinte energice pe deputatul calomniator, căruia i să păruse prilejul nimerit ca să păscuiască în apă tulbure, şi ca din nenorocirile Romînilor din Transilvania să tragă vr-un folos pentru coreligionariĭ săĭ.

———

La Revue Générale din Bruxelles, are în numărul săŭ din D-bre 1895, un articol asupra Regeluĭ Romînieĭ *(Charles I de Roumanie)* de D. Oscar Pyfferoen. Autorul arată însemnatatea mare ce o aŭ, atît pentru istoria Romînieĭ, cît şi pentru istoria Europeĭ „*Arătările marturuluĭ ocular asupra vieţeĭ Regeluĭ Carol al Romînieĭ*" şi dă, după această scriere, o schiţă foarte bine făcută a celor dintăĭ anĭ a domnieĭ Prinţuluĭ Carol şi a greutăţilor ce a avut de învins şi pe care le-a invins.

D. Pyfferoen, isprăvind, spune cu drept cuvînt că toată

lumea aşteaptă cu nerăbdare *„arătările marturului“* pentru vremea războiuluĭ de la 1877/78, epoca de căpitenie a istoriei noastre. Să ştie că aceste „Arătărĭ“ să opresc la 1875.

In *Journal des Economistes*, (Paris) de la 15 D-bre 1895, D. Rouxel face o dare de samă asupra scriereĭ din 1889 a compatriotuluĭ nostru Grig. Sturdza *Les Lois fondamentales de l'Univers*. D-sa nu face decît să rezume ideile din această scriere fără nicĭ o apreciare asupra lor alta, decît că legile fundamentale de d-luĭ Sturdza sînt în genere de acord cu legile economice, de care nu să depărtează puţin decît în ceia ce priveşte mărginirea concurenţeĭ şi minimul salariilor.

La Londra aŭ apărut de curînd traducţiunea uneĭ din scrierile M. S. Regineĭ, sub titlul *Shadows on the Sove's Dial* (Umbre pe cadranul iubireĭ). Traducţiunea e făcută după limba germană de Helen Wolff.

Tot la Londra aŭ apărut în Decembre 1895 *Legends from River and Mountain* (Legende de la rîŭ şi de la munte) de Carmen Sylva şi Alma Strettell. Volumul este ilustrat de T. H. Robinson.

Revue de Géographie Internationale, publică în No. 232 din acest an, cîte-va notiţe asupra comerciuluĭ Romînieĭ cu Belgia şi cu Grecia, luate după Buletinul Statistic general al Romînieĭ.

Aflăm că domnul *Emil Racoviţă* fiul d-luĭ Gheorghe Racoviţă a susţinut cu deplin succes în 13 Mart înaintea facultăţeĭ de ştiinţĭ din Paris teza sa de doctorat în ştiin-

ţele naturale asupra „Lobuluĭ cefalic şi encefalul anelidelor polichete".

In revista armenească *Hantess* (Iunie-Iulie) să află în studiŭ asupra *Moravurilor Armenilor din Transilvania* de Aneztni (cu ilustraţiunĭ).

Macedonia and The Macedonians în The Conteporany Review (Londra). Septembre 1895.

A. D. Xenopol, La Langue Roumaine en péril în Revue de Géographie -Noembrie 1895.

C. Mille, Le Mouvement Socialiste en Roumanie in Revue Socialiste—Octobre 1895.

In *Deutsche Revue* din Leipzig, (pe lunele Iulie şi August 1895) să găsesc nişte articole neiscălite, intitulate *Fürst Tcherkaski, Ein Beitrag zur inneren Geschichte des russisch-türkischen Krieges von 1877—1878.*

La Revue des Revues din Paris, anunţă că în unul din numerile sale viitoare, va avea un articol asupra *Mişcăreĭ literare romîne* scris de profesorul Ionescu Gion.

Ediţia franceză a Istorieĭ Romînilor a d-luĭ A. D. Xenopol, publicată în Paris la Leroux în 2 marĭ volumurĭ în 8⁰ sub titlul *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* a fost încoronată de academia franceză din Paris în şedinţa sa de la 1 Mai stil noŭ anul curent.

In n. de 1 Maĭ st. n. al *Revue de Geographie* din Paris a eşit un articol al d-luĭ A. D. Xenopol intitulat Les Roumains et Les Hongrois, à l'ocasion du millenium maghyar.

Numerile viitoare vor conținea:

A. I. Lupu	Istoricul Vranceĭ.
A. D. Xenopol	Originea partiduluĭ liberal. Primul proect de constituție din Moldova de la 1822.
idem	O suire pe Pilatus.
P. Munteanu	Mișcarea socială din veacul al XVIII-lea față de popor.
Gr. C. Buțureanu	Puterea de expanziune a Romînilor.
P. P. Negulescu	Teoriile cosmogonice din punt de videre psihologic. (urmare)
A. Papadopol-Calmah.	Studiĭ asupra legislațiunilor vechi ale Romînilor (urmare).
Sam. Budnărescu	Arhitectura și Sculptura
Dim. Teodor	Studiĭ asupra poesieĭ luĭ Gh. Coșbuc.
I. Tanovicénu	Adaos la studiu: Criminalitatea în România.
B. Iorgulescu	Notiți asupra vieței poetului Niculianu.
Dr. G. Bogdan	O pagină de antropologie criminală.

D-na Ana Conta Chernbach, Cornelia Chernbach, Adela Xenopol, N. Vaschide, N. Muscă, Spiru V. Hasnaş, Gh Murnu, S. Bodnărescu, I. Laur, V. Lateş (Poezii).

Documente interesante precum: documente engleze relative la epoca Fanarioților; o scrisoare a unuĭ anonim către Mateiŭ Basarab din 1650; maĭ multe scrisorĭ private de pe timpul luĭ Brancovanu; extract din cronica saxonă a luĭ David Chytray.

Docomente extrase din arhivele franceze de M. Dimetrescu, etc.

Domniĭ abonațĭ sînt rugațĭ a achita abonamentul către d-l A. D. Xenopol Iașĭ.

Anu VII. MAI—IUNIE No. 5 şi 6.

ARHIVA

Organul Societăţiĭ Ştiinţifice şi Literare DIN IASI

Director *A. D. XENOPOL*

APARE ODATA PE LUNA

SUMARIU

ABONAMENTUL PE AN 15 Leĭ

Pentru abonamente trimiterĭ de banĭ, comunicărĭ de articole şi orĭ-ce corespondenţă, a sa adresa la domnul *A. D. Xenopol Iaşĭ.*

EDITURA SOCIETĂŢEI

IASI
TIPOGRAFIA NAŢIONALA
1896.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE și LITERARE

DIN IAȘI

Anul VII. Mai și Iunie 1896. No. 5 și 6.

A. D. XENOPOL

Ideia romană în dezvoltarea poporuluĭ romîn [1].

Cultivarea și civilizarea poporuluĭ romîn s-a făcut pe o cale reflexivă, conștiută. De obiceiŭ dezvoltarea unuĭ popor este datorită unor puterĭ ascunse, de care el începe a-șĭ da samă numaĭ cît după ce cultura luĭ a înflorit. La noĭ însușĭ provocarea deșteptăreĭ a fost datorită uneĭ activitățĭ voluntare, uneĭ ideĭ care pătrunzind în sufletul poporuluĭ, l-a îmbiet a scutura de pe el amorțala seculară, a să înălța iar la lumină, a deveni iar om, din lutul în care părea că vroește să să prefacă. Această ideie, singura, unica pîrghie a întregeĭ noastre dezvoltărĭ este că *sîntem un popor de origine romană.*

Asemenea ideie, ce era vie în mintea Daco-Romanilor, să întunecă mult în lunga, nesfîrșita perioadă a năvălirilor bar-

1). Prelegere publică ținută în aula universitățiĭ din Iașĭ în 14 Ianuarie 1890.

bare. Ia să coborî din sfera luminoasă a conștiinței cătră părțile eĭ maĭ umbrite, pînă ce apuse cu totul de pe orizonul eĭ. Urmele eĭ însă nu să ștersesă niciodată din mintea poporuluĭ romîn; maĭ întăĭ din pricina însușĭ a numeluĭ ce îl poartă, acel de Romîn; apoĭ din alte rămășițĭ din viața romană devenite acum neconștiute. Astfeliŭ colinda cu plugușorul care începe cu versurile:

S-a sculat maĭ an
Bădica Troian;

din refrenul cînteculuĭ

Lerum doamne Ler,

în care să reaminteşte numele împăratuluĭ Aurelian; din păstrarea numeluĭ cuceritoruluĭ Dacieĭ, alipit de maĭ multe elemente geografice, precum masa, valul, calea luĭ Traian; din vestita legendă a Dochieĭ și Traian din care figura impietrită aceluĭ d-întăĭ să arată și azĭ pe muntele cel maĭ înalt al Moldoveĭ; în sfîrșit din o tradiție a unuĭ întăĭ descălecat, adecă întemeiere a țăreĭ, de Traian împăratul, din părțile Romeĭ, păstrată în o cronică munteneascâ.

Ceia ce însă mănținea pe poporul romîn, dacă nu în conștiința fireĭ sale romanice, cel puțin și acea a uneĭ firĭ deosebite de acea a popoarelor cu care să atingea, *era limba luĭ*, care-l deosebea de Slavĭ, Ungurĭ și Nemțĭ, vecinii săĭ încunjurătorĭ. Și această conștiință, tot-deauna trează, a caracteruluĭ săŭ deosebit, trebuia să să adîncească cu atît maĭ mult, cu cît, în biserică și în viața luĭ oficială, predomnind limba slavonă, el trebuia să vadă în fie-ce zi, că limba pe care o grăia el, era alta de cît acea ce răsuna din amvoane saŭ să înșira pe pergamentele domneștĭ.

La atîta însă să mărginea deosebirea pe care poporul romîn o găsea între el și popoarele celelalte, în lunga epocă a predominăreĭ slavizmuluĭ.

Din această epocă încă, pe maĭ mulţĭ scriitorĭ streinĭ care cunoșteaŭ faptul cuceririĭ și colonizăriĭ Dacieĭ de Romanĭ, îĭ lovise atît numele ce-l purtaŭ Romîniĭ, cît și asemănarea graiuluĭ lor cu acel al poporelor latine, în cît conștiinţa latinităţiĭ neamuluĭ nostru era reprezentată tocmaĭ de acele popoare care maĭ tîrziŭ, cînd ia se dezvoltâ la dînsul, i-o tăgăduiră.

Veni veacul al XVII-lea, cu începuturile uneĭ culturĭ romîneștĭ, producînd cîţĭ-va barbaţĭ care să îndeletniciră cu istoria și, cunoscătorĭ de limbĭ streine, învăţase atît părerile scriitorilor de alt neam asupra naţionalităţeĭ noastre, cît și izvoarele vechĭ din care eĭ și-o formase. Să trezi atuncĭ și mintea poporuluĭ romîn ideia romanităţiĭ sale, nu maĭ mult ca o gîndire indiferentă, precum era ia în acea a scriitorilor streinĭ; ci ca o sămînţă puternică, aruncată într-un mănos pămînt, era menită a da cu încetul naștere arboruluĭ mîndru și frumos al cultureĭ neamuluĭ nostru.

Astfeliŭ Ureche, Miron Costin, Neculaĭ Costin, spatarul Miclescu, Dimitrie Cantemir și maĭ mulţĭ scriitorĭ anonimĭ prinseră această ideie, o cultivară, o puseră în lumină și din toate ale lor scrierĭ reeșia ca învăţătură : rușinea pentru porul romîn a fi căzut așa de jos, cînd el să trăgea din o așa de nobilă obîrșie.

Această ideie fu mănţinută și hrănită în tot timpul domnieĭ fanariote, cînd pe lîngă noiĭ cronicarĭ ce o atinseră din cînd în cînd, o puseră în lumină maĭ mulţĭ scriitorĭ bisericeștĭ, poeţĭ și literaţĭ, cu atîta maĭ mare aprindere și înfocare, cu cît să apropia veacul în care trăim.

Cu deosebire contribui la a eĭ întărire și întemeiere maĭ deplină, maĭ știinţifică punerea eĭ în lumină de către mariĭ scriitorĭ romînĭ aĭ Ardealuluĭ, Samuel Micu, Gh. Șincai și Petru Maior, cu atîta maĭ mult că aceștia luase apărarea

originei romane a poporuluĭ romîn contra bîrfelilor duşmanilor redeşteptăriĭ neamuluĭ romînesc, care duşmanĭ acuma să sileaŭ a distruge această ideie, pe care instinctul lor de conservare le-o arată ca primejdioasă pentru stăpînirea lor politică.

Astfeliŭ ideia latinităţiĭ poporuluĭ romîn proclamată de scriitoriĭ veaculuĭ al XVII-lea, mănţinută de aceĭ din epoca fanariotă, întinsă şi întărită de aceĭ ardelenĭ, să înfăţoşa la începutul veaculuĭ nostru ca un soare luminos pe orizonul plin de negurĭ aĭ naţionalităţiĭ romîne.

Această ideie deveni în curînd o putere uriaşă care împinse pe poporul romîn pe calea propăşireĭ în tote direcţiile. In politică, îl făcu îndrăzneţ şi-ĭ dădu inima a să opune unor coloşĭ, dinaintea vedereĭ cărora alte orĭ îngheţa; în literatură, îĭ insuflă lucrărĭ originale, în care maĭ ales să oglindea originea luĭ romană; în limbă, întreprinse o lucrare de curăţire care îndepărta toată rugina pusă de veacurĭ asupra eĭ şi îĭ dete iarăşĭ pe încetul coloarea eĭ originală, latinească; în scrisoare, să adoptară literile latine dînd astfeliŭ şi ochilor fizionomia adevarătă a limbeĭ romîneştĭ. Curentul cătră Franţa, stabilit încă din epoca Fanarioţilor, luâ o putere şi un zbor nemaĭ pomenit. Franţa era sora maĭ mare şi maĭ strălucitoare a neamurilor latine. În lipsa mameĭ, Roma, ia trebuia să ne cultive şi să ne inspire. Civilizaţia franceză începu a fi întrodusă la noĭ fără alegere de ce era bun şi ce era răŭ, de ce era potrivit şi ce nepotrivit. Legĭ, mode, limbă, maniere, gust, totul fu transformat după tipicul francez, şi în curînd valea Dunăreĭ inferioare înfăţoşâ în mic o Franţă răsăriteană.

Iată cum am devenit, din ceia ce eram, ceia ce sîntem astăzĭ; din un popor barbar, unul ce aspiră la lumină; din un corp mort, unul iarăşi cu viaţă. Toată transformarea

cea minunată a ființeĭ romîneștĭ, în veacul în care trăim, este datorită ideeĭ că sîntem de origine romană.

Să ne întrebăm însă un lucru: această ideie care are o așa de mare însemnătate, căcĭ de la dînsa atîrnă viitorul; această ideie care a fost ridicătorul întregeĭ noastre culturĭ, este ia adevărată — căcĭ numaĭ stările întemeiate pe adevăr aŭ sorțiĭ de a trăi și a prospera — saŭ este ia poate numaĭ o înșălare, de care va trebui să ne despărțim când-va?

În formarea naționalităţeĭ romîneștĭ aŭ intrat maĭ mulțĭ factorĭ conlucrătorĭ decît în aceia a orĭ-căruĭ altuĭ popor european. Pe lîngă elementele originale din care ia s-a alcătuit, cel trac și cel latin, s-aŭ maĭ amestecat chiar de la început: Elinĭ, Celțĭ, Panonĭ, Ilirĭ, Dalmațĭ și cîte altele poate necunoscute; apoĭ în vremile năvălirilor barbare, s-aŭ maĭ adaos încă o sumă de înrîurirĭ ale popoarelor ce aŭ înecat Dacia: Goțiĭ, Huniĭ, Gepiziĭ, Avariĭ, Bulgariĭ, Unguriĭ, Peceneghiĭ, Cumaniĭ și Tatariĭ. După întemeierea țărilor romîne, s-a maĭ adaos la o parte însemnată din poporul romînesc influența turcească și grecească, la alta cea ungurească; acuma, în timpurile din urmă, cea franceză. Oare ce a devenit elementul latin în ciocnirea atîtor furtunoase valurĭ? Nu a făcut rasfrîngere, nu s-a înecat?

Pentru a putea respunde la această întrebare, trebue maĭ întăĭ să cercetăm criteriul după care să poate recunoaște naționalitatea unuĭ popor. Acesta este în primul loc limba pe care el o vorbește, și din limbă anume o parte: nu tezaurul de cuvinte, ci formele în care ele sînt închegate, țăsăturile în care sînt prinse, spiritul care stăpînește materialul, într-un cuvînt gramatica eĭ. Eĭ bine, gramatica limbeĭ romîneștĭ este toată latină de la un capăt la un altul al eĭ, și influența tuturor elementelor streine în această parte esențială a vieţeĭ psihice a poporuluĭ

romîn să arată ca foarte mică; anume, în formarea cuvintelor, cîte-va sufixe slavone, precum acel de *an*: cîrlan, motan, ţăran şi alte cîteva. În formele esenţiale, flexionare ale limbeĭ, nu să întîlneşte aproape nicĭ o inrîurire nelatină; conjugaţia, declinaţia sînt latine. Maĭ mult încă, particulele de relaţie între cuvinte, precum adverbele, conjuncţiile, propoziţiile, pronumele, fără de care nu să poate rosti o singură frază, sînt toate, dar toate, latineştĭ. În calupul latinesc a trebuit să să înghezuiască toate elementele streine; moara luĭ le-a măcinat, focul luĭ le-a topit. Toate aŭ devenit latine, supunîndu-să construcţieĭ, formelor şi gramaticeĭ latine. Astfeliŭ verbele streine, întrate în limba romînă, precum slavicul *a iubi*, maghiarul a *făgădui*, grecescul a *metohirisi*, germanul a *şlifui*, turcescul a *atirdisi*, nu să conjugă după formele limbelor din care sînt imprumutate, ci după acele ale limbeĭ latine, făcînd la imperfect: *iubiam, făgăduiam*, la perfect *iubiiŭ* şi *făgăduiiŭ*, la maĭ mult ca perfect *iubisem, făgăduisem* şi aşa maĭ departe.

Nu maĭ puţin însemnată este altă imprejurare care vine tot în sprijinul latinităţiĭ limbeĭ romîneştĭ şi care să referă tocmaĭ la materialul limbeĭ, la cuvintele din care ia este alcătuită. Statistica limbeĭ culte romîne prezintă la 1000 cuvinte aproape următorul contingent: 400 latine, 300 slave, 100 franceze, 50 maghiare, 50 turceştĭ, 50 greceştĭ şi 50 de altă origine. Această statistică are însă valoare numaĭ pentru dicţionare; în viul graiŭ, în scriere, cu un cuvînt în zilnica întrebuinţare, cuvintele latineştĭ revin mult maĭ des decît celelalte. Să pot întîlni bucăţĭ în care nu să află decât cuvinte latineştĭ precum în următoarea poezie poporană pe care o împrumutăm de la d-l Hasdeu care a pus pentru prima oară în lumină însemnata chestiune a valoareĭ de circulaţie a cuvintelor;

Vara vine, irana trece
N-am cu cine maĭ petrece;
Căcĭ cu cine am avut
Vaĭ de mine l-am pierdut.
L-a mîncat negrul pămînt
La biserică-n mormînt!

Este absolut peste putință a să găsi o bucată de 6 rîndurĭ chiar, în care să fie numaĭ cuvinte nelatine, în limba romînă; și în toate textele, în toate frazele ce vom forma, cînd vom calcula numărul respectiv al elementelor, vom vedea că cel latin e tot-deauna covîrșitor.

Gramatica limbeĭ noastre fiind latină, și cuvintele care alcătuesc stratul cel maĭ puternic de înțelegere a poporuluĭ fiind latine, urmează că limba romînă este o limbă cu caracter latin. Limba fiind însă elementul de căpetenie al uneĭ naționalitățĭ, urmează că poporul romîn este un popor de viță romanică, împrejurare la stabilirea căreia concură și originea celor maĭ multe din obiceiurile noastre care aŭ iarăși un caracter latin.

Este decĭ adevărată ideia pe care să întemeiază întregul nostru edificiŭ cultural, aceia că sîntem un popor de origine romană, și putem clădi pe el maĭ departe viitorul civilizațieĭ noastre.

Ideia romanitățiĭ neamuluĭ nostru, cînd să trezi iar la lumină în viacul nostru, trebuind să-șĭ facă loc în sinul unor părerĭ protivnice, care din interese de altă ordine, ne tăgăduiaŭ această obîrșie, trebui să imbrace o formă polemică, ascuțită și de luptă. Ia luâ decĭ de la început un caracter exluziv, susținînd că poporul romîn este născut din sînge curat roman, că toate amestecurile ce aŭ venit peste el în decursul istorieĭ sale nu aŭ nicĭ un temeiŭ de a fi; că decĭ trebue curățit elementul latin aĭ na-

ționalității noastre de toate celelalte, care sînt de lepădat și de aruncat; ba că noi trebue să ne întoarcem pe cît să poate îndărăpt cătră viața romană din care am eșit, căutînd să ne apropiem cît mai mult de ia în toate formele ei de manifestare. Să susținea bună-oară de învățații Transilvaniei și să susține încă de unii din ei pînă astăzi, că Dacii aŭ fost cu totul stirpiți la cucerirea lui Traian; că toate înrîuririle posterioare ce aŭ venit peste noi precum cea slavă, maghiară, turcească, grecească sînt neîndreptățite, și că ar trebui curățită limba romînească de toate rămășițele impuse de niște vremuri de barbarie și de siluire.

Dar nici că să putea altfeliŭ prezinta ideia romanităței noastre, în perioada ei de lupte, decît în forma aceasta excluzivă; căci dacă, de pe atunci, apărătorii ei ar fi vrut să fie moderați, și să recunoască înriuririle streine, fără îndoială că dușmanii naționalității noastre ar fi strigat victorie, întru cît ar fi constatat că chiar apărătorii ideei romane fac însemnate restrîngeri părerei lor. Apoi să ne gîndim în ce stare psihologică să aflaŭ primii apărători ai ideei originei noastre din poporul roman. Ei vedeaŭ răua credință cu care atare ideie era combătută, mijloacele nepermise întrebuințate, felul injurios cum era privită atare ideie și cum să încerca să să ridiculizeze acei ce o susțineaŭ. O reacțiune în spirit era firească, era neapărată, și deci o încordare tot mai puternică a minței, spre a sprijini ideia favorită, încordare ce trebuia să ducă de la sine la exagerare. Excluzivizmul primilor promotori ai ideei romane era deci ceva fatal, care să înțelege de la sine. De aceia nu trebue să ne mire nici teoriele istorice ale lui Petru Maior, nici acele ale dreptului public ale lui Bărnuț, nici Tentamenul critic al lui Laurian.

Veni însă un timp cînd ideia romanității noastre fu

recunoscută de toată lumea competentă; cînd prin urmare nu maĭ era nevoie să-șĭ îmbrace și Romîniĭ zeaua războiuluĭ spre a eși la luptă. Atuncĭ sosi și timpul de a lepăda exagerările eĭ, de a readuce romanitatea noastră la adevăratele eĭ proporțiunĭ, la acea a uneĭ predomnirĭ a elementuluĭ roman în firea noastră națională, fără a-l arăta ca pe acel excluziv. Nu să recunoscu îndată acest adevăr, ci ideia romanitățiĭ urmâ înainte, în capetele acelora ce purtase lupta, a îmbrăca acea formă absolută care lovea în fața adevărul. Să urmâ înainte cu tendința de a să aduce la forme romane întreaga noastră viață și să ajunse la rezultate care acum nu maĭ eraŭ decît ridicule, din demne și meritoriĭ ce fusese altă dată.

Un product în felul săŭ unic al stăruințeĭ aceleĭ direcțiunĭ exagerate este dicționarul lucrat de Laurian și Maxim după însărcinarea Academieĭ romîne.

Acest dicționar îșĭ propune ca temă, de a elimina din limbă toțĭ terminiĭ nelatinĭ și a-ĭ înlocui cu cuvinte latineștĭ pe care le împrumută din limba latină. Cuvintele aruncate afară sînt adunate în un soiŭ de cloacă, nunumit glosariŭ.

Așa bună-oară dicționarul amintit alungă din limbă cuvîntul *balan* și cuvîntul maĭ modern *blond* și-l înlocuește cu cuvîntul latin *ceruleŭ*; apoĭ

baltă cu palude
basm, poveste — fabulă, mit
scump — prețios
bogat — opulent
izbucni — erumpe
obiceiŭ — consuetudine
flăcăŭ — adult, june
dar — donație, don.

Cu alte cuvinte, dicţionarul luĭ Laurian şi Maxim vroeşte să înlocuiască limba precum să vorbeşte, cu una luată dintr-o carte ; vra să substitue organizmuluĭ viŭ şi puternic al graiuluĭ obştesc, părerile nechibzuite ale unor minţĭ individuale ; vra să înveţe pe poporul romîn cum să vorbească — întreprindere învederat peste putinţă.

Dar să admitem că prin o minune neexplicabilă, s-ar izbuti a să substitui limba dicţionaruluĭ, celeĭ de pînă acum a poporuluĭ romîn.

Ce s-ar întîmpla atuncĭ ?

Maĭ întăĭ, răspingîndu-să cuvintele care să pretind că necurăţesc limba romînă, am sărăci limba şi gîndirea poporuluĭ romîn cu tot atâtea ideĭ, căcĭ multe, foarte multe din cuvintele streine de firea romană, primite în limbă, s-aŭ împămîntenit în ia, aŭ aruncat în straturile eĭ puternicĭ rădăcinĭ, s-aŭ înfrăţit între ele, aŭ dat naştere la alte cuvinte formate din acel strein după firea şi nevoile poporuluĭ romîn. Aşa bună-oară cuvîntul *vreme* ar putea fi înlocuit prin *timp*, dar cum să va înlocui verbul format din vreme — *a vremui*, precum în frumoase locuţiune: *vremea vremueşte*, adecă consumă, distruge, însă cu o nuanţă poetică cu neputinţă de reprodus prin neologizme.

Cuvîntul *pricină* ar putea fi înlocuit prin *cauză* ; dar cum să va reda expresia cea atît de caracteristică: *a să pune de pricină* ? care nu însamnă nicĭ a să certa, nicĭ a să improtivi, ci are o nuanţă intermediară care însamnă a să opune maĭ ales prin vorbe răstite. Saŭ *ce-mĭ cauţi pricină?* Cuvîntul *potrivă* s-ar putea înlocui prin *contrar* ; dar ce s-ar face cu derivatele luĭ : *protivnice*, *împrotivitor*, *a să împrotrivi* care nu poate fi redat prin *a să opune*, căcĭ însamnă o nuanţă maĭ tare de rezistenţă. Cuvîntul analog *potrivă* care are înţelesul de *egal*. Dar cum s-ar putea reda locuţiunea. *Ce să potriveşte?* saŭ zicătoarea, „*Să potriveşte ca nuca în părete*„?

A *nimeri* cum s-ar putea el reda prin un termin derivat din latinul corespunzător? A *ochi* este alt-ceva, este a căuta să nimereştĭ, să ajungĭ, pe cînd a nimeri este a ajunge după ce aĭ ochit. Apoĭ cu ce cuvînt în lume s-ar putea reda energicul *nemernic*, *nemernicie*? Ce s-ar face cu proverbul *„nu-i cum să meneşte, ci-ĭ cum să nimereşte“?* De asemenea cu cuvîntul *rost*, în locuţiunea *om fără rost*, cu cuvîntul *năcaz*, *a năcăji*, *a să năcăji* de cineva, şi cîte altele nenumărate. Apoĭ cuvintele *drag*, *drăguţ*, *îndrăgostit*, *îndrăgi* şi nuanţa sa cea atît de delicată de *drăguţ* şi cuvîntul netraductibil de *drăgănele?* Apoĭ oare dacă toţĭ academicieniĭ din lume ar decreta izgonirea din limba noastră a cuvîntuĭ *iubi*, *iubire*, *iubit*, ar putea eĭ izbuti?

Dar aceste cuvinte ce să pretind streine aŭ devenit sînge din sîngele şi carne din carnea noastră, dovada cea maĭ bună este că singure ele aŭ resunat poetic în inima poporuluĭ, pe cînd celelalte sînt lipsite de orĭ-ce ecoŭ.

În vestita poezie a luĭ Alexandri,

> Tu care eştĭ pierdută în neagra vecĭnicie
> Stea dulce şi iubită a sufletuluĭ meŭ

Schimbaţĭ şi puneţĭ în loc de vecĭnicie *eternitate* şi în loc de iubită *amată* şi veţĭ vedea ce iesă.

> Tu care eştĭ pierdută în neagra eternitate
> Stea dulce şi amată a sufletuluĭ meŭ!!

Cum ar maĭ fi cu putinţă descrierĭ plastice ca acele a luĭ Ioan Creangă vestitul povestitor poporan al Romînilor?

„Şi cum era moş Nichifor strădalnic şi iute la trebile luĭ, răpede svîrle nişte coşolină în căruţă, aşterne deasupra o păreche de poclăzĭ, înhamă epuşoarele, îşĭ ie cojocul între umere şi biciul în mînă şi tiva băete!“

Iată traducerea acesteĭ descrierĭ admirabile, în limba dicţionaruluĭ amintit:

„Şi cum era unchiaşul Nichifor diligente şi veloce în afacerile luĭ, răpede aruncă nişte palie în căruţă, aşterne deasupra o părechie de dorsarĭ, înjugă iepuşoarele, îşĭ ia vestmîntul între umere şi flagelul în mînă şi aide pupile“!

In ce stirpitură tristă şi pocită nu s-ar preface cu acest metod frumosul episod din *Călin* al luĭ Eminescu?

„Fluturĭ mulţĭ de multe neamurĭ vin în urma luĭ un lanţ
Toţĭ cu inime uşoare, toţĭ şagalnicĭ şi berbanţĭ
Vin ţinţariĭ lăutariĭ, gândăceiĭ, cărăbuşiĭ
Iar mireasa, viorică-i aşteaptă-ndărătul uşiĭ
Şi pe masa-mpărătească iesă-un greer crainic sprinten
Ridicat în două labe s-a-nchinat bătînd din pinten;
El tuşeşte, îşĭ închee haina plină de şireturĭ
Să iertaţĭ boerĭ ca nunta s-o sărbăm şi noĭ alăturĭ“.

Dacă s-ar admite că limba dicţionaruluĭ este cea bună şi adevărat romînească, atuncĭ ar urma că tot ce s-a scris pînă acuma, tot ce s-a cîntat atît de popor in splendida luĭ poezie poporană, cît şi de poeţiĭ eminenţĭ aĭ ultimilor anĭ, ar trebui aruncat ca nicĭ de o treabă, saŭ că ar trebui purificat cam în sensul în care v-am arătat; şi atuncĭ ce ar rămînea în locul acelor strălucite creaţiunĭ decît nişte caricaturĭ?

Prezenţa de cuvinte de origine deosebită în limba romînă maĭ este încă de cel maĭ mare folos scriitoruluĭ atît în proză cît şi în versurĭ. Posedînd el adese-orĭ două cuvinte pentru aceiaşĭ ideie, el poate alege pe acela care îĭ convine la alcătuirea versuluĭ, iar in proză îl pune în putinţă de a varia necontenit rostirile. Apoĭ tot pentru poezie cuvintele cele de origine streină aŭ de obiceiŭ saŭ o accentuaţie deosebită saŭ o bogăţie mare de sunet precum răgaz, grumaz, straşnic, groznic, cumplit, nemernic, şagalnic, vrîsnic, văpaie, învăpăiet, adîncime, întunerec, întunecime, vrăjmaş, duşman (inimic), zdrobitor, cucernic,

rîvnitor (zelos), vremelnic, pripuelnic, (suspicios), năzdrăvan.

Cu asemenea cuvinte a putut Alexandri să alcătuiască frumosul vers:

„Zdrobind stînca sub picioare, prin stejarĭ făcînd cărărĭ".

Însămnează aceasta că trebue să păstrăm toate cuvintele pe care neamurile neromane le-aŭ întrodus în limbă? De sigur că nu; dar cernerea acelor cuvinte streine care trebue să rămînă și care sà să ducă, nu să poate face decât de limba poporuluĭ întreg, în un îndelungat șîr de anĭ, după cum primirea lor a fost opera veacurilor; si precum nu un dicţionar le-a întrodus, tot așa nu un dicţionar are să le scoată.

Lucrarea literară a maĭ multor generaţiĭ va hotări care din cuvintele vechĭ trebue să rămînă în limbă, ca patrimoniŭ obștesc și nedespărţit, și care să pot deslipi fără a sărăci gîndirea.

Ideia romană după ce și-a îndeplinit în istoria poporuluĭ romîn marele rol de a fi slujit de pîrghie însemnată dezvoltăreĭ și civilizăreĭ sale, trebue manţinută și astăzĭ ca bază a existenţeĭ noastre naţionale deosebite. Dacă am putut apărea ca neam deosebit în sinul Slavilor ortodoxĭ, a căror religie o împărtășim, aceasta să datorește numaĭ și numaĭ origineĭ noastre deosebite, de popor latin. Trebue însă, mănţinînd principiul, să lepădăm toate exagerările luĭ, de care astăzĭ nu maĭ avem nevoe. Nimene, nicĭ chiar dușmaniĭ noștriĭ ceĭ maĭ înverşunaţĭ, ne maĭ tăgăduindu-ne firea noastră de popor de origine latină.

C. I. LUPU

PLAIUL VRANCEI

Vrancea este un plaiŭ, care ocupă partea sud-vestică a județuluĭ Putna, constituind regiunea sa muntoasă. Să mărginește la nord cu plasa Zăbrăuțĭ, la est cu județul Buzeŭ, la sud cu județul Rîmnicu-Sărat, și la vest cu Transilvania.

Numele de Vrancea trebue să derive dintr-o radicală *V-r-n* și să fi semnificat în vre-o limbă primitivă ideia de *silva*, *nemus*, *saltus*, zice d-nul B. P. Hasdeu în Istoria critică a Romînilor, pag. 54. Să poate ca desimea pădurilor ce acopereaŭ odinioară acest ținut să fi contribuit a-ĭ da un nume strîns legat de caracterul ce-l înfățișa pe atuncĭ.

Istoriciĭ noștri actualĭ nu pun nicĭ de cum la îndoială faptul, că Muntenia și Moldova aŭ avut locuitorĭ băștinașĭ încă înainte de descălecare și că peste aceștia s-a suprapus pătura descălecăreĭ. Ast-feliŭ de locuitorĭ băștinașĭ sînt și Vrănceniĭ, cari orĭ de cîte-orĭ s-aŭ văzut încălcațĭ în răzășiile lor, aŭ căutat să dovedească strămoșescul lor drept asupra pămîntuluĭ, pe care-l locuesc și pe care să hrănesc, precum vom vedea cînd vom vorbi despre pro-

prietatea vrănceană. In sprijinul acesteĭ aserţiunĭ vin următoarele:

1). In anaforaua din 1817, dată de boeriĭ moldovenĭ, întitulată: „Anafora pentru feliul proprietăţiĭ în ţară din vechime“, reprodusă în Uricariul luĭ Th. Codrescu IV, Iaşĭ, 1853, pag. 325-343, să aduce ca argument pentru a susţine drepturile de răzăşĭ al Vrăncenilor contra biv-vel vistieruluĭ Iordache Ruset, care dobîndise o parte din moşia răzăşilor vrăncenĭ de la Constantin A. Ipsilante, că *Vrancea n-a fost pustie în timpul descălecăreĭ*, precum spunea Dimitrie Cantemir, şi că însuşĭ istoricul Filipide arată, că „*Cîmpu-Lung din Moldova şi Vrancea mult maĭ înainte de descălecarea luĭ Dragoş, pentru că aŭ fost locurĭ tarĭ şi pentru bărbăţia locuitorilor, singurĭ eraŭ stăpînitorĭ slobozĭ acestor părţĭ*“; şi apoĭ însuşĭ Alexandru cel Bun, care nu domneşte de cît 50 de anĭ după Dragoş, cumpără maĭ multe moşiĭ de pe la moşinaşĭ, ce le aveaŭ din moşĭ şi strămoşĭ, ceia ce ne îndreptăţeşte să credem, că trebuea să le fi avut în stăpînire cu mult maĭ mult de 50 de anĭ maĭ înainte aceĭ moşinaşĭ, ca să le fi stăpînit *din moşĭ şi strămoşĭ*.

2). Domnul Gr. Tocilescu, în tractatul săŭ de istoria Romînilor, vorbind de starea ţărilor romîne înainte de descălecare, spune, că o căpetenie mongolă, Bugek, cam pe la anul 1241 a. ch. trecînd peste munţĭ (pe la Predeal) în Ţara Romînească, s-a războit cu *Romîniĭ* de prin Prahova, Buzeŭ, *Vrancea* şi aşa maĭ departe.

Iară relativ la independenţa Vrăncenilor, Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldoveĭ“, spune, că sînt treĭ ţinuturĭ ale Moldoveĭ, „*aĭ cărora locuitorĭ, deşi nu sînt nobilĭ, totuşĭ nu sînt supuşĭ nicĭ unuĭ boieriŭ şi constituesc un feliŭ de republică în sine.* Acestea sînt: 1 *Cîmpu-lung* în districtul Suceava, 2 *Tighecĭul* în ţinutul Fălciilor, şi a 3-a

Vrancea, mai mică de cît Cîmpu-lung, situată în ținutul Putnei, la marginea Țării Romînești, înconjurată de toate părțile cu munți sălbateci. Are două-spre-zece sate cu două mii de case. *Locuitorii ei, ca și cei din republica Cîmpu-lung, să ocupă cu păstoritul oilor și nu să pricep la lucrul pămîntului. Daŭ și ei Domnului un anumit și fix tribut pe an. Aŭ legile și judecătorii lor, și nu primesc de la Domn nici porunci, nici judecători*".

Chestiunea: căreia din cele două țări surori, Moldova saŭ Muntenia, a aparținut Vrancea înainte de anul 1475 cînd să susține, că Ștefan cel Mare ar fi alipit-o la Moldova, să prezintă ast-feliŭ:

I. Domnul B. P. Hasdeŭ, în Istoria critică a Romînilor t. I. p. 9, susține că înainte de anul 1475 Muntenia stăpînea toată latura occidentală a Moldovei pînă la Bacăŭ și că prin urmare Vrancea împreună cu întregul ținut al Putnei aparțineaŭ Munteniei pînă la războiul ce l-a avut Ștefan cel Mare cu Radu Vodă, cînd Voevodul moldovan a alipit-o la Moldova.

In sprijinul acestei păreri vine mărturia cronicarului Grigorie Ureche, care vorbind despre lupta dintre Ștefan cel Mare și Radu, ce a avut loc la anul de la facerea lumei 6983 (1475 d. Chr.) Ghenarie 13, după ce povestește izbînda lui Ștefan, zice: „Eară mai înainte era price între amîndouă Țările: că Țara Muntenească vrea să fie pînă în apa Trotușului; iară Moldovenii nu-i lăsaŭ, pînă aŭ vrut Dumnezeŭ de s-aŭ tocmit așa. *Și aŭ luat Ștefan Vodă cetatea Crăciuna cu ținut cu tot, ce să chiamă ținutul Putnei, și l-aŭ lipit de Moldova și-aŭ pus pîrcălabii săi, pe Vîlcea și pe Ioan.*"

II. Răposatul Episcop al Romanului, Melhisedec, susține, că este neexactă opiniunea de mai sus, cum că Muntenia stăpînea toată lățimea occidentală a Moldovei pînă la Bacăŭ,

înainte de anul 1475, și că războiul dintre Ștefan cel Mare cu Radu Vodă pentru hotarul țăriĭ, n-a fost provocat de tendința celuĭ d-întîĭ de a să întinde în hotarul Munteniеĭ, ci din trebuința de a apăra vechea posesiune a Moldoveĭ asupra ținutuluĭ Putneĭ, pe care Radu voia să-l anexeze la Muntenia, și că prin urmare Vrancea și cu rîul eĭ Putna aŭ aparținut Moldoveĭ din vechime, înainte de Marele Ștefan.

In sprijinul acesteĭ părerĭ, Episcopul Melhisedec citează un document slavon al Vrăncenilor, care zice că i-a fost prezentat înadins de un preot Vrăncean, spre a-l traduce în romînește. Acest document datează din anul 1445, de la Stefan Vodă, fiul luĭ Alexandru cel Bun. Intr-însul să pomenesc sate de pe rîul Putna, ce să daŭ în stăpînirea Panuluĭ Oană Urecle. Să amintește de un vechiŭ proprietar din Vrancea, anume Andriaș, al căruia nume îl poartă astă-zĭ cătunul Andrieș din comuna Mera, plasa Gîrlele, care maĭ înainte aparținea Vranceĭ. Iată acel document care poartă data anuluĭ 6953 (1445):

„Cu mila luĭ Dumnezeŭ noĭ Ștefau Voevod Domnitoriu țăreĭ Moldavieĭ. Facem cunoscut cu această foaie a noastră tuturor celor ce vor vedea saŭ vor auzi cetindu-se, cum că acest adevărat și credincios al nostru Panu Oană Urecle a slujit înainte răposatuluĭ întru sîntitate tatuluĭ nostru, drept și credincios, iară astă-zĭ către noĭ slujește drept și credincios. Decĭ noĭ văzînd a luĭ dreaptă și credincioasă slujbă către noĭ, l-am dăruit cu o deosebită milă a noastră și i-am dat din pămîntul nostru al Moldavieĭ satele de pe Putna, anume uude a fost Panul Hățăban, unde a fost casa luĭ Radu și Andriaș, maĭ sus de Andriaș (C) aliman. Toate acele maĭ sus scrise să-ĭ fie luĭ de la noĭ uric cu tot venitul, luĭ, copiilor luĭ, care va fi maĭ de aproape, nestricat nicĭ odată în vecĭ. Iară hotarul acelor sate să

fie pe vechiul hotar, pe unde din vecie aŭ apucat. Iară la aceașta este credința Domnieĭ mele maĭ sus scrisuluĭ Stefan Voevod, și credința boerilor noștri, credința panuluĭ Neagoe logothetul, credința panuluĭ Petru Hudicĭ și a copiilor luĭ, credința panuluĭ Negrilă și a copiilor luĭ, credința panuluĭ Dumeĭ dvorniculuĭ Braevicĭ și a copiilor luĭ, credința panuluĭ Iorghicĭ, credința panuluĭ Simion logothetul, credința panuluĭ Oancea logothetul, credința panuluĭ Ivan Bălceanu, credința panuluĭ Duma Dulcicĭ și a frateluĭ săŭ panuluĭ Lacociu, credința panuluĭ Crîstea, credința panuluĭ Costea vistearnicul, credința panuluĭ Porcea păharnicul și credința tuturor boerilor noștri marĭ și micĭ. Iară după viața noastră, cine va fi Domn țăreĭ noastre, dintre copiĭ noștri saŭ dintre frațiĭ noștri saŭ din seminția noastră, saŭ fie orĭ pe cine va alege Dumnezeŭ să fie Domn al țăreĭ noastre, acela să nu-ĭ strice dania noastră, ci să i-o întărească și împuternicească; pentru dreapta și credincioasa luĭ slujbă. Iară spre mare tărie la toate cele maĭ sus scrise, poruncit-am credinciosuluĭ nostru panu Michaïl logothetul să scrie și să atîrne pecetea noastră la această foaie a noastră. Scris-a Ilieș în Suceava în anul 6953-1445, August în 8" [1]).

Plaiul Vrancea ocupă partea sud-vestică a județuluĭ Putna, formînd colțul de atingere între Moldova, Transilvania și Muntenia. In opera luĭ I. Ionescu de la Brad, întitulată: „Agricultura Romînă din județul Putna" să menționează că Vrancea din vechime să întindea din apa Milcovuluĭ pînă de-asupra Odobeștilor și apoĭ linia Măgureĭ pe drumul Vranceĭ prin satele Jorîștea, Țifeștiĭ, Satu-mare, Crucea de sus, Movilița, Marginea Păuneștilor, a Rugineștilor pînă în Trotuș, cuprinzînd maĭ toată plasa Ză-

1 Melhisedec, Notițe arheologice pag. 97-101.

brăuţuluĭ, şi din plasa Gîrlele de la Odobeştĭ pe Milcov în sus pînă la hotarul ţăriĭ; şi satele din Răcăciunĭ de la Rugineştĭ în sus pe Trotuş pînă în Caşin, cuprinzînd şi Caşinul.

Populaţiunea din maĭ toate aceste sate păstrează şi pînă astă-zĭ datinele, obiceiurile şi portul Vrăncenilor, rămaşĭ singurĭ nebîntuiţĭ în răzăşiile lor.

Domnul Haşdeŭ spune, că prerogativele autonome ale Muntenilor vrăncenĭ, acordate lor drept mîngîere de cătră Ştefan cel Mare, în urma cucerireĭ, încomodînd lăcomia administrativă a domnilor posteriorĭ, împinseră pe aceştia, pe calea uneĭ împlinirĭ indirecte, a tot micşura treptat teritoriul şi jurisdicţiunea turbulenteĭ republicĭ. Cu siguranţă, Vrancea în vechime trebue să fi avut întinderea, pe care o determină Ionescu de la Brad, cuprinzînd satele citate maĭ sus, care toate sînt şi astă-zĭ sate mocăneştĭ, ca şi satele actuale ale Vranceĭ, şi nedeosebindu-să de Vrăncenĭ pînă astă-zĭ nicĭ prin moravurĭ, nicĭ prin port, nicĭ prin limbă. O dovadă despre aceasta, este înscripţiunea de la mînăstirea Soveja, unde să spune curat, că locul unde Mateĭ Vodă Basarab a zidit mînăstirea „este un loc moldovenesc al Vranceĭ“ deşi comuna Soveja, face parte actualminte din plasa Zăbrăuţĭ. Altă dovadă despre acesta ne dă documentul citat maĭ sus, prin care domnitorul Stefan Vodă dărueşte în anul 1445 sate din Mera luĭ Oană Urecle, sate care atuncĭ aparţineaŭ teritoriul plaiuluĭ Vrancea, iar astă-zĭ aparţin plăşeĭ Gîrlele. In fine serveşte ca dovadă pentru faptul că Vrancea din vechime era mult maĭ întinsă, şi daniile de pămînt făcute de Vrăncenĭ, maĭ ales de locuitoriĭ din Nereju luĭ Constantin Cantemir pentru mînăstirea Mera, ce cădea pe atuncĭ pe teritoriul plaiuluĭ Vrancea. Ast-feliŭ să explică posesiunele, pe care statul le are astă-zĭ prin locurile din Vrancea ce vin în apropiere de comuna Mera.

Plaiul Vrancea să compune din 18 comune și 56 de cătune și anume:

1) Comuna *Bîrseștiĭ* cu cătunele Bîrseștiĭ și Topeștiĭ
2) Comuna *Colacu* „ „ Colacu și Podurile
3) Comuna *Găurile* „ „ Găurile, Piscul Raduluĭ și Puriciĭ.
4) Comuna *Herestrăŭ* cu cătunele: Herestrăŭ, Podu-Schiopuluĭ, Ungureniĭ și Vetreștiĭ.
5) Comuna *Năruja* cu cătunele: Lunca, Năruja, Petreștiĭ, Poenița, Podu-Năruja, Podu-Stoica, Reghin și Stroeștiĭ.
6) Comuna *Negrileștiĭ*,
7) Comuna *Nerejul* cu cătunele: Nerejul-Mare și Ner.-Mic.
8) Comuna *Nistoreștiĭ* cu cătunele: Bătcariĭ, Găinariĭ, Nistoreștiĭ, Ogoarele, Rebegariĭ și Romîneștiĭ.
9) Comuna *Paltinul* cu cătunele Ghebariĭ, Prahuda, Paltinul și Vîlcaniĭ.
10) Comuna *Păuleștiĭ* cu cătunele Coza, Hăulișca și Păuleștiĭ.
11) Comuna *Poiana*.
12) Comuna *Spineștiĭ* cu cătunele Spineștiĭ și Bodeștiĭ.
13) Comuna *Spulberul* cu cătunele: Spulberul, Carsocheștiĭ și Tojanul.
14) Comuna *Ticheriș* cu cătunele Ticheriș, Rugetu și Secătura-Părosul
15) Comuna *Tulnicĭ* cu cătunele Tulnicĭ și Lepșa.
16) Comuna *Valea-Sareĭ* cu cătunele: Valea-Sareĭ, Gornetu, Mărăcina și Prisaca.
17) Comuna *Vidra* cu cătunele: Burcă, Căliman, Vidra, Voloșcaniĭ și Scafariĭ.
18) Comuna *Văseicu*.

Munțiĭ.—Vrancea este încunjurată de toate părțile de un lanț al munților Carpațĭ care poartă în deosebitele

sale pozițiunĭ următoarele numirĭ: culmea Giurgiuluĭ, care o desparte de județul Buzĕŭ, culmea Alunișuluĭ, care o desparte de județul Rîmnicu-Sărat, culmea Laposuluĭ și culmea Neagră care o despart de Transilvania. Cele maĭ însemnate vîrfurĭ ale acestor munțĭ sînt: 1) Furul care formează dealurile: Coasteĭ, Prelunca și Stevia 2) Monteorul (Muntele Oru) formînd dealurile: Bouluĭ, Negru, Titila, Drăguțoaica, Săcătura luĭ Chiriac [2]), etc. 3) Lapoșul și culmea Lapoșuluĭ formînd dealurile: Lapoșul-Mic, Lapoșul-Mare, Săcătura luĭ Bucur, Poenele-Săreĭ, Dealul Săcătureĭ etc. 4) Țipăul, formînd dealurile: Săhăstrul și Țipăul, 5) Giurgiul, 6) Gorul, 7) Lacocĭ, 8) Arișonaea, 9) Mesteacănul, 10) Macradeul, 11) Pleșa, 12) Lutu-Roșu, 13) Muncelu, 14) Salcăru, 15) Mișina, 16) Sboina, 17) Novesele, 18) Resarul, 19) Gemoiul, 20) Porculuĭ, 21) Coza, 22) Trestianul, 23) Strunga, etc.

Apele.—Tetitoriul plaĭuluĭ Vrancea este străbătut de numeroase cursurĭ de apă, dintre care cele maĭ principale sînt:

Rîul Putna care izvorăște din muntele Fața-Arișoareĭ, străbate Vrancea în direcțiune de la est spre vest și iesă pe la Vidra, de unde întră apoĭ în plasa Gîrlele. Intr-însa să scurg următorii afluențĭ:

1) Zăbala, 2) Valea-Măruluĭ, 3) Lepșa, 4) Tișița, 5) Coza, 6) Deju, 7) Naruja, 8) Văsuiu, 9) Șetopul, 10) Pleșa, 11) Părăul-sarat, 12) Pîrăul Țiganuluĭ, 13) Hîrlanu, 14) Lorinca, 15) Vidra, 16) Ticheriș, 17) Colacu etc.

Aceștĭ afluențĭ să încarcă la rîndul lor cu numeroase părăiașe și toate aŭ drept bazen rîul Putna.

Starea economică. -In actuala sa întindere, are o suprafață aproximativ de 114.400 hectare, adecă cam a 3-a

---

2. Denumirea de Săcătură însemnează un deal saŭ un munte, care maĭ înainte a fost acoperit cu pădure și în urmă dîndu-să foc păduriĭ a rămas loc aproape sterp.

parte din suprafaţa totală a judeţului, care să evaluează la 333,383 hectare. Am zis, că Vrăncenii de cînd s-aŭ statornicit pe aceste locurĭ aŭ fost proprietarĭ de pămînt, răzăşĭ. Deşi răzăşĭ neam de neamul lor, Vrăncenii nu aŭ scapat şi eĭ în deosebite vremurĭ de încercărî grele de a le hrîpi pămîntul ce-l stăpîneaŭ. Dintre aceste încercărĭ, cea maĭ grea a fost acea a boeruluĭ moldvan, Iordache Rosnovanul. Judecata a durat de la anul 1813—1818 şi iată cum s-a urmat.

Vrăncenii saŭ că perduseră hrisovul de stăpînire, saŭ că vre-unul din eĭ îl vînduse ; acest hrisov ajunsese în mîna unuĭ boer din Iaşĭ, anume *Ciuntu Baluş*. Acesta avea o fată şi un băeat ce să numea *Lupul Baluş*, iar fata a luat-o în căsătorie boerul Iordache Roznovanul; murind bătrînul Ciuntu Baluş, soţia luĭ, fără să fi avut vre-o dată stăpînire asupra Vranceĭ, a dat de zestre gineruluĭ săŭ Roznovanul, Vrancea, fără să apuce însă a-ĭ da şi hrisovul, pe care pusese mîna fiul săŭ Lupul Baluş, ast-feliŭ că luĭ Roznovanul îĭ dete numaĭ un act scris de mîna eĭ. In baza acestuĭ act, Roznovanul îndată a şi pus stăpînire asupra Vranceĭ, instituind în fie-care sat aşa numitele *Orînzĭ* (hanurĭ), ast-feliŭ că locuitorii n-aveaŭ voie să cumpere rachiŭ şi vin şi în sfîrşit nimic de cît din acele orînzĭ, iară toamna, cam aproape de postul Crăciunuluĭ, cînd să dădeaŭ socotelele, dacă maĭ rămînea vin şi rachiŭ, să întreba cîrcĭmarul, cine a luat şi cine n-a luat de la orîndă şi după cîţĭ eraŭ ceĭ ce n-aŭ luat, să împărţia vinul şi rachiul pe capete, îl trimetea pe la casele lor şi pe urmă îĭ apuca de plată.

Faţă cu această stare de lucrurĭ, Vrăncenii aŭ pornit judecată, alegînd dintr-înşiĭ pe Popa, Şerban Balan, pe Ion Ţîrdea din Spineştĭ, Stan Tafta din Negrileşti, Cojocaru din Bîrseştĭ şi ca scriitor al lor pe dascalul din

Nereju, Miclea Pavel Popa. Eĭ nu aveaŭ alte acte de cît niște copiĭ după hrisov.

Mergînd în Iașĭ, s-aŭ învoit cu Lupul Baluș și acesta le-a dat hrisovul pe preț de 5 pungĭ de banĭ (cîte 500 leĭ fie-care pungă). Sfîrșindu-să judecata și cîștigînd Vrâncenii aŭ format 14 sate și anume: Nereju, Naruja, Valea-Săreĭ, Spineștiĭ, Negrileștiĭ, Bîrseștiĭ, Găurile, Tulnicĭ, Bodeștiĭ, Vidra, Tichiriș, Păuleștiĭ, Colacu și Voloșcaniĭ și aŭ împărțit între dînsele munțiĭ după pungile de banĭ ce dădu-să fie-care, făcîndu-să 14 hotare, și apoĭ fie-care sat și-a împărțit munțiĭ cu cătunele luĭ. Ast-feliŭ în anul 1818, sfîrșindu-să judecata, orînzelor li s-aŭ dat foc, iar buțile cu vin și rachiŭ s-aŭ spart, împărțindu-să vinul și rachiul între locuitorĭ. Impărțirea munților este următoarea:

1) Muntele Lapoșul de jos și Furul sînt aĭ satelor Nereju, Spulberul și Paltinul.
2) Lapoșul de sus și Muntișoarele aĭ satelor: Neruja și Nistoreștiĭ.
3) Sboina și dealu Sărătureĭ aĭ satelor: Spineștiĭ, Văsuiu și Herestrăŭ.
4) Petrosul, Căbălașul de sus și jos aĭ satelor: Valea-Săreĭ, Podurele și Presaca.
5) Muntele Verde este al satuluĭ Voloșcanĭ.
6) Muntele Giurgiu este al satuluĭ Bîrseștĭ.
7) Muntele Răiușelele este al satuluĭ Negrileștiĭ.
8) Muntele Capul-Cozieĭ-de-sus este al satelor: Găurile, Pierceŭ și Săcătura.
9) Muntele Capul-Cozieĭ-de-jos este al satelor: Vidra, Tichiriș și Caliman.
10) Muntele Mijlocul-Cozieĭ este al satelor: Păuleștiĭ și Hăulișca.
11) Muntele Mițina este al satelor: Rugetu și Colacu.
12) Muntele Macredeŭ și Piscul-Lepșeĭ sînt aĭ satuluĭ Tulnicĭ.

13) Muntele Petricelele pînă în apa Tișiței este al satului Coza.
14) Muntele Mușatu și Vetrila sînt aĭ satelor: Poiana și Bodeștiĭ.

Proprietatea vrănceană să împarte în două: 1) proprietatea colectivă saŭ în devălmășie și 2) proprietatea individuală. In urma judecățeĭ, ce avură Vrănceniĭ cu Roznovanul, afară de pungile de banĭ, pe care satele le plătiră prin cislă, ca să între în vechea stăpînire devălmașă a munților, apoĭ fie-care răzăș, care avusese loc de siliște, vad de moară, arătură, și fîneață, maĭ dădu o parte de banĭ proporțională ca stăpînirea ce avusesă și recîștigă pe lîngă dreptul de proprietar devălmaș cu ceĭ-l-alțĭ Vrănceni, și dreptul de stăpînire asupra pămîntuluĭ, ce-ĭ aparținea maĭ înainte ca proprietatea individuală.

Această situațiune agrară a Vrăncenilor, legîndu-ĭ de viacurĭ în stăpînire pe pămîntul Vranceĭ, a înrădăcinat în sufletul lor, cu o trăinicie admirabilă, sîmțimîntul de proprietate, sîmțimîntul care acum zicea învățatul agronom I. Ionescu de la Brad, a făcut din Vrăncenĭ o populațiune laborioasă și mîndră de îndependența eĭ; o populațiune pe care n-a putut-o băntui vicisitudinele timpuluĭ ca pe populațiunea de cîmp, care maĭ tot-dea-una să punea sub adăpostirea eĭ. Mult timp vorba: *ce face Vrancea*, *ce zice Vrancea*, aŭ fost răspunsul pupulațiunilor, bătute de vînturile ce aŭ suflat cu răceală din toate părțile în această țară. Mult timp s-a făcut în județul Putna numaĭ ceia ce a vrut Vrancea; și Vrănceniĭ n-aŭ voit decît dreptatea și pacea, n-aŭ voit decît să muncească și aŭ și muncit în tot-dea-una cu onestitate [3]). Munțiĭ Vranceĭ sînt acope-

3. Agricultura romînă din județul Putna de I. Ionescu de la Brad. Aproximativ să exploatează din munțiĭ Vranceĭ anual;

rițĭ în mare parte cu pădurĭ care să exploatează prin herestrae. Numaĭ pe Putna și Lepșa sînt maĭ mult de 150 de herestrae; apoĭ și pe pîrăele: Coza, Naruja, Mișina și Zăbala. Pămîntul acoperit cu pădurĭ în Vrancea formează a patra parte din suprafața totală a județuluĭ Putna. Din aceste pădurĭ să exploatează de Vrănceni cherestea de brad; adecă; grinzĭ, dulapĭ, scîndurĭ, leațurĭ, și șindrilă. Tot din pădurĭ să maĭ scoate și alt-feliŭ de lemn și anume: fag, carpen, stejar, etc. pentru foc și pentru trebuințele ordinare ale locuitorilor, și maĭ ales pentru haracĭ de vie. Afară de lemnăriĭ, avuția Vranceĭ maĭ constă și în vite precum: caĭ, boĭ, vacĭ și maĭ ales oĭ și capre. Caiĭ sînt micĭ la statură, agerĭ la fugă, și întrebuințațĭ maĭ ales la călărie; însă cea maĭ mare parte sînt răŭ îngrijițĭ.

M. S. Regele, cu ocaziunea vizitei ce a făcut în Vrancea cam prin anul 1867 dăruise Vrăncenilor un armăsar arab care să păstra și să întreținea cu cheltuiala comuneĭ Ne-

---

4000 grinzĭ,
8000 dulapĭ,
35,000 scîndurĭ,
27,000 leațurĭ,
150,000 șindrilă.

Din lemnul pădurilor, Vrănceniĭ maĭ construesc diferite obiecte pentru industrie, precum: lopețĭ, copăĭ, ploștĭ, putinĭ, scaune etc. de o formă și meșteșugire rudimentară. Dacă însă munțiĭ Vranceĭ, sînt acoperițĭ cu pădurĭ atît de întinse, încît ele ar putea acoperi a patra parte din suprafața totală a județuluĭ, apoĭ este foarte simțită in Vrancea de inteligența și de aplicațiune în exploatarea acelor pădurĭ. Ciudat lucru! Vrănceniĭ aŭ bogăția în fața ochilor, bogăție care ar putea îndestula toată Moldova în mijloacele de traiŭ, și cu toate aceste, eĭ o mînă de oamenĭ o privesc cu nepăsare și-șĭ duc mare parte dintr-înșiĭ traiul în suferință. Mare parte din munțĭ staŭ acoperițĭ cu pădurĭ seculare de brad și de alt-fel de lemn; acolo copaciĭ cresc, îmbătrînesc și mor fără să aducă nicĭ un folos omuluĭ, care nu să poate apropia de dînșiĭ nicĭ măcar cu piciorul. Este o bogăție considerabilă forestieră în munțiĭ Vranceĭ, care să pierde ast-feliŭ fără să aducă vre-un folos omuluĭ. Nenorocirea este că uniĭ Vrăncenĭ practică de cît-va timp și un alt obiceiŭ dăunător lor însușĭ și țăriĭ întregĭ. In nesocotința lor aŭ început a da foc pădurilor cu scop să-șĭ formeze locurĭ de imaș pentru vite. Pădurile arzînd, locurile devin sterpe, creștetele munților golite, fir de iarbă nu maĭ crește, terenul să dărîmă și te cuprinde groaza cînd străbațĭ distanțe chilometrice, iar în dreapta și în stînga zăreștĭ stîncile, goale pe care nu să îndură să lese a răsări, nicĭ vlăstariĭ foastelor pădurĭ; căcĭ pe acolo rătăcese caprele care rod mugurii; iară nuelile ce rămîn, le zmulg, ca să aprindă focul cu ele în vreme de iarnă. Ast-feliŭ devastate, pădurile să împuținează din an în an și de-odată cu distrugerea pădurilor, năvălește și sărăcia economică.

reju. Vrăncenii însă neștiind nicĭ să-l întreție bine, armasarul degenerâ, ast-feliŭ că în urmă aŭ fost nevoit să-l vîndă.

Vitele (boĭ și vacĭ) sînt de bună rasă, dar neîngrijite. Din lipsa de nutreț și de adăpost, ele să zgîrcesc și să pipernicesc, de nu le maĭ cunoaște cine-va. Cele maĭ multe sînt ținute sub acoperiminte, în staule, neavînd un grajd saŭ un adăpost igienic. Oile sînt foarte numeroase însă de asemenea sînt răŭ îngrijite și produc brînzeturĭ și lînă de o calitate inferioară. Deși Vrancea are peste 80.000 de oĭ, cu toate acestea, în nicĭ o parte nu există o instalațiune sistematică pentru fabricarea brînzeturilor.

Atît vitele în genere, cît și produsele lor degenerează din cauza neîngrijireĭ și a boalelor ce le bîntue, încît deși odinioară Vrăncenii îșĭ procuraŭ avuțiĭ prin vînzarea cheresteleĭ, a vitelor și a producțiunelor ce aveaŭ de la ele, avuțiĭ pe care le aduceaŭ la cîmp, de unde în schimb îșĭ procuraŭ porumb, grîŭ și alte cereale, asta-zĭ acest schimb a diminuat, și în locul stăriĭ înfloritoare din trecut năvălește pe nesimțite sărăcia ; astă-zĭ chiar majoritatea populațiuneĭ, abia î-șĭ duce traiul dintr-o zi în alta.

Cea maĭ însemnată avuție însă a Vranceĭ este sarea, care în multe locurĭ să află la suprafața pămîntuluĭ și care dacă s-ar exploata ar fi mult maĭ puțin costisitoare decît sarea ce să scoate din salinele de la Tîrgu-Ocna. Maĭ tot teritorul Vranceĭ are sare ; ast-feliŭ să află sare în muntele Sboina, Petrosul, Chisina Monte-Orul, dealul Poeneĭ, în dealul Valea-Săreĭ. Pe părîul Sărat este o mină, de unde Vrăncenii scot sare pentru consumațiunea lor ; în comuna Paltinu de-asupra pîrăuluĭ, în poalele munteluĭ Lapoș, în Spulber de-asupra pîrăuluĭ, în deal la Țîpăŭ, în apa pîrăuluĭ Coza, precum și în multe pîrăe sarate.

Vrăncenii aŭ încă din vechime privilegiul de a scoate sare pentru trebuințele lor din unele locurĭ, fără a avea

însă nimenĭ dreptul de a o exploata saŭ a lua cea maĭ mică cantitate s-o vînză. Administrația din Tîrgu-Ocna are însărcinarea de a privighea sarea din Vrancea.

Păcura de asemenea nu lipsește. Ast-feliŭ să găsește la o adîncime foarte mică pe pîrăul Lepșuleț; de asemenea să văd urme de păcură pe pîrăul Valea-Săreĭ. Gipsul să găsește în frumoase cristale izolate și grupate în flabele în mărgele și argilurile gipsoase de pe *Vălceaua Caciuluĭ*, la muntele *Gherghelăŭ* și la *Nistorești* sub formă de lame foarte transparente și unele prezentînd un caracter particular fiind că sînt *curbe*, cum să vede pe *Vălceaua Săreĭ* unde să găsesc asemenea gipsurĭ fibroase.

Sulful să găsește în cristale izolate în stratele gipsoase de pe *Vălceaua Sareĭ*, care cristale trag peste 250 de grame și aŭ un diametru de 11 cm. pe 8 cm.

Afară de aceste materiale să maĭ găsesc în munțiĭ Vranceĭ mineralurĭ de fer, cupru, mică, argint, etc. avuțiĭ, care staŭ ascunse în sînul munților, fără a fi extrase.

Dr. G. BOGDAN

O pagină de Antropologie Criminală [1)]

Prin *Antropologie Criminală* înţelegem, ştiinţa raporturilor naturale ale omuluĭ cu acele ale crimeĭ ; este o ştiinţă încă tînără, este o ştiinţă născută de foarte puţin timp. Cu toate acestea ia este aşezată pe baze solide şi pentru aceasta ia promite a fi foarte fecundă în rezultatele sale.

Incă de mult criminaliĭ preocupă pe oameniĭ de ştiinţă, şi dacă criminologia a făcut aşa de tîrziŭ oare-care progrese, aceasta să datoreşte faptuluĭ că aceştia s-aŭ ţinut maĭ cu samă de studiul sociologic al criminaluluĭ de cît de criminal însuşĭ, luat ca individ aparte. Această fiinţă stranie, această anomalie periculoasă nu fusese încă analizată cum ar fi trebuit să fie, şi societatea a căutat maĭ mult să să apere de el şi să-l elimineze, în loc să să căznească să-l modereze saŭ să-l moraliseze. Cu toate acestea de un timp încoace, un număr oare-care de cugetătorĭ, aŭ căutat să ia altă direcţie, fiind conduşĭ de idea că ar fi maĭ uman de a să ocupa maĭ alt-feliŭ de aceştĭ declasaţĭ, lăsindu-să de-o-parte obiceiurile vechĭ barbare. Odinioară să arunca fără nicĭ o milă un criminal, ca şi un membru cuprins de gangrenă, dînsul să considera că o ramură putredă a arboreluĭ social, ramura să tăia şi să ardea ; criminalul să suprima. Criminaliştiĭ modernĭ

1. Disertaţiune rostită la Universitatea din Iaşĭ, cu ocaziunea deschidereĭ cursurilor anuluĭ scolar 1894—95.

aŭ gîndit, şi cu multă dreptate, că pentru a închide saŭ a spînzura un om, orĭ şi cît ar fi el de răŭ şi de periculos, este de ajuns ca cineva să fie maĭ tare decît criminalul, lucru de altmintrelea foarte uşor, pe cînd pentru a-l calma şi a-l moraliza, trebue ca acelaşĭ cineva să fie maĭ bun de cît dînsul, lucru maĭ greŭ de îndeplinit.

După cum să poate vedea din aceste cîte-va rîndurĭ de introducţiune, această ştiinţă care datează dea-bea de ĭerĭ, nu este opera unuĭ singur om; antropologia criminală ca şi toate celelalte, nu a apărut la lumină de-o-dată din întunericul ce o învălea, şi după cum să poate uşor înţelege, cîţĭ-va oamenĭ de elită o întrevăzuse din haosul în care ia să ascundea. *Esquirol* şi *Morel* creatoriĭ Psihiatrieĭ, *Broca* intemeietorul Antropologieĭ, *Orfila* şi *Tardieu* părinţiĭ Medicineĭ Legale, preparase încă de mult căile acesteĭ ştiinţe; cu toate acestea nu este maĭ puţin adevărat cum-că *Cesar Lombroso*, profesor de medicină legală la Turin, este adevăratul întemeietor al ştiinţeĭ, pe care o numim astăzĭ, Antropologia Criminală. Luĭ să datoreşte dezmorţirea în care ia să află şi el prin înteresanta sa publicaţiune *L'uomo deliquente*, a pus, am putea zice, bazele acestuĭ edificiu care s-a rîdicat atît de sus şi atît de curînd.

Fatalitatea însă a vroit ca teoria luĭ Lombroso, să aibă aceiaşĭ soartă ca maĭ toate teoriile noue, ce emană de la oamenĭ distinşĭ, şi ideile emise de dînsul, care aveaŭ, este incontestabil o mare doză de originalitate, nu numaĭ că aŭ fost primite cu entuziazm de o mare parte a lumeĭ ştiinţifice, dar pe dată s-a şi ivit un stat-major de oamenĭ distinşĭ care a urmat cursul ideilor luĭ Lombroso, formînd ast-feliŭ împrejurul profesoruluĭ turinez un cerc de scrutatorĭ care admiseră cele susţinute de Lombroso, formînd ast-feliŭ o şcoală nouă, al căruia şef de la sine autorul volumuluĭ numit omul criminal.

Dar teoriile scoaleĭ nouă nu aŭ rămas numaĭ în Italia; ele trecură frontiera şi aŭ avut în unele ţărĭ vecine ale Italieĭ un resunet destul de puternic, pentru ca să facă, dacă nu adepţĭ, cel puţin să creieze analizatorĭ aĭ teorielor anunţate de şcoală italiană.

Laccassagne profesor de Medicina Legală la Lyon, a fost unul din ceĭ dintăĭ, care a dat o deosebită atenţiune lucrărilor

lombrosoniane și, fermecat de finețele acestei științi noue, el o studiă din diferite puncte de vedere și întemeiă chiar mai tîrziu o publicație periodică intitulată „*Archivele Antropologiei criminale.*"

In Austria, *Benedikt* a făcut studii serioaze concernînd craniul criminalilor, rezistența acestora la durere, etc.

In Rusia *Paola Iarnovski* a publicat o interesantă monografie concernînd femeiele tălhărițe și desfrînate.

In Anglia *Tomson* și *Maudsley,* în Olanda *von Hamel* în Spania *Alvarez Taladriz*, aŭ contribuit mult la progresele dobîndite de Antropologia Criminală; în fine în Romînia chiar a străbătut luminele scoalei Italine; *d-l Dr. Minovici și d-l I. Tanoviceanu*, nevoind să rămînă în urmă cu progresele științei, aŭ studiat cu o deosebită atențiune cele susținute de diferitele școli europene în ceia ce privește antropologia criminală.

Dacă însă Lombroso și școala sa a avut fericirea de a fi imediat ascultați de o mare parte a lumei științifice, și dacă cele susținute de ei aŭ tost luate în considerațiune, îndată ce profesorul turinez a dat la lumină studiile sale, nu este mai puțin adevărat cum că Lombroso și cu întregul săŭ stat-major aŭ fost viŭ atacați mai cu samă de școala franceză, școală care în frunte cu profesorul Laccassagne a eșit învingătoare din luptă, reformînd cu totul teoriile lombrosoniane și fondînd, ași putea zice, un alt-edificiŭ pe baze mult mai solide de cît acel zidit de școala turineză.

Dar înainte de a intra în fondul intim al subiectului nostru, cred că este util de a rezuma în cîte-va cuvinte teoria luĭ Lombroso și a adepților luĭ, precum și teoriile contradictorii ale școalei franceze; mi să pare că pentru cititorul ce este puțin familiarizat cu ast-feliŭ de chestiuni, este nevoie de a fi cît să poate de clar și cît să poate de explicit; mai pe urmă vom intra în dezvoltarea fie-cărei teorii, vom căuta de a arăta argumentele pe care să bazază unii și alții, vom analiza faptele, iar pentru a sfîrși vom trage concluziile ce cred că să vor deduce ele singure din discuția lor, ast-fel încît la finele acestor cîte-va pagini, fie-care va fi în stare de a urma saŭ pre una saŭ alta din școalele ce staŭ față în față și care nu aŭ altă dorință decît aceia de a face lumină pentru binele și progresul societății omenești.

Pentru Lombroso, există un tip criminal, adică o fiînţă aparte creată de natură, fiinţă ce posedă o organizaţiune specială, o organizaţiune născută pentru a fi criminală, organizaţiune ce fatalminte comite crime, şi care prin urmare este iresponsabilă de actele sale, de-oare-ce orĭ-şi ce fapt săvărşit, este, ca să zic aşa, conceput maĭ dinainte şi fără voea proprie a criminaluluĭ. Ca concluzie, zice Lombrozo, criminalul nu trebue să fie pedepsit, ci moralizat, căcĭ acest criminal este neresponsabil de actele săvîrşite de dînsul.

Şcoala franceză, saŭ maĭ bine zis scoala de la Lyon, ce să întitulează încă sub numele de şcoala sociologică, să îndepărtează cu totul de doctrina susţinută de şcoala prozitivistă italiană.

Pentru Laccassagne, carele este şeful şcoaleĭ lioneze, nu există un tip criminal după cum pretinde Lombroso, şi mediul social în care el a crescut, lipsa de cultură cu alte cuvinte face ca acest individ să devie criminal.

Alăturĭ cu această şcoală, s-a maĭ format încă o alta, tot în Franţa, şcoală reprezentată prin domniĭ Jalej, şi Quiltat, şcoală aşa numită spiritualistă, care nicĭ ia nu admite de loc doctrinele lombrosoniane, dar care totuşĭ să îndepărtează, întru cîtva de teoriile şcoaleĭ lioneze.

Pentru şcoala spiritualistă, crima este un fapt de un gen cu totul aparte, imoral; crima zice Quiltat, nu să impune nimăruĭ, ia nu este altă ceva decît opera vroinţeĭ omuluĭ ce o comite, avînd ca origină o greşală personală, familiară saŭ socială.

Aceste spuse, şi conduşĭ de cea maĭ profundă imparţialitate, voĭ căuta de a analiza faptele pe care să bazază Lombroso, şi care l-a condus la susţinerea doctrineĭ sale, vom continua, urmînd aceiaşĭ ordine şi acelaşĭ siscem şi în ceia ce priveşte şcoalele franceze de care am vorbit; în fine, după cum am maĭ spus-o, cu aceasta voĭ termina teza mea, voĭ deduce concluziile ce sper că vor decurge în mod natural în urma celor ce am intenţiunea de a dezvolta.

Crima, zice Lombroso, este un fapt natural, şi ca probă, ia există nu numaĭ la oamenĭ, dar la animale şi chiar şi la plante; în adevăr unele din aceste comit adevărate omorurĭ asupra insectelor, omorurĭ care nu să săvîrşesc prin simplă în-

tîmplare, ci prin o atracţiune ce posedă planta asupra miceĭ insecte. Exemple: *Rossalis sau Drosera; Dionèa muscipula, Genlisea ornată* etc, Lombroso vede în aceste fapte, prima schiţă a crimeĭ. Aceasta însă apare cu o maĭ mare evidenţă atuncĭ cînd examinăm cele ce să petrec în regnul animal, şi animalele comit iarăşĭ, după idea luĭ Lombroso, adevărate omorurĭ asupra semenilor lor, omorurĭ saŭ crime care nu pleacă în tot-dauna din acelaşĭ punct, saŭ din acelaşĭ motiv.

Unele din ele ar comite adevărate furturĭ şi cîte-odată chiar, atuncĭ cînd dînsele cred cum-că vor întîlni o resistenţă maĭ mare, ele să asociază formînd o adevărată bandă de talharĭ care atacă animalul saŭ animalele pentru aşĭ putea îndeplini furtişagul saŭ omorul. Laccassagne a constatat cum-că delictele comise de animale pot fi clasificate, luîndu-să ca punct de plecare exageraţiunea instincturilor lor în cincĭ classe, şi anume: instinctul nutritiv, genesic, matern, distructor, şi în fine instinctele sociale.

Cînd foamea devine imperioasă, toate animalele luptă cu energie pentru a satisface acest instinct şi aşĭ conserva personalitatea. In casul acesta, furtişagul sub forma sa cea maĭ ordinară şi cea maĭ simplă nu poate fi considerat ca un delict; dar în unele cazurĭ, furtişagul ia cîte-odată o formă atît de stranie şi de neobicĭnuită încît să pare cum-că animalele posedă sentimentul proprietăţiĭ şi chiar îşĭ daŭ socoteală de fapta ce o comit.

Aşa sînt unele albine hoaţe, care ne-vroind să lucreze, atacă stupiĭ încărcaţĭ cu miere, atacă sentinelele, pradă stupul ducînd cu ele toate proviziunele. Dacă dînsele aŭ reuşit în această manoperă, atuncĭ ele prind gust la tălhăriĭ şi sfîrşesc prin a să organiza în adevărate bande de tîlharĭ.

Delictele făcute de animale sub influenţa instinctuluĭ genesic, corespunde, zice Lombroso, crimelor săvîrşite de om şi inspirate de pasiunea amoruluĭ. Cîniĭ, berbeciĭ, tauriĭ, cotoiĭ, întreprind adevărate lupte crîncene pentru a poseda femeia. Există însă alte crime maĭ complicate, care să apropie încă maĭ mult de delictele pedepsite de legile noastre.

Carl Vogt istoriseşte că de maĭ mulţĭ anĭ, un menaj de cocostîrcĭ, îşĭ făcea cuibul în un sat oare-care. Intr-o zi dînsul observă că, pe cînd bărbatul era absent, un alt cocostîrc maĭ

tînăr, venea și făcea curte tinereĭ ce remăsese acasă. Acesta fu maĭ întăĭ respins, apoĭ tolerat, iar maĭ pe urmă primit; după cîte-va zile ambiĭ adulterĭ sburară cătră cîmpia unde bărbatul vîna broaște, ș-îl omorîră cu pliscul. [2])

Să pare că esistă la unele animale, o adevărată „*răutate specifică*“, care face din ele adevărațĭ *criminalĭ din naștere,* des.... *Criminels-nés*, după expresiunea adoptată de școala franceză. Toțĭ aceĭ care să ocupă de animale domestice, au putut constata că apare din timp în timp maĭ cu samă, *în specia bovină*, *boĭ vacĭ*, *saŭ caĭ* neascultătorĭ, răutăcioșĭ la culme încît dînșiĭ nu se pot utilisa la muncă. Aceasta nu este altă ceva, *zice Lombroso*, decît o reproducție fidelă de ceia ce se petrece în specia humană, unde din cînd în cînd, apar naturĭ de acele cu totul răutăcioase de care societatea este obligată să scape cu orĭ-ce preț. Care să fie causa acestuĭ temperament? Pănă acum nu putem ráspunde la această questiune.

Există oare, la aceștĭ caĭ nărăvașĭ, o modificare a crieruluĭ, saŭ o dedublare a circonvoluțiunilor frontale, după cum s-a spus că există la mulțĭ făcătorĭ de rele din specia humană? Aceasta este posibil, dar lucrul încă nu s-a verificat.

Dar cea-ce e maĭ deplorabil, este faptul că această răutate este hereditară, și transmisibilă de la tată saŭ de la mamă. Lombroso care a găsit aicĭ un argument puternic în favoarea doctrineĭ sale, afirmă că această perversitate să vede maĭ cu samă la caĭ cu nasul coroiat care au fruntea îngustă și îndreptată cătră moalele capuluĭ, după cum sunt iepuriĭ.

Maĭ departe, Lombroso urmînd aceiașĭ pantă, pretinde că pentru uniĭ oamenĭ, crima s-a născut odată cu eĭ, și pentru aceasta dînsul, imaginează un tip criminal, al căruĭ organism ar fi deosebit decît al altora, și care prin urmare este fatalminte condus la fapte pedepsite de legile fie-căruĭ popor. Înainte însă de ajunge la aceasta, și pentru așĭ pleda causa, Lombroso, pretinde cum-că germeniĭ crimeĭ să găsesc, nu din întîmplare, ci din contra în mod normal, în ceĭ dintăĭ anĭ a vețiĭ omuluĭ, în timpul copilărieĭ, după cum în perioda embrionară să găsesc oare-care forme care dacă ar exista la un adult, ar face

2) Vezĭ Emil Laurent. Anthropologie criminelle.

din el un monstru; după Lombroso, copilul ar fi un om lipsit de sentimentul moral, ar fi cu alte cuvinte cea-ce alieniştiĭ denumesc *un fou-moral*, saŭ un criminal din naştere, *un criminel-né*.

Pentru Lombroso, copiĭ sînt, hărţăgaşĭ, răsbunătorĭ, geloşĭ, mincinoşĭ, hoţĭ, egoiştĭ, cruzĭ, lipsiţĭ de sentimentele afective, leneşĭ, neprevàzătorĭ, fuduĭ, fără de ruşine etc.

Cu toate aceste dînsul singur mărturiseşte, că sunt şi excepţiunĭ, şi unul din acestia era copilul luĭ propriu pe care l-a pierdut şi pe care dînsul îl striga în momentul cînd acesta murea cu un ţipet pornit din inimă: „*O nu, tu eraĭ îngeraşul meu* o excepţiune, tu nu eraĭ ca ceĭ-lalţĭ, tu, cu a căreĭ ochĭ dulcĭ şi strălucitorĭ, mă iluminezĭ chiar din mormînt, tu care nu te bucuraĭ de cît de plăcerea *semenuluĭ tăŭ*". Lucrurile fiind ast-fel stabilite, Lombroso ajunge în fine prin a crea tipul criminal, tip care putem zice că este în intregimĕa luĭ opera şcoaleĭ Italiane, tipul iubit şi răsfăţat al luĭ Lombroso.

Criminalul, zice profesorul Turinez, să poate recunoaşte de departe, el are în faţa sa, în mersul săŭ, în apucăturile sale o sumă de stigmate, care nu să văd şi care nu există de cît la aceĭ ce sînt destinaţĭ a comite delicte şi crime. Individul criminal este maĭ în tot-dauna, nalt şi greoiŭ în mişcările sale, avînd o putere musculară puţin considerabilă. Statura şi greutatea luĭ sînt în general mijlociĭ, totuşĭ ceva maĭ mare decît la oameniĭ oneştĭ, şi această superioritate este maĭ însemnată la assasini decît la hoţĭ. Maĭ toţĭ criminaliĭ, zice Lombroso, sunt ambidextri, adică să servesc cu o egală uşurinţă de amîndouă mâĭnile; totuşĭ dînsul ar fi găsit că sunt dese excepţiunĭ la această regulă şi că stîngaciĭ sînt maĭ numeroşĭ, decît ceĭlalţĭ.

Crierul, după cercetările profesoruluĭ Benedikt de la Viena nu ar fi de o conformaţiune egală cu a celorlalţĭ ómenĭ; aşa acesta ar presenta 4 circonvoluţiunĭ frontale în loc de 3, fapt care să întîneşte des la mariĭ carnivorĭ.

Benedikt maĭ pretinde că ar exista comunicaţiunĭ anormale între scisurĭ care saŭ găsit cele maĭ dese orĭ confluante, iar Lombroso ar fi găsit crierul cel mic mult maĭ mare decît de obiceiŭ.

Capacitatea craniană ar fi după Lombroso, Ferri şi Benedikt maĭ mică la criminalĭ decît la oameniĭ oneştĭ; dar anomalia

craniană cea maĭ remarcabilă este fosseta occipitală în proporţia de $16^0/_0$ pentru criminalĭ şi $5^0/_0$ pentru ceĭ-lalţĭ oamenĭ.

Criminalul este acele de maĭ multe orĭ brun decît blond; are păr foarte mult şi bărbia mică, nu are nicĭ odată nasul drept: hoţul îl are cam în sus şi ascuţit, iar assasinul nasul aquilin.

După Lombroso privirea hoţilor este dură, rece, imobilă, une-orĭ ochiĭ sînt injectaţĭ de singe, şi strălucesc în fundul capuluĭ.

Dar Lombroso pretinde că deosebirea între criminalĭ şi oamenĭ oneştĭ, nu să opreşte numaĭ aicea, şi există diferenţe chiar din punctul de vedere fisiologic.

Aşa vederea este mult maĭ desvoltată la criminalĭ decît la oameniĭ oneştĭ, pe cînd din contra mirosul ar fi maĭ puţin delicat.

De asemenea gustul, este maĭ puţin intens, pe cînd din contra auzul este foarte desvoltat.

Pentru şcoala italiană criminalul ar fi analgesic, adică nu ar pute simţi durerea decît foarte puţin saŭ chiar de loc; dacă criminalul este sălbatic şi loveşte fără de milă, aceasta este din causă că el insuşĭ e insensibil la durere, şi nesimţirea sa morală, ar deriva din insensibilitatea sa fisică. Din punctul de vedere psihic, Lombroso zice că criminaliĭ sînt în general de o inteligenţă maĭ mică decît mijlocia generală. Acesta este în rezumat bine-înţeles, tipul criminaluluĭ luĭ Lombroso, tip care după cum se vede s'ar deosebi foarte mult de restul oamenilor zişĭ oneştĭ.

Dar Lombroso nu s-a oprit aci şi în dorinţa ce a avut de a da o explicaţiune celor avansate de el, maĭ cu samă în cea ce concernă *tipul criminal*, a creat şi o teorie a criminalităţiĭ, care ar fi dat naştere acestuĭ tiput criminal. Lombroso a considerat maĭ întăĭ pe deliquent, ca fructul uneĭ eredităţĭ mediate, care ar fi sărit cîte-va generaţiunĭ şi nu s'ar fi ivit decît după un timp oare-care destul de lung, o ereditate mediată, căruia ia dat numele de *atavism* pentru cazul de faţă. Crima zice Lombroso, nu ar fi decît o revenire cătră starea primitivă şi barbară a strămoşilor noştri, şi criminalul, un sălbatic rătăcit în mijlocul civilisaţiuneĭ noastre, un om al epocelor prehistorice, născut de-odată între noĭ cu toate instinctele şi posesiunele vrîstelor celor maĭ îndepărtate. Crima la selbaticĭ, urmează Lombroso, numaĭ este o excepţiune, ci o regulă aprópe generală,

și pentru aceia chiar, crima nu este considerată de nimenĭ ca atare, confundîndu-se în originele sale cu acțiunile cele maĭ puțin criminale. Dînsul dă ca probe despre aceste, etimologia însășĭ a cuvîntuluĭ *crimă*, frequența abortuluĭ și a infanticiduluĭ la selbaticĭ, și omorul bătrînilor și al femeilor ce să practică pe o scară foarte întinsă etc.

Pe aceste considerente basîndu-se Lombroso, trage ca deducțiunĭ cum-că-orĭ-ce delict, orĭ-ce act, furt, crimă etc. sînt fapte independinte de vrointța individuluĭ ce a comis actul, că acest individ nu este responsabil de actele ce a comis și că în consecință dînsul nu trebue pedepsit, ci moralizat, iar maĭ pe urmă redat din noŭ societățiĭ care să-l experimenteze. Să înțelege, cu ușurință, consecințele acesteĭ științĭ, care nu pot fi decît foarte redutabile, căcĭ ele nu tind la nimic altă, decît la destrucțiunea baselor justițieĭ penale, și la nesiguranța cetățenilor.

Aceste eraŭ ideile emise de Lombroso carele după cum am avut deja onórea de a spune, a găsit maĭ cu samă în Italia, un echou puternic, pentru a putea face o școală nouă, în jurul căreia să grupaseră o sumă de oamenĭ foarte distinșĭ. Dar alăturĭ cu aceștĭ admiratorĭ al șefuluĭ școaleĭ nouă, care eraŭ ca mistificațĭ de ideile profesoruluĭ italian, s-a ivit maĭ cu samă în Franța, o pleiadă de medicĭ, care analisînd și disecînd teoria luĭ Lombroso, ajunseră prin a vedea, că cele avansate de dînsul eraŭ în mare parte greșite, să basaŭ pe o fondațiune eronată, și prin urmare ajungeaŭ la conclusiunĭ greșite. S-a înțeles de școala Lioneză, cum că antropologia criminală există, că este o știință positivă de și încă embrionară, pe cînd teoria luĭ Lombroso, era numaĭ o concepțiune personală maĭ mult saŭ maĭ puțin hipotetică. Aceste fapte și aceste contestațiunĭ aŭ dat loc la o serie de congrese, unele maĭ interesante decît altele, congrese în care s-a discutat cele emise de Lombroso, și în mare parte s-a combătut ca unele ce s-a văzut că nu aŭ nicĭ o umbră de adevăr.

Primul congres a avut loc la Roma în anul 1885. Laccassagne a combătut cu vigoare teoria Lombrosoniană, și a eșit în mare parte victorios din luptă.

In adevăr, începînd prin a nu admite existența crimeĭ ca un fapt zilnic și normal la plante și animale, Laccassagne de-

monstră cum-că aceste pretinse crime, nu sînt altă ceva decît acte ce trebuesc sevîrşite, de oare ce sînt impuse de legile natureĭ, în lupta pentru existenţă. Dacă ne-am plasa pe acest teren, atuncĭ crima ar fi fapta ce s-ar sevîrşi in tot momentul, şi orĭ-şi ce fiinţă vieţuitoare, ar fi un criminal instinctiv, un criminal din naştere. In cazul acesta, omul nu ar valora maĭ mult decît animalul poate chiar maĭ puţin ceva.

Exemplele aduse de Lombroso cu plantele sînt efemere, şi dacă ar fi aşa, atuncĭ toate plantele ar trebui să fie taxate ca criminale, căcĭ dacă nu toate să hrănesc cu animale, restul suge apa pămîntuluĭ şi roua dimineţiĭ, elemente care nu-ĭ aparţin, şi care dacă nu ar fi absorbite de aceste plante criminale după cum le numeşte Lombroso, ar fi putut de sigur servi la îmbunătăţirea şi la creşterea altor fiinţĭ, saŭ chiar la formarea şi creşterea apelor curgătoare.

După Lombroso, toate animalele ar fi criminale, şi prin urmare pentru dînsul crima nu ar fi decî o lege naturală. Laccassagne şi adepţiĭ săĭ aŭ demonstrat cît de profundă era această eroare. Ca probă cum-că crima nu e un ce născut şi fatal la animale, este că animalele chiar cele maĭ selbatice, cele maĭ rele pot să fie educate şi perfecţionate. Să poate cu puţină răbdare, a să ajunge ca cele maĭ vaşnice instincte a le lor să disparǎ. Cînd un leu, un leopard, un tigru, nu are a se ocupa de hrana sa zilnică, dînsul să amelioarează, numaĭ ucide, prin urmare numaĭ este criminal; faptul acesta îl vedem zilnic, la menajeriĭ şi la domptoriĭ de animale selbatice. Un al doilea congres a avut loc la Paris în 1889. Aicea s-a discutat maĭ cu samă tipul omuluĭ criminal inventat de Lombroso, pe care l-am descris maĭ sus.

Numeroşiĭ antropologiştĭ care au luat parte la congres aŭ atacat tipul criminal al luĭ Lambroso, ast-fel încît şi acest al doilea factor al şcoaleĭ italiane, am fost distrus; în adevăr, nimic maĭ variabil decît talia, greutatea corpuluĭ, crierul, capacitatea craniuluĭ criminalilor, care de foarte multe orĭ ia forma şi aspectul organelor ce possedă oameniĭ reputaţĭ oneştĭ.

După Lombroso după cum am maĭ spus, hoţul ar avea nasul in sus, şi ascuţit, pe cînd assassinul, l-ar avea aquilin. Dacă este aşa, zice Doctorul Dubuisson cum s-ar putea explica

faptul, că cea maĭ mare parte din criminalĭ încep prin a fura, şi numaĭ maĭ în urmă comit omorurĭ? Trebue oare să admitem că hoţul, îşĭ schimbă şi nasul atuncĭ cînd el devine din hoţ, assassin?

S-a maĭ obiectat luĭ Lombroso, că de multe orĭ să văd la oameniĭ oneştĭ anomaliile care după el ar caracterisa tipul criminal; ş-apoĭ cine poate spune cu siguranţă, cum-că un individ ce nu presintă nicĭ unul din stigmatele criminaluluĭ, care are reputaţiunea de a fi onest, este în adevăr atare? Cîţĭ indivizĭ, imoralĭ, hoţĭ şi chiar criminalĭ nu să bucură de o reputaţiune ce nu merită, dar care totuşĭ trăesc în libertate, fericiţĭ, respectaţĭ şi honoraţĭ de marea majoritate a societăţiĭ?

Hipotesele admise de Lombroso aŭ resistat cu multă greutate la criticele diferiţilor savanţĭ, şi pretinsul tip criminal, a eşit de acolo foarte mutilat şi şonţit, saŭ maĭ bine zis, redus la stare de fantomă, gata de a dispărea cu totul. Dar aceasta după expressiunea judicioasă al luĭ Tarde, este un resultat pentru care lumea ştiinţifică trebue să se felicite că l-a dobîndit, căcĭ, o ştiinţă născîndă, trebue să considere ca un cîştig destrugerea nălucilor sale, care dacă nu s-ar fi disipat şi ar fi trăit, ar fi putut, să rătăcească chiar de la începutul carierei sale.

A cerceta, şi a vroi cu orĭ-ce preţ, de a să găsi un tip criminal identic, sémănă zice Manouvrier, cu căutarea pietreĭ filosofale, care dacă nu s-a găsit, nicĭ pănă astăzĭ, aŭ adus, nu este maĭ puţin adevărat, serviciĭ foarte marĭ omeniriĭ.

In urma acestor puternice argumente un al treilea congres de antropologie criminală s-a ţinut la Bruxela în anul 1892. Şcoala italiană în totalitate eĭ s-a abţiuut de a lua parte la discuţiile acesteĭ adunărĭ, şi după cum să vede aceasta indică maĭ mult decît o capitulare, o abandonare a doctrineĭ pe cîmpul de luptă.

Aceste spuse, îmĭ remine acum de a arăta, care sînt adevăratele cauze ale crimeĭ după ideile şcoaleĭ Lioneze, representante prin Laccassagne, numită încă şi şcoala sociologică, precum şi doctrina şcoaleĭ spiritualiste, representată prin Joly şi Guillot de la Paris, doctrine care să îndepărtează cu totul de teoriile şcoaleĭ italiane.

Şcoala positivistă franceză, admite cum-că lipsa de educa-

ţiune şi modul educaţiuneĭ, joacă rolul principal în comiterea crimelor, şi Locke spune cu siguranţă că din 100 de oamenĭ maĭ bine de 90 dintre eĭ sunt în tocmaĭ după cum să văd, adică bunĭ saŭ răĭ, utilĭ saŭ vătămătorĭ societăţiĭ după educaţiunea ce li s-a dat. Diferenţa ce există între dînşiĭ, depinde de la educaţiunea ce acestia aŭ primit-o. Fără îndoială, continuă de a spune apostoliĭ aceste̮ doctrine, sînt şi fiinţĭ de acele perverse, criminalĭ din fire, asupra cărora educaţiunea nu are nicĭ o influenţă şi care să născu cu crima în sîngele vinelor lor; nu este însă maĭ puţin adevărat, cum-că mulţĭ criminalĭ, sînt capabilĭ de a fi educaţĭ. Lombroso însuşĭ crede, că simţul moral să poate dobîndi, şi copiĭ chiar îl pot cîştiga cu o maĭ mică saŭ maĭ mare uşurinţă, după disposiţiile lor, totuşĭ nicĭ unul din eĭ nu să naşte cu acest simţ, care nu este decît fructul educaţiuneĭ.

Tarde, un distins judecător din Sarlat, în Francia, care face parte din aceiaşĭ şcoală, explică toate faptele săvîrşite de criminalĭ, ca resultat a uneĭ acţiunĭ misterioase, numită pentru această ocasiune spirit de imitaţiune. Pentru el, crima nu este decît un fapt de imitaţiune, şi ca probă, dînsul printr-o serie de exemple, demonstrează cum delictele să propagă de la centrurile marĭ la oraşele maĭ micĭ, şi cum chiar, tot din causa imitaţiuneĭ şi felul crimelor sînt la modă saŭ demodate după un timp oare-care, atuncĭ cînd un alt gen de delict aŭ înlocuit pe cel din urmă.

Aşa odinioară criminalul după ce-şĭ ucidea victima o abandona căutînd ca el singur să să ascundă. Unul din eĭ a avut idea de a tăia în bucăţĭ cadavrul şi de al aşeza ast-feliŭ mutilat în o ladă, expediindu-l maĭ mult saŭ maĭ puţin departe.

Un şir de anĭ după aceasta, s-a repetat şi imitat acelaşĭ lucru, maĭ toţĭ criminaliĭ îşĭ tăiaŭ victimele lor.

Puţin timp după aceia, o femeie vroind să-şĭ resbune asupra amantuluĭ eĭ ce o abandonase, îĭ aruncă în o obraz o cantitate oare-care de vitriol determinîndu-ĭ ast-feliŭ foarte grave mutilaţiunĭ. Aceasta a fost de ajuns pentru ca eroina să găsească imitatorĭ, şi spitalurile a avut de înregistrat o sumă de casurĭ analoage. Tot ast-feliŭ s-a petrecut şi cu bombele anarchiste etc.

Pentru Laccassagne, faptul important în problemul criminalităţiĭ este mediul social. Mediul social, zice profesorul Lionez,

este gelatină de cultură a criminalităţiĭ; criminalul este microbul, element care nu are importanţă decît atuncĭ cînd găseşte o gelatină saŭ un teren capabil de al face să fermenteze.

Societăţile nu aŭ decît criminaliĭ ce-ĭ merită, căcĭ în adevăr, mulţĭ indivizĭ ar putea să remînă numaĭ vicioşĭ fără de a deveni criminalĭ, dacă dînşiĭ ar fi supraveghețĭ cu atenţiune în timpul copilărieĭ şi al adolescenţiĭ lor. O educaţie severă şi bine înţeleasă, fără de a fi în stare de a face oamenĭ ilustri, este capabilă de a preserva pe aceştĭ indivizĭ de închisoare, împedecîndu'ĭ de a intra în luptă în contra societăţiĭ.

Individul moral, nu are o predisposiţie naturală pentru a săvîrşi crime, şi dacă dînsul devine criminal, aceasta este datorită uneĭ passiunĭ saŭ uneĭ educaţiunĭ vicioase.

Pentru Guillot nu există cea-ce numeşte Lombroso, criminalul-născut şi prin urmare iresponsabil. Un individ devine criminal prin un fel de perversitate progresivă; acest individ începe prin a fi leneş, nesupus, îndărăpnic; eĭ perde respectul orĭ şi căruĭ lucru, nu maĭ are frică, passiunele îl domină, şi ast-teliŭ ajunge la apogeul delictuluĭ.

Reutatea nu cuprinde de-odată conştiinţa omenească; ea întilneşte oare-care resistenţă, resistenţă ce sfîrşeşte prin a învinge şi a deveni stăpînă pe individ care la rîndul luĭ devine criminal.

Toţĭ antropologiştiĭ actualĭ, adunaţĭ în 1892 în congres la Bruxela, aŭ respins tipul criminal admis de Lombroso, şi aŭ admis teoriile acestor 2 şcolĭ franceze de care am vorbit.

Criminalul născut ne existînd, rămîne să vedem care sînt măsurile de luat pentru a împedeca repeţirea delictelor şi crimelor. Maĭ întăĭ trebue de ştiut că toţĭ criminaliştiĭ să pronunţă în favoarea penalităţiĭ, căcĭ fără de pedeapsă, adică fără de intimidare, individul corupt ar fi fără de avea ajutor, chiar contra perversităţiĭ sale, şi atuncĭ ar trebui cu orĭ-ce preţ să-ĭ dea ascultare şi prin urmare să fie criminal.

In cea ce priveşte felul pedepsiĭ şcoala italiană considerînd criminalul ca o fiinţă anormală neresponsabilă, nu crede că ar fi vre-un remediŭ de îndreptare. Lombroso dar este de idee ca criminaliĭ să fie închişĭ, numaĭ pentru aĭ împedeca de a comite crime, dar fără ca să fie vr-o speranţă de corijare.

Şcoala franceză susţine din contra cum-că criminalul poate

să fie ameliorat, şi că prin inchisoare, societatea trebue să aibă în vedere maĭ cu samă ideia de al corija decît de al pedepsi. Pentru a ajunge la acest scop, uniĭ autorĭ au dat ideia de a delega pe lîngă închisorĭ medicĭ, care ar avea un rol identic cu acel ce-l aŭ mediciĭ alieniştiĭ în spitalurile de nebunĭ, schimbînd cu totul închisorile de astăzĭ care sînt defectuoase din toate punctele de vedere. Doctorul Semal propune sistemul liberaţiuniĭ condiţionale, dar pentru aceasta este de o absolută necesitate o instrucţie complectă concernînd individul în questiune.

Naturalminte şcoala italiană nu admite pepeapsa de moarte, pe cînd din contra Laccassagne, Tarde şi alţiĭ o cred necesară, cu condiţiunea însă ca să schimbe sistemul guilotineĭ pentru un altul maĭ puţin barbar.

Dar criminaliştiĭ, aŭ vroit să facă încă un pas maĭ departe în sciinţa criminalităţiĭ, şi pentru aceasta, dînşiĭ aŭ căutat şi aŭ discutat în congresul de la Bruxela care ar fi mijloacele pentru a preveni delictele saŭ crimele. Aicĭ trebuie să deschid o paranteză şi să relatez cum-că China, în care a străbătut ideile şcoaleĭ franceze şi pe care le admite cu totul, aŭ adoptat un sistem penal care corespunde în mare parte cerinţelor actualĭ. In adevăr în China pe lîngă responsabilitatea personală, să maĭ admit alte două felurĭ de responsabilităţĭ, şi anume responsabilitatea autorităţiĭ locale, şi responsabilitatea capuluĭ familieĭ.

In China autoritatea locală e obligată să se inspire în exerciţiul missiuneĭ sale de datoriile autorităţiĭ paterne. Dacă să comite acolo vre-o infracţiune, ea este atribuită proasteĭ instrucţiunĭ morale pe care zisa autoritate este obligată s-o dea administraţilor seĭ. Ast-feliŭ în China, după ce să pedepsesce criminalul, guvernul central pedepsesce în acelaşĭ timp şi pe autoritatea locală care nu ş-a îndeplinit datoria, lăsînd a să comite o crimă Din contra, autoritatea este recompensată, atuncĭ cînd în timp de 3 lunĭ de zile nu să întîmplă pe teritoriul eĭ nicĭ o crimă.

Tot ast-feliŭ cînd un copil comite un delict, tatul luĭ este urmărit pentru că n-a ştiut să-ĭ dea o bună educaţiune. In schimb însă, părinţiĭ sînt autorizaţĭ aşĭ face o onoare din titlul copiluluĭ lor, care ş-a dobîndit o posiţiune strălucită în cariera de mandarin. D. Morel a fost însărcinat cu raportul questiuneĭ

prevenirii crimelor şi iată conclusiile sale care vor fi şi ale noastre, şi cu aceasta vom termina tesa ce neam propus.

Dacă toate ţerile zice d-l Morel ar avea fericirea să aibă o lege pentru protecţiunea copiilor, dacă autorităţile ar avea o putere suficientă pentru a smulge copiĭ de la părinţiĭ saŭ tutoriĭ incapabilĭ saŭ nedemnĭ ; dacă guvernele ar organiza metodic o educaţiune pentru aceste nenorocite creaturĭ, s-ar vedea, în scurt timp, decrescînd criminalitatea în un mod foarte considerabil.

I. TANOVICEANU

Efectele corecționalisăriĭ in Romînia

Dintr-o critică a unuĭ discurs de deschidere a anuluĭ judecătoresc, s-a născut între d. Suțu, eminentul consilier de la curtea de apel din Iașĭ, și între mine o polemică puțin cam lungă, în orĭ-ce cas în disproporțiune cu punctul eĭ de plecare. Cestiunele însă care s-aŭ discutat cu această ocasiune sînt foarte importante și de aceia lăsînd la o parte această polemică și scoțind pe d. Suțu din discuțiune, ne propunem a examina pe scurt care sînt efectele corecționalisăriĭ în Romînia.

Pentru aceia care nu sînt în curentul științeĭ penale, vom spune că corecționalisarea este transformarea crimelor în delicte corecționale; cu alte cuvinte legea schimbă pedeapsa oare-căror infracțiunĭ dînd o pedeapsă maĭ mică și anume din acelea care atrag competența tribunalelor corecționale în loc de a curților cu jurațĭ.

In 1864, legiuitorul romîn adoptînd în principiu codicele penal frances, a corecționalisat 24 de fapte care la Francezĭ constituiaŭ crime; 10 anĭ în urmă s-a corecționalisat alte 12 crime.

Care e efectul corecţionalisăriĭ în ţara noastră?

Scopul legiuitoruluĭ din 1874, a fost de sigur împuţinarea criminalităţiĭ, fiind-că s-a crezut că tribunalele achitînd maĭ rar de cît juraţiĭ, e maĭ bine ca criminaliĭ, să sufere o pedeapsă mică, de cît să scape cu totul de pedeapsă. Aceasta s-a spus în mod formal de d-l Al. Lahovari, ministrul de justiţie sub auspiciile căruia s-a făcut corecţionalisarea din 1874.

A produs însă corecţionalisarea efectul pe care-l dorea legiutorul din 1874?

Respundem scurt: *n-a produs şi nicĭ nu putea să producă.*

Cum era să ajungă la resultatul dorit legiuitorul din 1874, cînd ideia pe care se întemeia reforma sa, anume că judecătoriĭ tribunalelor achită maĭ rar de cît curţile cu juraţĭ, crea o idee cu totul greşită? După cum am arătat într-un studiu publicat în această revistă: (an. VI. p. 622-624) la noĭ juraţiĭ achită 50%, iar tribunalele corecţionale 52%.

Dar chiar dacă şi la noĭ, ca şi în Franţa, juraţiĭ ar achita maĭ des de cît tribunalele corecţionale, totuşĭ corecţionalisarea nu poate da bune resultate fiind-că în ea criminalul nu vede de cît micşorarea pedepsiĭ, iar certitudinea eĭ scapă de sub apreţiaţiunea sa, căcĭ el nu e un statistician. In afară de aceasta criminalul se basează pe nedescoperire, iar nu pe achitare, şi sorţiĭ nedescoperireĭ nu să micşorează prin corecţionalisare.

Şi pentru ca să întărim zisele noastre, vom invoca statistica judiciară romînă, care de şi foarte defectoasă în cea ce priveşte specificarea infracţiunilor, ne poate fi însă de oare-care ajutor în discuţiune. Neputînd vorbi de toate infracţiunele corecţionalisate, ne vom referi numaĭ la una, şi anume la bancrută.

Să ştie că în lege există două felurĭ de bancrute:

bancruta simplă și cea frauduloasă; înainte de 1874, bancruta simplă să judeca de tribunale corecționale, iar cea frauduloasă de curțile cu jurațĭ, în urma legiĭ din 1874, atît bancruta simplă cît și cea frauduloasă să judecă de tribunalele corecționale, fiind-că legiuitorul a corecționalisat în acel an bancruta frauduloasă.

Care a fost resultatul acesteĭ corecționalisăriĭ ?

El e arătat de următorul tabel statistic în care să cuprind bancrutariĭ atît simpli cît și ceĭ frauduloșĭ, între aniĭ 1870 și 1889 pentru care avem statistică judiciară publicată.

Aniĭ	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879
Numărul bancrutelor judecate.	5	18	18	5	22	16	53	32	48	26

Aniĭ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889
Numărul bancrutelor judecat.	17	42	92	90	47	75	54	41	39	21

Din acest tabel resultă cà de și s-a corecționalisat bancruta frauduloasă numărul bancrutărilor a remas aproape staționar în timp de 15 anĭ. Și trebue să relevăm că numaĭ dacă ne raportaŭ la singurul an 1889, cifra bancrutarilor a remas staționară, iar dacă ținem seamă și de cîțĭ-va anĭ precedențĭ numărul bancrutarilor s-a îndoit, de cînd nu maĭ există pedepse criminale în potriva lor. Și dacă în loc de a ne raporta la unul saŭ maĭ mulțĭ anĭ posteriorĭ corecționalisariĭ din 1874, cea ce e arbitrar, vom face media tutulor celor 15 anĭ care aŭ urmat după corecționalisarea bancruteĭ frauduloase, vom vedea că departe ca ea să fi împuținat numărul bancrutarilor l-a făcut să să sue în mediŭ la 46 pe an, adică maĭ mult de cît îndoit de cea ce crea maĭ înainte.

Se poate susţine serios că corecţionalisarea împuţinează numărul delicuenţilor pentru un fapt, cînd să vede că în aniĭ 1881 şi 1882, numărul bancrutarilor să împătrise ?! De cîţĭ-va anĭ el a scăzut, şi în ultima statistică judiciară să vede că aŭ ajuns la 21, va putea însă susţine cineva că acesta e un efect al corecţionalisăriĭ? Dar dacă corecţionalisarea produce aşa de frumoase efecte de la 1885 în coace, pentru ce nu producea tot aceleaşĭ efecte şi în aniĭ 1881 şi 1882, ci da resultate cu totul contrarie?

In realitate dacă în ultimiĭ anĭ din tabel numărul bancrutarilor scade causa este, printre altele, că în anul 1886 s-a modificat codicele de comerciŭ, şi minimum pedepsiĭ bancrutarilor s-a suit de la o lună, cum era maĭ înainte la şease lunĭ de închisoare corecţională. Prin urmare împuţinarea bancrutarilor din ultimiĭ anĭ, nu e datorită corecţionalisăriĭ, adică micşorăriĭ pedepselor, ci cu totul din potrivă provine din faptul că s-a înăsprit pedeapsa bancrutarilor. Şi nicĭ nu este de mirat că numărul bancrutarilor să fi crescut în urma corecţionalisăriĭ bancruteĭ frauduloase din 1874. Ce e drept juraţiĭ condamnaŭ rar pe bancrutarĭ, (de altmintrelea tot aşa făceaŭ şi tribunalele corecţionale), dar cînd condamnaŭ nu glumeaŭ cu pedeapsa ci eĭ daŭ pedepse exemplare. Doĭ bancrutarĭ frauduloşĭ (singuriĭ care aŭ fost judecaţĭ de juraţĭ în anul 1871), s-aŭ condamnat unul la reclusiune şi altul la $1^1/_2$ închisoare corecţională; în 1872 din treĭ acusaţĭ de bancrută frauduloasă unul a fost osîndit la reclusiune, în 1873, din treĭ acusaţĭ unul la reclusiune şi altul la închisoare de peste 6 lunĭ. De aceia între aniĭ 1870 şi 1874, numărul acusaţilor de bancrută frauduloasă era de 2 saŭ de 3 pe an în toată ţara.

La tribunalele corecţionale e adevărat că achitările bancrutărilor sînt maĭ rare de cît condamnările, însă e interesant să vedem ce pedepse daŭ ele bancrutărilor.

In anul 1876 din 53 preveniţĭ 19 aŭ fost achitaţĭ, iar 34 condamnaţĭ dintre care 7 peste un an de închisoare, 4 de la 3 lunĭ la un an, 12 de la 15 zile la 3 lunĭ, 2 maĭ puţin de 15 zile, şi 9 risum teneatis amici *la amendă*!

In anul 1877 din 32 de preveniţĭ, 8 aŭ fost achitaţĭ, 24 condamnaţĭ, dintre care 8 la amendă iar unul la interdicţiunea drepturilor civile şi politice!

In anul 1878 aŭ fost 18 achitaţĭ şi 30 condamnaţĭ dintre care *19 condamnaţĭ la amendă.* Şi tot aşa să continua condamîndu-se bancrutariĭ la amendă chiar prin aniĭ 1882 şi 1883. Cu alte cuvinte bancrutariĭ prevăzătorĭ, şi eĭ sînt maĭ toţĭ şi încă prea mult prevăzătorĭ, vor pune banĭ la o parte şi vor plăti amenda cu baniĭ creditorilor pe care i-aŭ înşelat; ast-feliŭ eĭ vor scăpa de orĭ-ce pedeapsă, fir de păr nu să va mişca din capul lor. Justiţia noastră, magistratura cea cu nivelul ridicat voeşte ca amenda saŭ gloaba cum ziceaŭ părinţiĭ noştri să o plătească hoţul de păgubaş. Dacă vre-un bancrut va fi fost neprevăzător şi nu va fi pus banĭ la o parte, atuncĭ va plăti şi el gloaba cu preţul persoaneĭ sale căcĭ să va schimba amenda în închisoare, conform art. 28 C. Penal,

In faţa acesteĭ justiţiĭ de Eschimoşĭ şi a resultatelor corecţionalisăriĭ bancruteĭ frauduloase în cea ce priveşte numărul bancrutarilor, nu vedem ce am cîştigat prin schimbarea juridicţiuneĭ competente de a judeca aceste infracţiunĭ şi de aceia ne vine a termina cu cunoscutul refren.

Ce n'était pas la peine assurément
De changer de . . . . juridiction!

ALEXANDRU PAPADOPOL-CALIMAH

Din istoria legislațiuneĭ Moldoveĭ

(Urmare)

III

Pentru diferite cererĭ, judecățĭ, împlinirĭ de banĭ, aducerĭ la îndeplinire a hotărîreĭ date, în materie mobiliară și imobiliară, pentru hrisoave domneștĭ, vînzărĭ publice și alte, eraŭ de demult statornicite prin legĭ, în Moldova, taxe, care să plăteaŭ de împricinațĭ zapciilor, diecilor de divan, uricarilor, boerilor,—adecă funcționarilor, judecătorilor și miniștrilor, și aceste taxe eraŭ venitul legiuit al dregătorieĭ acestora, căcĭ pe atuncea funcționariĭ n-aveaŭ leafă de la stat. Legile care hotăreaŭ aceste taxe, în Moldova, să schimbaŭ din cînd și cînd, *după nevoile vremilor*. Urme despre aceste legĭ, găsim multe prin vechile arhive și acte. Voiŭ vorbi astăzĭ despre două.

Una din aceste legĭ este de la Grigore Ghica Voevod cel bătrîn, *din 1728*, care lege a avut putere de la 1728 pînă la 28 Martie 1815, cînd să schimbâ prin o altă lege, de Vodă Scarlat Calimah. Această lege din 1815, scrisă și publicată romînește, este intitulată: *Ponturĭ alcătuite prin obșteasca Adunare de Preosfințitul Mitropolit cu dumnealor velițiĭ boerĭ, pentru urmarea ce are să să păzească a avaeturilor și a împlinelelor i altele. Avaet* vra să zică venit, taxă de perceput în folosul foncționarilor, cheltuială de procedură. Acest cuvînt să zice și *havaet* d. e. *havaet de pecetluirile gospod la Ocna*, adecă taxă ce să lua la Ocnă, în

Moldova, pentru cărţĭ cu pecetea domnească, după rînduealа luĭ Alexandru Moruz Voevod din 5 Maĭ 1803; *avaetul horliceĭ ce trece de peste hotar în Moldova* [1]. Ponturile de maĭ sus, obşteasca adunare a Moldoveĭ le votâ; Scarlat Calimah le sancţionâ şi promulgâ, tipărindu-le, la 28 Martie 1815. Cum am zis maĭ sus, eŭ posed un exemplar, tipărit în Iaşĭ la 1815, învestit cu pecetea domnească şi contra-semnat de marele logofăt al Moldoveĭ, Iordachi Ghica.

E foarte interesant cuprinsul acestor acte vechĭ, atît din punctul de vedere istoric cît şi economic. Obşteasca adunare a Moldoveĭ zice în raportul eĭ cătră Vodă Scarlat Calimah, din 20 Martie 1815:

„Pre Inălţate Doamne,

„Fiind că *din întîmplarea vremilor, toate lucrurile, şi cele maĭ trebuincioase, nu puţin s-aŭ scumpit*, şi ne maĭ fiind nicĭ o potrivire între *avaeturile ce s-aŭ fost aşezat în condica întărită de reposatul domnul Grigore Ghica Voevod*, şi între cheltuealele ce urmează *din greutatea vremilor*, zapciilor şi a altora ce să află în slujba divanuluĭ, şi ne maĭ putînd întimpina cheltuelile lor cu *avaeturile* aşezate dintru acea vreme, aŭ fost siliţĭ a păşi

1. Uricar, tom. II, pag. 176. Uricar, tom. I pag. 228 edit. II. Aşa să zicea şi în limba modernă grecească care să vorbea în Moldova şi în Valahia. D. e. Ἀβαέτια ἀπὸ ἀρχοντίας τῆς Κραϊόβας, adecă foloase, taxe din boeriile Craioveĭ (Τουνόυσαῆ, Ἱστορία τῆς Βλαχίας, pag. 111, Viena 1806) Acest cuvînt nu pare a fi nicĭ grecesc, nicĭ turcesc, ci maĭ mult un cuvînt din limba stricată juridică bizantină.

Istoricul Fotino traduce acest cuvînt *avaet* (ἀβαέτι) prin cuvîntul φιλότιμον, cuvînt care a rămas pînă astăzĭ în limba noastră: *filotim*, şi care vra să zică *recompensă*, onorariŭ, *remunerariŭ. mulţîmire cinste* (Φωτεινὸς, Ἱστορία τῆς Δακίας, tom. III, pag. 464. 413. 491. Viena 1819). Cuvîntul *havaet*, *avaet*, era şi în limba juridică a Valahieĭ. Pravila luĭ Vodă Al. Ipsilant, promulgată şi tipărită în Bucureştĭ, greceşte şi romîneşte, la 1780 zice: „Hotarnicii să nu aibă a lua *havaet* pentru osteneala ce vor face la hotarniciĭ, ci să aibe a-şĭ lua numaĭ cheltueala lor de la cel ce să va dovedi că năpăstueşte.“ (Pentru hotărnicie, cap. 7) „Vel Portar să aibă a lua *havaet* de la hotărnicie cîte banĭ două sute, adecă cîte un galben vechiŭ, după numărul hotarnicilor; iar portărelul să aibă a-şĭ lua treapădul judeţuluĭ, şi cheltueala luĭ (ib. cap. 8). Cuvîntul *havaet* saŭ *avaet*, îl găsim în limba noastră veche juridică, pînă pe la 1828: d. e. *ţidula* domnuluĭ Moldoveĭ Ioan Sandu Sturdza Voevod, cătră visterie în folosul postelniculuĭ Grigore Paladi, care zice: „Cinstită Visterie! Şi altă dată aŭ hotărît Domnia Mea, ca *havaeturele* de la rusumaturĭ pentru Gramaticia cea Mare, să urmeze a să da dumisale Post. Grigore Paladi, cîte una mie leĭ. Decĭ poftorim aceasta şi prin înadins ţidulă, şi hotărîm, ca şi din vînzarea de acum a vădrărituluĭ, să să deie dumisale *havaetul* întreg de una mie leĭ“ (Buciumul romîn III, p. 323 Iaşĭ 7822).

(iscălit) Domnul 1828 Septemvrie 25.
(L. P. D.
No. 1822

peste acestea,—pentru care lăcuitorii cu jalobe aŭ năzuit la Inălţimea Ta.—Inălţimea Ta, ca un obştesc părinte, socotind de trebuinţă ca întru toate să să păzească buna orînduealǎ, ne-aĭ poroncit: cu obşteasca adunare să alcătuim aceste *avaeturì potrivite cu vremea de acum, ca nicĭ ceĭ ce să află în slujbă să poată asupri pre lăcuitorĭ cu pricina îngreuerii cheltuelelor, nicĭ locuitorii întemeindu-să pe avaeturile de atunce să isterisească pre aceştiea de dreptul lor.* După poruncă, adunîndu-ne la Sfînta Mitropolie, cu sfatul de obşte s-a aşezat *rînduealu ávaeturilor*, cuprinsă în ponturĭ pre-cum maĭ jos să arată. Care de să vor găsi cu cale şi de către înalta înţelepciune Inălţimeĭ Tale, să vor întări spre întocmaĭ urmarea lor.

1815, Martie 20.

A Inălţimeĭ Tale,
către Dumnezeŭ smerit rugător
(subscr.) Veniamin Mitropolit Moldavieĭ
pre plecată slugă.

(Subscr.), Iordacki Canta, logofăt.—Constantin Baloş, logofăt. Grigore Sturdza, vel logofăt.—Constantin Balşucă, vel logofăt.—Dimitrie Ralet, vel vornic.—Nicolae Stratilat, vel vornic.—Iordachi Catargiul, vel vornic.—Constantin Catargiul, vel vornic.—Nicolae Chrisoverghi, vel vornic.—Dimitrie Jora, vel vornic.—Mihail Sturdza, vel vornic.—Ioan Başotă, vel ban.„

Iar Vodă Scarlat Calimah sancţionează şi promulgă *ponturile* votate de obşteasca adunare, în următorul chip:

„Noĭ Scarlat Alexandru Calimahi Voevod
Cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn Ţereĭ Moldoveĭ.

Cetindu-se anaforaua aceasta înaintea Domnieĭ Meale, s-aŭ cunoscut cu cale şi cu dreptate socotinţa Preosfinţituluĭ Mitropolit şi a dumilorsale boearilor maĭ jos iscăliţĭ. Drept aceia şi Domniea Mea hotărîm şi întărim, ca întocma şi nestrămutat să să urmeze, după cum maĭ jos în anaforaoa aceasta să arată. Intărindu-se cu a Noastră Domnească iscălitură şi peceate, ponturile ce să arată maĭ în jos.

(L. P. D.)

1815 Martie 28.
(Subscr.) Iordachi Ghica, vel logofăt
procitoh [3])

3) *Procitoh*, adecă am cetit. Aşa era forma de contrasemnare ministerială. *Celindu-l*, ministrul lua asupra sa răspunderea actuluĭ.

Sînt foarte interesante aceste *ponturĭ* din maĭ multe privirĭ. Eŭ reproduc cîte-va din aceste, în scurt, căcĭ a le reproduce pe toate, ar fi să scot o a doua ediţie a acesteĭ legĭ care cuprinde 18 file în 4° mare:

Pentru o suplică dată la Divan, să plătea 16 parale, din care 6 parale le lua capul aprozilor divanuluĭ, iar 10 parale logofătul al doilea.

Pentru chiemare în judecată (citaţiunĭ) în materie de revendicare de robĭ ţiganĭ, să plătea taxă de treĭ parale, din care 2 parale eraŭ a registratoruluĭ, iar una para a scriitoruluĭ divanuluĭ. Tot aşa să plătea şi pentru poroncĭ de împlinirĭ de banĭ, de la 500 leĭ în sus.

Pentru o carte domnească închisă, saŭ scrisă în dosul petiţieĭ, să plătea o taxă de 20 parale logofătuluĭ al doile a divanuluĭ, una para muhardaruluĭ, adecă păstrătoruluĭ peceţiĭ domneştĭ şi una para scriitoruluĭ.

Pentru o carte de hotărnicie de moşie, să plătea taxă de 5 leĭ, şi anume: 1 leŭ logofătuluĭ al doile, 2 leĭ muhurdaruluĭ şi 2 leĭ servitoruluĭ.

Pentru o anafora, adecă raport la domn, în pricinĭ de dughenĭ (prăvăliĭ) saŭ de loc slobod, saŭ de crîcĭme, saŭ de ţiganĭ, să plătea taxă de 36 leĭ, din care 10 leĭ lua logofătul al doilea, 6 leĭ muhurdarul şi 20 leĭ scriitorul divanuluĭ.

Pentru o anaforă întărită de domn, în pricină de banĭ, pînă la 10,000 leĭ, să plătea taxă de 45 leĭ, din care 10 leĭ logofătuluĭ al doile, 10 leĭ muhurdaruluĭ şi 25 scriitoruluĭ. Iar pentru o anafora pînă la suma de 100,000 leĭ, să plătea taxă de 220 leĭ, şi anume: 70 leĭ logofătuluĭ al doile, 50 leĭ muhurdaruluĭ, şi 100 leĭ scriitoruluĭ.

Pentru un hrisov domnesc în pricină de moşie saŭ de ţiganĭ, să plătea taxă de 80 leĭ, şi anume: 25 logofătuluĭ al doile, 20 muhurdaruluĭ şi 35 scriitoruluĭ.

Vornicul de aprozĭ, hatmanul, aga, marele camaraş şi alţĭ zapciĭ, carĭ împlineaŭ datoriile, luaŭ zeciueală la zece banĭ unul. asemenea şi din împlinirĭ de sumĭ de banĭ după hotărîrĭ judecătoreştĭ. Iar dacă să făcea împlinire de moşie, vite, case şi alte lucrurĭ, în natură, dîndu-să aceste în stăpînirea acelora cărora, după judecată, li să cuvinea, pentru asemenea împlinirĭ nu să lua nicĭ o taxă, nicĭ o zeciueală.

Ponturile de la cap. 33 pînă la 36 cuprind cheltuelile și regulele în materie criminală; ele formează o parte specială sub titlu: *Rînduеala tîlharilor și a ucigașilor.*

Legile romane dispuneaŭ că datorilor, judecătorul le poate acorda o vadea de *păsuеală* (*termen de grație*) ca să plătească; că judecătorul însă să întrebuințeze rar acest drept, și cumpănind împrejurările: „*Debitoribus non tantùm petentibus Dies ad solvendum dandi sunt, sed & prorogandi, si res exigat* [4]). *Non enim magnum damnum est in mora modici temporis*“ [5]).

Legile și obiceiurile Moldoveĭ, înainte de codicele Calimah, păstrase aceleașĭ dispozițiĭ, cum să va videa maĭ jos, deși pentru plata datoriilor, în Moldova, ceĭ datorĭ puteaŭ fi pușĭ și la închisoare, cum dovedește pravila luĭ Vasilie Lupu Voevod și letopisețele Moldoveĭ sub anul 1666 [6]). Dar codicele Calimah n-a dat acest drept judecătorilor, căcĭ el să elabora sub întipărirea abuzuluĭ ce să făcuse cu *păsuelile.* Vom videa îndată istoricul acestuĭ abuz, și cauza pentru care codicele Calimah n-a acordat termine de grație. Legea noastră de astăzĭ, (codicele Alexandru Ioan I), a adoptat din noŭ dispozițiunile legilor romane [7]).

Pe la 1814, judecătoriĭ Moldoveĭ abuzaŭ de acest drept, în cît urmase multe plîngerĭ la domn, și chiar *pe calea deplomatică*, contra abuzuluĭ de *păsuelĭ.* Broșura de legĭ, tipărită la 1815 în Iașĭ, care cuprinde ponturile despre care am vorbit maĭ sus, conține la sfîrșit, ca apendice, o lege sub titlu: *Cuprinderea țiduleĭ gospod ce s-aŭ dat către vornicia de aprozĭ în anul 1814 Ianuarie 27, pentru urmarea ce are să să păzească în pricina vadelilor ce să daŭ la uniĭ și alțiĭ, pentru datoriile lor.* Țidula, adecă decretul, mesagiul domnuluĭ Scarlat Calimah, zice:

„Noĭ Scarlat Alexadru Calimah Voevod

„Cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn Țeriĭ Moldoveĭ.

„După necontenitele jalbe, ce daŭ neguțitoriĭ, boeariĭ, și alțĭ lăcuitorĭ, cum și *notele ce vin de la consulaturile străine*, pentru că uniĭ din boearĭ și alțiĭ, luînd banĭ cu împrumutare și ne-

4. Leg. 31, ff. de Re judicata.
5. Leg 21, ff. de Iudiciis & ubi quisque agere vel conveniri debeat.
6. Letop. Moldov. tom. II, pag. 7. editio princeps.
7. Cod. Alexandru Ioan I, art. 1101.—Conf. cod. Napoleon, art. 1244.

ţiindu-să de vadele, prelungind cu plăţile banilor, aduc în cea de istor stîngere şi în cheltueale, pre aceĭ ce i-aŭ împrumutat, *prelungindu-ĭ cu vadeĭele din zi în zi*,—şi cercetînd Domnia-Mea, am aflat că jalbele cîte pînă acum Ni-aŭ venit sînt foarte adevărate, pentru că numaĭ în vornicia de aprozĭ sînt aproape de *două milioane, banĭ ce cu jalbe şi note aŭ a lua uniĭ din lăcuitoriĭ Ţeriĭ, şi streinĭ*, şi că după atîtea *vadele şi prelungirĭ ce s-aŭ făcut*, datorniciĭ nu numaĭ că nu caută chip de a-şĭ plăti datoriile lor, dar încă şi cu obrăznicie să arată atît către creditorĭ cît şi cătră zapciiĭ ce să rînduesc spre împlinirea banilor, *din care pricină nu puţină împedecare să face şi alijverişuluĭ lăcuitorilor ţeriĭ*. Pentru aceasta dar, poroncim Domnia-Mea dumitale Vel Vornic : ca făcînd adunare la Sfînta Mitropolie, să să citească ţidula aceasta, şi cu hotărîre să li să arăte acelora care împrumutîndu-să cu banĭ, *cu nădejde că vor cere vadele de la stăpînire*, prelungesc pre creditorĭ, *că orĭ din ce stare vor fi*, de nu să vor pune cu creditoriĭ lor la cale, Domniea-Mea va fi silită a vinde averile lor mişcătoare şi nemişcătoare spre plata datoriilor. Cum şi de acum înainte, poruncim, că *cărţile de vadele ce să da pînă acum la uniĭ, să lipsească cu totul*, pentru că şi dintru această pricină să facea multe vicleşugurĭ ; că adecă uniĭ avînd stare de plată, pentru ca să-şĭ poată cîştiga loruşĭ o *carte de vadea* ascund starea lor şi pe urmă avînd chip de plată, să apără cu *cartea domnească de vadele*, şi păgubesc pe creditoriĭ lor cu prelungirile ce fac. Şi la aceia care *vor da jalbă cerşînd vadele*, poruncim Domniea-Mea dumisale vel logofăt să să urmeze întru acestaşĭ chip,—adecă : să să rînduească cu acele jalbe maĭ întîĭ la vornicia de aprozĭ, şi vornicia de aprozĭ cercetînd starea jăluitoruluĭ, şi luînd în izvod de toate datoriile aceluĭ ce aŭ dat jalobă, şi înfăţoşindu-l cu creditoriĭ, dacă însuşĭ creditoriĭ luĭ vor priimi a-ĭ da vadea, vor primi întîĭ înscris sub iscălitura lor la vorniciea de aprozĭ vadeaua ce primesc aĭ pune ; saŭ de vor fi creditoriĭ pe afară, vornicia de aprozĭ va scrie cătră ţinutul acela unde să află creditoriĭ ca să-ĭ aducă dumnealor dregătoriĭ ţinutuluĭ înaintea dumnilor-sale, şi dacă vor da sub a lor iscălitură vadea, care scrisoare ce vor da, să o încredinţeze dregătoriĭ ; pe urmă priimind vornicia această siguranţie, va face înştiinţare cătră logofeţiea cea mare şi de starea da-

torniculuĭ, şi că s-aŭ urmat toate formalităţile de sus pomenite, trimiţînd şi acele zapise a creditorilor la logofeţie; şi dumnealuĭ vel logofăt, va face anafora către Domniea-Mea în dosul înştiinţării, alăturìnd şi acele zapise a creditorilor, care (anafora, întărindu-să, cu arătare de ce vadele i s-aŭ pus, va avea-o datornicul, spre apărarea sa în vadelele ce i să vor pune. Iar într-alt chip poruncim ca să nu să urmeze punerile de vadele; şi pentru aceia cîţĭ să află datorĭ pînă acum, şi sînt jalobile saŭ zapisile în vornicia de Aprozĭ, cum şi pentru aceia ce şi de acum să vor maĭ arăta cu cererĭ de împlinirea dreptuluĭ luĭ, vornicia de aprozĭ numaĭ de-cît să facă împlinirea dreptuluĭ jăluitorilor fără prelungire, luînd şi obicĭnuita împlineală pe baniĭ ce va împlini, saŭ iĭ va sigurepsi cu chiezăşĭ saŭ cu amanet; iar pe baniĭ ce să vor schimba zapise cu vadele fără amanet saŭ chiezăş, vorniciea de aprozĭ nu va putea lua nicĭ o împlineală. Şi dacă vre-unul dintru aceĭ ce sînt datorĭ să vor împotrivi la zapcilicul vornicieĭ nu vor plăti baniĭ, îndată să să facă de către vornicie arătare domnieĭ-mele ca să să urmeze cu dînşiĭ ca cu nişte ne supuşĭ.

Aceasta poruncim."

1815, Ianuarie 1.

(L. P. D.)

(subscris) Vel Logofăt.

Sub înriurirea împrejurărilor aratate în această *ţidulă domnească*, Vodă Scarlat Calimah, n-aŭ admis, decĭ, în codicele săŭ, termine de graţie, adecă *păsuelĭ* saŭ *vadele*, deşi ele eraŭ din vechĭ, legea ţăriĭ, din dreptul roman. Această ţidulă domnească ne arată criza în care s-a aflat Moldova la 1814;—că numaĭ în capitala Iaşiĭ, datoriile să urcaŭ la *două milioane leĭ*, exigibile, osebit de datoriile neexigibile, şi osebit de datoriile de prin toată ţara. Această ţidulă restabili creditul public zdruncinat de abuzul păsuelilor, deşi, alt-fel, producţiunea ţăriĭ era mănoasă, să făcea marĭ vînzărĭ în vite şi eraŭ banĭ în ţară de ajuns. Abuzul *păsuelilor* şi *complotul jidovesc* din ţara leşască, uneltit de *jidaniĭ de la Jurăvăţ*, cu cumpărarea a miĭ de vite din Moldova, pe care nicĭ pînă astăzĭ nu le-aŭ plătit, aŭ fost, în acele zile (1814—1815) două supărărĭ marĭ pentru ţară. *Complotul Jurolenilor*, l-a descris contimporanul, postelnicul Manolaki Drăghicĭ [8]). (Va urma)

8. M. Drăghicĭ, Istoria Moldoveĭ, pag. 98, Iaşĭ 1857,

VIRGINIA MICLE—GRUBER

Unde?

(din Heine)

Oare unde-a fi locașul
Cel din urmă pentru mine?
Sub vre-un teiŭ din mîndra-mĭ țară?
Sub palmierĭ din țărĭ streine?
Poate-n vr-un pustiŭ departe
Un mormînt mĭ-a fi săpat,
Poate că pe-un țerm de mare
In năsip voiŭ fi-ngropat.
Ori cum fie!—Pretutindenĭ
Cerul m'a-nvăli; iar stele,
Blînde candele, pluti-vor
Pe de-asupra groapeĭ mele.

I LAUR.

I

Departe

Departe e luna de-al nostru pămint
Departe în lumĭ nesfîrșite ;
Dar cum ia apare în ceriul cel blînd,
Privirile-ndată-s rîpite ;
Căcĭ singură numai frumos luminează
Cu aur ea noaptea zmălţind ;
Cu valu-i de ceaţă ţesută din rază
Ia umbrele clar limpezînd.

O dulce iubită! și tu eștĭ departe,
Departe de mine trăeștĭ ;
Din lumea-nsă mare ce trist ne desparte
Tu singură mie-mĭ luceștĭ ;
Și astfeliŭ ca luna cea blînd visătoare
Tu sufletu-mĭ umpli de dor ;
Din ori ce întindere și-ndepărtare
Spre tine cu gîndul meu zbor.

II

Tovarăș de drum

Cînd eŭ trec în lumea mare
Peste-a caseĭ prag
Mă-nsoțește călătoare
Umbra ta cu drag;

Dar ia intră și în casă
Singur cînd eŭ sînt
Și se pune lîngă masă
Unde staŭ gîndind;

Și poveștĭ îmĭ spune mie,
Lin, încetișor;
Eu le scriu și le-aduc ție
Ca scrisori de dor.

III

Amor adînc

Cu soarele mîndru sub nor ce s-ascunde
Și numaĭ ca zare prin ceață pătrunde
S'asamăn-adîncul amor;

Căcĭ turbure este a omuluĭ minte
Și slab se prevede ce inima simte
Prin nourul gîndurilor.

IV

Iubire.

Iubirea este un dor adînc tot timpul cît trăeşte ;
Un dor cînd naşte, un dor şi-atunci cînd totul s-împlineşte ;
Un dor cînd ia apune... Ah ! şi cînd iubirea moare
Un dor rămîne, dar atuncĭ el mult maĭ răŭ te doare !

V

Vîntul

Prin fereastra mea deschisă
Bate-o dulce boare ;
Vremea-ĭ tristă şi inchisă
Fără ceriŭ şi soare.

File scrise de pe masă
De ea spulberate,
Zbor în aere, prin casă,
Incet legănate.

Dar nicĭ una nu se duce
Pe aripĭ de vînt
Unde zboară a mea simţire
Ş'al meŭ tainic gînd !

VI

Dacă ar fi să uițĭ

O! dac-ar fi să uițĭ de mine
Atunci nu mai veni
Să te cred vecĭnic călătoare
Până ce voi muri.

Atunce vin și pe mormîntu-mĭ
Tu cîntă-un vers duios;
Că mi-ĭ trezi nu cred, iubito,
Dar voi visa frumos.

GH. MURNU

In cimitir.

Iată veşnica cetate
Al durerilor liman ;
Omul—duşmănit duşman—
Doarme frate lângă frate.

Rob în lanţurĭ nu se zbate,
Nu se-nfurie tiran ;
In al vremilor noian
Patimile zac sfărmate.

Şi-n sfinţenia tăceriĭ
Parc' aud glasul dureriĭ :
—Vrajba-i pe pămînt, robie..

Visăm tihna celor morţĭ.
Scrieţi dar pe-aceste porţĭ :
„Libertate şi frăţie !"

Noaptea

Noaptea cea de vară-ĭ templu,
Cîntăreț— privighitoarea,
Preot slujitor— amorul,
Iar tămîie este floarea.

Dorul chiamă credincioșiĭ—
Și el vine să mă fure,
Și cucernic să mă poarte
In altarul din pădure;

Să mă-nchin la o icoană
De frumsețĭ și farmec plină—
Singura dumnezeire
Căreĭ sufletu-mĭ se-nchină.

A. C. CUZA

EPIGRAME
(Traduceri)

Frumuseța..

„Frumuseța-e trecătoare“...
Vorbe cunoscute,
Insă ce cîștigă oare
Cele slute?

Favoarea

Favoarea-ĭ un palat frumos,
Dar ce folos!
Intrarea sa-ĭ așa de joasă
Că numa'n brîncĭ pătrunzĭ în casă.

Sfaturĭ

Fiĭ arogant, că reușeștĭ
La toți să le impui;
Și fiĭ viclean, dacă voești,
În punga ta să puĭ;
Norocul te va ajuta
De-ĭ fi nu prea mintos;
Și dacă vreĭ s'ajungĭ ceva,
Te pleacă până jos.

Invidia

De-atîta duşmănie
Vi-i silă uneorĭ?
Dar pietrele s-aruncă
In pomii roditorĭ.

Mîndrie

Virtuţile orĭ care-ţĭ sînt
Mîndriei pune-i frîŭ:
Se pleacă spicul la pămînt
Cînd e-ncărcat de griŭ.

Linguşirea

De vrai să te rîdicĭ
Cunoaşte-ţi firea:
Puterea celor micĭ
E linguşirea.

Doctoriĭ

La doctorĭ, e mai nimerit
Să nu le daĭ pricină,
Căci ceĭ *în drept*, m-aŭ sărăcit
Iar cei *în medicină*,
Din două bolĭ uşoare
Eraŭ să mă omoare.

V. LATEŞ

Vedenii

(D-şoareĭ B. V.—Eisenach)

Ideal creat din toiul chinurilor tinereţeĭ,
Din podoaba-nchipuireĭ, din aprinderea vieţeĭ,
Mi-aĭ neliniştit odihna inimeĭ—remase mute,
La chemările-ţĭ viclene, la ochirile-ţĭ plăcute.

Am uitat acum viaţa-mĭ tristă, plină de durere.
Tu, mi-aĭ depărtat, în clipă, cu o dulce mîngăere,
Noriĭ gîndurilor negre ce se-nvălmăşeaŭ în minte,
Frica morţeĭ de vecie, spaima recelor morminte.

Să desvăluie-nainte-mĭ, lumea veselă şi largă;
Şi prin valurile vremeĭ, raza gînduluĭ de-aleargă
Te-ntîlnesc, copilă blîndă, cu privirea ta gingaşă...
O, de-aş desmierda odată a ta faţă drăgălaşă!

Vino să ne pierdem urma printre codriĭ albĭ ca bruma
Florile-argintiĭ să ploaie, ori s-adie vîntul numa,
Să răsară luna-n taină, peste crengile albite
Incărcate de mirezme şi de rouă umezite.

Asculta-vom la izvoare, undele curgînd în ropot,
De la turme din poiene auzi-vom glas de clopot,
Foşnetul de păsărele prin crenguţile de mure,
Ţiriitul scurt de grierĭ, freamătul de la pădure.

Pajişte şi floricele, mirosul o să-şĭ trimeată,
Vom simţi cum bate-n valurĭ o răcoare-mbălsămată
Aromind la adierea vîntuluĭ, bătînd în crîngurĭ;
Despre patimele noastre ne vom spune-n de noĭ singurĭ.

Ingîna-ne-vom cu şoapte dulcĭ, nespus de fericite;
Luna plină o să cearnă ploĭ de raze aurite.

Rădăşenĭ, 1889

ALEXANDRE A. STURDZA *)

Sonnet initial

Mon cœur est un clavier délicat et sonore
Dont chaque touche vibre au moindre vent qui passe,
Que ce soit un soupir qui traverse l'espace,
Que ce soit la douleur qui l'assaille et l'implore.

Toute humaine pensée en lui trouve un écho,
L'allégresse ou le doute, ou l'angoisse, ou l'espoir
L'amour, la volupté sont venus l'émouvoir,
Et la foi l'a bercé d'un pur adagio.

Mon cœur est le clavier amoureux du mystère
Sur lequel vint jouer une Dame naguère
Un chant tantôt suave et tantôt douloureux;

Son souvenir cruel me transporte et me grise:
Cette dame est la Vie, au pas aventureux;
Dont le jeu, s'il ravit, le plus souvent nous brise.

---

*) Din culegerea publicată sub titlul *L'Internel Clavier*, un vol. în 4° 1896 Bucureștĭ.

Esprit fort!

„Quelles chansons!“
Dis-tu, „ce sont
„Des paroles
„Au vent du soir,
„Lune ou ciel noir,
Barcarolles!“

Tu ne crois pas
A ce fatras:
„La souffrance!
„Mourir d'amour,
„Même en plein jour;
„Quelle outrance!“

Oh! maintenant,
Ne ris plus tant,
Mais prends garde!
Je m'en irais...
Tu pleurerais
Par mégarde!

L'énigme

DIZAIN

La Femme est plus amère que la mort,
et ses bras sont comme des chaînes.

Ecclésiaste.

La Chimère d'amour aux multiples images
Vient de charmer ton âme, ô poëte songeur !
Un marbre dur et froid, un tourbillon d'orage,
Un chant doux de cigale, un rayon voyageur,
Un beau lys virginal, odorant et suave,
Un vase d'où s'échappe un poison qui déprave,
Un abime béant, un sourire moqueur,
Un brasier fulgurant, une flamme éphémère !
Tu resteras toujours, ô femme, le mystère
Attirant et mobile où se complait mon cœur !

DĂRĬ DE SAMĂ

Extrase pentru istoria Calimahilor din Athanase Comnen Ipsilant τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν [1]).

Domnul Grigorie Ghica domnind adoua-oară în Moldova 6 anĭ (1735—1741, avu de capichihae pe Ioan Teodor Calimah, iar fratele luĭ Grigorie Alexandru Ghica fiind în acelașĭ timp dragoman (Terziman) Porțeĭ, cîtă vreme ținu războiul între Turcĭ, Nemțĭ și Rușĭ, numi de vechil al dragomanieĭ-sale tot pe Ioan Teodor Calimah: fiind că dragomanul trebuia a să afla în urdie pe lîngă vizir.

Apoĭ la 1741, Dragomanul Alexandru Ghica fiind tăĭat de Turcĭ, sub acuzare că a fost mituit de Nemțĭ la tragerea hotaruluĭ Bosnieĭ, să numește dragomanu Porțeĭ Ioan Calimah.

Iată însușĭ cuvintele luĭ Comnen Ipsilant în Cartea a 9, Cap. 7: „După moartea luĭ Alexandru Ghica vizirul a făcut dragoman Porțeĭ pe Ioan Calimah, carele altă-dată fusese capichihae la Poartă a domnuluĭ Grigorie Ghica Voevod, și pe carele, fiind cunoscut și favorit de amîndoĭ frațiĭ, ucisul dragoman Alexandru Ghica îl rînduise vechil dragomanieĭ sale, în timp ce dînsul să află dus din

1) O dare de samă asupra scriitoruluĭ grec s'a făcut de Dl. Al. Papadopol Calimah în Analele Academieĭ seria II, Tom. II, p 427. Extractele ce publicăm aice, făcute de Dl Gh Erbiceanu conțin o expunere maĭ amărunțită a celor conținute în Ipsilant, privitoare la Calimahĭ.

Constantinopol în tabăra armateĭ. Era prin urmare, vechil dragomanieĭ și sub căimăcănia viziruluĭ de acum (Ahmet-Pașa Chior), pentru care să și făcu cunoscut al luĭ. Acest Ioan Calimah să trăgea din Cernăuţĭ, provincie a Moldoveĭ megieșă cu Lehia, dar dispărţită de ia prin riul Nistru, și era fiŭ al unuĭ Teodor, carele venind în Cernăuţĭ și căsătorindu-să cu o femee de ţară s-a așezat în Cernăuţĭ și a născut pe acest Ioan. Locuitoriĭ provincieĭ Cernăuţĭ vorbesc limba leșască, din cauza vecinătăţeĭ, trecînd Nistrul și trepădînd în Lehia. Decĭ trepădînd și acesta și deprinzind a vorbi leșește a aflat chip de a învaţa și latinește, și aceasta fu cauza înălţăreĭ luĭ. „(Maĭ departe lipsesc două file din textul original al luĭ Ipsilante, care nu s-aŭ regăsit, unde editorul saŭ arhiereul Aftonides a iditat, în 1870, manoscriptul luĭ, aceasta spre mare pagubă a istorieĭ Calimahilor).

La 1752 Ioan Calimah este depus din dragomanie și exilat în Tenedŭ sub pretextu că ar fi contribuit la revolta Chiprioţilor; în realitate însă din intriga hatmanuluĭ George că să facă în locu-ĭ dragoman pe ginerele săŭ Mateiŭ, al doilea fiu al luĭ Grigorie Ghica. Dar în acelașĭ an devine iarășĭ dragoman Porţeĭ, căcĭ Mateĭ ajunse domn în Valahia.

In Cap. 9 Sub anul 1758, Comnen narează următoarele: „Impăratul Mustafa al II-lea întimpină afară de Stambul pe calarașul Valahieĭ. Iea scrisorile capichihaelor către domnul Constantin Mavrocordat și traducîndu-le, află că-ĭ scriiaŭ știrĭ despre Tatarhan și alţiĭ. Măniindu-să, ordonă epitropuluĭ (veziruluĭ) să depue din domnie pe Constantin. Prin uneltirea luĭ Ali (un om influent al viziruluĭ) să dă domnia Valahieĭ luĭ Scarlat domnul Moldoveĭ, iar cea a Moldoveĭ dragomanuluĭ Porţeĭ Ioan Calimah.

Aceastea s'a făcut prin uneltirea luĭ Ali ca să facă

dragoman Porței pe Grigorie Ghica, fiul ucisuluĭ dragoman Alexandru Ghica, pentru care a luat de la Scarlat 80 pungĭ banĭ.—Capichihae al domnuluĭ Ioan Calimah la Poartă ajunge Neculaĭ Suțu, după darea afară a spătaruluĭ George fiul luĭ Stavrachi. Mitropolit țăriĭ să face Gavril de la Tesalonic, frate fiind luĭ Ion Calimah, la 1760 iar Iacob fostul Mitropolitul al țăriĭ demisionă.

La 1761 Ioan Calimah domnind în Moldova doĭ anĭ și nouă lunĭ, să mazilește, și în locu-ĭ să face domn fiul săŭ Grigorie Calimah."

Întăia domnie a luĭ Grigorie Calimah. La 1763 să reînoește (mucareri) domnia luĭ Grig. Calimah, carele domnind doĭ anĭ și zece lunĭ, în 1764 să mazilește de cătră împăratul.

A doua domnie a luĭ Grigorie Calimah. La 1767 să mazilește din Moldova domnul Grigorie Ghica, și să face a doua oară domn Grigorie Calimah, prin conlucrarea luĭ Neculaĭ Suțu capichihaia sa, iar Grorge, fratele luĭ State, devenind gramatic (secretar) luĭ, mersă cu dînsul la Iașĭ.

Îndată ce sosi în Moldova noul domn Grigorie Calimah, impusă dare pe mertic făcîndu-o îndoită. În urmare locuitoriĭ din ținuturĭ maĭ ales din Lăpușna, Orheĭ și Soroca, încep a fugĭ. Neculaĭ Suțu dă încris la Poartă arătînd că oameniĭ fug, temîndu-să de năvălirea Tatarilor. Cercetînd împăratul la Crim, să încredințază că aceasta este minciună ; Neculaĭ Suțu însă întimpină minciuna cu altă minciună, ajutat și de mărturia postelniculuĭ Alexandru Ipsilant, capichihae al Valahieĭ la Poartă. Luase Alexandru 200 de pungĭ din prima domnie a luĭ Grigorie Calimah, și pentru aceia mărturisea falș la năcazurile luĭ Neculaĭ Suțu, carele dă iarășĭ un înscris, arătînd că cincĭ boerĭ Moldovenĭ, pentru că domnul nu le-a dat dregătoriĭ,

de oare-ce eraŭ copleșițĭ de datoriĭ ca să nu fure veniturile împărăteștĭ, aŭ fugit în țara Tatarilor, și el cerea poronca să-ĭ prindă orĭ unde ar fi. Mărturisia și Alexandru că aceasta așa este : pentru care s-a și dat poroncă. Dar după cîte-va zile, un Moldovan trimis de acolo, a dat împăratuluĭ, la 29 Septemvrie, o scrisoare pecetluită, arătînd că pentru asuprirea dărilor aŭ fugit la Căușanĭ 18 boerĭ și alțiĭ din popor, și să rugaŭ să-ĭ aducă împăratul la Constantinopol spre a-șĭ spune drepturile lor. Intrebat Suțu pentru dînșiĭ, respunse că sînt numaĭ opt șferturĭ, saŭ dărĭ lunare dupre rînduiala ce făcuse precedentul domn Grigorie Ghica, cîte 110 pungĭ pe sfert, și că fuga este obiceiŭ al boerilor suparațĭ pentru că nu li să dă dregătoriĭ. Dar Moldovanul aducător al scrisoreĭ răspunse, că au fugit, nu pentru dregătoriĭ ci pentru asuprirea dărilor pe moșiile și satele lor, și pentru că nu pot suporta șapte domnĭ în loc de unul. Drept care s-a trimis un om la Căușanĭ să întrebe pe fugarĭ de nemulțămirele lor.

Intre acestea Neculaĭ Suțu a dat un referat înscris enumerînd istoricește pe domniĭ moldovenĭ, ce s-aŭ resculat contra împărățieĭ, și că împărăția mîhnită de aceste hainirĭ ale lor, dădu domnia Grecilor Romeĭ, pre cariĭ boeriĭ nesuferindu-ĭ, fac ast-feliŭ de turburărĭ, necontenite și mincinoase acuzărĭ contra domnilor Romèĭ; înșira încă și reclamațiunile Moldovenilor (Bogdanilor) în diferite timpurĭ contra domnilor Romèĭ, care, scria el, s-aŭ dovedit a fi fost falșe în acele timpurĭ, precum este și cea de acum. Apoĭ aduse și un înscris cu pecețĭ și subscrierĭ ale țăranilor, în care mărturisiaŭ că sînt mulțămițĭ de domnul lor, și să rugaŭ să nu-ĭ supere boeriĭ Moldovenĭ, ca altădată, și făgăduiaŭ a da împărățieĭ pentru aceasta 300 de pungĭ.

Aceste minciunĭ ale luĭ Neculaĭ Suțu n-aŭ preîntim-

pinat răul; ci Ciaușbașa Osman-Efendi din Sarisa avînd mare putere la vizir, din fire iubitor de banĭ, atras de marea sumă de galbinĭ oferită luĭ, prefăcu arătările Moldovenilor în minciunĭ, iar minciunele luĭ Suțu în adevărurĭ, și trimisul cătră boerĭ întorcîndu-să spuse altele în locul altora. Pe de altă parte și hanul, mituit, înduplică pe fugarĭ să să împace cu domnul și scrise la Poartă că toate s-aŭ îndreptat; și așa aŭ încetat turburările luĭ Grigorie Calimah.

In Constantinopol, în vara anuluĭ 1768, să făceaŭ necontenite consiliĭ la casa Muftiuluĭ Veli-efendi, prezent fiind vizirul și alțĭ oficialĭ, despre războiul contra Rușilor; iar solul rusesc Obrescov neîncetat avînd întîlnirĭ cu alții și maĭ ales cu Reisul Osman-efendi Sarisianul, îl convinse să mînție pacea ca maĭ folositoare. Decĭ Vizirul, Muftiul și alțĭ oficialĭ și Ulemalĭ nu voiaŭ războiul; numaĭ împăratul ascultînd de ceĭ ce aŭ căștig în timpul războiuluĭ, voia războiul, înșelat maĭ ales de scrisoarea falșă a Lehilor, (cariĭ, dacă Turcia ar declara războĭ Rușilor, și i-ar izgoni din Lehia, promiteaŭ a da Turcieĭ Podolia și Ucraina spre a le poseda ca și pe Vlaho-Bogdania). Neculaĭ Suțu informîndu-să de înclinarea împăratuluĭ (fiind-că era obicĭnuit ca domniĭ Valaho-Moldoveĭ să trimită Porțeĭ știrĭ din Evropa), dădea știrĭ sigilate cu sigilul domnuluĭ Grigorie Calimah, dar alcătuite de el falșe, turburătoare și întăritoare la războiŭ. Acesta uneltia ca să să facă dragoman Porțeĭ: iar minciunele luĭ Suțu să afirmaŭ și de solul Francieĭ, carele încă excita pe Turcĭ la războĭ contra Rușilor. La toate aceste minciunĭ să opunea Obrescov; dar Suțu nu continea a le reînoi, încît răul să maĭ înrăutăți, așa la 4 Octombrie vizirul, chemînd pe Obrescov la curtea sa, î-ĭ ceru hotăritor ca în timp de 30 de zile să iasă armata rusă din Lehia; ceia ce solul ne pu-

tînd face, fu închis în Edicule, și așa să declară războĭ contra Moscalilor.

La 7 Octomvrie Neculaĭ Suțu devine dragoman Porțeĭ, iar Scarlat Caragea este depus.

In Cartea 10, I, Comnen Ipsilante continuă: „Pentru nutrirea armateĭ turceștĭ, afară de depozitele Brăileĭ și Isacceĭ, să maĭ rîdicară din temelie, cu cheltuiala Moldoveĭ, depozite la Țuțoreștĭ (sat pe Prut în ținutul Tomarovuluĭ), și în localităție Moldoveĭ Fălciŭ, Han-tepe, Țuțora și Soroca, împlîndu-le pe toate cu tot felul de provisiunĭ: grîŭ, orz, făină și posmagĭ, trimise din Valahia și Moldova.

Domnul Grigorachi Calimah, cu îndemnul luĭ Niculaĭ Suțu, scrise Viziruluĭ Emin-Pașa, că boeriĭ Moldovenĭ sunt de partea Rușilor. Pentru care vizirul i-a trimis 250 pungĭ, poroncindu-ĭ să strîngă armata de 2000 oamenĭ, spre a avea sub ascultare pe boerĭ. In Noemvrie a adunat acest număr, compus din Bulgarĭ, Arnăuțĭ, Moldovenĭ și alțiĭ de pe lîngă Dunărea, cîte cincĭ leĭ omul pe lună.

In Fevruar să sfîrșise cele 250 pungĭ, și Calimah ceru alțĭ banĭ pentru plata armateĭ, de la vizir, carele nu-ĭ dă, zicînd că, de-oare-ce să apropie plecarea sa din Capitală, și are a veni cu armata la Isaccea și a trece prin Moldova, nu maĭ este trebuință de armată în Moldova. Pentru aceia Calimah ne avînd de unde să o plătească, o licențiă. Aceștĭ înarmațĭ, împrăștiindu-să, uniĭ poposiră în fine în pădurea Bîrladuluĭ, de unde aŭ făcut multă stricăciune Turcilor, prădîndu-ĭ și omorîndu-ĭ; iar alțiĭ, prin Hotin, aŭ trecut în Lehia, înrolîndu-să în armata rusască. Afară de aceste, saraschierul Benderuluĭ, Moldovangĭ Ali-Pașa, pentru hrana armateĭ sale, cerea zaharea de la Calimah, carele răspunzîndu-ĭ că nu are, acela îĭ scrise să-ĭ dee din zahareaua împărătească, adecă din haraciul Porțeĭ, și el va scrie Porțeĭ ca Tefterdarul să le

ţie în socoteală, dupre înscrisul ce-ĭ va da adeveritor de primirea zahareleĭ. Dar şi aşa Calimah, nebuneşte făcînd, iĭ răspunse că n-are de unde să dea.

Apoĭ Calimah scrise luĭ Neculaĭ Suţu, cerînd cu stăruinţă mazilirea sa, prevăzînd relele ce-l ameninţă din aceste împrejurărĭ. Dar acesta, fiind-că frate-săŭ Mihail avea a lua de la Calimah presete 150 pungĭ, şi însuşĭ el avea de luat preste 80, grăi Viziruluĭ să-l strămute în Valahia. Vizirul arată împăratuluĭ că Ghica din Valahia are banĭ şi este maĭ potrivit pentru guvernarea Moldoveĭ de cît Calimah, carele este sărac. Impăratul răspunsă că Calimah a arătat credinţă în cauza războiuluĭ cu ştirile ce i-a dat; pentru care, ca cunoscător de afacerĭ, nu trebue să lipsască din Moldova, şi dacă banĭ nu are, el îl va înprumuta. Şi poronci Tefterdaruluĭ (vistieruluĭ) sa-ĭ trimită 400 pungĭ. Din aceste 400 pungĭ, după sosirea la Iaşĭ, avînd a lua Alexandru Calimah, fratele domnuluĭ, 150 pentru cheltuiala domnieĭ, le-a luat şi a plecat la Constantinopol. Dar Suţu silea pe Alexandru Calimah să să întoarcă la Iaşĭ la frate-săŭ, zicînd: „fiind-că aĭ baniĭ, mergĭ de te află la trebuinţele domnieĭ.“ Alexandru înse scrise pe furiş împăratuluĭ spunîndu-ĭ cîţĭ banĭ a luat pînă acum Neculaĭ de la domnie, preste 200 pungĭ, şi să ruga să nu fie trimis la Iaşĭ, ci să stea acolea, ajutorînd cu prezenţa sa pe bătrînul săŭ tată. Răspuns n-a eşit, şi fu silit de vizir, prin Neculaĭ, să plece la Iaşĭ; ceia ce s-a şi plinit. Iar împăratul a început a cugeta răŭ contra luĭ Neculaĭ Suţu. Acesta este începutul răceleĭ Sultanuluĭ Mustafa contra Suţuluĭ. După declararea răsboiuluĭ, hanul Tatarilor Cherim-Ghiraĭ, cu 300 miĭ Tatarĭ şi 100 miĭ Turcĭ dunărenĭ, răpezîndu-să de la Baltă în ţinuturile Ucraineĭ ruseştĭ, făcu mare stricăciune, jăfuind şi sclăvind oamenĭ; pentru care spre răzbunare Ruşiĭ Ca-

zacĭ, trecînd Nistru în provincia Benderuluĭ prădară 45 miĭ de oĭ ale Benderliilor, din pămîntul Moldoveĭ. In acelașĭ timp alții trecură la Soroca, pe malul Nistruluĭ, și răpesc toată zahareaua din depozitele de acolo, iar depozitele dinpreună cu zahareaua ce n-aŭ putut lua, le ard.

După această incursiune a Rușilor, Benderliĭ încep a acuza pe Calimah, pentru paguba celor 45 miĭ de oĭ, calomniindu-l că el a făcut cunoscut Rușilor locul unde iarnaŭ oile lor și de unde le-aŭ răpit. Iar Moldovangiul din preună cu Benderliĭ îl maĭ acuzaŭ, că dînsul strînsese proviziunĭ la Soroca, loc pe Nistru în fața Lehieĭ, și apoĭ dădu veste Rușilor să vină să le rîpiască fiind aproape, iar armateĭ turceștĭ de la Bender n-a voit a-i-le da spre hrană. Hotineniĭ, de altă parte, fiind-că nu primiaŭ de la Calimah darurile obicĭnute îl calomniaŭ, că a trimis armata în ajutor Rușilor. Aceștia eraŭ lefeciĭ săĭ, cărora le dădu voie să să ducă orĭ-unde, pentru că nu i s-a trimis baniĭ să-ĭ plătească, iar parte dintr-înșiĭ s-aŭ refugiat la Rușĭ. Aceste auzind Calimah, ceru și adoua-oară mazilirea sa de la vizir, ce să afla la Isaccea ; dar n-a fost ascultat.

Auzind împăratul contra luĭ Grigorie Calimah acuzațiunele Benderliilor și Hotinenilor, că a trimis ajutor Moscalilor, zaharea și armată, și crezîndu-le, a ordonat să fie mazilit. Decĭ vizirul plecînd de la cartal spera a afla în cale la hotarele Moldoveĭ, adecă la Greceni, pe Calimah, dar nu s-a arătat, orĭ pentru că era nemulțămit de domnie (căcĭ pe cînd vizirul să afla la Isaccea de două-orĭ înscris și-a cerut depunerea sa), orĭ că să ocupa cu strîngerea a 2 miĭ boĭ jugarĭ, cu care vizirul ceruse să-l întimpine cît maĭ iute la tabăra sa. Orĭ-cum ar fi fost, Vizirul s-a mîniat pentru ce nu s-a prezentat

Preste toate aceste, din o rea soartă, la locul zis

Larga-Agazi (rîul Larga să varsă în Prut) în fața Fălciuluĭ, drumul fiind duplu, unul mergînd pe deal, iar altul pe șes, omul rînduit să construiască podurĭ pe partea Moldoveĭ pentru trecerea armateĭ, crezind că artileria grea (balgemezia) va trece pe deal, n-a făcut podul pe șes. Dar cărăușiĭ, ca să nu li să ostenească bivoliĭ suind dealul, a apucat drumul pe șes, nefiind pod la Larga-Agazi, s-aŭ nămolit adînc în mîl tunurile. Cheltui vizirul 14 pungĭ de banĭ ca să le scoată din noroiŭ cu mînele soldaților; și să mînia foarte asupra luĭ Calimah pentru neîngrijire, și ajungînd la Han-tepe trimisă pe capichehaia la Mihail, fratele luĭ Neculaĭ Suțu, să-l aducă. Îl aflâ la Iașĭ. Apoĭ sosind, eșiră înaintea viziruluĭ, carele îl mazili pe dată, tradîndu-l închisoreĭ luĭ ceaușbașa înpreună cu frate-săŭ Alexandru și cu toțĭ boeriĭ luĭ și sfita luĭ, și trimițind i-a confiscat lucrurile de la Iașĭ și aceste cu care venisă la urdie. Între aceste Benderliiĭ, prinzind un spion, ce să întîmplasă a fi unul din soldațiĭ înprăștiațĭ altă-dată aĭ luĭ Grigorie, l-aŭ învitat să zică viziruluĭ că este unul din ceĭ trimișĭ de Calimah în ajutor Rușilor cu leafa de cincĭ leĭ pe lună. Aceasta venind, să denunțe fără sfiire viziruluĭ carele, temîndu-să de mulțime, aduse pe Calimah spre a să desvinovăți. El zisă numaĭ că aceasta este calomnie contra sa. Vizirul ucise pe spion, iar pe Calimah cu fratele săŭ și cu boeriĭ luĭ îĭ trimise la Isaccea în pază, sperînd că cu prelungirea timpuluĭ îl va elibera de pericolul vieţeĭ sale, și scrise împăratuluĭ să trimită pe Constantin Mavrocordat domn la Moldova.

La Han-tepe sosește Beĭuc-Imbrohor-Mustafa beiu, cu beĭzade Mihăiță, fiiul luĭ Mihaĭ Vodă Racoviță, și împăratul poruncește ca Mustafa să fie chihaiabeĭ, Mihăiță dragoman Porțeĭ, iar mazilitul chihaiabeĭ Ahmet-Aga să eĭe pe Neculaĭ Suțu, pe Grigorie Calimah, cu frate-săŭ Alexan-

dru și cu boerii luĭ, și să-ĭ aducă la Constantinopol. Chiar acest Ahmet-Aga, cînd fuse chihaie viziruluĭ, scrise împăratuluĭ multe răle și asupra viziruluĭ, și asupra luĭ Calimah și asupra luĭ Neculaĭ Suțu, aceste scriindu-le și acum; împăratul confiscă îndată la Stambul lucrurile luĭ Calimah și ale luĭ Neeulaĭ Suțu, pecetluindu-le casele.

Pe Grigorie Calimah și pe Neculaĭ Suțu sosind la Stambul dinpreună cu convoiul lor, i-a închis pe toțĭ la pităria luĭ Bostangi-bașa; și la 28 August 1769, pe Calimah și pe Neculaĭ i-a omorit, iar pe fratele săŭ Alexandru Calimah, și pre fratele luĭ Neculaĭ, Mihail, pe Arapachi și pe secretarul Hurmuz i-a lăsat în temnița pităriei, și abea i-a liberat după oare-care timp. Casă nu avea Calimah ca să i-o confisce, iar cînd era mazil ședea cu chirie, nu s-a confiscat nicĭ casa luĭ Neculaĭ Suțu, că era zestre părintească a femeeĭ luĭ.

Alexandru Calimah, fratele luĭ Grigorie, ajunge vechil dragoman al Porțeĭ de la 1787 pînă la 1790, tratînd diferite afacerĭ diplomatice ale Turcilor cu Rușiĭ și Nemțiĭ. Maĭ departe A. Comnen încetează cu istoria Calimahilor.

Iată cum At. Comnen Ipsilant arată originea unora din familiile fanariote: Sultanul Mustafa, voind a ști care dintre Greciĭ Romèĭ ar fi maĭ demn de dragomanie, Suțul voind a să recomenda, face următorul referat, în care spune că postelnicul Alexandru Ipsilant să trage din blănarĭ, postelnicul Constantin Muruz din lajiĭ strîngătorĭ de zaharale, spatarul Iacob Rizu fu serv Mitropolituluĭ Halcedonuluĭ, iar Suțu pe sine să numește Ischerletoglun saŭ Mavrocordat, ca trăgîndu-să despre mamă din bunică-sa Elena, fiica luĭ Alexandru Mavrocordat Exaporitul, dar

uitînd saŭ maĭ bine nevoind a spune că dupre tată bunicul săŭ diamantachi, fiiul unuĭ ţăran, avînd dughiana la diplofanar, vindea lapte la casele boerilor Turcĭ, şi de aceia fu numit *suti* (lăptar), pe care vorbă fiul luĭ Diamantachi Constantin Dracu tatăl luĭ Neculaĭ o prefăcu în *Suţu*, luîndu-o ca nume de familie.

(Cartea 9, Cap. 11 pag. 405).

Compilaţie şi traducere de: *G. Erbiceanu.*

Histoire de la langue et de la littérature française, des origines à 1900, *publiée sous la direction de L. Petit de Julleville.—Paris 1896.*

Avem înainte primele două fascicule din această lucrare, care a început să apară în primavara acestuĭ an la librarul Armand Colin, editorul mult cunoscuteĭ Histoire générale a domnilor Lavisse și Rambaud. Formatul, execuția tipografică și modul de publicare sînt aceleașĭ ca și ale *Istorieĭ generale*. In maĭ mult, publicația de care ne ocupăm este ilustrată cu numeroase gravurĭ colorate și fac-simile de manuscripte, cu multă îngrijire și foarte frumos executate.—Lucrarea întreagă va cuprinde opt volume, la a căror redactare lucrează—numărînd și pe directorul publicațieĭ—44 de colaboratorĭ, uniĭ maĭ mult, alțiĭ maĭ puțin cunoscuțĭ ca specialiștĭ în diversele domeniĭ, cele atît de vaste și de numeoroase ale literaturiĭ franceze și d-l Petit de Julleville ne asigură (v. *Extrait de l'avertissement* publicat pe foaia de abonament) că „chaque chapitre de cette histoire... sera confié à un auteur choisi pour sa compétence particulière dans le suget traité“. Dintre aceștla 43 vor lucra istoria literatureĭ, și numaĭ unul singur, d-l Ferdinand Brunot, este însărcinat cu istoria limbiĭ, pentru că în această parte „o riguroasă unitate era necesară“.—Fiecare capitol va fi însoțit de o bibliografie a subiectuluĭ respectiv.

Cele două d'intăĭ volume vor cuprinde istoria litera-

turiĭ viaculuĭ de mijloc (de la originĭ pînă la 1500) şi istoria limbiĭ franceze pînă la sfîrşitul viaculuĭ al XIV-lea. Colaboratoriĭ acestor două tomurĭ (L. Petit de Julleville, L. Gautier, L. Constans, L. Clédat, A. Jeanroy, L. Sudre, J. Bédier, Em. Langlois, Ch. Langlois, A. Piaget, F. Brunot) sînt maĭ toţĭ bine cunoscuţĭ prin lucrărĭ anterioare asupra literaturiĭ şi limbiĭ vechĭ franţuzeştĭ [1]).

Fasciculele apărute cuprind maĭ întăĭ o prefaţă la primele două tomurĭ, scrise de d-l Gaston Paris, apoĭ cele două dintăĭ capitole (al doilea încă neisprăvit) ale tomuluĭ I: cap. I (pag. 1—48, *poésie narrative religieuse)* lucrat de directorul publicaţieĭ, cap. II (pag. 49—160, *l' Épopée nationale)* de d-l Léon Gautier.—Prefaţa cuprinde—maĭ că n-ar trebui să o maĭ spunem cînd e vorba de G. P.—foarte importante observaţiĭ asupra literaturiĭ franceze medievale şi asupra raporturilor acesteia cu literatura franceză nouă.—In primul capitol, d-l Petit de Julleville tratează despre vieţile sfinţilor versificate (maĭ ales despre viaţa Sf. Alexis, cu care să şi începe, după părerea d-sale istoria literaturiĭ franţuzeştĭ), apoĭ despre povestirile biblice (récits bibliques) şi poveştile pioase (contes pieux). Nu sînt tocmaĭ evidente motivele pentru care ni să vorbeşte în două locurĭ deosebite (pag. 4 sqq. şi 17 sqq.) despre *Vies des Saints* şi ni să dă la cele două locurĭ indicate două subdiviziĭ cu exact acelaş titlu. Pentru ce această întrerupere în istoria poezieĭ hagiografice? Ia în-

---

1) Petit de Julleville, *Histoire du théâtre en France au moyen-âge. Les Mystéres*, Paris 1880 şi *Répertoire du théâtre comique en France au moyen-âge*, Paris 1886—L. Gautier, *Les Épopées françaises*, Paris, 1878--94. —L. Constans, *La légende d' Oedipe, en particulier dans le Roman de Th bes* Paris 1880. - L. Clédat, *La poésie lyrique et satirique au mogen-âge*, Paris 1893—A. Jeanroy, *Des orgines de la poésie lyrique en France*, Paris 1889. L. Sudre. *Les sources du Roman de Renart*, Paris, 1893.—J. Bédier, *Les Fableaux*, a 2-a ed. Paris, 1894. — Ern. Langlois, *Les orig ines du Roman de la Rose*, Paris, 1890.—F. Brunot, *Précis de grammaire de la langue française*, a 3-a ed. Paris 1884.—etc.

curcă numaĭ degeaba clasificația și nimic maĭ mult.—La pag. 21 nu înțelegem întrucît citatul din Wace:

Aceus qui n'unt lettres aprises,
Ne lor ententes n'i unt mises,
Deivent li clerc mustrer la loi,
Parler des sainz, dire pur quoi
Chacune feste est controvée.

probează cum că *anume* „*les vies des saints rimées*“ eraŭ cetite în biserică. Dovadă sigură despre aceasta este, credem numaĭ acea dată maĭ jos (pe aceiașĭ pagină) din registrele episcopieĭ pariziane.—Cu deosebire nepotrivite sînt însă, într-o lucrare care să anunță să fie o istorie literară serioasă, expresiĭ ca (pag. 33—34) „langue excellente“ (!?), orĭ aprecierĭ ca (ibid.): „il (Garnier de Pont-St. Maxence) est le seul écrivain du moyen-âge... qui ait eu quelque-fois *le mérite du nombre;* j'appelle ainsi cette harmonie pleine et majestueuse (distincte de la douceur des sons) qui charme l'oreille et satisfait l'esprit“ (!!?). Asemenea vorbe goale și care nu obligă la nimic pe acel care le spune ar fi trebuit aruncate, împreună cu tot bagajul retoric cel răsuflat și de nici e treabă, departe de o carte care să intitulează și dorește să fie *istorică.*—La pag. 34, pentru a explica popularitatea poveștilor despre minunile sfinților, d-l P. de J. spune că „la foi complaisante du temps acceptait le surnaturel avec une sorte d'avidité“; cu toate că la pag. 17, vorbind despre tot niște astfeliŭ de poveștĭ, zisese că eraŭ foarte mulțĭ aceĭ care nu credeaŭ într-însele. In ambele locurĭ însă este vorba de unul și acelaș public, și noĭ am crede că cele spuse la pag. 17 sînt valabile pentru tot ce privește relațiile dintre literatura religioasă și oameniĭ din acea vreme.—Vorbind despre morala poveștilor pioase, d-l P. de J. spune (pag. 44): Sans nous jeter dans une discusion théologieque..... *qu'il nous*

soit permis de hasarder une distinction qui, nous l'espérons, est orthodoxe".

Distincţia pe care d-l P. de J. o propune, cu atîta timiditate, să rapoartă la împrejurarea că, în unele poveştĭ pioase principiile de morală creştinească sînt maĭ mult, în altele maĭ puţin saŭ de loc evidente ; deosebirea aceasta este într-adevăr atît de bătătoare la ochĭ, încît cu nicĭ un preţ d-l P. de J. nu o poate trece cu vederea. Decît nu înţelegem pentru ce atîta grijă şi preecupare de a fi ortodox? Presupunem că o carte care promite să fie „de o desăvîrşită nepărtinire ştiinţifică, care să îngrijeşte numaĭ de exactitate şi de adevăr" (V. Extrait de l'avertissement), nu are a ţine socoteală nicĭ de protecţie, nici de excomunicarea bisericeĭ. Să vede însă că autorul este de altă părere, şi de aceia la sfîrşitul capitoluluĭ caută tocmaĭ să anuleze distincţia, pe care o repetase de atîtea orĭ maĭ sus, —aceasta, de sigur, tot din consideraţiĭ de ortodoxie.— O observare am maĭ avea de făcut în ceia ce priveşte redactarea generală a capitoluluĭ. In loc de atîtea dezvoltărĭ, unele de prisos, şi mulţime de strofe întregĭ citate, din care rămîn în evidenţă numaĭ două, treĭ bucăţĭ literare, un rezumat conciz şi complect al poezieĭ religioase ar fi corespuns mult maĭ bine condiţiilor cerute de istoria literară şi ar fi dat o idee clară despre dezvoltarea în timp a genuluĭ, dezvoltare care, aşa cum este făcută lucrarea d-luĭ P. de J., să perde aproape cu totul din vedere. Ceia ce, în treacăt, arată că vorbele luĭ Gaston Paris de la 1877 (v. *Romania*, VI, 458): „l'histoire littéraire est encore chez nous *si peu expérimentée* qu'on n'est même pas familiarisé avec les cadres les plus simples", n'ar fi nicĭ astăzĭ cu totul nemotivate.—Cu asemenea micĭ neajunsurĭ însă, capitolul d-luĭ P. de J. să va ceti cu mult folos, maĭ ales

ca unul ce este lucrat pe baza unor studiĭ serioase, precum sînt acele ale luĭ Mussafia, G. Paris, P. Meyer, etc.

La încă maĭ puţine observaţiĭ dă loc capitolul II, al d-luĭ L. Gautier, un fruntaş în filologia franţuzască. Capitolul acesta este, într-adevăr, plin de fapte şi de observaţiĭ interesante, cu toate că şi d-l G. nu vrea să uite cu totul retorica —(probă, între altele, pag. 101, unde sînt întrebuinţate 20 de rîndurĭ, pentru a ni să spune acest singur lucru: anume că cruciatele aŭ început în viacul al XI-lea! apoĭ diferitele aprecierĭ estetice orĭ de alt soiŭ). —La pag. 54 găsim o citaţie din *Iornandes* (sic) şi ne mirăm că un cunoscător adînc în lucrurile viaculuĭ de mijloc, cum este d-l L. G. persistă a scrie greşit numele istoriculuĭ Goţilor (v., de ex., Teuffel, *Geschichte der römischen Litteratur*, a 5-a ed. Leipzig, 1890, pag. 1256). G. este cunoscut ca admirator înfocat al epopeeĭ vechĭ franţuzeştĭ, şi de aceia nu trebuie să mire afirmărĭ ca „*invention géniale*“ „*scène incomparable*“, „la geste *immortelle* des Lorrains“ (pag. 89, 100). Tot de un asemenea entuziasm admirator condus, pentru a proba că strofele consecutive identice nu-s nicĭ înoirĭ nicĭ variante, jură „pe emoţia pe care o simte la cetirea acestor cuplete“ (!!).— Că paradisul truverilor francejĭ este „de o mie de orĭ maĭ frumos decît Olimpul grecesc“, cum susţine G. (pag. 137) este încă de discutat; dar că descripţiile homerice despre lumea cea-laltă sînt vagĭ, iar acele ale truverilor sînt precize şi superioare—la aceasta nu ne putem hotărî cu nicĭ un preţ. — O greşală, pe care G. o împărtăşeşte cu Petit de Julleville este deplorabilul obiceiŭ al citaţiilor neprecize (*cutare spune, un altul zice undeva*, v., de ex., pag. 25, 44, 45, 52, 54, 55, 61, 63, 110, 122, 133), obiceiŭ care hotăritor ar trebui părăsit pentru totdeauna pe sama conferinţelor populare şi al jurnalelor cotidiane.

In ce privește înțelesul cuvîntuluĭ *literatura* în această nouă istorie a literatureĭ franceze, el va fi, să pare restrîns—conform cu obiceiul propriŭ maĭ ales Francejilor —la scrierile cu un caracter oarecare estetic. De asemenea cărțile scrise de Franceji în latinește (decĭ maĭ toată filozofia viacului de mijloc) vor fi excluse. Aceasta spre marea părere de răŭ a celor care înțeleg, prin istorie a literaturiĭ, rezumatul întregeĭ actîvitățĭ intelectuale *exprimate înscris* a unuĭ popor—maĭ ales cînd vor vedea că tocmaĭ în prefața cărțeĭ d-l G. Paris spune (pag. 0) că „scolastica este o creație proprie franțuzască“. De aceia trebuie poate considerată ca superioară, din acest punct de vedere, procedarea bătrînilor benedictiunĭ de la St. Maur, care în Istoria lor aŭ cuprins *tot ce s-a scris* în cuprinsul Galieĭ și s-aŭ ferit astfeliŭ de a îmbucăți, prin nesfîrșite subdiviziĭ și clasificărĭ, cunoștințile omeneștĭ, cele atît de fragmentare prin ele înșele.

Cine va vroi acum să-șĭ deie socoteală de importanța și folosul, de altfeliŭ necontestabile, ale publicațieĭ despre care dăm samă, să o compare cu cîteva din celelalte așa numite *istoriĭ* ale literatureĭ franceze. In adevăr, istoria literaturiĭ, maĭ mult de orĭ-care alta, a fost în Franța victima retoriceĭ și a frazeologieĭ goale; ia este aceia care a servit de atîtea orĭ ca pretext pentru dezvoltarea de locurĭ comune învațate pe de rost în școală, locurĭ comune care de multe orĭ aŭ mascat în ochiĭ naivilor, neștiința saŭ nepriceperea și de care nicĭ pînă astăzĭ nu-ĭ complect mîntuită educația franțuzască [2]. Această împrejurare, unită cu un dispreț. pe care nu știm cum să-l caracterizăm

2). Asupra roluluĭ retoriceĭ în învățămîntul francez v. F. Lot, *L'enseignement supérieur en France*, Paris 1892 (pag. 28, 119, de pildă; cartea trebue însă cetită toată, ca model de critică sinceră și serioasă) Cf. G. Paris, *Le haut enseignement historique et philologique en France*, Paris. 1894 și N. Iorga, în *Arhiva societățiĭ științifice și literare*, IV, 195 sqq.

—care și el pare a nu fi dispărut cu totul încă (Cf. *Kritischer Iahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, I. Iahrgang, München și Leipzig, 1892—95, pag. 205 și 221—222)—explică în de ajuns acele producții absolut fără valoare, în care, sub pretext de multă critică estetică, orĭ de alt soiŭ, nu să spun decît nimicurĭ, orĭ să repetă aceleașĭ greșelĭ și ideĭ ruginite.

Și totușĭ unele dîn ele aŭ fost gratificate cu diferite premiĭ și încoronărĭ, iar altele aŭ trecut peste 20 de edițiĭ; astăzĭ însă credem că— abstracție făcînd de unele țărĭ răsăritene— puținĭ să maĭ găsesc care să le eie la serios.

Din fericire însă, față cu scrierĭ de felul acesta, studiile de adevărată valoare aŭ fost departe de a lipsi, maĭ ales de vr-o două deceniĭ încoace, și victoria este de sigur a acestora, cu toate că ele cu greŭ încă își fac drum spre cunoștința chiar a unora dintre aceĭ, care ar trebui să să rușineze că le ignorează. Noua istorie a literatureĭ și limbiĭ franceze va avea între altele calitatea de a face mult maĭ cunoscute asemenea studiĭ serioase, pe care ia cea dintăĭ, într-un cadru maĭ vast, a hotărît să le utilizeze conștiincios și cu pricepere. Aceasta e poate cea maĭ bună recomendație ce i să poate aduce, și importanța uneĭ asemenea lucrărĭ va scuza, credem, față de cetitor, lungimea acesteĭ dărĭ de samă, prin care n-am vroit decît să atragem atenția asupra înaugurăriĭ sale.

Iașĭ, April 1896. **Z.**

Lois psychologiques de l'évolution des peuples *par Gustave* **le Bon**, *2 me edition, Paris 1895 Felix Alcan în 16 de 183 pag.*

(Această dare de samă a apărut în limba franceză în *Revue critique din Paris* No. 22 din 1 Iunie 1856; o dăm aicĭ în traducere romînă)

Chestiunea importanțeĭ raseĭ în dezvoltarea omenireĭ a fost mult dezbătută în ultimile timpurĭ. Dăcă uniĭ autorĭ precum d-l Lacombe, d-l Mougeolle, să silesc a tăgădui evidența, contestînd înrîurirea raseĭ asupra dezvoltăriĭ popoarelor, d-l Gustave le Bon face să atîrne în totul această dezvoltare de elementul raseĭ. Micul săŭ volum să indeltnicește aproape exluziv cu această foarte insemnată întrebare.

După d-l le Bon „Caracterile morale și intelectuale ale unuĭ popor reprezintă tot trecutul săŭ, moștenirea tuturor străbunilor săĭ. Morțiĭ aŭ creat, viac cu viac, ideile noastre simțimintele noastre și prin urmare toate mobilile purtăreĭ noastre. Inpreunarea de ideĭ, de simțiminte pe care toțĭ indiviziĭ uneĭ aceleiașĭ țărĭ o aduc cînd să nasc, alcătuește sufletul raseĭ“. Autorul adauge, pentru așĭ lămurĭ maĭ bine gîndirea, că „constituția mintală a unuĭ popor nu cere, ca creațiunea uneĭ speciĭ animale, acele vrîste geologice, a căror durată nesfîrșită întrece toate calculele noastre. Ia cere totușĭ un timp destul de lung. Pentru a crea un popor ca cel Francez, și aceasta încă într-un grad destul de slab, aŭ trebuit maĭ mult de 10 viacurĭ“ (p. 9, 12, 13). In aceste locurĭ și în multe al-

tele, autorul atribue formarea raseĭ saŭ a caracteruluĭ (terminĭ ce sînt intrebuinţaţĭ fără alegere, unul pentru altul, de d-l le Bon), „constituţieĭ mintale a popoarelor, influenţeĭ imprejurărilor, evenimentelor, decĭ istoria grupurilor omeneştĭ şi cu toate aceste d-l le Bon scrie cartea sa tocmaĭ pentru a dovedi contrarul. El revine în maĭ multe rîndurĭ asupra ideeĭ sale favorite că „evoluţia derivă din caracterele morale şi intelectuale ale raselor; că sufletul raselor ocîrmueşte în realitate toată evoluţia unuĭ popor; că toată viaţa luĭ decurge din constituirea luĭ mintală, tot atît de nestrămutată ca şi caracterile sale anatomice; că acest caracter este stînca neschimbătoare pe care valul trebue să o bată zi cu zi, in timp de viacurĭ. inainte de a ajunge a-i rotunzĭ macar conturnurile; este echivalentul elementuluĭ nereductibil al specieĭ: aripioara peşteluĭ, pliscul passereĭ, dintele carnivoruluĭ“ (p. 3, 5, 12, 30). Dar dacă domnul le Bon susţine pe de o parte că evoluţia, adecă istoria, este productul caracteruluĭ şi pe de altă parte că acesta este productul morţilor, al generaţiilor anterioare, decĭ al istorieĭ, nouă ni să pare că ambele ideĭ nu pot sta împreună, întru cît conţin susţinerĭ contrazicătoare.

Această contrazicere nu-şĭ are temeiul într-o nebăgare de samă a d-luĭ le Bon. Ia trebuia să fie adusă, în chip fatal, prin amestecul pe care autorul îl face între două noţiunĭ cu totul deosebite, dar pe care limba obicinuită le insamnă prin unul şi acelaşĭ termen, acel de *caracter*. El confundă caracterul, saŭ maĭ bine zic, *fondul* raseĭ, constituit prin insuşirele anatomice, fiziologice şi psihologice ale indivizilor care compun deosebitele grupe omeneştĭ, cu *caracterul istoric* al popoarelor, născut din reacţiunea trezită prin evenimente în fondul organic primitiv. Pe cînd cel dintăĭ, fondul raseĭ, este într-adevăr

nereductibil și nu să schimbă de cît sub lucrarea unor cauze și ele organice, caracterul istoric să formează în cursul vremurilor și anume în niște răstimpurĭ care nu aŭ de loc nevoe de a ajunge imensitatea vrîstelor geologice. Cea întăĭ aruncătură de ochĭ asupra popoarelor ne arată ușor aceste două elemente deosebite, a cărora conbinare constitue ceia ce iarăși să numește caracterul unuĭ popor. Astfeliŭ la Evreĭ, fineța spirituluĭ este o insușire naturală organică, atîrnătoare de constituirea crieruluĭ lor, pe cînd predispunerea lor actuală pentru afacerile bănești, lea fost impusă prin condițiile în care eĭ aŭ trăit maĭ pînă la pragul epoceĭ noastre. Dacă Englejiĭ posedă singele rece și seriozitatea ca insușirĭ fireștĭ, indreptarea practică a spirituluĭ lor, care constitue caracterul lor principal ca popor, este datorită aplicăreĭ vieţeĭ lor la negoţ; dar aceastǎ aplicare nu este maĭ veche de 600 de anĭ. Caracterul poporuluĭ francez era fără îndoială cu totul altul pe vremele cruciatelor de cum este astăzĭ. Și cu toate aceste fondul raseĭ galice, spiritul săŭ vesel, mușcător, satiric, gîndirea sa limpede și preciză, aŭ remas aceleașĭ în toate timpurile istorieĭ sale.

D-l le Bon confundînd fără alegere aceste două elemente, cu totul deosebite, ale const tuţieĭ mintale a unuĭ popor și însemnînd prin acelașĭ termin cînd pe unul cînd pe celălalt, cînd însușĭ rezultatul conbinăreĭ lor, nu putea face altfeliŭ de cît să să contrazică în tot decursul scriereĭ sale. Iată pentru ce, bunăoară, el susţine pe de o parte că „cruciarea este singurul mijloc fără greș ce posedăm pentru a transforma, într-un chip fundamental, caracterul unuĭ popor, ereditatea fiind singură destul de puternică pentru a lupta contra eredităţeĭ. Cruciarea este elementul fundamental în formarea raseĭ“ (p. 46). Acest loc să raportează invederat la fondul organic al raselor. De

altă parte vedem pe d-l le Bon amestecînd rasele omeneștĭ cu clasele dezvoltate la popor prin istoria lor. După ce a căutat să stabilească că o prăpastie mintală desparte rasele între ele, în rase primitive, inferioare, mijlociĭ și superioare, împărțire care să rapoartă inviderat la fondul organic omenesc, d-l le Bon inchee „că nu este nevoe de a merge la adevărațiĭ sălbatecĭ pentru a găsi *rasele inferioare și primitive*, întru cît straturile cele maĭ joase ale societățiĭ europene sînt omoloage cu ființele primitive“ (p. 26). Straturile de jos ale poporuluĭ Francez saŭ Englez constitue decĭ după d-l le Bon rase primitive. Dar intre aceste straturĭ și straturile superioare nu există nicĭ o prăpastie mintală, întru cît cele din urmă recrutează adese orĭ în rîndurile celor dintăĭ spiritele lor cele maĭ de samă.

Rasele sînt într-adevăr nereductibile ca și aripioara peșteluĭ, pliscul potereĭ saŭ dintele carnivoruluĭ; dar ele nu sînt nicĭ de cum producte istorice, sînt niște formațiunĭ organice, create tocmaĭ în timpul epocelor geologice, prin lucrarea atot puternică a mediuluĭ exterior asupra avegauismuluĭ omenesc. Caracterul istoric al popoarelor este din protivă, un product al reacțiuneĭ evenimentelor asupra fonduluĭ animal organic. Acest caracter să schimbă adeseorĭ în decursul timpuluĭ.

Să cercetăm acum rolul pe care d-l le Bon îl atribue raseĭ, caracteruluĭ, conștituțieĭ mintale, astfeliŭ precum domnia-sa le înțelege.

Autorul admite un principiŭ, după noĭ cu totul greșit, că „influența *caracteruluĭ* este a tot puternică în viața popoarelor pe cînd acea a *inteligențeĭ* este intradevăr foarte slabă“ (p. 30). D-l le Bon dă în acest loc terminuluĭ de caracter un al treilea ințeles care nu maĭ este nicĭ acel al fonduluĭ raseĭ nicĭ acel al caracteruluĭ istoric. Domnia-

sa îl descrie însuşi ca „alcătuirea în proporţiunĭ deosebite a diverselor elemente pe care psihologia le cuprinde astăzĭ de obiceiŭ sub numele de simţimente: stăruinţa, energia, puterea de a să stăpînĭ şi moralitatea, sinteză de simţimente destul de complexă“ (p. 28). Iată un inţeles cu totul altul alipit terminuluĭ de caracter, înţelesul moduluĭ. D-l le Bon ar fi trebuit să arăte în care accepţiune înţelege a întrebuinţa acest termin cu sensurĭ atît de deosebite; căcĭ nimic nu este maĭ protivnic spirituluĭ ştiinţific de cît lipsa de preciziune a noţiunilor şi a terminilor ce le însamnă. Conform cu această nouă nuanţă a terminuluĭ de caracter, căruia opune inteligenţa d-l le Bon tăgăduește aceste din urmă aproape orice acţiune asupra dezvoltăriĭ. Aşa el respinge înriurirea educaţiuneĭ asupra mersuluĭ evenimentelor (p. 29); acea a oamenilor marĭ care nu ar avea o acţiune trainică asupra societăţilor de cît atuncĭ cînd sintetizază toate sforţările uneĭ rase (p. 133); acea a religiunilor care, departe de a influenţa dezvoltarea, să prefac după sufletul popoarelor peste care ele să intind (p. 64). Tot aşa este cu artele (p. 77), cu aşăzămintele, cu limbile (p. 70). Toate aceste manifestărĭ ale vieţeĭ popoarelor, departe de a hotări istoria lor, nu fac altă ceva de cît a să pune în acord cu caracterul fundamental al poporuluĭ în sinul căruia ele să dezvoltă. Aicĭ caracterul este luat de d-l le Bon, fără îndoială într-un alt înţeles decît acel de caracter moral; el cugetă la caracterul istoric, saŭ maĭ curînd la acel organic al raseĭ.

Inţelege oricine că este aproape peste putinţă de a urmări ideia multiformă a d-luĭ le Bon asupra caracteruluĭ. Dar oricare ar fi el, putem să ne întrebăm, dacă evoluţia neamuluĭ omenesc atîrnă numaĭ de el, şi dacă inteligenţa nu are, asupra mersuluĭ evenimentelor, de cît o foarte slabă influenţă.

Noĭ credem că fondul raseĭ și prin urmare, pînă la un oarecare punct, și caracterul istoric, nu joacă alt rol în evoluție decît de a-ĭ condiționa mersul și de a hotărî tocmaĭ prin puterea inteligențeĭ cu care o rasă este înzestrată, inălțimea pînă unde evoluția să va putea rîdica. Rolul cel mare in dezvoltare, nu aparține și nu poate aparținea stînceĭ nemișcate d-luĭ le Bon, pentru temeiul cel foarte simplu că ceia ce este nemișcat nu poate evolua. Facultățile inăscute ale raseĭ, dispozițiunile dobîndite ale caracteruluĭ istoric nu pot juca decît un rol pasiv in mersul evoluționist. Acest din urmă este produsul putereĭ intelectuale, căcĭ omul nu evoluază decît prin minte. De aceia și în cîte contrazicerĭ nu este impins d-l le Bon prin eroarea sa fundamentală! Il vedem susținînd, bunăoară, că „una din principalele urmărĭ ale civilizațieĭ este de a diferenția rasele prin munca intelectuală, în fiecare zî maĭ însamnată, impusă de ia popoarelor ce aŭ ajuns la un înalt grad de cultură". Dar dacă *inteligența* nu joacă de cît un rol foarte slab in viața raselor, cum să poate ca *munca intelectuală* să le diferenteze? Și dacă inteligența nu este in viața popoarelor decît un neînsemnat element, dacă chiar după d-l le Bon, predomnirea elementuluĭ intelectual aduce adeseorĭ decăderea lor, cum poate el aproba cuvintele luĭ Saint-Simon că „dacă Franța ar pierde de o dată ceĭ cincĭ-zecĭ aĭ eĭ întăĭ savanțĭ, ceĭ cincĭ-zecĭ aĭ eĭ întăĭ artiștĭ ceĭ cincĭ-zecĭ aĭ eĭ întăĭ fabricanțĭ, ceĭ cincĭ-zecĭ aĭ eĭ întăĭ cultivatorĭ, națiunea ar deveni un corp fără suflet; ia ar fi descăpățînată". D-l le Bon incepe chiar scrierea luĭ prin analiza pustierilor pe care ideia egalitățiĭ le-a făcut-o pînă acum in societățile omeneștĭ și să teme ca aceste pustieri să nu-și urmeze calea și în viitor, căcĭ, zice, el „o idee adevarată saŭ falșă trebue să-șĭ facă

drumul. D-l le Bon recunoaşte decĭ şi ideilor adecă productelor inteligenţiĭ, un rol important in viaţa societăţilor, şi pare decĭ a revoca afirmarea sa prea de tot absolută ca influenţa inteligenţiĭ asupra vieţiĭ popoarelor ar fi foarte slabă. Dar d-l le Bon, pentru a inlătura această contrazicere, susţine aiurea că „ideile nu aŭ o acţiune reală asupra sufletuluĭ popoarelor decît atuncĭ cînd ele s-aŭ coborît in regiunea statornică şi neschimbată a simţimîntuluĭ, unde să elaborează motivele acţiunilor noastre. Ideile devin atuncĭ elemente ale caracteruluĭ nostru" (p. 125). Această afirmare a d-luĭ le Bon este lipsită de orice temeiŭ. Toate ideile cele marĭ care aŭ mişcat neamul omenesc aŭ impins pe acesta la acţiune, puţin timp după manifestarea lor intelectuală; că nu este nicĭ cum exact de a susţine că trebue maĭ multe generaţiĭ de oamenĭ pentru a face să triumfe ideile nouă şi că ele nu ar evolua decît foarte incet. Toate transformările istorice datorite ideilor mărturisesc acest lucru. Astfeliŭ creştinizmul era stăpîn pe multe conştiinţĭ chiar din viacul intăĭ după Isus Hristos; mahometanizmul inpinse pe Arabĭ la cucerirea lumeĭ incă sub ceĭ dintăĭ califĭ; doctrinele luĭ Wycliff, Huss, Luther, Calvin, Zwingli fură primite de diferitele popoare din vremea vieţeĭ intemeitorilor lor, revoluţia franceză urmă foarte de aproape înflorirea filozofieĭ critice a viaculuĭ al XVIII-lea şi aşa maĭ departe, toate ideile produseră efectele lor în viaţa societăţilor puţin timp după arătarea lor, in momentul cînd modul lor de acţiune era încă deplin conştiut şi tocmaĭ acest mod de acţiune le dădea maĭ mare putere. Este adevărat că atuncĭ cînd o ideie puternică a cuprins conştiinţa omenească, ia să intemeiază nicĭ într-un chip statornic şi că atuncĭ evoluţia eĭ să face foarte incet şi că astfeliŭ de ideĭ nu dispar une orĭ decît după

treceri de timp foarte îndelungate. Este chiar o clasă întreagă de idei care nu să mai șterg nici odată: acele întemeete pe adevăr. Dar dacă aceste idei evoluază încet, ele sînt din contra foarte harnice a pune stăpînire pe sufletul omenesc.

Pentru a da un ultim exemplu a puținei consistenți a ideilor d-lui le Bon, vom raporta o altă contrazicere a autorului care nici macar nu este cea de pe urmă. La p. 25 el susține că „însușirile intelectuale pot fi *ușor* modificate prin educație; iar acele ale caracterului *scapă mai cu totul* de acțiunea ei". La pagina 168 d-l le Bon cere cu toate aceste, ca mijloc de a regenera *caracterului* poporului francez, „*de a schimba mai întăi educațiunea lui latină* care despoae de orice inițiativă și de orice energie pe acei cărora ereditatea ar fi mai lasat încă asemenea insușiri".

Nu este deci numai caracterul singur și ideile stratificate care intră în a lui compoziție elementele determinătoare ale evoluției, ci din contra ideile ca product direct și nemijlocit al inteligenței. In ia și mai ales în facultatea ei de căpitenie, acea de a putea să-și insușească adevărul reșede principiul evoluțiunei și geneza istoriei. Caracterul, rasa poporului, tot atît pe cît și mijlocul unde ia să dezvoltă, nu fac decît a da mersului ei o oarecare indreptare și a-l colora intr-un chip anumit. A susținea contrarul, poate fi o ideie foarte originală, care însă nu are a face cu adevărul.

A. D. Xenopol

C. Lombroso, *L'antisémitisme et la science moderne 1894.*

In o broșură publicată anul trecut de cunoscutul profesor Lombroso, asupra *antisemitizmului și științele moderne*, găsim o scrisoare pe care autorul broșureĭ spune a o fi primit din Bucureștĭ, și în care corespondentul săŭ „născut și crescut în Romînia“, îl *asigură*, că după ce a făcut statistica tutulor antisemiților aprinșĭ a constatat că toțĭ aŭ maladiĭ sifilitice, și că ceĭ morțĭ aŭ murit paraliticĭ saŭ nebunĭ, în urmarea afecțiunilor sus numite.

Această scrisoare este iscălită, zice Lombroso, D. H. Focsanlance (sic). Lombroso însușĭ, califică scrisoarea aceasta de stranie, și ne spune că la prima vedere pare a fi opera unuĭ nebun, unuĭ fanatic, saŭ o păcălitură. In orĭce caz ne-dovedind cele spuse, scrisoarea nu poate avea nicĭ o valoră. S-ar putea, e drept, întreba pe Lombroso, pentru ce atuncĭ a publicat-o.

Această scrisoare a făcut oare-care sgomot, și la noĭ și în streinătate, unde să pare a să fi luat în serios de uniĭ, așa pretinșĭ învățațĭ. Să zice că un medic francez a făcut cercetărĭ ca să descopere pe autor, ca să discute cu el aceste constatărĭ științifice. Rezultatul fu că nu este nimene cu acest nume la noĭ. De aicĭ s-a dedus, că Lombroso ar fi publicat o scrisoare închipuită.

Din negăsirea în Rominia a nicĭ unuĭ doctor Focsanlance, nu cred că trebue să să conchidă, că nu a fost la noĭ nicĭ un nebun, care să fi putut scrie asemenea neroziĭ.

Credem că acest nume, așa cum e scris vine de la cetire greșit a iscăliturei, care trebue să fie Focșăneanu nume destul de întrebuințat de israeliții de la noĭ. Ceia ce ne face să credem aceasta, este faptul că în această scrisoare imprimată cu îngrijire, găsim încă greșelĭ în scrierea maĭ a tuturor numelor ce cuprinde scrisoarea. Probabil corectorul imprimerieĭ a cetit răŭ scrierea din scrisoare. Așa avem Stolter pentru Stocker, Luegel pentru Lueger, etc.

In aceiașĭ broșură, Lombroso, care s-a ocupat aiurea mult de pelagră, combate ideia acelor care aŭ susținut la noĭ că această boală răspîndită la țăraniĭ noștri ar fi o urmare a sifilizmuluĭ, de-oare-ce e bine dovedit că ia vine din cauza hraneĭ cu popușoiŭ stricat.

Ioan Bohl, *Le code de commerce roumain, trad. française Paris 1895.*

Codul nostru de comerciŭ, de la 1887, care a fost tradus în limba germană de d-l Boroschnay și în limba franceză, în 1889, de d-l Blumenthal, de loc din Iașĭ și acum avocat în Paris, a fost de curînd tradus din noŭ în limba franceză (Paris 1895), de d-l Ioan Bohl, avocat în Amsterdam. Insemnătatea acesteĭ lucrărĭ este că în dreptul fie-căruĭ articol, traducătorul indică articolele cuprinzînd dispozițiunĭ analoage din legislațiele franceză, belgiană, italiană, portugheză, neerlardeză, germană și spaniolă. Aceste indicațiunĭ pot fi de mare ajutor juriștilor noștri.

Traducerea este precedată de vr-o 34 pagine întitulate la *Résurrection d'un peuple* și urmată de un „studiu" de 100 pagine, întitulat la *Régénération d'une Société*, scrisă tot de d-l Bohl. In cea dintăiŭ vorbește despre începutul domnieĭ Regeluĭ pe atuncĭ Principele, Carol I, „care a știut să învingă toate greutățile ce a întinpinat mulțămită înalteĭ sale înțelepciunĭ", și pe urmă exprimă în cîte-va pagine, ceia ce d-sa crede a fi punctele de căpitenie a istorieĭ noastre. Totul e scris cu căldură și iubire pentru țară, și de-abea pe icĭ pe colea găsim cîte-va aratărĭ maĭ curioase, precum în 1866 „Cuza era capul mișcăreĭ separatiste". Tratatul de la 1812, inapoește Rusieĭ Basarabia și o parte din Moldova" și altele cîte-va. Să înțelege că și rezumatul istoric lasă poate de dorit.

La sfîrșit arată lucrările de drept comercial existînd la noĭ, lăudînd scrierea d-luĭ Meniu, care a căpătat premiul Hagi-Vasile la Academie.

In studiul de la urmă, Le *Régénération d'une Société*, d-l Bohl, face o expunere teoretică a principielor ce ar trebui să călăuzască pe aceĭ ce sînt în capul națiunilor, și între altele combate viŭ sistemul scoaleĭ penale italiane, numita scoală antropologică. De Romînia vorbește puțin. Din cele ce spune despre țara noastră, e locul să ne întrebăm dacă iubirea prea mare nu are și ia neajunsurile eĭ? și nu este oare a trece ceva peste măsură, cînd ne spune „le *Dreptul Comercial*, de M. Maniu, a fixé l'attention sur son pays et provoqué le désir chey les étrangers de faire la connaissance des jurisconsultes roumains; *ils se sont mis a étudier la langue roumaine*, afin d'examiner à fond le *Dreptul Comercial* . . . . Cet examen fit ressortir des qualités qui font honneur au pays qui produit des savants de cette enverjure". Nimenea nu prețuește maĭ mult decît noĭ însemnatul studiŭ al d-luĭ Maniu, dar neindoelnic și d-sa a trebuit să fie genat văzindu-să aratat printre *les premiers savants de toas les pays*". E exagerat asemenea a spune că *Constantin Brailoi*, care a reimprimat Codul Caragea, și cu *Scarlat Phereckidès* „ont laissé des traces immortelles dans le doit roumain" saŭ cînd califica „les admirables et fines réponses" ce face d-l Skina, președintele Curțiĭ de Casație, la cuvîntările de deschidere a anuluĭ judeciar, „des bijoux littéraires" avînd „la simplicité de Montaigne, contenant un monde d'idées et d'observations", așa că amintesc și „la façon de Montesquieu".

D-l Bohl, are cunoștință de literatura noastră saŭ maĭ degrabă de numele poeților noștri deoarece ne vorbește despre „poesiilele populare a luĭ Rosette" și de

frumusețile lirice a d-luĭ Șerbănescu“ pe care îl pune pe acelașĭ rînd cu Eminescu.

In traducerea d-sale a înlocuit unele expresiunĭ ce i s-a părut nepotrivite, cu altele ce a socotit maĭ nimerite, prin studiul lor s-ar găsi elementele trebuitoare uneĭ viitoare îndreptărĭ a codiceluĭ.

Isprăvind, menționăm că d-l Bohl, anunță viitoarea aparițiune a unuĭ studiŭ asupra „Dreptuluĭ Comercial în Romînia“. Pe lista operilor sale complecte găsim și una cu titlul *Deux fois reine*, *L'oeuvre poétique et philosophique de Carmen Sylva*, publicate la Paris. C. M.

DOCUMENTE.

Din arhivele franceze.

I.

Ipsilante au ministre des aff. étrangeres de France.

Bucharest $^{15}/_{27}$ Aout 1806.

Monseigneur,

Je reçois la lettre que votre Altesse m'a fait l'honneur de m'écrire la 29 floréal an XI par M. Parant. Les circonstances ayant alors éloigné cet officier de Bucharest, il a attendu le moment de revenir pour me la remettre, et pour qu'elle pût remplir son objet.

M. Parant était déjà connu ici de la manière la plus favorable. Sa conduite à Jassy a mérité la confiance de Mr. le Prince de Moldavie et l'estime générale de tous les Moldaves. Je me félicite beaucoup que votre Altesse ait fait le choix de sa personne, pour le placer auprès de moi. Je la supplie d'être bien persuadée que l'harmonie qui règnera certainement entre M. Parant et moi sera le garant du zèle avec lequel nous concourrons l'un et l'autre à remplir les vues de S. M. Impériale.

Le géneral Sébastiani [1]), et Mr. Reinhard [2]) ont dû vous informer, Monseigneur dans quels principes et dans quels sentiments, ils m'ont trouvé. Que Votre Altesse veuille bien s'assurer qui'l me sera toujours glorieux de contribuer autant qu'il est en moi à tout ce qui peut resserer de plus en plus les liens de l'intime amitié, et de la plus parfaite union entre les deux Empires, et que ce

---

1) Ambasador francez la Constantinopol.
2) Vice Consul la Iași.

sera toujours le plus beau moment de ma vie, que celui ou je pourrai m'acquitter d'un trop juste tribut d'admiration pour la personne de Votre Altesse.

J'ai l'honneur d'être avec la plus haute Considération.

Monseigneur,

De Votre Altesse
le très humble et très obéissant serviteur

Constantin Ipsilante.

II.

Le ministre des affaires étrangères de France à Mr. Parant Vice-Consul à Bucharest.

Paris, le 5 Sept. 1806.

Par votre dépêche du 13 Juillet dernier, monsieur, vous me rendez compte de la démarche que Vous avez faite auprès de l'hospodar de Moldavie, pour obtenir de lui le dédomagement des pertes que vous avez subies dans cette même rèsidence, au commencement de la dernière guerre.

Cette démarche, monsieur, me paraît inconsidérée et répréhensible. Les indemnités réservées aux agents et négociants qui ont éprouvé des pertes par l'effet de la guerre avec la Turquie ont été stipulés dans le traité de paix conclu avec cette puissance. L'exécution de ce traité ne peut être reclamée qu'auprès de la Porte Ottomane et par l'ambassadeur de S. M. En exerçant une répétition partielle auprès d'un prince tributaire, vous avez agi irrégulièrement et vous êtes exposé à contrarier les vues du gouvernement français. Je vois aussi, monsieur, par cette même lettre, qu'après avoir refusé du Prince Morouzi une somme d'argent qu'il vous aurait fait offrir par un de ses ministres, vous avez cru pouvoir accepter de lui, en présent, une bague en diamants pour vous et un bijou en or pour M. votre frère.

Tout en rendant justice à la pureté de vos intentions, je ne puis, monsieur, approuver votre conduite dans cette circonstance. Un agent de S. M. ne peut, sans blesser la convenance et sans compromettre le caractère don il est revêtu, accepter aucun présent d'un

prince, qui ne peut-être considéré que comme le gouverneur d'uns province.

Vous devezdonc, monsieur, restituer a l'hospodar de Moldavie les objets que vous avez reçus, et vous abstenir désormais, avec le plus grand soin, de tout ce qui pourrait altérer la considération personelle dont vous avoz joui et l'indépendance qu'il est nécessaire que vous conserviez toujours dans vos relations avec les commandants des provinces auprès desquelles vous serez appelé á résider.

III.

Mémoire de la part du Divan de la Principauté de la Valachie à monsieur le Commissaire Consul de Sa Majesté l'Empereur des Français, Roi d'Italie.

Bucharest, le 17 Sept. 1806.

Les sousignés caïmacans et boyards constituant de Divan de la principauté de la Valachie, ont l'honneur de confier leurs justes inquiétudes à M. le Commissaire-Consul de Sa Majesté l'Empereur des Français, Roi di'Italie, par rapport aux circonstances regardant l'imprévue invasion des troupes de Vidin dans le Banat de Craïova, ne connaissant aucunn raison de mécontentement qui peut occasionner et inciter le Pacha à de pareilles hostilités contre la Valachie. Les soussignés croyent de leur intérêt essentiel d'avoir en cette malheureuse occasion recours à la France, aliée constante et naturelle de la Sublime Porte, c'est-à-dire à la mission que cette grande puisance amie a dans cette résidence; en conséquence les soussignés s'empressent bien de solliciter M. le Commissaire-Consul de S. Majesté l'Empereur des Français, Roi d'Italie, de faire de suite auprès du Pacha de Vidin des démarches telles qu'il jugerait à propos, pour arrêter les violences et les vexations exercées déjà depuis plusieurs jours dans le Banat de Craïova. Ils insistent partant sur l'urgence de la promptitude vu les allarmes générales et ils prient instamment M. le Commissaire-Consul de ne pas perdre un moment.

Le soussigné de la part des caïmacans et boyards du Divan de la principautè de la Valachie a l'honneur d'être avec une parfaite considération. (Signé en ìdiome du pays), Constantin Ghika, grand Logothète.

IV.

Résumé dune réponse verbale faite par le Comissaire-Consul de France Parant à M. M. les caïmacans et boyards de Valachie.

30 Septembre 1806.

Messieurs les Caïmacans et M. M. les Boyards,

Je viens répondre en personne aux démarches que vous avez bien voulu faire auprés de moi, en députation et par écrit, au plutôt. D'aprés vos instances et comme vous le savez, ayant répondu á ces démarches, par le fait, avant de pouvoir l'effectuer par des paroles, je viens essentiellement pour vous remercier du témoignage de confiance que vous m'avez donné. Oui, Messieurs, je vous rends grâces de ce que vous avez songé à moi dans vos alliances (?), de ce que, dans vos peines, vous m'avez fait l'honneur, vous m'avez rendu la justice, de compter sur mon dévouement. Je vous en ai d'autant plus de reconnaissance, que j'avais peut-être besoin de vous réitérer, de vous prouver, que si jusqu'á présent vous ne m'avez point vu m'immiscer de moi même dans vos embarras, ce n'est nullement par indifférence, mais par discrètion. Aujourd'hui que vous m'avez fait un appel, je suis tout à vous; comme homme public, je vous offre mon faible crédit, comme homme privé et habitant de la même ville, je mets à votre disposition tous les services de ma personne.

Ni le temps, ni vos instances ne m'ont permis de faire autoriser le peu de bien que j'ai déjà fait, ou que je pourrai avoir le bonheur de faire pour vous; mais j'ose assez compter pur l'indulgence éclairée de mes supérieurs sur la magnanimité du gouvernement auquel j'ai l'honneur d'appartenir, pour espérer d'avance que leur approbation sanctionnera volontiers tous les actes de dévouement personnel et les bons offices de ma place, dont je crois en cette circonstance difficile, vous devoir l'hommage.

De moi, je vous demande la permission, de passer à vous, messieurs, et si vous croyez que meŝ faibles éloges puissent se placer parmi ceux que vous avez déjà justement reçus de votre souverain, et que vous méritez encore, que vous receverz sans doute de votre Prince à son arrivée, je vous prie de les agréer. Votre situ ation a été critique et embarrassante; votre conduite a été sa

ge et mesurée. Un peu plus de calme cependant et d'ensemble dans les esprits, un peu moins d'attention, de crédit à d'insidisuses insinuatious, et rien n'aurait manqué, selon moi, aux félicitations, qui vous sont dues; mais dans vos inquiétudes même, je vous vois encore, quelque mérite, car je les prends pour la preuve de votre sollicitude.

Les dernières mesures militaires que vous avez prises peuvent encore avoir quelque chose de bon; mais comme mesures de police seulement; et sous ce rapport, il eut peut-être été plus convenable, que les artisans, les artisans étrangers surtout, s'en fussent moins mêlés. Quelques protégés francais, à l'exemple des autres, avaient cru devoir aussi s'armer et se créer soldats; je les ai de suite fait rentrer dans leur état et leurs occupations naturelles.

En un mot, messieurs, je crains que les craintes ont été baucoup plus grandes que le danger; qu'une affaire d'argent est devenu inutilement une affaire de terreur. Prenez y garde. Il y a des alarmistes de tout genre, dont il faut se défier. Remarquez seulement d'où viennent les mauvaises nouvelles, et vous les verrez presque toujours propagées par ceux qui sont intéressés aux désordres. Les uns peuvent les vouloir pour en faire leur profit; d'autres peut-être pour s'en faire un indigne mérite.

Plus de calme donc, et nous aurons plus de sureté. Trop de défiance pourrait faire naitre le danger, la confiance dens les événements suffit souvent pour nous les rendre favorables. Et puis enfin une ville si grande que Bucharest doit elle aussi aisément s'épouvanter? Ne sait-on pas qu'une population si nombreuse, a par sa masse seule, une force de résistance qu'un petit nombre de troupes, sans tactique encore, ne saurait venir impunément attaquer? Or aucun calcul raisonnable a-t-il donné seulement la probabilité que des forces suffisantes pouvaient étre en ce moment envoyées positivement jusqu-ici? Quant à moi, tout en louant les mesures de précaution qui peuvent se concilier avec la sagesse, je n'ai pu, je ne saurais partager tant d'allarme; je vous engage donc, je vous conjure tous, de la modérer dans les autres comme en vous mêmes. C'est le premier, le seul objet sérieux peut-être dont vous ayez en ce moment à vous occuper.

Enfin, si ce que je suis loin de croire, l'esprit de terreur venait à prévaloir, je vous l'annonce à l'avance, Messieurs, qu'on ne verrait

point l'aigle français reculer devant des fantômes, qu'il resterait ici pour dernière égide de confiance, et j'ose croire de surêté. Mais non, nous demeurons tous raisonnablement dans nos foyers, nous y jouirons ensemble de l'honorable tranquillité que nous nous serons faite, et au besoin nons seivirions les uns aux autres de sauvegarde.

V.

Le Ministre des affaires étrangères de France au Prince de Moldavie Callimaki.

Le 7 Novembre 1806.

Très illustre, très excellent et Magnique Seigneur, j'ai mis sous les yeux de Sa M-té l'Empereur et Roi la lettre ou vous me faites l'honneur de m'exprimer vos dispositions. S. M. qui a vu avec plaisir votre avénement à la principauté de Moldavie, compte sur la sincérité de vos sentiments d'amitié envers la France et de dévouement à votre auguste souverain. Placé sur les frontiéres de l'Empire ottoman, vous êtes au poste d'honneur et de confiance. La défense de la ligne du Dniester vous appartient et votre Altesse ne perdra pas de vue que la Moldavie couvre les autres possesions de la Porte ottomane.

L'Empereur a les yeux ouverts sur votre position; il remarquera tous vos services. Son armée qui entre en Pologne, à la suite des plus éclatant succès, se rapproche ainsi des frontières ottomanes, pour mieux les défendre et pour augmenter la force de cet Empire. L'intention de sa Majesté est de vous accorder sa haute protection, et c'est par cette fidélité, dont vous avez donné tant de preuves à votre maître, que vous conserverez des titres à la bienveillance de Sa Majesté l'Empereur et Roi. Sur ce je prie Dieu, etc.

Le Ministre de la Majesté
l'Empereur et Roi.

VI.

Idem à S. A. le Prince Alexandre Soutzo, Prince de Valachie.

Berlin le 7 Novembre 1806.

Très illustre, très excellent, et magnifique Seigneur. Votre Altesse, en adressant une lettre à Sa Majesté l'mpereur et Roi, m'a fait l'honneur de me faire également part de son attachement au

système d'amitié, qui unit heuresement les deux Empires, Je m'empresse de lui adresser la réponse de Sa Majesté et d'y joindre mes propres voeux pour son bonheur et pour celui de la principauté, qui lui est confiée. Tous les amis de la Porte ottomane ont vu avec plaisir le gouvernement de la Valachie remis à des mains aussi habiles et aussi fidèles. Le sort de cette province avait toujours fixé l'attention de S. M. l'Empereur et Roi ; elle y prend aujourd'hui un intérêt encore plus spécial. La Valachie est voisine de la Pologne, où son armée vient d'entrer, et Sa Majesté veut faire servir l'heureuse position où l'ont mis ses victoires, à protéger les deux principautés et affermir par leur sureté, l'indépendance de l'Empire ottoman.

Recevez, Prince, mes plus sincères félicitations sur votre avènement à la principauté, et que Dieu veuille très haut, très excellent, et magnifique Seigneur, augmenter votre prospèrité avec fin très heureuse.

Le Ministre de Sa Majesté l'Empereur et Roi.

VII.

Alexandre Soutzo à un agent français.

Roustschouk 1 Mars 1807.

Monsieur,

J'ai appris il y a quelques jours indirectement votre arrivée à Vidin; aujourd'hui, Mr Lamare [3]) me l'a confirmée, et il m'a aussi instruit de l'objet de votre mission ; j'ai donné par conséquent mes ordres à mon caïmacam de Craïova, le spatari Sutzo, ainsi qu'à mes agents auprés les commandants des places de se prêter avec promptitude à tout ce que vous pouviez exiger d'eux. Vous pourrez donc, monsieur, vous adresser à eux, en tout temps, et avec toute la confiance. Ils rempliront exactement vos intentions. Comme les courriers français passent maintenant par Vidin, je vous prie, monsieur, de ne donner par le canal de mon agent, qui se trouve dans cette place, toutes les nouvelles intéressantes, que vous recevrez, où du quartier général de sa Majesté l'Empereur des Français, et Roi d'Italie, où de ses autres corps d'armée. Le con-

3) Vice-Consul francez la București.

cert des mouvements des armées françaises avec ceux de l'armée de la Hautesse, le Grand Seigneur, mon très gracieux souverain, est indispensable. C'est de ce concert que dépend le succés de leurs armes. Ayez donc la bonté de donner à mon agent toutes les nouvelles informations, que vous recevrez directement, ou indirectement; il me les fera parvenir sans délai. Quant à moi j'aurai soin de vous informer de tout ce qui peut avoir rapport au même but.

Sa gloire et la prospérité des armes de mon très gracieux souverain, le grand seigneur, et de son auguste allié l'Empereur Napoléon est le grand et l'unique objéct, vers lequel tendent tous mes efforts; je n'épargnerai rien pour donner des preuves évidentes de mon dévouement à leurs interêts.

Veuillez, Monsieur, être persuadé, que je suis avec la plus parfaite estime.

Votre tres affectionné
Alexandre de Sutzo.

P. S. Le 4 du courant je parts pour Sistof.

Note.

La *scrisoarea I* observăm că Ipsilanti de şi agent devotat al Ruşilor căuta să să pună bine şi cu Francejiĭ. Este ştiut că el nu izbuteşte ci este distituit de Poartă, după stăruinţele generaluluĭ Sebastiani, ambasadorul luĭ Napoleon la Poartă.

Ad. II. Atragem luarea aminte asupra modului cum erau consideraţĭ de Francejĭ principiĭ ţărilor romîne, *ca guvernoriĭ unor provinciĭ otomane.*

Ad. III. Turciĭ la declararea răsboiuluĭ învadează maĭ întăĭ, Oltenia, unde după obiceiul lor să apucasă de pradat, ceea ce motivează tînguirea divanuluĭ. Adresa divanuluĭ pare a fi scrisă în limba franceză de unul din boerĭ, însă nu de acel ce o subsemnasă, logofătul Ghica, care nicĭ nu ştia scrie franţuzeşte, de oare ce subsămna în româneşte.

Ad. IV. Consulul nu zice nimic în lungul său discurs decît fraze de retorică. Pericolul era şi real, căcĭ Ruşiĭ să apropiau. Cum să nu să fi speriat boeriĭ şi poporul ?

Ad. V. Scarlat Callimah fusese desemnat ca domn al Moldoveĭ din partea Porţeĭ după propunerea luĭ Moruzĭ. El nu ajunse încă a-şi lua în stăpînire scaunul, din cauza Ruşilor ce ocupă Moldova.

Ad. VI. Să știe cum a speriat această bucurie a Franției, pentru înlocuirea agenților rusești, Ipsilanti și Moruzi, cu oameni devotați Porței, Suțu și Calimah, cu împăcarea lui Napoleon și Alexandru la Tilsit!!

Ad. VII. Alexandru Suțu a fost domn cît-va timp în Muntenia, de la fuga lui Constantin Ipsilante, și anume de la Octomvrie 1806 până la Ianuarie 1807, cînd Bucureștii sînt ocupați de Ruși, Vezi doue acte din 11 Oct. 1806 și 25 Ianuarie 1807 în *Documentele privitoare la Istoria Romînilor*, suplement, III p. 48 și 596. Să vede însă că Suțu, văzînd înaintarea armatelor rusești, nu întrase în București și aștepta în Rusciuc mersul evenementelor; de aceea scrisoare lui către un agent francez ce sosise la Vidin, este datată din Rusciuc.

Rapoarte ale consulilor franceji din București și Iași din anii 1826—1827.

I.

A son Excellence, monseigneur, la Baron de Damas, Ministre sécrétaire d'Etat des affaires étrangères,

Jassy, la 10 Juillet 1826.

Monseigneur,

Les Plénipotentiaires[1]) Turcs sont arrivés à Borda, village situé à deux lieues de Jassy. Le gouvernement moldave ayant décidé de les recevoir avec le cérémonial observé à l'arrivée du nouvel Hospodar, vient d'envoyer à leur rencontre le Bey-zadé, les Boyards en fonctions, les Bechlis [4]), les Playaches ou Pandours (gardes à pied) tous les Albanais, et un grand nombre de voitures. Escortés ainsi, ils feront, vers les sept heures du soir, leur entrée dans cette villé, où ils resteront, à ce qu'il paraît, une dizaine de jours. Leur quarantaine à Skuléni sera, dit-on, de six jours.

La Poste va partir dans un instant; de sorte que je ne puis donner d'autres détails à votre Excellence.

Je suis etc.

Lagau.

---

1) Este vorba de delegații turci trimiși pentru conferința de la Akerman.

2) Sunt soldați turci inrolați in armată de domnii Principatelor.

II.

A son Excellence, Monseigneur le Baron de Damas, ministre secrétaire d'Etat aux affaires étrangères.

Jassy, le 28 Mai 1827.

Monseigneur,

Aussitôt la réception du Hatti-Chérif, le Prince l'a fait porter au couvent de Galata, situé à un quart de lieue, où les hospodars, à leurs arrivée de Constantinople, passaient un jour, avant de faire leur entrée à Jassy. Hier le Bey-zadé George, accompagné d'un cortège nombreux, a été l'y reprendre, et en présece de la plupart des Boyards, l'a remis au Prince, qui s'est empressé d'en faire faire la lecture par le Divan Effendissi. Celle-ci a produit une grande sensation, car ce Hatti-Chérif n'étant qu'une répétition de celui de 1802, avec l'addition du traité d'Ackerman, ne fait aucune mention d'une prochaineélection et ruine par conséquent, tous les projets formés par les Boyards, dans la conviction que la Porte leur accordait un nouveau chef. Cependant comme ils éprouvent quelque peine à substituer si vite, dans cette circonstance, la réalité aux rêves dont ils se berçaient, ils hésitent encore à rentrer dans leurs habitudes rampantes, vis-à-vis du hospodar, qui maintenant, un peu plus sûr du lendemain vient de tenter un abus de pouvoir en faveur de la Turquie. Il voulait forcer les propriétaires à se conformer à l'ancienne mode, pour la livraison de 30,000 moutons, demandés récemment par cette puissance: mais le consul de Russie ayant invoqué à cette occasion le dernier traité et même le Hatti-chérif, qui prescrivait de n'opérer ces livraisons que d'après les prix courans du pays, le Prince n'a pas osé persister dans cette mesure.

Mr de Lippa, agent d'autriche en moldavie, est parti, avant-hier pour Vienne. Il a laissé à sa place son chancelier M. de Lichmann.

Je suis avec le plus profond respect etc.

Lagau.

III.

À son Excellence M. le Ministre des affaires éstrangairs.

Bucharest, le 31 Mai 1827.

Monseigneur,

Le Hospodar de Valachie a enfin procédé ces jours derniers au renouvellement des Titulaires des principales dignités et charges de la Principauté, renouvellement qui d'aprés l'usage aurait pu avoir lieu dès le commencement de l'année.

La premiére dignité, celle de Grand *Bano* a été conférée à l'aîné de ses fils, Constantin Ghica, agé de 22 ans, dernièrement revenu de Constantinople. Ainsi ce jeune homme dépourvu de toute espèce d'instruction, d'éducation et d'expériance est maintenant président tant du Divan ordinaire que du Grand Divan de Valachie. Les Boyards de toutes classes qui ne peuvent dissimuler leur dépit de cette nomination, ont néanmoins mis plus que de l'empressement à aller baiser la main du nouveau promi. Ils disent qu'on m'avàit pas encore vu de Bey-zadé crée Bano. Ils prétendent encore qu'il n'existe pas dans l'histoire du pays d'exemple d'aucun Boyard nommé Bano avant l'àge de 45 ans.

La place de *Grand Camarache*, qui depuis enoiron deux ans était occupée par un Grec du *Fanal*, a été conferée à un nonmé Nicolas *Ghika*, proche parent du hospodar. Cette place, quoique faiblement rétribuée en apparence (les appointements fixes n'étant que de 1500 piastres par mois) est cependant une des plus lucratives de la cour. Le grand camarache est le magistrats de tous ceux des marchands tant indigènes qu étrangers, qui vendent á la mesure *de longueur*. À son entrée en place tous ces marchands sont tenus de prendre de lui, moyennant rétribution de nouvelles mesures en fer, marquées á son poinçon. Le dernier camarache sortant a surpassè tous ses prédéccsseurs en impudence et en brigandage. Il s'était fait donner des sommes trés considérables par les différentes corporations et, avait en compensation délivré aux marchands des *piks* (aune ou mètre valaque) ayant trois doigts de moins que la mesure véritable. Le hospodar à qui cette escroquerie fut rapportée, en rit beaucoup, mais n'y porta aucun remède. Cependant ne voulant pas être dûpe lui même, il fait toujours ap-

porter dans sa chambre les marchandises achetées pour son compte, et les fait mesurer en sa présence avec le *pick* légal. Il ne veut pas pour lui, dit-il, du *pick* de son camarade.

La place *d'Aga* ou préfet de police, qui était du petit nombre de celles non remplies par des parens du hospodar, vient d'être conférée à un de ses neveux nommé Constantin Cornesco. L'aga, outre son autorité de police, est le magistret spécial des boulangers, des épiciers, des cabaretiers, et de tous ceux qui vendent au poids ou à la mesure de capacité. Tout son revenu qui est très considérable, consiste en présens obligés que lui font les marchands. Selon qu'ils sont plus ou moins généreux, l'aga restreint ou étend à leur égard la permission de vendre à faux poids et à fausse mesure. La nomination des nombreux agens et employés de police et des marchés, lui appartient; et un de ces gens vient á ma connaissance particulière de lui compter une somne de douzs milles piastres pour obtenir l'assurance de ne pouvoir êtré débouté de sa place pendant un an.

Quant aux autres places et fonctions de ce gouvernement, la nomenclature n'en serait d'aucun intérêt.

Elles sont toutes conférées aux plus proches parens du hospadar Grégoire Ghika, en sorte que cette famille est maintenant la réservoir exclusif dans lequel est versé tout le produit des sueurs et du sang du peuple Valaque.

Je suis avec un profond respect, Monseigneur, de votre Excellence le très humble et très obéissant serviteur.

Hugot.

IV.

À son Excellence, Monseigneur le Baron de Damas, ministre sécrétaire d'Etat des affaires ètrangnères.

Jassy, le 24 Mai 1827.

Monseigneur,

J'apprends à l'instant même que le Hatti-Cherif, si impatiement attendu vient d'arriver. On m'assure qu'il est conçu de

manière à faire évanouir les espérances de ceux qui désirent un nouveau Prince.

Je suis avec respect Monssigneur, de Votre Excellence, le trèes humble et très obéissant serviteur.

Lagau.

V.

À son Excellence Myr le Ministre des affaires étrangères.

Bucharest, le 17 Juni 1827.

Monseigneur,

La cour de Russie n'a pas perdu un seul instant pour faire usage du droit de protection et intervention dans le gouvernement et l'administration de ces deux principautés, que lui attribue la convention d'Ackerman. Dés le lendemain du jour de la promulgătion faite du *hatti-chérif* de la Porte, le consulat de Russie représenta au hospodar la grande inconvenance par lui commise en nommant son fils grand Bano, et en livrant ainnsi à un jeune homme dépourvu de toute éducation et expérience quelconque, la présidence du Divan suprême de la Valachie (Voir ma Lettre du 21 mai) Cet acte du hospodar avait été généralement considéré comme tellement révoltant, que le hospodar n'a pas pu hésiter un instant à faire droit à la représentation du consulat Russe. Il s'èst d'abord adressé successivement à trois des auciens Banos, et les a priés d'accepter la succesion de son fils à la place de Grand Bano en exercice, mais tous trois l'ont péremptoirement refusé. Il en restait un quatriéme, le Ban *Vacaresco*, mais c'était son plus grand ennemi, et celui qui avait présidé à la rédaction et à l'envoi à la Porte, à la fin de février dernier, d'une pétition et dénonciaction contre le hospodar Ghika. (V. ma lettre du 22 mars, Nro. 174). Le hospodar s'est trouvé réduit à la nécessité de le nommer grand Bano en execice, et il n'y a mis qu'une condition, qui était que Vacaresco lui en ferait humblement la demande, ce à quoi ce dernier a eu la bassesse de se prêter.

Le fils du hospodar conserve au reste pour toute sa vie le titre de Bano, ainsi que les honneurs, les émolumens, et prérogatives attuchés à cette dignité, l'usage étant que les titres une fois conférés sont indélébiles.

Depuis la promulgation du Hatti-Chérif ci dessus mentionné, aucun acte, aucun transaction, aucune opération du Gouvernement Valaque n'ont eu lieu sans la participation ou le consentement du consulat Russe, et l'hospodar paraît se prêter d'autant plus volontier à cet ordre de choses, qu'il suppose qu'il obtiendra par là oubli plein et entier des immenses richesses qu'il a su mettre à couvert pendant son administration arbitaire et spoliatrice de près de cinq années.

Le départ de M. Minciaki de Constantinople est fixé au 30 Juin présent mois; il est attendu ici pour le 15 Juillet prochain.

L'opinion généralement prévalente ici est que les événements actuels doivent amener un peu plutôt ou un peu plus tard, mais infailliblement l'occupation de ces deux provinces par les Russes ; on considère comme également certain, que si l'Autriche ne peut réussir à empêcher plus longtemps cette occupation, elle doit faire cause commune avec la Russie, en concourant de son côté à l'occupation militaire provisoire. *Tout ce qu'on apprend*, des mouvements et marches de troupes en Transylvanie, en Gallici et autour des monts Car pathes, semble devoir donner du poids à ces prévisions.

Je suis avec un profond respct monssigneur etc.

Hugot.

Comunicate de : *M. Demetrescu*

Note.

Ad. II. Hati-șeriful de care să vorbește în această scrisoare este acel dobîndit de Sturza contra boerilor cari uneltiau necontenit la răsturnare (Vezi *Istoria Romînilor* de Xenopol VI, p. 52.

Ad. III. și IV. Scrisorĭ interesante, căcĭ explică una din pricinile de nemulțămire a boerilor cu domnia luĭ Ghica, anume împănarea tuturor slujbelor de căpitenie cu rudeniele luĭ ; apoi prin amănunțimele ce le dă asupra jafurilor *legale*, cărora eraŭ obligațĭ să să supună cetățeniĭ.

NOTITĬ

D-l Lazăr Şăineanu, doctor în litere, laureat al Academieĭ romîne (pentru cartea sa *Basmele Romînilor)* şi profesor la şcoala normală superioară din Bucureştĭ, a intreprins editarea unuĭ *Dicţionar universal al limbeĭ romîneştĭ*, din care am primit pînă acuma o coală, specimen. Extragem, din prefaţa ce conţine această coală cîte-va locurĭ care ne pot lămuri asupra scopuluĭ publicaţiuneĭ d-lui Şăineanu:

„Opera prezentă îmbrăţişează limba naţională în toate manifestaţiunile vieţeĭ moderne: literatură, ştiinţe, arte, meseriĭ, industrie, comerţ... Ia este destinată a fi înainte de toate expresiunea uzuluĭ contemporan, „primul şi principalul obiect al unuĭ dicţionar".

Partea fundamentală a orĭ-căruĭ dicţionar naţional e tezaurul de vorbe populare, e suma elementelor neaoşe ale graiuluĭ. Dar alăturea de acest fond primordial, care constitue fizionomia specială a orĭ-căreĭ limbĭ, şi alăturea de stratul cuvintelor istorice, care formează caracteristica generală a epocelor trecute, există o întreagă idiomă suprapusă: terminologia literară, ştiinţifică, artistică, politică şi tecnică.

E adevărat că la noĭ acest vocabular de elemente culturale există abia de cîteva deceniĭ, dar el a pătruns atît de adînc în viaţa şi educaţiunea noastră, încît numaĭ mulţumită acesteĭ suprapunerĭ, limba romînă a putut deveni un organ demn de civilizaţiune. Numaĭ mulţumită acesteĭ inavuţirĭ, fraza romînească s-a putut degaja de po-

voara trecutuluĭ: liberă şi expansivă, ia şi-a luat avînt în regiunele cele maĭ înalte ale poezieĭ şi ale cugetăriĭ. Fraza modernă cu mlădierea şi mobilitatea eĭ infinită, comparată cu cea arhaică, greoae şi zăbavnică, ne dă oglinda cea maĭ fidelă a revoluţiuneĭ noastre sociale.

Această repede asimilaţiune probează, că importul de terminĭ din sferile diverse ale cugetăriĭ, şi activităţiĭ umane corespundea unor nevoĭ reale şi permanente; că acel import era rezultanta uneĭ transformărĭ radicale a societăţiĭ romîne sub raportul politic şi intelectual.

Cît priveşte vocabularul propriŭ-zis al limbeĭ romîne el a fost supus unuĭ proces de elaboraţiune de o indoită natură: un proces de *eliminaţiune* şi altul de *augmentaţiune*.

Dicţionarele existente conţin pe fie-care pagină o sumă de vorbe cu totul eşite din uz şi pe carĭ lexicografiĭ şi le-aŭ transmis uniĭ altora, fără să-şĭ maĭ fi dat osteneala de a le verifica. Cele maĭ multe dintr-însele n-aŭ fost nicĭ-odată întrebuinţate în limba literară, rămînînd provincializme izolate, iar altele aŭ fost înlocuite, în continua circulaţiune a limbeĭ, cu terminĭ în genere cunoscuţĭ.

Am căutat a descărca pădurea vocabularuluĭ rominesc de aceĭ arborĭ părăsiţĭ carĭ împiedecaŭ vederea-ĭ, de acel aglomerat de vorbe care n-aŭ figurat niciodată într-un text scris şi carĭ aŭ servit maĭ adesea a spori volumul dicţionarelor succesive.

Provincializmele sînt reprezentate în această carte numaĭ întru cît ele aŭ pătruns în domeniul literatureĭ.

Ceĭ doĭ maiestri aĭ limbeĭ noastre poetice, Alexandri şi Eminescu, aparţin ambiĭ Moldoveĭ şi poeziile lor sînt pline de forme şi vorbe provinciale. Poezia, ca o mamă duioasă, primeşte în sînul eĭ cu drag pe toţĭ fiiĭ răzleţiţĭ aĭ neamuluĭ şi dărueşte prin această adopţiune un titlu de nobleţă unor terminĭ, carĭ, fără o asemenea fericită împrejurarea, ar rămînea uitaţĭ în sfera modestă a existenţeĭ lor.

Dintre prozatoriĭ popularĭ, Creangă e cel maĭ avut în provincializme şi el ne-a servit de izvor pentru această parte a vocabularuluĭ naţional.

Trivialităţile şi vorbele obscene aŭ fost intenţional

omise, acest dicţionar adresîndu-să în primul rînd tineretuluĭ şcoalelor.

Numele propriĭ de persoane şi de locurĭ formează un adaos important, care motivează epitetul de *universal* dat dicţionaruluĭ nostru. **Istoria**, naţională, **geografia** (antică şi modernă) şi **biografia** romînă sînt relativ complete. Din această din urmă persoanele încă în viaţă sînt în principiu excluse.

Pentru istoria romînă, ne-am servit de operele d-lor Hasdeŭ, Tocilescu şi Xenopol; pentru geografia patrieĭ de Cantemir, Frunzescu şi de publicaţiunile Societăţiĭ noastre geografice; iar pentru biografia naţională, de cercetărĭ personale.

In masa enormă de fapte relative la cele-lalte popoare, pentru care ne-am folosit de izvoarele cele maĭ recente, a trebuit să ne impunem oare-carĭ rezerve şi a nu menţiona decît ceia ce a ajuns la o intrebuinţare generală. Aceasta ne-a permis ca, în loc de o notiţă seacă, să proporţionăm explicaţiunea după importanţa evenimentelor şi personajelor celebre în toate timpurile şi în toate ţările.

Aŭ apărut maĭ multe culegerĭ şi lucrărĭ poetice în limba franceză de autorĭ Romînĭ.

A. A. Sturza, L'internel clavier, 1 vol în 4⁰ Bucureşti

Sc. Al. Cantacuzino, Sourires glacés 1 vol. Paris.

Elena Vacarescu, L'ame sereine 1. vol. Paris.

Maria Ghika, Fatalité (conţine treĭ novele) Paris.

O. Neuschotz de Jassy Les apôtres de Tolstoï (un feliŭ de comedie) Craiova.

O revistă nouă ce apare la Paris, Revue internationale des Archives du Bibliothèques et des Musées, are în No. 4 un articol, asupra *Arhivelor romîne*, scris de N. Iorga şi o inserţiune asupra Romînieĭ în cronică, etc.

Aŭ apărut maĭ multe scrierĭ streine asupra ţăreĭ noastre.

Bley La Rumanie 1 vol. 8° Paris.

Bergner R. Rumänien ein Land der Zukunft 1 volum mare în 8 cu frumoase ilustraţiĭ; ediţie de mare lux, Leipzig.

Kraus Hans Rumänien und Bukarest 1 vol în 16 Bukarest.

Numerile viitoare vor conținea:

A. D. Xenopol	Originea partidului liberal. Primul proect de constituție din Moldova de la 1822.
Idem	O suire pe Pilatus.
P. Munteanu	Mișcarea socială din veacul al XVIII-lea față de popor.
Gr. C. Buțureanu	Puterea de expanziune a Romînilor.
P. P. Negulescu	Teoriile cosmogonice din punt de videre psihologic. (urmare).
Sam. Budnărescu	Arhitectura și Sculptura
Dim. Teodor	Studiĭ asupra poesieĭ luĭ Gh. Coșbuc.
A. D. Xenopol	Romînia și Maghiariĭ, cu prilejul mileniuluĭ unguresc.
Alfred Rambaud	Prefața la Histoire des Roumains de la dacie trajane a luĭ A. D. Xenopol.
Gh. Mărculescu	O chestiune de filologie
Gh. Ghibănescu.	Despre forma veche îma (mama).
Th. Stefanelli.	Originea cîmpulugeană a familieĭ Calimah.
I. Tanoviceanu	Articolul prepus feminineĭ.
Ciceron Protopopescu,	Sociologie și magistratura.

D-na Ana Conta Chernbach, Cornelia Chernbach, Adela Xenopol; N. Vaschide, N. Muscă, Spiru V. Hasnaş, Gh. Murnu, S. Bodnărescu, I. Laur, V. Lateş (Poeziĭ).

Documente interesante precum: documente engleze relative la epoca Fanarioților; o scrisoare a unuĭ anonim către Mateiŭ Basarab din 1650; maĭ multe scrisorĭ private de pe timpul luĭ Brancovanu; extract din cronica saxonă a luĭ David Chytray.

Documente extrase din arhivele franceze de M. Dimetrescu, etc.

Domniĭ abonațĭ sînt rugațĭ a achita abonamentul către d-l A. D. Xenopol Iașĭ.

Anul VII. IULIE—AUGUST No. 7 și 8.

ARHIVA

Organul Societății Științifice și Literare DIN IAȘI

Director: A. D. XENOPOL

APARE ODATA PE LUNA

SUMARU:

ABONAMENTUL PE AN 15 Leĭ

Pentru abonamente, trimiterĭ de banĭ, comunicărĭ de articole și orĭ-ce corespondență, a să adresa la domnul *A. D. Xenopol, Iașĭ.*

EDITURA SOCIETĂȚEI

IAȘI
TIPOGRAFIA NAȚIONALA
1896.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

Anul VII. Iulie și August 1896. No. 7 și 8.

THEODOR V. STEPHANELLI

Origina luĭ Ioan Teodor Calimach (Calmășul)

Asupra origineĭ luĭ Ioan Teodor Calimach (Calmășul), domnul Moldoveĭ s-a iscat o discuție vie între istoriciĭ noștri; uniĭ aŭ susținut, că este născut în ținutul Orheiuluĭ în Basarabia, iar alțiĭ că este originar din Cîmpulung în Bucovina, pe atuncĭ parte integrantă a Moldoveĭ.

Spătarul Canta și cu dînsul d-l A. D. Xenopol aŭ susținut opinia întîia, pecînd d-l B. P. Hasdĕŭ și în urmă un coboritor al Calmășuluĭ d-l Alexandru Calimach, susțin a doua părere.

Astăzi îmĭ este prea bine cunoscut că d-l A. D. Xenopol nu maĭ susține opinia sa de maĭ înainte, întemeiată cu tot dreptul pe scrierile cronicariuluĭ Canta, ci și-a dat toată silința, a afla adevăratul loc de naștere al luĭ Ioan Calmășul, adecă Cîmpulungul Bucovineĭ, spre a rectifica la ocazie afirmațiunea din valorosul săŭ op: Istoria Romînilor, Tom VI, pag. 144.

Petrecînd ca magistrat timp foarte îndelungat în Cîmpulung, în Bucovina, a fost lucru firesc, că m-a interesat foarte mult afacerea origineĭ luĭ Ioan Vodă Calmășul, ca una ce privește foarte de aproape atît orașul în care trăesc de atîta vreme, cìt și ținutul acesta, adecă așa numitul *ocol al Cîmpulungului moldovenesc*, care ca și Vrancea și Tigheciul, forma în vechime un feliŭ de republică respectată de domniĭ Moldoveĭ.

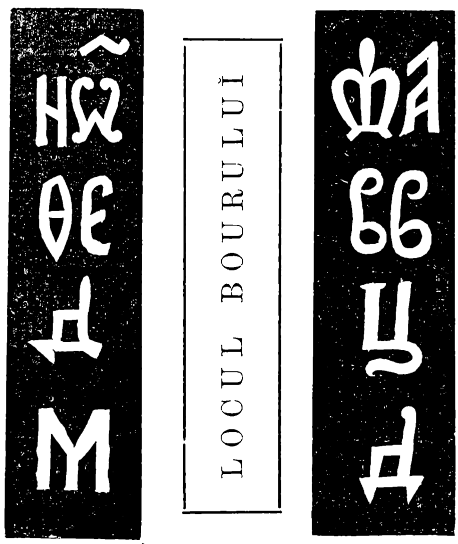
Orĭ și cum trebue să fie mîndru ținutul Cîmpulunguluĭ, cînd știe, că din sinul săŭ a eșit o familie care a dat patru domnĭ Moldoveĭ adecă: Ioan (Teodor), Grigore, Alexandru și Scarlat Calimach. Am cercetat decĭ întîĭ între ceĭ maĭ bătrînĭ moșnenĭ aĭ Cîmpulunguluĭ să aflu ce știŭ eĭ despre Ioan Vodă Calmășul. N-am putut afla ceva sigur; dar orĭ și cum, cele auzite m-aŭ călăuzit, să aflu urme maĭ pozitive. Mi-aŭ spus bătrîniĭ Cîmpulunguluĭ, că aŭ auzit din moșĭ strămoșĭ, că a eșit demult din Cîmpulung un om învățat care a fost apoĭ domn în Moldova. Întru amintire a rîdicat apoĭ acest domn o biserică de lemn în Cîmpulung și a scutit prin hrisoave domneștĭ pe moșneniĭ Cîmpulunguluĭ de multe birurĭ, dîndu-le și deosebite privilegiĭ. Aceste hrisoave s-aŭ pierdut, iar biserica rîdicată de domn a purtat tot-deauna numele de *biserica domnească* și înainte cu patru anĭ a fost dăruită Huțanilor muntenĭ din satul Ciumârna în ținutul Cîmpulunguluĭ care Huțanĭ aŭ desfăcut-o și strămutat-o la eĭ.

Maĭ spun bătrîniĭ că domnul avuse scopul să rîdice o biserică zidită, și că spre acest scop a și depus capitalul trebuincios la mîna unuĭ credincios al săŭ. Acesta însă a fost maĭ cu credință sie-șĭ, decît luĭ Vodă, a sustras cea maĭ marte parte din baniĭ domnuluĭ, a făcut o biserică de lemn și a raportat, că a rîdicat biserica.

Atîta am putut afla. Vra să zică amintirea, că a eșit odinioară un domn din Cîmpulung, să păstrează încă în memoria moșnenilor cîmpulungenĭ, deși înprejurarea, că acest district la anul 1775 a trecut împreună cu Bucovina la Austria, a fost orĭ și cum în stare a întuneca amintirea din trecut și tradiția veche.

Eŭ însu-mĭ am cunoscut biserica, am fost adesa în ia, și împrejurarea, că între acele patru bisericĭ ortodoxe din Cîmpulung ea singură să numia *biserica domnească*, m-a

întărit în ideia, că este zidită de un domn. Dar care domn? Am urmărit și am cercetat, să pot afla ceva pozitiv. În sfîrșit auzînd de la epitropiĭ bisericeĭ, că era odinoară o inscripție pe această biserică și anume deasupra ușeĭ de întrare, și că această inscripție, pe vremea cînd biserica a fost dărîmată și transportată la Ciumârna, a rămas în Cîmpulung, am căutat cu epitropiĭ bisericeĭ și am aflat o tablă de lemn de teiŭ, pe care să vede săpată cu multă iscusință marca Moldoveĭ, adecă bourul, iar în dreapa luĭ soarele, în stânga semiluna. De amîndouă părțile bouruluĭ să citește următoarea inscripție:

Eŭ am cetit această iscripțiune astfeliŭ:

Iω	Ioan
Teodor	V. V.
Domn	Țăriĭ
Mol	doveĭ

Tăblița pe care figurează această înscripție fiind mică, adecă 43 centimetre în lungime și 33 în lățime, și conținînd împrejur și multe săpăturĭ decorative, apoĭ două coroane, o spadă și un sceptru deasupra bouruluĭ, n-a maĭ fost loc pentru o inscripție maĭ detailată, și ca să existe

simetrie, scriitorul a pus în cele două rîndurĭ dintîiŭ cîte două litere iniţiale, iar în celelalte două rîndurĭ numaĭ cîte o singură literă, dar astfeliŭ a fost silit să despartă cuvîntul „Moldoveĭ“ în două părţĭ şi să aşeze întăia parte M (Mol) de partea dreaptă a bouruluĭ, iar a doua parte Д (doveĭ) în partea stîngă. Am scos fotografia acesteĭ table şi am trimis un exemplar d-luĭ A. D. Xenopol, iar altul a rămas la mine.

Dacă nu mă înşăl în descifrarea acesteĭ inscripţiĭ, şi cred că nu mă înşel, atuncĭ să poate face concluzia, că Ioan Teodor V. V. a fost saŭ ziditorul, saŭ restauratorul acesteĭ bisericĭ, căcĭ numaĭ aşa să poate explica numirea „biserica domnească“, ce a rămas pînă în ziua de astăzĭ.

Eŭ mă sirguesc şi urmăresc cu rîvnă afacerea rîdicăreĭ acesteĭ bisericĭ, şi cred că în scurt voĭ fi în stare, a publica rezultatul cercetărilor mele, care ar putea fi o dovadă maĭ mult că Ioan Calmăşul să trage din Cîmpulung, fiind că a rîdicat această biserică în locul săŭ natal, cu toate că acuma pentru mine este maĭ pre sus de toate îndoiala, că Ioan Calmăşul a fost originar din Cîmpulung.

Cercetînd adecă această împrejurare, am dat de un document, care luminează chestia în mod neîndoelnic, şi care dovedeşte lămurit, că Ioan Vodă Calmăşul să trage din Cîmpulung. Acest document, pe care îl am în original înaintea mea, este un fel de *„mărturie“*, pe care o trimit moşneniĭ Cîmpulunguluĭ, luĭ Gavriil, mitropolitul din Chiev la anul 1800.

Iată cuprinsul documentuluĭ:

(Pagină întiia)

Mărturie

Către

Pre Osfinţia sa Kiriu Kir Gavriil Mitropolit Chievului!

Cu mica şi pre plecata smerenie noastră cu metaniĭ căzănd sărutăm blagoslovitoarele Mănile pre Osfinţiitale spre această curată şi dreaptă poftă a preosfinţiitale spre cercare neamurilor din patreot (sic!) di unde să află cel

de timilie neam după cum sau și dovidit prin arătare mai gios iscăliților bătrăni și a noastră după știinta celor mai gios iscaliți iată și noi cu tot chipul de sălință am pus spre aceasta adunănd pre bătrănii Tărgului Cămlung (sic!) Moldovinesc care sănt de vărstă mai bătrîni și persoane mai cinstite pentru acele trii neamuri ce sănt întrebate prin cinstită scrisoare Pre osfințiitale; au fost și sănt din care să află și alții di față adică din Calmășeni și din Erhănești cum și din Bănulești cu adevărat după arătare noastră după cu știm din moșii și părinții nostrii, cum că acele trii neamuri dintru on bătrăn sănt neamuri vechi din Patriia aceasta. În care Măriasa Ioan Vodă Calmășul și pre osfințiasa Kiriu Kir răpăusatul Gavriil Mitropolit a Moldovii frate Măriisale Ioan tot de aice au fost din neamul acela mai sus numit; Măcară că la vremile trecute multe întămplări și treceri au fost dela o țară la alta. După cum au eșit și de la noi osamă di Bănulești și din Erhănești la țara Ardealului, și din Calmășești la țara leșască de întămplare vremilor, deci osamă sau mai înturnat înapoi iară osamă au rămas până astăz duși în părțăle acele noi așa știm și mărturisim după cum arată mai sus. Și pentru mai adevărată credință ne-am pus numile și iscăliturile pe anume.

Cămpulung în 23 Avgust c. v. 1880.

(Pagina a doua)

† Eu Niculai Piticarul om de 100 și mai bine de ani: drept moșenaș și lăcuitoriu din Cămpulung mărturisesc

† Eu Toader Sabie tij asemine de 85 ani moșenașu

Și noi mai gios iscălițăi pe al doile rubrică am făcut cercetare poftind pre bătrănii cei ce sau iscălit să arete cu dreptate cele ce știu după cum au și arătat.

și lăcuitoriu din Cămpulung mărturisesc.

† Eu Petre Hurghiș lăcuitor.

† Eu Ioniță Lehaciu om 80 și mai bine de ani drept moșenaș și lăcuitoriu din fundul Moldovii tij Căpug: mărturisăsc.

Eu Vasile Hasnaș lăcuitor.

† Eu Grigorii Sabie moșenașu.

† Eu Mihalachi Popovici ot Suceava mam întămplat la aceasta mărturie.

Gavril Ciupercovi protop. Cămpulungului

ierei Grigori Grămadă

diiacon Miron Ciupercovici

diacon Constantin Grămadă.

Și noi mai sus iscăliții drepți din neamul acela și moșenaș din doo neamuri din Bănulești și din Erhănești.

Aceasta mărturie sau făcut înainte noastră și am iscălit și întărit cu pecete Tărgului Cămg:

(SIGIL) Ioan Tudorian vor.
Simion Șandru giurat

Dass vorstehendes Zeugniss mit Wissen der hiesig k. k. Staats Gütter Verwaltung ausgestellt worden, bestättige anmit.

Kimpulung den 5-ten 7-bris $\overline{800}$ [1]).

(SIGIL) K. k. Vervalter Amt
ut supra
Schaiblein
Vervalter

1. Traducere: Că s-aŭ scris mărturia de sus cu știrea cesaro-regeșteĭ administrațiunĭ locale a domenielor statuluĭ să adeverește prin aceasta. Cîmpulung 5 Septemvrie 1800 Oficiul c. r. de administrație, ca sus. *Scheiblein*, administrator.

(Pagina a treia)

Drübenstehendes Zeugniss wird auch von Seite des Sutschawaer k. Stadtgemeindegerichts bestättiget. Sutschawa den 8-ten September 800 [2]).

Pr. K. Sutschaw: Stadtgemeindegericht
Constantin Ioanovicz
(SIGIL) Stadtrichter
Grass, Stadtsyndiker

Coram Caes. Regio Dist. Suczavensis Iudi.
Signat. Suczawiae Die 9-na Septemb. 800 [3]).

(SIGIL rominesc) (SIGIL latinesc) Marossany de Banulesku

Să spun maĭ întîiu cîteva cuvinte despre forma esterioară a acestuĭ document. El este scris pe două paginĭ și jumătate a uneĭ colĭ marĭ de hîrtie groasă, surie, și este încă foarte bine conservat. Publicîndu-l am păstrat în toate forma documentuluĭ. Afară de Niculai Piticariul, Toader Sabie, Petre Hurghiș, Ioniță Lehaciŭ, Grigori Sabie și Mihalachi Popovicĭ care aŭ iscălit cu punerea degetuluĭ, iscăliturile celelalte sînt cu mîna proprie; ceĭ iscălițĭ *„pe al doilea rubricĭ"* aŭ iscălit toțĭ cu mîna proprie. Sigilurile sînt pe ceară roșă Cele două dintîiŭ nu să pot discifra, pecînd celelalte treĭ sînt bine legibile. Scrisoarea documentuluĭ este curată și citeață, caracterile cele obicĭnuite pe la 1800.

Precum vedem acest document ne dovedește foarte lămurit și neîndoelnic, că *„Măria Sa Ioan Vodă Calmășul și Preosfinția Sa chirio chir răposatul Gavriil, mitropolit al Moldoveĭ, frate Măriei Sale Ioan* **tot de aice** (adecă Cîmpulung) *aŭ fost din neamul acela* (adecă Călmășenĭ) *maĭ sus numit"*.

2. Traducerea: Mărturia de dincolo (de sus) să întărește și din partea judecătorieĭ comunale a orașuluĭ Suceava. Suceava 8 Septemvrie 1800. Judecătoria comunală a orașuluĭ Suceava. *Constatin Ioanovicĭ*, judecător al orașuluĭ. *Grass*, sindicul orașuluĭ.

3. Traducerea: Înaintea Tribunaluluĭ cesaro-regesc al districtuluĭ Suceava. Semnat în Suceava în ziua de 9 Septemvrie 1800. *Marossany de Banulesku.*

Mărturiile pot fi demne de tot crezămîntul, căcĭ sînt întărite oficial de patru oficiĭ ale ocîrmuiriĭ de pe-atuncĭ, adecă ; 1) de vornicul de Cîmpulung Ioan Tudureanu ; 2) de oficiul administrativ (prefectură) al districtuluĭ Cîmpulung, care pe atuncĭ, 25 de anĭ după anexarea Bucovineĭ, era o moșie a statuluĭ și ocărmuit de un administrator imperial, anume *Schaiblein* ; 3) de judecătoria comunală din Suceava, în fruntea căreia sta un romîn, *Constantin Ioanovicĭ* ; 4) de tribunalul din Suceava, care era „scaunul“ competent judecătoresc pentru întreg districtul Cîmpulunguluĭ și pentru partea de miază-zi a Bucovineĭ, și în fruntea căreia sta iarășĭ un romîn, *Marosany de Banulescu*, care și el să trăgea poate din unul din cele „*treĭ neamurĭ sus arătate*“ adecă din Bănuleștĭ, care aŭ „*trecut la țara Ardealuluĭ*“ iar apoĭ „*saŭ maĭ întors*“, precum zice documentul, și ca amintire a adus cu sine maghiarizarea numeluĭ adecă din Banulescu în Morosany de Banulescu, căcĭ este cunoscut, că împăratul Iosif al II-lea, dăduse ordin, ca să să aducă din Ardeal „*taugliche walachische Individuen, welche der Sprache der Nation mächtig sind*“ [4]) în Bucovina.

Afară de aceasta însă și martoriĭ iscălițĭ împreună cu protoereul lor oferă toată încrederea, fiind toțĭ contimporanĭ aĭ luĭ Ioan Vodă Calmășul.

Dacă marturul și moșneanul Niculaĭ Piticariul, la anul 1800—data mărturieĭ—avea 100 de anĭ, atuncĭ la rîdicarea Calmășuluĭ pe tronul Moldoveĭ, el avea 58 de anĭ și fusese dar chiar suditul compatriotuluĭ săŭ Ioan Calmășul, deoarece Cîmpulungul împreună cu Bucovina abia la anul 1775 a trecut la Austria. Tot așa și ceilalțĭ martorĭ, ce figurează pe această „*mărturie*“ toțĭ aŭ fost contemporaniĭ Calmășuluĭ și aŭ trebuit să-l și cunoască, deoarece ceĭ maĭ mulțĭ din eĭ eraŭ maĭ bătrînĭ de cît dînsul și pe acea vreme, precum zice tradiția locală încă foarte vie aicĭ, mulțĭ moșnenĭ mergeaŭ în tot anul la Iașĭ, ca să ducă domnuluĭ birul, iar în fruntea lor lung timp a fost un anume *Dodul*.

Că-l cunoșteaŭ bine pe Ioan Calmășul dovedește și clauzula documentuluĭ: „*și noĭ maĭ jos iscălițiĭ* **dreptĭ**

4. Indivizĭ (bărbațĭ) valahĭ de ispravă, carĭ cunosc limba națiuneĭ.

din neamul acela *şi moşnaşi din două neamuri din Bănulesci şi din Erhăneşti.*" Trebue să adaog aicĭ, că acum în tot districtul Cîmpulunguluĭ, pe care-l cunosc foarte bine, nu maĭ există *neamul* Banulescu şi Calmăş, pe cînd *neamul* Erhăneştilor, adecă Erhan (Jerhan) este încă foarte bine reprezentat, atît în Cîmpulung, cît şi în multe sate din apropiere. Să vede că după cum zice documentul: „*o samă saŭ maĭ înturnat înapoĭ, iar o samă aŭ rĕmas pănă astădĭ.*"

Intre aceĭ ce nu s-aŭ maĭ întors la Cîmpulung samănă că aŭ fost Călmăşeştiĭ şi Bănuleştiĭ, căcĭ numaĭ astfeliŭ să poate explica împrejurarea, că nu există nicĭ unul cu numele acesta în tot districtul, şi dacă ceĭ în viaţă, pe cariĭ i-am întrebat, nu-şĭ maĭ aduc aminte de acest nume, lucrul este uşor de înţeles, dacă considerăm, că a trecut un secol întreg şi maĭ mult de la pribegirea acestor neamurĭ, şi generaţia prezentă nu maĭ are nicĭ o cunoştinţă şi amintire despre ele. Este însă foarte probabil şi eŭ susţin această opinie, că familia Călmăşenilor, care după documentul citat, a trecut „*la ţara leşască*", dacă nu s-a întors *la Cîmpulung*, precum am spus maĭ sus, tot s-a întors în părţile locuite de Romînĭ, adecă în Bucovina, Moldova şi Basarabia, dar nu s-a maĭ întors din ţara leşască cu numele Calmăş, ci cu numele polonizat de *Calmuţki*, precum şi Ioan Vodă Calmăşul şi-a schimbat numele în Calimachi după obiceiul vremilor. Numaĭ astfeliŭ î-mĭ pot explica faptul, că în Bucovina, cu excepţie de Cîmpulung, există multe familiĭ nobile cu numele Calmuţki, care să ţin de Romînĭ şi sînt pînă astă-zĭ agerĭ luptătorĭ aĭ poporuluĭ romîn.

Neamul Calmuţki există şi are moşiĭ şi în Moldova în districtul Botoşanilor, unde a avut şi Teodor Calmăşul moşia Stănceştĭ, dar şi în Basarabia. Toţĭ Calmuţcheniĭ din Bucovina aŭ titlul de nobilitate şi sînt astăzĭ Romînĭ, precum d. e. proprietariĭ moşieĭ Părhăuţĭ lîngă Suceava, apoĭ şeful de gară din Iţcanĭ, vechiŭ luptător pe cîmpiile din Mexico, şi mulţĭ alţiĭ, pe cariĭ îĭ cunosc, dar al căror nume îmĭ scapă. Cum ar putea toţĭ aceştia să fie aşa de înfocaţĭ Romînĭ, dacă nu s-ar trage din viţă romînească? N-am avut timpul şi nu mi-aŭ îngăduit împrejurările, dar

orĭ cum, ar fi foarte interesant a asculta pe aceştĭ Calmuţchi şi a studia documentele lor de familie.

Dacă î-mĭ va fi cu putinţă voiŭ face şi aceasta, şi cred că voiŭ ajunge la o concluziune conformă cu premisele.

Ce să atinge de Bănuleştĭ, despre care zice documentul, că să trag din Cîmpulung şi *„au eşit la ţara Ardealuluĭ“*, să vede, că şi din eĭ s-aŭ întors o samă în Bucovina, precum dovedeşte chiar citatul document, pe care figurează Morosany de *Banulescu* ca jude al districtuluĭ Suceveĭ.

Să naşte acum întrebarea, cum vin moşneniĭ Cîmpulunguluĭ să adreseze mărturia sus citată luĭ Gavriil, mitropolitul Chievuluĭ ?

La această întrebare documentul însuşĭ ne dă o desluşire prin cuvintele *„spre această curată şi dreaptă* **poftă** *a preosfinţii tale spre cercarea neamurilor din patreot (!) di unde să află cel de timilie neam“* şi apoĭ maĭ departe: *„pentru acele trii neamuri,* **ce sînt întrebate** *prin cinstita scrisoare Preosfinţii tale“*.

Vra să zică, Gavriil, mitropolitul Chievuluĭ a trimis o scrisoare cătră moşneniĭ din Cîmpulung, prin care întreabă despre treĭ neamurĭ, adecă despre Călmăşenĭ, Bănuleştĭ şi Erhăneştĭ, iar bătrîniĭ Cîmpulunguluĭ în frunte cu protopopul lor să grăbesc a răspunde, trimiţînd mărturia de sus, pre care spre maĭ mare crezare pun s-o întărească toate oficiile publice de pe atuncĭ, şi o trimit mitropolituluĭ.

Aicĭ trebue să amintesc, că această mărturie s-a aflat între documentele lăsate de numitul mitropolit, şi să păstrează împreună cu multe alte documente, decoraţiĭ, etc. de o rudă a acestuĭ mitropolit, adecă de d-l Nicu Stamati, inginer al judeţuluĭ Suceava, în Folticenĭ. Petrecînd odinioară în Folticenĭ am văzut portretul mitropolituluĭ, decoraţiile sale, şi am răsfoit în treacăt cîte-va din documentele rămase de la mitropolitul Gavriil al Chievuluĭ. Documentul de faţă originar din Cîmpulung, mi-a atras atenţia, şi mi s-a părut destul de interesant spre a lămuri afacerea origineĭ Călmăşenilor. Prietenul meŭ d-l Nicu Stamati a fost aşa de amabil a mi-l trimite zilele trecute la Cîmpulung, şi acum scriind aceste rîndurĭ îl am în original înaintea mea.

Precum am văzut mitropolitul Chievuluĭ întreabă de treĭ neamurĭ din Cîmpulung, anume despre Calmăş, Bănulescu şi Erhan. Cu bună samă nu fără interes a făcut această întrebare ; şi interesul acesta mi-l explic astfeliŭ, că şi Gavriil, mitropolitul Chievuluĭ să trage din unul din cele treĭ neamurĭ din Cîmpulung, anume din Bănuleştĭ, care „*au eşit la ţara Ardealuluĭ.*“ Pentru această afirmaţiune am indiciĭ demne de crezămînt, deşi necomplete încă. Cu vremea, cred că voiŭ complecta izvoarele, ce le am, şi voiŭ publica rezultatul cercetărilor.

Astăzĭ însă pot afirma, că mitropolitul Gavriil *a avut şi are încă şi astăzĭ rude în Cîmpulung.* Am aflat aicĭ în Cîmpulung o icoană, pictură pe lemn, înfăţişind *Naşterea luĭ Isus Hristos.* In dosul acesteĭ icoane să află un feliŭ de dedicaţie scrisă de numitul mitropolit, care glăsueşte :

„Diaconiţiĭ Mariĭ a diaconuluĭ Constantin din Cîmpulung aceastră (sic) arhierească blagoslovenie trimitem din Kiev 1801 Maĭ 23 ḑile.

Gavriil
Mitropolit Kievuluĭ.

Icoana aceasta rămasă din neam în neam la urmaşiĭ „*diaconiţiĭ Marii*“ să află astăzĭ în posesiunea unuĭ strănepot al *diaconiţiĭ Marii* anume în posesiunea d-luĭ Vasile Cocinschi şi a maiceĭ sale Tiţa născută Moldovanu.

O asemenea icoană cu inscripţie, ce samănă mult cu aceasta, şi tot de la acest mitropolit, am auzit că să păstrează ca moştenire în familia d-luĭ Nicu Stamati din Folticenĭ, văr primar cu Vasile Cocinschi din Cîmpulung.

Să să însemne, că diaconiţa Maria a diaconuluĭ Constantin din Cîmpulung, precum zice Gavriil, era soţia acestuĭ diacon Constantin, precum mărturisesc rudele, ce trăesc încă astăzĭ în Cîmpulung, iar acest diacon Constantin, precum am aflat de la rudele în viaţă a diaconiţiĭ Marii, să numea după familie *Grămadă.* Pe documentul sus publicat îl vedem figurînd pe acest diacon Constantin Grămadă ca martor „*pe al doile rublică*“ înpreună cu protopopul Cîmpulunguluĭ. Gavriil Ciupercovicĭ, iereĭ Grigori Gramadă şi diaconul Miron Ciupercovicĭ, şi sub iscălitura acestor patru să află însemnarea laconică, dar vrednică de luare aminte şi de cercetare : „*şi noĭ maĭ sus iscăliţiĭ drepţĭ din neamul acela şi moşinaşĭ din doo nea-*

muri din Banulești și din Erhănești." Din însemnarea aceasta s-ar putea facea deducțiunea, că aceștĭ patru să trag din Calmășenĭ („*drepțĭ din neamul acela*") și sînt și moștenitorĭ aĭ Bănuleștilor și Erhăneștilor (*moșenașĭ din doo neamurĭ din Banuleștĭ și Erhăneștĭ*) și maĭ departe s-ar putea face deducție, că Călmășeniĭ, Bănuleștiĭ și Erhăneștiĭ aŭ fost înrudițĭ.

Dar șirele de față n-aŭ scopul a urmări aceste înrudirĭ și înrudirea mitropolituluĭ Gavriil cu moșnașiĭ din Cîmpulung, ci a dovedi orginea luĭ Ion Vodă Calmășul, care, după cum să vede din documentul publicat, este de sigur originar din Cîmpulungul moldovenesc, și cu drept cuvînt Cîmpulungeniĭ să pot mîndri că din sinul lor a eșit un bărbat atît de însemnat, care a devenit domnul Moldoveĭ și al lor.

Origina luĭ Gavriil, mitropolituluĭ din Kiev va forma obiectul unuĭ articol deosebit, dacă voiŭ fi adunat datele, de ale căror urmă am dat.

Din documentul publicat istoriciĭ noștri vor pute trage poate și alte foloase și vor face poate și alte deducțiunĭ. Eŭ de feliul meŭ nu sint istoric, și am ținut numaĭ de datorința mea, să contribuesc prin publicarea documentuluĭ la lămurirea uneĭ chestiĭi storice, care a fost pînă acum atît de viŭ discutată.

Cîmpulung în Bocovina, Iunie 1896.

A. D. XENOPOL

Romînii și Ungurii

[*cu prilejul mileniuluĭ unguresc*] [1])

1. *Maghiarizarea elementuluĭ romîn*

I

Chestiunea Romînilor din imperiul Austro-Ungar să îngreue pe fiece-zi. Ia a intrat de maĭ mulțĭ anĭ în domeniul opinieĭ publice europene, și lupta ce altă dată să urmărea în umbră, între Romînĭ și Maghiarĭ, fără ca Europa să fi avut cunoștință, nicĭ de suferințele celor dintăĭ nicĭ de izbînzile celor din urmă, astăzĭ, e purtată pe tărîmul discuțieĭ și al convingereĭ.

Romîniĭ sînt ceĭ dintîiŭ care aŭ recurs la tribunalul opinieĭ publice. Unguriĭ, care aveaŭ pentru eĭ puterea și care dispuneaŭ de toată organizația imperiuluĭ dualist, nu aveaŭ de loc nevoe a să gîndi la drept. Astăzĭ numaĭ, cînd Europa civilizată e chemată a să rosti asupra plîngerilor Romînilor și-aŭ adus aminte și Unguriĭ că maĭ există încă un alt element de cît forța în întocmirea societăților, și că, chiar în cazul cînd forța repune dreptul, ia totuși trebue să să îmbrace măcar cu zdrențele luĭ spre așĭ putea îndreptăți izbînzile. Această situațiune a Ungurilor, care sînt nevoiți să să apere înaintea opinieĭ despre învinuirile ce li să aduc pentru trebĭ de ordine lăuntrică, este însășĭ un semn de slăbăciune; căcĭ care alt stat din Europa să află

---

1. Acest articol a apărut maĭ întîiŭ în limba franceză sub titlul: *Les Roumains et les Hongrois, à l'occasion du millenium magyar*, în *la Revue de géographie* a d-luĭ *Ludovic Drapeyron* din Paris, fasciculele pe Maĭ și Iunie a. c.; apoĭ și în broșură separată, sub acelaș titlu.

pus în dureroasa și trista poziție de a fi nevoit să apere înaintea opiniei publice, măsuri luate în contra propriilor săi supuși? Care alt stat are oare interesul de a apăsa pe proprii săi cetățeni? O astfeliŭ de anomalie nu să poate produce decît într-un stat poliglot ca Austro-Ungaria. Este singurul stat din Europa, în care să poate rîdica chestia naționalităților. De aceia nici nu trebue aplicate Austro-Ungariei principiile obștești care predomnesc în celelalte organizme politice. Constituția ei fundamentală, fiind cu totul particulară, nu trebue a să mira dacă ocîrmuirea unui astfeliŭ de amestec de popoare provoacă greutăți, acolo unde într-un alt stat nu s-ar putea întîlni nici una. Să înțelege că va veni anevoie unui Francez, unui Italian, unui Englez de a-și da seamă de frecările cărora poate fi expus un stat poliglot. Intr-un astfeliŭ de stat, unitatea națională e un basm; întregimea și legătura lui nu să pot răzăma decît pe armonia deosebitelor naționalități care-l compun. Ungurii nu vor să înțeleagă ceia ce Austriecii aŭ pătruns foarte bine; ei vor să întemeieze, cu ori-ce preț, un stat național unguresc; să constrîngă celelalte naționalități, care cu toate acestea alcătuesc majoritatea numerică a țării, ași părăsi însușirile lor particulare și a să schimba în Maghiari. Ori-cine înțelege cît de neauzită e o asemenea pretenție. De aceia și nu numai Romînii protestează contra sistemului de ocîrmuire inaugurat prin pactul dualist din 1867. Germanii din Transilvania, Sîrbii, Croații, Slovacii, toate aceste popoare pe care maghiarizmul vrea să le înădușe, apără cu înverșunare naționalitatea lor. Dacă Romînii ridică glasul mai sus decît ceilalți, o fac din pricină că ei sînt expuși măsurilor celor mai aspre; fiind că asupra lor să concentrează în acest moment toate silințele maghiarizării; fiindcă ei sînt tot-odată elementul cel mai puternic și mai numeros al Ungariei.

Fostul ministru prezident Wekerle, în o cuvîntare rostită în camera deputaților Ungariei în 6 Oct. 1893, zicea cu măreție că „statul unguresc nu cuprinde decît o singură națiune politică, națiunea ungurească, una și nedespărțită, și că el nu poate lua în bagare de samă micile biserici despărțite după deosebitele naționalități care-l compun“. Intr-o altă cuvîntare, acelaș ministru mai repeta „că el nu cunoștea existența unei chestiuni a națio-

nalităților" [2]). Această afirmare a capului ocîrmuireĭ ungureștĭ este cu atît maĭ afară din cale, cu cît statul pe care-l reprezintă recunoaște existența unor naționalitățĭ deosebite de acea a poporuluĭ domnitor și le dă chiar drepturĭ, anume, prin *legea din 1868* zisă *a naționalităților*. Cum să poate oare ca un ministru să calce în picioare o lege a propriei sale țărĭ? Dar susținerea d-luĭ Wekerle are alt înțeles: anume acela că Ungurii nu maĭ vroesc să recunoască *acum* legea de altădată. In 1868, cînd dualizmul era abea constituit, cînd Ungurii să grăbiaŭ de a să folosi de nenorocirile Austrieĭ pentru a-ĭ impune împărțirea imperiuluĭ, eĭ nu puteaŭ face altfeliŭ decît a concede cîteva drepturĭ naționalităților, pentru a nu stinghiri prin tulburărĭ interne realizarea idealuluĭ lor. In acel moment o lege a naționalităților era necesară. Dar acuma cînd eĭ aŭ devenit stăpînii situațieĭ; cînd Austria le-a căzut în pradă; cînd împaratul *german* al imperiuluĭ comun trebue să să supună la toate capriciile lor; acuma cînd tripla alianță să razimă maĭ cu deosebire pe conlucrarea imperiuluĭ Habsburgilor a căruĭ unitate singură poate constitui puterea; acum zicem noĭ, Ungurii nu maĭ aŭ nevoe de o lege a naționalităților. De aceia vom și vedea că această lege, care totuși era o condiție a dualizmuluĭ și făcea parte întregitoare din constituția de la 1868, nu maĭ este de loc respectată de ocîrmuirea ungurească. Ia desfide acum naționalitățile; nu maĭ recunoaște existența uneĭ astfeliŭ de chestiunĭ și proclamă sus și tare principiul că nu există în Ungaria decît o singură națiune politică, acea a Ungurilor.

Să cercetăm ce înțeleg Ungurii printr-o astfeliŭ de mărturisire.

II

Istoria are de scop de a pune în lumină îndreptările pe care le iaŭ șirurile întîmplărilor. Deși ia nu poate ajunge nicĭodată a prezice cu exactitate lucrurile viitoare, din cauza amesteculuĭ necontenit a neprevăzutuluĭ în dezvoltarea acelor șirurĭ, totuși ia poate întrevede îndreptarea pe care succesiunea faptelor o va lua în viitor. Maĭ ales însă poate ia să deslușască

---

2. Citate de d-l Leopold Ovary în broșura sa *Les Roumains de Hongrie et l'État Hongrois*, Paris.

timpuluĭ de faţă adevaratul caracter al evenimentelor care să desfăşură sub ochiĭ noştri, evenimente pe care contemporaniĭ aŭ adesea orĭ interes a le denatura şi a le înfăţoşa sub o falşă lumină.

Astfeliŭ, bună oară, Unguriĭ să apără astăzĭ din toate puterile că ar avea de gînd de a urmări desnaţionalizarea, în folosul lor, a popoarelor celorlalte ce le alcătuesc statul. Unguriĭ eraŭ altă dată maĭ sincerĭ; eĭ mărturisiaŭ la lumina zileĭ ţinta politiceĭ lor; dar astăzĭ, maĭ cuminţĭ eĭ caută să o tăĭnuiască.

Este cunoscut că Unguriĭ aŭ cercat să obţie maĭ întăĭ prin putere, ceia ce împrejurările le dădură maĭ tîrziŭ în mînă fără nicĭ o opintire. Prin revoluţia lor din 1848, eĭ vroiaŭ să să mîntue de stăpînirea austriacă, să încorporeze Transilvania şi să facă a predomni elementul lor în statul cel noŭ pe care să gîndiaŭ să-l întemeieze. Să vedem care era, la această epocă, politica lor faţă cu naţionalităţile; căcĭ este invederat că statul unguresc din zilele noastre, care a îndeplinit şi chiar a întrecut în maĭ multe puncte programul din 1848, nu face decît să urmărească această realizare şi în privirea rămăşiţeĭ. Şi dacă Unguriĭ ascund adevaratele lor năzuinţĭ, în ceia ce priveşte naţionalităţile, totuşĭ eĭ nu maĭ puţin urmăresc ideile care ĭĭ însufleţaŭ pe vremile revoluţieĭ. Studiul năzuinţelor, manifestate cu inima deschisă sub imperiul violenţeĭ, ne va da învăţăminte asupra caracteruluĭ măsurilor ce le iaŭ astăzĭ, şi a căror însemnătate eĭ caută să o micşureze prin protestărĭ tot atît de eloquente, pe cît de puţin sincere.

La ce năzuiaŭ Unguriĭ la 1848? Scrierile luĭ *Szechenyi*, ale luĭ *Wesselenyi* şi ale luĭ *Kossuth*, ceĭ treĭ teoreticianĭ aĭ revoluţieĭ maghiare, ne daŭ destule desluşirĭ. Wesselenyi în scrierea luĭ *Szozat*, publicat în 1843, dezvoltă, ideia că Maghiariĭ nu ar maĭ putea mănţinea predomnirea lor în forma sa feudală, care ar fi pe sfîrşite, în urma trezireĭ naţionalităţilor slave şi romîne, şi că nu ar fi alt mijloc de a pastra poziţiunea dobîndită decît topind aceste două naţionalităţĭ în acea a Maghiarilor. De aceia şi *Hippolyte Desprez*, în studiul săŭ asupra popoarelor Austrieĭ şi a Turcieĭ (Paris 1850, I p. 51), observă cu dreptate că „maghiarizmul însamnă în acelaş timp emancipare şi cucerire. Unguriĭ să emancipează de stăpînirea germană şi cuceresc tot-

odată asimilîndu-i pe Slovaci, Croați și Romîni. Acesta-i cel puțin pe care maghiarizmul mai înțelept decît cuminte, și l-a propus". Wesselenyi și Szechenyi susțineaŭ amîndoi în *Magyar Szonokok Könyve,* că ținta finală a Ungurilor ar trebui să fie de a mănținea supremația asupra Slavilor și a Romînilor, prin maghiarizarea și topirea acestor două naționalități în națiunea ungurească. Wesselenyi susținuse aceiași ideie încă din anul 1838 în scrierea sa *Bal Iteletekröl*; el zicea „că el înțelege de a încuviința de cetățenie tuturor membrilor celorlalte naționalități care ar deveni maghiari. Iată pentru ce, adauge el, sînt de părere că nu trebue încuviințate drepturi naționale țaranilor Romîni, decît sub îndatorirea, ca ei să devină în adevăr Unguri; potrivit cu cît acei ce nu vorbesc ungurește și nu sînt Unguri să vor maghiariza, li să vor acorda drepturile politice". In scrierea sa din 1843 menționată mai sus, Wesselenyi urma mai departe argumentarea lui în chipul următor: Slavii din Ungaria nu există ca națiune; ei sînt numai membri ai poporației țării Ungurești. Ei nu vor putea reclama drepturi decît cînd vor deveni Unguri. Dacă ocîrmuirea țării recunoaște, în prezența mai multor naționalități și a mai multor limbi, o piedică la buna administrație și la unitatea întregului, ia va avea nu numai dreptul, dar încă și datoria de a întinde într-un chip obștesc întrebuințarea graiului maghiar. Spre acest scop legislația ungurească are dreptul de a îndatori pe fiecare cetățan la studiul acestei limbi și de a restrînge întrebuințarea celorlalte, intru cît cultura acestor din urmă ar împiedeca întinderea limbei ungurești și ar îngreuia împlinirea ținteî supreme care este unitatea națională și unirea tuturor puterilor prin mijlocul unei limbi comune." Wesselenyi apără chiar părerea că Ungurii aŭ dreptul de a proceda prin o violență la maghiarizarea naționalităților; dar el nu-i sfătuește să apuce pe această cale, părîndu-i că acea a convingerei ar fi mult mai de preferit.

Szechenyi și Wesselenyi nu sînt cu toate acestea încă rostirea deplină a înfierbîntării ungurești, căci ei recunosc naționalităților dreptul de ași cultiva și propriile lor ideomuri, întru cît această cultură nu ar jigni ținta supremă a năzuințelor maghiare; apoi ei vraŭ să le atragă la maghiarizm prin nada libertății și a drepturilor politice.

Aceştĭ doĭ apostolĭ aĭ naţionalităţiĭ maghiare vroiaŭ să proceadă la maghiarizarea elementelor eterogene, cu sînge rece şi în contra fireĭ pornite şi nestăpînite a Ungurilor. De la 1841 înainte silinţele Ungurilor pentru a înghiţi celelalte naţionalităţĭ iaŭ un caracter violent şi Unguriĭ înscriŭ pe programul lor naţional maghiarizarea cu ori-ce preţ, sub inspirarea tribunuluĭ popular *Ludovic Kossuth*. Ideile acestuia răspundeaŭ mult maĭ bine caracteruluĭ şi plecărilor violente ale Ungurilor. Ele sînt în curînd imbrăţoşate de întreaga naţiune şi popularitatea luĭ Szechenyi şi Wesselenyi să întunică. Kossuth începe propaganda sa în 1841, în ziarul săŭ *Pesti Hirlap*. El nu să sfia nicĭ decît de a declara că ţinta finală a Ungurilor trebuia să fie de a scăpa de stăpînirea germană. Dar Kossuth simţea bine că Unguriĭ în acest caz, trebuiaŭ să caute un sprijin aiurea şi acesta nu putea fi găsit decît în sporirea patereĭ poporuluĭ Maghiar prin absorbirea celorlalte naţionalităţĭ. Tema articolelor fulgerătoare ale luĭ Kossuth, publicate în *Pesti Hirlap* era pururea aceiaşĭ: că toate naţionalităţile Ungarieĭ trebue să dispară şi că toate trebue să concureze la alcătuirea uneĭ naţiunĭ ungureştĭ marĭ şi puternice; dacă nu, Unguriĭ trebue să piară". El urma maĭ departe declamările sale, zicînd că nicĭ odată, dar nicĭ odată nu va recunoaşte el în Ungaria altă naţionalitate de cît acea a ungurilor. El ştia că eraŭ oamenĭ care vorbiaŭ alte limbĭ, dar nu să putea să fie decit o singură naţionalitate. Ţinta supremă a naţiuneĭ ungureştĭ trebue să fie grabnic realizată. Toate mijloacele eraŭ bune pentru a ajunge acolo: în primul loc ɪᴀolenţa şi apasarea statuluĭ prin puterea sa legiuitoare şi judecătorească. In zece anĭ cel mult toţĭ cetăţeniĭ Ungarieĭ trebuiaŭ să fie Ungurĭ." Dar Kossuth nu să mărginea aici. Pentru a convinge pe poporul săŭ de însemnătatea vieţiĭ naţionale, el nu maĭ înceta cu laudele eĭ. „Fără naţionalitate, zicea el, viaţa este de prisos; dacă am pierde cuvintele limbeĭ noastre naţionale ne-am pierde în acelaş timp şi sufletul. A-şĭ pierde naţionalitatea este a muri ca popor; iată pentru ce naţionalitatea şi limba sînt maĭ preţioase decît libertatea; căcĭ libertatea pierdută poate fi recîştigată, iar naţionalitatea nicĭ odată."

Pledoaria cea călduroasă a luĭ Kossuth în folosul ideeĭ naţionale putea fi invocată cu tot atît temeiŭ şi de celelalte na-

ţionalităţĭ, pe care tocmaĭ maghiarizmul vroia să le nimicească; căcĭ cu ce drept vroiaŭ oare Ungurii să silească pe Slavĭ, pe Germanĭ şi pe Romînĭ a-şĭ părăsi naţionalitatea lor pentru a îmbrăţişa pe acea a Maghiarilor, cînd aceştia priviaŭ eĭ înşiĭ ca cea maĭ mare din crime o astfeliŭ de părăsire. Este de înţeles sistemul luĭ Szechenyi şi a luĭ Wesselenyi care consta în a fura, a sfeterisi naţionalităţile Ungarieĭ în folosul naţiuneĭ domnitoare. Politica luĭ Kossuth era lipsită pînă şi de bunul simţ cel maĭ elementar. Ia provoca popoarele a apara ca bunul cel maĭ preţios, în potriva Ungurilor, însuşĭ elementul pe care aceştia vroiaŭ să confisce în folosul lor.

Nĭ să pare că revoluţionariĭ din 1848 aŭ proclamat destul de limpede ţinta pe care trebuiaŭ să o urmărească întocmirea statuluĭ Unguresc şi care nu era alta decît maghiarizarea silită a popoarelor de naţionalitate deosebită, grupate de istorie sub autoritatea sa, şi întărirea elementuluĭ domnitor prin absorbirea elementelor eterogene.

Unguriĭ din zilele noastre trebue să socoată publicul cătră care eĭ să îndreaptă ca foarte lesne crezător, dacă eĭ gîndesc a-l convinge, cum o susţine d-l Wekerle „că Unguriĭ nu ţin de loc a maghiariza celelalte popoare ale monarhieĭ, că eĭ nu tind la altă ceva decît la răspîndirea cunoştinţeĭ limbeĭ oficiale între toţĭ cetăţeniĭ, şi că ar fi o adevarată *prostie* pentru un om de stat de a tinde la maghiarizarea silită, care în condiţiile actuale ar fi absolut cu neputinţă. (Discurs citat de d-l Ovary). Noĭ primim bucuros calificarea de *prostie* dată de un Ungur năzuinţelor ungureştĭ; dar această prostie exista fără îndoială în 1848. Pe deoparte statul unguresc tinzîndu-să să să întărească din ce în ce, de alta, micimea cifreĭ poporaţieĭ maghiare şi putinţa de a o mări prin absorbirea Romînilor şi a Slavilor, nefiind de loc schimbată pînă astăzĭ, noĭ nu vedem nicĭ un temeiŭ pentru care năzuinţele ungureştĭ spre maghiarizarea silită să-şĭ fi schimbat caracterul. Cît timp mediul rămîne acelaş şi împrejurările nu să schimbă, faptele societăţilor nu pot varia, precum nicĭ organizmele nu să transformă cît timp nu să modifică natura încunjurătoare. Condiţiile vieţiĭ maghiare fiind astăzĭ întocmaĭ aceleaşĭ ca în 1848, tendinţele pe care eĭ le manifesta atuncĭ, trebue să să reproducă în zilele noastre într-un chip identic.

III.

Totuşĭ nu vroim să ne mărginim la vorbe şi ideĭ. Vom dovedi că actele săvîrşite de Ungurĭ în 1848, legile pe care eĭ aŭ vrut să le introducă atuncĭ pentru a ajunge la maghiarizarea popoarelor de altă origine, să repetă în zilele noastre; că aşezemintele create şi măsurile luate de guvernul unguresc de acum samănă în totul cu acele ale epoceĭ revoluţionare. Dacă ţinta politiceĭ maghiare şi-a schimbat de tot caracterul, precum le place reprezentanţilor săĭ a o afirma, dacă Maghiariĭ timpuluĭ nostru nu tind a urma maĭ departe cu *prostia* încercată de părinţiĭ lor în 1848, cum să face ca eĭ să urmeze în toate actele lor brazda trasă de generaţia care recomanda maghiarizarea silită?

Nouă ne pare că aceleaşĭ aşezeminte răspund totdeauna aceloraşĭ trebuinţĭ şi, *viceversa*, că aceleaşĭ trebuinţĭ trebue să aducă creaţiunea unor aşezeminte asemănătoare, şi că dacă noĭ întîlnim în 1896 aşezeminte reinoite din 1848, aceasta să întînplă pentru că Maghiariĭ din zilele noastre urmăresc aceiaşĭ ţintă ca şi părinţiĭ lor, întărirea elementuluĭ lor în dauna celorlalte naţionalităţĭ. Dar, maĭ ghibacĭ decît înaintaşiĭ lor, eĭ vraŭ să arunce pulbere în ochiĭ Europeĭ şi, făcînd mare zvoană despre scopurile lor binevoitoare în privirea naţionalităţilor, să să arăte că nu ţintesc la altăceva decît la binele lor. Ceia ce generaţia ungurească de astăzĭ a cîştigat în ghibăcie, ia a perdut în demnitate, şi nouă ne place de o mie de orĭ maĭ mult francheţa brutală a luĭ Kossuth Szechenyi şi Wesselenyi decît iprocrizia Ungurilor din zilele noastre.

Ideia maghiarizaţiuneĭ popoarelor de naţionalitate deosebită nu fu numaĭ cît lăudată prin incepătoriĭ regenărăreĭ maghiare; ia fu intrupată în legĭ, a căror iniţiativă să urcă cu mult înainte de perioada revoluţionară. Unguriĭ incepură prin a rîdica spiritul naţional al poporuluĭ lor şi aĭ cultiva limba, creînd în acest scop academia ungurească. Eĭ trecură apoĭ într-un chip nesimţit de la aparare la atac, de la dezvoltarea lor naţională la înăduşirea dezvoltăriĭ celorlalte naţionalităţĭ. După ce eĭ înlocuiră latineasca prin limba maghiară în toate administraţiile statuluĭ; puţin cîte puţin eĭ impuseră limba lor pentru

corespondența autorităților bisericești ortodoxe cu ocîrmuirea centrală; ei încercară apoi de a întroduce ungureasca drept limbă obligatorie în scoalele confesionale ale deosebitelor popoare din monarhia lor. Nu să mai miruiră ca preoți decît persoane ce știeaŭ ungurește. Dar fiind-că toate acestea măsuri nu dădeaŭ un rezultat repede, și hotărîtor, să recursă la alt așezemînt care tocmai a fost reîntrodus în zilele noastre și care dă de gol planul urmărit de Unguri de a deznaționaliza în favoarea lor elementele eterogene ale Ungariei. Ne gîndim la *azilurile de copii* (pe ungurește *Kisdedov*), a căror întemeere fusese propusă de către generația de la 1848, dar pe care revoluția ungurească, zdrobită de Ruși la Vilagoș, nu avuse timpul să le încuviințeze. Acest așezemînt a fost reînoit, în zilele noastre, prin legea din 1891.

Ungurii rîdică pînă în cer binefacerile acestui așezemînt care să îngrijește de copiii, pe care părinții nu-i pot bine căuta acasă. Ei fac din el un merit unic poporului lor, cel întăi din Europa care s-a înteresat într-un chip gratuit de educarea copiilor de tot mici, în scopul de a le forma, chiar din vrîsta cea mai tînără spiritul și caracterul.

Iată ce zic Ungurii contemporani, așa de nobili, așa de ne înteresați, asupra kisdedovurilor. Să vedem ce cugetaŭ inițiatorii chiar a acestei nouă creațiuni pedagogice. Iată cum să rostește în privirea lor în 1843 baronul Wesselenyi în scrierea sa de mai multe ori citată, Szozat: „Numai prin această institutiune (kisdedovurile) vom putea ajunge la un rezultat, care este pentru noi de o însemnătate capitală. Copilul mic Slovac, Sîrb, Romîn și German va învața ungureasca fără nici o greutate. Copii învață tot așa de ușor o limbă ca și alta. Va fi lesne, mulțumită acestui așezemînt de a învăța limba maghiară pe toți copiii, și cei mai în vrîstă, ce vor fi deprins-o, vor întroduce-o în mintea celorlalți. *In douăzeci de ani de la înființarea unui azil, toată poporațiunea locului va fi maghiarizată;* de aceia și trebue ca acest așezemînt să fie obiectul grijelor celor mai amănunțite din partea legislației noastre, a ocîrmuirilor noastre, într-un cuvînt din partea a toată lumea.

Adevărata țintă a intocmirei azilurilor de copii este deci maghiarizarea in scurt timp a poporațiilor de altă rasă și nu

să poate vedea în ele o creațiune pedagogică, dar, noì am observat-o acum, Ungurii de astăzi de și sînt tot atît de exaltați ca și naintașii lor din 1848 să deosebesc de ei prin lipsa de inimă în realizarea planurilor lor. Eĭ cred maĭ înțelept de a să ascunde, de a lucra în întunerec pentru a-și ajunge scopurile; aceasta dovedește că dacă eĭ tot urmăresc încă îndeplinirea țintelor lor, eĭ nu maĭ sînt convinșĭ că aŭ dreptul a o face. Insă, un popor căruia îĭ lipsește convingerea, nu va putea nicĭ odată să-șĭ ajungă idealul pe pămînt. Căcì pentru ca acest ideal să existe trebue ca el să fie intemeiat pe spiritul de justiție, baza ce tocmaĭ lipsește aspirațiilor ungureștĭ.

Să cercetăm încă și alte dispozițiĭ administrative în ființă, caré și ele urmăresc aceiașĭ țintă ca și kisdedovurile și să ne îndeletnicim maĭ cu deosebire în acele ce privesc la invățătura publică.

Tendința obștească a sistemuluĭ de instrucție în regatul Unguresc nu este de a lumina, dar de a desnaționaliza popoarele de altă rasă și în special pe Romînĭ. Ungurii pretind acuma, precum pretindeaŭ și pe vremile revoluțieĭ, că fie-care cetățan trebue să cunoască limba maghiară, spre a să putea ințelege cu dregătorii maghiarĭ, dar, maĭ intăĭ, de cînd oare popoarele sînt ele create pentru funcționariĭ unuĭ stat? Noĭ credem din potrivă, că acești ar trebui să fie îndatorițĭ a cunoaște limbile poporațiilor pe care le administrează, condițiĭ foarte ușor de îndeplinit dacă s-ar recruta aceștĭ funcționarĭ printre naționalĭ, rămînînd ca eĭ să fie ținuțĭ a cunoaște și idiomul maghiar, spre a putea corespunde cu autoritațile superioare. Dar, a să cere ca un popor întreg să învețe o limbă streină pentru a să putea înțelege cu cîțĭ-va dregătorĭ, este o pretenție tot atît de absurdă pe cît de nedreaptă. Amintim încă odată cetitoruluĭ că e vorba de un stat poliglot, compus din naționalitățĭ deosebite întrunite sub aceiașĭ autoritate prin întîmplările vremurilor.

Legea din 1868 învoește fie-căreĭ naționațitățĭ de a-șĭ avea scoalele eĭ confesionale, numaĭ cît ele să fie întreținute cu cheltuiala comunelor și fără nicĭ un ajutor din partea statuluĭ. Am observat că Ungurilor din zilele noastre le pare răŭ că astfeliŭ de lege a putut avea ființa și că le place maĭ bine a re

veni la principiile din 1848. Dar fiind că eĭ nu îndrăznesc a o abroga fățiș, eĭ o zădărnicesc prin mijloace piezișe. Iată cum procedează: eĭ întemeiază alăturea cu scoalele confesionale, scoale de stat, în care limba propunereĭ este cea maghiară. Pentru intreținerea acestor din urmă scoli, statul ie de la locuitorĭ contribuție obligătoare, ceia ce are de urmare a restringe ofrandele de bună voie prin mijlocirea cărora să susțin scoalele confesionale. Aiurea, inspectoriĭ scolarĭ găsesc lipsurĭ în intocmirea, în condițiile igienice ale scoalelor confesionale și comunele ne putînd îndrepta aceste neajunsurĭ, statul organizază îndată o scoală oficială în condițiile cerute, dar în care limba învățămîntuluĭ este cea maghiară. Contribuțiile pentru întreținerea scoaleĭ oficiale sînt suportate tot de locuitoriĭ din localitate; dar ele nu maĭ sînt voluntare, ca acele care slujiaŭ pentru susținerea scoaleĭ confesionale; ele sînt încasate pe calea urmăririĭ ca impozitele obicinuite. Romîniĭ care nu găsiaŭ de bună voie baniĭ trebuitorĭ pentru a subveni la instalările cerute pentru scoala de limba lor, să văd constrînșĭ a-ĭ da pentru o scoală în care copiiĭ lor învață limba ungurească.

Cît despre învățămîntul secundar, care trebuia să fie în sarcina statuluĭ după § 17 al legeĭ 1868, el este dat aproape excluziv numaĭ în limba maghiară, din 180 de gimnaziĭ și de alte scoli secundare Romîniĭ nu posedă decît 6 (zicem șase), în care studiile să fac în limba lor. Și cu toate aceste poporația lor să rîdică la maĭ mult de 3,000,000 de locuitorĭ! Apoĭ aceste 6 gimnaziĭ romîneștĭ sînt întreținute cu cheltuiala particulară a poporuluĭ romîn, iar statul maghiar în contrazicere fățișă cu prescrierile legeĭ naționalităților—nu contribue cu nimic la a lor întreținere. Dar Unguriĭ merg încă maĭ departe în sistemul lor de a întuneca gîndirea romînească; eĭ nu învoesc crearea de nouă gimnaziĭ romîneștĭ nicĭ macar cu cheltuiala poporațieĭ. Din toate gimnaziile romîne cel maĭ cu vază este acel din Blaj care numără aproape de 150 de anĭ de traiŭ și în care spiritul național a împlîntat cel maĭ adînc rădăcinele sale. Unguriĭ și-aŭ pus de mult ochiul pe această cetățenie a spirituluĭ romîn Pena o distruge, eĭ aŭ vroit să-ĭ aplice măsura de care să slujise pentru a înlocui scoalele romîneștĭ prin școlĭ maghiare. Aŭ impus acestuĭ gimnaziŭ îmbunătățirĭ pentru 200,000 de leĭ execu-

tat într-un timpt foarte scurt ; dacă nu, scoala era să fie lasată pe sama statuluĭ adecă prefăcută în scoală maghiară. Romîniĭ adînc mişcaţĭ prin această ameninţare, aŭ subscris de îndată suma trebuitoare pentru a întimpina cheltuielele cerute. Canonicul Moldovanu (care nu trebuie amestecat cu renegatul Moldovan Gherghely) a subscris el singur jumatate din sumă, aproape întreaga luĭ avere, spre a scăpa scoala romînească.

Să maĭ însemnăm că darurile ce veneaŭ din Romînia eraŭ confiscate de autorităţile maghiare sub pretecst de daco-romînizmu. Dar dacă pericolul a fost înlăturat de astă dată, el poate să să reînoiască în fie ce an, şi este de temut ca Romîniĭ să nu maĭ poată îndeplini cerinţeĭe *pedagogice* ale ocîrmuireĭ ungureştĭ. Ceĭ 3,000,000 de Romînĭ din Ungaria nu posedaŭ nicĭ un singur aşezemînt de învăţăturĭ superioare. Nu există decît două catedre în care literatura romînă este învaţată în *limba maghiară*, una la universitatea din Cluj şi alta la cea din Pesta.

IV

Această asemănare care nu s-a făcut încă între tendinţele generaţieĭ din 1848 şi acele din zilele noastre. Dovedeşte pîna la evidenţă că tendinţa supremă a aspiraţiilor poporuluĭ unguresc este maghiarizarea popoarelor de altă origine, pe care le mănţine sub a luĭ stăpînire. Precum am observat-o şi maĭ înainte, istoria slujeşte maĭ ales la înţelegerea prezentuluĭ. Cînd sensul unuĭ fenomen care să îndeplineşte sub ochiĭ noştriĭ nu reiesă într-un chip în destul de lămurit, fie pentru că sîntem răŭ aşăzaţĭ spre a-l putea percepe, fie pentru că silinţele celor interesaţĭ îl subtrag de la lumina zileĭ,—precum tocmaĭ să întîmplă lucrul în chestiunea naţionalităţilor Ungarieĭ,—istoria ne aduce slujba de a ne lumina. Nu avem decît a urmări in cursul trecutuluĭ direcţia fenomenuluĭ de care este vorba, şi această direcţie nu va destăinui înţălesul şî noima luĭ. Mărturisirile revoluţionarilor Ungurĭ din 1848 care aveaŭ cel puţin meritul de-a fi sincere, ne-aŭ lămurit pe deplin asupra ţinteĭ la care tind ungurіĭ în zilele noastre. Eĭ nu fac decît a urma maĭ departe lucrarea începută de revoluţia din 48.

Interesul ce-l aŭ Unguriĭ de a face ca naţionalitatea lor

să fie adoptată de toate celelalte popoare cu care eĭ trăiesc împreună este invederat. Acest interes a fost mărturisit tot de revoluționariĭ din 1848 cu aceiașĭ franchețǎ cu care eĭ desfășurau la lumina zileĭ ținta politiceĭ lor: ce vroiaŭ anume să înlăture slăbăciunea numerică a elementuluĭ domnitor. Unguriĭ simt firește că nu să poate întemeia un stat de întîia mînă cu 4—5,000,000 de oamenĭ (statisticele ungureștĭ umflă cifra proporțieĭ maghiare pe care o rîdică la 6,000,000 și reduc din potrivă pe acea a poporațieĭ romîne pe care o coboară la maĭ puțin de 3,000,000). Eĭ vroesc decĭ a să folosi de situația lor politică actuală de asociațĭ la imperiul Habsburgilor și a să sluji de puterea acestuĭ mare imperiu pentru a desnaționaliza popoarele ce li să impotrivesc. Eĭ știŭ prea bine că combinația diplomatică care le-a dat imperiul Austriac încătușat la a lor dispoziție, nu poate să țină la nesfîrșitele și că puterea statelor nu să poate întuneca pe nisipul mișcător al diplomațieĭ, ci numaĭ pe granitul unitățeĭ naționale. Unguriĭ vroesc decĭ cu orĭ ce preț să sporească cifra poporațieĭ maghiare. Iată taina purtăriĭ lor politice față cu popoarele celelalte ale statuluĭ lor, dualizmul poate să să rumpă de la un moment le altul, fie și numaĭ prin puternica agitație a slavilor din Bosnia. Urguriĭ vraŭ să fie gata, spre a-șĭ asigura supremația lor în Cisleitania, chiar în cazul cînd ar rămînea singurĭ. Dar cum să ajungă la aceasta cînd să știe că nu sînt decît 5,000,000 contra 10,000,000 de locuitorĭ de altă origine, 7,000,000 de slavĭ și germanĭ și 3,000,000 de Romînĭ? Dacă ar izbuti să maghiarizeze cel puțin pe aceștĭ din urmă, cifra lor s-ar urca de odată la 8,000,000 și eĭ ar obținea majoritatea numerică în statul lor. Iată singurul lor mijloc de mîntuire; eĭ să acață de el din toate puterile și pe sforțărĭ supraomeneștĭ pentru a realiza, în scurt timp, idealul lor politic, maghiarizarea Romînilor din Transilvania și din Ungaria. Acesta este cuvîntul de ordine al generațieĭ actuale, precum era acel al generațieĭ din 1848. De aceia nu fără cuvînt, s-aŭ făcut luĭ Kossuth o înmormîntare atît de strălucită, căcĭ umbra luĭ plutește în acest moment asupra Ungarieĭ. Acuma simt Unguriĭ, maĭ cu deosebire, nevoia de a aplica principiile mareluĭ lor mort: maghiarizarea cu orĭ ce preț a tot ce nu este Ungur.

Iată *adevărul*, astfeliŭ precum reiesă din fapte și din ex-

plicarea lor istorică. Ungurii pot să protesteze cît vor vroi; ei pot să afirme sus și tare deplina lor dezinteresare în chestiunea națională; ei pot să să prefacă a combate pretutindenea spectrul daco-romînizmului care nu caută decît fiind că vroesc să-l vadă. *Adevărul* că să simt slabi, că forța lor nu este decît răsfrîngerea proiectată de imperiul care-i acopere pentru moment de puterea lui. Ei știu că lăsați singuri, ar dispărea ca fumul la suflarea vîntului. Ei să silesc deci cu ori ce preț a-și mări numărul, a maghiariza cît mai curînd toate elementele eterogene și mai ales pe Romîni asupra cărora ei au aruncat, în primul loc, lațurile lor.

Că poporul romîn să să împrotivească la distrugerea, la moartea intelectuală, nu este de cît prea firesc lucru. Nu este decît instinctul conservărei care să manifestează la popoare precum și la indivizi. Dar în afară de acest instinct, rațiunea cea mai elementară trebuie să-i facă a privi maghiarizarea ca cea mai tristă soartă. Căci, dacă, devenind Maghiari, Romînii ar cîștiga macar ceva; dacă ar schimba rasa lor pentru una superioară, ei ar putea încă înăduși, prin voacea rațiunei, instinctul conservărei care vorbește atît de tare în fundul fiecăreia ființi. Dar asupra acestui punct, nu poate rămînea nici o îndoială; rasa maghiară, ca mongolă, este inferioară rasei ariene europene din care fac parte Slavii, Germanii și Romînii, elemente pe care maghiarizmul tinde să le înghiță. Limba care nu este de cît incorporarea spiritului unui popor și felul lui de a gîndi, stabilește o gradare între rase în sinul omenirei, cele mai inferioare sînt acele cu limbi monosilabice; o poziție mijlocie este ocupată de acele care vorbesc limbi aglutinante; în sfîrșit vin acele ale cărora limbi posedă un caracter flexionar. Ungurii aparțin prin limba lor raselor aglutinante și constitue ca forță intelectuală un organizm inferior raselor arice.

In zădar s-ar încerca Ungurii să răstoarne prin argumente această lege abstractă a cugetării! Faptele invocate de ei nu sînt încheietoare. Ei întimpină că limba lor nu i-a împiedecat a adopta formele civilizației europene; că mintea lor s-a rîdicat la înălțimea ideilor occidentale și că, prin urmare, nu s-ar putea susținea inferioritatea inteligenței lor. Mai întiiu, că această apropriare a civilizației europene de către Unguri este foarte discutabilă; dar chiar cînd ar exista, nu trebuie uitat că Un-

gurii din zilele noastre sînt cu totul alţiĭ de cît ceia ce eraŭ, cînd barbarĭ şi selbatecĭ eĭ să prăbuşeaŭ asupra Panonieĭ şi a Transilvanieĭ. Regiunile pe care le ocupasă conţineaŭ o bogată poporaţie romînă şi slavă care dispăru, în totul saŭ în parte, în sinul năvălitorilor. Astfeliŭ Slaviĭ din cîmpia panonică fură cu totul absorbiţĭ; tot aşa şi Rominiĭ din ţara Secuilor. In Transilvania, numaĭ nobilimea romînească trecu la poporul domnitor; de aceia şi maĭ toată nobleţa ungurească a Transilvanieĭ este de origine romînă. Maĭ tîrziŭ Germaniĭ intrară pentru o bună parte in sîngele Maghiarilor. Aceste naţionalităţĭ de rasă arică absorbite de Ungurĭ, transformasă pînă la un punct sîngele lor şi materia lor cerebrală şi această transformare inobilîndu-le rasa, o făcu maĭ destoinică a-şĭ asimila ideile civilizaţieĭ europene, dar, în amestecul acestor diverse elemente, tot rasa mongolă rămase predomnitoare, şi această predomnire să manifestează în păstrarea limbeĭ maghiare ca organ al gîndireĭ. In urma acestuĭ procesu de absorbire a unor elemente superioare de către o rasă inferioară, această din urmă a putut dobîndi oarecare predispoziţie pentru ideile civilizătoare; dar acest cîştig a fost maĭ mult de cît răscumpărat prin inferioritatea limbeĭ aglutinante impusă conglomiratuluĭ întreg eşit din acest amestec al Ungurilor cu reprezentanţiĭ raselor arice.

Este un fapt ce nu poate fi trecut cu vederea, toate ilustraţiile Ungarieĭ a căror origină a fost cercetată, aparţin unor alte rase de cît celeĭ ungureştĭ. Aşa familia Corvinilor, vestitul Ioan Corvin de Huniade şi fiul luĭ, regele Matei, eraŭ de obîrşie romînă; Kossuth şi Petöfy, unul mare agitator, celalalt poet însemnat, eraŭ amîndoĭ Slovacĭ; Deak iarăşĭ Romîn; Hunfalvy, Israelit, şi aşa maĭ departe.

Fiind de rasă turanică, Unguriĭ nu ar fi fost maĭ in stare de cît fraţiĭ lor, turciĭ otomanĭ, a-şĭ însuşi principiile pe care să razimă civilizaţia europeană. Să ştie ce a devenit la aceştĭ din urmă doctrina şi religia mahometană care făcuse să înflorească la Arabĭ o civilizaţie tot atît de bogată pe cît şi de variată. Dacă Turciĭ otomanĭ sînt un popor staţionar şi incapabil de a-şĭ însuşi luminile civilizaţieĭ, cauza acestuĭ fenomen trebuia căutată nu în religia lor, dar în inferioritatea raseĭ lor; căcĭ aceiaşĭ religie la Arabĭ, rasa albă, ramura semitică, impinsese

minţile spre cultură în loc de a le îndeparta. Nu am înţelege pentru ce Ungurii, care sînt întocmaĭ de aceiaşĭ rasă ca şi Turcii, ar fi un element civilizabil la nesfîrşîtele ca şi rasele arice. Singura explicare a apucăturilor civilizătoare ale Ungurilor stă în amestecul lor cu sînge aric care le-a dat putinţa de a-şĭ asimila, măcar pînă la un punct, cultura europeană. Turciĭ, care nu s-aŭ amestecat cu rasele arice pe care şi le supusesă în Europa n-aŭ putut deschide mintea lor la luminile acesteĭ culturĭ: Ungurii, din potrivă, la care acest amestec a avut loc, aŭ dobîndit pînă la un grad oarecare, facultatea de a o face.

Dar dacă amestecul cu Arĭ a procurat poporuluĭ maghiar putinţa de a să rîdica cel puţin cu cîte-va trepte pe scara civilizaţieĭ, limba pe care el o impuse productuluĭ acestuĭ amestec nu rămine maĭ puţin o piedică serioază deplineĭ sale dezvoltărĭ.

Popoarele supuse Maghiarilor aŭ decĭ cele maĭ puternice motive pentru a respinge cu îngrozire înlocuirea naţionalităţilor lor arice cu acea mongolă a stăpînilor lor actuală, ar fi a să întoarce îndărăpt cătră rasele animale din care omenirea a eşit.

II. Unirea Transilvanieĭ cu Ungaria

I

Acuma, după ce am limpezit chestiunea maghiarizăreĭ, să trecem la acea politică, care la Ungurĭ, este în cea maĭ strînsă legătură cu cea dintăĭ. Am văzut că de ia atîrnă chiar existenţa poporuluĭ maghiar. De aceia şi toate manifestările vieţiĭ acestuĭ popor nu urmăresc altă ţintă de cît aceia de a consolida naţionalitatea luĭ pe socoteala celorlalte popoare ale monarhieĭ.

Tot pentru a ajunge la acest scop şi a îndeparta pînă şi putinţa uneĭ predomnirĭ a elementuluĭ romînesc în Transilvania, a fost incorporată această ţară în Ungaria şi Ungurii pedepsesc cu cea de pe urmă asprime orĭ ce atac îndreptat contra acesteĭ marĭ izbînzĭ a politiceĭ lor actuale.

Un studiŭ nepărtinitor a împrejurărilor istorice ne va dovedi, cu cea din urmă evidenţă, că chipul de procedare al Ungurilor pentru a ajunge la incorporarea Transilvanieĭ, nu este

de cît un act din cele mai arbitrare, în protiva căruia Romînii aŭ cele mai bune temeiuri spre a protesta din toate puterile lor.

Transilvania a fost cucerită de Unguri sub domnia luĭ Stefan cel Sfînt (998—1037), vre-o sută de ani după așezarea lor în Panonia. Această cucerire a fost însă nedeplină, în sensul că nicĭ odată Transilvania n-a fost supusă de a dreptul statuluĭ unguresc, dar a constituit totdeauna o provincie deosebită în sinul monarhieĭ ungurești, provincie ce poseda capul eĭ (voevodul) și agenți administrativĭ particularĭ.

E drept că voevodul aparținea națiuneĭ domnitoare; el era luat totdeauna dintre Ungurĭ; dar el poseda o poziție îndestul de neatîrnată față cu statul maghiar propriŭ zis. De aceia și întîlnim adese orĭ voevozĭ transilvanĭ care întreprind acte de dușmănie contra suveranilor lor, regii Ungarieĭ. In 1262 ducele (voevodul) Transilvanieĭ, Stefan, după ce să scoală cu armele contra tatăluĭ săŭ Bela IV, regele Ungarieĭ, să impacă cu el și iĭ jură credință, (sub iure iurando quod praestitimus, promittimus contra ipsius coronam, vel regni sui vel carissimi patris nostri, Belae ducis, ducatus et iurium utriusque imminutionem, laesionem, praeiudicium seu gravamen, nihil cogitari. Fejer, *Codex diplomaticus regni Hungariae* IV, 3, p. 65).

Cu tot acest jurămînt, voevodul urmează înainte cu silințele luĭ de a să subtrage cu totul de sub autoritatea Ungarieĭ, unindu-să cu Comaniĭ și chiar cu Tatariĭ. Papa Urban IV mustră pe Stefan pentru aceste apucăturĭ anticreștine și-l învită în 1264 a restitui regineĭ ținuturile Bistrițeĭ și a Rodneĭ ale cărora posesiune o uzurpase (terras Bistriche, Rodana et Zolosum quas et cetere regine Ungariae tenuerunt contra iustitiam occupanti et occupatas detines. Teutsche und Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens,* I, p. 80). Maĭ tîrziŭ, găsim pe voevodul Ladislas (1288—1314), care nu recunoaște pe regele Carol de Anjou ca suzeran, de cît în urma uneĭ amenințărĭ de excomunicare papală (nos Ladislaus voyvoda Transylvanus, dominum Carolum Dei gratia regem Hungariae recognoscimus et recepimus in dominum nostrum naturalem et legitimum et assistere eidem in omnibus auxilio, consilio, potentia. Fejir, VIII, p. 389). In 1324 voevodul Moisi să revoltă contra aceluiașĭ rege Carol

de Anjou care este nevoit să-l supună cu armata (demum eum Moys filius Moys notorius noster infidelis contra nostram maiestatem ausu temerario rebellans terram nostram Transylvanam suis conatibus occupare niteretur (*Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis,* II, p. 124).

Nu vroim să urmărim maĭ departe această enumerare a voevozilor transilvanĭ cari refuzaŭ să recunoască autoritatea regilor Ungarieĭ. Vom adăogi numaĭ ca dovadă a autonomieĭ de care să bucura Transilvania în timpul existențeĭ Ungarieĭ neatîrnate, maĭ întăĭ împrejurarea că ducatul era despărțit de regat prin o graniță vamală (Dovezile acestuĭ fapt în I. L. Pic, *Der nationale kampt gegen das ungarische Staatirecht,* Leipzig, 1882, p. 187). In al doilea loc, Transilvania a posedat în toate timpurile dieta (adunarea) și deosebită de acea a Ungarieĭ. Era decĭ o țară supusă coroaneĭ ungureștĭ, dar care să bucura totușĭ de o autonomie administrativă bine determinată. Era, maĭ bine zis, o țară deosebită, legată de Ungaria prin legăturĭ de vasalitate.

Această poziție a Transilvanieĭ să accentuă încă maĭ tare când Ungaria căzu prada Turcilor în 1526 după victoria repurtată în cimpia de la Mohaczĭ de către Soliman Mărețul contra regeluĭ Ungarieĭ Ludovic II care perdu și viața luĭ pe cîmpul de bătae. Turciĭ instalară în țara cucerită ca rege vasal și tributar, pe voevodul Transilvaniĭ Ioan Zapolya care ajuta pe Turcĭ contra suzeranuluĭ săŭ regele Ludovic

In 1541 Zapolya murind și Turciĭ temîndu-să a lăsa Ungaria întreagă sub fiul săŭ de tot mic, Ioan Sigismund, prefac Ungaria propriŭ zisă în pașalic și păstrează numaĭ Transilvanieĭ vechea eĭ poziție, constituind-o în principat vasal și tributar împărățieĭ otomane sub tînărul Ioan Sigismund.

De la această epocă înainte pînă la pacea de Carlowitz, 1541—1699, Transilvania joacă un rol important în istoria Europeĭ răsăritene și une orĭ chiar în acea a Europeĭ apusene, precum bună-oară în timpul războaelor dintre Polonia și Lordia saŭ în acel al războiuluĭ de 30 de anĭ, cînd principiĭ Transilvanieĭ daŭ sprijinul lor politiceĭ franceze în scopul de a slăbi casa de Austria. In tot acest răstimp nu să pronunța decît de Transilvania, pe cînd Ungaria gemea sub călcăiul Otomanilor.

In 1699, în urma mareĭ lupte intreprinsă de Liga-sfîntă

contra Turcilor, Ungaria și Transilvania sînt deslipite prin pacea de Carlowitz de imperiul Otoman și trec amîndouă sub stăpînirea caseĭ de Habsburg, al căriea împărat era coborîtorul Marieĭ, sora luĭ Ludovic II regele Ungarieĭ, cel căzut în bătălia de la Mohaczĭ. Monarcul german fu declarat rege de Ungaria și mare-duce de Transilvania. Aceste două țărĭ constituisă decĭ organizme deosebite în imperiul care-l înghițise. Transilvania nu fu confundată cu Ungaria nicĭ în timpul stăpînireĭ austriace. Ia păstră autonomia eĭ seculară și după ce a fost absorbită de împărăția Habsburgilor și în această situație o găsește revoluția din 1848.

II

Inainte de a expune schimbările prin care Transilvania trecu spre a ajunge a fi încorporată în statul Unguresc, trebue să aruncăm o ochire asupra popoarelor ce o locuiaŭ și asupra organizăreĭ eĭ politice.

La originea cucerireĭ, Romînii și Ungurii eraŭ singurii locuitorĭ aĭ țăriĭ. Maĭ tîrziŭ în decursul viaculuĭ al XII-lea, să adăugisă coloniile germane, fără cuvînt numite saxone, ca unele ce eraŭ de origine flamandă. In acest răstîmp o parte din Unguri să deosebi sub numele de Secuĭ și astfeliŭ Transilvania ajunse a număra patru națiunĭ care locuiaŭ una lîngă alta: Ungurii, Secuii, Germanii și Romînii.

Aceste patru națiunĭ deosebite să bucuraŭ, chiar din primile timpurĭ ale vieții lor comune, de drepturĭ diferite. Ceia ce însă trebue să ne intereseze, este că Romînii luaŭ și eĭ parte la adunările generale și constituiaŭ, ca și celelalte naționalitățĭ un factor politic al țăriĭ. Acest fapt important este dovedit printr-o diplomă din anul 1821 în care să zice, că regele Andreĭ ar fi convocat dieta generală a Transilvanieĭ, compusă din nobilĭ (Ungurĭ), Secuĭ, Saxonĭ și Valahĭ, în scopul de a reforma starea lor (quod nos cum universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis [Valahĭ, Romînĭ], in partibus Transylvaniae apud Albam Iuliam pro reformatione status eorumdem congregationem [dietă-adunare], cum iisdem fecissimus. *Teutsch und Firnhaber*, I, p. 167). Nobilii Romînĭ eraŭ tratațĭ în acelaș chip ca și aceĭ de origină maghiară; eĭ să bucuraŭ de aceleașĭ privilegiĭ și eraŭ îndato-

riţĭ la slujba militară, ceia ce reiesă dintr-un mare număr de documente date de regiĭ Ungarieĭ. Chiar ţaraniĭ romînĭ eraŭ departe de a să afla în starea de plîns în care cad maĭ tîrziŭ. Ceĭ maĭ mulţĭ nu eraŭ încă alipiţĭ de pămînt; eĭ posedaŭ moşiĭ propriĭ, şi aceştĭ ţaranĭ liberĭ desemnaţĭ prin termenul onorabil la acea epocă de *iobbagio* (un document din 1822 vorbeşte de *Honorem iobbagionum*, Fejer III, 1, p. 362), nu eraŭ obligaţĭ de cît ca nobiliĭ, la prestarea slujbeĭ militare şi la apararea ţăriĭ contra năvălirilor din afară. Romîniĭ maĭ posedaŭ o organizare specială sub capĭ numiţĭ voevozĭ, (pentru districte) şi knejĭ (pentru sate); relaţiile lor eraŭ regulate de un drept obicinuelnic particular, *jus Valachicum*.

Romîniĭ eraŭ decĭ în această epocă o naţiune politică a Transilvanieĭ, şi deşi eraŭ supuşĭ poporuluĭ domnitor, eĭ tot posedaŭ oare-care drepturĭ, pe care cucerirea le respectase.

Dar încetul cu încetul o prefacere socială veni să schimbe rapoartele naţionalităţilor din cetatea Carpatină. Nobiliĭ Romînĭ persecutaţĭ de Ungurĭ din pricina religiuneĭ lor ortodoxe, să deştărează în mare parte şi trec munţiĭ pentru a întemeia statul Munteniei în 1290 şi maĭ tîrziŭ acel al Moldoveĭ în 1349. Rămăşiţa nobilimeĭ romîne, slăbită prin emigrare, părăseşte maĭ întăĭ religia sa, apoĭ limba şi devine maghiară. Naţiunea romînă este descăpăţinată; clasa eĭ politică dispare; nu rămîne decît poporul de jos contra căruia să unesc spre a-l robi, elemente care dispun de putere, într-un timp de nedreptate şi de barbarie. Ţaraniĭ romînĭ pierd cîte puţin toate drepturile pe care le aveaŭ din vechime. Eĭ sînt expropiaţĭ de moşiile lor, reduşĭ în stare de şerbĭ şi îndatoriţĭ a lucra pentru stăpîniĭ lor un număr de de zile din ce în ce maĭ însemnate. Prin influenţa acestora Ţaraniĭ sînt scutiţĭ de slujba militară. Stăpîniĭ să temeaŭ de a lasa pe şerbiĭ lor să să indeletnicească cu această slujbă, maĭ întăĭ spre a nu-ĭ perde prin moarte saŭ fugă, apoĭ spre a nu-ĭ vedea purtînd arme.

Ţaraniĭ romînĭ cercară în maĭ multe rîndurĭ de a redobîndi prin violenţă drepturile de care fusese despoiaţĭ. Eĭ să revoltară la diferite epoce contra nobililor (Ungurĭ şi Romînĭ maghiarizaţĭ), Secuĭ şi Saxonĭ, care întăreaŭ în toate zilele maĭ mult privilegiile lor pe socoteala ţaranilor. Intăia pomenire a

uneĭ răscoale a țaranilor contra apăsătorilor lor să urcă la anul 1324. O a doua maĭ bine cunoscută fu aceia care să întîmplă în anul 1437. Țaraniĭ romînĭ sub conducerea luĭ Mihail Romînul unițĭ cu țaraniĭ ungurĭ sub acea a luĭ Paulus Magnus de Voida-haza, iaŭ armele în contra nobililor în scopul de a redobîndi drepturile de care eĭ să bucuraŭ pe timpul luĭ Stefan cel Sfînt („Pro reacquirendis et reobtinendis pristinis libertatibus per sanctos reges cunctis hujus regni incolis datis et concessis“ ; maĭ jos documentul vorbește de „litterae Sancti Stefani“. Iosif Teleki *Hunyadiac Kora*, X, 1853, p. 3).

Documentul pe care l-am citat conține transacția intervenită între nobilĭ și țaranĭ, dar nobiliĭ nu vroise decît a înșela pe țaranĭ, spre a avea timpul de a să prepara maĭ serios la luptă, căcĭ revolta iĭ surprinsese fără veste. Indată după subsemnarea transacțieĭ, nobiliĭ propun o alianță Sașilor și Secuilor, făgăduind ajutorul lor contra năvălirilor Turcilor și primind în schimb făgăduința Secuilor și a Sașilor de a le veni în ajutor contra revolteĭ „infamilor țaranĭ“ (praedictos autem Saxones contra Aemulos seu inimicos nobilium, signanter autem ad conterendana nefandissimorum rusticorum proterviam venire et accebrare debend. Bautin, *Transilvania*, 1873 p. 15). Această uniune a acelor treĭ națiunĭ privilegiate ale Transilvanieĭ (nobiliĭ saŭ Unguriĭ, Sașiĭ și Secuiĭ), va forma de-acuma baza constituțieĭ acesteĭ țărĭ. Aceste treĭ națiunĭ uzurpă pe întrecute toate drepturile, își atribue toate favorurile și intemeiază traiul lor material pe numirea manuală a țaranuluĭ romîn. Acest din urmă pierde toate drepturile ce le avea maĭ înainte ; el cade tot maĭ adînc în robia cea maĭ înjosită care a fost dată vre-odinioară omuluĭ să o sufere din partea semenilor săĭ.

Romîniĭ cearcă o a treia oară de a să mîntui de apasarea națiunilor privilegiate, anume în 1840. Documentul care amintește această nouă revoluție merită de a fi reprodus ; căcĭ el conține între altele, ideile pe care Unguriĭ își făceaŭ de pe atuncĭ despre națiunea romînă. Regele zice în el, că ar fi primit plîngerĭ din partea nobililor săĭ contra țaranilor, care i-ar prada le-ar da foc și iar măcelări în chipul cel maĭ îngrozitor ; că Romîniĭ care nu ar fi chemațĭ nicĭ a să bucura de libertățĭ, nicĭ macar destinațĭ de natură pentru un atare privilegiŭ, îndrăzneaŭ

totuşĭ să le reclame (Qualiter gens Olachorum tumultuario insultu arma taque manu posessione eorum infistan flammis omnia devastant horemdumque in modum ipsos nobiles lerosque interficeret, et licet Otachi *nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem, nati*, tamen libertatem sibi arogare audiant. Baritiu, *Transilvania*, 1874, p. 6).

O a patra revoluţie a ţaranilor romînĭ de astă dată iarăşĭ în comun cu ţaraniĭ ungurĭ să întîmplă în 1514 şi o a cincea în 1600, cînd cu cucerirea Transilvanieĭ de către Mihaĭ Viteazul, domnul Munteniei. Romîniĭ din cetatea carpatină, văzînd un domn din sîngele lor că trece munţiĭ spre a cădea asupra Ungurilor, îşĭ închipuiră că el venea să-ĭ scape din jugul crud sub care trăiaŭ. Eĭ vroiaŭ să predeie domnuluĭ lor Transilvania scaldată în sîngele vechilor lor stăpînĭ şi apăsătorĭ; dar Mihaĭ Viteazul care credea folositor planurilor sale de a cîştiga simpatiile naţiuneĭ domnitoare, înăduşi cu asprime avîntul Ungurilor (W. Bethlen, historia de rebus Transsilvanicis IX p. 128).

Toate aceste încercărĭ fără rezultat de a scutura jugul naţiunilor priviligiate şi maĭ ales acel al nobilimeĭ maghiare şi maghiarizate, nu făceaŭ decît al îngreguia tot maĭ mult asupra capetelor Romînilor. Cînd Transilvania trecu sub stăpînirea Germanilor, în 1699, soarta ţaranilor era desperată. Stăpîniĭ aveaŭ asupra lor jurisdicţia supremă; eĭ puteaŭ să-ĭ alunge din pămînturile lor, să-ĭ închidă, să-ĭ bată şi chiar să-ĭ pedepsească cu moartea. Acest drept afară din cale nu fu suprimat decît printr-un decret din 1785 a împaratuluĭ Iosif al II-lea. Ţaranul nu putea nicĭ odată reclama contra stăpînuluĭ săŭ. Şerbirea economică întrecea mult pe acea de natură juridică. Şerbul trebuia să lucreze pentru stăpînul săŭ de la 4—6 zile pe săptămînă (săptămîna nu conţinea maĭ multe). Zilele de sărbătoare ortodoxe nu eraŭ respectate, nefiind recunoscute de către religiunile domnitoare ale Transilvanieĭ. In contra principiilor şerbireĭ, toţĭ membri de sex bărbătesc dintr-o familie eraŭ îndatoriţĭ la muncă. Femeile şi fetele eraŭ întrebuinţate la castel, la tors saŭ la ţesut, ba chiar uneorĭ la slujbe de rînd. De şi timpul ţaranuluĭ maĭ în întregime era ocupat de nobil, el maĭ trebuia să-ĭ plătească o mulţime de contribuţiĭ. Era obligat să-ĭ dea pe fie-care an 2 fiorinĭ 33 crucerĭ, un stînjen de lemn şi o putină de unt.

Unii șerbi erau îndatoriți a cumpara de la stăpînii lor, proprietari de vii, vin pentru 25 fiorini, să fi fost bun sau rău; la nașterea pruncului unui nobil fie-care șerb trebuia să aducă ca dar o găină; la Paști, două coaste de porc afumate sau ne-afumate la S-tu Gheorghe, 23 April, un miel gras; la Crăciun, o găină și 10 ouă; în timpul verei, doi pui, două baniți de ovăs, 200 de culbeci, și o bucată de rîșină. Din doi pești prinși de șerbi, unul era al stăpînului. Țaranul nu putea merge la vînat, căci portul armelor îi era oprit sub pedeapsă de a pierde mîna dreaptă. Șerbii erau îndatoriți a cumpara carnea vitelor moarte ale proprietarilor și preoții romîni a ierna cîinii lor de vînat. Șerbii trebuiau să plătească brudina (taxa) podurilor chiar cînd le treceau în afacerile stăpînilor; nu putea să-și macine făina nicăiri aiurea, decît la moara stăpînului, nici macar în propria lor casă; gunoiul de la vitele lor trebuia să fie dus pe ogoarele proprietarilor. Femeile șerbilor, în afară de cultura inului și a cînepei, pe care le și țeseau pentru stăpînii lor, erau obligate ași duce, la timpul potrivit, gîștele în curtea castelului pentru a le jumuli și a lasa puful pentru castelană—și cîte alte îndatoriri care ar fi ridicole, dacă ele nu s-ar fi schimbat în lacrimi de sînge pentru nenorocitul țaran. (Dovezile relative în Bariț, *părți alese din istoria Transilvaniei*, I, p. 475, 478, 488).

Iată unde ajunsese Romînii, vechi apărători militari ai țării, vechii *iobbagiones*.

Romînii începuse prin ași pierde nobilii, clasa puternică ce ar fi putut apara drepturile lor; apoi ei văzuse cum dispar unul cîte unul aceste drepturi însuși; precum acel a participa la dietele țării, organizarea lor militară sub voevozi și kneji, dreptul lor obicinuelnic și acel al proprietății.

Perderea drepturilor lor îi îndeamnă spre o condiție din ce în ce mai ră. Către sfîrșitul viacului trecut, Romînii erau lipsiți absolut de orice drepturi, și aduși în robia cea mai deplină prin elementele stăpînitoare ale țării. De aceia și Ungurii (nobilii maghiari și maghiarizați), Sașii, și Secuii să deprinseră în cursul unor viacuri indelungate a privi Transilvania ca proprietatea lor și pe vechii ei locuitori, pe Romîni, ca pe niște turme de vite, ce nu să deosebiau de celelalte decît, prin uzul vorbirii.

Transilvania constituia deci un organizm aparte în statul

Unguresc; dar acest organizm care, în primile timpurí, făceà să participe la viaţa politică toate naţiunile care-l compuneaŭ, ajunse la sfîrşit a strînge exerciţiul acestor drepturĭ la cele treĭ naţiunĭ privilegiate şi a face să să coboare poporul romînesc la rangul unuĭ element supus, exploatat şi redus în sclăvie prin vechiĭ săĭ tovaraşĭ la stăpînirea ţăriĭ.

III

Unguriĭ începură a să convinge cu timpul că această situaţiune anormală nu ar putea ţinea la nesfîrşit, şi că Romîniĭ vor ajunge a scutura îngrozitoarea apasare sub care trăiaŭ. O primă încercare de a emancipa pe Romînĭ fu făcută de Austria, îndată după intrarea Transilvanieĭ în a eĭ stăpînire. Noiĭ conducătoriĭ aĭ ţăriĭ, care să ţineaŭ de religia catolică, vroiaŭ să atragă pe Romînĭ, adecă marea majoritate a locuitorilor, cătră biserica lor, pentru a domina prin acest mijloc confesiunile protestante şi calviniste ale Saşilor şi ale Ungurilor. Guvernul austriac făgădui Romînilor care vor îmbrăţişa catolicizmul de aĭ face să să bucure de toate drepturile ca cetăţeniĭ aĭ ţăriĭ lor. Dar făgăduinţile împăratuluĭ nu puteaŭ lua fiinţă decît fiind prefăcute în legĭ prin dieta transilvană. Să înţelege că aceasta din urmă, compusă escluziv din membri aĭ naţiunilor privilegiate, nu să grăbiaŭ de loc de a emancipa pe Romînĭ, a căror robie le aducea atitea foloase, nicĭ de-aĭ pofti să eie loc alăturea cu ele. De aceia şi făgăduinţele împăratuluĭ ramaseră în cea maĭ mare parte în stare de literă moartă, şi Romîniĭ care să unisă cu biserica romană să convinseră că eĭ îşĭ vîndusă numaĭ conştiinţa fără a trage nicĭ un folos. Eĭ recurseră atuncĭ din noŭ la silnicie, şi o teribilă revoluţie (acea a luĭ Horia din 1784) însîngeră din noŭ frumoasa ţară a vechiĭ Daciĭ traiane. Şi această revoluţie fu zdrobită precum fusesă toate celelalte; dar Unguriĭ simţind că Romîniĭ cîştigase simpatiile Austrieĭ, începură a vedea stafia emancipăriĭ supuşilor lor întrupîndu-să din ce în ce. Atuncĭ eĭ să hotărîră a părăsi sistemul stăpîniriĭ feodale şi a să apuca de întărirea naţionalităţiĭ lor, întărire ce nu era decît începutul politiceĭ de maghiarizare a naţionalităţilor eterogene. Dar aceste tendinţĭ de emancipare a naţionalităţiĭ ungureştĭ fură în curînd stabilite prin sprijinul dat de guvernul

austriac Romînilor celor amenințați cu înghițire de către Maghiari. Cele două tendinți contrarii, emanciparea Ungurilor de sub epitropia Austriei, împărechetă cu întărirea lor pe socoteala poporului Romîn și avîntul național al acestuia sprijinit de Austria, trebuiaŭ să să accentueze din ce în ce, pînă în momentul cînd scînteia sărită la Paris în 1848 veni să pună foc minei. Ungurii să rîdică contra Austriei, Romînii contra Ungurilor.

Care fu cauza mișcărei romînești? Istoria acestui eveniment ne va sluji și ia la înțelegerea prezentului.

Ungurii simțise că era peste putință de a menținea indefinit pe poporul Romîn în starea sa de nesuferită robie. Fusesă convinși despre aceasta prin deosebitele încercări de emancipare în care fusesă susținuți de Austria. El trebuia, mai curînd saŭ mai tîrziŭ, să să pună pe aceiași linie cu națiunile privilegiate din Transilvania, și atunci un mare pericol era să amenințe pe aceste din urmă și mai ales pe Unguri. Majoritatea numerică a Romînilor era să le deie supremația în conducerea afacerilor. Romînii eraŭ să întrebuințeze predomnirea lor la rîdicarea inteligenței și a moralului poporului lor, și el care pînă atunci fusesă rob, era să ajungă stăpîn.

Ungurii își dădeaŭ pe deplin socoteală de primejdia ce le amenința poziția; ei nu găsiră alt mijloc de a o înlătura, decît întrunind Transilv. cu Ungaria, suprimînd autonomia ei seculară și declarînd-o incorporată în regat. Prin această măsură, orice teamă ca Romînii să răpue pe Unguri în Transilv. dispărea pentru că dacă Romînii eraŭ în majoritate în Transilv. ei nu mai eraŭ tot ăstfeliŭ și în Ungaria, și daca reprezentanții lor puteaŭ să aibă precumpănirea în dieta Transilvană, ei nu o puteaŭ avea în cea ungurească.

Lozinca revoluției maghiare, în ce privește Transilv. fu deci incorporarea ei în statul Unguresc.

Romînii să sculară ca un singur om contra acestui plan. Ei știaŭ prea bine că el era îndreptat mai ales contra naționalității romîne și că el trebuia să dea un noŭ avînt silințelor făcute spre a o maghiariza. De aceia și revoluția Romînilor contra Ungurilor fu întreprinsă în scopul de a respinge uricioasa unire. Dar Ungurii care nici odată nu s-aŭ îndoit de nimica credeaŭ că le va fi ușor de a scutura pe de oparte jugul Austriei,

de alta, de a măcina naţionalităţile ce ar voi să li să opună. Dieta ungurească ce lucra la Pesta, în momentul cînd revoluţia să întindea în diversele ţări ale Europeĭ, să folosi de turburarea de care Austria era cuprinsă pentru a proclama Ungaria ca stat separat şi pentru a declara Transilv. de întrunită cu coroana ungurească. Deputaţiĭ care formaŭ dieta transilvană, în număr de 69, aveaŭ a fi primiţĭ în dieta ungurească. Aceştĭ deputaţĭ trebuiaŭ să fie aleşĭ, ca şi pînă atuncĭ, de singurile naţiunĭ privilegiate: Unguriĭ, Saşiĭ şi Secuiĭ. Romîniĭ eraŭ trecuţĭ sub tăcere. Constituţia *liberală* pe care Unguriĭ o hărăziaŭ Transilv. să înălţa tot pe temelia vestiteĭ uniunĭ a celor treĭ naţiunĭ din 1437. Poporul Romîn rămînea tot esclus de la viaţa politică în propria luĭ ţară, cu toate că constituia imensa eĭ majoritate. Pentru a pricepe adevăratul caracter al acesteĭ constituţiĭ, trebue notat încă că ia formulează o lege draconică de presă, supunînd ziarele la o cauţiune de 20,000 francĭ şi edictînd pedepsĭ foarte aspre contra publicăreĭ de ziare necauţionate. Să înţelege de la sine că partidul liberal care triumfa în Ungaria nu avea să să teamă de libertatea preseĭ de care tocmaĭ atuncĭ abuza contra Nemţilor şi că Unguriĭ nu tindeaŭ decît a închide gura celorlalte naţionalităţĭ pe care vroiaŭ să le înăduşe. Aceasta reiesă încă şi din altă dispoziţie care pedepsia cu o foarte mare amendă pe orĭ cine s-ar apuca de agitaţiunĭ în contra deplineĭ unităţĭ a statuluĭ Maghiar. Cum puteaŭ însă deosebitele naţionalităţĭ din Ungaria să recunoască o constituţie a ţăriĭ întregĭ, proclamată în aparenţă în favoarea libertăţiĭ, însă fără a lor împărtăşire şi numaĭ cît în interesul elementuluĭ domnitor? Aceastǎ constituţie proclama în adevăr libertate, dar numaĭ pentru Ungurĭ; ia dădea celelalte naţionalităţĭ în prada Maghiarilor, rîpindu-le pe deplin protecţia sub care ele trăisă în vremile stăpînireĭ Austriace. Această constituţie însemna libertate, egalitate şi fraternitate pentru Ungurĭ, pe cînd pentru celelalte naţionalităţĭ ia nu însemna de cît robie, desnaţionalizare şi ignoranţă, căcĭ dacă n-ar fi fost astfeliŭ, pentru ce oare popoarele Ungarieĭ s-ar fi ridicat contra eĭ? Cine ar putea înţelege nişte popoare care să rescoală pentru a răspinge binefacerile pe care revoluţia maghiară contra Austrieĭ le aducea? Dacă lucrurile sînt aşa, şi nimenea nu ar putea-o tăgădui, cum să calificăm

atunci frumoasa frază a d-lui Ovary care esclamă: „că în acele lupte legendare pentru libertate, Romînii din Transilv. în loc de a să arata recunoscători către Unguri, care-i scapase din robie, aŭ fost ceĭ dintâi care s-aŭ opus din partea apăsătorilor şi aŭ îndreptat armele lor contra acelor ce combăteaŭ pentru sfintele principii ale libertăţii.“ Ne minunăm că d-l Ovary să nu vadă cum retorica d-sale este dezminţită de fapte, căci dacă Romînii combăteaŭ contra Ungurilor şi în favoarea Austriei, logica cea mai elementară ne sileşte a admite că ei ştiaŭ bine că adevaraţii lor duşmani nu puteaŭ fi de cît ceĭ dintâi.

Ungurii speraŭ să desfacă masa poporului romîn, ţăranii, de clasa cultivată, făcînd să străluciască la ochii lor perspectiva suprimărei robotului, urmare neaparată, ziceaŭ ei, a unirei cu Ungaria. Dar marea adunare a ţaranilor Romînĭ intrunită la Blaj proclamă, după iniţiativa lui Simeon Bărnuţ, că ia nu înţelegea a vinde interesul naţional pe un blid de linte. Ţaranii răspunse deputaţiei maghiare: „inainte de toate vroim să fim liberi în însuşi ţara noastră; ca şerbi, nu putem trata cu popoarele streine. Cînd vom fi liberi, atunci vom vedea cu care ţară va fi bine să ne unim. Cu toate acestea noi jurăm a nu mai trăi în stare de şerbire, să o vreie stăpînii noştri saŭ nu.“ Adunarea din Blaj proclamă apoi naţiunea romînă ca suverană şi parte întregitoare a Transilv. pe baza libertăţii egală pentru toţi. Iată răspunsul pe care poporul Romîn îl dădea constituţiei din Pesta.

Conform cu această proclamaţiune, Romînii cereaŭ: neatîrnarea lor naţională din punctul de vedere politic; reprezentarea lor în dieta ţării în proporţiune cu numărul; dreptul de a ocupa posturi administrative, judecătoreşti şi militare în aceiaşi măsură; întrebuinţarea limbei lor în toate trebile ce-i priviaŭ, atît legislative cît şi de ocîrmuire; întrebuinţarea adevaratului lor nume de Romînĭ şi nu acel de Valahi în actele oficiale; ca biserica lor să fie pusă pe o treaptă egală cu acea a celorlalte confesiuni; scaune în dieta ţării p. episcopii lor; suprimarea şerbirei fără nici o despăgubire, precum şi acea a dijmelor; libertatea de presă, de întrunire, precum şi libertatea individuală; tribunale de juraţi şi desbateri orale; garda naţională; înfiinţarea de scoli romîneşti în toate satele, de seminarii, gim-

nazii și scoli militare în orașele mari, precum și creațiunea uneĭ universitățĭ romîne, cu libertatea învățămîntuluĭ; repartiția dărilor proporțional cu averea fiecăruia și în sfîrșit punctul care avea pentru un moment cea maĭ mare însemnătate: ca celelalte națiunĭ ale Transilv. să nu hotărască chestiunea unireĭ cu Ungaria înainte ca națiunea romînă să fie admisă cu vot deliberativ în parlamentul țăriĭ, protestînd de pe acuma contra oricăreĭ unirĭ încheiată fără a eĭ participare.

Să înțeleg ușor urmările pierzătoare pe care le-ar fi avut pentru poziția privilegiată a Ungurilor încuviințarea cererilor făcute de Romînĭ. De aceia și Unguriĭ nu țin nicĭ o samă de ele. Dieta transilvană care trebuea să încuviințeze votul celeĭ din Pesta privitor la unire, este aleasă sub o strașnică presiune din partea Maghiarilor, și bine înțeles, tot după legile vechĭ ale țăriĭ, adecă cu escluderea totală a națiuneĭ romîne. Ia votează într-una unirea atît de dorită de poporul Maghiar, deputațiĭ Sașĭ în număr de 22, cu toate că și eĭ eraŭ protivnicĭ uniriĭ, nicĭ nu îndrăzniră să deschidă gura, căcĭ orice protestare, maĭ ales în limba germană, le-ar fi primejduit viața.

Unirea Transilv. cu Ungaria fu decĭ votată prin ambele adunărĭ, cea din Pesta și cea din Alba-Iulia, fără ca Romîniĭ, care cu toate acestea alcătuiaŭ covîrșitoarea majoritate a țăriĭ alipite, să fi fost consultațĭ în nicĭ un chip. Era acest vot valabil? Invederat că *nu*, dacă-ĭ aplicăm principiile pe care revoluția ungurească ia însășĭ le proclamă, principiile constituționale și reprezentative. Căcĭ cum s-ar putea ca un vot să lege pe un popor întreg cînd el nu era reprezentat prin nicĭ unul din membri săĭ? Romîniĭ aveaŭ decĭ tot dreptul de a privi acest vot ca fără ființă și de a lua armele pentru apararea drepturilor lor.

Să fie Unguriĭ cu inima pe față! Să spună: noĭ eram stăpîniĭ Transilvanieĭ; am făcut ceia ce ne-a plăcut, pentru că ne numim *leŭ*, și dacă voĭ Romîniĭ refuzațĭ a primi faptul îndeplinit al uniriĭ, vă vom sili a-l recunoaște. Am înțelege un asemenea limbaj, limbajul celuĭ maĭ tare, dar să nu să apuce de invocat dreptul; căcĭ dreptul ca maĭ totdeauna este din partea celuĭ maĭ slab.

Vocea celuĭ apasat este însă accentul cel maĭ neplăcut care

poate lovi urechea apăsătoruluĭ. Maghiariĭ, cu tot caracterul lor mongol care-ĭ face mult maĭ puțin simțitorĭ la ideia dreptățiĭ, sînt cu toate acestea foarte năcăjițĭ prin protestările neîncetate ale Romînilor. Eĭ vreaŭ să le înăduşe prin violență; tribunalele lor, jurațiĭ lor trimet în toate zilele la închisoare legiunĭ de Romînĭ. Dar luptătorĭ noĭ să urcă pe spărtură, și să înțelege că oricît de marĭ și de adîncĭ ar fi temnițele maghiare nu să poate cufunda în ele un popor întreg. De aceia și tinerimeĭ maghiară îĭ pare foarte răŭ că frumoasa instituțiune de a înțepa adversariĭ nu maĭ există! „Chestiunea valahă s-ar hotărî ușor și ar fi pentru noĭ priveliște într-adevăr frumoasă și îmbucurătoare de a vedea capetele conducătorilor Romînĭ înfipte în vîrful unor țepe cu colorile romîneștĭ". (*Magyar Hirlap* No. 265 din 22 Sept. 1894.)

După mult sînge varsat revoluția maghiară fiind sfarmată de către Rușĭ, la Vilagos, în 1849, toate planurile Ungurilor să zădărniciră. Visul lor de neatîrnare să rîsipi și unirea Transilv. cu Ungaria fu desfăcută. Romînii răsuflără și o constituție întemeietă pe egalitatea drepturilor tuturor naționalităților țăriĭ le învoi curînd să eie parte în proporțiune cu însemnătatea lor numerică la dietele care să ținură în aniĭ 1863 și 64. Dar în 1865, primejdia căreia Austria fu expusă prin amenințarea războiuluĭ cu Prusia, împinsă pe împaratul a să împaca cu Unguriĭ, care puneaŭ acest preț la cooperarea lor în momentul pericoluluĭ. Dualizmul fu încuviințat, și Ungaria fu constituită ca regat neatîrnat, unit cu Austria prin comunitatea caseĭ domnitoare, conducerea politiceĭ exterioare și unitatea armateĭ. Împaratul maĭ conceda și incorporarea în Ungaria a mareluĭ ducat al Transilvanieĭ. Visul de aur al Ungurilor era îndeplinit. Împrejurările adusesă de sine ceia ce eĭ încercasă în zadar a obținea prin putere în 1848. O dietă fu convocată la Cluj. Ia trebuia să să rostească asupra chestiuneĭ unireĭ. *Unguriĭ simțiră că dacă această dietă ar fi aleasă după legile existente la acea epocă și care asiguraŭ precumpenirea elementuluĭ romînesc, eĭ nu ar obținea niciĭ odată sancțiunea legală a izbînzeĭ lor politice.* Eĭ lasară, fără altă formă, la o parte legea electorală în putere și chemară dieta după vechiul sistem, acel al celor treĭ națiunĭ privilegiate ale Transilv. fără nicĭ o participare a poporuluĭ Romîn. Nĭ să pare că procedarea ocîrmuireĭ

ungureştĭ era pătată de cea maĭ strigătoare nedreptate, şi că dieta chemată după o legeabrogată şi în contrazicere cu dispoziţiile legeĭ în putere, nu putea da nicĭ o sancţiune legală uniuneĭ consimţită de împarat. Poziţiunea Romînilor era cu totul alta de cît în 1848. La această epocă legile publice ale Transilv. escludea pe Romînĭ de la împărtăşire la viaţa politică. Era nedrept, dar lege şi dreptate nu sînt totdeauna împărechete. După revoluţie, imperiul de care atîrna Transilv. găsise nimerit de a modifica constituţia eĭ şi de a încuviinţa şi naţiuneĭ principale a ţăriĭ dreptul de a fi reprezentată în a eĭ adunare. Constituţia publică a Transilv. fusesă modificată, şi această modificare să făcusă în sensul uneĭ maĭ drepte repartiţiunĭ prin nişte organe care eraŭ deplin competinte a o face, acele ce aparţineaŭ stăpînilor ţăriĭ. Dreptul public fiind modificat, ţara nu maĭ putea fi consultată în 1865 de cît după legile care existaŭ la acea epocă. Unguriĭ chemînd dieta transilvană după legea din 1791 comiteaŭ cea maĭ strigătoare nedreptate; dar eĭ îşĭ făceaŭ trebile; unirea era votată; *perfecta unitate* a statuluĭ maghiar asigurată. Iată pentru ce Romîniĭ refuză de a primi unirea ca îndatoritoare pentru eĭ şi cer cu glas tare vechia autonomie a ţăriĭ lor.

Să rezumăm: Ungurii aŭ *interes* a desnaţionaliza pe Romînĭ pentru a spori şi întări propriul lor element; în acest scop eĭ aŭ încorporat Transilvania. Romîniĭ aŭ *dreptul* asă împrotivi morţiĭ lor intelectuale şi a revindeca autonomia de viacurĭ a ţăriĭ lor. Ungurii sînt maĭ tarĭ, dar într-un chip trecător, în urma grupăreĭ politice actuale a Europeĭ; eĭ nu-şĭ trag puterea din propriul lor element ci din împrejurărĭ exterioare. Să să schimbe numaĭ aceste din urmă, şi puterea ungurească va dispărea, fără a lasa alte urme de cît o urîcioasă amintire în sufletul popoarelor pe care astăzĭ le apasă.

Iată salutul pe care naţiunea romînească îl trimete mileniuluĭ maghiar.

ALFRED RAMBAUD

Prefață la ediția franceză a Istoriei Romînilor

de A. D. Xenopol [1])

Intre Tisa, Dunărea de jos, Marea Neagră și Nistru să întinde o vastă țară care, în vechime să numea Dacia. Ia are ca centru masivul Carpaților, un feliŭ de Alpĭ dacicĭ, carĭ o împart în două părțĭ aproape egale. Din aceste două părțĭ, una să întinde spre Marea Neagră și Dunărea de jos; ceialaltă, spre acea mare verde, care formează stepele imense ale Ungarieĭ. Această țară e locuită de o națiune care astă-zĭ să numește Romîniĭ. Despre Marea Neagră, Romîniĭ populează Muntenia, Moldova, Bucovina și Basarabia: aceștia sînt Romîniĭ *cisalpini*. Plaiurile ungureștĭ și în deosebĭ o mare parte din Ardeal, (Transilvania), din Banat și Temișoara, asemenea sînt locuite de Romînĭ: aceștia sînt Romîniĭ *transalpinĭ*.

Din punctul de vedere politic, Romîniĭ sînt împărțițĭ

---

1). *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'a l'union des principautés en 1859*, par A. D. Xenopol, professeur à l'université de Jassy, membre de l'Académie Roumaines, avec une préface par Alfred Rambaud, professeur à la faculté des lettres de Paris. Paris 1896, Ernest Leroux, editeur, 2. vol. gr. in 8 —Un estract din această prefață a fost publicat în *Journal des Débats* din 22 Fevruar a. c. reprodus în *Arhivă* în No. 1 și 2 din acest an. Pentru marele interes al lucrăreĭ d-luĭ Rambaud, actualminte ministru al instrucțiuneĭ în Franța, dăm traducerea eĭ integrală.

intre patru coroane: Basarabia, aparținînd Rusieĭ; Bucovina Austrieĭ; Transilvania și Banatul, coroaneĭ Ungarieĭ; cît despre Muntenia și Moldova, două principate lung timp deosebite, și cîte o dată vrăjmașe neîmpacate, ele s-aŭ unit, în 1859, spre a forma un singur Stat care de la 1881, e Regatul Romînieĭ

Numaĭ Romînii din acest regat sînt supușĭ propriilor lor legĭ; în cel-l-alte părțĭ, eĭ daŭ ascultare legilor, cîte odată aspre și inimice, ce li să impun de streinĭ, așa că liberĭ sînt numaĭ Romînii din regatul Romînieĭ.

Numele chiar de *Romînie* și de Romînĭ sînt nouă în vocabularul nostru politic. Sînt acuma 30 de anĭ, diplomația nu cunoștea de cît aceia de *Moldova* și de *Valahia*. Ce eraŭ acele țărĭ, nu să prea știa bine. Intr-o geografie care nu este foarte veche, numeroase generațiunĭ de Francejĭ aŭ putut învața că ele eraŭ „două principate *Slave* tributare ale Turcieĭ". Cu mult timp înainte de Cortambert, împărăteasa Caterina II-a vorbia în proclamațiile eĭ despre locuitorii acestor țărĭ, ca și cînd ar fi fost o varietate de Slavĭ. Pentru contimporanul eĭ, baronul de Tott foarte bun observator, cu toate acestea, Moldovenii sînt Grecĭ și Moldova este un principat grecesc.

Nimenea oare nu-șĭ dăduse osteneala de a asculta limba vorbită de Valahĭ și Moldovenĭ și de a asculta numele pe care eĭ și-l dădeaŭ însușĭ? Această limbă ar fi lovit pe ceĭ maĭ puținĭ luătorĭ a minte prin invederarea obîrșieĭ sale latine, și cuvîntul național care răsuna nu numaĭ cît de la Dunărea de jos pînă la izvoarele Nistruluĭ, dar încă și de la Nistru pînă la Tisa peste crestele Carpaților era acel de *Romînĭ* saŭ *Rumînĭ*. De ce nu curat *Romanĭ*?

Căcĭ aceștĭ Valahĭ, aceștĭ Moldovenĭ, aceștĭ Transilvanenĭ, aceștĭ locuitorĭ aĭ Banatuluĭ sînt, curat vorbind,

Romanii răsăritului. Acest nume de Romanĭ în tot apusul l-am purtat noĭ (Francejii) altă dată, sînt 14 viacurĭ. Ne numiam atuncĭ Galo-Romanĭ, Hispano-Romanĭ, Italo-Romanĭ, Romanĭ din Marea Britanie și Romanĭ din Africa. Numaĭ cît acest nume al poporuluĭ rege, cel maĭ răsunător și cel maĭ cu vuet din istorie care durui ca un tunet peste regiĭ și națiunile antichitățiĭ, l-am uitat pentru noĭ înși-ne și oarecum l-am lepadat. Iată însă că alțĭ oamenĭ, pe care și pe aceia ĭĭ uitasem, îșĭ aduc aminte de el. Trecînd prin toate prăpăstiile, înecațĭ, dar nu rîpițĭ de valul neîncetat al năvălirilor barbare, uneorĭ ca înfipțĭ în pămînt, alte dățĭ ca intrat sub el, scăpînd privirilor distrase ale istorieĭ și întunecîndu-să timp de lungĭ perioade, în cutare viac ĭĭ întrevedem pe clinele apusene ale Carpaților, în alt viac pe țărmurile Măreĭ Negre. Ar putea fi luațĭ drept nomazĭ, eĭ tocmaĭ ceĭ maĭ așezațĭ, eĭ care aŭ în supremul grad iubirea pămîntuluĭ și cultul roman al zeuluĭ Terminus și care, în unul din proverbele lor să asamănă cu pietrele unuĭ șuvoĭ care rămîn pe loc pe cînd apa să scurge.

De abia dacă numele antic, patrimoniŭ comun al atîtor popoare s-aŭ deformat puțin și oarecum întunecat pe buzele lor. Poate chiar că așa îl rostia poporul din Roma. *Ruma* este o formă arhaică pentru *Roma* și *Rumon*, vechiul nume al Tibruluĭ.

Limba romînă nu este „un feliŭ de Italiană amestecată cu cuvinte grecești și slavone [2]." Căcĭ ia a izvorît din tulpina latină tot atît de direct ca și italiana saŭ franceza și în puterea unor legĭ filologice și fonetice particulare eĭ. Numaĭ cît, pentru a rosti cîte-va trăsăturĭ a existențeĭ sale politice și religioase, acest popor a trebuit

[2] Rostirea uneĭ alte geografiĭ populare la noĭ: Dussieux ed. din 1869.

să facă împrumuturĭ din idiomurile popoarelor vecine. El nu putea împrumuta nicĭ din literatura latină, pentru că el dusă timp de viacurĭ o viaţă barbară şi neştiutoare; nicĭ din limbile eşite ca a luĭ din latina, fiind că era ca surgunit la marginile lumeĭ maĭ în aceleaşĭ locurĭ unde Ovid, surgunit şi el, să bocea în *Tristele* şi *Ponticele* luĭ. Lung timp acest popor n-a cunoscut afară de Grecĭ, decît popoare maĭ barbare ca el, care aduceaŭ une orĭ din fundul Asieĭ selbătăcia neînblînzită. Numaĭ în viacul al XVI-lea partea sa maĭ superioară întră în relaţiĭ cu un popor de acelaş sînge, cu Italieniĭ; şi maĭ trecură încă două viacurĭ înainte ca el să fi făcut cunoştinţă cu capul familieĭ latine, poporul francez.

Este în Edgar Quinet [3]) o pagină care răzbună pe Romînĭ de toate prostiile care aŭ putut fi înşirate şi vor putea fi încă asupra origineĭ lor. Această pagină consfinţeşte statul lor civil ca popor latin; ia însamnă intrarea lor în istoria europeană; ia a fost tipărită tocmaĭ în momentul cînd Franţa lua cu hotărîrĭ în mînĭ cauza acestor desmoşteniţĭ, punîndu-ĭ sub protecţia Europeĭ întregĭ; ia este oarecum îndreptăţirea eloquentă şi temeiurile pactice a stipulaţiilor diplomatice din 1856. Şi cine ştie dacă acest cuvînt de bună urare n-a lucrat ca un farmec care a adus în viaţa acestuĭ popor, atîta timp nenorocit, fericitele destine?

Puţinĭ anĭ să scurgeaŭ şi unirea celor două principate să îndeplini (1859). Romînia nouă afirma autonomia sa religioasă în faţa patriarhuluĭ de Constantinopol (1865), şi o armată latină făcea intrarea eĭ în scenă într-un chip victorios, sub tunurile de la Plevna (1878). In sfîrşit de-

3). In volumul *Romîniĭ* din *Operile sale complecte*. Acest volum fu editat la Bruxelles în Decem. 1856, cincĭ anĭ după lovitura de stat, care făcu din Edgar Quinet un proscris, opt anĭ după înăduşirea romînă din 1848, care făcuse atîtea victime.

plina neatîrnare a Romîniei era recunoscută de Europa, și cele două principate unite să prefăceaŭ într-un regat (1881). Astfeliŭ unul după altul, dar foarte repede, în mai puțin de 30 de ani, să sfărămaŭ toate lanțurile, să ștergeaŭ toate urmele rușinelor trecutuluĭ. Totul să sfîrșise de odată, și cucerirea otomană și protectoratul rusesc și esploatarea bisericească prin Grecĭ; îmbunătățirii urma unitatea; umilireĭ, gloria militară și strălucirea uneĭ coroane regale; robieĭ fiecăruia și a tuturor, emanciparea politică cu egalitatea socială, un parlament, o presă liberă, toată viața cea plină a Apusuluĭ. Quinet (mort la 1875) n-a văzut acest glorios avînt al Romîniei pe cîmpurile de bătălie; dar el dorise, el prezisese rîdicarea eĭ: poate chiar contribuise la ia.

Ce este decĭ astăzĭ, acea națiune care domnea în acelaș timp cu Sîrbiĭ și cu Bulgariĭ, o jumătate de viac după Grecĭ, vine să reclame, la marginile Europeĭ, dreptul de cetățenie europeană? Fără îndoială că regatul Romîniei nu este una din marile puterĭ ale continentuluĭ. Totuși să ne ferim de al prea înjosi. Să întinde asupra 131,000 de kilometre patrate cu o poporație de maĭ bine de 5,000,000 de suflete. El este de patru pînă la cincĭ orĭ maĭ mare decît Belgia saŭ Olanda, de treĭ orĭ cît Svițera, odată și jumătate cît Portugalia, aproape tot atît cît Anglia propriŭ zisă. Ca poporație el stă aproape alăturea cu Belgia și întrece pe Svedia și pe Olanda. Și cine nu vede că sub o bună ocîrmuire națională, cu un pămînt așa de bogat, Romînia este menită a atinge foarte iute, lucrul de la care fu împiedecată prin mizeriile trecutuluĭ, o cifră a poporațieĭ în raport cu a eĭ întindere. Chiar de pe acuma să lasă în urmă, ca poporație, șase regate europene, iar

ca suprafaţă, nouă. In peninsula balcanică, ia este superioară tuturor celorlalte state creştine: Bulgaria, Grecia, Serbia, etc. Ia disputa chiar Turcieĭ rangul cel dintăĭ, dacă nu să iaŭ în privire decît posesiunile europene ale acesteia; apoĭ şi din alt punct de videre regele Carol este maĭ puternic decît sultanul, căcĭ legile luĭ sînt ascultate de la izvoarele Prutuluĭ la Porţile de Fer, pe cînd în statele padişahuluĭ, bună-oară, Albania saŭ Rodopul saŭ Creta nu ascultă de nimenea.

Toate Romîniile şi toţĭ Romîniĭ nu sînt intruniţĭ sub sceptrul regeluĭ Carol. Basarabia este în nişte mînĭ prea tarĭ, spre a nu o privi ca greŭ compromisă. Poate nu staŭ lucrurile tocmaĭ aşa pentru Transilvania, Banatul, Bucovina. In aceste treĭ ţărĭ trăesc maĭ mult de 4,000,000 de Romînĭ, însufleţiţĭ de acelaş simţimînt naţional ca şi ceĭ 5,000,000 din regatul dunărean. Nicĭ unul din eĭ este în necunoştinţă despre solidaritatea care-ĭ uneşte pe toţĭ. Mulţĭ ştiŭ că într-un timp, de şi poate scurt, sub Mihaĭ viteazul, toate Romîniile ascultară de acelaş principe. Nicĭ odată n-o pot să uite. In 19 Iunie 1883, cînd cu inaugurarea la Iaşi a statueĭ luĭ Stefan cel Mare, lucrarea unuĭ artist francez, Freiniet, bronzul erouluĭ moldovan auzi straniĭ cuvîntărĭ. Ele aduceaŭ aminte timpurile de care să vorbeşte în cînticele naţionale, în care

> Stefan Stefan voevod
> Esă armat din Suceava
> Bate Tatarĭ şi Polonĭ
> Bate Turcĭ, Ruşĭ şi Ungurĭ.

Preşedintele camereĭ deputaţilor rîdică suveranuluĭ un toast că regeluĭ *Romînilor* şi nu regeluĭ Romînieĭ, adecă capuluĭ statuluĭ ale căreia limite aŭ fost însĕmnate de tratatul din 1878. Senatorul Grădişteanu să însărcină a

lămuri nuanţa deosebitoare, intr-un alt toast, el zise : „La coroana maiestăţeĭ Voastre maĭ lipsesc încă cîteva mărgăritare: Banatul, Bucovina, Transilvania, dar, să o sperăm, că nu pentru tot-deauna.“ Cu toate aceste, cea maĭ înaltă ambiţie nepriminind prudenţa, oratorul să ferise de a aminti încă şi alt mărgăritar romînesc. Dacă imităm rezerva luĭ şi lăsînd la o parte Basarabia, şi dacă lăsînd zborul închipuireĭ noastre şi încercăm a desemna pe hartă *o mare Romînie*, găsim că ia ar cuprinde aproape de 240,000 de kilometri patraţĭ (Italia are 286,000) şi că chiar de pe acuma ar fi împoporată cu 9—10,000,000 de oamenĭ. Ia ar deveni puterea precumpănitoare în peninsula Balcanuluĭ şi a opta putere a Europeĭ.

Romîniĭ nu fac numaĭ eĭ aceste visurĭ de criter care pe de altă parte nu sînt decît trezirea trecutuluĭ. Nicĭ regatul Greciеĭ, nicĭ acel al Serbieĭ, nicĭ principatul Bulgarieĭ nu cuprind pe toţĭ Greciĭ, pe toţĭ Sîrbiĭ (împreună cu Croaţiĭ), pe toţĭ Bulgariĭ. Aceste rase aŭ avut momentele lor de unire, de mărire, de precumpenire, în timpul celor maĭ puternicĭ împăraţĭ bizantinĭ, saŭ al luĭ Duşan cel Tare saŭ al ţaruluĭ Simion. Şi ele visază a grupa în jurul miculuĭ stat consfinţit de tratate, membrele răşchirate ale familieĭ. Şi atuncĭ ar fi precum fusese altădată *o mare Heladă*, *o mare Sîrbie*, *o mare Bulgarie*, dar pe toate aceste, *marea Romînie* le-ar întrece ca întindere şi ca poporaţie.

* * *

Aceĭ care, înaintea renaştereĭ romîne din acest viac, aŭ privit pe Latiniĭ de la Dunăre ca Slavĭ saŭ ca Grecĭ saŭ ca un feliŭ oare-care de barbarĭ, eraŭ poate de iertat. Pînă la sfîrşitul viaculuĭ trecut, limba romînă, cînd era scrisă, să aşternea pe hîrtie, nu cu litere latine, ci cu

buchĭ slave. Să fie supusă acestuĭ regim cea maĭ frumoasă pagină din Bossuet, din Alfieri saŭ din Cervantes, şi să va vedea dacă samănă a fi franceză, italiană saŭ spaniolă. Edgar Quinet a reprodus următoarea tînguire a unuĭ filolog romîn din Transilvania : „Eĭ aŭ acoperit cu o aşa de neagră funingine nobilele forme romane, că ele să par îngropate fără speranţă de mîntuire. De cîte orĭ, cînd începeam a scrie cu litere latine, vedeam deodată apărînd înaintea mea figura antică ! Ia strălucea cu toată puterea şi părea că-mĭ suride, pentru că o desfăcusem din hîdele zdrenţe ale luĭ Ciril“ [4]).

Intorşĭ, saŭ maĭ drept vorbind, după o perioadă de recădere în barbarie, reîntorşĭ la creştinizm prin apostoliĭ Slaviior, Metodiu şi Ciril saŭ maĭ bine, prin discipuliĭ acestor apostolĭ, Romîniĭ trebuiră să împrumute de la Slavĭ cărţile bisericeştĭ, ritualul lor, cînticele lor liturgice şi tot vocabularul ecleziastic, care el însuşĭ se trăgea în mare parte din vocabularul bizantin. Cînd clerul din Bizanţ, înlocui pe acel slavon, limba grecească bisericească ajunse la predomnire. Pentru tot ce să raporta la ideile putereĭ militare şi de ocîrmuire civilă, Romîniĭ, popor de agricultorĭ şi de păstorĭ trebuiră să împrumute de la Bizantinĭ, de la Bulgarĭ, de la Ungurĭ, de la Tatarĭ, de la Otomanĭ. Dar cum puteaŭ oare Apuseniĭ să recunoască nişte latinĭ într-un popor care avea un alfabet slavon, un cler grecesc, şi ca suveran un grec eşit din Fanarul Constantinopoleĭ, supus al sultanuluĭ turcesc şi purtînd insigniile unuĭ paşă cu treĭ cozĭ ? Originalitatea Romînilor în raport cu latiniĭ ceilalţĭ de care atîta timp eĭ trăisă despărţiţĭ, să arată maĭ cu deosebire în aceste două caractere : eĭ vorbeaŭ o

4). Această plîngere a unuĭ patriot romîn trebuie să fie iertată; dar să nu uităm că alfabetul sfîntuluĭ Ciril a deschis lumeĭ slave aproape în întregime porţile civilizaţieĭ şi că astăzĭ 120 de milioane de oamenĭ să slujesc cu alfabete derivate din el.

limbă ce nu să scria cu litere latine; eĭ sînt singurul popor latin care profesază nu credința romană ci credința ortodoxă. Această dublă originalitate îĭ făceaŭ greŭ de cunoscut pentru noĭ.

Cu așezarea geografică a țăriĭ lor, închisă din toate părțile de Slavĭ și Finĭ[5]), cu istoria și relațiile lor barbare, cu alfabetul lor slavon și biserica lor grecească, era aproape paradoxal a revandica pentru eĭ o coborîre latină. Cu toate aceste nimic nu este maĭ autentic decît că Romînii sînt Latinĭ, cel puțin cu acelaș titlu ca și noĭ (Francejiĭ). Nu sînt eĭ Latinĭ curațĭ precum nu sîntem nicĭ noĭ. Originea lor e îndoită ca și a noastră. După cum noĭ sîntem Celțĭ și Romanĭ tot așa sînt eĭ Dacĭ și Romanĭ. La originele istorieĭ noastre apar, dublu simbol al acestuĭ dualizm, ceĭ doĭ eroĭ dușmanĭ Cesar și Vercingetorix, neîmpăcațĭ cît aŭ trăit, împăcațĭ în aĭ lor urmașĭ, căcĭ care Francez ar putea hotărî dacă este maĭ curînd din sînge roman saŭ din sînge galic? Tot așa la originile istorieĭ romîne, apar doĭ eroĭ dușmanĭ, Decebal și împăratul Traian: capul sîngeros al celuĭ dintăĭ fu adus la sfîrșit la picioarele acestuĭ din urmă, atuncĭ căzu puterea Dacilor; atuncĭ începu colonizarea latină. Dar care Romîn de astăzĭ ar putea hotărî dacă să coboară dintr-un luptător de aĭ luĭ Decebal saŭ dintr-un soldat al luĭ Traian? După plăcere poate să-șĭ aleagă ca strămoșĭ saŭ pe aceștĭ barbarĭ, saŭ pe legionariĭ romanĭ care, amestecațĭ în aprinse încăerărĭ, desfășură pe columna traiană lunga spirală a luptelor lor de bronz.

Pentru poporul romîn, ca și pentru poporul francez colonizarea și civilizația latină s-aŭ hultuit pe un puternic trunchiŭ barbar; dar precum nicĭ noĭ nu putem reconstitui

5) Să nu uităm că Unguriĭ sînt Finĭ, adecă Turcĭ, tot atîta ca și Otomaniĭ; eĭ sînt Turcĭ creștinĭ.

limba ce o vorbea Vercingetorix, tot așa nu s-a putut a-junge la reconstituirea acelei ce o vorbea Decebal. Din limba dacă nu mai există decît ce aŭ rămas și din acea a Eduilor și a Arvernilor: cîteva nume patronimice și cîteva numiri geografice. Numai cît, acea limbă galică ce nu să poate reconstitui este alipită cu o deplină siguranță către limbele celtice. Din contra, există îndoieli asupra ceia ce a fost limba Dacilor. Ia este, nu e vorbă, calificată de daco-tracică și pare a fi fost înrudită cu vechia ilirică de care se ține albaneza de astăzi. Cu multă probabilitate, ia admitea și elemente celtice dunărene. Intăiul punct de atingere între Franceji și Romînĭ.

Iată și un al doilea. Actul de naștere al națiunei romîne să află în cîteva linii ale unuĭ scriitor neînsemnat, Eutrop, care vorbind de Traian, ne spune: *„Ex toto orbe romano infinitas copias hominum eo transtulerat ad agros et urbes colendos.“* Insă, printre aceștĭ coloniștĭ pe care Traian îĭ aduse in țara cucerită, *din toată lumea romană* și în *mulțimĭ nesfîrșite*, a fost de sigur și Galo-Romanĭ. Prezența lor, în toiul celorlalțĭ colonĭ latinĭ, ne este descoperită prin inscripțiunile votive care să găsesc cu sutele în șesul dacic: sînt Galiĭ din Asia, aceĭ ce invoacă pe *Jupiter Tavianus* și Galiĭ din Galia, aceĭ ce puseră să să sape numele *Nehaleniei*, zineĭ apelor.

In cursul timpurilor, orĭce deosebire să șterse între Dacĭ și coloniștĭ. In imensitatea lumeĭ romane, un noŭ grup să arată, acel al Daco-Romanilor. Viața acesteĭ națiunĭ creată prin victoria luĭ Traian fu cu totul romană. Aceleașĭ inscripțiunĭ ne arată funcționînd pretutindenea magistraturile municipale, colegiile de meșterĭ, colegiile de preoțĭ, tot *cursus honorum* și viața de lagăr și acea a termelor și viața plăcerilor. In Dacia a fost găsit curiozul epitaf: *„saltavit, cantavit,... cunctis placuit.“*

Această înfloritoare *Romanitate* de la Dunăre fu în curînd amenințată. Incă sub Adrian, Roma dezespera de a maĭ putea apăra colonia eĭ contra vecinicilor năvălirĭ ale barbarilor. Adrian să gîndise chiar a o părăsi. El se întoarse, ne spune Vopiscus, *ne multi cives romani Barbaris traderentur*; atîta să înmulțise pînă atuncĭ colonia romană, saŭ atîta să romanizase indigeniĭ primitivĭ. Cu toate acestea trebui să să ajungă la acest sfîrșit. Cînd împăratul Aurelian în 274, renunțînd a maĭ apăra malul stîng al Dunăreĭ, să hotărî la deșărtarea Dacieĭ traiane.

Două rîndurĭ ale luĭ Vopiscus par a înregistra actul de moarte: *„Sublato exercitu et provincialibus reliquis... abductosque ex ea populos in Mesia collocavit“* [6]). Ce nu s-a spus asupra acestuĭ scurt text? a fost teza națională romînească care tindea să dovedească perpetuitatea existențeĭ Romanilor însușĭ în Dacia cea deșartată de Aurelian, a fost și teza anti-romînească, a Germanilor și Ungurilor, care, luînd *ad litteram* vorbele luĭ Vopiscus, susțineaŭ că Romaniĭ dispăruse cu totul de pe rîpa stîngă a Dunăreĭ. Unguriĭ care ajunseră aicĭ în al IX-lea viac, cu Arpad, ar fi găsit decĭ Ardealul nelocuit; tot așa și coloniștiĭ Sașĭ. Dacă maĭ tîrziŭ Romîniĭ reapăruse în țară, eĭ să întrodusese în ia ca veneticĭ: și ca atarĭ le șade răŭ să să plîngă de feliul de robie în care fusă în curînd redușĭ. Erudiția maghiară saŭ germană să punea decĭ în slujba sistemuluĭ politic care doria să veciniciască apăsarea Romînilor transalpinĭ. Erudiția romînă, din protivă, căută a desgropa titlurile lor de oamenĭ liberĭ și de proprietarĭ.

Un timp îndelungat învățațiĭ țărilor romîne, spre a dovedi că compatrioțiĭ lor nu părăsise nicĭ odată pămîntul

6). Sextus Rufus să rostește cu aciiașĭ terminĭ: *translatis exinde Romanis*; iar Eutropiu: *abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae.*

dat lor de Traian, nu găsiaŭ alt mijloc decît de a dezbate textul luĭ Vopiscus, de a demonstra *a priori* că el nu putea fi luat din cuvînt în cuvînt. Eĭ susţineaŭ că după retragerea legiunilor *(sublato exercitu)* şi acea a funcţionarilor (aşa să încercaŭ eĭ să traducă terminul de *provinciales*), massa supuşilor romanĭ rămase în ţara deşartată de armata împărătească. Această massă trebuia să fie însemnată *(infinitas multitudines; multi cives)*: ia nu putuse decît să sporească fără încetare în timpul celor 168 de anĭ de ocupaţiune romană. Era decĭ peste putinţă că, la un semn al luĭ Aurelian, ca să să fi putut strămuta, întreagă, pe cealaltă rîpă a Dunăreĭ; tot atît de peste putinţă este însă şi emigrarea eĭ de pe acea rîpă dreaptă spre a reocupa cea stîngă (Transilvania, Banatul).

S-ar putea invoca situaţiunĭ analoage ce să întîlnesc pretutindenea în istorie. Spre pildă, cînd Galia, în viacul al V-lea, trebui să fie deşărtată de trupele romane, Galo-Romaniĭ oare nu ramaseră în ia? Maĭ tîrziŭ cînd Franţa trebui să deşarte Canada, oare coloniĭ noştri urmară în retragerea lor pe soldaţiĭ luĭ Ludovic al XV-lea?

Curînd însă, înmulţindu-să cercetările, învăţaţiĭ ţărilor romîne găsiră mijlocul de a adăogi către aceste dovezĭ indirecte argumente pozitive. Cele maĭ doveditoare, cele maĭ topice le fură procurate de protivniciĭ lor fireştĭ, prin cronicele şi documentele ungureştĭ. Aceste ne arată, întradevăr, pe coboritoriĭ coloniştilor luĭ Traian, ocupînd transilvania şi o parte a Ungarieĭ încă înainte de năvălirea maghiară, vecĭnicindu-să în ia chiar după dînsa, supunîndu-să regimuluĭ cucerireĭ şi poporul urmînd maĭ departe a duce viaţa agricolă saŭ păstorească, clasele superioare găsind mijlocul de a să contopi în nobilimea maghiară. Maĭ tîrziŭ, eroiĭ, împrotivireĭ ungureştĭ la năvălirea otomană

vor fi de obîrșie Romînî : Ioan Huniade „cavalerul alb al Valahilor“ și gloriosul rege Mateĭ Corvin.

Și, lucru straniŭ, pe cînd în Dacia cea deșărtată de Aurelian, stăruința ocupațieĭ romîne ne apare ca ceva netăgăduit, pe rîpa dreaptă a Dunăreĭ, în acea Mesie unde împăratul ar fi poruncit să să strămute coloniștiĭ, este aproape peste putință de a le prinde urma. Cel puțin petrecerea lor aicĭ fu de scurtă durată. Eĭ fură în curînd înlocuițĭ prin aceĭ Slavĭ cărora cuceritorĭ Finĭ, venițĭ de pe malurile Volgeĭ le impuseră maĭ tîrziŭ numele de Bulgarĭ.

In Dacia traiană, saŭ cel puțin în partea eĭ muntoasă, într-un cuvînt în masivul Carpaților, s-a pastrat rasa romînească fără întrerupere de la împăratul Aurelian pînă în zilele noastre. Acel masiv este Romînia propriŭ zisă. Muntenia și Moldova întemeietă una în 1290, cealaltă în 1348, nu sînt în realitate decît niște colonii ale eĭ.

Refugițĭ în gîturile și pe podișurile Ardealuluĭ, moștenitoriĭ luĭ Decebal și aĭ luĭ Traian aŭ văzut în cîmpie, urmînd una alteia, năvălirile Goților, Slavilor, Hunilor, Avarilor, Ungurilor, Tatarilor, Otomanilor, de acolo de sus, și s-aŭ coborît în vremurĭ maĭ liniștite spre a reocupa șesurile : josul Transilvanieĭ și Banatul pe de o parte ; Moldova și Muntenia de alta. Și cu ce energie prolifică (pe care Ungurii le-o țin de rușine), cu ce putere de absorbire în privirea celorlalte rase, nu aŭ reînceput eĭ cucerirea cîmpieĭ ! In Transilvania, eĭ aŭ absorbit coloniile sîrbeștĭ ; în regiunea Tiseĭ, eĭ înghit de asemenea pe Sîrbĭ ; în Muntenia și Moldova, tot ce aŭ găsit așezat maĭ înainte de eĭ, tot ce maĭ în urmă a venit pe la dînșiĭ, Goțĭ, Slavĭ, Grecĭ, Germanĭ, tot aŭ înghițit, tot aŭ romanizat. Și sub ochiĭ noștri, de abia pușĭ în stăpînirea Dobrogieĭ prin tratatele din 1878, eĭ aŭ început a-șĭ asimila pe Tatarĭ. Eĭ nu aŭ găsit pînă acuma împotrivire la apusul

Carpaţilor, decît pe Maghiarĭ, la răsărit şi la sud pe Evreĭ şi pe Ţiganĭ. Şi cu cît eĭ îşĭ însuşesc elementele streine, cu atît maĭ mare îngrijire în acelaş timp eĭ caută să alunge din limba lor cuvintele de origine streină. Etnograficeşte, eĭ sînt nişte cuceritorĭ neopriţĭ; filologiceşte, eĭ devin puriştĭ, visînd o limbă romînească ale căreia gramatică şi vocabular să fie esclusiv latineşte.

Pentru această cucerire a vecinilor lor, eĭ par a poseda două darurĭ inăscute. De o parte, eĭ să deprind cu clima, le merge bine acolo unde colonul german piere de *malaria*, dovedind astfeliŭ că eĭ sînt într-adevăr fiiĭ pămîntuluĭ lor. Celalalt dar pe care-l posedă este, dacă vroim, o slăbăciune, însă şi o putere în deosebire de Slavĭ aşa de gata a-şĭ însuşi limbile streine, Romînul, ca şi Romanul viacurilor marĭ, ca şi Francezul tuturor timpurilor, nu vra să ştie decît limba luĭ, de aceia şi, în orĭce punere în atingere cu oamenĭ de altă rasă, trebuiaŭ numaĭ decît, dacă e vorba pe înţelegere, ca Sîrbul saŭ Germanul saŭ Tatarul să înveţe romîneşte, orĭ-ce femeie streină ce întră în o casă romînească, să romănizază; dar orĭce Romîncă pe care o căsătorie o întroduce într-o casă streină impune aicĭ limba eĭ. Aşa să face ca în toate şesurile dominate de cetăţuia romînă, colonizarea romînă şi romanizarea celor de alt neam să întinde necontenit ca o pată de untde-lemn. Şi notaţĭ că în Transilvania şi în Ungaria totul lucrează contra Romînuluĭ şi părtinirea guvernuluĭ şi propaganda prin scoală şi nedreptatea legeĭ politice şi sociale. Ce ar fi dacă aceste puterĭ ar lucra pentru el?

Inţelege orĭcine de cîtă îngrijire trebuie ca Ungurul să fie cuprins faţă cu acest monstruos fenomen; el vede cucerirea sa din viacul al IX-lea pusă iar în joc, regatul săŭ al Sf. Stefan ros şi ca desfăcut de cătră nişte oamenĭ care par a eşi de sub pămînt. Geniul luĭ Traian birueşte

pe acel al lui Arpad, Roma cea vecinică care repoartă izbînda asupra trecătoarii năvăliri. Donațiunea pe care Traian o făcu veteranilor și colonilor săi, compromisă un moment prin micimea de suflet a lui Aurelian, lovită o clipă în trăinicia și prin erumperea cavalerilor asiatici, prinde viață iar cu toată puterea. Incet dar sigur, fără greș fiii Lupoaicei, Daco-Romanii, reiaŭ moșia lor în stăpînire. Cu cît mai multă curățenie decît astăzi rostea Maghiarul de acum două viacuri aceste temeri ale lui. In 1699 cele trei națiuni *privilegiate* ale Transilvaniei—Ungurii, Secuii și Sașii—esplicaŭ lămurit împăratului Leopold pentru ce ele nu vroiaŭ emanciparea celei de a patra națiune, acea ginte de jos a Valahilor. Ele nu vroiaŭ un atare lucru „de teamă că națiunea romînă, barbară și prolifică să nu să rîdice spre a răsturna pe celelalte (trei) națiuni.“ Tot din această pricină să opuneaŭ ele ca misiunile catolice să întreprindă de a stîrpi la Romîni erezia protestantă saŭ ortodoxia grecească: deveniți catolici, nu eraŭ să să ceară egalitatea drepturilor politice? Și dieta transilvană (în care Romînii nu eraŭ reprezintați) desfășura toate mijloacele convingerei pentru a face ca Maiestatea sa apostolică să să lepede de al săŭ apostolat. Poporul romîn, spunea că nu este alipit către religiune, ci numai plin de superstițiuni; el este foarte barbar și gata la toate nelegiuirile, el nu va fi de nici un folos religiunei catolice!

In Ardeal Romînul să coborîse la rangul de șerb, de rob rural. In chip obștesc tot Romînul era șerb; tot seniorul Ungur. Șerbirea era mai aspră decît în Rusia, tot atît ca și în Polonia, cu acea îngreuiere însă că stăpînul era de sînge strein și de religiune dușmană. Și cu toate aceste nu trebuie să credem că Romînii s-ar fi hotărît a suporta apăsarea, numai fiind că era seculară. Să poate

înțelege îndărătnicia împrotivireĭ și mulțimea schingiuirilor. Cînd împăratul Iosif să pregătea pentru întîia luĭ călătorie, în Transilvania, împărăteasa-regină, spre a înlătura din ochiĭ fiuluĭ eĭ întipăririĭ prea dureroase, porunсea guvernatoruluĭ, prin o scrisoare din 11 Maĭ 1773 „să îngrijască a să rîdica și îngropa cadavrele celor ce perise prin ștreang, roată saŭ țăpe și care rămăsese expușĭ pe drumurĭ, spre îngrozirea și dezgustul trecătorilor." Acelaș împărat, mișcat de mizeria țaranuluĭ romîn, încercă a-ĭ îmbunătăți soarta; clasele privilegiate îl împiedecară.

O recrutare ordonată de el în Transilvania fusese privită de țăranĭ ca o binefacere; regimul căzărmeĭ orĭ cît era de aspru, cu turta de tărîță și bătaia li părea maĭ dulce decît regimul seniorial. Privilegiațiĭ izbutiră a împiedeca recrutarea, pentru că ia i-ar fi lipsit de robiĭ lor. De astă dată țaraniĭ pierdură răbdarea. Unul din eĭ un vechiŭ soldat, Ursu Horia, reîntorcîndu-să din Viena, unde nu putuse face să să asculte plîngerile lor, îĭ înștiință că împăratul Iosif, nemulțămit de piedecile pe care nobilimea le opusese bunelor sale scopurĭ, îĭ autoriza a o constrînge cu puterea. Nu trebui maĭ mult pentru ca o *Jacquerie* să izbucnească: 15,000 de țăranĭ adunațĭ de o dată căzură asupra castelelor, tăiară, uciseră, dădură foc. Aceasta nu ținu decît cîte-va lunĭ. Horia și cu ceilalțĭ capĭ aĭ mișcăreĭ fură prinșĭ și pieriră în cazne. Impăratul cel puțin să folosi de groaza care încuibase un moment trufia nobililor pentru a decreta suprimarea șerbireĭ în Transilvania, decret ce rămase o literă moartă.

Să maĭ înfățoșă încă un prilej în care Romîniĭ Transilvanieĭ putură arăta Maghiarilor simțimintele ce aceștia le inspiraŭ, anume în 1848, cînd Ungaria să rîdică întreagă la glasul luĭ Kossuth pentru cauza libertățeĭ. Cauză de sigur nobilă; dar libertatea așa cum o înțelegeaŭ Ma-

ghiarii era numaĭ libertatea ungurească. Cît despre libertatea celorlalte naţiunĭ ale regatuluĭ Sf. Stefan, acea a Croaţilor, Sîrbilor, a Romînilor, nicĭ vorbă nu putea să fie. Să rîpia chiar acestor naţiunĭ ceia ce pînă atuncĭ nu putuse să le fie zmuls de precumpenirea maghiară; să înlocuia pretutindenea limbilor lor, în viaţa politică precum şi în scoală, limba maghiară. Să ştie cum fură primite aceste pretenţiunĭ. In protiva răscoaleĭ ungureştĭ, Sîrbiĭ şi cu Croaţiĭ să rîdicară în numele împăratuluĭ, cu banul Iellachich în frunte. Romîniĭ să adunară la Blaş, în *Cîmpia Libertăţeĭ*, reînoind jurămîntul de credinţă către împărat, dar revendicînd toate drepturile pe care Maghiariĭ le refuzaŭ, şi apoĭ alergară la arme şi eĭ făcură cauză comună cu trupele împărăteştĭ; dar eĭ nu fură ceĭ maĭ tarĭ. Csanyi, Maghiarul victorios îĭ făcu să simtă ascuţişul răzbunăreĭ. In două lunĭ 4000 de Romînĭ sînt împuşcaţĭ saŭ spînzuraţĭ. Să ne maĭ mirăm că latiniĭ a chemat intervenirea Ruşilor, precum o făcu pe de altă parte însuşĭ împăratul din Viena! şi lucru straniŭ, în acelaş an, 1848, Ruşiĭ intervenіră în Transilvania pentru a apăra pe Romînĭ contra Ungurilor şi în Moldova şi Muntenia pentru a domoli revoluţia romînă!

Jacqueria din viacul al XVIII-lea şi revoluţia din 1848 aruncă o lumină în destul de vie asupra chestiunilor ce să dezbat chiar astăzĭ în Transilvania. Nu de mult procesul de la Cluj a destăinuit Europeĭ stăruitoarea lor usturime.

* * *

Crestele Carpaţilor tot desparte încă pe Romîniĭ supuşĭ monarhieĭ Austro-Ungare de aceĭ aĭ principatelor; ele aŭ contribuit a despărţi destinele lor, impunînd celor dintîiŭ o istorie care să confundă cu acea a Maghiarilor, şi îndatorind pe aceştĭ din urmă a ţinea fără curmare piept

contra năvălirilor. Această luptă fu îndărătnică, selbatecă și de o barbarie uneorĭ ce puse în uimire chiar barbaria Otomanilor. Dacă fiĭ aĭ luĭ Romulus sînt Mircea cel Mare, Vlad Țepeș și Stefan cel Mare, să mărturisim că eĭ nu prea samănă împăraților Flavienĭ, aceĭ războinicĭ filozofĭ care întemeieră Dacia romînă. Lîngă Traian, Antonin, Marc-Aurel, a căror profil liniștit și mîndru ne-a fost păstrat de medaliile antice, Stefan și maĭ ales Vlad nu par niște fiare selbatece, tipul roman și el fu deformat prin acea funingine barbară care necurăția idiomul.

Cel puțin cu prețul uneĭ lupte desnădăjduite și chiar cu acel al unor cruzimĭ înspăimîntătoare—Vlad puse să să înțape într-o singură dată 2000 de prinșĭ Turcĭ și cronicarii aŭ notat încremenirea de minunare de care fu cuprins sultanul Mohamet la vederea acestor 2000 de țepĭ—îngrozind pe Turciĭ care la rîndul lor îngroziaŭ lumea întreagă, principiĭ romînĭ izbutiră a întîrzia căderea neatîrnăreĭ, sfîrșitul lupteĭ este însămnată, pentru Muntenia, prin tratatul încheiet în 1391 cu Turciĭ de către Mircea cel Mare și reînoit în timpul răsboaelor luĭ Vlad Țepeș; pentru Moldova, prin tratatul pe care urmașul luĭ Stefan cel Mare, ascultînd de ultimele vroințĭ ale acestuĭ eroŭ, îl încheie în 1513 cu sultanul.

Aceste tratate eraŭ adevărate *charte* proteguitoare; ele mențineaŭ principilor romînĭ dreptul de viață și de moarte asupra supușilor lor, dreptul de războiŭ, și de pace, ele garantaŭ autonomia principatelor, stipulînd ca nicĭ un Otoman să nu să poată stabili în țară, nicĭ ca vr-o moschee să fie rîdicată. Sultanul nu cerea de la vasaliĭ săĭ princiarĭ decît plata unuĭ tribut, foarte moderat la origine și concursul unuĭ contingent militar. Proteguite contra sultanuluĭ prin însuș cuvîntul acestuia, proteguite contra celorlalțĭ aĭ lor dușmanĭ, Polonul, Germanul, Un-

gurul, prin teama pe care o inspira sultanul, cele două principate romîne ar fi putut duce un traiŭ în destul de suferit dacă-l asemănăm cu nenorocirile care cădeaŭ asupra celorlalte popoare creştine ale Răsăritului. Ar fi fost îndestulător dacă, în fiecare principat, principele ar fi trăit în bună înţelegere cu familia luĭ şi cu nobilimea ce-l încunjura, respectînd principatul vecin, silindu-se a face pe Turcĭ să respecte tratatul de protectorat şi ferindu-să de à le da prilejul de intervenţiune.

Nimic din toate aceste! Din protivă să poate zice că domnitoriĭ şi cu nobilimea ţărilor romîne, fură fauriĭ tuturor nenorocirilor popoarelor lor. Principele găsia un rival pentru domnie în fie-care membru al familieĭ sale, pe duşmanul săŭ tăinuit saŭ pe faţă în fie-ce membru al nobleţeĭ, iar pe duşmanul săŭ cel maĭ periculos în domnitorul statuluĭ vecin, căcĭ un principe moldovan năzuia fără încetare a cuceri tronul muntean şi un principe muntean visa întrunirea ambelor scaune. Nu eraŭ decît intrigĭ, conjuraţiĭ, războae civile, în care deosebitele partizĭ chemaŭ în ajutor saŭ pe Polon saŭ pe Ungur, saŭ pe Otoman. Turcul intervenia însă cu autoritatea pe care i-o dădea tratatele de protecţiune. El apărea ca un judecător, ascultînd plîngerile principeluĭ saŭ acele ale supuşilor, hotărînd apoĭ pricina cum le trecea prin minte, restituind tronurile saŭ luîndu-le înapoĭ, adeseaorĭ făcînd capitele să cază. Prin aceasta, să nimici cea maĭ preţioasă închizeşluire asigurată de *charta* lor, Munteniei saŭ Moldoveĭ; nu maĭ fu vorba de coroană ereditară, nicĭ macar vremelnică, Turcul, uzurpînd dreptul de a dispune de tronurĭ, nu stătu mult la gînd asupra mijloculuĭ de a trage foloase, dispunînd de ele, nu în favoarea celuĭ maĭ meritos, ci în favoarea cuĭ dădea maĭ mult, atuncĭ începu punerea la mezat a tronurilor romîne; tributul, la început aşa de uşor este

curînd încincit în focul aterdisirilor, apoĭ înzăcit și însutit. In 1391 Mircea cel Mare să îndatorise a plăti pe an numaĭ 500 de pungĭ (25,000 de francĭ); dar chiar de pe la mijlocul viacuiuĭ al XVI-lea nu să maĭ vorbește decît de 500 saŭ 600 miĭ de galbenĭ, fără a să socoti încă și darurile la vizirĭ, la pașale, la dragomanĭ, la eunucĭ, la femeile din haremul împărătesc, ba chiar sultanuluĭ însușĭ, căcĭ și padișahul să lăsa să-ĭ ungă mîna ca un simplu vizir. Turciĭ prind gust la cîștig; cu prețul unor sume urieșe pretendențiĭ nu maĭ obțin coroana decît pentru cîțiva anĭ, cîteva lunĭ chiar. Măduva țăriĭ, pînea săracilor să cufundă în aceste întrecerĭ nebuneștĭ. Curînd nicĭ un boier romîn, nicĭ un principe nu este destul de bogat spre a să avînta la ele, și atuncĭ să arată ceĭ întîĭ aventurierĭ streinĭ, Italienĭ și apoĭ Grecĭ.

Dobîndirea uneĭ coroane romîne devine o afacere; ia este pusă în comandită. Pretendentul caută maĭ întîĭ capitaliștĭ Grecĭ saŭ Turcĭ care să-ĭ dee fondurile spre a plăti și corumpe. Aceștĭ creditorĭ trebuie numaĭ decît să le dea țara în jaf și în pradă, apoĭ principiĭ să înlocuesc așa de grabnic, că creditoriĭ unuia nu sînt încă plătițĭ și iată apar la rînd aceĭ aĭ celuĭ al doilea, apoĭ aĭ celuĭ al treilea, une orĭ pînă și aĭ unuĭ al patrulea. Eĭ să întocmesc în bande, exploatînd fie-care cîte un ținut, certîndu-să de la orașe, bătîndu-să pe strade, dînd foc caselor. Tot pentru banĭ aŭ dobîndit corona în Moldova Ioan cel Cumplit, în Muntenia Mihaĭ Viteazul. Amîndoĭ desnădăjduesc de a maĭ putea plăti oardele creditorilor lor. Amîndoĭ înțeleg că răscoala contra Turculuĭ cu toate înspăimîntătoarele eĭ primejdiĭ este de preferat acesteĭ agoniĭ financiare. Și Ioan cel Cumplit atrage la pornirea luĭ pînă și pe țăranĭ, cărora le place maĭ bine să moară luptînd, decît să piară în torturĭ în ghiarele cămătarilor. Este o luptă de țăranĭ

acea pe care el dă Turcilor în cîmpia de la Cahul (1574); el este prins în ia şi rupt în patru, soldaţii săi ţărani trecuţi prin ascuţişul săbiei şi mai greŭ cade Moldova sub jugul Otoman. Părechea lui Ioan cel Cumplit este, în Muntenia, Mihai Viteazul. Şi lui i-a pus armele în mînĭ neputinţa de a lecui starea financiară. El începe prin a răfui socotelele în feliul săŭ. In 13 Noemvrie 1594, el convoacă creditorii la palatul vistieriei: apoi îl încunjură cu trupe şi îi dă foc; nici un creditor nu scapă. Mihai Viteazul avea alte aripi decît Ioan Vodă. El avu fericirea de a întruni un moment cu toţi Turcii, cu toţi Ungurii, cu toţi Nemţii, cele trei principate romîneşti—Muntenia Moldova şi Transilvania—sub acelaş sceptru, saŭ mai bine zis sub aceiaşi spadă (1600). Cu toate că el nu a realizat decît unirea lor materială, cu toate că s-a răzămat pe aristocraţia maghiară din Transilvania şi nu pe ţăranul romîn, lipsindu-i astfeliŭ ceia ce însufleţi mai tîrziŭ mişcarea răzbunătoare a lui Horia, cu toate că n-a fost decît un simplu cuceritor fără nici o înţelegere a sufletului naţional, numele săŭ nu încetează a însămna un punt culminant în istoria poporului lui Traian. In chip material, dintr-o bucată şi oarecum fără voie, a realizat el visul acela care bîntue astăzi atîtea spirite în cele trei principate. Chiar pe creasta Carpaţilor între ţările romîne de la Dunărea inferioară şi acele din cîmpia maghiară să va rîdica odată statua lui. Să notăm că nu sabia turcească puse un capăt izbînzilor lui Mihai Viteazul. Maghiarii din Transilvania îl trădară; împăratul german îl osîndi; şi un Grec în slujba Austriei, generalul Bastas, puse să-l taie; ca şi cînd ar fi trebuit ca toate rasele rivale celei romîne, Maghiarul, Germanul şi Helenul să-şi mînjască mînile în sîngele eroului latin (1601).

Numai Turcia nu-şi mînjise pe a ei. Dar ia să folosi

de căderea luĭ Mihaĭ spre a pune iarăș sub jugul eĭ și sub acel al publicanilor cele două principate dunărene. Să face asupra acestor învinșĭ o tăcere de maĭ mult de 100 de anĭ. Pînă la ce grad era nesuferit regimul pentru principe, pentru nobilime, pentru popor, să vede de pe grăbirea cu care eĭ să agață de orĭce prilej, de orĭce speranță, fie ia orĭcît de nehotărîtă, de a să mîntui. Astfeliŭ fu criza din 1711, cînd principiĭ romînĭ înșelîndu-să asupra propriilor lor puterĭ, înșelară pe țarul Petru cel Mare așa de crud că pajura rusască prinsă ca intr-un laț era să-șĭ frîngă aripele. Să știe cum fu scapat norocul țaruluĭ; cît despre ceĭ doĭ principĭ romînĭ Cantimir și Brancovanu eĭ plătiră aspru greșala lor, cel întîĭ silit de-șĭ părăsi tronul și de a să ascunde în furgoanele armateĭ rusești, celalalt dus la Constantinopol și tăiat cu toțĭ aĭ săĭ.

Principatele luară și ele parte la această nenorocire. Din acest moment Poarta îșĭ face o regulă, de a nu maĭ da tronul pretendenților romînĭ; numaĭ greciĭ Fanaruluĭ maĭ sînt admișĭ la mezat. Maĭ mult încă, gospodariĭ altă dată pe viață, nu maĭ sînt numițĭ decît pe treĭ anĭ. Nemaĭ dispunînd decît cel mult de acest răstimp pentru a-șĭ trage înapoĭ cheltuelele și a maĭ face și un cîștig, eĭ trebuiaŭ să tundă de-aproape pe contribuabiliĭ lor. Ce milă ar fi putut eĭ simți pentru niște supușĭ pe care eraŭ sigurĭ că-ĭ vor părăsi după 36 de lunĭ? Pînă atuncĭ speranța că noul principe ar putea s-o ducă maĭ mult decît înaintașiĭ săĭ, însușirea sa de romîn, fala cu care-șĭ încunjura tronul, putusă îngăima întru cît-va mintea poporuluĭ; mantia domnească acoperea puțin rușinea publicanuluĭ; de-acum înainte publicanul va masca pe domnitor. Ceremoniile ungereĭ sale, strălucirea curteĭ sale apar la toțĭ ca o rușinoasă comedie. Era oare de nevoe de a să

așeza pe-un tron de a să încununa cu o coroană pentru a îndeplini meșteșugul de aprod. Și ce nevoe avea acest speculant de a face să fie salutat prin cîntecul imnelor, sunetul clopotelor și bubuitul artileriei?

Prin originile sale gospodarul este strein, de două ori strein poporului său. El dobîndește în Constantinopol chiar, după ce și-a cumparat coroana, o îndoită învestitură. De-oparte el primește de la Sultan caftanul de onoare, buzduganul, toba, cele trei cozi de pașă de rangul întăi, după care, împodobiți cu semnele unui colonél de ieniceri, el să duce la cazarma acestora, gustă din bucatele lor și-i dăruește. Pe de-altă parte el să duce la catedrala grecească, unde este sfințit de patriarhul de Constantinopoli, cîntîndu-i-să *polychronia*, cu un ceremonial împrumutat la acel al împăraților din Bizanțiu. Deci învestitură politică otomană, învestitură religioasă helenică. Cînd gospodarul să duce să eie în stăpînire principatul său, saŭ mai bine zis a moșiei arendate lui saŭ a stînei sale, cînd își ia drumul spre Bucureștĭ saŭ spre Iași, el pășește întovărășit de soldații turci, urmat de gramada creditorilor și comanditarilor săi otomani saŭ greci. El să așază în acest palat cu contract pe trei ani, fără drept de prelungire. Curtea sa samănă mai mult cu acea a unui pașă decît cu acea a unui principe creștin: printre principalii săi ofițeri să deosebesc, mai marele peste cizme, păzitorul ciubucelor, supraveghetorul șerbetului, cafelei și narghiulelei. Și apoi cultura grecească, mai mult încă decît barbaria turcească, sfîrșește de sapat prapastia între curte și popor, și, în cler însuși, între episcopii greci și preoții romînĭ. De mult încă principele a pus la economie armata națională, la ce ar putea ia servi? Timpurile luptei pentru neatîrnare, timpurile lui Stefan cel Mare și ale lui Mihai Viteazul sînt departe! Și cine încă în Țările Ro-

mîne să maĭ gîndește la neatîrnare? In care suflete maĭ trăește încă sentimentul romînesc? Nu cumva în acel camatar grec, devenit principe, mulțămită galbenilor săĭ și vroințeĭ vre-unuĭ eunuc? Saŭ în acea nobilime slugarnică, pedepsită acuma cu bățul și nu cu sabia? Saŭ poate în acest popor redus în șerbirea glieĭ. Unde sînt țaraniĭ liberĭ saŭ jumatate liberĭ din care să recrutaŭ armatele luĭ Mircea cel Mare și ale luĭ Ioan cel Cumplit?

* * *

Expediția luĭ Petru cel Mare în 1711 fu *cea dintîiŭ* intervenție rusască în țările romîne; s-a văzut că ia fu încă maĭ pierzătoare pentru ele decît pentru Rusia.

A doua intervenție să produsă în 1739 sub țarina Ana Ivanovna: o armată întrunită sub mareșalul Münïch întră în Iașĭ.

A treia intervenție să produsă în 1769 sub Caterina a II: Iașiĭ fură din noŭ cuprinșĭ, apoĭ Bucureștiĭ, și de astă dată Rușiĭ aŭ venit ca liberatorĭ; dar încă de pe acuma să arată din partea lor o mare primejdie pentru naționalitatea romînă. Rușiĭ găsesc că e foarte răŭ în țările romîne; eĭ le organizază și să așază în ele; fiecare din cele două principate este ocîrmuit de un divan de boerĭ romînĭ pus sub președința unuĭ general rus. Cînd Turcia cerea pacea la țarina, ia le cere între alte condițiĭ (Decemvrie 1770), ca ambele principate să fie recunoscute ca neatîrnate, saŭ ca Rusia să le ocupe timp de 25 de anĭ. Îmbile combinațiĭ trebuiaŭ să iasă tot atît de sigur la acelaș rezultat: stăpînirea rusască. Poporațiunile, mulțemite de o mică ușurare în mizeria lor, nu vedeaŭ poate primejdia; ia era poate maĭ cumplită decît toate năvălirile otomane saŭ tatare. Sub stăpînirea rusască, ce-ar fi devenit naționalitatea romînă? Orice sorț de viitor să

stingeaŭ pentru limba naţională, acea limbă ale căreia merite şi originalitate a fost aşa de bine explicată de Edgar Quinet, acea limbă care este al şaselea din marele idiomurĭ latine, a şasea coardă a „Mareĭ lyre care să cutremură sub aceiaşĭ puternică suflare“? Stăpînirea turcească, tocma fiind că deosebea de religiune ĭĭ rîdică orĭ ce influenţă asupra supuşilor săĭ, păstrează naţionalităţile învinse. Ia a pastrat pe cea sîrbească, pe cea bulgărească, pe cea grecească tot aşa de bine ca şi pe cea romînească. Stăpînirea rusască, înarmată cu vaza uneĭ religiunĭ comune, înzestrată cu toate instrumentele centralizăriĭ, ar fi fost ia oare tot atît de îngăduitoare către această naţionalitate, pe atuncĭ aşa de căzută, către această limbă încă atît de aspră şi pe care „zdrenţele luĭ Ciril“ putea s-o facă să apară maĭ curînd ca vre-un dialect slav decît ca o fiică a Romeĭ?

Naţionalitatea romînă fu mîntuită atuncĭ prin intervenţia Austrieĭ, în dosul cărea lucra Prusia. In tratatul de Cainargi, Caterina a II, în ceia ce priveşte principatele, nu putea decît să prevadă oarecare clauze destul de folositoare pentru ţările romîne; dar care lasaŭ libere amestecul Ruşilor în afacerile lor. Aşa eraŭ: amnistia, libera celebrare a cultuluĭ, restituirea averilor lor mînăstirilor, ertarea dărilor neîncasate, în scurt aceleaşĭ foloase ca şi sub Mahomet al IV „de fericită memorie“: totul sub garanţia Rusieĭ. In afară de aceasta Rusia maĭ avea dreptul, în ceia ce priveşte pe Romînĭ „de a vorbi în favoarea lor“. Astfeliŭ stăpînirea turcească nu era de-acuma controlată şi îmblînzită prin protecţiunea rusască. Dar protecţiunea nu este oare ia protectorarul.

Dacă ţările romîne scăpară de cucerirea rusască, ele trebuiră totuşĭ să lese o pană în vîrtej. Austria pretinsă ca sultanul să-ĭ plătească intervenţia: ia făcuse să i să

deie Bucovina. Dar Bucovina nu este un pămînt turcesc ci unul romînesc; este o parte din Moldova și cea maĭ curat moldovenească, tocmaĭ acea în care să găsesc vechile morminte princiare, cîmpurile de batae ale luĭ Stefan cel Mare și Suceava, eroica eĭ capitală. Astfeliŭ naționalitatea romînă plăti răscumpararea Turcieĭ, și fiind că Rusia nu putuse să-șĭ alipască Țările Romîne, Austria rupse din ele macar o bucată. Romîniĭ începură a deveni maĭ neîncrezătorĭ față cu protectoriĭ lor, Rusul saŭ Neamțul, deconfusese față cu apăsătorul, Turcul!

A patra intervenție rusască tot sub Caterina a II, din 1789—1792 să sfîrși prin pacea de la Iașĭ (Ianuarie 1792), care reînoi toate garanțiile încuviințate principatelor și întări protectoratul rusesc.

A cincea ocupație rusască de la 1806—1812 sub Alexan. I, năprasnic scurtată prin amenințarea năvălireĭ napoleoniane în Rusia, ajunge la tractatul de Bucureștĭ (28 Maĭ 1812). El costă pe Romînĭ țara cuprinsă între Nistru și Prut. După rîpirea Bucovineĭ de Austria, rîpirea Basarabieĭ de Rusia.

In 1821 puțin aŭ lipsit ca înarmarea celor doĭ Ipsilanțĭ să nu tragă pe Rusia într-un războiŭ în favoarea Grecilor și să nu o ducă prin urmare la o nouă ocupație a principatelor. Romîniĭ ajutînd pe Poartă a înăduși la eĭ mișcarea elenică, întîrziară criza, Poarta recunoscu această slujbă, făcînd pe gospodar din domn pe treĭ anĭ, precum eraŭ de la 1711, pe 7 anĭ. Pînă atuncĭ ia trădase Grecilor coroanele munteană și moldovenească; de atuncĭ înainte ia nu maĭ vroi să aibă decît principĭ romînĭ.

Maĭ tîrziŭ sub împaratul Neculaĭ I, în 1827, convențiunea de la Akermann (17 Octomvrie), „explicativă a tratatuluĭ de Bucureștĭ, declară că gospodariĭ vor fi aeșĭ de către adunarea generală a boerilor, că vor fi în-

vestiţĭ şi vor putea fi scoşĭ de cătră Poartă, dar că aceasta nu ar putea nicĭ refuza investirea, nicĭ rosti destituirea decît cu consimţimîntul Rusieĭ. Prin urmare principiĭ eraŭ aleşĭ, dar prin boerĭ devotaţĭ Rusieĭ; aceasta putea îndatori pe Poartă a nu investi decît pe un ales plăcut Rusieĭ şi a să opune ca Poarta să-l scoată vre-odată. Gospodariĭ deveneaŭ decĭ creaturile ţaruluĭ in loc de a fi vasaliĭ sultanuluĭ. Convenţiunea maĭ stipula încă să eie gospodariĭ în privire observările ţaruluĭ şi acelea ale reprezentanţilor săĭ.

A şasea ocupaţiune rusască, din 1828—1829, sub Neculaĭ I, aduce tractatul de Adrianopole (14 Septemvrie 1829), care întărea stipulaţiile de maĭ înainte şi întroducea domnia pe viaţă. Turcia fusesă în acest războiŭ atîta de învinsă şi Rusia atît de învingătoare încît feliul de cumpenire ce-şĭ făceaŭ una alteia în ţările romîne, suzeranitatea otomană şi protectoratul rusesc, fu ruptă în folosul acestuĭ din urmă. Ia fu ruptă în dauna Romînilor înşişĭ. Ocîrmuirea luĭ Pahlen (1828—29), apoĭ a luĭ Kiseleff (1829—34), *reglementul organic*, edictat de acest din urmă organizară protectoratul rusesc. Eĭ îl întemeiară pe principiile cele maĭ retrograde în raporturile sociale, consfinţind precumpenirea oligarhieĭ şi nulitatea politică a claselor de jos. Ambasadorul ţaruluĭ de lîngă Poartă, consuliĭ săĭ din Iaşĭ şi Bucureştĭ, eraŭ mult maĭ stăpînĭ în principate decît însuşĭ sultanul saŭ gospodariĭ. Miniştriĭ ruşĭ începeaŭ a juca în aceste ţarĭ rolul pe care pe timpul Caterineĭ a II-a îl jucase la Stokolm şi la Varşavia. Nicĭ principele, nicĭ divanul boerilor, tot atît de puţinĭ la Iaşĭ ca şi la Bucureşt nu puteaŭ lua o hotărîre fără încuviinţarea Rusieĭ. Regimul politic în îmbile principate era maĭ acelaş ca şi în Polonia în timpul vice-regalităţiĭ mareluĭ duce Constantin. De absolutizmul rusesc să loviră

cele dintîĭ încercărĭ de renaştere intelectuală în România. Acest protectorat lăsînd cu toate acestea să subsiste macar în principiŭ, suveranitatea sultanuluĭ, libertatea şi gîndirea romînească eraŭ înăbuşite sub o îndoită stăpînire streină. Ţarul şi sultanul să înţelegeaŭ pentru a pune stavilĭ mişcăriĭ naţionale, şi firmanele aduceaŭ aceleaşĭ loviturĭ ca şi ukazele.

In 1843, Rusia negăsind destul de ascultător pe Alexandru Ghica, domnitorul Munteniei, ia obţinu de la Poartă destituirea luĭ. El avu drept urmaş, în 30 Octom., pe principele Bibescu. Acesta era primul gospodar, deodată şi *ales* în virtutea convenţiuneĭ de la Akerman şi *pe viaţă* în virtutea tratatuluĭ de la Adrianopole. Să va vedea că nicĭ unul nicĭ altul din aceste însuşirĭ nu-ĭ sluji mult. Chiar de la urcarea luĭ în scaun, el simţi apăsînd asupra-ĭ greaua mînă a ţaruluĭ.

De aceia şi nu atîta în protiva luĭ Bibescu cît şi în protiva Rusieĭ, izbucni la Bucureştĭ revoluţia din 1848 şi tot aşa maĭ mult contra Rusieĭ decît contra luĭ Mihaĭ Sturza izbucni ia la Iaşĭ.

In Moldova gospodarul fu destul de meşter saŭ de tare pentru a o înăduşi singur şi a face să să surgunească la Brussa pe conducătoriĭ eĭ. Nu să petrecu lucrurile tot aşa şi la Bucureştĭ. Aicĭ capiĭ mişcăreĭ, care eraŭ într-adevăr aleşiĭ naţiuneĭ şi a căror program va fi pentru eĭ totdeauna un titlu de onoare înaintea istorieĭ, cercasă să pue pe gospodarul Bibescu în fruntea acesteĭ revoluţiunĭ deodată liberală şi naţională. Cătră sultan însuşĭ eĭ ziceaŭ: „ne-am întors de la vechea şi pierzătoarea politică a părinţilor noştri şi nu ne gîndim azĭ decît a ne alipi cu curăţenie de sublima Poartă, numaĭ cît ca să ne mîntue de biciul protectoratuluĭ". Astfeliŭ din ura protectoratuluĭ ţaruluĭ vroia să să reînfiinţeze acel al padişahuluĭ. Dar

nu să putea reurca îndărăt curentul istoriei: gospodar nu putea să să pună în fruntea unei mișcări îndreptate în contra țarului; Poarta de și foarte binevoitoare pentru resculați, era silită să ție samă de drepturile concedate Rusiei prin atîtea tractate, precum și de puterea ei de atac care o făcea de temut.

Bibescu abdicase în 25 Iunie; un guvern provizoriŭ să așeză de la 25 Iunie pînă la 4 August 1848: el întocmi o constituție din cele mai înțelepte, în care între altele să prevedea emanciparea țăranilor. Insă chiar de la sfîrșitul lui Iunie 12000 Ruși trecuse Prutul și ocupase Moldova. Un moment ținuta ambasadorilor Franției și Angliei din Constantinopole opri pe năvălitori pe drumul către București. Rușii la început intimidați, asigurară că fusese o neînțelegere și puseră chiar pe cîte-va din regimentele lor să treacă înapoi Prutul. Dar partizanii lor provocară răscoală în București, punînd guvernul la închisoare, care fu însă în curînd liberat și restabilit de poporație. Aceste neorîndueli slujiră de pretext intervenției rusești: 25 de mii de oameni pătrunseră pînă în București și puseră Muntenia în orînduială. La 1 Mai 1849 convenția de la Balta-Liman, încheiată între puterea suzerană și cea proteguitoare hotărî ca pe viitor gospodarii să nu fie aleși, ci numiți de către îmbele curți; adunările generale eraŭ suspendate „pentru că să apucasă de acte vădite de nesupunere“ și înlocuite cu niște *divanuri ad-hoc*. Astfeliŭ alegerea era înlăturată atît pentru adunări cît și pentru domnitori; Nicolai I relua cu prisosință Romînilor ceia ce le încuviințase în 1827 și 1829. Prin o nouă împacare între ambele curți Barbu Știrbei fu numit gospodarul Munteniei de către Ruși, iar Grigore Ghica al Moldovei de către Turci.

Revoluția din 1848 adusesă deci *a șaptea* ocupație

rusască. După cum să părea, ia nimicisă orice reformă și înădușisă orice libertate. Dar ideile puse în mișcare de revoluția romînă în 1848 nu eraŭ dintr-acelea ce să ucid cu baionetele. Ele trăiaŭ în maĭ toate clasele poporațieĭ; ele vorbiaŭ sus și tare în toată Europa, prin gura proscrișilor și a emigraților; la Paris ele ademeniră pe acela chiar care înădușisă revoluția franceză din 1848; ele cîștigară pe Napoleon al III prin principiul de care era stăpînit: acel al naționalităților.

In 3 Iuliŭ 1853 să produsă *a opta* ocupațiune rusască, a patra din secolul nostru. Aceste ocupațiunĭ deveneaŭ prea dese pentru ca naționalitatea romînă să nu încapă într-o foarte mare primejdie. De astă dată însă Europa era deșteaptă. Ca și pe timpul Caterineĭ a II prezența Rușilor în principate datermină intervenția Austrieĭ, susținută din departare de Prusia. Maĭ cu urmărĭ fu acea a Franțeĭ și Anglieĭ, deși ia n-a avut de teatru principal, regiunea dunăreană, ci Crimeia. La Sevastopol să hotărî Soarta principatelor. Una din clauzele tratatuluĭ de Paris avea de țintă a lua Rusieĭ protectoratul asupra Romînieĭ, spre a-l da întregeĭ Europĭ. Atuncĭ începe într-adevăr mîntuirea Romînilor; atuncĭ să inaugurează șirul de progrese politice care ajung întăĭ la autonomie, apoĭ la unirea ambelor principate și în sfîrșit la deplina neatîrnare, manifestată prin proclamarea regatuluĭ.

* * *

Astfeliŭ naționalitatea romînă a putut să supraviețuiască la toate primejdiile, la cucerirea turcească, la protectoratul rusesc, la încercărĭ de protectorat austriac, neperzînd în atîtea încercărĭ decît două provinciĭ moldovenești (Bucovina și Basarabia). Rămîne să vedem prin ce lucrare de renaștere internă ia sta pregătit la renașterea

politică; cum prin lucrările literaţilor şi prin scolĭ ia s-a făcut vrednică de a face ca *victoria* să reînveţe sub tunul de la Plevna gloriosul şi vechiul nume naţional; cum ia s-a aflat gata a să scula la sunetul trîmbiţeĭ care în acesta al XIX-lea viac a chemat la înviere pe atîtea popoare ce să credeaŭ moarte pentru totdeauna.

Frămîntărilor politice acesteĭ istoriĭ corespund foarte deosebite perioade de civilizaţie. Cea întăĭ perioadă de cultură la Romînĭ este caracterizată prin *slavizmu*. Acesta a întovărăşit chiar originile şi leagănul ţărilor romîne. Dacă să lasă la o parte o perioadă foarte puţin cunoscută şi pînă la un punct indoelnică de creştinizm latinesc, Romîniĭ atît cisalpinĭ cît şi transalpinĭ aŭ fost chiar de la început membriĭ bisericeĭ întiinţate de „apostoliĭ Slavilor". Cele maĭ vechĭ ale lor cărţĭ bisericeştĭ sînt cu caractere cirilice şi în limba slavă şi le-aŭ primit de la veciniĭ lor Slavĭ, Moravĭ din Marea Moravie, Bulgarĭ din Bulgaria Nord-Dunăreană, înainte ca îmbele să fi fost nimicite prin năvălirea maghiară din viacul al IX-lea. Slav fu ritualul Romînilor şi slav primul lor cler; tot slav în cea maĭ mare parte este vocabularul dregătoriilor statuluĭ şi a curţeĭ în principatele dunărene. Slavizmul a ţinut atîta timp în ţările romîne că slavonia veche avu timpul de a deveni o limbă moartă ca şi latina. Nicĭ principiĭ nicĭ poporul nu o înţelegeaŭ; de-abea preoţiĭ; şi aceasta să înţelege de la sine, deoarece veciniĭ Slavĭ aĭ Romînilor, Ruşiĭ, Bulgariĭ, Sîrbiĭ vorbiaŭ acum limbĭ neo-slave, care să trăgeaŭ numaĭ cît din slavona veche. Şi cu totuşĭ această limbă păstrasă o astfeliŭ de vază, un aşa caracter de demnitate înaltă şi arhaică, că nu numaĭ cancelariile princiare emiteaŭ încă în viacul al XVI-lea acte redactate în această limbă, dar că chiar particulariĭ care nu înţe-

legeaŭ nicĭ un cuvînt din ia, vroiaŭ să fie întrebuințată la înlocuirea actelor celor maĭ însemnate.

Totușĭ încetul cu încetul, Greciĭ să introduceaŭ în țară, maĭ numeroșĭ încă, atuncĭ cînd năvălirea otomană îĭ alungă din a lor. Din părțile elenice veniră neguțitorĭ, preoțĭ și călugărĭ; maĭ veniră reprezentanțĭ a unor strălucite familiĭ bizantine. Să săvîrșiră căsătoriĭ între nobilĭ Romînĭ și nobilĭ Grecĭ; aventurariĭ Grecĭ cumparară coroane princiare, deși eĭ la început nu alcătuiaŭ decît esceptiunĭ în îndoita listă a gospodarilor Muntenĭ și Moldovenĭ. Limba greacă care întrecea limba slavonă prin faptul că era o limbă vie și limba uneĭ civilizațiĭ maĭ întinse, fu acea ce să vorbi de acum înainte la curte și în aristocrație. Această cucerire a țărilor romîne de către elenizm să întemeia maĭ ales sub domniile ingemănate ale luĭ Vasile Lupu în Moldova (1634—1653) și Mateĭ Basarab în Muntenia (1633—1654). Partea pe care în 1711 îmbiĭ gospodarĭ Dimitrie Cantemir și Const. Brîncovanul o luară la încercarea luĭ Petru cel Mare, adusă pe Poartă a nu maĭ da coroanele pretendenților Romînĭ și a face din ele monopolul Grecilor din Fanar. Elinizmul ramase precumpenitor pînă la încercarea luĭ Ipsilante în 1821. El să cufundă în sîngeroasa înfrîngere a eteriștilor grecĭ de la Drăgășanĭ (19 Iunie 1821). In timpul acesteĭ crize elenizmul văzu rîdicîndu-să contra luĭ simțimîntul național care să întrupă în Tudor Vladimirescu. Tudor să pusă în fruntea uneĭ contra-răscoale romîne îndreptate în protiva răscoaleĭ grecești. Pus la opreală ca trădător de către capiĭ bandelor elenice, condus înaintea luĭ Alex. Ipsilante, el fu ucis după o fățărire de judecată. Pentru Grecĭ era un trădător; dar trădător către cine? Cauza Grecilor nu era acea a Romînilor. Pentru aceștia din protivă el este un eroŭ și un martir. Dacă trebue să serbăm pe vitejiĭ

eleni, pe oamenii „batalionuluĭ sacru, care muriră cu bravură pe pămîntul romînesc pentru neatîrnarea Greciei, nu putem ocărî pe voinicul cap latin care refuză de a merge împreună cu *ciocoii* (poreclă dată Grecilor de Romînĭ), exploatatorĭ de viacurĭ a ţăriĭ sale. Dar el nicĭ nu fu singurul care protestă contra abuzuluĭ pe care Greciĭ vroiaŭ să-l facă cu izvoarele de bogăţie ale ţărilor Romîne. Maĭ pretutindenea poporul să sculă contra lor. Am văzut cum Poarta recunoscu această credinţă relativă a poporuluĭ romîn. Evenimentele anuluĭ 1821 fură decĭ pentru ţările Romîne tocmaĭ contrarul şi ca reparaţie nenorocirilor din anul 1711. Acesta însemnase punctul culminant al înrîureĭ elenice în ţările Romîne ; celalalt îĭ însemnă sfîrşitul.

Era şi timpul ca după zece viacurĭ de slavizm, după două viacurĭ de elenizm, cultura naţională romînă să vină la rînd. In vremurile maĭ vechĭ din departare în departare să zărisă răsărind ca razele înainte mergătoare ale acestor zorĭ. In viacul al XVII-lea Teodosiu mitropolitul Munteniei, Romîn de obîrşie îndrăzni pentru prima oară să întrebuinţeze în slujba bisericească limba naţională în locul slavoneĭ. De la acest moment înainte, după cum mitropoliţiĭ eraŭ de obîrşie Grecĭ saŭ Romînĭ, slujba să face în greceşte saŭ romîneşte. In a doua jumatate a viacului al XVIII-lea greceasca pare a rămînea covîrşitoare. Limba romînească saracă, necultivată, avînd drept singură literatură, cîte-va cîntice poporane şi cîte-va cronicĭ, nu era în stare să lupte contra bogateĭ şi mlădioaseĭ limbĭ a Elenilor. Trebuia ca întîĭ să să atingă cu limba mumă-latina, şi cu limbile surorĭ. Dintr-acestea, care era maĭ glorioasă în acel moment, care să impusese diplomaţieĭ, care era în toată strălucirea superiorităţiĭ sale literare, care chiar afară din franţa era învăţată deorîce european,

fie el chiar de sînge german saŭ slav ca a doua sa limbă maternă? La început dragomanii Greci ai Porţei, părăsind italiana, învăţară franceza ca limbă diplomatică. Insă sultanul îşĭ alegea gospodarii printre marii dragomanĭ. Decĭ Mavrocordaţii, Ghiculeştii, Calimahii importară în ţările Romîne limba luĭ Racin. Eĭ chemară aicĭ Franceji. Aceştia să îmulţiră în principate maĭ tot atîta pe cît să înmulţisă în Rusia. Slujaŭ maĭ ales de secretarĭ saŭ învăţătorĭ. S-a pastrat numele cîtor-va din eĭ care cucerirā astfeliŭ în mod pacînic pe Romînĭ, pregătind astfeliŭ, reîntrarea lor triumfală în marea familie latină. Aşa fură, în a doua jumatate a viaculuĭ al XVIII-lea. De la Roche, Naguy, Tissandier Durosoy, Martinot, Clémaron, Jacque Ledoulx, les deux Trécourt, Laurençon, Récordon, Mondovillier, Cadot de Lill şi cîţĭ alţii! Unul Gaspari de Belleval devine ministru al afacerilor streine în Muntenia. Femeile din nobilime să apucă de învaţat franţuzeşte; ele cetesc romanele noastre. In curînd va începe acel exod neîncetat al tinerilor romînĭ către liceele noastre pariziene, de unde vor readuce la Dunăre scînteia neo-latină.

Paralel cu această mişcare franceză să face o mişcare curat romînească. Ia începe în Predeal. De la alungarea Turcilor, Transilvania maĭ bine aparată în protiva năvălirilor decît Romînia dunăreană, devenisă focularul de căpetenie al culturei naţionale. Lucrurile începură sub împărăteasa Maria Teresa prin episcopul Inocenţiu Micu. El primise *unirea* cu Roma, maĭ ales spre a pregăti primirea Romînilor la drepturile politice. Dacă egoizmul deşert al celor treĭ naţiunĭ privilegiate îl făcu să greşască ţelul, dacă el era să fie aruncat pe ferestrele saleĭ în care să ţinea dieta Transilvanieĭ, dacă Romînii *uniţi* fură şi de acum înainte tot atît de răŭ trataţĭ ca şi Romînii curat ortodoxĭ, cel puţin această apropriere de Roma, nu fu fără folos spre

a lor emancipare intelectuală. Micu să folosi pentru a obţinea trimiterea unor tinerĭ Romînĭ la Roma, acolo unde să înalţă columna luĭ Traian ,,şi unde mormintele străbunilor vorbesc încă de inimă şi de virtute". Printre aceştĭ Romînĭ reveniţĭ din cetatea veşnică să urzi o scoală întradevăr naţională, maĭ întăĭ cu Petru Aron, maĭ tîrziŭ mitropolit al Transilvanieĭ şi înfiinţătorul scoaleĭ romîneştĭ din Blaj ; apoĭ Samoil Micu, nepotul episcopuluĭ Inocenţiu şi profesor în acea scoală, începu să scrie romîneasca cu litere latine şi, în această limbă astfeliŭ curăţită el scrise *istoria Romînilor din Ardeal* şi *istoria Romînilor din Moldo-Valahia*. Gh. Şincaĭ urmări aceiaşĭ lucrare, scriind un tratat de ortografie romînească şi alcătuind o istorie a poporuluĭ săŭ, care începea la obîrşiile Dacilor, dar a căreia tipărire fu împedecată de autorităţile maghiare, care rostiră asupra eĭ judecata : *opus igne, auctorem pratibuls dignum*. În sfîrşit Petru Major, alt istoric al origineĭ Romînilor împinsă pînă acolo neîngăduirea patriotizmuluĭ că el să opri de a primi ca poporul săŭ să fi fost vre-odată bătut de alte popoare.

Astfeliŭ din acest grup de muncitorĭ care aŭ binemeritat de patria Romînă, tot atîta ca şi craiĭ luptelor sfinte de altă dată, să desfac în Ardeal ca o trinitate liberatoare, numele luĭ Samoil Micu, Gheorghe Şincaĭ şi P. Major, căreia corespunde altă trinitate din Romînia dunăreană, Gh. Lazăr, Gh. Asachi şi Ioan Eliade.

In 1816 veni din Transilv. în Bucureştĭ Gh. Lazăr : în mînile mînăstireĭ de la S-tu Sava el făcu, în limba naţională cursurĭ de matematecĭ, de filologie şi de istorie. A fost supranumit ,,regeneratorul naţionalităţiĭ romîne" Printre eleviĭ săĭ să văd poetul Eliade Rădulescu, Gh. Asachi şi alţĭ patrioţĭ. Din aceştia şi din aceĭ ce primisă creşterea franţuzască să formă grupul care trebuia într-o zi să în-

tocmească programul revendicărilor din 1848. Deocamdată, încă din 1826, ei alcătuiaŭ un program al regenerării intelectuale: înalţarea S-tuluĭ Sava la scoală superioară şi înfiinţarea uneĭ a doua scoale în Craiova; scolĭ normale pentru formarea institutorilor; scolĭ primare în toate satele; traducerĭ de numeroase căţĭ streine, maĭ ales franceze; ziare în limba romînă, teatru naţional, etc. Aŭ fost aproape să realizeze tot ce să putea realiza din acest program. Eliade mlădia limba naţională, traducînd limba luĭ Lamartine. Şcolĭ să organizară; celeĭ de la S-tu Sava din Muntenia răspundea scoala Treĭ-Erarhilor din Moldova. Ele avură ca profesorĭ tinerĭ Romînĭ reveniţĭ din Paris şi din Italia: In Bucureştĭ, Eliade publica la 1 Martie 1829 cel întîiŭ număr al *Curierului Romînesc*, în Iaşĭ treĭ lunĭ după aceia apare *Albina Romînească* a luĭ Gh. Asachi. O societate literară în curînd denumită *filarmonică* număra printre membriĭ săĭ pe toţĭ boeriĭ din Bucureştĭ. La rîndul eĭ, ia înfiinţa o scoală menită a forma actorĭ; Aristias, grec din naştere, dar rîvnitor patriot romîn preda arta dramatică pe care o învaţase la Paris la Talma. In 1834 să deschise cel întîiŭ teatru din Bucureştĭ: să jucă în el în romîneşte maĭ tot repertorul luĭ Molier; şi Iaşul nu vroiră să rămînă în urmă. Apoĭ în acest oraş să înfiinţa societatea *medicilor şi naturaliştilor*. In 1838, ia primi cea întîiŭ invitare la un congres ştiinţific al Europeĭ, acel de la Fribourg din Sviţera. Fiecare an vedea născîndu-să cîte o creaţie nouă. Regenerarea intelectuală,—prin limbă, literatură, istorie, drept, studiul monumentelor vechi şi a cîntecelor naţionale, scoala şi teatrul, ştiinţele,— precedaŭ şi pregăteaŭ regenerarea politică. Rusia mult binevoitoare pe timpul luĭ Kisselef căuta în curînd să stabilească mişcarea. Eliade era să fie surgunit pentru că susţinuse originea latină a poporuluĭ romîn; i-ar fi plăcut maĭ bine

consulului general al Rusiei dacă el ar fi demonstrat originea lui Slavă. Scoalele dramatice din Bucureştĭ şi din Iaşĭ fură suprimate; tot aşa să făcu lucrul şi cu învăţămîntul superior, devenit suspect al scoalei din Treĭ-Erarhĭ saŭ Academia Mihaeleană. Inţelege orĭcine pentru ce mişcarea din 1848 fu îndreptată maĭ ales contra protectoratuluĭ rusesc. Despotizmul capricios al luĭ Neculaĭ I ostenise pe Romînĭ înainte de a osteni Europa.

O întîlnire care merită să fie notată, este că regenerarea romînească sub înrîurirea intelectuală a Franţeĭ îşĭ luă zborul în acelaş timp cînd Franţa, pînă atuncĭ streină soarteĭ Romînilor, necunoscută de eĭ şi necunoscîndu-ĭ pe dînşiĭ, începu cu multă îngrijire a să preocupa de soarta lor. Cu cît lucrarea eĭ deveni maĭ directă, cu atît ia devenea maĭ bine făcătoare. Lung timp cosuliĭ noştri din Iaşĭ şi Bucureştĭ să mărginisă a observa faptele şi a informa pe guvernul lor. Dar încă în anul critic 1848 acţiunea diplomatică a Franţieĭ îmbinată cu acea a Anglieĭ oprisă pentru un moment năvălirea rusască. Maĭ hotăritoare fu însă acţiunea Franţeĭ cînd izbînzile eĭ din Crimeia îĭ învoiră de a substitui protecţia colectivă a Europeĭ, aceleĭ apăsătoare a Turcieĭ şi a Rusieĭ. Toţĭ paşiĭ pe care-ĭ făcu apoĭ poporul romînesc în căile unităţiĭ şi a libertăţiĭ aŭ fost favoraţĭ de Franţa. Politica franceză în trebile Orientuluĭ fu cu totul binevoitoare pentru naţionalităţile creştine şi cu totul neinteresat. Ia să inspiră, chiar sub Napoleon III de principiile formulate altă dată de Thiers şi Guizot. Din ziua în care Edgar Quinet ne descoperi un popor de opt milioane de suflete, care cerea să reîntre în familia latină, după un surgun de viacurĭ, o sinceră prietenie n-a încetat să unească pe cea maĭ mare din naţiunile romane şi pe noua venită.

De sigur că poporul luĭ Traian merita ca o parte din

simpatiile manifestate de noĭ pentru poporul grecesc, să-ĭ fie păstrată. Franța a fost partea principală în dezrobirea acestuia; ia a fost lucrat însă mult și în emanciparea celeĭ dintăĭ. Și nu sînt în analele noastre maĭ onorabile pagine pentru noĭ decît aceste două.

* * *

Să vede cît de mult este vrednică de interes pentru noĭ istoria Romînilor. Ia este acea a unuĭ popor frate și ia adauge un epizod la *gesta Dei per Francos*.

Lucrarea în două volumurĭ, pe care o înfățișază azĭ d-l Xenopol publiculuĭ francez, este un extract al celor șase volume pe care le-a publicat în limba sa maternă. Este o scriere serioasă și sinceră. Ia dă samă despre ultima stare a științeĭ, asupra acesteĭ istoriĭ, și să cunoaște prin ce cătime enormă de cercetărĭ pline de rabdare s-a pregătit reinoirea istorieĭ romîne. Erudițiĭ aŭ scotocit arhivele statuluĭ și ale mînăstirilor, aŭ publicat culegerĭ de texte (cronicĭ, acte, legĭ), aŭ pregătit lucrarea comună prin învațate monografiĭ. Iată cea întăĭ încercare de sinteză care după trecere de atîta timp a fost pusă la îndămîna publiculuĭ francez. Pînă acuma nu avem pentru cunoștințele noastre decît cartea luĭ A. Ubicini, *Les provinces Roumaines* cu care el a înbogățit colecțiunea *l'Univers pithoresque*. Nu vroesc de loc să hulesc această carte. Romîniĭ, ceĭ dintăĭ nu mi-ar ierta-o, căcĭ eĭ știŭ cîte slujbe a făcut Ubicini cauzeĭ lor, pînă la ce grad el cunoștea tot ce să publicase asupra țăriĭ lor și cît de reală este valoarea acesteĭ cărțĭ. Dar în sfîrșit ia datează din 1856, și de 40 de anĭ în Romînia munca și producerea nu maĭ încetează. Va veni poate vremea cînd numele luĭ Melhisedec, Bariț, A. Odobescu, Hasdeu, Urechea, Gr. Tocilescu, Onciul, Exarhu, I. Bogdan, vor fi cunoscuțĭ în Franța precum merită să fie.

Asupra acestuĭ întins cîmp de cercetărĭ nimenea nu este maĭ bine informat decît d-l Xenopol, învațatul profesor de la Universitatea din Iașĭ. Dar apoĭ numele săŭ este cunoscut literaților din Franța. Colaborator stăruitor al Revue Historique, dările de samă și analizele cărților romîne pe care le publică în ia ne-aŭ învoit și pînă acuma de a socoti toată cîtimea de muncă care s-a cheltuit acolo pentru a reînoi fața istorieĭ. Cele dintîiŭ publicații ale sale în franțuzește *Les Roumains au Moyen-Age* (une énigme historique) [1]) și *Les études historiques sur le peuple Roumain* (Războaele dacice ale luĭ Traian, intervențiele rusești [2]) etc., sînt în mînile tuturor [3]). Ele sînt cea maĭ bună recomandație pentru lucrarea cea nouă; sînt adevarata eĭ prefață.

Publicarea acesteĭ lucrărĭ este un adevarat eveniment, cea întîiŭ istorie a Romînilor pe care un Romîn a scris-o pentru noĭ.

Fiul unuia dintre aceĭ colonĭ romanĭ poate al unuia dintre aceĭ colonĭ galĭ pe carĭ Traian îĭ îndrumâ, acum dôuăzecĭ de secolĭ, spre malurile Dunăreĭ, ne povestește uimitoarea Odisee a poporuluĭ săŭ din timpiĭ plinĭ de barbarie, uimitoarea Iliadă a luptelor sale contra atîtor hoarde din Asia, exilul săŭ secular în chiar acele pustietățĭ, unde fu exilat poetul Ovidiu. Aceasta e o dare de seamă a uneĭ încercărĭ de colonizare întreprinsă de noĭ într-un timp cînd noĭ nu purtam încă numele de Francejĭ; aceasta e minunea uneĭ Franțe dunărene, tot atît de uimitoare ca aceia a uneĭ Frnațiĭ canadiene. Și ce încurajare pentru noĭ, față cu primejdiile prin carĭ trecem, perpetuitatea acestuĭ

1) Paris Leroux 1885.
2) Iașĭ 1888.
3) La aceste publicațiunĭ să cuvine să adăugim capitolele consacrate Romînieĭ în *Histoire Générale*, publicată sub direcțiunea luĭ Ernest Lavisse și a subsemnatuluĭ „Paris, Armand Colin".

popor, care a trecut prin încercărĭ din cele maĭ teribile! De pe malurile Mărei-Negre ne vine cuvîntul de încurajare, care ne este poate atît de trebuincios față cu amenințările desfășurate de rasele rivale: *Romanul nu piere.*— Tot atît de puțin pe malurile Seineĭ ca și pe malurile Dunăreĭ!

I. LAUR

Din vremurĭ vechĭ

I.

Colo în munţĭ departe, de brazĭ adăpostită
Stă o căsuţă albă cu draniţĭ coperită;
La rîndul eĭ, sub umbră, dă loc de adăpost
Uneĭ familiĭ mîndre de oamenĭ nalţĭ, cu rost.
Crescuţĭ pe înălţime l-a munteluĭ răcoare,
Ades cînd plouă-n vale, sînt sărutaţĭ de soare.

Bătrînul moşul Pîrvu, cu pleata cărunţită,
Cu fruntea-n jos plecată, cu spata gîrbovită,
Înminunat priveşte cum a crescut sub el
A fiuluĭ săŭ Voicu statură de oţăl;
Cum el înalţă falnic privirea sa spre nour
Iar braţul săŭ puternic ar dobori un bour.

Iar mama luĭ Irina, femee e stătută
A căreia cosiță cu alb este bătută.
Dar bradul cînd e mîndru, cînd este el frumos?
Nu e cînd pe-a luĭ frunză s-aşterne vălul gros
De alb omăt şi rece care îl învăleşte,
Căcĭ ce rămîne verde, maĭ tare înverzeşte?

Privesc cu drag părințiĭ la dulcea lor odraslă
Cum samănă cu tatul la trup, maiceĭ la maslă.
Cînd cruda iarnă vine, dulce-ĭ a avea-n horn
Un foc ce pîlpîie vesel cînd ochiĭ ițĭ adorm;
Şi iarna să-apropiese; în trupul lor întrasă
Din care ştieaŭ bine că n-are să maĭ iasă.

Aveaŭ aicĭ-n munte eĭ turme numeroase
De oĭ țigăĭ, bîrsane, cu lînele frumoase.
Şi cîinĭ aveaŭ eĭ zdravenĭ ce-adese orĭ pe lup
Îl înțărcase bietul a maĭ veni la stup,
Lăsîndu-şĭ coada, blana, şi une-orĭ chiar viața
Pe unde el crezuse cu miere-a-şĭ unge fața.

Cînd soarele-n spre sară pleca spre asfințire
Talancile în munte cu a lor zinghenire
Umpleaŭ cu veselie văzduhul înegrind;
Sărind venea căprița, iar vacile mugind
Țineaŭ pare că hangul l-a oilor zberare
Ce tot creştea cu-ncetul ca vuetul de mare.

Astfeliŭ trăiaŭ în munte departe de-omenire
Departe de-al eĭ freamăt și de-a eĭ clevetire;
Dar singurĭ nu eraŭ eĭ, căcĭ dincolo de deal,
Pe coasta ce sprăvale în Bistrița, pe mal,
Era altă căsuță cu drănițĭ șindrilită
Și-n umbră de brazĭ falnicĭ frumos adăpostită.

II.

Aicĭ creștea o floare cum numa-n munte crește,
Frumoasă la privire de inima-țĭ hrănește.
Era înaltă, prinsă ca bradul în April
Când viața luĭ prea plină, al munteluĭ copil
Prin crăpăturĭ ce-n scoarță-ĭ pe-alocurea s-arată
Revarsă în afară —rășina-mbălsămată.

Cosița eĭ bogată și neagră, cătrănită,
Care din noapte însășĭ părea că e hrănită,
Umbrea fruntea eĭ albă de-un alb scînteitor;
Maĭ negru părea negrul, albul maĭ lucitor.
In care lume oare aŭ stat așa alăturĭ
Lumina și cu umbră în apropiete păturĭ?

Sub o sprinceană trasă cu cea maĭ fină pană
Şi sub dulcea de lacrimĭ picurătoarea geană
S-ascunde o privire albastru-adînc închis;
Iadul era în păru-ĭ, în ochi-ĭ paradis;
Iar cînd era-n mişcare în alba lor orbită
Părea c-un soare fuge pe bolta nesfirşită.

Un zimbet vecĭnic dulce îĭ luminează-n faţă
Ca soarele din ceriurĭ pe dalba dimineaţă;
Iar maĭ în jos de umerĭ, pe-a sinuluĭ alb disc
Să-nalţă două valurĭ ce ne-ncetat să mişc
In vis ca şi-n trezire. Sînt dragele izvoare
Neîncepute încă, de viaţă dătătoare.

Să cunoscuse dînşiĭ din fragedă pruncie
Şi eĭ crescuse alăturĭ, ca doĭ brazĭ ce-învie
Din singura tulpină ce ambiĭ i-aŭ cuprins.
Tulpina ce pe dînşiĭ alăturea i-a strîns
Era iubirea dulce ce-ncetul încolţise,
Şi-n tinerele inimĭ acuma înflorise.

III.

Ajunșĭ eraŭ aproape de ziua fericită
Ce în soţie schimbă pe cea ce-a fost iubită.
Să pregăteaŭ de nuntă : mielușa tremura
Văzînd lucind cuţitul ; iar bradul să temea
Să nu simtă securea mușcînd a sa tulpină
Și flacărĭ mistuindu-l în noaptea cea senină.

In munte-ĭ obiceiul, la orĭce voie bună,
Că piscul gol şi neted cu flacărĭ s-incunună—
Foc urieş ce pare aprins de către zmeĭ ;
Și cînd să scoală vîntul, să văd a luĭ scînteĭ,
Curgînd colo spre vale, ca rîŭ de galbenĭ stele
Ce luminează umbra rămasă pintre ele.

Adesa o scînteie zburată prea departe,
Aprinde greŭ pojarul care încet răzbate
Din cuibul de clocire unde el s'a urzit
Spre vîrfurile falnicĭ, spre bradu-mbătrînit
Și-ncremenit rămîne acel care privește
Cum ce-a crescut în viacurĭ, în clipă să topește.

Şi muntele-atuncĭ tună şi straşnic fiara ţipă
Şi sus spre cer, marĭ flacărĭ să-nalţă într-o clipă ;
Maĭ negri de cît noaptea s-ardică norĭ de fum;
Din a lor coasta plouă o ploaie de fin scrum ;
Pare că din a ţărneĭ profunde măruntaie
Revarsă greŭ vulcanul o straşnică vapaie.

IV.

Stăteaŭ eĭ decĭ cu toţĭ de vorbă într-o sară
Ca să scurteze a vremeĭ coborîtoare scară.
De-odată-n departare eĭ pare că aud
Un vuiet mare, mare, de şi era-ncă surd
Să-ntreb-uniĭ pe alţiĭ că oare ce să fie ;
Căcĭ vuetele-ascunse nu sînt a bucurie.

Dintr-unceput că arde un codru eĭ crezură
Şi pe pădure aruncă a lor căutătură;
Dar codrul era pacinic, braziĭ nicĭ suzurea
De şi-un vînt cald, moale, prin eĭ să strecura ;
Căcĭ bradul nu vorbeşte, ca arborul din vale,
Cu orĭ ce vînt ; cu slabul el nu şopteşte-n cale.

Li să părea o mare ce crește și tot crește
Pin-ce încet limanul cu valu-ĭ învălește ;
Și vuetul cel mare venea din Răsărit
De unde peste țară atîtea aŭ venit !
Spre mează-zi el pare că trece, să topește ;
Apoĭ încet, încetul, el iar începe-a crește.

Pîrvu căzu pe gîndurĭ ; maĭ auzisă încă
De-aceste vuete straniĭ de-acolo de pe stîncă.
Știea că nu-ĭ a bine cînd corbiĭ mulțĭ s-adun,
Cînd prin văzduh miroasă a pulbere de tun.
Gerul fusese strașnic în iarna ce trecuse
Și-o ploaie ca de singe pe alba nea căzuse.

Trecură-abia treĭ zile și știrea că venise
De la domnie-n țară hîrtiĭ marĭ să trimise
Să cheme oamenĭ vrednicĭ de oaste la războiŭ
Din fie care casă cîte un om de soiŭ ;
Căcĭ drept e cînd moșia să află în pericol
Ca toțĭ copiiĭ dînseĭ să deie pept la vicol.

V.

„Copile, Voicu dragă, războiu vine-n ţară
Şi eŭ sînt pre în vrîstă să-nfrunt iar a luĭ pară.
Tu eştĭ voinic şi tînăr; de braţul tăŭ de fer
Pare că văd duşmaniĭ cum ca năluca pier.
Ia flinta pe a-l tăŭ umăr şi-n mîna ta o coasă
Fă-ţĭ cruce, doamne-ajută, şi rămas bun ne lasă.“

—Precum aĭ poruncit tu aşa să fie-o taică
De şi cu ochiĭ-n lacrimĭ eŭ văd pe a mea maică
Tu fă-o să-nţeleagă că trebui să mă duc
Că mi-a venit doar vremea de treburĭ să m-apuc,
Căcĭ pînă-acum trăit-am un trîntor cole-n munte
Ruşine-ar fi acuma s-am pletele cărunte.

Maĭ spune-ĭ dragă tată cum colo-n bătălie
Nu mor toţĭ ceĭ ce-nfruntă mult cruda vijălie;
C-atuncea cînd norocul din faşe ţi-a surîs
Curînd primejdia trece, precum ar trece-un vis.
Şi cînd ieram în leagăn, tu să-ĭ aducĭ aminte
Un şerpe cum s-ascunse fără ca ia să-l simte.

Aşa vorbise Voicu către cine-l crescuse.
Pe urmă în pădure el singurel să duse
Pe stînca cea înaltă, de unde el putea
In vale casa Floareĭ departe a vedea.
Aicea două şirurĭ de lacrimĭ iuţĭ, amare
Roşiră a luĭ pleoape cu otrăvită sare.

El plînse mult, cu jale adîncă nesfîrşită,
Căcĭ dulcea luĭ visare curînd era sfîrşită;
Răcoare-apoĭ aduse ochiuluĭ săŭ rînit
Şi-adînc în al săŭ suflet durerea-a tăinuit;
Căcĭ dacă el, bărbatul, iera să să mihnească
Cum maĭ putea el oare femeĭ să-nsufleţească?

VI.

Pe-o sară dulce, caldă, Florica cu-a eĭ mumă
Veni sus la Irina ca să maĭ schimbe-o glumă;
Pe Voicu îl găsiră la flinta luĭ dregînd
Ungîndu-ĭ bine stratul, oţelele cercînd
„Ce facĭ tu dragă Voicu", Florica-ncet îĭ zice,
—Zărit-am o ursoaică prin codru pe aice.

„Dar cele priminele-n sac colo ce cată
Și mă-ta oar'ce este așa de tulburată?"
— Ce să-ţĭ ascund, Florico! eştĭ fată de viteaz
Și nu-ĭ vrea tu ca ţara să plece-al eĭ grumaz
Sub jugul de rușine pe care crunt Tatarul
L-aŭ aruncat pe dînsa cînd aŭ trecut hotarul.

Străbuniĭ meĭ cu toţiĭ luptat-aŭ pentru ţară
Și al tăŭ tată, dragă, unde i-a fost să moară?
In luptă cu păgînul, ce vine iar acum
Să facă pe-unde calcă tot pulbere şi scrum.
Nu plînge, şterge ochiul; voĭ merge cu-al tăŭ frate
Și Dumnezeŭ e mare: luptăm pentru dreptate.

„Nevinovatul sînge ades dreptatea cere
Și-or ce izbîndă-n lume cu jărtfă-ĭ și durere.
Dar tu, de nu să poate altfeliŭ, atuncĭ te du;
Purta-voĭ vălul negru păn ce veĭ veni tu.
Și de te veĭ întoarce, voĭ fi a ta mireasă;
De nu .... a sfîrşi nu poate căcĭ plînsul o-necasă.

Din acea seară tristă, pe-a ieĭ luminĭ să prinse
O pînză închegată de lacrime aprinse,
Care roșiră globul și-n jur săpară creţĭ.
Cînd soarele spre sară apune trist, măreţ
El înroșește norul, a sa învălitoare
Pîn să cufund cu toţiĭ în noaptea neagră, mare.

VII.

Veni ziua plecăreĭ, zi mîndră, zi cu soare,
O zi-n care natura era în sărbătoare.
Dar ce-ĭ păsa natureĭ de relele-omeneştĭ
Şi cum să înţeleagă ia chinurĭ sufleteştĭ.
Ia care-ĭ fără suflet şi-n care forţa oarbă
Domneşte pe materie-ascultătoarea roabă?

Eĭ trebuiaŭ să-şi cie mult cruda ziua-bună
Ce-n minte tot-dea-una cu moartea să-mpreună.
Căcĭ cine ştie dacă aceĭ ce să despart
A vieţeĭ bucurie vre-odată maĭ împart?
Şi dacă să întoarce ah! cine poate ştie
Acel care să duce în crunta bătălie?

Sărută Voicu mîna la mamă, tată, soacră,
Ş-apoĭ cătră Florica, el cată să să-ntoarcă:
Cu braţul săŭ puternic la piept o a cuprins
El fruntea o sărută—ia buzele-a întins.
O sărutare lungă, arzîndă, nesfîrşită
Impreună iubitul cu dulcea sa iubită.

De-odată apoĭ să smulge din astă sărutare
Cu fratele Floricăĭ s-aruno eĭ drept calare.
In caiĭ lor împins-aŭ eĭ pinteniĭ adînc;
Aceștia pleacă iute, pămîntul de-l mînînc.
Ajung la cotitură—naframa-n mînă șede—
Voicu să-ntoarce—un semn—ș-apoĭ nu să maĭ vede.

Cînd Floarea cu-ochiĭ-n lacrimĭ îl pierde din vedere
Suspin adînc ia scoate din marea eĭ durere
Apoĭ urmâ cu ochiĭ praful de după deal
Dară și iel să stînse în cerul de cristal;
Ea maĭ ascultă-atuncĭ al cailor greŭ tropot;
Curînd însă-ncetează și-nădușitul ropot.

Astfeliŭ stîngea cîte-una îndepărtarea crudă
Iluziile pe fața-ĭ de lacrimĭ încă udă.
Cît timp vedem cu ochiĭ, saŭ cît maĭ auzim
Speranța chiar nebună noĭ nu o părăsim;
Cînd însă ochiul nostru nimicul întîlnește
Atuncea și în suflet pustiul să lățește.

Îl aștepta ca sara obicinuit să vie
Să cate-n a luĭ față mult draga bucurie;
Tîrziŭ îl aștepta ia și el nu mai venea
Știa că nu să poate și totușĭ nu credea.
Ah! mintea-ne sermana cu greŭ să hotărește
Din rădăcinĭ a zmulge speranța ce-nflorește.

VIII.

În timp ce neagra grijă pe munte-ncet să lasă
Ceĭ doĭ voinicĭ în grabă spre tabără-apucasă;
Tăcură eĭ o vreme alăturea mergînd
Căcĭ fie-care-n suflet hrănea un tainic gînd.
„Udrea, din noĭ doĭ unul trebui să deie vamă;
Căcĭ nu putem de moarte fi nebăgaţĭ în samă.“

—De-ar fi ia mulţămită unul din noĭ să iee
Şi nu cumva, haina, pe ambiĭ să ne cee.“
Voicu privi la Udrea, flăcăul tinerel
Al căruĭ trup subţire părea tras prin inel
Şi el văzu în faţa-ĭ o dulce-asemănare;
Crezu că draga-ĭ mîndră îl însoţea calare.

Stătu pe loc, să-ntoarse-napoĭ privi la munte
Ce-abia maĭ umbrea-n zare prin dealurĭ verzĭ mărunte
El şterse cu năframa o lacrimă furiş
Rămasă rătăcită din cele din frunziş;
Apoĭ cu o oftare: „Ce-ĭ scris dragă copile
Trebue să să-nplinească; căcĭ ce-s a noastre zile!“

Astfeliŭ în schimb de vorbe ajuns-aŭ eĭ la oaste
Care sta tăbărîtă pe-a unor dealurĭ coaste.
Cum aŭ întrat în ceată, să pierd eĭ din vederĭ
Pintre copiĭ de casă, seimenĭ, puşcaşĭ, neferĭ.

* *
*

IX.

Veni şi ziua lupteĭ. Din zorĭ de dimineaţă
Să întinsese-n aer, o grea închisă ceaţă.
Tîrziŭ cînd ia să sparse, zăriră de pe deal
Tatariĭ-n rînd de luptă pe dincolo de mal.
Cu toţiĭ de calare, cu suliţa în mînă ;
Din ochiĭ lor străluce cruzimea cea păgînă.

Ca doĭ norĭ ce în aer asupra altuĭ-aleargă
Şi, cînd să vor ciocni eĭ, în foc aŭ să să spargă,
Aşa să văd protivnicĭ ceĭ nourĭ pe pămînt
Luîndu-şĭ zborul straşnic ca-mpinşĭ de-un mare vînt
Şi-un trăsnet, gemăt, ţipet, de-odată să resună
Cînd în măcelul groznic întrolocaţĭ s-adună.

Po coastă într-o parte să vede însă o ceată
De luptătorĭ, aleasă, cu flamura bogată.
E Hanul cu-a sa pază; călărĭ pe caĭ supţirĭ,
Intimpină la luptă o roată de panţirĭ.
Mîndru, înalt, călare pe un şirep de munte,
Voicu înaintează, mergînd în a lor frunte.

Să numără cu toţiĭ, ca nu maĭ mulţĭ să fie,
Căcĭ aŭ de gînd să lupte în dreaptă bătălie.
O sută-n fie-ce parte acum la început;
Cîţĭ oare rămînea-vor cînd să va fi sfîrşit!
Aşa pe lanul mîndru, din spice cît rămasă
Pe care ascuţită va fi trecut o coasă?

In fund, tocmaĭ la capăt, în şirul cel de-o sută
Stă Udrea cel subţire pare c-ar fi o ciută
Indată ce răsună al lupteĭ crunt semnal
Spre Voicu-n repejune îndreaptă al săŭ cal;
Dar Udrea e maĭ tînăr, maĭ mîndru, maĭ subţire
Pe-obrajiĭ săĭ de lapte o rumănă-nflorire.

Şi părul săŭ cel negru din noapte-şĭ trage hrana
Sprinceana luĭ să pare că trasă e cu pana
Privirea luĭ străluce albastru-adînc închis
Şi pare că-ĭ cuprinsă de un tainic dulce vis.
Cînd ochiul luĭ să mişcă în alba luĭ orbită
Pare că fuge un soare pe bolta nesfîrşită.

Udrea a fi să pare și totuși nu e dînsul
Ca o lumină vie aprinsă e într-însul
Din ochiul săŭ lumina pe Voicu s'a întins
Și ca spre apărare pe dînsul l-a cuprins,
El pare a fi un înger cu sabia de pară
Ce moartea-n a luĭ priajmă nu lasă să răsară.

Cînd Voicu în turbare spre hanul să izbește
Udrea pe lîngă dînsul alăturĭ călărește
C-un paloș ce scînteе pe lîngă cap rotat
El caută să răspingă sulițele ce bat.
El nicĭ cînd nu gîndește al săŭ piept s-ocrotească
Ci de lovirĭ dușmane pe Voicu să-l ferească.

Pe acesta cînd îl vede, spre el Hanul s-îndreaptă
Și cu a sa lance lungă ca să-l străpungă cată.
Udrea cu al săŭ paloș lancea a rîdicat
Și-ntrînsul cu putere Tatarul s-a-nfierat.
El varsă pe-a sa gură, cu sîngele, blăstămul;
De pe-a sa frunte mîndră îĭ cade diademul.

Păgîna cruntă oardă vâzînd cum capul moare
In grab-o iea la fugă și iute apoĭ dispare
Lăsînd pe cîmp, în urmă, tovarășiĭ rănițĭ
Ca să îngrașe corbiĭ cu carnea lor hrănițĭ.
Curînd Romîniĭ veselĭ s-adună ca să vază
Cîțĭ aŭ rămas cu viață din lupta cea vitează.

Voicu priveşte-alăturĭ la cel ce i-a dat viaţa
Prin pulberea maĭ deasă de cum fusese ciaţa ;
El vede-atuncĭ o mînă ce cade sîngerînd
Şi paloşul de sîne fără puterĭ scăpînd.
Spre Udrea cu grăbire atuncĭ el să răpede ;
Dar o minune mare ! privirea luĭ ce vede ?

E Floarea, mîndra Floare ce pe ascuns venise
Cumplitul foc al lupteĭ cu Voicu de-mpărţise
Să scape de rănire, de moarte-al eĭ iubit.
Şi domnu-ĭ ajutase.... de şi braţu-ĭ rănit
In piept inima-ĭ creşte maĭ naltă cît cel munte
Cu piscurile-n nourĭ, cu pletele cărunte.

Să-n torc eĭ în spre casă, pe fruntea lor cu laurĭ
Căcĭ aŭ scăpat eĭ ţara de negri, cruntĭ balaurĭ.
Dar ochiul lor cel umed de ce luceşte-a plîns
Şi focul bucurieĭ de ce în el e stîns ?

. . . .

Colo pe cîmp, în groapă, sub salcea plîngătoare
Udrea, adevăratul, lin doarme la răcoare.

A. C. CUZA

EPIGRAME.

Ce-ĭ epigrama.

Ce-ĭ epigrama întrebațĭ?
O spun s-o știe fie care:
In tolba mințeĭ o aflațĭ.
Săgeata eĭ otrăvitoare;
Dar în aceĭ ce vĕ-ncunjoară
Putețĭ în pace să țîntițĭ,
Că de la dînsa n-or să moară,
De cît doar proștiĭ, otrăvițĭ.

Unuĭ literat.

Eĭ zic că steaua țĭ-a apus,
Dar nu sînt dreptĭ cu tine:
Pe cerul literelor, sus,
Nicĭ răsăriseșĭ bine.

Unuĭ inspector al pescăriilor.

Amice, fiĭ solemn și ia-țĭ, rog, sama,
Căcĭ vezĭ cum ne privește țara pe-amîndoĭ:
In mine, ea salută epigrama,
Și-n tine, viitorul său de icre moĭ.

Invățătura și știință.

Ce-nveți și știi... dar e așa
Și pentru medici oare?
Invață, a ne vindeca,
Și știu, să ne omoare.

Laudă și ocară.

De laudă sau de ocară,
Vreĭ bine, poate rău să-mĭ pară?
Dar cum să facă un cuvînt
Să nu maĭ fiu, ce sînt?

Unuĭ deputat.

Și dac-aĭ fost judecător,
Și dacă azĭ eștĭ deputat?
Dreptatea oare ce-a pierdut,
Și legile ce-au cîștigat?

Nemuritorĭ.

Nemuritorĭ!... și-aŭ tot muncit,
Dar crudă-ĭ legea fireĭ,
Căcĭ fie-care nu-ĭ menit
Să-ĭ facă rod gîndireĭ,
Și astfel cîțĭ nu au murit
De truda nemurireĭ.

DARI DE SAMA

Noul sistem de ortografie al d-luĭ Tiktin

Sînt aproape patru anĭ de cînd d-l Tiktin a publicat gramatica limbiĭ romîne, scrisă după un sistem fonetic cît să poate de raţional,—sistem care şi astăzi să urmează de către redacţia „Arhiveĭ“ şi care cu puţine modificaţiunĭ ar fi poate cel maĭ bun şi maĭ în stare de a împăca toate spiritite, aducînd odată o ordine în chestiunea atît de încurcată a scrieriĭ limbiĭ noastre.— Intr-o scurtă dare de samă, publicată în ziarul „Lupta“ (20 Aug. 1894) am încercat să arăt meritele însemnate ale acesteĭ lucrărĭ, spunînd între altele că ia urmăreşte un îndoit scop de a deprinde pe elevĭ cu o pronunţie corectă a limbiĭ (ortoepia), şi de a-ĭ învăţa un sistem raţional şi sigur de scriere corectă (ortografia).

Că în adevăr gramatica d-luĭ Tiktin era bună şi scopul ce urmărea plăcut multora dintre ceĭ ce să ocupă cu învăţămîntul limbiĭ romîne, — să poate vedea şi din aceia că nimenea n-a putut-o atăca în privinţa adevăruluĭ lucrurilor în ia cuprinse şi a metotuluĭ eĭ; ci uniĭ s-aŭ mărginit a susţine că-ĭ prea grea pentru eleviĭ de cursul inferior, orĭ că prea multă filologie face. Iar alţiĭ, ne maĭ avînd ce meteahnă îĭ găsi, aŭ ajunş pînă acolo de aŭ spus că ar fi

o rușine să ne învețe limba romînă un jidan. Nicĭ o socoteală nu s-a ținut însă de asemenea critice maĭ mult decît ridicole; căcĭ n-aŭ trecut patru anĭ, şi întreaga ediție s-a epuizat, — ceia ce a dovedit în deajuns: *întîĭ*, că gramatica era bună şi la timp venită; *al doilea* că mulțĭ profesorĭ de limba romînă pricep cum merge roata vremeĭ şi văd in sistemul fonetic cel maĭ rațional sistem de scriere.

Anul acesta d-l Tiktin a scos o nouă ediție a gramaticiĭ limbiĭ romîne; dar de astă dată, — lucru neașteptat — a schimbat ortografia fonetică, şi a admis o alta etimologică, tot de d-sa creată.

Noul d-sale sistem ortografic este un amestec din ortografia Academieĭ, din vechiul etimologism şi din sistemul d-sale fonetic. D-l Tiktin, nemulțumit cu principiile ortografieĭ academice, de a scrie după derivație pe baza unuĭ etimologism cuprins în marginile limbiĭ romîne, acolo unde ortografia academieĭ i să pare că nu dă soluțiunĭ în destul de științifice, recurge la limba latină, de unde caută să aducă remediĭ care, fie zis în treacăt, maĭ mult încurcă de cît ușurează scrisul.

Pînă acuma decĭ d-l Tiktin ne-a dăruit cu două sisteme de ortografie; unul fonetic și celal-l-alt etimologic; saŭ cu alte cuvinte ne-a arătat că în chestie de ortografie d-sa e un advocat care poate pleda în două felurĭ opuse cu desăvîrșire pentru unul şi acelaș lucru.

Și lucru curios. In sistemul fonetic d-sa trece uneorĭ dincolo de marginele fonetizmuluĭ; în sistemul etimologic ese din limitele etimologismuluĭ academieĭ. Acuma să ne fie învoit a întreba: care din ambele sisteme este cel maĭ bun şi maĭ adevarat? Pînă la un respuns, socotim cu tot dreptul, că d-sa nu crede în nicĭ unul; orĭ dacă crede însă în cel fonetic, atuncĭ mărturisim că nu pricepem de loc pentru ce l-a schimbat așa de uşor pentru unul etimologic.

* * *

Regulele nouăĭ d-sale ortografiĭ le dă d-l Tiktin în partea întîiŭ a gramaticeĭ romîne, ediţia a doua, pag. 9—12.

Pentru scrierea luĭ *ă* d-sa admite două litere: *a*, *e* cu semnul scurtăriĭ; iar pentru a găsi vocala primitivă din care derivă *ă*, d-l Tiktin, ca şi Academia, recurge la flexiune, derivare şi neologisme.

Maĭ departe Academia învaţă că dacă nu să poate găsi, pe baza etimologismuluĭ cuprins în marginile limbiĭ romîne, vocala din care derivă *ă*, să o scriem tot-deauna cu *a* şi semnul scurtăriĭ. D-l Tiktin consideră că acest lucru e falş şi de aceia să duce la limba latină. „Se scrie *ă* cu *ĕ* în puţine cuvinte de origine latină, în care sunetul *ă* stă în locul unuĭ *e* maĭ vechiŭ: *cumpĕt*, *pĕcat*, *pĕtrunde*, *rĕşină*, *vĕduvă*, *vĕsc*, *nouĕ* (pronume şi numeral) *vouĕ* şi cîteva altele cu derivatele lor“.

Va să zică, Academiea însăşĭ, gardianul actual al etimologismuluĭ, caută să uşureze lucrul în chestia scrieriĭ, pe cînd d-l Tiktin, reprezentantul de erĭ al fonetizmuluĭ — aşa cel puţin mi-a plăcut să-l cred, — ne mînă tocmaĭ la limba latină şi nu să mulţumeşte că citează un cîrd de cuvinte; maĭ sfîrşeşte încă şi cu etcetera.

Maĭ departe.

Ca să ştim cum trebue să scriem pe *ă* în cuvinte ca, d. e. *trecătoare*, *prefăcătorie*, *ţesătură*, Academia ne îndeamnă ca să căutăm de unde derivă aceste cuvinte. Făcînd aşa, găsim: *trecătoare* de la a *trece*, *prefăcătorie* dela a *preface*, *ţesătură*, de la a *ţese*; deci vom scrie *trecĕtoare*, *prefĕcĕtorie*, *ţesĕtură*. Aicĭ însă d-l Tiktin învaţă să nu scriem cu *ĕ*, ci cu *ă*. De ce? Pentru că, zice d-sa, sufixele —ător, —ătoare, — ătură aŭ trecut printr-un fenomen de analogie de la conjug. I-ia la a II-a şi III-a. (Tiktin, Un fenomen morfo-

logic. Convorbirĭ liter. an XIII p. 294 și 434).— Adevărul ştiinţific poate să fie așa; dar și Academia nu greșește, căci ia să ţine de principiul eĭ: derivarea în marginile limbiĭ romîne actuale, şi n-o interesază maĭ departe procesul de formare al limbiĭ romîne de la originea eĭ. Și dacă derivarea, pe care aĭ admis-o în princip, îţĭ dă dezlegare cum trebue să scriĭ pe *ă*, in cuvintele de maĭ sus, atuncĭ pentru ce umbli să-ţĭ creezĭ singur greutăţĭ călcînd peste principiul odată admis?

Pentru sunetul *î*, ortografia Academieĭ admite treĭ litere: â, î şi ê, în gerundiul verbelor de conjugarea a doua și a treia. D l Tiktin iar să deosebește de Academie, căcĭ admite numaĭ pe â, și î, iar pe ê nu, tot pe motivul maĭ sus arătat. Sufixul -înd, zice d-sa, (vezĭ acelaş studiŭ din Convorbirĭ) de la conjugarea a II-a și III-a nu provine din *-end* căcĭ atuncĭ conform legilor fonetice, ar fi rezultat *-ind*, s-ar fi zis d. e. *tacind*, nu *tăcînd*,—ci din *-and* de la conjugarea I, care prin analogie a trecut la conjug. II și III, fenomen analogic cu francezul: *ten-ant*, *ven-ant*, *sent-ant*.— Lucrul fără îndoială poate să fie cu totul adevărat; dar şi Academia e cu totul in drepturile eĭ; căcĭ să ţine de principiul derivăreĭ, şi prin aceasta, lucrul e şi maĭ consecvent şi maĭ uşor.— Acolo unde nu să poate şti care este originea sunetuluĭ *î*, ortografia Academieĭ învaţă să-l scriem cu *â*.— D-l Tiktin, ca și pentru *ă*, iar ingreue lucrul ducîndu-să la limba latină și citează că trebue a să scrie *î* cu *â* în cuvintele: *lână*, *mână*, *mâine*, *pâine*, *strâmb*, *Sâmbĕtă*, *târziŭ*, *Român*, *căpătâiu*, *întâiu*, *grâu*, *cât*, *atât* și cîteva altele, prin urmare iar sfîrşeşte cu etcetera.

In privinţa scrieriĭ diftonguluĭ *ea*, înţeleg să-l scrim cu e şi accent (é) în cuvinte, ca *Armén*, Moldovén (cuvinte date de d-l Tiktin), pentru că avem pluralul *Armeni*, *Moldovenĭ*; dar în cuvinte ca *dél*, și *hrén* ce raţiune etimologică m-ar

face să scriŭ cu *é* cum învață d-l Tiktin?— Tot spre a să deosebi de ortografia Academieĭ, în cuvinte ca *épă*; érbă unde după principiul derivăriĭ trebue ca diftongul *ia* să sa scrie cu *é*, d-l Tiktin îl scrie foneticește cu *ia*. Atunci însă să poate obiecta: pentru ce să umblăm a scrie pe *ă* și *î* după derivare, iar pe ia foneticește? Pentru ce într-un loc ar fi aplicabil principiul derivăriĭ, iar în celălalt nu?

Din cele ce am aratat reese că ortografia cea nouă a d-luĭ Tiktin nu-ĭ altă ceva de cît un mixtum-compositum, menit a-l pune pe d-l Tiktin în flagrantă contradicție cu sine însușĭ și tot-odată a aduce din noŭ încurcătură în scrierea limbiĭ romîne.

* * *

Acum după ce am luat cunoștință de novațiunea d-luĭ Tiktin, să ne întrebăm ce motive să-l fi determinat pe d-sa ca să renunțe la sistemul fonetic, pe care-l susținuse odată cu o putere rară de argumentare, și dacă a fost nimerită ideia d-sale de a părăsi calea acum începută pentru a apuca pe o alta cu totul contrară.

D-sa, poate, după patru anĭ de fonetizm s-o fi răzgîndit că vremea acestuĭ sistem încă n-a sosit; că între profesoriĭ de limba romînă maĭ sînt încă uniĭ cari cred că fonetizmul e un atentat la viața națională; că în fine, ceia ce e și maĭ însemnat de cît de toate,—o carte scrisă după sistemul etimologic are maĭ multe șanse de a să vinde. Eŭ ași admite pînă la un punct motivul din urmă, pentru că dă! lumea e lume n-aĭ ce-ĭ face, și cînd e vorba de ban, călcăm adesea peste convingerile noastre. De cît atuncea mă întreb: dacă d-l Tiktin a fost *nevoit* ca să schimbe ortografia fonetică, pentru ce n-a admis în totul regulele ortografieĭ Academice, așa bune rele cum îs, pentru că aceasta-ĭ cel puțin ortografia care să zice că să impune în scoală? Pentru ce să umble a-șĭ pune știința d-sale în serviciul uneĭ cauze

pe care o urmează numaĭ pentru că n-are ce să face? D-sa trebuia să să fi gîndit că ori-ce profesor de limba romînă îşĭ poate zice cu tot dreptul: „Dacă-ĭ vorba să propun o altă ortografie de cît acea a Academieĭ—care mi-să impune—, pentru ce aş recurge la un sistem etimologic, cu mult maĭ complicat, şi n-aş adopta sistemul fonetic care, drept vorbind, n'are alt păcat de cît că nu-ĭ primit încă de Academie?"

Dacă însă d-l Tiktin a crezut că noul d-sale sistem ortografic va putea îndeplini lipsurile ortografieĭ Academice şi va putea curma cearta dintre acest sistem şi cel fonetic, atuncĭ să ne dea voe să i-o spunem că s-a înşelat. Şi iată de ce.

E adevărat că există încă o luptă între etimologizm şi fonetizm, că în privinţa scrieriĭ sîntem încă într-o perioadă de transiţie, după cum sîntem şi cu întreaga noastră civilizaţie; însă nu-ĭ maĭ puţin adevărat că în această luptă, fonetizmul a început să cîştige din ce în ce maĭ mult teren, cu toate piedecele ce i s-aŭ pus în cale.

E un fapt pe deplin constatat că maĭ toată tînăra noastră literatură, aproape toţĭ scriitoriĭ ceĭ maĭ de frunte întreaga noastră ziaristică—şi ziaristica n-are puţină influinţă asupra scrieriĭ—să serveşte de ortografia fonetică. Pe de altă parte ortografia Academieĭ nu să întrebuinţează decît oficial de către autorităţĭ. Aşa fiind lucrul, trebue să aibă cine-va vederĭ prea scurte, ca să nu vadă încotro merge curentul. Nu-ĭ vorbă, nulităţile şi mediocrităţile să vor servi de ortografia ce aŭ învăţat în şcoală, dar aceĭ elevĭ care aŭ să devină scriitorĭ, aŭ să să servească de sistemul fonetic după exemplul tuturor celorlalţĭ scriitorĭ. Lucrul acesta e atîta de adevătat, că a căuta să te puĭ împotrivă-ĭ este a te lupta cu imposibilul.

Astăzĭ cel maĭ nimerit lucru ce ar trebui să preocupe

pe toţi, cari să indeletnicesc cu studiul limbiĭ noaste, ar fi întocmirea unuĭ dicţionar ortoepic şi sistematizarea complectă a unuĭ sistem fonetic bazat pe ortoepie. Prin aceasta fonetizmul s-ar impune de la sine şi în curînd ar deveni unicul sistem de scriere al naţiuniĭ romîne. Mulţumită uşurinţiĭ, acest sistem s-ar putea deprinde cu înlesnire şi de cătră marea masă a populaţiuniĭ care n-are cînd î-şĭ pierde aniĭ dearîndul pentru studiul ortografieĭ.— Adevarata bază a fonetizmuluĭ bazat pe ortoepie *cel dintîiŭ* care a pus-o, a fost regretatul Lambrior, prin întinsele sale cunoştinţe acest învăţat a adus cele maĭ marĭ serviciĭ scrieriĭ limbiĭ romîne. După dînsul ortografia fonetică a avut norocul de a fi găsit un alt luptător de mare voaloare pe d-l Tiktin. Studiile d-sale în această privinţă (călăuza ortografică în Arhiva an. I No. 1, 2, 3) sînt putem spune, cea maĭ frumoasă expresiune a fonetizmuluĭ. Este deci foarte natural ca să ne cuprindă mare mirare astăzĭ cînd vedem că d-sa, în loc de a continua să contribuească cu luminele d-sale pentru susţinerea maĭ departe a fonetizmului, să apucă de croit un noŭ sistem ortografic. Evident lucru decĭ că d-l Tiktin a procedat foarte greşit : una pentru că e o muncă numaĭ degeaba a te opune contra curentuluĭ în favoarea fonetizmuluĭ, alta, pentru că prin aceasta d-sa ne-a arătat că nu prea ţine mult la convingerĭ. Şi dacă în chestiunĭ de altă natură ca, de exemplu, cele politice —unde tragerea pe sfoară să consideră ca un feliŭ de diplomaţie—şi încă ne face rea impresie un om care trece, fără nicĭ un scrupul, dintr-o tabără în alta cu atît maĭ mult în chestiunile de ştiinţă trebue să simţim durere cînd vedem că cine-va trece de la o convingere la alta fără multă greutate. Datoria d-luĭ Tiktin era de a continua pe calea începută ca luptător puternic în favoarea fonetizmuluĭ. Nu trebuia să să îndoiască de nimic, pentru că primirea favorabilă, ce întimpinase maĭ pretutindenea prima

ediţie a gramaticeĭ d-sale, era dovada cea maĭ elocventă că aceleaşĭ simpatiĭ avea să întimpine şi a doua ediţie.

Iubesc pe d-l Tiktin şi-mĭ place să-l considere ca pe un mare savant, aceasta însă nu m-a împiedecat de a face observaţiile de maĭ sus asupra nouluĭ d-sale sistem ortografic, căcĭ: *amicus Plato, sed magis amica veritas.*

Nicolae Apostol.

DOCUMENTE.

Spisocŭ (document) de la prea strălucita Doamnă, prin care, Ea cea de vecinica amintire afieroseste Monăstirea Bistrița Templuluĭ Invierei luĭ Christos din Ierusalim.

Eŭ Safta Doamna luĭ George Ștefan Voevod de vecinica amintire, carele din mila luĭ D-zeŭ fu principe principatuluĭ Moldoveĭ, dimpreună cu vărul meŭ Patrașcu Pitaru, fiu luĭ Dumitrașcu Spatar, facem cunoscut tuturor celor ce vor lua sciință de această scrisoare și atestațiune a noastră despre disposițiunea în privirea sănțiteĭ monăstirĭ numită Bistrița, situată în ținutul Neamțuluĭ, care se glorifică cu patronul Adormireĭ prea sânteĭ și prea bine-cuvîntateĭ pururea fecioareĭ și Mame a D-luĭ nostru Isus Christos, lîngă rîul Bistrița maĭ sus de tîrgul Peatra, care se fundă de străbuniĭ noștri supranumițĭ-bunĭ și bătrînĭ, vĕzînd starea de extremă ruină și totală distrugere la care a ajuns, risipită și lipsită nu numaĭ de felul de ornamente, ci și de Sănțitele vestminte scumpe, de multele scule, și de însemnatele sale moșiĭ, încă și de sclaviĭ seĭ țiganĭ ce-ĭ fură dăruițĭ și confirmațĭ de prea înalțatul de vecinica amintire Alexandru Voevod, cel supranumit *Bun* și *bătrîn*, carele zace înmormîntat acolo cu Doamna și beĭzadelele lor. Pentru care și noĭ luînd îndemn de la fericițiĭ vechĭ ctitorĭ bine-sciind de la părințiĭ noștri și văzînd că prea multele daniĭ, afierosite de părințiĭ, toate aceste aŭ lipsit, și monăstirea s'a risipit din causa multor răutățĭ ce aŭ avut loc întrînsa, ne-am gînditŭ și noĭ, vĕzind și pe alțĭ însemnațĭ ctitorĭ, cari

aŭ consacrat și alte Sănțite Monăstirĭ la prea săntul și viŭ-făcătorul mormînt a D-luĭ nostru Isus Christos, trimițindu-ne D-zeŭ pre divinul luminătoriŭ a toată lumea, prea fericitul şi alesul Patriarhu Dositeiŭ al Sănteĭ cetățĭ a Ierusalimuluĭ și a toată Palestina; și am închinat și noĭ această Sănțită Monăstire cu numele Bistrița cu toate ornamentele şi podoaba eĭ și cu toate veniturile pentru vecinicia amintire și repausare a fericiților ctitorĭ marĭ si micĭ străbunĭ aĭ noștri, ca să se pomenească în viŭ-făcătorul mormînt al D-luĭ nostru Isus Christos de cătră zisul Patriarh și de succesoriĭ fericireĭ sale, spre a fi amintițĭ şi noĭ cu dînșiĭ. Deasemenea şi descendenţiĭ noştri ce se vor naşte din seminţa noastră, să o întăriască viŭ-făcătoruluĭ mormînt al D-luĭ nostru I. Christors. Dacă însă vre-unul din descendenţiĭ noștri s-ar scula voind să răstoarne această danie a noastră, să fie acesta blăstămat și de treĭ orĭ blăstămat, afurisit și neertat maĭ întăĭ de D-lŭ nostru I. Ghristos, ear al doilea de ceĭ patru Evangeliștĭ și de ceĭ 318 purtătorĭ de D-zeŭ părinţĭ de la Nicheea. Şi din contra, cine ar da și ar întări-o prea S-tuluĭ Mormînt, acesta să fie bine-cuvîntat și iertat de D-lŭ nostru I. Christos, și de Mama sa cea pururea fecioară și prea săntă.

Și spre maĭ mare întărire și credință am pecetluit acest act de danie cu sigilul nostru și am subscris.

Safta Doamna. (Sigil) *7185, Maiŭ în 4.*
1677.
Patrașcu ex Pitarŭ

Tradusă de pe o copie grecească de *G. Erbiceanu.*

NOTITI

D-l *Mihai Străjan* profesor de filozofie la liceul din Craiova a scos de curînd de sub tipar un manual de *Poetică Romînă*. Reproducem prefața acestei lucrări pe cît de interesantă pe atît și de folositoare:

Scopul studiului limbeĭ materne în școală, și maĭ ales în școalele secundare, este dezvoltarea judecățiĭ și spirituluĭ de observațiune, înavuțirea mințiĭ cu cunoștințele necesare asupra limbeĭ și literatureĭ, și cultivarea inimeĭ; și împreună cu acestea deprinderea de a-șĭ exprima corect și cu înlesnire ideile atît în scris cît și în vorbire. Spre acest scop trebuesc exemple și modele de lectură și analiză și pentru deprindere în compozițiunĭ și rătăcirĭ. Cea maĭ mare dificultate am întimpinat-o în lecțiunile mele în alegerea exemplelor. Aceasta m-a făcut să simțesc și pentru propunerea literatureĭ estetice trebuința unuĭ manual care să cuprindă, în partea practică exemple pentru toate gegenurile și speciile de literatură estetică, și modele de analiză literară; iar în partea teoretică, formularea conoștințelor dezvoltate în mod catehetic în cursul lecțiuniĭ, și completarea lor întru cît eleviĭ nu le pot afla eĭ însișĭ sub conducerea profesoruluĭ, prin întrebărĭ și răspunsurĭ.

După acest plan, urmat și în alte manuale ale mele, am încercat a întocmi și manualul de față. Pentru un curs de literatură el este mult maĭ greŭ decît pentru unul de gramatică, unde pentru fie-care regulă să pot aduce exemple. In literatură sînt necesare maĭ multe lămurirĭ teoretice. Intru cît am reușit, vor putea judeca onorabiliĭ cetitorĭ, care să ocupă cu instrucțiunea tinerimeĭ.

Intre alte neajunsurĭ să va considera poate și lipsa exem-

plelor pentru unele speciĭ de literatură, cum sînt d. e. dramele şi novelele. Pentru a nu mări prea mult volumul, n-am reprodus înadins exemple, de cari să pot afla în toate antologiile întrebuinţate în şcoalele noastre. Afară de acestea pentru lucrărĭ maĭ marĭ, cum sînt dramele, poemele epice, nuvelele, să pot procura şi e necesar ca elevií să-şĭ procure modele complete, publicate în broşurĭ separate, în aşa zisele bibliotece de vulgarizare, cari astăzĭ aŭ început a să răspîndi şi la noĭ cu preţurĭ eftine.

Aşĭ dori să întimpin aicĭ încă două imputărĭ, ce mi s-ar putea face : întîiŭ, că am dat prea mare dezvoltare literatureĭ populare, şi a doua, că am atins prea puţin istoria fie-căruĭ gen de poezie, am făcut aşa, pentru că literatura poporală mi să pare că trebue să fie punctul de plecare şi izvorul literatureĭ scrise, că trebue să fie ast-feliŭ, cum a fost la Greciĭ vechĭ, piedestalul, pe care să să înalţe monumentul de artă al literatureĭ culte ; de şi ea a fost aproape trecută cu vederea pînă acum şi tratată maĭ mult în manualele de istoria literatureĭ, ca şi cum ia n-ar maĭ avea un interes de actualitate. Am lăsat apoĭ afară istoria feluritelor genurĭ de poezie, pentru că ia ţine de partea culturală a istorieĭ generale şi în special de istoria literatureĭ fie-cărei limbĭ ; şi ar fi mărit ast-feliŭ fără temeiŭ volumul unuĭ manual de poetică, în care nu-şĭ are locul. Am menţionat numaĭ acele opere, cari le-am crezut maĭ folositoare pentru cultura literară a tinerimeĭ.

Le Messager de Paris din 24 Maĭ a. c. conţine următoarele asupra *Mişcăreĭ comerciale a portuluĭ Constanţa :*

„Monitorul oficial al comerţuluĭ (din Franţa) publică în numărul săŭ din 14 Maĭ a. c., ştirile dobîndite de la d-l Delage vice-consul francez din Constanţa asupra mişcăriĭ comerciale a aceluĭ port, a căruia lucrărĭ de mărire şi întocmire aŭ fost adjudecate uneĭ companiĭ franceze.

Datele statistice ale vămeĭ din Constanţa în Martie 1896 arată sosirea de 2270 de tone de marfurĭ de tot feliul, maĭ ales de ţăsăturĭ engleze, articole de băcănie, merceriĭ şi obiecte de fer.

Ca exportări s-aŭ încarcat pentru Europa Apusană aproape de 8400 de tone de cereale (orz, grîŭ, ovăs, porumb) și 863 de tone de producte deosebite.

In lunile anterioare (Ianuarie și Fevruarie 1896) piaţa Constanţa a fost maĭ animată decît în luna luĭ Martie iar micșurarea afacerilor eĭ trebuie atribuită reluăreĭ lor în porturile Galaţuluĭ și a Brăileĭ. Constanţa într-adevăr lucrează maĭ mult iarna cînd Dunărea este prinsă de ghiaţă. Această situaţie să va schimba însemnător în ziua cînd portul maritim al Romînieĭ va oferi maĭ marĭ ușurinţĭ de încărcare și descărcare. Să lucrează tocmaĭ în vederea acesteĭ ţinte și aceasta e raţiunea lucrărilor ce aŭ fost adjudecate uneĭ case franceze pentru 25,000,000 de leĭ. Aceste lucrărĭ nu vor fi sfîrșite, ce e drept, decît în 7 anĭ: dar este foarte probabil că chiar pînă în 2 saŭ 3 anĭ să vor resimţi foloasele acesteĭ întreprinderĭ.

De altă parte este vorba de stabilirea unuĭ serviciŭ rusesc de vapoare între Odesa, Dunărea, Constanţa și Constantinopoli; să vorbește de asemenea despre probabilitatea uneĭ liniĭ franceze plecînd de la Marsilia pentru a deservi Constanţa.

Erată. La pag. 434 rîndul 23 în loc de *pithoresque* să să citească *pittoresque*.

Numerile viitoare vor conținea:

A. D. Xenopol — Originea partiduluĭ liberal. Primul proect de constituție din Moldova de la 1822.
Idem — O suire pe Pilatus.
P. Munteanu — Mișcarea socială din viacul al XVIII-lea față de popor.
Gr. C. Buțureanu — Puterea de expanziune a Romînilor.
P. P. Negulescu — Teoriile cosmogonice, din punt de vedere psihologic (urmare).
Dim. Teodor — Studiĭ asupra poezieĭ luĭ Gh. Coșbuc.
Gh. Mărculescu — O chestiune de filologie.
Gh. Ghibănescu. — Despre forma veche îma (mama).
I. Tanoviceanu — Articolul prepus femininei.
Ciceron Protopopescu, Sociologia și magistratura.

D-na Ana Conta Chernbach, Cornelia Chernbach, Adela Xenopol, N. Vaschide, N. Muscă, Spiru V. Hasnaș, Gh. Murnu, S. Bodnărescu, I. Laur, V. Lateș (Poeziĭ).

Documente interesante precum: documente engleze relative la epoca Fanarioților; o scrisoare a unuĭ anonim către Mateiŭ Basarab din 1650; maĭ multe scrisorĭ private de pe timpul luĭ Brancovanu; extract din cronica saxonă a luĭ David Chytray.

Documente extrase din arhivele franceze de M. Dimetrescu, etc.

Domniĭ abonațĭ sînt rugațĭ a achita abonamentul către d-l A. D. Xenopol, Iașĭ.

Anul VII. SEPTEMBRIE—OCTOMBRIE No. 9 şi 10.

ARHIVA

Organul Societăţii Ştiinţifice şi Literare DIN IASI

Director . A. D. XENOPOL

APARE ODATA PE LUNA

SUMARU:

ABONAMNETUL PE AN 15 Lei.

Pentru abonamente, trimiteri de bani, comunicări de articole şi ori-ce corespondenţă, a să adresa la domnul *A. D. Xenopol, Iaşi.*

EDITURA SOCIETĂŢEI

IASI
TIPOGRAFIA NAŢIONALA
1896.

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE și LITERARE

DIN IAȘI

Anul VII. Septemvre și Oct. 1896. No. 9 și 10.

VITOLD

O escursiune la Karlsbad

În vara aceasta mă aflam cu prietenii meĭ Merlescu și Botăș, la băile de la Marienbad. Merlescu cel maĭ tînăr dintre noĭ, care tocmaĭ sfîrșea studiile sale matematice, venise spre a să tămădui de o poftă prea mare de mîncare; Botăș, ceva maĭ mărișor de anĭ, de una tot atît de rostită pentru băutură — de apă mă rog, nu de cele spirtuoase; iar eŭ, care număram cu aproape o treime maĭ puțin decît suma anilor ambilor meĭ tovarășĭ, venisem pentru a mă manținea pe cît să putea în *statu quo ante bellum* — nu în privința vrîsteĭ, care curge ca apa printre degete, dar în privirea încunjuruluĭ talieĭ, ce atinsesă respectabila dimensiune de un metru încheiet – nu în diametru, ferească D-zeŭ, ci în circomferență.

Trebuie să adaug, pentru înțelesul celor ce aŭ să urmeze, că toțĭ sîntem oamenĭ cu reputație de inteligențĭ și

invăţaţĭ, fie-care în breasla luĭ; şi dacă Merlescu n-a dat încă dovezĭ publice despre înalta luĭ capacitate, cel puţin cu prilejul escursieĭ a căreia descriere urmează, fără îndoială că el a dovedit cel maĭ mare bun simţ, pe cînd noĭ ceştialalţĭ doĭ — Dumnezeŭ să ne aibă în sfînta sa pază!

Pentru a ne duce la Karlsbad, am ales ca mijloc de locomoţiune omnibusul, maĭ bine decît trenul, ca mult mai poetic şi maĭ interesant, deşi maĭ încet.

Plecarăm decĭ în ziua de 12 August stil noŭ (30 Iulie stil vechiŭ) de la otelul Newyork, din Kaiserstrasse a Marienbaduluĭ, spre Karlsbad, cu un car cu băncĭ, la care eraŭ înhamaţĭ patru caĭ, din care unul şchiop—amărunţime interesantă pentru decursul împrejurărilor.

Ne hotărîrăm să facem escursiunea într-o singură zi, şi anume planul întocmit de Botăş cu o preciziune ce ar fi făcut onoare chiar şi matemateculuĭ nostru, tînăruluĭ Merlescu, era următorul: plecare din Marienbad la 7 oare dimineaţa; ajungere în Karlsbad, după orarul omnibusuluĭ (făcut însă pe cînd animalele ce-l tîrăiaŭ aveaŭ cu toatele integritatea picioarelor lor), la 12; vizitarea oraşuluĭ şi a staţiuneĭ balneare pînă la 6.51; plecare cu trenul la Eger; ajungere la Eger la 7·25; vizitare repede în trăsură a Egeruluĭ; plecare din Eger la 8·18; întoarcere înapoĭ în Marienbad la 10·12.

Socoteala din tîrg cu cea de a casă nu să potriveşte. De această cugetare adîncă, eşită din înţelepciunea poporuluĭ nostru, nu ne adusesem aminte; dar trebuia încă odată să să adeverească în sarcina noastră.

Călătoria fu foarte interesantă pentru noĭ; fiecare gustînd-o însă dintr-un alt punct de vedere. Eŭ stăteam pe capră, cam stringînd din umere, din cauza răceleĭ dimineţeĭ (eraŭ numaĭ 9 grade centigrade); dar putînd vedea în toată întinderea luĭ orizonul ce desfăşura înaintea ochi-

lor meĭ bogăţia tot maĭ variată a frumuseţelor sale. Cu toată încîntarea de care eram cuprins, tot mereŭ aruncam către soare căutătura, spre a-l ruga să să milostivească să lepede degremeaua de nourĭ ce-ĭ înfăşuraŭ capul şi faţa, spre a-mĭ încălzi ceva ciolanele. Merlescu vorbea într-una cu o interesantă apariţiune din familia luĭ Moisi, şi pentru a-şĭ deschide calea maĭ uşor către ia, făcea din răsputerĭ curte uneĭ babe din aceaşĭ rasă, ce o însoţia în calitate de mamă. Nu ştiŭ dacă va fi gustat ceva din frumuseţa cîmpenieĭ, afară doară dacă privea la ia în oglinda ochilor albaştri ce o răsfrîngea. Spre a-şĭ da insă o ţinută, mă fericea mereŭ de minunatul loc pe care-l ocupasem în omnibus. Înţeleseiŭ jocul şi-i propuseiŭ imediat să schimbăm ; el însă să scuză, că doctorii îĭ recomandase maĭ ales, pentru a i-să modera apetitul, să stee la căldură ; şi într-adevăr motive de căldură internă avea destule, în faţa frumoaseĭ sale tovărăşiţă de drum. Să vede că ia înlocuia cu prisosinţă soarele, ce refuza cu încăpăţinare a-şĭ îndeplini menirea luĭ din ceriurĭ, anume de a încălzi pe muritorĭ.

Botăş căzuse pe gîndurĭ ; el are acest obiceĭŭ, cînd nu găseşte apă de băut şi cînd atuncĭ nicĭ o frumuseţă nu-l maĭ atinge. E drept însă să adaug că el era aşezat cu spetele către nostima Evreică, şi decĭ era ceva greŭ să primiască şi el aceiaşĭ însufleţire invietoare ce curgea ca un rîŭ de pară prin arteriile fericituluĭ Merlescu.

De-odată auziĭ tocmaĭ pe capră răsunetul voaceĭ luĭ Botăş, care scosese ciasornicul şi observa cu glas tare că :

„Acuş sînt 12 şi nicĭ la jumătate de cale nu am ajuns“.

— Cîte piciore aŭ patru caĭ, îl întrebăĭŭ eŭ ?

Botăş, furios despre această glumeaţă întrebare, pentru el fără înţeles, în momentul tocmaĭ cînd el vedea aşa

de răŭ compromis întregul plan al călătorieĭ, îmĭ răspunse răstit:

„Opt cînd sînt bipede; 16 cînd sînt patrupede“.

Mă prefăcuĭ că nu înţeleg aluzia şi-ĭ răspunseĭ:

— Aĭ noştri n-aŭ nicĭ 8 nicĭ 16, ci 15.

„Cum aşa?

— Unul e şchiop şi e triped; nu e nicĭ biped, nicĭ patruped; de aciea mergem ca cu boiĭ.

„Să eie dracul omnibusul; partida e compromisă!

— Nu face nimic, vom merge noĭ maĭ repede prin Karlsbad; vom deveni noĭ patrupede.

Pe Botăş îl cuprinsă iar vecĭnica luĭ sete, şi el recăzu pe gîndurĭ şi în tăcere.

Tropa, tropa — încet, încet, ajunsesăm la Petschau, unde trebuia să facem popasul. Merlescu întrebâ îndată după mîncare, iar Botăş să răpezi la burluiul uneĭ cişmele din care curgea o apă limpede şi rece. Trebuiră să-l tragem cu deasila de la ia, căcĭ ne temurăm să nu-i fie răŭ.

— Nu este nimic în lume maĭ presus de apă, spuse cu o adîncă răsuflare. Merlescu protestă în tăcere, prin o privire galişă şi însemnătoare, de o parte cătră mesele întinse, de alta cătră coborîtoarea luĭ Abraham, Isac şi Iacov; să vede că pentru el eraŭ două lucrurĭ în lume maĭ bune decît apa. Observaĭ luĭ Botăş că nu cumva să repete la Sprudelul din Karlsbad operaţia sugativă practicată la fîntîna din Teschau.

— Şi pentru-ce mă rog, ce crezĭ d-le că mă tem de fierbinţeala Sprudeluluĭ? Orĭcît ar fi de fierbinte, nu poate să ajungă vulcanul ce-mĭ clocoteşte în stomah.

„Dar dacă te puĭ la băut şi din Sprudel ca din aceastâ cişmea, atuncĭ cînd naiba maĭ vedem Karlsbadul?

Luăĭ pe Merlescu într-o parte şi mă sfătuiĭ cu el ce e de făcut. Botăş preţueşte lumea numaĭ din punctul de

vedere *apatic*, și dacă vom trece cu el pe la multe cișmele din Karlsbad, recĭ, calde saŭ chiar fierbințĭ, să va opri la fie-care, și, fiind dată și întîrzierea provenită din pricina gloabeĭ celeĭ cu treĭ picoare, riscăm de a ne întoarce din Karlsbad fără să vedem nimic. Evitarea fîntînilor cu orĭce preț era cuvîntul de ordine ce ni-l dădurăm unul altuia — mă gîndeam însă în mine: și aceia a restaurantelor!

— Mă rog dar Evreica d-tale are de gînd să ne întovărășească? Atuncĭ eŭ vă las pe amîndoĭ, pe Botaș la vr-o fîntînă, pe d-ta la brațul dulcineeĭ d-tale, și eŭ mă duc să-mĭ reîmprospetez amintirile vestituluĭ loc. Gîndiți-vă însă că în mine pierdețĭ pe cel maĭ prețios conducător; un om ce cunoaște Karlsbadul, „*comme le fond de sa poche*“ cum zice Turcul.

Merlescu însă conform principiilor luĭ Horațiu, care amesteca „utile dulci“, cu toată încîntarea de care era cuprins, nu uitâ să îngrijască și de stomahul luĭ, și două ouă, o porție de jambon, un șnițel, ceva cartofe, un compot, o gărăfioră de vin și o cafea cu lapte cu unt și 7 pînĭ, nu e vorbă micĭ, alinară puțin neastîmpărul fiziculuĭ luĭ, acel al inimeĭ fiind deocamdată pus în suspensie prin frumoasa luĭ momentană stăpînă. Botăș căutâ să să furișeze iar spre fîntînă; dar îl înțeleserăm și îl făcurăm să priceapă că trebue să consume ceva de la chelner și nu trebue să să desaltereze gratuit. El ceru decĭ o garafă cu apă; dar fiind că apa nu să plătește, apoĭ maĭ poftori și o porție de zăhar. În tot timpul cît bău garafa, el să uita pe fereastă la sulul cel vecĭnic curgător al fîntîneĭ, și de maĭ multe-ori înăbuși un dureros oftat.

Eŭ întrebaiŭ, pe conducătorul omnibusuluĭ, pe unde întrăm în Karlsbad, și el spunîndu-mĭ că prin partea o-

pusă gărei, căzuĭ și eŭ într-o îngrijire nu mică; căcĭ cum rămînea atuncĭ cu cunoștințele mele locale ale Karlsbaduluĭ care aveaŭ gara drept bază, iar nu în răspăr? Mă temeam să nu-mĭ compromit față cu prietenii meĭ reputația mea de Cicerone pentru Karlsbad, rol cu care mă însărcinasem cam cu sumeție. Ba nicĭ nu lăsasem pe bietul Botăș să-șĭ procure un plan al orașuluĭ, spunîndu-ĭ: că planul Karlsbaduluĭ sînt eŭ!

II

Ajunserăm la ținta călătorieĭ noastre pe la 2 în loc de 12, ceia ce ștergea deodată două oare din puținele de care dispuneam. Coborîndu-ne din omnibus, îmĭ aruncăĭ ochiĭ în dreapta și în stînga, spre a mă orienta; dar îmĭ fu peste putință a izbuti. Făcînd însă pe cunoscătorul spuseiŭ tovarășilor meĭ: Pe aicĭ băețĭ, să vizităm întăĭ parcul. Apucasăm însă tocmaĭ în partea opusă. Mergem, mergem, un sfert de oară, douzecĭ, apoĭ douăzecĭ și cincĭ de minute; nicĭ urmă de parc, și timpul trecea. Cunoscînd predilecția amiculuĭ Botăș, propun să intrăm într-o cofetărie să ne răcorim puțin, să bem ceva apă. *Apă* răspunsă Botăș, și ochiĭ i să luminară. Uitasăm să spun că Evreicele luĭ Merlescu să despărțise de noĭ la coborîrea din omnibus, și că cea tînără, ne avînd ce suvenir lăsa prietenuluĭ meŭ, îĭ oferise jumătatea uneĭ bomboane de șocolată din care mușcase însușĭ frumoșiĭ eĭ dințișorĭ. Merlescu era pus în o foarte grea poziție prin acest suvenir, deoarece era un lucru de mâncare. Intrînd în cofetărie, mă daŭ într-o parte și întreb pe un băiat, unde e parcul; înarmat astfeliŭ cu informația dobîndită, fac pe grozavul și spun tovarășilor meĭ: fiind-că am cam întîrziat, apoĭ să tăiem dea-dreptul prin această stradă pentru a ajunge la parc.

„Dar ştiĭ că e mare Karlsbadul spuse Botăş. — Cred şi eŭ, cugetăĭ în mine, dacă ne am învîrtit ca un cuiŭ într-o căldare, căutînd parcul şi trecînd de două orĭ prin aceleaşĭ străzĭ! dar ce-mĭ păsa? Reputaţia mea de vechiŭ cunoscător al Karlsbaduluĭ era salvată!

Din fericire pentru ia, şi ca să nu fie pusă prea des la încercare, întîlnirăm, după cîte-va momente de preumblare prin parc, pe maiorul Plopeanu, ce lua apele în Karlsbad, şi care era un vechiŭ cunoscut al luĭ Botăş şi al meŭ. Să oferi cu multă amabilitate să ne conducă el prin oraş, să vedem măcar în grabă ceva, maĭ ales că eraŭ acuma 3, şi trebuia să maĭ pierdem timp şi cu mîncarea. Luĭ Merlescu îĭ venea să cadă din picĭoare şi el plecase cu noĭ la Karlsbad, cu anume condiţie, ca să mîncăm îndată ce el ne-o va cere. El pretexta că doctoriĭ îĭ recomandase ca mijlocul cel maĭ bun de a scăpa de boala mîncăreĭ peste măsură, de a mînca tot dea-auna înainte de a-ĭ fi foame!

Treceam tocmaĭ pe dinaintea mareluĭ otel şi restaurant Pupp. Merlescu numaĭ decît să între acolo. Maiorul observă că acolo să duc aproape numaĭ milionariĭ, saŭ aceĭ ce vreaŭ să-şĭ arunce paralele în drum. Nu poţĭ da bacşiş maĭ puţin de un fiorin zahlchelneruluĭ, 50 de cruceri servirchelneruluĭ şi 25 de cruceri băieţeluluĭ ce aduce băuturile. Merlescu era aşa de flămînd că-i scăpăra ochiĭ. El spuse:

„Ş-apoĭ dacă e başişul mare, si porţiile trebuie să fie în proporţie.

Făcuĭ un semn maioruluĭ, care înţelese îndată cum staŭ lucrurile şi răspunse cu linişte:

— Da, dar în proporţie inversă.

Această rostire *matematică* stîmpără la moment ple-

carea luĭ Merlescu, și el, prefăcîndu-se ca și cum nu ar fi nimic, întrebă cu aceiașĭ liniște:

„Maĭ e departe pînă la Kroch, (restaurantul unde maiorul vroia să să ducă).

— Iată trecem numaĭ pe la Sprudel și ajungem numaĭ decît.

Altă poznă acum! căzusem din Charybda în Scylla. Indată ce Botăș auzi cuvîntul de Sprudel, el ciuli urechile, și intrebă iute pe maior.

„Unde-ĭ ?

Apucăiŭ repede să șoptesc maioruluĭ în ureche: te rog de toţĭ Dumnezeiĭ să ne uităm la Sprudel numaĭ pe fereastă; ţi-oĭ spune maĭ tîrziŭ pentru ce.

Maiorul ne spuse: iată Sprudelul; să nu maĭ întrăm la el, ca să nu perdem timpul; să vede prea bine și pe fereastă.

„Cîte grade de căldură are, întrebâ Botăș, cu un glas însămnător.

— Șapte zecĭ și două, răspunse maiorul.

„Réaumur saŭ centigrade?

Îĭ șoptii repede în ureche! te rog Réaumur!

— Réaumur!

„Păcat, e cam fierbinte, ar trebui răcit; și cu un oftat adăogi: să mergem la Kroch. Faţa luĭ Merlescu să înveseli.

La Kroch ne pusesăm pe mîncate cu toţiĭ, fiecare după capacitatea sa stomahală particulară. Masa ţinu maĭ mult de cum ne propusesem, din cauza luĭ Merlescu, care găsi de cuviinţă să comande încă cîte-va porţiĭ speciale peste cele luate în comun. Pe la $4^1/_2$ ne sculărăm de la masă; dar fiind oamenĭ cu tabiet, deși ne rămăsese numaĭ vr-o două oară pînă la plecare, trebuia să mergem la o cafenea să luăm cafeaua.

Aicĭ din pacate servea o chelneriţă al căreia nume îl

aflarăm din întîmplare. Să numea Roza și aducea puțin, măcar prin părul eĭ roșietic, cu Evreica cea cu bucata de șocolată. Merlescu găsi de cuviință să-ĭ spună cîte-va gentilețe, în amintirea celeĭlalte roze. In dorul căpșunelor să mulțămea cu frunzele. Maiorul ne îmboldea să luăm maĭ repede cafeaua, spre a merge măcar să videm Kaiserbadul, o zidire monumentală și o instalație balneară fără păreche în toată Europa, apoĭ Kurhausul cu sala luĭ cea splendidă, pentru ca macar cu atîta să ne alegem din vizita noastră. Cînd plătisem (Merlescu dăduse Rozeĭ un bacșiș à la Pupp), o pasere, o simplă vrabie, veni să ciupească din o bucată de pîne ce să afla pe un colț al uneĭ mese la care să lua cafeaua, atît era de blîndă. Botăș și cu mine, marĭ admiratorĭ aĭ natureĭ și ușorĭ de entuziasmat, chiar și pentru bipede de feliul vrăbiilor, căzurăm ca în extaz la această gingașă priviliște. Exclamările nu maĭ încetaŭ. Ce nostimă e! Ce drăguță! Uite! cum tîrăe dărăbul de pîne după ia! Ah! ce pacat că a trecut mitocanul cel de Neamț pe lîngă ia de-a spăriet-o; dar iată-o revine. Țr, țr, țr, pupuico, maĭ ie, presura mameĭ, încă odată și încă odată, așa prepelița tateĭ; maĭ încă, măcăleandru iubit, un potop de dezmierdărĭ carĭ eșiaŭ cînd din gura mea, cînd din acea a luĭ Botaș; iar Merlescu să ocupa în acel răstîmp cu alte bipede. Maiorul devenise cam nerăbdător și nu să putu împiedeca de a ne spune: dacă vroițĭ să vedețĭ macar ceva în Karlsbad, lasațĭ paserea și să mergem. Ne hotărîrăm cu părere de răŭ a părăsi pe iubita noastră presură; ba chiar avurăm cruzimea, ne avînd pe aiurea pe unde trece, a o turbura noĭ înșine în ospățul eĭ. De abia eșițĭ pe strada pe care apucasem spre Kaiserbad, și deodată Botăș să oprește în loc.

„Ia privește încoace zise el.

— Ce?

„Uite la ceĭ doĭ cățeĭ, cum pare că să miră de coada cea de animal ce-a găsit-o în stradă! Ce mutre caraghioaze! Uiti maĭ ales la cel mic! E peste măsură de nostim. Eŭ de cuvînt, mă opresc, lăsînd pe maiorul și pe Merlescu a-și urma drumul lor înainte; iar noĭ ne pierdem în contemplarea cînilor, precum, cu un moment maĭ înainte, fusesem rîpițĭ de acea a vrabieĭ.

Maiorul și cu tovarușul nostru să opriră în drum. Văzînd că nu maĭ venim și, după oare-care așteptare, maiorul trimise pe Merlescu să ne cheme și să ne aducă aminte că să apropie oara plecăreĭ trenuluĭ. Ne rupserăm și de la acest tabloŭ încîntător; dar nu făcusem nicĭ treĭ pașĭ în societatea maioruluĭ, cînd eŭ descopăr pe gratia uneĭ răsuflătorĭ ce dădea în stradă, treĭ pisicĭ din care una scormonea cu laba printre gratiĭ, cealaltă privea cu cel maĭ mare interes operația executată de sora eĭ; iar a treia, ce părea maĭ în vrîstă, să uita maĭ cu nepăsare la nebunaticele eĭ tovarășe. Eraŭ așa de elegante în mișcările și pozele lor; așa de drăguț scormonea una cu lăbuța printre gratiĭ; așa de nostim priveaŭ celelalte două, încît nu mă putuĭ împiedeca de a exclama.

„Dar de aceasta ce zicĭ Botăș?

„Un ah! de admirațiune eși din peptul luĭ, și iar uitarăm vizitarea Karlsbaduluĭ pentru noul tabloŭ viŭ pe care întîmplarea ni-l scotea înainte. Maiorul ne maĭ așteptâ un moment; apoĭ, enervîndu-să, veni iute către noĭ, spunîndu-ne să-l iertăm, dar trebuia să să ducă, căcĭ și-a adus aminte că dăduse întîlnire unuĭ cunoscut al săŭ la 5 oare. Ne arătă cu mîna direcția Kaiserbaduluĭ și ne părăsi.

Ne uitarăm și noĭ la ceasornic, eraŭ într-adevăr $5^1/_2$. Ne maĭ rămînea încă o oară și ceva pînă la plecarea trenuluĭ. Merlescu nu să putea reținea a face observația, care, de și într-o formă curtenitoare, ne lovea drept în pălărie.

„Dacă nu ar fi adus cel Mititel paserea, cînii și cu pisicile în calea noastră, tot am fi putut vedea ceva din Karlsbad“.

— Apoĭ d-ta, om pozitiv, nu înțelegĭ partea poetică a natureĭ. Acest răspuns, cam nepoliticos, să vede că supără pe tînărul Merlescu, care tocmaĭ dăduse, în omnibus, destule probe de facultățĭ poetice, și el ne respunse sentențios :

„Toate lucrurile sînt bune la vremea lor și ploaia în luna luĭ Maĭ. Dacă este interesant de a privi la paserĭ, pisicĭ și cînĭ, de sigur că este foarte răŭ ales timpul cînd te-aĭ hotărît să vezĭ Karlsbadul cu repejunea aburuluĭ.

— Așa-ĭ Merlescule; dar vezĭ motive de tablourĭ de genre din viața cea înteresantă a animalelor nu să întâlnesc nicĭ ele așa de des.

„Nu știeam că sînteți pictorĭ, pardon.

— Nu sîntem pictorĭ cu mîna ci cu sufletul.

„Orĭ cum ar fi, dacă ne-ar întreba cine-va ce ațĭ văzut în Karlsbad și vețĭ spune : o vrabie, doĭ cînĭ și treĭ pisicĭ, cu tot respectul să vă datoresc, lucru va fi cam ridicol. Tăcurăm cu toțiĭ, căcĭ Merlescu nimerise drept.

Începusă să ploaie.

— Tot nu putem videa nimic deacum înainte din cauza ploaeĭ ; să ne îndreptăm cătră gară ; maĭ avem 51 minute și gara e cam departe, spuseiŭ eŭ.

„Să luăm o trăsură, spuse practicul Merlescu.

— Ce nevoe de trăsură, nu avem destul timp ?

Merlescu nu să maĭ putu reține și izbucni într-un hohot de rîs : avem timp ce e drept ! timpul a foit în Karlsbad !

Ne pornirăm cu toțiĭ la rîs, și începurăm a ne bate joc între noĭ unul de altul, eĭ doĭ de talentul și cunoștințele mele de conducător ; eŭ de întîrzierea ce

ne o pricinuise apa unuia și mîncarea celuilalt; Merlescu de paserea, cînii și pisicile noastre. Intr-un rîs o duserăm pînă la gară, la care ajunsemem cu 25 de minute înainte de plecarea trenuluĭ.

III.

Indată ce întrarăm în gară, ne îndreptarăm spre o cassă, din cele 4 ce să ascundeaŭ în întunericul celor 4 colțurĭ, și spusărăm luĭ Merlescu să între în cercul de fier, spre a fi cel d-întîiu la luarea biletelor, iar noĭ ne așăzarăm pe o bancă spre a cugeta—probabil la frumusețele Karlsbaduluĭ! Merlescu sà îndepărtâ puțin, spre a ceti prețurile și a pregăti baniĭ necesarĭ, temîndu-să de o mare navală. Indată îĭ răcnirăm: nu părăsi locul, să nu-țĭ eie rîndul cineva; cu toate că nicĭ țipenie de om nu venea să să așeze la coadă. Ne cam miram de această împrejurare. Trecînd pe lîngă noĭ un träger, îl întrebarăm la cîte oare să deschide casa. Aceasta la 7 ne răspunse el. „Cum la 7? Trenul pleacă la 6.51; dar trägerul nu să prea înteresa de soarta noastră. De odată aruncîndu-ne ochiĭ în altă parte, vedem la altă cassă o coadă foarte lungă, și atuncĭ cunoscurăm că ne-am înșalat așteptînd la acea care nu să deschidea. Ne dusărăm acolo, însă trebuirăm acuma să ne așăzăm la sfîrșitul cozii, din ceia ce credeam că vom fi în capul eĭ. Instinctul de conservare ne făcu să ne așăzăm toțĭ treĭ la luarea biletelor. 15, 10, 5 minute maĭ eraŭ pînă la plecarea trenuluĭ de 6.51 și nimine, nicĭ casierul nicĭ publicul, nu să grăbea. Ne gîndirăm că nu poate să plece trenul pînă nu să vor da bilete tuturor călătorilor. Cu toate aceste ne miram de lipsa de exactitate tocmaĭ în țara exactitățiĭ. In sfîrșit ajunserăm la rînd:

— Treĭ bilete pentru Eger, vă rog, (vroind să facem

economie și să mergem cu clasa III-a pînă la Eger, de unde era să ne urcăm în trenul accelerat către Marienbad).

— Maĭ tîrziŭ, la 8.5.

„Cum dar pleacă un tren la 6.51.

— Dimineața; n-ațĭ cetit bine.

Intrunindu-ne pentru a dezbate asupra acestuĭ noŭ și neașteptat incident, căutam să ne explicăm, cum de ne înșelasem cu toțiĭ asupra timpuluĭ așezăreĭ oareĭ de 6.51. Ba d-ta aĭ spus că pleacă sara; ba d ta; în sfîrșit ne aruncăm vina unul asupra altuia. Adevărul era, că unul din noĭ, mi să pare că eŭ, aruncîndu-mĭ ochiĭ pe orarul trenurilor, ce ni să dăduse tuturor la urcarea în omnibus, spusesem luĭ Botăș că trenul pleacă la 6.51 *sara*, fără a observa că oara nu era sublinietă, și decĭ era oara de dimineață.

Ciuda noastră! Pierdusem iară-șĭ maĭ bine de o oară, venind așa de curînd degeaba la gară, oară care s-ar fi putut urca la două, dacă am fi luat o trăsură, și acum trebuia să așteptăm la gară de urît, pînă ce trenul să va milostivi a pune un capăt nenorociteĭ noastre escursiunĭ. De ce să ne apucăm? Incepurăm a face ocolul găriĭ. Se vedea orașul; dar nu eram lămurițĭ asupra așezăriĭ băilor, din cauza uneĭ întrețesăturĭ de case și de dealurĭ coperite de pădurĭ. Tot arătam noĭ cu mîna și discutam mereŭ, înfocînndu-ne din ce în ce. Ba acolo sînt băile, ba dincolo. Un conducător (Führer), însă real și nu artificial ca mine, ne pîndea din apropiere.

— Domniĭ vreaŭ să știe unde vin băile?

„Dar domnule.

— Apoi iată cum e poziția: Vedețĭ d-voastră această grămadă de case în vale?

„O vedem.

— Eĭ bine aceia nu e Karlsbadul.

„A!?

— Vedeţĭ d-voastră acum ceva ce nu să vede?

Ne uitarăm cu toţiĭ unul la altul. Să vezĭ ceia ce nu să vede, al draculuĭ lucru; dar de politeţă, răspunserăm: da.

— Eĭ bine, acolo e Karlsbadul!

Ne salutâ politicos, stînd însă pe loc. Trebuia să-ĭ dăm un bacşiş. Scoaserăm cîţĭ-va cruceri fie-care.

— Domnilor, taxa pe oară este un gulden.

„Un gulden pentru două cuvinte?

Oara începută să plăteşte întreagă.

Ne executarăm.

„Acum dacă vroiţĭ să daţĭ un bacşiş.

Schauen Sie dass Sie weiter kommen", pe romîneşte „Ia-ţĭ tălpăşiţele" domnule, fu răspunsul indignat al luĭ Botăş.

„Auzĭ d-ta, un gulden ca să ne spue o prostie aşa de fenomenală: să vedem ceia ce nu să vede!

— Oare să fie aşa prostie vorba luĭ? ia gândeşte-te bine Botăş.

„Cum naiba nu, respunse pentru el Merlescu. Cum aĭ să vezĭ ceia ce nu să vede! E o absurditate, o neghiobie.

„Aşa-ĭ, adăogâ Botăş.

— Mă rog, cînd e întunerec şi ţineţĭ ochiĭ deschişĭ, nu vedeţĭ întunerecul, şi cu toate acestea în întunerec nu să vede nimic; prin urmare vedeţĭ ceia ce nu să vede. Apoĭ Kant, Schopenhauer, Hartmann şi poate încă şi alţiĭ nu aŭ scris volumurĭ întregĭ asupra necunoscibiluluĭ, neconştientuluĭ, prin urmare asupra ceia ce nu putem şti? Eĭ caută decĭ să ne facă să ştim ceia ce nu să poate

ști. Pentru ce nu lăsațĭ pe bietul Neamț să ne aràte ceia ce nu să vede?

Ne pornisăm pe rîs, răscumpărînd macar cu veselie pîcîliturile necontenite, ce curgeaŭ pe capetele noastre.

Veni vorba de lumina electrică din Karlsbad. De la aceasta temă ne abăturăm, conduşĭ de ştiința mecanică a luĭ Merlescu, cătră problema luĭ *perpetuum mobile*. Merlescu ne făcu asupra eĭ o interesantă lecțiune, conchizind că fie-care putere, perzînd din ia, prin frecarea materialuluĭ, prin care să manifestează, trebuie să ajungă la repaos. — Este cine-va îĭ intîmpinaĭŭ eŭ care a rezolvit problema.

„Cine, întrebâ Merlescu, indignat de îndrăzneața mea necunoştință.

— Dumnezeŭ, îĭ răspunseiŭ. Dar mă rog, Merlescule, nu găseștĭ d-ta că lecția d-tale, orĭcît de savantă şi de interesantă, este tot atîta la locul eĭ într-o călătorie la Karlsbad, ca şi admirarea tablourilor naturale din partea noastră? singura deosebire este că noĭ făceam artă, iar d-ta ştiință.

„Ba maĭ este încă una, întimpinâ Merlescu. Aicĭ n-avem ce face alte-ceva, pecînd în Karlsbad am fi avut.

— Al draculuĭ om maĭ eştĭ Merlescule!

Ne urcarăm în vagon. La Eger trebuia să schimbăm trenul. La o stație, Botăş, ca şi cînd ar fi fost din locurile acele, să scoală spunînd: sîntem la Eger, coborîți repede căcĭ trenul stă puțin. De cuvînt ne sculăm şi ne luăm după el. De abia pusesem ultimul dintre noĭ piciorul pe pămînt, şi ce-ĭ vine în minte luĭ Botăş — mintea Moldovanuluĭ cea de pe urmă — să întrebe pe conductorul, care din întîmplare trecea pe lîngă el: cînd pleacă trenul cătră Marienbad?

„Chiar acuma la moment, suiți-vă în el.

— Dar acesta să duce aiurea ; noĭ vroim să mergem la Mariendad.

„Suițĭ înlăuntru vă spun „der Teufel“ și dede semnalul de plecare.

— Dar aicĭ e Eger, răcni Botăș desperat conductoruluĭ ce să îndepărta.

„Nu domnule, Eger e la stația viitoare și locomotiva dădu șueratul eĭ sinistru.

Ne acățarăm cum puturăm de vagoanele ce începeaŭ să să miște, prea fericițĭ că nu ne vedea conductorul, care de altfeliŭ ne ar fi oprit, și am fi fost nevoițĭ să petrecem noaptea în o haltă pierdută în cîmp, fără pat și fără masă.

— D-apoĭ bine, nene Botăș, cine te pune să jocĭ pe conducătorul d-ta acum, să-mĭ uzurpĭ rolul ?

„Pe care l-aĭ îndeplinit cu atîta demnitate în Karlsbad, adaose Merlescu.

„Da pe voĭ cine vă pune să vĕ luațĭ ca gîștele după mine ? Ce nu controlațĭ, ce nu întrebațĭ și voĭ ?

— Că gîște sîntem, aceasta să vede din nenorocire prea bine, și științĭ de unde provine această tendință de imitare, ce ne cuprinde cînd vedem că unul din noĭ o pornit într-o parte ?

„De unde ?

Din nefericire, nu numaĭ că ne credem foarte inteligențĭ, dar avem încă prostia a crede aceasta unul despre altul, încît cînd unul din noĭ spune saŭ face ceva, haide după el ! Cum ? Dacă am spus eŭ că pleacă trenul din Karlsbad la 6.51 *sara* să poate astfeliŭ ? și dacă Botăș anunță la voacea-ĭ magistrală că sîntem la Eger, coborîți-vă repede, să maĭ controlăm ?

„Cu alte cuvinte întrerupse Merlescu, și încrederea trebue să fie la locul eĭ ca și admirarea pisicelor.

— Eștĭ crud Merlescule, îl mustrăiŭ eŭ.

După cîte-va minute ajunserăm la adevăratul Eger, stație mare, juncțiune de maĭ multe căĭ ferate, iluminată cu electricitate, și atuncĭ Botăș care trecuse prin Eger de de maĭ multe orĭ să minună cum a putut el lua mica haltă, unde era să o pățim, drept Eger ?

— Să vede cà nu călătoreștĭ singur, ci în tovărășie, căcĭ nimic nu dispune maĭ mult la prostiĭ decît o asociare.

„Și prostiile sînt cu atît maĭ marĭ cu cît adunațiĭ sînt maĭ inteligențĭ, observâ Merlescu, care să vede că simția nevoie de a afirma încă odată un lucru ce să dădea de minciună la fie-ce pas, și care era să maĭ sufere încă două grele încercărĭ.

Cînd ne dădurăm jos din tren, ne spuserăm : să luăm sama să nu ne rătăcim unul de altul. Merlescu era să eie biletele. Stația era mare, noapte și timpul de oprire scurt : 8 minute. Din nenorocire, era în apropiere de locul unde să oprisă vagonul nostru, în dreapta o pompă, iar în stînga niște mese cu de ale mîncăreĭ. Botăș, de cuvînt, la apă ; pune gura la burluiŭ și cu o mînă pompa, iar cu gura sugea, clănțănindu-șĭ dințiĭ din cînd în cînd de burluiul de spijă. Merlescu iute iea vre-o șase sandvichurĭ și un chilo de fructe, apoĭ și vre-o cîte-va bucățĭ de șocolată—această de pe urmă, de sigur în amintirea neșterseĭ îutipăririĭ ce i-o lăsasă, în stomac, șocolata Evreiceĭ; căcĭ el nu să putuse împiedeca a-șĭ mînca suvenirul. Eŭ spun luĭ Merleseu să eie grabnic biletele, să zmulgă apoĭ pe Botăș de la apă și să vină în tren, unde mă duc să ocup locurile, fiind mare îmbulzală. Pe cînd Merlescu încărcat cu proviziile să repede la casa biletelor, Botăș care nu putea lua fîntîna cu el, nu să maĭ putea sătura de apă; iar eŭ, cunoscător al lucrurilor și la Eger ca și la Karlsbad, mă suĭ în alt tren, ce mergea la Nürnberg. Merlescu, cu biletele în mînĭ, au-

zind clopotul al doilea, apucă iute spre trenul adevărat strigîndu-ne cît putea de tare. Auzindu-ĭ voacea, scot capul pe fereastră și-ĭ spun :

— Aicĭ, aicĭ ; am treĭ locurĭ foarte bune!

„Ce facĭ ? coborĭ răpede, trenul acela merge la Nürnberg. Auzind aceasta, ies ca o furtună din vagon, răstorn un Neamț, calc pe piciorul uneĭ Nemțoaice carĭ mă trimite „Zu allen Teufeln," și o iaŭ la goană cătră trenul nostru ce era hăt departe afară din gară.

„Da unde e Botăș ? întreabă desperat Merlescu ; nu vezĭ că pleacă trenul ?

— Nu ți-am spus să-l ieĭ de la apă ? Botăș, Botăș începurăm a zbiera amîndoĭ de răsuna văzduhul. Noroc că era noapte, căcĭ perdusăm și cumpăt și rușine.

Cîțĭ-va Nemțĭ șopteaŭ între eĭ: „die Leute sind verrückt". In sfîrșit cînd suna a treia oară, văzurăm pe Botășul nostru alergînd din răsputerĭ, ștergîndu-să la gură cu mîneca surtuculuĭ, deoarece nu avea timp să scoată batista.

In sfîrșit ne văzurăm iar în tren. Dar ne maĭ era rezervat încă o oltimă durdură :

Cînd Merlescu dădu la fie-care biletul săŭ, Botăș să uită la el și de odată, răstit, strigă :

„Ce-aĭ făcut Merlescule, aĭ luat bilete falșe. Nu e scris pe ele Marienbad, ci Kuttenplan ? Avem să fim dațĭ afară din tren la viitoarea stație, numaĭ să vină conductorul la control. Avețĭ cel puțin parale, ca să luăm bilete pentru Marienbad, căcĭ eŭ nu maĭ am nicĭ un crucer.

Mie mi-a maĭ rămas numaĭ 20 crucerĭ, respunsă Merlescu. Ambiĭ să uitaŭ la mine. Nicĭ eŭ nu maĭ avem nimic. —Naiba te-a pus să cheltueștĭ paralele toate pe provizii, ca și cum ar fi să mergĭ cu transsiberianul.

Apoĭ dă dragă Botăș, mîncarea să plătește, nu e gratis ca apa.

— Ne-a mers ca la spînzuraţĭ! D-apoĭ şi un nămol de prostiĭ ca acele, le-am făcut noĭ azĭ, nu le face un popor întreg într-un secol!

„Trebue să dormim la staţia viitoare şi să telegrafiăm să ne vină parale de la Marienbad, căcĭ la tren nu să face credit.

— Să dormim, dacă ne va primi cine-va!

„Ş-apoĭ, tot e vară, ce bine să doarme afară.

— Dar de mîncat, ce mîncăm?

„Apoĭ nu am eŭ proviziunĭ? Vedeţĭ cît m-aţĭ rîs, şi fără mine acuma vă lua chichiuţă.

— De mine, răspunse Botăş magistral, tot-deauna îngrijeşte Dumnezeŭ; apă e pretutindenea.

Tocmaĭ întra conductorul; îĭ arătarăm biletele, căutînd să aruncăm vina pe casierul de la Eger care ne dăduse bilete streine.

„Die Karten sind ja gültig, ei fahren damit bis Marienbad.

Işĭ poate cineva închipui bucuria noastră.

Atuncĭ abia ne amintirăm că şi în Austria sînt biletele pe zone.

— Ar zice cine-va că ne suim pentru prima-oară în tren. Să nu ştim noĭ atîta lucru!

Zbucnirăm iarăşĭ cu toţiĭ de rîs. Cînd ajunserăm la Marienbad, ne vorbirăm să nu spunem nimăruĭ păţeniile noastre. Dar am crezut că era păcat, pentru înveselirea lumeĭ, ca să nu destăinuesc secretele acesteĭ interesante escursiunĭ.

AL. MAVROCORDATO

O culegere de scrisorĭ cătră Hrisant Notara patriarhul Ierusalimuluĭ *)

Aceste scrisorĭ cele maĭ multe adresate patriarhuluĭ, de diferite persoane, însă cea maĭ mare parte de domnitoriĭ ţărilor Româneştĭ, cuprind un spaţiu de timp de 46 de anĭ. Ele sînt publicate în ordine cronologică, cea dintăĭ avînd data Fevruarie 1684, iar ultima, Noemvrie 1730. Epistolele sînt scrise maĭ toate în limba grecească modernă a secoluluĭ trecut, fără nicĭ o pretenţiune literară, fiind fost ele redactate de obiceiŭ de secretariĭ grecĭ aĭ domnitorilor, cu esceptiune însă a unor scrisorĭ ale domnitoruluĭ Neculaĭ Mavrocordat, în limba elena antică, foarte însemnate, atît prin stilul cît şi prin conţinutul lor, demne de vestitul lor autor şi de a fi păstrate ca modele epistolografice din acel timp [1]).

Publicaţiunea d-luĭ Legrand a atras atenţiunea noastră atît prin însuşĭ numele învaţatuluĭ francez cît şi prin acel al eminentuluĭ ierarh al bisericeĭ noastre răsăritene, căruia sînt adresate scrisorile; dar maĭ ales prin conţinutul eĭ.

---

*) Epistolaire grec ou recueil de lettres adressées pour la plupart á Chrysanthe Notaras patriarche de Jérusalem par les Princes de Valachie et de Moldavie, publié par Emile Legrand, Profeseur de l'Ecole Normale des langues Orientales. Paris 1888.

1). Ep. 134. Grigore Voevod Ghica c. Hrisant: „Secretarul nostru fiind bolnav, de nevoe a scris Logofătul nostru prezenta scrisoare şi neavînd vreme să îĭ dictăm, altele îi am ḑis, altele a scris „Cfr. ep. 171. Legrand, Préface X, XI: Dictées pour la plupart à des secrétaires ou rédigées par eux, elles se ressentent en général de la façon dont elles ont été écrites... En revanche, les lettres en grec ancien dues a la plume de Nicolas Mavrocordato peuvent a juste titre être considérées comme des modéles d'élegance et de bon goût."

Am tras nădejde că aceste epistole, scrise într-un timp atît de viforos din istoria ţărilor surorĭ, ne vor putea da unele lămurirĭ asupra aceluĭ timp; că prin ele vom putea afla unele împrejurărĭ necunoscute saŭ îndrepta altele răŭ cunoscute.

D-l Legrand ne era cunoscut prin alte publicaţiunĭ de asemenea natură, prin care a contribuit la îmbogăţirea istorieĭ documenţale a Ţărilor Romîneştĭ. In anul 1880 el a publicat Efemeridele Dace ale luĭ Constantin Dapontes [2]) o cronică războiuluĭ de patru anĭ (1736—1739 foarte bogată în amănunţimĭ asupra aceluĭ timp. In anul 1881 a apărut o traducţiune în limba franceză a acelor Efemeride [3]), precedată de un portret şi de o biografie a prinţuluĭ Constantin Mavrocordat. La 1886 a urmat publicaţiunea Genealogieĭ Mavrocordaţilor împreună cu acea a unuĭ manuscript latinesc ce l-a găsit în biblioteca gimnaziuluĭ luteran din Braşov, întitulat: Nicolaĭ Mavrocordat laudaţio şi cu o dissertaţiune luĭ Hoeibius tipărită la Jena în anul 1755: de studiis Nicolai Mavrocordaţi, Principis Walahiae, pe care neobositul cercetator a descoperit-o în biblioteca universităţiĭ de la Lipsca [4]). Trustrele aceste publicaţiunĭ, maĭ ales această din urmă, aŭ apărut în ediţiunĭ de un lux tipografic de tot deosebit, ceia ce dovedeşte însemnatatea ce li să atribue de învaţatul strein.

Faţă cu aceasta ardoare a streinilor de a culege şi publica documente istorice privitoare la secolul trecut d-l Legrand să miră cu drept cuvînt, în prefaţa publicaţiuneĭ care ne ocupă, de raritatea operelor istorice apărute în Romînia asupra epoceĭ dominaţiuneĭ greceştĭ.

El atribueşte aceasta, nu lipseĭ materialuluĭ, ci uneĭ antipatiĭ a învaţaţilor romînĭ de a sa ocupa de o epocă ce o hulesc.

„In loc însă, adaogă d-l Legrand de a să deda unor

---

2). Ephémérides Daces ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736—39), par Constantin Dapontès, secrétaire du Prince Constantin Mavrocordato. Publiée, traduite et annotée par Emile Legrand, répétiteur á l'École das langues Orientales vivantes. Tome Premier. Texte Grec. Paris. Leroux 1880.

3). Ephémérides Daces ect, Tome deuxième. Traduction. Paris. Leroux 1881.

4). Génealogie des Mavrocordato de Constantinopolė et autres documents concernant cette famille, publiés par Emile Legrand. Paris Lahure 1886.

recriminaţiunĭ, pe cît de sunătoare, pe atît şi de deşerte, în potriva „vulturilor din Marea Marmara“ (calificaţiunea ce o atribue prinţilor grecĭ un şovin de pe malurile Dunăreĭ într-o carte lipsită de acea senină gravitate ce să cuvine istorieĭ), poate ar fi maĭ priincios de a ne zice, cu documentele în mînă, fără a-şĭ aprinde sîngele, dacă mult înaintea domnieĭ primuluĭ domnitor Fanariot, elenismul nu prinsese adîncĭ rădăcine în pămîntul romînesc; dacă prin dezvoltarea lor intelectuală, prin încuscririle lor, prin rîvna ce o avea spre a atrage învăţaţiĭ grecĭ la curtea lor, Cantemireştiĭ, Racoviţeştiĭ, Brancovineştiĭ şi alţiĭ încă nu pregătise fără a-şĭ da seamă suirea pe scaun a prinţilor streinĭ? Ar fi fost curios de a ne arata, cum la domnia luĭ Iacob Basilicos Eraclid (1561—63), poate chiar la o epocă anterioară, Greciĭ foiau în Romînia; ar trebui amintit că vestita şcoală înfiinţată la Bucureştĭ de nenorocitul Constantin Brancovanu fuse încredinţată profesorilor grecĭ; că afacerile comerciale eraŭ maĭ exclusiv în mînile Grecilor; că membriĭ înaltuluĭ cler în cea maĭ mare parte eraŭ grecĭ; că patriarhul Ierusalimuluĭ carele tot-deauna era Grec, avea atît în Valahia cît şi în Moldova, imense proprietăţĭ fonciare şi un număr însemnat de bogate mînăstirĭ atîrnătoare de el imediat; că graţie uneĭ atare situaţiunĭ, acest puternic prelat trata ca deopotrivă cu principiĭ romînĭ; ar trebui încă amintit că domniĭ pămîntenĭ, anume Mihaĭ Viteazul, acel eroŭ, recurgea în dezbinările sale cu Poarta la mijlocirea patriarhuluĭ egumenic. Toate aceste fapte absolut incontestabile şi altele multe lesne de adunat a trebuit, să fi fost luate în consideraţie, în ziua cînd sultanul investi cu cărmuirea Moldoveĭ pe Neculaĭ Mavrocordat etc.“ Invaţatul francez sfîrşeşte aceste observaţiunĭ, atît de judicioase, prin aceste cuvinte: „Departe de noĭ gîndirea cum că stăpînirea fanariotă a fost o pedeapsă pentru Romînia. Insă (şi aceasta este un adevăr aproape banal), istoria conţine uneorĭ teribile învăţăminte. Maĭ mult de cît un popor poate afla din ia că şi-aŭ găsit un stăpîn numaĭ atuncĭ cînd nu maĭ era demn de a poseda acea libertate atît de scumpă omuluĭ, deoarece, precum zice Dante, el dă chiar viaţă pentru ia.“ [5])

---

5) Epistolarul în prefaţă p. VI. VIII.

Intr-adevăr e vreme ca unor Filipice inveninate, unor declamaţiunĭ injurioase, să fie substituită senina cercetare, investigaţiunea documentată a adevĕruluĭ; ca într-un cuvînt pamfletul să fie înlocuit prin istorie. Atuncea şi numaĭ atuncea multe erorĭ să vor împrăştia ca întunericul vrajmaş sub razele soareluĭ bine făcător al nepărtinireĭ, multe neajunsurĭ comise să vor îndrepta; numaĭ pe această cale vom putea despărţi grîul din neghină, lăuda pe ceĭ ce merită laudă şi huli pe ceĭ demnĭ de hulă, şi ce e încă maĭ de căpetenie, a afla cum aŭ trăit, cum s-aŭ luptat, ce aŭ gîndit şi simţit strămoşiĭ noştri din secolul trecut. Pe cît timp putea fi temere întemeiată ca nu cumva naţionalitatea romînească in aspiraţiunile sale legitime, în firea sa intimă, să fie ameninţată de predominarea unuĭ element strein, să putea admite şi pricepe reacţiunea simţimîntuluĭ patriotic carele, chiar în cazul cînd acea înrîurire ar fi binefăcătoare, ar avea tot dreptul de a fi pasionată şi *eo ipso* nedreaptă. Dar însă acea primejduire nu maĭ există; neamul romănesc întărit, neatîrnat, poate păşi înainte pe orbita sa etnică, fără a fi turburat pe calea dezvoltăreĭ sale proprie şi a propăşireĭ, de iĭ este menită o evoluţiune de progres şi de lumină. El are dreptul şi datoria de a-şĭ da seamă de trecutul saŭ fără orbire, fără înverşunare, şi fiĭ săĭ învaţăţĭ care să îndeletnicesc cu studiul trecutuluĭ săŭ, sînt chemaţĭ nu a compune mercuriale spre a arata, dragă doamne, un patriotizm răŭ înţeles, deşert şi nefolositor, ci a desluşi faptele şi motivele lor, a judecă cu cumpăna dreptăţiĭ purtarea celor ce aŭ condus destinele ţăriĭ, ţinînd însă samă de greutatea timpurilor ce apăsaŭ grumajiĭ lor. Publicaţiunĭ de felul aceleĭ ce ne ocupă sînt de natură a contribui la aceasta, şi am dori prin urmare a comunica cetitorilor Arhiveĭ roada ce am putut-o culege din ia.

De altmintrelea, o mărturisim cu o vie satisfacţiune, să arată o salutară preschimbare în modul cum procedă istoriciĭ romîni, şi cugetările exprimate de d-l Legrand în anul 1888 concordă pe deplin cu cele ce cetim în fruntea vol. V al Istorieĭ d-luĭ Xenopol, apărut cu patru anĭ în urmă. la 1892: „Ea (epoca Fanarioţilor) însămnă introducerea predomnireĭ elementuluĭ grecesc, mult maĭ vechiŭ în Ţările Romîne, şi în orice caz covîrşitor de pe vremile luĭ Mateiŭ

Basarab și Vasile Lupu de la care punem începutul istoriei moderne a Romînilor, cu precumpenirea elementului grecesc ca notă caracteristică" și mai la vale: „Tot atît de neistorică și deci de nedreaptă este altă deosebire ce să face între epoca fanariotă și vremurile mai vechi. Să pretinde anume că, de la introducerea domnilor greci, *începe* acel jaf fenomenal al Țărilor Romîne care nu-și găsește asemenele său în analele lumei. Expunerea de pînă acum a putut să convingă pe cetitor ca fără-de-legile sînt mult mai vechi în Țările Romîne, și s-aŭ întîlnit epoce de intrigi și răsturnări de ale domnilor pămînteni, care nu vor fi întrecute nici de vîrtejul fanariot, precum și domnii de un caracter atît de jăfuitor în cît este peste putință de a fi lasate în urmă de acele fanariote.... Ba vom întîlni chiar printre Fanarioți individualități însemnate și încercări de reforme pe care nu le înfățișază domniile naționale [6])."

Este oare posibil de a-și închipui o mai absolută concordanță între cele exprimate ca desiderate de învățatul francez și rezultatele investigațiunilor distinsului istoric romîn? Și care ar fi amicul adevărului și al științei care nu s-ar bucura de deosebirea ce o constată între aceste rezultate ale cercetărilor sale, expuse cu nepărtinire de autorul Istoriei Romînilor și șirul de invectiv ce să credeaŭ datori a-l arunca asupra unei epoce necomplect studiate, predecesorii săi?

Scrisorile publicate de d-l Legrand sînt în cea mai mare parte adresate patriarhului Hrisant Notara, și figura acestui prelat, atît de distins prin știința și virtuțile sale, apare din această corespondență, pe cît de simpatică pe atît și de venerabilă.

Notara nu ne era necunoscut. Din epistolele lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul știam că el tînăr fiind și pregătindu-să a complecta studiile sale, să adresa vestitului om de stat, cerîndu-i sfaturi pe care el i le dă într-o lungă epistolă, ca unul ce fusese mulți ani în Padova spre acelaș scop [7]). Apoi biblioteca noastră posedă o carte foarte rară a lui Hrisant, întitulată: Introducțiune în geografice și sferice, apărută la Paris, în anul 1716, scrisă în

6) Xenopol Istoria Vol. V. Introducere p. 1. 2.

7) V. 100 epistole luĭ Alex. Mavrocordat Exaporitul. Triest. 1879 Ep. 52.

limba grecească modernă [8]) și închinată luĭ Beizade Scarlat, fiul luĭ Neculaĭ Mavrocordat [9]). Dintr-o epigramă ce să găsește în fruntea aceleĭ opere, aflăm că el s-ar fi legat de prietenie la Paris cu celebrul astronom Cassini [10]). Frumoasa ediţiune a opereĭ viitoruluĭ patriarh e împodobită cu portretul autoruluĭ carele pe atuncĭ era arhimandrit tronuluĭ patriarhicesc al Ierusalimuluĭ. El ni-l arată în vrîstă cam de treĭ-zecĭ anĭ, cu trăsăturĭ fine, cu ochiĭ negrĭ, viĭ și inteligenţĭ, cu o expresiune blîndă, simpatică și cam tristă și cu fruntea prematur sbîrcită prin încordarea activităţeĭ intelectuale.

Notara să trăgea din Peloponez și era nepot de pe tată al predecesoruluĭ său pe tronul Ierusalimuluĭ Dositeu [11]), carele asemenea fusese un om forte învăţat și a încetat din viaţă la vrîsta de 108 anĭ [12]). Hrisant, întors din strei-

---

8) Χρυσάνθου Νοταρᾶ πρεσβυτέρου καί ἀρχιμανδρίτου τοῦ αγιωτάτου πατριαρχικοῦ καί ἀποστολικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων Εἰσαγογή εἰι τα γεωγραφικά καί σφαιρικὰ. Εν Παρίσιοις 1716.

9) Născut la 1702 la Constantinopole din 1-a căsătorie a tatuluĭ său iar Casandra Cantuniari, moartă la Bucureștĭ în anul 1726 (Généal. d. Mavrocordato p. 34); îngropat la mînăstirea Văcăreștĭ pe care o zidise tatăl său fiind domn al Munteniei în anul 1723. Ep. 126. Șincaĭ Cronica Romînilor (anonimul Romîn și Engel); III. 409. 419: „și o au înzestrat cu foarte multe veniturĭ și supt afurisenie aŭ lasat ca din veniturile acelea din toţĭ aniĭ să se dea o sumă de banĭ pe sama saracilor, a robilor, a bolnavilor și a fetelor celor neavute ca să se poată mărita“. Scarlat dedea cele maĭ frumoase speranţe. Șinkaĭ ib. p. 412: „și era înţelept și învaţat foarte“. Limbĭ știea romînește, elinește, latineste, grecește, franţuzește, italienește și turcește“, v. ep. 41 din col. noastră, unde tatăl său vorbește de dspoziţiunele ce le arată ca copil. Cfr. ep. 103: Scarlat Mavrocordat cătră Hrisant.

10). Quot vidisti jam urbes, moresque virorum,
Nacturus, felix omnigenem sophiam!
Gens Danaum, Thracum, Dacum, Batavumque, Italumque
Atque Antenoridum testes amica manet.
Urbs magis Parisium testis, Cassinius in quo
Magnus et Ille tuum suscipit Ingenium.
Suscipit ingentem sophiam linguanque disertam
Euclidem ipsum disseruisse putat.

11). Ep. 6. Nec. Comnen-Papadopol Patriarhuluĭ Dositeu Padua Mai 1697: „ca adevăratul nepot și imitatorul vostru.“

12) Cîteva din epistolele colecţiuneĭ noastre sînt adresate patriarhuluĭ Dositeu In epist. 17, cătră ceĭ de la sf. mormînt 1 Iulie 1707, Brancovanu îl numește: marele luceafăr al bisericeĭ noastre. El a cununat fata domnitoruluĭ Munteniei Ilinca cu Scarlat Mavrocordat fiul Exaporituluĭ, la Bucureștĭ în anul 1698. Nec. Costin în Letop. II 73. Alex. Helladius Status prasens ecclesiae graecae. Nürnberg 1714. p. 14: „Hic Patriarha supremum obiit diem CVIII anno aetatis suae „Dositeu a publicat o carte grecească a predecesoruluĭ său Nectarie despre începutul Papilor. Această carte a fost tipărită la Iașĭ în mînăstirea sf. Apostoli, numită Cetăţuia, în luna Iuliu *1682*. V. Andrea Papadopul Νεοελληνηκὴ φιλολογία I. p. 38. No. 112. Rugăm pe cetitoriĭ să observe că în anul chiar 1682, cu 27 anĭ înaintea primeĭ domnĭ.

nătate la finele viacului, 1697 [13]), apare întâi în epistolarul nostru ca arhidiacon [14]) la 1698, arhimandrit al sf. mormînt [15]), la 1704 este înaintat la episcopatul Cesarieĭ [16]). In luna Fevruarie 1707 el să sue pe tronul patriarhicescu al Ierusalimuluĭ, prin alegerea sf. sinod, fiind fost desemnat la această treaptă chiar prin testamentul predecesoruluĭ și moșuluĭ săŭ Dositeu [17]). De la anul 1728 încoace vedem pe Neculaĭ Vodă foarte îngrijit de durerele artritice de care suferea patriarhul [18]). Epistola cea de pe urmă adresată luĭ este acea a domnitoruluĭ Grigorie Ghica [19]), de la Noemvrie 1870, și nu mult în urmă moare, să vede ierarhul, căcĭ la 1734 apare în Veneția, la Bartoli, unele din cuvîntările luĭ închinate domnitorilor Grigorie Ghica și Constantin Mavrocordat, editate prin Meletiu patriarhul Ierusalimuluĭ, evident succesorul luĭ Hrisant [20]).

Din epistolarul nostru vedem că o parte mare a vieței luĭ, Hrisant Notara s-a petrecut în Romînia, atît în Valahia cît și în Moldova; saŭ că afacerile sf. mormînt cereaŭ des prezența sa, saŭ că el iubea această țară, saŭ în fine, ce e maĭ probabil, că-l atrăgeaŭ aicĭ intimele legăturĭ de amicie frățască ce-l uneaŭ atît cu familiele domnitoare cît și cu ceĭ maĭ fruntașĭ boerĭ din acel timp. Cu toată greutatea comunicațiunilor din acea vreme, îl vedem sosind foarte adeseorĭ în Romînia; venirea sa e o

---

a luĭ Nec. Mavrocordat, primul prinț Fanariot, un patriarh tipărește cărțĭ bisericeștĭ în limba greacă la Iași. Dositeu a murit la Constantinopol în anul 1707. V. ep. 13: Alex. Mavrocordat Exaporitul către ceĭ de la sf. mormînt Fev. 25. 1707. El era un om foarte învățat: „Linguae Turcicae, Arabicae‘ Moscovicae, Georgicae, Graceae et Latinae, peritissimus erat. „Helladius l.c.

13). La 1697 să află încă acolo. Ep. 6 Maĭ 1697. Pe această universitate o desemează epigrama maĭ sus citată, prin cuvintele „gens Antenoridum“ căci această urbă vestită să zice a fi fost înființată de Trojanul Antenor: Patavium Antenoris.

14). Ep. I. 2, 1684.

15). Ep. 7. Mart. 20, 1698.

16). Ep. 10. Radul Brancov. Apr. 1704. Radu era al 3-lea fiu al luĭ Brancoveanu, logodit de mult cu fata luĭ Antioh Cantemir; însă nunta nu s-a putut face pentru motive politice. Șincaĭ III. 367. El a murit de mîna calăuluĭ, împreună cu fratele săŭ Mateĭ și cu tatăl săŭ. Șincaĭ l. c. 375.

17). Ep. 3 în care Alexandru Mavrocordat Exaporitul; în însușirea sa de mare Logofăt al Bisericeĭ (vezĭ ep. 25), anunță această alegere celor de la Sf. Mormînt.

18). Ep. 181. 2.

19). Ultima epist. No. 203.

20). Ἀχρυσάνθου τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου ὁμιλίαι etc. Ἐνετίῃσιν ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Ἀντωνίου τοῦ Βάρτολη. 1734.

serbare pentru numeroșiĭ și devotațiĭ luĭ prietenĭ; primirea sa are loc cu deosebite onorurĭ [21]); plecarea sa e pururea amînată cu insistență; depărtarea sa mult regretată; reîntoarcerea mult dorită [22]); el este confidentul nevoilor de care sufereaŭ chiar familiile domnitoare [23]). Amic devotat cu trup și cu suflet, maĭ ales al Mavrocordaților, el este sfetnicul respectat, prietinul intim al caselor Brancovanu, Cantacuzen, Racoviță, Ghica. Doamnele îĭ trimeteaŭ suvenire [24]), fiĭ domnitorilor, pe care el i-a botezat [25]) îĭ cere sfaturĭ; toțĭ îĭ trimet urărĭ pentru sărbătorĭ. El sfințește biserica Sf. Gheorghe [26]), zidită la Bucureștĭ de Brancovanu. El cunună pe viitorul domn Constantin Mavrocordat cu fata spataruluĭ Radu Cantacuzen [27]). El inspiră nu maĭ puțină admirațiune [28]) contimporanilor săĭ, decît venerațiune, și cît e de oarbă încrederea ce naște prin cu-

---

21). Ep. 96 Stefan Cantacuzen: „La inchinarea și intimpinarea voastră am fi trimes toată noastră ceată și oștire; însă aducîndu-ne aminte precedenta voastră poroncă de a nu cuteza una ca aceasta, lasam aceată afacere la chivernisală și dispoșițiunea mareluĭ căpitan de graniță“. Grigore Ghica îĭ trimete spre întimpinare pe paharnicul Gavril și al doilea cemis ep. și pregătește primirea sa la Focșanĭ. Ep. 168, 170 Neculai Mavrocordat îl roagă a fixa ziua sosireĭ, ca să poată trimete după obiceiŭ un boer spre intimpinare Ep. 183.

22) Nec. Mavrocordat: „Nu putem descrie Preosfințieĭ voastre cît ne-a părut de nesuferit de a fi privațĭ de dînsa Zoe Doamna soția luĭ Grigorĭ Ghica: să știțĭ că atît prea înaltul domn cît și prea luminata noastră soacră (Ruxanda Mavrocordat) și noĭ înșine avem tare aminte venirea Prea Sfințieĭ Voastre v. Ep. 134, 5, 6, 7, 9, 168, 170.

23). Ep. 117. 4 mart. 1717, „Insă ne însemnați încă și pentru domnița că găsindu-să în mare lipsă v-a rugat a ne-o însemna în fericita voastră scrisoare ca să-ĭ venim într-un ajutor și de unde? dacă noĭ am pus nădejde după Dumnezeŭ în țara sa acum, venind aicĭ, am găsit țéra pustie și prăpădită. Maria Doamna (Racoviță) c. Hrysant. Zamfira Doamna (văduva) luĭ Ioan Vodă Mavrocordat ep. 120, jul. 1719. Ia trage nădejde că să va găsi destulă avere spre a să plăti și a nu huli creditoriĭ: eŭ sînt întristatŭ că aŭ rămas așa orfaniĭ meĭ copiĭ, de nu știŭ cum vom merge înainte“.

24). Smaranda Doamna (a 3-a femee a luĭ Neculaĭ Vodă) ep. 195 Mart. 1730: Ca semn al respectuluĭ meŭ pentru P. S. V. vă trimit un boccialîc rugînd să-l primițĭ cu buna voință.

25). Zoe Doamna (Ghica) fevr. 1728. ep. 164.

26). Ep. 17.

27). Ep. 168 Gr. Ghica c. Hrisant Iunie 13, 1728 mulțumim pentru plăcutele știrĭ a nunțeĭ ce va avea loc al cumnatuluĭ Beizăde și vĕruluĭ nostru primar. Domnul Moldoveĭ scrie că s-ar fi dus numaĭ decît în persoană la nuntă după dorința sa, însă să oprește de a nu o face prin motivele ce i le dă mult iubitul și prea înaltul săŭ părinte, moșul săŭ Neculai Mavrocordat. Cîtă dușmănie și ură s-a născut în urmă între aceștĭ verĭ primarĭ prin competițiunea la tron!

28). In ep. 99 Neculaĭ Vodă îl numește „sfîntul fenix al neamuluĭ nostru“.

vîntul săŭ dat, o putem vedea din împrejurarea următoare. La a doua sa numire ca domn al Munteniei, Neculaĭ Vodă vroind să liniştească pe deplin pe aceĭ boerĭ ce fusese pricina de-l putură prinde Austriaciĭ în Bucurescĭ, să duce la Sibiu ca să-ĭ încredinţeze că va da toate cele trecute uităreĭ, spre a readuce pe ceĭ ce părăsesc ţara, de frica răzbunăreĭ luĭ, la căminele lor. Pe lîngă cărţile de iertare ce le trimete, pune pe patriarh de le scrie în acelaşĭ sens şi serbează intrarea sa în Romînia cu pompă frumoasă, însoţit fiind de veneratul patriarh [29]).

Deşi epistolarul nostru nu conţine răspunsurile patriarhuluĭ, totuşĭ figura acestuĭ ierarh distins al bisericeĭ noastre răsăritene apare în el simpatică, lină, mîngîetoare. Blînd, împăciuitor [30]), amic devotat, sfetnic sincer, spirit adăpat la izvoarele viĭ ale ştiinţeĭ [31]), astfeliŭ ni să arată Hrisant în scrisorile adresate luĭ de către domniĭ şi fruntaşiĭ ţăriĭ. Cît să deosebeşte această personalitate distinsă de aceĭ călugărĭ flămînzĭ şi goĭ, ce de obiceiŭ sînt arătaţĭ căzînd asupra Ţărilor Romîneştĭ ca nişte lăcuste pustietoare, spre a le slei? Şi cît e de bine-făcătoare impresia ce o resimţim, văzînd această legătură strînsă, aceste relaţiunĭ intime ale claselor dirigente de pe atunci cu capiĭ bisericeĭ ortodoxe!

După ce ne-am dat samă de însemnătatea atît a persoaneĭ cît şi a poziţiuneĭ adresatuluĭ epistolelor, a legăturilor intime de prietenie ce le avea în ţară, ne putem lesne închipui că scrisorile trebue să conţină preţioase amănunte asupra aceleĭ epoce, ca unele ce urmează pas cu pas, au jour le jour, cum zice Francezul, cele petrecute pe atuncĭ, cu toată sinceritatea unor efuziunĭ intime de prieten că-

---

29), Şincaĭ, Cronica, III 407 9.

30). In ep. 167, Mai 1728, Grigore Ghica anunţă luĭ Hrisant prinderea hainuluĭ Dimitrie Racoviţă, frate luĭ Mihaĭ Vodă, şi gonirea luĭ Mihaĭ Cantacuzen. despre partea ce a luat-o Racoviţă în chestia peireĭ Brancovanuluĭ, v. Şincai III. p. 352—368), îĭ arată toată bucuria sa nespusă pentru această prindere nenădăjduită. Apoĭ pomeneşte de sfaturile de mărinimie şi ertare ce el, Hrisant şi prea înaltul domn şi mult iubitul părinte (Neculaĭ Mavrocordat) i le daŭ spre a ne însufla milă şi generozitate.

31) In epistola 126 yul. 1723, Neculaĭ Mavrocordat anunţînd patriarhuluĭ că tipăreşte la Bucureştĭ Dicţionarul prea sfîntuluĭ Cyril, îĭ cere confrontarea textuluĭ cu manuscriptul ce-l conţine prea bogata sa bibliotecă. Iar Axinte Uricarul ne spune despre „el că fiind un patriarh foarte învăţat cît pot zice că în toţĭ creştiniĭ nu să afla pe atuncĭ asemenea ca dînsul în învăţătură, şi era om umblat, că l-aŭ trimesŭ unchiu săŭ, reposatul Kir Dositeu Patriarhul Ierusalimuluĭ de aŭ umblat maĭ toată Europa, din ţara franţuzască şi pînă în Englitera“, Letop. II. 162.

tră prieten, fără nicĭ un gînd că ele fi vor vreodată produse publicităţeĭ. Şi epoca în care ele aŭ fost scrise, cît e de importantă în Istoria Romînieĭ, cît de bogată în evenimente de o însemnatate capitală? Puterea şi slava luĭ Constantin Brancovanu într-o domnie de 26 anĭ, una din cele maĭ lungĭ din secolele din urmă, şi care esă la o catastrofă jalnică al întreguluĭ neam al prea dibaciuluĭ prinţ. Suirea pe scaunul Munténieĭ a luĭ Stefan Cantacuzen, urmată de moartea sa, împreună cu tatăl săŭ Constantin Cantacuzen, prin mîna călăuluĭ. Numirea la domnia Moldoveĭ şi apoĭ a Munteniéĭ a primuluĭ şi celuĭ maĭ eminent din prinţiĭ Fanarioţĭ şi, prin această înălţare, începutul epoceĭ Fanariote. Prima încălcare a pămîntuluĭ Moldoveĭ prin oştirele ruseştĭ în timpul domnieĭ luĭ Cantenir, care fu începutul repeţitelor lupte ale Moscoviţilor săvîrşite maĭ toate pe teritoriul Romînieĭ de la Cahul în Basarabia, pe atuncĭ moldovenească, pînă la Martineşti lîngă Rîmnicul-Sarat. Războiul austro-turc (1716—18) care avu de rezultat robirea domnuluĭ Munténieĭ Neculaĭ Mavrocordat prin cătanele nemţeştĭ (14 Noemvrie 1716) şi deţinerea luĭ la Sibiŭ, urmată de o asemenea încercare în Moldova, spre a prinde pe Mihaĭ Vodă Racoviţă care însă nu reuşi [32]) (Ianuarie 1717). Războiul izbuteşte la tratatul de la Pasarovitz (Bojoroniţa) încheiat în luna Iulie 1718, prin care Muntenia pînă la Olt, pentru prima şi ultima oară, ajunse sub stăpînirea austriacă.

Ce aflăm din epistolele noastre asupra aceste epoce atît de viforoase pentru Ţările Romîneştĭ? Ce am putut culege din ele vom expune maĭ la vale, împărţind rezultatele cercetărilor noastre în două părţĭ: I) Ştirile despre Muntenia, II) Cele privitoare la Moldova.

---

32) O relaţiune amănunţită a acesteĭ încercărĭ a uneĭ catane nemţeştĭ asupra luĭ Racoviţă şi scaparea lul la Cetăţuia, apoĭ înfrîngerea Nemţilor prin ajutorul Tatarilor de la Bugiac, scrisă de Neculaĭ Kyparissa, e publicată în urma epistolelor noastre (Epistolarul p. 253—276). Ea e compunsă de un om devotat trup şi suflet domnitoruluĭ, însă puţin cult şi care caută să înlocuiască orĭ ce graţie, a naraţiuneĭ prin un panegiric exagerat de curtean V. o frumoasă descrierea a acestuĭ episod din războiul austro-turc în Schiţa din vieaţa şi familia Logofătuluĭ Konaki, scrisă de Emanoil Vogoride-Konake ca precuvîntare la Poeziile bunuluĭ săŭ Konaki, editate de el la Iaşi 1887, V. Engel şi III, 403.

I.

Cele maĭ vechĭ scrisorĭ conţinute în epistolar sînt ale luĭ Şerban Vodă Cantacuzen către Hrisant, din aniĭ 1684 şi 1685. In această din urmă [33]) vorbeşte de moartea luĭ Duca Vodă prin dambla: „să fie pe capul acelor ce ne-aŭ depărtat din mijlocirea liberăriĭ luĭ; poate de ne-am fi amestecat noĭ, ar fi de mult liber, şi de-ĭ era menită moartea, ar fi murit în casa luĭ. Oare cum i-a mers bieteĭ doamneĭ luĭ; n-a fost ia supărată de împărăţie saŭ de creditorĭ? Oare ceĭ cărora a făcut bine gîndesc la dînsa şi o încunjoară? Şi domnul adaogă tristă cugetare „Saŭ numaĭ la noroc trăeşte prietenia şi moare o dată cu sosirea nenorocireĭ?" Compătimirea luĭ Şerban Vodă pentru tovarăşul săŭ la asediul Vieneĭ este simţită şi sinceră.

De la 1690 găsim în epistolar pe Constantin Vodă Brancovanu înconjurat de slavă şi mărire. Chiar tonul scrisoreĭ [34]) ce o adresază domnitorul, mitropolituluĭ Clemenţiŭ, tînguindu-să de călugăriĭ Sinaiţĭ, ne arată că ştie ce vra şi face cum ştie [35]). Vîrsta sa, lungimea domnieĭ sale făcură să fie respectat chiar de colegiĭ săĭ pe tronul Moldoveĭ şi, mîndrul domn Neculaĭ Mavrocordat nu-l numeşte altfeliŭ de cît prea iubitul nostru părinte [36]), iar fratele săŭ marele terziman al Porţeĭ, roagă pe Hrisant să arăte Inălţimeĭ Sale: „că îĭ este pe deplin ascultător, că-l respectă ca un fiŭ şi e dispus a-ĭ fi de priinţă" [37]). Scriind celor de la sf. mormînt [38]), domnul le vorbeşte de concursul ce l-a dat spre a să suĭ Hrisant pe tronul patriarhicesc ca fiind însuşĭ el membru al aceluiaşĭ tron *şi al luĭ apărător*, şi le anunţă gătirea din temelie şi sfinţirea bisericeĭ

---

33). Ep. 3 Iulie 1685 „Aţĭ aflat cred moartea luĭ Duca Voevod"; A. D. Xenopol, vol. IV p. 338, scrie că moartea luĭ Gheorghe Duca prin dambla în ţara leşască, unde el fusese dus în captivitate, avu loc la 31 Martie 1684. Evident că una din aceste date e greşită, căcĭ cu toată lipsa telegrafuluĭ din acel timp, nu să poate admite ca Şerban Vodă să dee luĭ Hrisant ca ceva noŭ un lucru petrecut cu un an şi jumătate în urmă.

34). Ep. 4. maĭ 1690. Constantin Basarab luĭ Climent mitropolitul Andrianopoleĭ.

35). „De vor face însă altfeliŭ... să ştie că şi noĭ, ca fiĭ aĭ sfinteĭ noastre bisericĭ, îĭ vom combate cu orice mijloace vom putea".

36). Ep. 53. Aprilie 1712.

37). Ep. 63. Sept. 1713.

38). Ep. 17. Iulie 1707.

sfîntuluĭ Gheorghie care „din toate bisericele și mînăstirile cîte să află în țară la noĭ este și cea maĭ spațioasă și cea maĭ înaltă și împodobită“ [39]). In ep. 21 din Fevruarie 1709, Brancovanu încuviințază luĭ Hrisant zidirea uneĭ case de piatră pentru tipografie și uneĭ biblioteci în cuprinsul s-tuluĭ Sava, pentru care stăruește patriarhul; însă aceasta nu poate încă începe „dar la timp va lua cuvenitul sfîrșit după dorința voastră“ [40]).

După această scrisoare foarte veselă lungă și prietenească, colecțiunea noastră maĭ conține una, cea ultimă a nefericituluĭ Brancovanu, scrisă cu cincĭ anĭ după aceia, tocmaĭ o săptămînă înainte prindereĭ luĭ [41]). Domnitorul muntean e cuprins de o jale adîncă și revarsă amărăciunea sufletuluĭ săŭ comunicînd prietenuluĭ trista știre; perderea iubiteĭ sale fiice Stanca [42]), moartă grabnic în cîteva dile. Un malheur ne vient jamais seul. El e sfășiat de o tristeță neagră prevestitoare de jalnică catastrofă ce-l amenința atît de aproape, și pe care n-o prevedea nicĭ de cum:

Sunt lacrymae rerum et mentem mortalia tangunt.

Cine ar putea citi fără mișcare aceste rîndurĭ ale nenorocituluĭ prinț, atît de crud încercat ca părinte și căruia bogat, puternic și slăvit, pregătindu-să a serba cu mare pompă anul al 60-lea al vîrsteĭ și al 25-lea al domnieĭ, nimica nu-l prevestește că să află pe malul prăpăstios al uneĭ tragediĭ fără seamăn?

Tristă și nexplicabilă coincidență! Pentru acea pompoasă serbare el fixase zioa de Sfînta Maria anul 1714; și chiar în aceia zi, la nouă oare dimineață, căzu capul săŭ cu acel al fiilor și gineruluĭ săŭ pe malurile Bosforuluĭ

---

39). După Șincaĭ III 339, „La pofta luĭ Dositeu patriarhul din Ierusalim, Brancovanu a maĭ mărit biserica sf. Gheorghie din Bucureștĭ și lîngă dînsa a maĭ făcut o mînăstire. Monastirea cu toate veniturile și cu un han era închinată sf. mormînt“ ib. III 346.

40). Brancovanu Vodă s-a și ținut de cuvîntul dat, căcĭ într-o epistolă a succesoruluĭ săŭ Ștefan Cantacuzino (ep. 75. 18 aprilie 1714) adresată luĭ Hrisant, îndată după suirea nouluĭ domnitor pe tron, el vorbește de Kir Axinte, care murind ar fi lăsat cărțile sale biblioteceĭ s-tuluĭ Sava.

41). Ep. 73 Hrisant, 17 martie 1714.

42). Cea maĭ mare din fetele Brancovanuluĭ, soția luĭ Radu fiul luĭ Eliaș Vodă domnul Moldoveĭ, zice Carra Hist. de Moldavie et de Valachie p. 135.

din mîna calăuluĭ! Medaliele însă comemorative ce le comandase pentru acea serbare deveniră o armă de pîră și de denunț în contra sa [43]).

Ca cruda antiteză urmează imediat, în epistolar acesteĭ scrisorĭ, una al fericituluĭ succesor al Brancovanuluĭ, Ștefan Vodă Cantacuzen, adresată luĭ Hrisant, chiar a doua zi după suirea sa pe tron [44]).

Prin această epistolă aflăm în tot amănuntul cum s-a petrecut lucrurile.

Cine nu știe că prin uneltirile de mult țesute a Cantacuzineștilor s-a obținut în fine căderea și prinderea luĭ Constantin Vodă? [45])

Noul domn ne afirmă însă absoluta sa nevinoție cu atîta cutezanță, încît nu ne putem opri de a da aicĭ o traducere a principalelor pasaje din această mult curioasă epistolă:

„La 24 curenteĭ (martie) [46]), venind aice Mustafa-Aga-Abar-Emin a adus și mazilia prea înaltuluĭ domn al nostru și poruncă ca numaĭ decît să meargă la scaunul împărățieĭ cu toțĭ copiiĭ și gineriĭ săĭ. Numaĭ unul Dumnezeŭ cunoaște cît ne-a întristat și umplut de jale această surgunie înălțimeĭ sale, căcĭ nu știam de unde ar fi provenit această protivnică schimbare și în ce mînĭ eram să cădem.

La 25 ale aceleiași lunĭ [47]), sosind marele imbrohor [48]) puterniculuĭ nostru suveran și poftindu ne cu toțiĭ îm-

---

43). Delchiaro în Șincaĭ III 369, și Musc. Balacineanu ib. III 374. La Mottraye II 212 care a azistat la decapitare. Hurmuzaki Fragmente IV. 69, „am 26 August, 9 Uhr Morgens“. Pe atuncĭ deosebirea între calendarul Iulian și Gregorian era de 11 zile, prin urmare la 15.

44). Ep. 74, 26 martie 1714.

45). Șincaĭ III. 367 urmat. Hammer IV. 143: „in der Walacheĭ wo Brancovanu durch die Cantacuzene und die Cantacuzene durch die Maurocordato gestürzt worden waren“ Fotino II. 291 ed. grec.

46). Greșește prin urmare d-l. Xenopol cînd scrie IV 454: „Mercurĭ înaintea Paștilor în ziua de 4 Aprilie 1714 un aga descalecă în Bucureștĭ“. Nu e de înțeles însă cum dacă aga a descălecat la 4 Aprilie ar fi părăsit Brancovanu capitala și dus la robie la 24 Martie, cum scrie tot d-l Xenopol la pagina următoare: Quandoque bonus dormitat Homerus.

47). D. Legrand imprimă textul astfeliu: κατὰ δὲ νην....αὑτοῦ evident că trebuește scris; κατα δέ τῆν 25 τοῦ αὐτοῦ, căcĭ despre ziua de 24 Martie a vorbit la începutul epistoleĭ, și 26 Martie e data scrisoreĭ; nu remîne prin urmare decît ziua de 25 Martie cînd s-a întîmplat cele ce urmează.

48). Hurmuzaki, Fragmente IV 68, scrie Bujuk-Emir-Achor și traduce: Oberstallmeister.

preună cu arhiereiĭ și egumeniĭ adunațĭ, a zis la auzul tutuлор că este poruncă regească să alegem domn dintre noĭ. Noĭ după datoria noastră strigînd într-un glas că vrem pe domnul nostru și, saŭ că să ne lase pe Măria Sa, saŭ să ne pornim cu toțiĭ la Impărăție să arătăm lipsa de vină și inocența prințuluĭ nostru; îndată cu mare suparare ne-a răspuns că marea împărăție mișcată de milă, vrea să aleagă domn dintre noĭ pentru întocmirea și cîrmuirea vilaetuluĭ vostru și voĭ vă împotrivițĭ poronceĭ regeștĭ? Sculîndu-să îndată în picioare, el a scos din sinul săŭ un ferman conținînd despre noĭ ca să ne îmbrace cu caftanul domnieĭ, și îndată întrebînd: cine e spatarul Ștefan? ceilalțĭ boerĭ ne-aŭ tîrît în mijloc și ne-a prezentat eminențeĭ sale [49]). Ne-am opus din resputerĭ, ne-am tîrît îndărăt, am întimpinat vîrsta noastră nepotrivită și slăbăciunea noastră dintr-aceasta; însă în zădar ne-am dat osteneala. Căcĭ unde există poronca unuĭ asemene rege cine poate să să împrotivească? Decĭ chiar nevroind, am îmbracat cavadiul regesc și am venit la curte [50]). Și de unde această nenădăjduită înalțare a noastră pe acest domnesc tron, de nu de la acel de sus? Ne închinăm dar și mulțămim sf. Dumnezeŭ, etc.“

Iată o narațiune amănunțită a celor petrecute la căderea Brancovanuluĭ, scrisă 48 de oare după săvîrșirea lor, de însușĭ succesorul săŭ. Astfeliŭ a fost căderea de pe tron aceluĭ maĭ puternic domn muntean din secolul al 17-lea [51]), cel ce singur a izbutit să domnească neîntrerupt peste un șfert de viac [52]) și să să strecoare prin atît de grele împrejurărĭ. Un simplu decret de mazilie trimes prin un capigiŭ fu de ajuns: nicĭ o împrotivire, nicĭ o încercare macar de a să sustrage crudeĭ soarte; lacrimĭ fură sin-

---

49). Cuvîntul grecesc întrebuințat de Stefan Vodă pentru oberstalmaistrul este: ἐ ἡνδοξότης του care însemnează: cel cu slavă saŭ cu slăvire. Traducem prin: eminența sa, ne-găsînd alt cuvînt romînesc maĭ potrivit.

50). Toate cele de maĭ sus să petreceaŭ în conacul imbrohoruluĭ, precum ne spune Fotino, II, 294.

51). Hurmuzaki Frgm. IV. 67: „Um diese Zeit (1714), verlor die Walachei einen der merkwürdigsten, jedenfalls den klügsten und gewandtesten ihrer Fürsten“.

52). Șincaĭ, III, 372: „domnit-aŭ Constantin vodă Brancovanu 25 anĭ și 80 de zile“.

gurul respuns al domnitoruluĭ la neașteptatul mesaj [53]). Sosind apoĭ imbrohorul adună pe boerĭ la conacul săŭ, le vorbește cu mîndrie de mila împărățieĭ, care le concede alegerea domnitoruluĭ și îĭ lasă dragă doamne! să aleagă succesorul mazilituluĭ prinț; însă cît e de van și iluzoriŭ acest drept concedat de milă, îl aflăm îndată, căcĭ însușĭ el, imbrohorul, scoate din sinul săŭ decretul care numește pe Ștefan Vodă Cantacuzen și-l citește boerilor alegătorĭ. Și noul domn scrie curat că orĭ-ce împrotivire ar fi zădarnică față cu poronca sultanuluĭ [54]). Astfeliŭ, zicem, s-aŭ petrecut lucrurile la Bucureștĭ cu ocaziunea cătereĭ puterniculuĭ Constantin Brancovanu; aceasta nu e supusă nicĭ unuĭ dubiu: Habemus reum confitentem. Și aceste evenimente aŭ avut loc în zilele de Mercurĭ și Joĭ a septămîneĭ patimilor din anul 1714, *cu doi anĭ întregĭ înaintea suireĭ pe scaunul domnesc al Munteniei a primuluĭ prinț fanariot*, a luĭ Neculaĭ Mavrocordat [55]). Și acum întrebăm pe cetitor, pe orĭ care om nepărtinitor care cercetează istoria, nu cu dorința de a o restălmăci spre a-ĭ putea servi ca armă de pîră în potriva acelora ce cu orĭ-ce preț e hotărît a-ĭ difama, ci cu scopul de a afla din ia adevărul despre trecut. Ișĭ poate cineva închipui o atîrnare maĭ complectă, o nimicire politică maĭ desăvîrșită, o supunere maĭ oarbă vrerilor stăpînuluĭ, poroncilor sultă-

---

53). Id. ibid. din cod. mansc. Balacinian III. p. 371: „împreunîndu-să (Mustafa Aga) cu domnul i-aŭ spus mazîlia; iar Constantin Vodă nu știa ce să facă, văzînd de față perirea, numaĭ varsa lacrimĭ" D-l Xenopol depinge scena într-un mod maĭ dramatic, Istor. IV. 455: „Domnul auzind această veste înfiorătoare sare la fereștĭ strigînd din răsputerĭ pe armata sa: slujitorĭ, slujitorĭ unde sîntețĭ? nu mă lăsațĭ! Boeriĭ însă să retrăsesă cu totiĭ luînd și pe slujitorĭ." Aceste după cronica atribuită luĭ Nec. Mustea în Letop. III. 55, a căruia autoritate fiind maĭ ales pentru cele petrecute în Muntenia, e atît de mică, în cît dăm crezare celor relatate în manuscriptul Balacinian, mult maĭ bine informat.

54). După ce pornește pe prințul Brancovanu depus, aga stă la Bucureștĭ spre a face catagrafia întregeĭ luĭ averĭ ce o confiscă. Fotino II 295. Treĭ lunĭ în urmă maĭ găsim pe aga și cu Turciĭ luĭ stînd tot la Bucureștĭ: v. ep. 80. Stefan Vodă către Hrisant 1 Iulie 1714: „Despre agalele pe care însemnațĭ că sperațĭ să-ĭ vedețĭ în fine rîdicațĭ de aice și să urmeze înainte liniște și repaus, Dumnezeŭ cel sfînt să vă auză..... nu putem să ne învrednicim să videm plecarea lor". Deabea la finele luĭ Iulie îĭ vedem părăsind capitala Munteniei. V. ep. 82, 28 Iulie 1714. Constantin Cantacuzen c. Hrisant.

55). Numit la 27 Decemvrie 1715. (v. ep. 105). Domnul a părăsit Iașiĭ la 16 Ianuarie 1716. Axinte Uricarul în Letopisitele II. p. 171. La 22 sosi la Focșanĭ, ibid. Iar intrarea luĭ cu pompă în Bucureștĭ, avu loc la 10 Fevruarie 1716. Delchiaro în Șincaĭ III 385.

neştĭ, decît aceia ce o constatăm cu această ocaziune atît de însemnată, ca pe deplin stabilită în Muntenia înaintea venireĭ Fanarioţilor? Intr-adevăr, trebueşte o adevărată sfruntare, o despreţuire complectă a celor maĭ autentice sorginţĭ spre a atribui domnitorilor Grecĭ aducerea Ţărilor Romîneştĭ sub jugul neferice al Turcilor; acel jug apasa grumazii atît aĭ Moldoveĭ [55]) cît şi aĭ Munteniei mult înaintea suireĭ lor pe scaunul domnesc. Acesta este adevărul istoric şi nicĭ o declamaţiune nu-l poate schimba faţă cu testimoniele zdrobitoare ale istorieĭ.

Ştirea sosită luĭ Ştefan Vodă Cantacuzen despre peirea Brancovanuluĭ dă loc la scrisoarea ce o adresază patriarhuluĭ [57]): „cît despre cele ce mi le însemnaţĭ privitoare la acel sfîrşit jalnic şi demn de lacrimĭ al reposatuluĭ şi copiilor luĭ, şi acele le-am înţeles bine. La care *barbitul* [58]) limbeĭ noastre nu poate rosti nicĭ un cuvînt deoarece modul începutuluĭ şi sfîrşituluĭ aceste̦ĭ jalnice tragediĭ e necunoscută oamenilor şi numaĭ divina Providenţă toate le ştie. Căcĭ cine cunoaşte gîndul domnuluĭ saŭ care fost-aŭ sfetnicul săŭ? Cum a părut domnuluĭ, astfeliŭ a făcut. Noĭ ca creştinĭ avem această datorie de a spune ca pe ceĭ ucişĭ Dumnezeŭ să-ĭ erte, iar pe cea sarmană şi jalnică nouă Hecubă, s-o mîngăe în chipul cum el ştie“.

Frumoase cuvinte de compătimire; însă cum s-a purtat Stefan Vodă cu acea văduvă a Brancovanuluĭ, pe care cu drept cuvînt el însuşi o numea noua Hecubă? Cînd nenorocita parveni prin cauţiunea a doĭ Grecĭ din Ţarigrad a-şĭ procura făgăduinţa că va fi pusă în libertate, domnul muntean prin uneltirĭ şi jertfe băneştĭ izbuti a trînti pe ceĭ doĭ chizeşĭ la închisoare, iar pe ia a o surguni la Kirtahie în Asia Mică [59]) de unde apoĭ scapă deabea în anul 1717, prin stăruinţele şi influenţa nouluĭ domn al Munteniei, Neculaĭ Mavrocordat [60]). Pe cînd văduva luĭ Constantin Vodă să

---

56). Despre modul absolut identic cum s-a petrecut lucrurile în Moldova, cînd Neculaĭ Mavrocordat deveni domn pentru prima oară (1709) v. studiul nostru apărut în Arhiva. Anul V. pp. 566, 567.

57). Ep. 89. 6. Septemvrie 1714.

58). In textul grecesc: τὸ βάρβιτον, un feliŭ de instrument cu maĭ multe strunĭ.

59). Hurmuzaki Fragm. IV. p. 69. Şincaĭ din Delchiaro III p. 375. Fotino II. p. 296-8.

60). Şincai în manus. Balacinean în anul 1717, III. p. 399: „Atuncĭ s-aŭ mîntuit din izgonire de la Candia doamna şi gineriĭ luĭ Constantin

întorcea în patria sa, Nemesis, cea resplătitoare ajunsesă de mult în crude și repețite loviri casa lui Stefan Vodă. Mazilit în luna luĭ Ianuarie 1716, prințul Cantacuzen împreună cu tatăl săŭ Constantin fură zugrumațĭ [61]) în ziua de 7 Iunie 1716 „Duminică după Rusaliĭ“; iar văduva luĭ, Păuna doamna de-abea scapă, travestită, cu prunciĭ săĭ pe o corabie venețiană la Veneția și apoĭ la Viena, de unde să adresează atît regeluĭ Franțeĭ cît și împăratuluĭ german Carol al VI-lea, cerînd restituirea avereĭ rîpite a soțuluĭ săŭ [62]).

Pe cît scrisorile de maĭ sus ale luĭ Stefan Vodă ni-l arată ca ascunzînd ura sa în contra Brancovanuluĭ și maĭ ales partea ce a luat la căderea luĭ, sub vorbe blînde și compătimitoare, pe atit tatăl săŭ Constantin Cantacuzen stolnicul, care a fost principalul autor al aceleĭ căderĭ, manifestă într-o scrisoare către Hrisant cu data de 28 Iulie 1714, toată animozitatea dușmănească ce o resimțea împrotiva nepotuluĭ săŭ [63]): „Ceĭ ce umblă după descoperirea comoarelor celor zadarnice (adecă agalele turceștĭ ocupate cu confiscarea avereĭ mazilituluĭ domn) s-aŭ dus cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ de aice; însă multe urme a rănilor aŭ rămas acesteĭ prea nenorocite țărĭ, și semnele lor nu să tămăduesc, fiind că, precum și altă dată am zis, *pentru chivernìselele fericituluì aceluia, mulțĭ aŭ fost vatamațĭ și frica tot nu maì contineşte*; pagubă grea și aproape covîrșitoare aŭ împovorat țara.... In asemenea nevoe și altele maĭ marĭ a căzut țara, etc.“

Firmanul de mazilie al luĭ Stefan Vodă poruncea numaĭ despre el să vie la Țarigrad; despre tatăl săŭ nu conținea nimic [64]). Deabea primind vestea despre mutarea sa pe

---

Brancovanu *pe care să nevoise de ĭĭ măntuise Neculaĭ Vodă* și aŭ venit cu Ienachi Vodă (Mavrocordat) spre țară“.

61). Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches IV. p. 143: „zwei Iahre darauf wurden die Cantacuzene zu Constantinopol *ervoürgt*“. Șincaĭ III 383: „l'aŭ zugrumat, așișderea și pe tatăl săŭ“. Expresiunea întrebuințată de d-l Xenopol V. 28 de tăerea capuluĭ, este improprie.

62). Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Romînilor supl. I. vol. I. p. 439 și Vol, VI. p. 231. Averea aceasta a fost confiscată ca și a Brancovanuluĭ; asemenea și acea a luĭ Mihaĭ Cantacuzen și Radu Dudescu: Șincai III 383: „La mijlocul păreasimelor aŭ venit de le-aŭ aŭ scris și aŭ l'uat toate averile lor pe sama împărătească“.

63). Ep. 82.

64) Aceasta o aflăm prin o scrisoare a luĭ Ioan Mavrocordat, pe atunci mare terziman și prin urmare foarte în curentul afacerilor, către Hrisant

scaunul muntenesc, succesorul fiuluĭ săŭ, Neculaĭ Mavrocordat, credincios principiuluĭ săŭ, de a liniști din răsputerĭ spiritele, să grăbește a scrie o carte anume: „luĭ Constantin stolnicul Cantacuzen „ca să șază cu boeriĭ ca un bătrîn; *să nu să ducă la Țarigrad* și-l va avea ca pe un părinte [65])“. Aceste sfatuirĭ sincere și generoase nu găsiră nicĭ o ascultare: firea cea neastîmparată a inimosuluĭ bătrîn nu-l ertâ să steie pe loc cînd vedea pe fiul săŭ dus mazil la Constantinopol, și astfeliŭ fu el însușĭ cauza peireĭ sale prin mîna calăuluĭ [66]).

In timpul domnieĭ luĭ Stefan Cantacuzen, avu loc și trecerea prin Țara Muntenească a regeluĭ Carol XII-lea care în fine să întorcea acasă, după cincĭ anĭ și maĭ bine petrecuțĭ la Bender și la Demotica lîngă Andrianopol. Despre această trecere și cîte suferințĭ a pricinuit ia țăriĭ, găsim în epistolar, prețioase amănunte, pe care o mărturisim le ignoram pînă acum. Deoarece și regele Carol este un suveran celebru în istoria universală, și chiar această călătorie a sa care izbuti la un „Distanzritt“ legendar, de asemene este mult vestit, ne credem datorĭ a da cititoruluĭ o traducere a pasajelor epistolelor domnitoruluĭ muntean privitoare la acest episod din viața erouluĭ Svedieĭ.

La 3 Octomvrie 1714 Stefan Vodă scrie patriarhuluĭ [67]) că regele a sosit la 1-a Octomvrie la Rusciuc [68]) și azĭ era

---

(Ep. 107. 14 Ianuarie 1716): „Despre Stefan Vodă ce-aŭ devenit n-avem încă nicĭ o știință; fermanul însă ce s-aŭ trimes *scria el singur să vie, despre tatăl săŭ nu scria nimică*, și ce va urma nu știm; or ce însă va avea loc vă vom comunica.“ Cinci-spre-zece zile în urmă (Ep. 108. 29 Ianuarie 1716) scrie tot il luĭ Hrisant: „Ștefan Vodă vine *împreună cu tatăl săŭ*; s'aŭ apropiat și sosesc în cîteva ḑile“.

65). Șincai din Cod. man. Balacinian III. 382.

66). Cît era de iute și de întreg caracterul stolniculuĭ, o putem vedea din următoarea glumeață anecdotă ce o găsim în Carra pp. 128 următ: „La începutul Domnieĭ Sale Brancoveanul a căruia mamă era Cantacuzinească (sora luĭ Costantin Cantacuzen), găsind numele săŭ patronimic noŭ și necunoscut și preferînd acel vechiŭ pe cît și ilustru a mameĭ sale, să subsemna Constantin Vodă Cantacuzen. Cantacuzineștiĭ apoĭ venind la el spre a să jălui el li respunse că mama sa fiind născută Cantacuzen el a putut să-șĭ permită ceia ce a făcut. Stolnicul Constantin la aceste vorbe aprinzîndu-să de mănie iĭ povesti următoarea fabulă turcească: Catîrul, întrebat fiind, care e tatăl săŭ: Mama mea, respunse e o eapă. Astfeliu silit, adaogă Carra, a părăsit numele de Cantacuzen și fiindu-ĭ rușine a relua acel de Brancovanu, el să hotări a adopta cel de Basarab, care pretențiune de al purta era tot atît de puțin intemeiată ca și ceialaltă“.

67). Epistola 91.

68). Dacă data ce o dă Voltaire Hist. de Charles XII, Oeuvres Compl. XXIII p. 290. „Enfin le 1-er Octobre 1714. le roi de Suède se mit en route

să treacă la Giurgiu„ și de acolo să urmeze înainte după fixarea conacelor precum noĭ am regulat-o. Să știțĭ însă și aceasta, că ne-a sosit poroncă *să nu să ducă Serenitatea sa prin Tîrgoviștea nicĭ să treacă prin Bucureștĭ*, ci numaĭ pe unde cunoaștem noĭ calea cea maĭ dreaptă și maĭ ușoară, pe acolo să pășască Este însă o altă greutate că Serenitatea sa socotea să fie sosițĭ Sueziĭ ceĭ de la Bender ca să pornească odată cu toțiĭ. Noĭ după știrea ce o avem, eĭ, deabea poimîne Mercurĭ, vor ajunge la Focșanĭ și nu știm dacă prin aceasta nu să va ivi vre-o pedică la călătoria maĭ grabnică a Serenitățiĭ sale. Vom vedea însă cum vor cîrmui aceasta agalele [69]) care să duc cu el“ etc. Și maĭ la vale: „Despre noĭ să știțĭ că ne-a sosit lămurit poroncă de la împarăție că, deși trece serenisimul rege lîngă Bucureștĭ și cam pieziș din afara lor, *noĭ însă să nu ne urnim și să nu-ĭ eșim înainte* spre întimpinare, decît numaĭ boerilor ce i-am trimis să le poruncim ca să să înfățișeze la prea slăvitul Mustafa-Aga și ce le va poronci eminența sa așa să urmeze; pentru care mulțumim mult pe stăpîniĭ și binefăcătoriĭ noștri ceĭ de anĭ mulțĭ că și întră aceasta prevăd interesul și cinstea servilor lor“.

Din aceste rîndurĭ vedem două lucrurĭ: graba ce aveaŭ Turciĭ de a scapa în fine de oaspetele lor regesc, ducîndu-l prin Muntenia, pe calea „cea maĭ dreaptă și ușoară“, lucru ce nu ne surprinde după cîte trăsese sarmaniĭ cu el. Apoĭ măsurile luate, ne arată cît eraŭ de puțin dispușĭ Osmanliĭ a-ĭ atribui onorurĭ regeștĭ, deoarece interziceaŭ domnitoruluĭ țăriĭ prin care călătorea de a-l saluta în persoană și evitaŭ dìn tot dinadinsul trecerea sa prin Bucureștĭ, care-ĭ stăteaŭ în cale și unde ar fi trebuit să fie primit cu strălucire. Amintirea ienicerilor lor ucișĭ la Varnița lîngă Bender, spre a pune mîna pe viteazul nordic, nu să ștersese încă din inimele lor! E maĭ greŭ de înțeles pentru ce această purtare a Turcilor umple cu

---

pour quitter la Turquie“ e exactă. I-ar fi trebuit 11 zile spre a ajunge de la Demotica la Rusciuc, adică deosebirea de atuncĭ între calendarul gregorian a autoruluĭ francez și cel iulian a domnuluĭ muntean. Vezĭ și La Mottraye Voyages II. 214; „Le premier octobre étant fixé pour le départ du Roi de Démotica“.

69). Domnul dă numele acestor agale în număr de cincĭ. In capul lor figurează: „*Prea slăvitul Capigibașa Mustafa Aga*“ Acesta este tocmaĭ cel însărcinat în anul 1714 cu prinderea luĭ Constantin Vodă.

o așa de vie recunoștință „cătră stăpînii și binefăcătorii săĭ„ inima prea simțitoare a luĭ Stefan Vodă.

Insă altfeliŭ plănuise Turciĭ repejunea călătorieĭ regeștĭ și altfeliŭ să petrecea lucrul, precum aflăm din scrisoarea următoare a domnitoruluĭ cu data 15 Octomvrie adecă 12 zile în urmă [70]:

„De cînd (regele Suedieĭ) a calcat această biată țară și a sosit la un tîrgușor numit Piteștĭ nu știm cu ce gînd n-a căutat să urmeze inainte călătoria sa după poroncă și hotărirea firmanelor putericeĭ împărățiĭ, adecă *în șapte zile să aibă loc intrarea și eșirea sa pînă la graniță ;* ci deodată ajungînd acolo la Piteștĭ a stat nemișcat și neclintit, pe cînd de acolo pînă la graniță maĭ sînt două conacurĭ, zicînd că așa vrea să stee cît a vrea, și sînt azĭ opt zile de cînd să află acolo cu așa mulțime. Noĭ neavînd nicĭ o veste dinainte despre asemenea zabavă ce a intervenit, am făcut pregătire de proviziunile luĭ, după poronca împărățieĭ, numaĭ pe șapte saŭ opt zile și încă această poroncă atuncĭ numaĭ ne-a sosit cînd Serenitatea sa a ajuns la Giurgiu, și acum stînd pe neașteptate la Piteștĭ, ce mîhnire, ce încurcăturĭ, ce prădărĭ și rîpirĭ, ce nimicirĭ și pustierĭ aduce acesteĭ biete și jalnice țărĭ, e imposibil de a o reda prin scrisoare. Ne aflăm decĭ înmare intristare și descurajare, văzînd neînjghebarea lucruluĭ. Căcĭ sînt treĭ pricinĭ care ne fac să ne găsim în mare nedumerire : una că agalele care să duc împreună cu el nu pot nicĭ a-l sfătui, nicĭ a-l întreba, nicĭ a-l sili a să clinti și a păși inainte ; a-l doua că în acest an prin mare secetă nicĭ grîŭ nu s-a făcut aicĭ pentru indestularea noastră, nicĭ orz, nicĭ iarbă, și Serenitatea Sa cere aceste treĭ în fiecare zi maĭ cu abundență și îmbelșugare, încît unul Dumnezeŭ cunoaște cîtă nevoe și strîmtoare trag boeriĭ noștri ceĭ trimișĭ spre a pregăti cele de trebuință : a treia ca nu cumva, zăbăvind Serenitatea sa aicĭ, să să stîrnească afară niște ploĭ repezĭ, și atuncĭ munțiĭ granițelor noastre să devie imposibilĭ de trecut și de pășit, etc. Aŭ sosit și ceilalțĭ Suezĭ peste una mie de la Bender la Tîrgoviște și sînt treĭ patru zile că staŭ și aceia acolo cu așa mulțime de cheltuială și nicĭ înainte nicĭ îndărăt nu

70) Ep. 92 Stefan Cantacuzino c. Hrisant Notara.

trec ; nu ştim ce feliŭ de poroncă a regeluĭ lor aşteptînd, în cît altă nădejde n-a rămas ci numaĭ sfîntul Dumnezeŭ în ce feliŭ el ştie să prevază duca lor, să să rîdice de pe spinarea bieţilor pămînteni această groaznică şi împovorătoare sarcină“.

Regele Carol a pus în lucrare, aşa să vede, şi la Piteştĭ acel principiŭ al caracteruluĭ săŭ atît de îndărătnic, de a nu să mişca de pe loc, înainte de a obţinea ceia ce vroia şi care îĭ reuşi aşa de puţin la Varniţa. Evident că itinerarul prescris, care precum ne spune prima epistolă, evita Tîrgoviştea, nu îĭ convenea de feliŭ, de oarece în acel tîrg îl aştepta Suezíĭ luĭ veniţĭ de la Bender. El vroia numaĭ decît să fie îndreptat spre vechea capitală a Munteniei. J'y suis, j'y reste, răspundea el Turcilor la Piteştĭ, şi ca un catîr stătea pe loc. In acest caz izbuti pe deplin în planul săŭ, căcĭ ştim că tocmaĭ la Tîrgoviştea [71]) îşĭ luâ ziua bună de la escorta turcească ce-l însoţea şi suindu-să pe cal, săvîrşĭ acea frenetică cavalcadă care pornind din vechea urbă de lîngă Carpaţĭ, duse pe neobositul călăreţ la Stralsund în Pomerania! Epistolarul nostru nu maĭ conţine altă scrisoare a luĭ Ştefan Vodă privitoare la trecerea regească şi care ar exprima acea nespusă fericire ce o resimţea orĭce ţară cînd să vedea scapată de prezenţa leuluĭ nordic.

Căderea atît de repede şi neaşteptată a Brancovanuluĭ a afectat foarte pe numeroşiĭ săĭ amicĭ. Aceasta o vedem dintr-o scrisoare a luĭ Ioan Mavrocordat [72]) ; în care deşi nu poate prevede tragica catastrofă, totuşĭ judeca poziţiunea domnitoruluĭ ca foarte critică şi spera numaĭ în ajutorul luĭ Dumnezeŭ. Ba chiar vedem dintr-o altă epistolă, scrisă 15 zile în urma morţeĭ luĭ Constantin Vodă [73]), că însuşĭ patriarhul nutrea oarecare temere, ca nu cumva să fie implicat în această gravă şi primejdioasă împrejurare ca vechiŭ şi intim amic al reposatuluĭ prinţ: „vremea bănueleĭ a trecut; puteţĭ să maĭ staţĭ în Moldova (foarte

---

71). Voltaire l. c. p. 492 : „quand il fut à Tergovitz sur les frontières de Transilvanie, après avoir congédié son escorte turque, il assembla sa suite dans une grange etc.“

72). Epistola 77. 29 Aprilie 1714 c. Hrisant Notara : „Care veste (peirea Brancovanuluĭ) venind la Neculaĭ Vodă mult i-a părut răŭ şi foarte s-aŭ întristat“ cf. Axinte Uricarul în Let. III. 163.

73). Ep. 86. 30 August 1714.

bine că faceţĭ aceasta) cu inima vitează şi neclintită“, îĭ scrie Ioan Mavrocordat. Epistolarul nostru conţine o mulţime de scrisorĭ ale acestuĭ fiŭ maĭ mic al Exaporituluĭ şi trebue să ne oprim un moment la el, deoarece a luat o parte nu neînsemnată la conducerea destinelor ţărilor romîneştĭ, maĭ ales a Munteniеĭ, şi n-a fost pînă acum, aşa o credem, apreciat după meritele sale.

Frate luĭ Neculaĭ Vodă, maĭ mic cu cincĭ anĭ [74]), îl înlocui în marele dragomanat, funcţie din cele maĭ importante pe care o ocupase anĭ îndelungaţĭ tatăl şi fratele săŭ, pe cînd acest din urmă fu numit pentru prima oară domn al Moldoveĭ (1709). La suirea a doua a frăţi-ne-săŭ pe scaunul Moldoveĭ (1711), el veni pentru prima oară la Iaşĭ ca locoţiitor al nouluĭ domn, trimis în atare însuşire de vizir. Cronicariĭ romînĭ laudă unanim blîndeţa caracteruluĭ săŭ, dorinţa sa de a face binele în cumplita pustiere în care aŭ găsit ţara, după domnia luĭ Cantemir, şi cum a putut scapa de moarte prin intervenirea sa, pe Lupu Costachi vornicul, pe Antioh Jora hatmanul şi pe postelnicul Maxut căzuţĭ în urgia viziruluĭ, prinşĭ şi închişĭ la Varna [75]). Postul de mare dragoman al împărăţieĭ îl păstrâ până la finele anuluĭ 1716, pe cînd ne spune mscr. Balacinian [76]): „Auzind Poarta că au prins catanele nemţeştĭ pe Neculai Mavrocordat vodă şi l-aŭ dus în Ardealŭ, aŭ făcut împăratul sfat cu vizirul *ca să dee ţeara în pradă şi în robie, văzînd voia boerilor de aŭ lăsat să iee pe vodă din scaun.* Ci Dumnezeŭ n-a lasat, mutînd voia împăratuluĭ. Decĭ împăratul ştiind casa luĭ Alexandru Mavrocordat că pururea aŭ fost credincioasă împărăţieĭ, aŭ trimis iarăşĭ dintru acea casă domn ţăreĭ pe Ienache [77]) marele dragoman

74). Născut la Constantinopol 1684 (Généalogie des Mavrocordato) p. 3; mort la Bucureştĭ domnind, în luna Fevruar 1719. (Man. Balacin. în Şincaĭ III 417), prin urmare de abea ajuns la vîrsta de 35 de anĭ.

75). Neculaĭ Costin şi Axinte Uricarul în Letop. II. p. 117 şi 128: „Scrisu i-aŭ drept aceasta Nicolai Vodă într-acest chip: Iubite frate, îţĭ mulţumesc foarte căcĭ aĭ pusŭ nevoinţă de n-aĭ lasat să piară aceĭ boerĭ; veĭ avea şi de la Dumnezeu plată şi de la noĭ mulţămită.“

76). In Şincaĭ III. 397.

77). Domnul Xenopol susţine (V. p. 33. not. 9) cum că Ioan Mavrocordat nu fu numit domn Munteniеĭ ci numaĭ caimacan. Aceasta e în contrazicere absolută nu numaĭ cu pasajul citat în extenso în text (Cfr. Şincaĭ ibid. p. 398: „Incredinţindu-se Poarta aŭ trimes căftan luĭ Ianachi Vodă şi aŭ poroncit ca îndată să se ducă oştile turceştĭ şi tătăreştĭ din Bucureştĭ), dar şi cu toţĭ autoriĭ ce îĭ cunoşteam. V. Cron. anon. a luĭ Amiras în Let. III,

al împărăţieĭ şi fratele luĭ Neculaĭ vodă dîndu-ĭ oştĭ destule să-l aşeze în scaun. Ali Paşa vizirul l-aŭ îmbrăcat cu caftan de domnie, etc.“ Vaza familieĭ sale şi însuşĭ persoana luĭ, ce inspira mare încredere, a fost spre norocul Munteniеĭ şi a scapat-o, precum vedem, de o mare primejdie, de „pradă şi robie“.

Despre domnia luĭ în ţara muntenească, un autor romîn de o autoritate notorie şi căruia numaĭ simpatie pentru prinţiĭ din Fanar nu-ĭ să poate atribui [78]) să exprimă astfeliŭ: „A rare orĭ s-a suit pe tronul domnesc al acesteĭ ţărĭ un domn maĭ bun, maĭ blînd şi maĭ dibaciŭ, şi el ştiu, cu toată poziţia să atît de spinoasă între un inamic biruitor şi un suveran biruit, să dobîndească mulţămirea amînduror părţilor de o potrivă ca şi afecţiunea supuşilor săĭ, care cu singura esceptiune a elementelor amice împaratuluĭ german, nu ştiaŭ cum să-l slăvească de ajuns, cu toate că şi luĭ era alipită pata descendenţeĭ fanariote“. In anul 1718, domnul Munteniеĭ fu insărcinat din partea divanuluĭ cu negociarea păceĭ cu Austria: grea misiune! Imperialiĭ îngîmfaţĭ de victoriile strălucite ale eroiculuĭ

---

120. „Ioan marele terzimanul care a căzut apoĭ şi *domn ţăreĭ Munteneştĭ*“. „Cfr. p. 156; Fotino, II. p. 308. Hammer Gesch. IV. 160: „dass den beiden, türkischen Bevollmächtigten der *Voevod der Wallachei Iohann Mavrocordat* beigegeben sei“. Hurmuzaki, Fragmente IV. 110: „An des entführten Stelle ernannte die Pforte zum *Fürsten der Wallachei* seinen jüngern Bruder Ienaki Mavrocordat, dem ebenso wie jenem das Oberdollmetschamt den Weg zur Regierung bahnte“. Documentele invocate spre dovadă de d-l Xenopol (coll. Hurmuzaki, vol. VI. p. 177, 192, 201, 203. 204) nu sînt probătoare. Ca generalul austriac Stainville să numească „pretendent“ pe domnul numit de Turcĭ, în timpul răsboiuluĭ cu Austria, pe cînd Austriaciĭ ocupaŭ o parte a Munteniеĭ, nu dovedeşte că el era caimacan, ci numaĭ lucrul ce-l ştim, că Austria dorea să anexeze Valahia. In documentul însă citat de domnia sa drept probă (Boeriĭ munteniĭ către Eugeniu de Savoia p. 292) boeriĭ dinpotrivă scriŭ de două orĭ: *Iohannes Woewoda* care e titulatură numaĭ a domnitorilor. Şi apoĭ în acelaş vol. VI. Doc. Hurmuzaki din care îşĭ extrage probele Domnia sa, găsim noĭ două raporturĭ oficiale pe care nu le citează, fiindu-le evident trecut cu viderea: unul al Marchezuluĭ de Bonnac c. regele Franţieĭ din 24. Decembrie 1716. (Col. Hurmuzaki vol. VI. p. 117) în care cetim: „Il y a eu un autre changement á la Porte causé par l'enlèvement que les Allemands ont fait de Maurocordat, Prince de Valaquie; *on a nommé son frère pour lui succéder*... Mavrocordat est enfin parti après bien des incertitudes sur l'effet *de sa nomination*“. Intr-un alt raport al comiteluĭ Virmont c. Imparatul Carol VI din 22 Mai 1718. (Vol. VI. p. 218) găsim despre Ioan Mavrocordat: „der von der Porten bestellte *Walachische Fürst oder Woewode*“. Epistolarul nostru ne dă o nouă dovadă. In epistola 120 cu data 1719, Iulie 16, văduva luĭ Ioan Vodă, adresîndu-se către patriarh, iscăleşte: Zamfira *Doamna*.

78). Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, vol. IV, p. 110.

prinț Eugeniŭ de Savoia eraŭ greŭ de mulțămit. Turciĭ foarte descurajațĭ prin înfrîngerele suferite la Peterwaradin și la Belgrad, prin moartea însușĭ a vizirului și luarea capitaleĭ Serbieĭ, totușĭ să refuzaŭ a trece sub furcile caudine ale inimicilor. Aceștia în ședința a cincea a congresuluĭ, adunat în tîrgușorul sîrbesc Passarowitz (Bujoronița) cerură spre mare a uimire a plenipotențiarilor sultanuluĭ cedarea întregeĭ Moldove și Valahiĭ [79]), și Fotino ne spune [80]), că divanul, în dorința vie de pace ce o avea, împuternicise chiar pe negocitoriĭ săĭ de a ceda toată Muntenia. Insă Ioan Mavrocordat aduse țăriĭ pe care domnea acest mare serviciŭ de a evita alipirea eĭ definitivă cătră Austria ce o rîvnea din răsputerĭ și a ceda prin tractatul de pace, iscălit la $^9/_{21}$ Iulie 1718, Austrieĭ numaĭ județele de peste Olt, care apoĭ fură iarășĭ restituite Munteniei cu ocaziunea unuĭ nou războiŭ, în care imperialiĭ nu maĭ aveaŭ în fruntea lor pe marele fiŭ al Olimpieĭ Mancini [81]).

După pacea încheiată, Nicolaĭ Mavrocordat fu eliberat din deținerea de la Săbiu și întorcîndu-să la Țarigrad fu primit de fratele săŭ „cu toată cinstea și dragostea“ [82]); însă nu-l înlocui pe tronul muntenesc. Ioan domni inainte pînă la moartea sa, supravenită în Fevuarie 1719, la Bucureștĭ, unde fu și îngropat în biserica mitropolitană cu mare jale că aŭ fost domn bun și drept [83]). „Cît a fost însă Ioan Vodă și de nelacom o putem videa dintr-o scrisoare din Epistolarul nostru cu data 29 Iulie 1719; adică 5 lunĭ după încetarea sa din viață [84]). In această scrisoare văduva luĭ, Zamfira doamna, să adresază patriarhuluĭ, arătîndu-ĭ cu jale lipsa în care a rămas ia și orfanĭ săĭ copiĭ și dorința sa de a vedea cel puțin creditoriĭ îndes-

79). Hammer, Geschichte, IV, 160. Hurmuzaki Fragm. IV. 158: „Mit hohem Erstaunen vernahmen demnach die türkischen Bevollmächtigten am Kongresse die auf Abtretung *der ganzen Moldau und Walachei* gestellte Forderung der kaiserlichen.

80). Vol. II. p. 209. ed. grec.

81). După 21 ani de stăpînire austriacă, prin tractatul de la Belgrad 1739.

82). Șincaĭ III. 405—6.

83). Codex. mns. Balacinianus în Șincaĭ III. 407: „și cu mare cinste l-aŭ astrucat *în monastirea Sf. Gheorghe* din Bucureștĭ. Iar Enghel ibid: „s-aŭ îngropat *la Mitropolia* din Bucureștĭ“. Să vede că Sf. Gheorghe, despre care am văzut maĭ sus că a zidito și sfințit-o Constantin Vodă Brancovanul la 1704, devenise de atuncĭ Mitropolia Bucureștilor.

84). Ep. 120. Zafira Doamna c. Hrisant Notara.

tulaţĭ, spre a nu huli. „Cît pentru împodobirea moravurilor copiilor şi pentru învăţătura lor, adaoge biata mamă, îmĭ daŭ toată osteneala cît pot şi trag nădejde că vor izbuti întru aceasta“.

Corespondenţa între Hrisant şi Ioan Mavrocordat, pe cîtă vreme a fost învestit cu funcţia de mare dragoman, care îl punea în curentul tuturor afacerilor politice, este frequentă ; cu suirea sa pe tronul Munteniei, ia încetează. Scrisorile luĭ, maĭ toate din limba grecească modernă, fără nicĭ o pretenţiune literară [85]) ni-l arată ca un barbat, deşi departe de a avea dezvoltarea intelectuală a părinteluĭ saŭ frateluĭ săŭ, însă bun, îndatoritor, sincer, de un caracter mult maĭ blajin de cît acel al frateluĭ săŭ: un homme de bon conseil cum ar zice Francejiĭ. Din scrisoarea cu data 27 Decemvrie 1715 [86]) videm că tronul Munteniei era considerat ca maĭ important decît acel al Moldoveĭ, căcĭ dînd patriarhuluĭ vestea despre mutarea frateluĭ săŭ, el întrebuinţează cuvîntul de : „a fost înaintat la tronul Ungaro-Valahieĭ“. In scrisoarea sa din 6 Mai 1716 [87]), îl videm la Adrianopol inaintînd cu armata ; în următoarea îl videm părăsind deabea la 4 Iunie Filipopol [88]). Apoĭ la 10 August [89]) se află la Belgrad, de unde scrie patriarhuluĭ că speră să-l vadă în curînd la Adrianopol „căcĭ noĭ mergem repede“. Evident că el e convins că lucrurile vor merge ca la Prut, cu cincĭ anĭ în urmă, în contra Ruşilor : însă ele aŭ eşit cu totul altfeliŭ.

Mazilirea luĭ Stefan Vodă Cantacuzen avuse loc din cauza înţălegerilor ce divanul pretindea a fi descoperit că el le avea cu Nemţiĭ şi cu Muscaliĭ [90]). Poarta spărietă de acéstă nouă tradare a unuĭ domn, după teribila pildă ce o dăduse cu Constant. Vodă, şi ştiind că războiul pornit în potriva Republiceĭ Lagunelor, încoronat de succese strălucite pentru armele turceştĭ amenință să aducă intervenirea ar-

---

85). Afară de una (118) scrisă după pilda frateluĭ săŭ în limba antică, însă nu cu acelaş succes.

86). Ep. 105.

87). Ep. 110.

88). Ep. Ep. 111.

89). Ep. 112 Belgrad.

90). Istoricul Balacinianu în Şincaĭ III 383: „Iar după puţin timp aŭ oblicit Poarta turcească toate tocmélile Cantacuzinilor cu alte monarhiĭ cum să tocmise cu Nemţiĭ şi cu Muscaliĭ, ca să le dea lor ţara şi să lepede jugul turcesc“.

mată a imperiuluĭ german, să hotări a muta pe domnul Moldoveĭ în Muntenia „știindu-l destoinic de a liniști spiritele, despre care dăduse dovezĭ în Moldova“ [91]). Astfeliŭ înlocui prinţul Neculaĭ Mavrocordat pe Stefan Vodă Cantacuzen „nicĭ o rugăciune nicĭ lucrare făcînd“ [92]). Asupra acestuĭ punct, cum că domnitorul Moldoveĭ n-a luat nicĭ o parte, nicĭ la căderea Cantacuzeneștilor nicĭ la mutarea sa pe scaunul muntenesc, sînt unanimĭ toţĭ cronicarii, pînă chiar și Neculaĭ Mustea, de obiceĭ atît de puţin imparţial [93]). Și într-adevăr n-avea pentru ce dori acest domn, de fire pacinică [94]) și care cum zice Engel „purta înaintea ochilor primejdia războaelor [95]), a părăsi tocmaĭ în acel moment tronul Moldoveĭ, unde parvenise după o stăpînire liniștită de patru anĭ a vindeca adîncele rănĭ ce i le adusese războiul ruso-turc. Izbucnirea lupteĭ turco-austriacă devenea zi cu zi maĭ ameninţătoare și era lesne de prevăzut că Muntenia va fi expusă la o mare primejdie. Insă aceasta fu menirea soarteĭ acestuĭ barbat eminent, de a fi pururea chemat la domnia ţărilor romîneștĭ în momentele cele maĭ critice.

Deabea iea el în mînă frînele cîrmuireĭ în luna Fevruarie 1716 și iată că războiul îl silește a urma oștirilor. Intors în capitala sa în luna luĭ Noemvrie acelașĭ an, o trupă austriacă, din acele ce cutriera Muntenia și care era comandată de căpitanul Dettine, să strecoară pînă în capitală pe care o jăfuește, prădînd și ucigînd, iar pe domn îl duce captiv la Cotrocenĭ, apoĭ prin Tîrgoviște la Săbiŭ, unde e primit și tratat cu onorurile ce să cuvineaŭ ranguluĭ săŭ [96]). Ca vremurĭ neferice! O bandă austriacă

---

91). Xenopol V. 30.

92). Șincaĭ III. 382.

93). Axinte Uricarul în Let. I. 171. Ion Neculcea ibid. p. 350. Neculaĭ Mustea ibid. III. 57. 123.

94). Càt de dulce se exprimă vorbind de pace în ep. 45 din 25 April 1712: „Căcĭ începînd a luci pacea, acest lucru și nume plăcut, cerul cel de deasupra noastră ne zimbește și pămîntul de subt noĭ desbrăcînd sluţenia luĭ de maĭ inainte și reinvind prin reveneala zlotoasă și înriurirea favoareĭ celeĭ de sus, înaripesce locuitoriĭ cu maĭ bună nădejde“.

95). In Șincaĭ III. 351.

96). V. Hurmuzaki VI. 166. Șincaĭ din manuscr. Balacinianu III. 392—3. „Insă generaluluĭ (Stainville) nefiind cu știrea luĭ, nu i-a părut bine de aceasta, și vĕzind că Domnul e așa de înţălept i-aŭ rînduit gazda foarte bună și de toate îi aŭ dat ca la un domn“.

Aceasta s-aŭ întîmplat la 14 Noembrie 1716, dimineaţa ibid. In această captivitate Neculaĭ Vodă a scris vestita sa operă: de officiis, care

sub comanda unuĭ căpitan rîdică din capitala sa pe domnul Muuteniei, iara două lunĭ în urmă (Ianuarie an. 1717) o altă bandă de 300 de husarĭ sub capitan Ferenz Ernaŭ pătrunde în Moldova prin Cașin, Neamț și Tîrgul-frumos, intră în Iașĭ și cît pe ce să prinză asemenea pe domnul Mihaĭ Racoviță, care însă reușește a fugi la Cetățuie, călărind pe un harmasar turcesc. Apoĭ el fugărește pe Nemțĭ cu ajutorul Tatarilor de la Bugeag, prinde pe Ernaŭ, ĭĭ tae capul și urmărește pe fugarĭ pînă la Neamț [97]).

Despre aniĭ captivitățiĭ de la Săbiŭ, pînă la încheierea păceĭ de la Passarowitz, epistolarul nu ne dă nicĭ o deslușire, căcĭ prima epistolă a prințuluĭ Mavrocordat adresată din Muntenia luĭ Hrisant e cu mult posterioară [98]). In aceasta el dă știre patriarhuluĭ că a terminat incinta mînăstireĭ și așteaptă venirea sa spre a o sfinți. Evident că e vorba despre Văcăreștĭ [99]). Asemenea ĭĭ anunță că tipărește cu cheltuiala sa, la Bucureștĭ, Dicționarul prea sfîntuluĭ Chiril [100]) al căruia edițiune o face Stefan Bengler „care e atît de experient în limba elinească în cît nu să găsește asemenele saŭ în toate academiile din Europa". Tot prin această epistolă aflăm că învățatul domn e în corespondență cu Gulielm arhiepiscopul de Canterbury care i-ar fi trimis și unele cărțĭ.

Cine vrea să-șĭ deie samă de regimul de bănuială și de compresiune sub care traiaŭ aceĭ barbațĭ pe care uniĭ ĭĭ judecă cu atîta asprime, n-are decît să cetească scrisorile adresate patriarhulnĭ la 8 și 10 Ianuarie 1728 [101]). Domnul care călătorește prin Țara Muntenească e chinuit prin o boală care-l oprește, maĭ ales cu frigul ce domnește, de a

fiind tradusă în limba latină de Stetan Bengler domnul ĭĭ mulțămește în termeni foarte călduroșĭ în ep. 125 mart. 1722. Invațatul filolog ĭĭ scrisese să vede în limba elena antică; tot astfeliŭ răspunde și el.

97). Despre cumplita devastare a Moldoveĭ prin cătanele nemțeștĭ și apoĭ prin oardele tătăreștĭ venite dragă doamne! spre ajutor, vezĭ relațiunea detailată luĭ Neculaĭ Kiparisa în Epistolar, p. 253—76.

98). Ep. 126. 1723. Iulie 24.

99). V. maĭ sus nota 9.

100). Credem că se va fi tipărit la monastirea tuturor Sfinților, precum s'a făcut și cu cartea intitulată „Judaica" a părinteluĭ său Exaporitul ce o posedăm în biblioteca noastră. Ea a fost tipărită în anul întăĭ al domnieĭ sale în Muntenia, cu cheltuiala sa, în acea tipografie, Bucureștĭ în luna August 1716.

101). Ep. 155 156. Neculaĭ Mavrocordat către Hrisant Notara. Prin ep. din 16 Iannarie 1728 (158) ĭĭ mulțămește, fiind că a și scris după rugămintea sa.

încăleca saŭ chiar de a ședea în rădvan. El roagă pe Hrisant care să vede că să afla la Bucureștĭ [102]) de a-ĭ adeveri starea luĭ suferindă, fiind că el n-are capuchehaĭ, și trimite pe nepotul săŭ la Poarta împărătească. Nicĭ boala să vede, nu i să credea pe cuvînt de către Turcĭ, chfar acestuĭ domn care se bucura de o deosebîtă vază și considerațiune din partea divanuluĭ!

Din scrisorile cu data 14 și 30 Iulie 1728 către patriarh [103]) care a plecat la Iași, aflăm înființarea în capitala Moldoveĭ a celor treĭ școlĭ „adică a celeĭ greceștĭ, slavoneștĭ și moldoveneștĭ", pentru *reinființarea* cărora și *reînoirea* în starea de maĭ inainte îl laudă și trimite binecuvîntarea sa mult iubituluĭ săŭ fiu Grigorașcu Vodă [104]). Prin cuvintele de reînoire și reinființare, Neculaĭ Mavrocordat vrea să aminteasă că acea instituțiune fusese înființată pentru prima oară în a doua sa domnie în Moldova [105]), „însă ia fu desorganizată, cum scrie d-l Xenopol, sub domnia lacomă și destrabalată a luĭ Mihaĭ Racoviță, de-oare ce domnul avea de cheltuit bani pentru alte lucrurĭ decît pentru școlĭ. Ele fură reorganizate de Grigore Ghica" [106]). Nu știm însă pentru ce d-l Xenopol atribuește gloria în-

---

102). Ep. 160. 21 Ianuarie 1728. Neculaĭ Mavrocordat c. Hrisant: „și acum ne aflăm aice la Maxineni și tragem nădejde că cu blagoslovenia Pr. Sf. V. să venim drept la Bucureștĭ și să ne bucurăm să avem parte de Pr. Sf. V. în întreaga sănătate și toată veselia".

103). Ep. 176. 180.

104). Suirea sa pe scaunul domnesc al Moldoveĭ unde înlocui pe Mihaĭ Racoviță o datorea Grigorie Ghica influențeĭ luĭ Neculaĭ Mavrocodat Xenopol V. 60. c. căruia era nepot de pe sora sa Roxanda măritată după Mateiu Ghica tatăl luĭ Grigorașcu Vodă. Epistolarul conține maĭ multe scrisorĭ ale eĭ către Hrisant susemnate însă toate: *Ruxanda Mavrocordat.*

105). Axinte Uricarul în Letop. II. 162: „De mult avea gînd Neculaĭ Vodă să facă două lucrurĭ bune în țară ce nu eraŭ: una, tipografie, ca să să tipărească cărțĭ, și a dat să facă școlĭ, ca să învețe cine ce ar vrea *fără de plată*, și această socoteală pomenind-o Patriarhuluĭ (Hrisant) i-aŭ dat blagoslovenie și l'aŭ îndemnat... și așa au trimis de aŭ adus meșterĭ tipăireĭ și de slove greceștĭ și slavoneștĭ, și aŭ făcut case bune la Sf Sava, și aŭ așezat tipografia acolo și în scurt timp aŭ început a să tipări cărți. Adus-aŭ și doĭ dascalĭ de carte elenească și unul de cartea cea de obște grecească ca să învețe cine ar vrea, și un dascal ca se învețe carte slavonească, și altul ca să învețe pe înțăles moldovenește; și le-au rînduit dascalilor plata precum se cade, ca să ia pe an din veniturile domneștĭ etc.

106) Istoria V. 616. In pasajul citat aice din cronica anonimă a luĭ Amiraș (Let. III. 168), greșește autorul Letopisețuluĭ cînd scrie: „școala elenească, grecească și moldovenească". Acele școlĭ eraŭ la întăia lor înființare precum videm din pasajul citat maĭ sus în exenso din Uricarul: cea *grecească*, *slavonească* și *moldovenească*, iar la reorganisarea lor nu s'aŭ schimbat nimica în eceastă privire, precum o arată epistola citată în text.

troducereĭ învățămîntuluĭ gratuit în Moldova luĭ Grigore Vodă Ghica, pe cînd Axinte Uricarul, în pasajul transcris în notă, ne spune anume despre prima infiinţare sub domnia luĭ Neculaĭ Mavrocordat: „și făcu școale ca să învețe cine ce ar vrea *fără de plată*“ Suum cuique tribuamus. Prima ideie a învățămîntuluĭ gratuit a fost, așa să vede, a prinţuluĭ Mavrocordat [107]; nepotul săŭ însă a păstrat acel principiŭ, consfinţîndu-l prin hrisovul săŭ din vremea domnieĭ sale a treia în anul 1748.

In scrisoarea cu data 28 Iunie 1730 [108]), domnitorul exprimă mulţumirea sa patriarhuluĭ pentru numirea unuĭ arhiereŭ ca egumen al mînăstireĭ Văcăreștĭ ca și înainte vreme, și insistă spre a nu să schimba egumenul Sf. Gheorghie, „căcĭ schimbările egumenilor sînt spre vatamarea și paguba mînăstirilor“. In epistola cu data 30 Iulie 1730 [109]) revine asupra mînăstireĭ Vacăreștilor, ca și cînd ar avea presimţirea că în curînd va găsi acolo vecinicul repaus din truda acesteĭ vieţĭ, și ne dă totodată testimoniul despre neobosita sa activitate ca domn, căcĭ întrînsa cetim: „însă de nu s-a putut încă regula socoteala (cu egumenul Văcăreștilor) prin prezentele consecutive grijĭ ce le aveam într-o ţară, unde nu ne putem răsufla nicĭ noĭ, nicĭ boeriĭ noștrĭ, nicĭ vechiliĭ“, etc.

Aceasta e ultima scrisoare a prinţuluĭ. O lună în urmă [110]) el înceta din viaţă la Bucureștĭ, în vrîstă de 51 de anĭ, după ce domnise a doua oară neîntrerupt în Muntenia 12 anĭ. El fu îngropat la mînăstirea Văcăreștĭ lîngă căpitală, unde-l precedase cu moartea fiiul săŭ iubit Scarlat.

(Va urma)

---

107). Neculaĭ Mustea, cu nepărtinirea ce o arată pururea cronica sa, pomenește despre „așăzatul școaleĭ de învățatul copiilor“ subdomnia luĭ Grigore Ghica (Letop. III 73), iar prima sa înfiinţare o trece cu deplină tăcere!

108). Epistola 197.

109). Ep. 200 Neculaĭ Mavrocordat c. Hrisant Notara.

110). La 3 Septembrie 1730. Généalogie des Mavrocordato de Constantinopole p. 3. Epitaful săŭ poartă această dată: αψη, ce însemnează 1730; prin urmare greșesc atît Anonimul Romănesc cît și Andrei Wolf în Șincaĭ III 426 427 care scriu: la începutul anuluĭ 1731. Are dreptate Der genealogische Archivarius pe care-lŭ citează Șincaĭ ibid. zicînd 14 Septembrie 1730 căcĭ acea zi corespunde tocmaĭ cu 2 Septembrie după stitul nostru.

MIHAIL BUZNEA

GH. LUCESCU.

MIHAIL BUZNEA

(Schiță biografică).

Mormîntul luĭ Mihail Buznea era încă deschis, cînd mi-am pus în minte să încerc o schiță a figureĭ acestuĭ om, a căruĭ perdere prematură o regretaŭ nu numaĭ eleviĭ, colegiĭ și amiciĭ săĭ, dar și toțĭ aceĭ ce aŭ avut ocazia să-l cunoască ceva maĭ de aproape. Mihail Buznea mă onarase cu o deosebită amiciție, și așa am avut prilejul să-ĭ cunosc calitățile și opiniunile în multe împrejurărĭ. Mă simțiam prin urmare dator să-mĭ spun cuvîntul despre dînsul, și aceasta cu atît maĭ mult, cu cît pe mormîntul luĭ să deschisesă o quasi controversă asupra caracteruluĭ săŭ. De atuncĭ, n-a fost poate zi, în care să nu mă gîndesc la hotărîrea luată. A trebuit să se apropie anul, ca să am curajul de a lua condeiul în mână. Cât e de greŭ să încercăm a descrie pe aceĭ pe care i-am stimat și iubit din adîncul inimeĭ! Cît de mult ne temem să nu umbrim figura lor, prin vre-o trăsătură nechibzuită saŭ nemeritată!

I.

Mihail Buznea era cam nalt la statură, maĭ mult uscat de cît plin, însă destul de vînjos. Corpul săŭ era bine proporționat. Figura regulată și serioază. Ochiĭ foarte liniștițĭ, dar pătrunzătorĭ. Nu purta barbâ. Privindu-ĭ fotografia, ni se pare că vedem unul din busturile romane, pe care atît de mult le admiră lumea la Roma și la Florența. M. Buznea prezenta tră-

săturile clasice ale vechilor nostri strămoşi; avea o figură antică, pe care nu o întilnim tocmaĭ des.

După ce a făcut clasele primare în scoala din Treĭ-Ierarchĭ, Buznea a continuat studiile sale în Academia din Iaşĭ, numită maĭ tîrziu Gimnasiul din Iaşi şi apoĭ Liceul Naţional. El a frecventat clasele secundare de la August 1851 pînă la Iunie 1858. Elev eminent al Academieĭ, Buznea a avut de profesorĭ pe A. T. Laurian, N. Ionescu, D. Stoica, Z. Columb, Jordan, Metaxa, Alboteanu, Păr. G. Ionescu, St. Miclea, I. Pop, G. Lazarini, etc., iar de colegĭ de clasă pe DD: P. Poni, G. Urechie, M. Cristodulo-Cerchez, M. Codreanu, I. Ciurea, Neron Lupaşcu, T. Lateş, C. Troteanu, V. Cristodul, I. Codrescu, G. Cernătescu, P. Borşu, V. şi A. Hănţescu etc. Inzestrat cu o frumoasă inteligenţă, el şi-a adunat multe cunoştinţĭ solide. Buznea poseda limbele latină, franceză şi italiană. După terminarea claselor secundare, el a urmat (1858—1861) cursurile de drept ce se propuneaŭ pe atuncĭ in Academie, în localul Pinacoteceĭ actuale, unde profesaŭ S. Barnuţiu, P. Suciu, Papiu Ilarian, T. Veisa, Iacob Lupaşcu, G. Apostoleanu, etc. De aceea chestiile de drept şi de economie politică nu-ĭ eraŭ străine. Studiĭ în străinătate n-a făcut. El rămase prin urmare un elev adevărat al şcoalelor naţionale.

Buznea şi-a început cariera de profesor in Februar 1862, In urma unuĭ examen de pedagogie şi didactică, el a funcţionat maĭ întăiŭ ca institutor de clasa a III-a primară la scoala din Treĭ-Ierarhĭ, însă numaĭ cîteva lunĭ, de la Februarie pînă la Noembre 1862, cînd fu numit profesor de istorie, geografie şi statistică la cursul inferior de la Gimnasiul din Iaşĭ. Abia funcţionă şĭ aicĭ cîte-va lunĭ, şi în Ianuar 1863 fu numit bibliotecar la Biblioteca Statuluĭ, iar peste un an, în Ianuar 1864, fu adus din noŭ la catedra de istorie, unde a rămas pînă la Aprilie 1892, cînd a eşit la pensie. Ajuns profesor, Buznea s-a ocupat toată viaţa luĭ cu istoria şi în special cu Istoria Romînilor, în care, după spusele oamenilor competenţĭ, devenise un adevăr versat.

In inima luĭ Buznea răutatea nu găsea loc. El n-a făcut nimănuĭ nicĭ un răŭ. Contra acelor ce-ĭ pricinuiaŭ oare-care neajunsurĭ, nu să răsbuna; iĭ erta. El zicea adese orĭ: „Oame-

niĭ cum se cade în toate privințele sunt cu desăvârşire rarĭ". Această convingere îl făcea foarte îngăduitor. Ai fi zis un credincios fervent din cele dintăiŭ secule ale creştinismuluĭ. Nu cunosc să fi avut vre-un duşman din partea aceasta. D-l C. Alevra, profesor de limba francesă, fost elev al luĭ Buznea, scrie: „In primul loc, apreciam în el un om de o bunătate nemăsurată; ajuta pe elevĭ în lipsă". D-l C. P. Raşcanu, student în drept, alt elev al luĭ Buznea, ni spune: „Eleviĭ îl iubeaŭ fiind că avea inimă bună". Dl. Gr. Buţureanu, succesorul luĭ M. Buznea la catedra de istorie, de aseminea unul din foştiĭ luĭ elevĭ, zice în panegiricul profesoruluĭ săŭ: „Totdeauna serios, rar când un uşor suris să surprindea pe baza luĭ; dar supt această seriozitate să ascundea cea maĭ mare bunătate. Cunoscînd firea tinereţeĭ, era ertător de greşelele ce-ĭ făceaŭ eleviĭ săĭ".

Natura a dăruit pe Buznea cu o minte aleasă. Rare orĭ să întîlnesc oamenĭ aşa de circumspecţĭ, atît de prevăzătorĭ, aşa de modeştĭ, atât de cumintĭ. El îşĭ cumpănea de maĭ înainte şi cele ce gîndea să zică, şi cele ce voea să facă. Nicĭ odată nu perdea din vedere consecinţele vorbelor saŭ ale actelor sale. Modestia luĭ era exemplară. Nu se îngrămădea nicĭ la foloase, nicĭ la onorurĭ. El propunea totdeauna pe alţiĭ pentru acestea. Odată a fost ales, în 1886, pe lista de treĭ, pentru Consiliul general al Instrucţieĭ Publice, şi atuncĭ fără voea luĭ. Când însă vedea că e nevoe de dînsul, nu să da la o parte, nu aştepta să fie mult rugat. Cît de uşor a p-imit să represinte Liceul Naţional la înmormîntarea poetuluĭ Alexandri, întîmplată în vacanţie, cînd nu se găseaŭ în Iaşĭ de cît patru profesorĭ aĭ Liceuluĭ, toţĭ maĭ mult saŭ maĭ puţin bolnavĭ, el care la o altă dată ar fi găsit numaĭ de cît pe cine să expeduească la Mirceştĭ!

Cuminţenia luĭ Miail Buznea era lucru rar. Unul din colegiĭ seĭ maĭ tinerĭ, apreciindu-ĭ această calitate, zicea: „Omul acesta are minte pentru un şef de stat; eŭ unul îmĭ închipui că nicĭ odată nu m'aşĭ găsi bine alăturea cu dînsul, căcĭ ar trebui necontenit să mă dojănească".

In discuţiĭ, Buznea asculta cu o linişte admirabilă opiniile cele maĭ contrare. El îţĭ forma convingerea luĭ, convingere adîncă, totdeauna raţională, de la care nu-l putea-i abate cu nicĭ un preţ.

Mihail Buznea era un sfătuitor excelent. Consiliile luĭ înțelepte mulțĭ le cereaŭ, și el le oferea cu un accent amical, fără pretențiĭ. Ele purtaŭ totdeauna pecetea moderațieĭ. De multe orĭ el îșĭ permitea să dee sfaturĭ colegilor și cunoscuților, fără să i le fi cerut. Aceștia i le primeaŭ cu recunoștință, încredințațĭ fiind că pleacă dela un sufiet bun, fără gîndurĭ ascunse; dela o inimă pe deplin sinceră, fără răutate. Totdeauna franc, une orĭ cam ironic, așa era Mihail Buznea.

Faptele luĭ Buznea aŭ fost conforme cu ideile sale; purtarea luĭ, de o corectitudine perfectă. El a dus o viață foarte simplă, de un adevărat filosof. Luxul nu era pentru dînsul. In camerele luĭ, mobilele principale erau dulapurile cu cărțĭ. Găseaĭ apoĭ un pat, o canape, o masă, cîte-va scaune; cam atîta tot.

Buznea s'a bucurat de o stimă deosebită între colegiĭ și cunoscuțiĭ seĭ. Eleviĭ luĭ îĭ purtaŭ mare respect Pe cînd eram student la Universitate și nu-l cunoșteam încă, eleviĭ săĭ îmĭ vorbeaŭ de dînsul cu un feliŭ de sfială, cu un respect deosebit, ca de nicĭ unul din colegiĭ seĭ. Toate drepturile la asemine considerațiĭ le obținuse Buznea prin o nobilă generozitate a inimeĭ, o perfectă desinteresare și o constantă demnitate în toată viața luĭ. Când și-a terminat cariera de profesor, în 1892, pe lângă colegiĭ seĭ, mulțĭ din foștiĭ luĭ elevĭ aŭ venit spontaneŭ să-l sărbătorească, și să să felicitezе că l'aŭ avut de dascal. „Buznea era, scrie d-l Rășcanu, din ceĭ maĭ iubițĭ și maĭ respectațĭ profesorĭ. Nu de frică, căcĭ la el nu era vorba — ca la alțiĭ — nicĭ de oare de carcere, nicĭ de dare afară, nicĭ nimic. Era rușine de ajuns pentru un elev de a fi ocărît de „domnul Buznea“ în clasă în fața celorlalțĭ“. Dl. Gr. Buțureanu ni spune: „Dreptatea, seriozitatea și blândeța, iată armele cu care Buznea subjuga pe eleviĭ seĭ... Il iubeam, pentru că simțeam că ne inbește. Il respectam, fiind că știa să ne impue respectul, fără a impune frica.... Rarĭ profesorĭ s'aŭ bucurat și se vor bucura de atîta respect și dragoste din partea elevilor săĭ ca Mihail Buznea“.

S'a bănuit luĭ Buznea că era puțin comunicativ, banuială nu tocmaĭ fundată. E adevărat că el n'avea obiceiul să facă paradă de cunoștințele sale, să-șĭ înșire meritele, într'un cuvînt să se laude cu vreme și fără vreme, căcĭ era un înțelept. Dar cine din ceĭ ce s'aŭ apropiet de dînsul s'ar pute plînge de tă-

cerea luĭ? E adevărat asemine că nu-i plăcea să te lăude in faţa la orĭ ce întâmplare. Dar cînd ţi-a cunoscut fapta meritoasă, el îţi prezenta complimentele luĭ la cea dintăĭŭ ocazie. Dacă-ţĭ cunoştea lucrarea şi nu-ţĭ spunea nimic, puteai fi sigur că n'a găsit'o de vr'o samă. Această trăsură a caracteruluĭ săŭ îĭ dicta o tăcere prudentă faţă de mulţĭ, Aceştia se pot plînge de puţina luĭ expanziune. A cui e însă vina?

D-l T. Vasiliu, profesor de istorie, fost elev al luĭ M. Buznea, i-a imputat pe mormînt că a fost pesimist. D-l N. Ionescu eminentul profesor al luĭ M. Buznea, l'a aparat de această acuzare. Mi se pare că profesorul a străbătut maĭ adînc in sufletul elevuluĭ seŭ de cît elevul în al profesoruluĭ. Buznea, un spirit observator foarte fin, vĕzuse atâtea lucrurĭ, atîtea reforme împlinite cu repejune în ţara noastră, şi care avusese numaĭ o parte die efectul aşteptat, în cît devenise sceptic; să îndoea de complecta reuşită a multor proiecte nouĕ. El însă aprobă actele multora din oamenii noştri care aŭ luat parte la afacerile publice; admitea eficacitatea a multor din reformele întroduse; recunoştea in fine un progres realizat. Avea însă observaţiile luĭ de făcut asupra multor lucrurĭ. Când era vorba de viitor, să îngrijea, une orĭ să îndoea chiar. Un exemplu de feliul luĭ de indoială va lămuri poate maĭ bine chestiunea. El cunoştea de aproape pe ţaranĭ, căcĭ umblase mult pintre dînşiĭ. Iĭ văzuse cu ochiĭ cum decăzuse în timpurile din urmă, şi atribuia aceasta în parte şi alcoolismuluĭ. „Dacă nu se va face ceva, zice el, ţărănimea noastră să prăpădeşte şi din cauza alcoolismuluĭ“. El se îndoea că proprietáriĭ de velniţe vor consimţi uşor la un sacrificiŭ. In aceste opiniĭ prevĕzătoare consta aşa zisul pesimism al luĭ Buznea.

Să nu se creadă că M. Buznea n-avea şi pasiunĭ. Cea maĭ aprinsă din patimele luĭ era vînatul Când avez o zi saŭ douĕ libere, pleca la vînat. El a străbătut judeţul Iaşiĭ, ba şi părţĭ din judeţele învecinate, în lung şi în lat. Cu cîtă durere arăta el în aniĭ din urmă de pe înălţimele de la Copoŭ dealurile Păunul, Răpedea, etc., pe care le cutrievase altă dată, şi pe care acum nu maĭ speră să le poată revedea! Cîte istoriĭ cinegetice nu ne nara! Şi cu ce gust, cu ce poftă!

Am vĕzut omul. Să vedem acum profesorul.

II.

M. Buznea a îmbrăţişat cariera dăscăliei, mai mult din îndemnul lui Laurian, despre ale cărui întinse cunoscinţi vorbea cu admiraţie. Dacă ar fi urmat inclinaţiile sale proprii, el s-ar fi făcut militar. Atîta îi plăcea şi iubia armata, încît nu era paradă, nu era inspecţie, fără ca el să nu fie pe aproape. Adese ori se suea la Copoŭ numai ca să privească la exerciţiile militare. Capatase oare-care experienţă în aceasta. Oficerii eraŭ clasaţi la dînsul. De multe ori îşi arata regretele lui că n-aŭ întrat in armată.

Pe cînd urma cursurile de drept, el a fost numit scriitor la Curtea de Apel din Iaşi, în Noembre 1859. Fratele seŭ mai mare, Anastasie, voia să-l îndrepte spre magistratură, unde şi dînsul îşi făcea cariera, dar Mihai n-a văzut într-acolo chemarea lui. Laurian l-a câştigat pentru instrucţie, şi a făcut o achiziţie minunată.

Ajuns profesor, el era sclavul datoriei. Frecventa liceul cu o regularitate exemplară, de care mulţi tineri ar putea să fie geloşi. Când era vorba de datorie, Buznea era în fruntea tutuor: nici o ocupaţie alta nu-l reţinea. Dl. B., în jurnalul din 6 Iunie 1895, a scris: „Lipsa foarte rar dela scoală — când îl scotea din minte vre-o vânătoare". Dacă una ca aceasta să va fi întâmplat, eŭ, colegul lui M. Buznea dela 1876 în coace, nu ştiŭ, dar cred că, dacă mai înainte Buznea a absentat dela clasă, acesta trebue să fi fost o rară excepţie, care tocmai de aceea s'a întipărit adânc în memoria D-lui B., ca şi faptul că în patru ani Buznea a rîs numai de trei ori. In anii de pe urmă ai profesoratului săŭ, el a fost mult bolnav, şi din această cauză a fost adese ori suplinit.

Punctualitatea frecuentărei n'ar fi lucru tocmai mare, dacă în clasă Buznea n'ar fi ştiut să devie folositor elevilor săi. N'am fost elevul lui Buznea, şi nici n'am ascultat vre odată lecţiile lui de istorie. L'am vĕŭut însă la examenele anuale dela liceŭ, şi am lucrat cu dînsul în deosebite comisii examinatoare. De altă parte, cunoşteam impresiile cîtorva din foştii lui elevi. Dl. B. le-a expus în Jurnalul; Dl. T. Vasiliu, la mormînt şi în Evenimentul din 9 Iuniu 1895; Dl. Gr. Buţureanu, dinaintea

cortegiuluĭ funebru in fața liceuluĭ; D-niĭ C. Alevra, C. Rașcanu, prin epistole speciale. După acestea îl voiu judeca aici.

Istoria este unul din obiectele cele maĭ greŭ de propus. Aici nu se poate întocmi o metodă stabilă ca pentru limbĭ și chiar pentru științĭ. Aicĭ profesorul are mult maĭ mare inițiativă.

Sunt elevĭ, cari învață la istorie textul autoruluĭ ce-l aŭ in mână și aceastā cu oare care măestrie. Aceștia au darul de a face o lectură frumoasă, *cetesc bine*. De multe orĭ asemine elevĭ, dacă-ĭ întrebĭ în urmă unele din lucrurile ce țĭ-aŭ narat, nu-țĭ pot spune nimic. E o dovadă că nu-s pre deșteptĭ; că sunt răŭ deprinșĭ; că e mare nevoe de a lucra cu ei și a le schimba obiceiul.

Erau odată—nu știu dacă maĭ sunt și astădi—profesorĭ, cari să mulțămeaŭ a asculta narațiunele elevilor de care vorbim, îĭ declaraŭ elevĭ escelențĭ, și-ĭ notaŭ *nouă* saŭ *dece*. Ba dacă textul narat era cumva scris de însușĭ profesorul examinator, acesta nu se putea ține de bucurie pe scaunul săŭ. El găsea și motive, care i se păreaŭ puternice, pentru susținerea purtăreĭ sale. „Cum, zicea el, vrețĭ să cerețĭ elevilor să formeze și fraze frumoase acum? Nu-ĭ destul că cunosc faptele?“ Asemine dascalĭ contribuĕ la întunecarea mințeĭ elevilor lor. Une orĭ eĭ sunt de bună credință și nu înțăleg răul ce comit. Alte dățĭ fac lucrul de mîntuealā, sunt indiferențĭ. M. Buznea nu făcea parte nicĭ din o categorie, nicĭ din ceealaltă. El punea elevuluĭ o chestie principală, și dacă acesta începea a spune, îl asculta douĕ treĭ minute și apoĭ îl oprea. Incepea atuncĭ a-ĭ pune diferite întrebărĭ asupra materieĭ, adese orĭ asupra lucrurilor ce le spusese acum. Indată vedea dacă elevul a priceput ce a cetit și dacă cunoaște întrebarea.

Este evident că elevul, cercetat de douĕ treĭ orĭ în acest chip, vede cum trebue să învețe. Astfeliŭ elevul e silit să aibă și el oare care inițiativă, oare care originalitate. El să silește să înțăleagă ce cetește, caută să rĕspundă la deosebitele întrebărĭ ce sinpur îșĭ pune; fuge de fraza cărțeĭ, care ucide mintea; încearcă a-șĭ forma singur frazele luĭ. Dacă e să căutăm în istorie nu numaĭ o înșirare de fapte și de numirĭ, ci și o educație a facultăților intelectuale ale tinerilor elevĭ, apoĭ cum oare s-ar

putea proceda maĭ bine, de cum făcea Buznea,— el care nu văzuse nicĭ scoală normală, nicĭ nu ascultase cursurĭ savante prin străinătate ? M. Buznea să formase singur. Spiritul luĭ cel clar, perfectul seŭ bun simţ şi tragerea de inimă la îndeplinirea datorieĭ, iată dascaliĭ care aŭ făcut din Buznea un profesor model.

„Mihaĭ Buznea era, scrie d-l Alevra, un adevărat model al carriereĭ didactice : blînd, răbdător, văzînd în elevĭ adevăraţĭ copiĭ, de a cărora viitor părea că să face moraliceşte răspunzător, punea tot interesul ca elevul să tragă un profit real din cunoştinţele ce le preda. Lecţia de istorie nu să reducea la o recitare maĭ mult saŭ maĭ puţin mecanică a uneĭ paginĭ saŭ capitul din carte, lucru ce din nenorocire să practică de cea maĭ mare parte a profesorilor de istorie ; lecţia era un dialog perpetuu între elev şi profesor, făcînd tot posibilul să nu treacă nicĭ un cuvînt rostit, de a căruĭ înţeles să nu fie pătruns elevul ; în special insista asupra noţiunelor abstracte : progres, civilizaţie merit, ambiţie, etc. etc. pe care căuta să le lămurească cît maĭ clar posibil în minţele noastre“ (15 (27) Maiŭ 1896).

D-l Răşcanu ne spune cum Buznea asculta pe elevĭ în clasa I-a şi a II-a. „Asculta pe elevĭ din bancă. Nu întreba aproape nimic din ceia ce era în carte, ci tot din explicaţiile luĭ. Nu-ĭ plăcea să-ĭ spuĭ „buchea“ şi nicĭ nu puteaĭ după întrebările luĭ. De regulă asculta un elev. Şi, dacă acel elev nu ştia un an, saŭ un nume, saŭ alt ceva, întreba pe alţiĭ din bancă. Şi dacă să întîmpla ca un altul să fi ştiut două treĭ întrebărĭ de ale luĭ, îĭ punea o notă bună“ (28 Fevruarie 1896).

Am început cu modul cum Buznea exercita pe eleviĭ săĭ, pentru că aceasta ni să pare a fi partea cea maĭ importantă a activităţiĭ unuĭ profesor de istorie, maĭ ales în clasele gimnaziale.

De cîte orĭ nu s-a zis şi nu s-a scris că geografia şi cronologia sînt ochiĭ istorieĭ. Maxima aceasta trebue însă aplicată spre folosul celor ce învaţă istoria. Odată să învăţa istoria ca şi Psalmiĭ luĭ David. Nicĭ profesorul nicĭ eleviĭ nu-şĭ băteaŭ capul să-şĭ arunce ochiĭ pe vre-o hartă, să-şĭ fixeze bine în memorie, în raport cu locurĭ cunoscute de maĭ înainte, ţara a căreĭ istorie o studiaŭ, regiunea unde să petreceaŭ scenele de care să ocupaŭ. Eĭ nu-şĭ dădeaŭ osteneala să determine, în curgerea timpuluĭ, seculele în care aŭ trăit cutare popor, saŭ anul în care

s-a produs cutare eveniment. Asemenea dascalĭ procedaŭ în vînt, fără nicĭ un punct de sprijin. Că Cartaginejiĭ s. c. ar fi trăit în Africa orĭ în Australia, pentru dânşiĭ era tot una. Le părea destul să ştie a nara războaele Cartaginejilor cu Romaniĭ. Că Greciĭ şi-aŭ manifestat activitatea într-o regiune maritimă saŭ în mijlocul unuĭ continent, credeaŭ de puţină însemnătate. Işĭ închipuiaŭ că e de ajuns să ştie a înşira pe degete, fără să scape vre-una, coloniile greceştĭ. Buznea era departe de aceştia. El proceda cam încet dar cu siguranţă ; îşĭ fixa bine locul unde era şi timpul în care să transporta. „Am început, zice d-l B. a-l avea de profesor, în 1870. De pe atuncĭ, adecă cu 25 anĭ în urmă, Buznea suprimase istoria din rîndul obiectelor de memorie. La geografie, el de atuncĭ schimbase sistema de *a arăta* pe atlas. Harta, să făcea pe tabloŭ, şi in geografie toată importanţa o da, nu număruluĭ de locuitorĭ, ci stabilimentelor de cultură, chestiunilor industriale şi comerciale“.

Am avut şi dascalĭ de aceia cari veneaŭ la clasă şi vorbeaŭ numaĭ eĭ cîte o lună întreagă ; ar fi discurat şi cîte două lunĭ, dacă nu li s-ar fi cerut ca eleviĭ să aibă note lunare. Işĭ închipueaŭ bieţiĭ oamenĭ, în naivitatea lor, că fac treabă mare, imitînd pe profesoriĭ de prin facultăţĭ. In tot timpul acesta eleviĭ nicĭ să gîndeaŭ să pună mîna pe carte. Cînd era de ascultat, aceştĭ profesorĭ culegeaŭ o totală neştiinţă de la eleviĭ lor. Eĭ nu-şĭ dădeaŭ sama că rolul lor nu e de a să exercita eĭ să vorbească, ci de a exercita pe eleviĭ lor să cugete ; că cea maĭ mare parte din timp să cuvine să o întrebuinţeze la aceasta. Buznea nu ţinea sa-şĭ arăte oratoria luĭ. El căuta să-şĭ facă datoria bine.

Eraŭ profesorĭ care-şĭ închipueaŭ că cursul lor de istorie va fi cu atît maĭ excelent cu cît va cuprinde maĭ multe date, maĭ multe localităţĭ, maĭ multe persoane, care aŭ jucat un rol chiar secundar, într-un cuvînt maĭ multe amărunte. Eĭ încărcaŭ mintea elevilor cu o enormă cantitate de lucrurĭ. Dar fiind că mintea omuluĭ nu-ĭ un sac infinit de mare, pentru moment ia ţine multele amărunte, însă îndată ce alte noţiunĭ sînt turnate în acelaşĭ sac, cele dintăiŭ debordează, să duc ca şi cum n-ar fi maĭ fost. Ce folos cultural rezultă de aicĭ? Nicĭ unul. A fost un foc de pae, care a fîlfîit cel mult în timpul examenelor, şi atîta tot.

A alege ce trebue spus și ce nu ; a să rădica deasupra amăruntelor, care n-aŭ avut o influență însemnată asupra faptelor marĭ ; a căuta șirul logic al evenimentelor principale, aceasta e datoria unuĭ profesor de istorie, care ține la rolul săŭ de educator. Astfeliŭ de dascal era Buznea. Cîte lucrurĭ îĭ spuneaŭ eleviĭ de care el nu făcea nicĭ un caz Din întrebările ce punea elevilor, — un soiŭ de extemporale orale — să vedea ce urmărește el, cum înțelege el rolul profesoruluĭ.

Buznea nu pre era mulțumit de cărțile ce era obligat să pună în mînile elevilor săi. De aceia el să silea să le îndrepteze, dictînd note pe icĭ pe colea. El îșĭ redactase cursurile luĭ, de pe care a propus maĭ mulțĭ anĭ. Dar în urma unuĭ grav accident, întîmplat la Slănic în județul Bacăŭ, în vara anuluĭ 1885, crezînd că s-a finit cu viața aceasta, aruncă în foc toate caetele luĭ, pe care avusese de gînd să le revadă încă. El avea un mare respect de cetitor, și nu voia să-ĭ lese lucrărĭ necomplecte. Așa s-a perdut ocazia de a să avea un bun manual de istorie pentru clasele gimnaziale.

Acum că am trecut în revistă căile greșite, pe care altă dată apucaŭ uniĭ profesorĭ de istorie, căĭ părăsite, să sperăm, pentru totdeauna, și am arătat că Buznea nu făcea parte nicĭ dintre *recitatorĭ*, nicĭ dintre *istoriciĭ fără ochĭ*, nicĭ dintre *discursorĭ*, nicĭ dintre *iubitoriĭ de mărunțușurĭ*, să vedem cum explica el lecția în clasă. Eleviĭ săĭ ne daŭ oare-care informațiĭ despre aceasta. D-l Rășcanu ne comunică impresiile ce i-aŭ remas din clasa I-a și a II-a, asigurîndu-ne că „impresiile acestea sînt de atuncĭ, că nu și le-a făcut acum“. Să-l ascultăm. „Punea pe un elev, scrie d-l Rășcanu, să cetească un capitul (în clasa I-a). Apoĭ îĭ cerea să spună ce-a înțeles. In urmă explica el acel capitul. Explica foarte frumos: încet, rar, foarte atrăgător, pare că spunea o poveste. In explicație, din cînd în cînd, amesteca și cîte o vorbă done hazliĭ, așa că toțĭ eleviĭ — până și ceĭ maĭ leneșĭ — îl ascultaŭ cu o adevărată sfințenie. Era în clasă o o liniște neauzită. Noĭ învățăm după biografiile luĭ Monod și D. Hombres, traduse în românește. In ele nu era absolut nimica din ceea ce esplica Buznea. De aceea, maĭ toată clasa scotea note. Aproape toțĭ avem caete speciale pentru istorie. Chiar ceĭ leneșĭ, după clasă, ne cerem caetele și copiam notele

luate după esplicație. Une orĭ ne dicta. Așa în clasa a II-a ne-a dictat toată Istoria Imperiuluĭ Roman fără a avea în fața luĭ nicĭ o notiță“.

D-l Gr. Buțureanu ni dă oare care generalitățĭ: „Avea, zise d-sa, farmecul vorbireĭ, știa să se adreseze minţeĭ noastre și să ne încălzească inimile tinere cătră subiectul ce-l preda; să ne facă să iubim dreptatea și adevărul; să ne entusiasmăm pentru cauzele marĭ, iar maĭ pre sus de toate, știa să facă să ne cunoaștem neamul și cunoscîndu-l să-l iubim. Imĭ amintesc cînd stătea pe catedră, mișcat de măreția faptelor romîneștĭ, ne aducea cu narațiunea până la entusiasm și lacrimĭ; iar noĭ captivațĭ de spusele luĭ, uitam tot ce ne încunjura, sorbindu-ĭ cu nesațiŭ fiecare vorbă, fiecare gest“.

Buznea, făcînd parte dintre oameniĭ superiorĭ, pentru care legea morală e totul—cele positive neatingîndu-l—și ințălegîndu-șĭ rolul săŭ de educator al tinerimeĭ, nu să mărginea numaĭ în desvoltarea programeĭ oficiale de istorie. De cîte orĭ i se prezenta ocazia, el făcea să pătrundă în inimile elevilor săĭ învățăminte morale, regule de purtare în societate, într'un cuvînt nu lăsa în paragină sentimentele lor. D-l Rășcanu ne spune: „Nu lăsa să treacă nicĭ o ocazie fără a ne arăta cum trebue să ne purtăm, cum avem să fim în societate, ce trebue să facem, etc. Dacă nu știeaĭ lecția saŭ eraĭ ceva obraznic, imediat te dojenea și te consilia ca un părinte ce să facĭ și cum să te porțĭ. Maĭ ales îțĭ vorbea de părințĭ. „Părințiĭ d-tale muncesc ca să te îmbrace, să te trimeată la școală, și d-ta, în loc să-ĭ rĕsplăteștĭ, să înveţĭ, să-ĭ facĭ fericițĭ, iaca ce facĭ“. Cam așa te lua. Și așa dulce și cu inimă bună îțĭ vorbea, în cât începeaĭ a plînge, și el te lasa, după ce te conșilia cum să te porțĭ și cum să învețĭ. Era un adevarat părinte“.

Buznea își îndeplinea datoriile de profesor cu sfințenie, pentru că el iubea școala și tinerimea. „Ne-a fost, scrie d-l Alevra, un adevărat părinte cît i-am fost elev, și azĭ îl consider ca un model de cinste, virtute și dragoste de școală și de datorie“. El ne iubea, zice d-l Rășcanu, căcĭ era vesel, cînd vedea cîte un elev leneș că învața, și era foarte mîhnit cînd cîte un elev bun că nu știa. Să întîmpla une orĭ că nicĭ unul din ceĭ maĭ bunĭ să nu răspundem la o întrebare de ale luĭ. Atuncĭ trist și cam

supărat, răspundea el, zicêndu-ne: „vedeţĭ, dacă nu luaţĭ sama“! Se cunoştea pe figura luĭ că e supărat, că elevii ceĭ bunĭ nu l-aŭ ascultat“.

Datoriile unuĭ profesor nu se mărginesc numaĭ în clasă. El trebue să iee parte la direcţia morală şi intelectuală a aşăzămîntuluĭ, chibzuită în conferinţele şi în consiliul scolar, instituite prin lege. Buznea frecventa aceste întrunirĭ cu asiduitate. El nu se grăbea nicĭ odată să iee cuvîntul, nu era guraliv. El asculta. Dacă să lua o hotărâre pe care el o judeca bună, tăcea. Tăcerea luĭ era aprobare. Când vedea că ce se decide nu e bine, atuncĭ, la urma tuturor, lua cuvîntul, şi-şĭ motiva părerea. De cumva era contrazis, să încălzea, îşĭ susţrnea opinia, găsea argumente nouĕ, şi conferinţa trebuea să recunoască că el are dreptate. El se bucura de un aşa prestigiŭ între colegiĭ seĭ, încât de multe orĭ era rugat să-şĭ arăte părerea maĭ de la început. După se se discuta *pro* şi *contra*, unul din vechiĭ directorĭ aĭ liceuluĭ avea fraza stereotipă: „Să rugăm acum şi pe sfîntul nostru să vorbească“.

Respectuos pentru legĭ şi regulamente, Buznea cerceta nu atâta litera pe cît spiritul lor. Interpretările luĭ eraŭ liberale şi înţălepte. Se întîmpla une orĭ să ne îndemne la rezoluţiĭ contrare cu litera regulamentuluĭ. Era destul pentru dînsul să le poată motiva, cu spiritul general al legeĭ, şi să poată întrevedea rezultate bune. Dacă cumva voturile conferinţeĭ să împărţeaŭ, el nu ezita şi îndemna pe director să-şĭ iee răspunderea soluţieĭ. In toate acestea însă, moderaţia era o notă caracteristică a luĭ Buznea.

Ca profesor, nimine n-a putut zice de cît bine de Buznea. Atâta, că foştiĭ săĭ elevĭ l-aŭ găsit sever, de note bine înţeles, dar drept. Fără îndoială, elevilor li rĕmâne o impresie din şcoală pe care mulţĭ o păstrează toată viaţa. Dacă ne raportăm la metoda eminentă a luĭ Buznea, prin care el căuta valoarea reală nu aparentă a elevuluĭ. şi dacă ne gândim la imposibilitatea psichologică ca elevii în frageda lor vrâstă să se rădice cu judecata până la a cumpeni între ele deosebitele metode ale profesorilor lor, apoĭ ne dăm samă uşor de opinia exprimată pe mormîntul luĭ Buznea.

Ingrijirile luĭ Buznea de şcoală şi de progresele eĭ ocupă

locul întâiŭ în toate scrisorile ce mi-a adresat în străinătate. Inmulţindu-se cu timpul numĕrul elevilor în liceu, iar personalul pedagogic remânênd acelaşĭ, disciplina se simţea. Buznea înţălegea importanţa disciplineĭ în şcoală, şi de aceea el se plânge adese orĭ de scăderea eĭ. „Scoala noastră, scrie el, merge, precum ştiu, ca racul; disciplina scade pe fiecare zi; prestigiul dascălesc are să ajungă ceva legendar". (26 Decembre 1888). Altă dată: „Cu liceul mergem, precum ştiĭ, cu multă greutate şi trudă, din cauza mulţimeĭ şcolarilor" (4 Decembre 1889). Maĭ tîrziŭ: „La liceul nostru mergem foarte prost. Regulamentul noŭ de disciplină â ruinat şi puţina disciplină care o aveam maĭ înainte" (3 Mart 1890). Cu altă ocazie: „La şcoala noastră mergem greŭ: disciplina scade continuŭ şi cu ea şi învăţătura„ (16 Decembre 90). In altă scrisoare: „Liceul nostru merge, precum ştiĭ, cu puţină disciplină. Dascaliĭ bătrânĭ cam bolnavĭ de-a rândul; ceĭ tinerĭ ca tineriĭ" (14 Mart 91).

Construcţiile şcolare proectate la Iaşĭ de guvernul liberal suferiseră atîtea amânărĭ, încît Buznea începe a se îndoi că se vor executa vre-odată. „Cu construirea liceelor din Iaşĭ, scrie el, pare ca are să rĕmână lucrul baltă, de-şi a fost un moment un fel de foc de pae pentru începerea lucrărilor.... Combinaţiunĭ nouĕ financiare şi consideraţiunĭ politice la ministeriŭ aŭ schimbat totul: se vorbeşte acum, ba chiar ministerul a decis să puuă în construcţie numaĭ un liceu internat, acesta numaĭ pentru douĕ sute de şcolarĭ. Nu ştim dacă şi această decisiuna va rămînea definitivă. Eu unul... mĕ îndoesc că se va face ceva bun. Lipsesc banĭ şi pricepere, neînfluenţată de consideraţiunĭ străine, pentru întruducerea a orĭ-ce îmbuoătăţirĭ în instrucţia noastră publică" (3 Mart 90).

Eată şi o critică cam pesimistă a legeĭ învăţămîntuluĭ primar pe când era încă în stare de proect: „Proectul de lege pentru învăţămîntul prımar, zice Buznea, pregătit de actualul ministru de-şi a suscitat marĭ nemulţumirĭ în corpul didactic, totuşĭ e foarte probabil cá va fi acceptat de camere. Răspunde acest proect, în disposiţiile luĭ administrative, dorinţeĭ guvernanţilor de a strînge cît maĭ mult frâile dăscălimeĭ. In Iaşĭ a început oare care mişcare, dar slabă şi fără autoritate, căcĭ dascăliĭ ceĭ marĭ staŭ cam la o parte. Nu ştiŭ la Bucureştĭ ce vor

fi dregînd puternicii dascalï; până acum nu se vede nimic. Cît priveşte chestiunea zidirilor şcolare şi înzestrarea cu tot materialul trebuitor, eu cred că şi de astă dată vor remâne lucrurile baltă. Camerile se vor spărie aflînd că este nevoe de un credit de 70 milioane numaï pentru şcoalele rurale... Toată probabilitatea este dar că se vor mulţămi cu reforma numaï administraţia şi modul de recrutare a personaluluï dăscălesc, rămînînd celelalte chestiunï la dezlegarea viitoruluï adică la Sfântul Aşteaptă“ (8 Ianuar 93).

Când s'a hotărît să se retragă la pensie, Buznea părăsea catedra luï cu părere de rèu. „Sper, scria el, că dela 1 Aprilie mè voiŭ numi fost profesor; îmí pare rèŭ de altmintrelea, dar ce să fac, după suiş este şi coborîş; natura trebue să-şï facă cursul“ (17 Februar 92).

III

In Mihail Buznea găseaï nu numaï pe omul eminent şi profesorul model, dar şi pe cetăţanul plin de virtute. Eşit din şcoala luï S. Barnuţiu, pentru care avea un adevărat cult, Buznea era un patriot luminat. El a frecventat clubul fracţionist liberal cu N. Ionescu, P. Suciu, A. M. Şendrea, d-r Fătu, T. Lateş, P. Poni, V. Paladi, A. Brandia, D. şi G. Tacu, A. D. Holban, A. Gheorghiu, V. Adamachi, St. şi A. Şendrea, S. Pastia, etc. etc. Cu toate că consiliile luï Buznea eraŭ mult apreciate, şi cu toate că partida politică cercâ să-l împingă înainte, el n-a voit nicï odată să iee steagul, preferînd să rămînă soldat cugetător. După desfacerea fracţiuneï liberale, Buznea nu s-a maï înregimentat în nicï o partidă politică. Practica politiceï de partidă îl desgustase. Convingerele luï eraŭ adevărat liberale. El înţălegea să fiï franc, să nu promiţï alegătorilor de cît ce crezï că veï pute realiza, când veï ajunge la putere. Primind puterea, el înţălegea să te ţiï strict de angajamentele luate. Şi fiind că, din acest punt de vedere, toate partidele noastre politice aŭ păcătuit maï mult saŭ maï puţin, Buznea se miera că alegătoriï nu ieŭ cu petre pe aceï cari amăgindu-ï odată, aŭ curajul să să prezinte din noŭ spre a fi aleşï. Asemene opiniunï l-aŭ decis să se ţină la o parte de toate partidele.

Buznea iubea din toată inima ţărănimea, şi plîngea cu a-

mărăciune starea mizerabilă în care zace. Acuza guvernele, că nu se îngrijesc să o rădice, să o instruească. Pe aceĭ care pretind că-ĭ vor binele și încep prin a ataca ideile religioase ce le are, Buznea nu-ĭ credea sincerĭ. Opinia luĭ era că religia, lucrînd de bine de rău atâtea secule asupra popoarelor, le-a îmblînzit, le-a făcut maĭ bune; că de oare ce nu-ĭ așa ușor a o înlocui, trebue păstrată. Și el, care susținea cu convingere acestea, era liber cugetător. Dar nicĭ odată nu sa apuca să-șĭ trimbițeze opiniile intime.

S'a zis că Buznea, în afară de rolul săŭ de profesor, n-a făcut tot binele ce se aștepta de la dînsul, și l-a acuzat contimpuraniĭ săĭ de aceasta. S'a respuns că dacă n-a făcut destul bine, apoĭ răŭ n-a făcut de loc.

Maĭ întăiŭ, Buznea a făcut mult bine cu sfaturile luĭ înțălepte, nu numaĭ în școală, dar și în toate adunările în care aŭ luat parte, precum și multora în particular. Cînd ceĭ ce aŭ beneficiat de consiliile luĭ, ar veni să mărturisască, sunt sigur că numărul lor ar fi respectabil. Dar oare nu ar fi aicĭ locul de a repeți cuvintele Invățătoruluĭ: „Au nu zece s-aŭ vindecat; ceielalțĭ nouă unde sunt“? Intru cît mă privește, sunt unul din aceĭ ce au profitat foarte mult de consiliile luĭ ințelepte, în multe împrejurărĭ, și-ĭ exprim aicĭ adînca me recunoștință.

Dacă M Buznea nu a luat o parte maĭ activă în politică, venerabilul profesor N. Ionescu a esplicat aceasta prin starea luĭ fizică. Cred că aci e în mare parte adevĕrul. Din chiar firea luĭ, Buznea, cum am zis, nu se îngrămădea, nu căuta să iasă înaintea altora, dar cînd vedea că e nevoe de dînsul, el nu aștepta mult rugat. Din nenorocire, o boală cronică îl păștea de mult. Amiciĭsăĭ găseaŭ în aniĭ din urnă că el o exagera peste mĕsură. Urma a dovedit că el avea dreptate. In această situație fiind, el, ca un om ințălept, se ținea la o parte de orì-ce acțiune politică. Să nu să creadă însă că nu urmărea cu inima luĭ caldă tot ce se proecta și maĭ ales tot ce se făcea pentru țara și poporul român.

Aprecierile luĭ în politică sunt cu totul nepărtinitoare. Pentru dînsul binele e bine, și-l primesc cu bucurie de la ori-ce partidă ar veni. El regretă certele dintre grupuri care nu pot fi de cît în dauna țăreĭ. „Partida guvernamentală, scrie el în

1888, junimiști și conservatori, nu se pot întări și închega într-o partidă cu vederĭ uniforme, așa că la fie-care moment se așteaptă o desbinare, cu toate protestările oficiale de perfectă înțălegere. In totul este ceva care face să se vadă starea lucrurilor de astăzĭ ca ceva provizoriŭ; de aceea piroteală pe loc. Partidele liberale sunt într-o stare și maĭ ră: n-aŭ învățat nimic din lecțiile trecutuluĭ. La țară spriritul de desordine merge crescînd; aceleași pacate continuă mereŭ drumul lor; ce va eși maĭ tărziŭ, Dumnezeŭ știe" (26 Decembre 88).

In altă scrisoare, plînge aceleașĭ desbinărĭ și ne prezintă o critică muscătoare a transfugilor de profesie; să-l ascultăm: „Politica merge greŭ de tot: conservatoriĭ și junimiștiĭ, cu toate protestările de a se concentra, luptă pentru preponderență personală; guvernul totușĭ pare că va avea majoritate și o va pute duce sesiunea această.... In genere, nu se așteaptă nimene la schimbarea luĭ Catargiu; din contra, toată lumea credea că camerele vor fi disolvate sub Catargiu. Confuziunea este mare și pĕscuitoriĭ în politică sunt în nedumerire ce căĭ să apuce, atracțiunea traisteĭ cu grăunțe lipindu-ĭ totușĭ de guvern. De altmintrelea, cum știĭ, toate merg răŭ și tot pe hăugașul vechiŭ" (4 Decembre 89).

Altă dată. „Politica noastră internă, zice el, merge foarte prost: partida de la guvern, împărțită cum este în două grupurĭ, nu poate face nimic, preocupațiunea de toate zilele fiind a-șĭ paraliza unul altuia creștera influențeĭ; desfacerea chiar se pare aproprietă, de oare-ce zilele trecute a și avut loc o ciocnire serioază între junimiștĭ și conservatoriĭ concentrațĭ. Neîncrederea reciprocă continuă și de sigur că se va sfîrși prin o rupere complectă" (3 Mart 90).

Când cu liga moldovenească, Buznea, patriot cu conștiința sinceră, desaprobă torma și direcția mișcăreĭ, și regretă că după 30 anĭ de unire maĭ e vorba de moldovenism și muntenism. „In Iașĭ, scrie el, s-a produs o mișcare politică nouă, numită moldovenism, a căreĭ țintă ar fi cîștigarea uneĭ îngrijirĭ maĭ bune de cît până acum a intereselor Moldoveĭ. Ținta declarată a celor ce fac această mișcare este de a se pune în solidaritate toate județele Moldoveĭ, spre a putea impune la Bucureștĭ repartizarea beneficiilor între județe în raport cu veniturile lor, și încă pe

lîngă aceasta, împărtăşirea egală a Moldovenilor cu Muntenii la diriguirea generală a statului. Eŭ unul nu ştiŭ cine vor fi promotorii acestei mişcări şi nici dacă nu cumva să urmăresc alte scopuri decît acele declarate public; cu toate acestea mi să pare că forma în care să face şi direcţia ce i să dă, nu sînt corecte, cu toată dreptatea ce ar fi de a ne plînge de modul cum să tratează de la Bucureşti Moldova şi Moldovenii. E trist în adevăr că după treĭ-zeci de ani de unire să mai fie nevoe de a vorbi despre moldovenizm şi muntenizm" (20 Ianuarie 91).

Modul cum se face la noi alianţele în vederea alegerilor îi inspiră dezgust. Iată-l cum le critică. „Din ale politicei, zice el, ce să-ţi spun? Confuzie şi neruşinare. Alianţelele în vederea alegerilor pare că aŭ să fie de astă dată mai monstruoase şi mai neruşinate de cît ori cînd. Principii şi corectitudine politică rămîn la o parte, uitaţi de toţi şi de toate partidele; este în adevăr ceva întristător pentru viitorul ţării aceştia. Căderea ministerului Manu a fost produsă de neînţelegerele cu junimiştii, de care aŭ profitat conservatorii liberali la senat, cu ocazia proectului legei instrucţiei" (14 Martie 91).

In aceiaşi ordine de idei, mai tărziŭ scrie: „Din ţară află că lumea întreagă să găseşte în ferberea alegerilor. Aceleaşi împărecheri, aceleaşi recriminări ca la toate alegerile trecute. Rezultatul probabil în favoarea partidei de la guvern, spre a nu să desminţi axioma că ţara e guvernamentală, dacă nu şi pentru alte motive" (15 Ianuarie 92).

După alegeri, Buznea ne dă următoarea apreciare. „De ale politicei vei fi aflat poate că, după cum era de prevăzut, guvernul a capatat în alegeri o majoritate zdrobitoare; partida conservatoare rămîne dar stăpînă pe situaţie. Nu ştiu ce vor face de acum inainte, dar cu alegerele aŭ urmat drumul bătut de mai înainte: aceleaşi mijloace contra cărora aŭ strigat atîta cînd să aflaŭ în opoziţie. La Iaşi, între altele, s-ar fi ameninţat unii profesori primari; ba unul, anume Stăuceanu, a fost pus în pensie din oficiŭ, scos din directorat şi mutat din Sărărie la Nicolina profesor de clasa I pînă la Aprilie, când va începe a primi pensia. Opoziţia în Iaşi de abia a putut scoate pe Mârzescu şi pe Panu. De altmintrelea aceiaşi păcătoşie în amîndouă taberele; speranţe de indreptare nu să văd, cel puţin pen-

tru moment...... La 24 a curenteĭ să deschid Camerele. Acum a început a să vorbi despre oare-care neînţelegerĭ între junimiştĭ şi conservatoriĭ vechĭ. Liberaliĭ naţionalĭ în Bucureştĭ aŭ început fără sfială atacurile contra regeluĭ; vechea sistemă continuă" (17 Fevruarie 92).

Pentru a termina cu partea politică, să vedem încă cum îapare luĭ Buznea situaţia la deschiderea ultimeĭ sesiunĭ a celeĭ din urmă camere conservatoare. „Deschiderea Camerelor, scrie el, şi mesagiul tronuluĭ mi s-a părut că aŭ avut anul acesta o faţă maĭ palidă şi maĭ obosită decît altă dată. Discuţiunile pentru răspunsul la mesagiŭ aŭ mers pe acelaş calapod de acuzaţiunĭ de o parte şi laude de altă parte. Conservatoriĭ să ţin tare la putere, liberaliĭ acuză şi ţipă, dar nu-ĭ aude nime; lumea să ocupă de interesele eĭ egoistice, fără a să maĭ gîndi la nevoile reale ale poporuluĭ, urmînd proverbuluĭ: „fie-care pentru sine şi Dumnezeŭ pentru toţĭ" (3 Decemvrie 94).

De M. Buznea să poate zice, cu drept cuvînt, ceia ce s-a zis despre un celebru profesor de istorie: „Nicĭ odată el n-a fost în totul pentru guvernele care s-aŭ succedat, nicĭ cu totul în contra lor, fiind în adevăr un înţelept şi dintr-o partidă foarte superioară tuturor partidelor, din partida raţiuneĭ".

IV.

Mihail Buznea s-a născut la 2 Octombre 1839 în satul Ţibăneştiĭ Buhleĭ, astă-zĭ o cotună a comuneĭ Dumeştiĭ, din plasa Fundurile, judeţul Vasluiŭ. Părinţiĭ luĭ Buznea eraŭ răzeşĭ şi să numeaŭ Dumitru şi Balaşa. Dumitru să cobora într'o line mai îndepărtată din Bogza Buznea vel logofăt mare, iar Balaşa se cobora de asemenea într-o linie maĭ îndepărtată din banul Gavril Teleman. Fraţiĭ Buznea posedaŭ un document din 1648 Iulie 11 în limba slavonă, prin care Vasile Lupu Voevod întăreşte o împărţeală de şapte moşiĭ între membriĭ familieĭ Buznea, coborîtorĭ din Bogza Buznea vel logofăt. După moartea luĭ Mihail, fratele săŭ maĭ mare, Anastasie, a dăruit acel document Academieĭ Romîne, şi numaĭ cu această ocazie am aflat despre existenţa luĭ. Atît de mare era modestia luĭ M. Buznea.

Dumitru Buznea a murit în Ianuarie 1842, şi Balaşa la 1848, lăsînd patru copiĭ: Profira, Anastasie, Ioan şi Mihail. Astfeliŭ, Mihail a rămas orfan de tată la vrîsta de doĭ anĭ, şi de mamă la vrîsta de opt anĭ. Anastasie, cel maĭ mare dintre fraţĭ, de-

veni șeful familieĭ. El a crescut pe ceilalțĭ. Luĭ datorește Mihaĭ aducerea în Iașĭ și darea la învățătură. De aceia Mihaĭ respecta pe Anastasie nu ca pe un frate, ci ca pe părintele săŭ. Anastasie a avut nenorocirea să vadă dispărînd unul cîte unul pe toțĭ frațiĭ săĭ.

Mihaĭ Buznea, ducînd o viață simplă, să mulțămea cu puțin, să restrîngea în remunerația de profesor la liceŭ. El n-a voit să primească posturĭ în administrația instrucțieĭ publice, nicĭ să deie lecțiĭ în școalele private, de și i s-aŭ propus și una și alta de maĭ multe orĭ. A murit sarac. Biblioteca sa a dăruit-o liceuluĭ, pentru care a lucrat toată viața. Fratele săŭ Anastasie, din índemnul d-luĭ Scarlat Pastia, unul din amiciĭ lor, a dăruit liceuluĭ portretul luĭ M. Buznea. Cu chipul acesta liceul posedă cel întăĭ portret al unuia din foștiĭ luĭ profesorĭ.

Mihail Buznea, întorcîndu-să de la Constanța în August 1880, a dormit noaptea în vapor pe Dunărea, cu fereasta deschisă la cap, fără să știe, și adoua zi diminiață a avut o mică hemoptizie. Această întîmplare l-a pus pe gîndurĭ și l-a făcut foarte atent asupra sănătățiĭ luĭ. Accidentul i-a fost explicat ca o consecință a reumatizmuluĭ. De atuncĭ începu a să îngriji și a să căuta serios de reumatizm. Cetea cărțĭ despre această afecțiune și nara intimilor săĭ cum reumatizmul cuprinde unul cîte unul organele interioare, cum ajunge la plămînĭ și în urmă la inimă, cînd totul e finit.

Ca omul bolnav, i să pare că să ușurează când îșĭ destăinuește suferințele. Buznea nu voia să plictisească pe nimenea cu acesteă narațiĭ. De aceia el comunica numaĭ intimilor săĭ suferințele luĭ, și totdeauna cu oare-care precauțiune. „Mă iartă, scria el în ultima epistolă pe care am primit-o la Menton (Franța), mă iartă că te importunez cu asemenea lucrurĭ, dar m-am crezut dator să-țĭ fac cunoscut, ca unuĭ bun amic, întreagă starea în care mă aflu eŭ acum“ (30 Ianuarie 95).

Mihail Buznea mergea spre sfîrșit cum singur prevedea. Simțul realitățiĭ lucrurilor, pe care el l-a avut într-un grad foarte dezvoltat, poate prea dezvoltat chiar, nu l-a perdut nicĭ în situațiile cele maĭ grele ale sănătățiĭ sale. Starea luĭ s-a agravat încă prin un atac de paralizie, din care însă a revenit. Cînd l-aŭ văzut, la 25 Aprilie, era într-o stare deplorabilă. Nu să putea culca de loc. Trebuia să steie în sus zi și noapte

Slăbise peste măsură. Inima îl muncea grozav. Lîngă patul săŭ, o măsuță încarcată cu sticle de medicamente, în care acum nu maĭ avea nicĭ o încredere. Cunoștea pe deplin starea în care ajunsese. Cunoștința nu l-a părăsit nicĭ în momentele cele de pe urmă. El a expirat în brațele fratelui săŭ Anastasie, în dimineața zileĭ, de 4 Iunie 1895. Agonia luĭ a fost lungă, treĭ lunĭ de zile, o adevărată tortură. El nu împlinise încă 56 de anĭ.

Astfel s-a sfărșit Mihail Buznea. Cunoscîndu-șĭ bine starea luĭ fizică, el să mulțămise a-șĭ îndeplini datoriile de profesor, și trăia de un timp aproape retras de lume, păstrîndu-șĭ totdeauna acea prestanță, care ședea așa de bine fizionomieĭ luĭ. El a lăsat reputația unuĭ om onest, cu totul dezinteresat, drept în ideile și aprecierele luĭ; a unuĭ profesor eminent, devotat datorieĭ sale; a unuĭ cetățean model, tare în convingerele luĭ.

Ce învățătură putem trage din viața luĭ M. Buznea? A! dacă omul n-ar fi una din infinitele combinațiunĭ ale puterilor natureĭ, dacă el ar ajunge ce ar voi, și dacă ar putea învăța a voi, atuncĭ am ave de luat multe exemple de la Buznea. Am pute recomanda nu numaĭ tinerilor ci și multor bărbațĭ formațĭ acum, modestia și moderația, onestitatea și sinceritatea, tactul și cumințenia acestuĭ om în adevăr superior. Funcționarilor de orĭ ce treaptă, le-am arăta exactitatea luĭ la împlinirea datorieĭ și dragostea carierеĭ îmbrățoșate. Cetățanuluĭ i-am pune înainte amorul de patrie și de neam, constanța opiniilor, sacrificarea individuluĭ pentru interesul general. Dar așa, cum sîntem— un joc al unor puterĭ pe care nime nu le cunoaște—imiteze cine poate calitățile luĭ Buznea, căcĭ de sigur nu va avea a să căi.

Iașĭ, Maiŭ 1896.

P. P. NEGULESCU

Psihologia Cozmogoniilor

Conferință publică din seria cursurilor libere ale Societății științifice și literare din Iași.

II

Doamnelor și Domnilor,

Am examinat împreună, în conferința noastră trecută, un prim aspect al teoriilor cozmogonice, din punctul de vedere care ne preocupă. Acel aspect era—cel științific. Și am ajuns la concluziunea, că teoriile cozmogonice, pe carĭ ni le dă știința, nu reprezintă procesele adevărate, obiective, ce s-aŭ petrecut în realitate la formarea universuluĭ, ci sînt simple formule subiective, prin care mintea omenească încearcă să-șĭ simbolizeze numaĭ acele procese —în ele înșile necunoscute. Ne rămîne acum să examinăm un al doilea aspect al teoriilor cozmogonice, și anume aspectul lor metafizic. Aceste două aspecte corespund diviziuniĭ fundamentale a teoriilor cozmogonice în teoriĭ privitoare la *originea* și teoriĭ privitoare la *genesa* universuluĭ. Ca să înțelegețĭ deosebirea dintre genesa și originea universuluĭ, vă rog să observațĭ, că teoriile cozmogonice, pe care ni le dă știința, pleacă toate de la cîte o hipo-

teză, pe care nu o examinează maĭ departe. Așa teoria cozmogonică a luĭ Laplace, ca să nu luăm de cît un singur exemplu, pleacă de la hipoteza existenţeĭ uneĭ materiĭ cozmice primitive difuze, ia cu alte cuvinte ca dată această materie, și, aplicîndu-ĭ legile fizice și mecanice, ne arată *cum* din ia a eșit universul actual, ne reconstitue adică *genesa* luĭ. *De unde vine* însă materia cozmică primitivă, care e *originea* eĭ — și prin urmare origina universuluĭ eșit dintr-însa, — aceasta nu ne-o spune nicĭ de cum teoria cozmogonică a luĭ Laplace. Problema *origineĭ* universului e dar deosebită de aceia a *genezeĭ* luĭ. De geneza Universuluĭ să ocupă teoriile științifice propriŭ zise; de originea universuluĭ să ocupă teoriile, pe care le vom cuprinde sub denumirea generală de teoriĭ metafizico-religioase.

După cum însă, înainte de a examina teoriile privitoare la geneza universuluĭ, a trebuit să ne dăm maĭ întăĭ seamă de natura și limitele cunoștinţeĭ noastre sensibile, — tot așa, înainte de a examina teoriile privitoare la originea universuluĭ, e necesar să ne lămurim maĭ întăĭ asupra natureĭ și limitelor cunoștinţeĭ noastre intelectuale.

*

Ce va să zică a înţelege — și pînă unde să întinde putinţa noastră de a înţelge — un fenomen?

Pentru a respunde la această întrebare, să vedem ce să petrece în mintea noastră atuncĭ cînd zicem, că am înţeles ceva.

Aţĭ observat poate, că une orĭ, cînd luna luĭ Fevruarie e prea caldă, luna luĭ Martie e de regulă rece. Iată un fenomen, pe care poate nu vi l-aţĭ explicat încă, și pe care voiţĭ să-l înţelegeţĭ. Dacă deschideţĭ o carte de fizică saŭ de meteorologie, aflaţĭ, că atuncĭ cînd tempe-

ratura crește în mod normal de la minimul iernei către maximul vereĭ, ghețurile de la polul Nord să topesc incet și maĭ mult pe loc; pe cînd, o căldură bruscă în Fevruarie, desprinde de-odată sloiurile de ghiață și le face să plutească departe pe apele mărilor nordice,— ceia ce produce, pentru coastele de nord ale Europeĭ, o bruscă scădere de temperatură. Această scădere de temperatură împedică la rîndul eĭ topirea repede a sloiurilor, ceia ce face ca temperatura să rămînă scăzută un timp relativ destul de lung. Și de această scădere a temperatureĭ în Europa nordică să resimte foarte adesea și Europa centrală. — Ințelegețĭ acum fenomenul, pe care nu-l înțelegeațĭ adineaurĭ, adică contrastul de temperatură dintre cele două lunĭ. *Cum* îl înțelegețĭ însă? Punîndu-l în legătură causală cu un alt fenomen, cu dezlipirea prea timpurie a ghețurilor de la polul nord. In ce constă dar *înțelegerea* d-voastră? In punerea în relațiune a fenomenuluĭ pe care voițĭ să-l înțelegețĭ, cu un alt fenomen.

Dar să luăm un alt exemplu, dintr-o altă categorie de fenomene. Inchipuiți-vă, că întîmplarea vă face să azistațĭ la o manifestație publică, într-un oraș strein. Manifestația publică o vedețĭ, dar nu o înțelegețĭ, — presupunînd că nu sîntețĭ nicĭ de cum în curentul lucrurilor din acel oraș. De ce nu o înțelegețĭ însă? — Pentru că nu știțĭ, care e cauza — saŭ care e scopul eĭ. Iar dacă aflațĭ de exemplu, că manifestația publică în chestie s-a produs în scopul de a obținea de la guvernul respectiv modificarea uneĭ legĭ, care interesează pe manifestanțĭ, — atuncĭ înțelegețĭ numaĭ decît acest fenomen social. Cum îl înțelegețĭ însă? — Punîndu-l în legătură cauzală cu un alt fenomen — psihic — care este dorința manifestanților de a obținea modificarea uneĭ legĭ. Căcĭ satisfacerea acesteĭ

dorințe e scopul — și deci dorința însăși e cauza — manifestației lor publice. Și în acest caz dar, înțelegerea fenomenului a constat tot în punerea lui în relațiune cu un alt fenomen.

Tot așa să întîmplă în toate cazurile, în care înțelegem un fenomen. E inutil să mai luăm și alte exemple; o puteți face d-voastră înși-vă, în mintea d-voastră. Veți vedea, dacă vă veți da această osteneală, că ori ce *înțelegere* constă într-o stabilire de relațiune între fenomenul pe care voiți să-l înțelegeți, și un alt fenomen, prin care îl înțelegeți.

De unde rezultă acum, că înțelegerea unui fenomen izolat, adică în sine, abstracție făcînd de orice alt fenomen cu care să poată fi pus în relațiune, e imposibilă.— Iar din aceasta rezultă mai departe, că cunoștința noastră intelectuală, ca și cea sensibilă e relativă, e limitată; ia nu poate deveni nici odată absolută, adică deplină, desăvîrșită. Nici odată nu vom putea ști totul, vecinic va trebui să ne rămînă ceva necunoscut și peste putință de cunoscut.

In adevăr, să ne închipuim un fenomen A, pe care am voi să-l cunoaștem intelectualicește, adică să-l înțelegem. Trebue să-l punem pentru aceasta în legătură cu un alt fenomen B. Insă fenomenul B, la rîndul lui, pentru a fi înțeles, trebue pus și el în legătură cu alt fenomen C. Iar acesta, trebue pus în legătură cu un altul D... și așa mai departe, la infinit.

Pentru ca înțelegerea fenomenului A să devină dar deplină, desăvîrșită, *absolută*, ar trebui să istovim mai întăi o serie infinită de termeni explicativă intermediari. Acești termeni explicativi sînt toate fenomenele B, C, D, etc. cu care a trebuit să punem în legătură primul nostru fenomen A, pentru a-l înțelege. Insă istovirea unei serii infinite de termeni explicativi reclamă un timp infinit.

Căcĭ dacă am presupune, că fiecare termen explicativ nu ne ocupă mintea decît numaĭ un singur moment, tot ne-ar trebui un număr infinit de momente, pentru a-ĭ gîndĭ pe toţĭ, adică un timp infinit. Un timp infinit însă, e un timp care nu să sfîrşeşte niciodată; fiind că, dacă s-ar sfîrşi vre-o dată ar avea atuncĭ un *fine*, şi ar fi finit, nu infinit. Şi dar, înţelegerea noastră, neputînd deveni desăvîrşită de cît într-un timp infinit, nu poate deveni desăvîrşită niciodată: ia e condamnată să rămînă vecĭnic mărginită, şi ne lasă vecĭnic nesatisfăcuţĭ în faţa unuĭ ultim termen explicativ inexplicabil, in — inteligibil.

Ca să vă încredinţaţĭ de aceasta, să vă arăt cum orĭ ce explicare, fie chiar cea maĭ ştiinţifică, duce cu necesitate, în cele din urmă, la inexplicabil.

Să luăm de exemplu, alternarea lumineĭ şi intunericuluĭ pe suprafaţa pămîntuluĭ, adecă succesiunea zileĭ şi a nopţeĭ. Cum explică ştiinţa acest fenomen? — Prin învîrtirea pămîntuluĭ în jurul axeĭ sale. Căcĭ învîrtindu-să în jurul axeĭ sale pămîntul nu prezintă lumineĭ solare, în fiecare moment, decît o jumătate a suprafeţeĭ sale, cealaltă jumătate rămînînd, în acelaşĭ moment, în întuneric; fiecare punct al suprafeţeĭ pămîntuluĭ e dar alternativ luminat şi intunecat. — Dar cum explică maĭ departe ştiinţa învîrtirea pămîntuluĭ în jurul axeĭ sale? — Prin mişcarea rotatorie a ineluluĭ ecuatorial rupt din soare, din care a eşit pămîntul, — după ipoteza luĭ Laplace, pe care v-am expus-o în conferinţa trecută. — Şi cum să explică la rîndul eĭ mişcarea rotatorie a ineluluĭ ecuatorial? — Prin învîrtirea maseĭ primitive a soareluĭ în jurul axeĭ sale. — Cum să explică însă această învîrtire? — Prin mişcarea curbă iniţială a moleculelor materieĭ cozmice nebuloase; din integrarea saŭ armonizarea mişcărilor curbe ale acelor

molecule a provenit învîrtirea totală a maseĭ soareluĭ în jurul uneĭ axe comune. — La rîndul lor, mișcările curbe inițiale ale moleculelor să explică prin pornirea lor unele către altele, combinată cu rezistența mediuluĭ. Iar această pornire să explică prin inegala distribuire primitivă a moleculelor în masa materieĭ cozmice. Căcĭ dacă moleculele ar fi fost egal distribuite, adecă așezate la distanțe perfect egale unele de altele, atuncĭ puterile lor de atracțiune și repulziune neutralizîndu-să reciproc, ele ar fi rămas vecinic în echilibru, și mișcarea lor n-ar fi început nicĭ odată. — Cum să explică acum maĭ departe inegala distribuire primitivă a moleculelor în masa materieĭ cozmice? — Și cum se explică însășĭ existența materieĭ cozmice?— La aceste întrebărĭ, știința nu ne maĭ dă nicĭ un răspuns, fiind că nicĭ un răspuns nu ni să poate da, din punctul eĭ de vedere. In adevăr, pentru a înțelege existența materieĭ cozmice primitive și inegala distribuire inițială a moleculelor eĭ, ar trebui să punem aceste fenomene în legătură cu alte fenomene anterioare: ar trebui, adecă să știm, ce a dat naștere materieĭ cozmice, și ce a așezat moleculele eĭ la distanțe inegale unele de altele. Insă aceasta nu ne-o poate spune știința. Ia nu ne poate adecă indica, fenomenul anterior, cu care ar trebui să punem în legătură existența materieĭ cozmice împreună cu felul de așezare a moleculelor eĭ, pentru a ne-o explica. Această existență și această așezare ne rămîn dar *inexplicabil*. - Iată cum seria explicărilor științeĭ ne duce cu necesitate la inexplicabil.

Vă închipuițĭ însă poate, că dacă știința ne-ar putea indica fenomenul anterior, cu care existența materieĭ cozmice și feliul așezăriĭ inițiale a moleculelor eĭ staŭ în legătură, ațĭ putea atuncĭ înțelege *pe deplin* acele fenomene. Vă înșelațĭ. Căcĭ v-ar rămînea de înțeles acel fenomen

anterior, pe care nu l-ațĭ putea înțelege de cît numaĭ punîndu-l în legătură cu un *alt* fenomen anterior. Iar acel alt fenomen anterior ar trebui și el pus în legătură cu un *altul*. Și așa maĭ departe, la infinit. Așa încît nicĭ odată, dar nicĭ odată, înțelegerea d-voastră nu ar putea deveni, cu nicĭ un chip și prin nicĭ un mijloc, deplină.

Dar exemplul, pe care l-am analizat, a rămas poate pentru mulțĭ dintre d-voastră obscur, prea abstract fiind, prin însăși natura luĭ. Să luăm dar un alt exemplu maĭ concret, pentru a ilustra în același timp mărginirea înțelegereĭ noastre cu privire la propria noastră viață și la condițiunile eĭ.

Un om merge grăbit pe stradă. De ce? — Ca să-șĭ vadă de ocupațiile luĭ. Dar de ce trebue să-șĭ vadă de ocupațiile luĭ? — Pentru ca să trăiască. Și de ce trebue să trăiască? — Pentru ca să contribue la perpetuarea omenireĭ în viitor și la întreținerea viețiĭ eĭ în prezent.

Pentru ce trăește însă omenirea în prezent și pentru ce trebue să trăească ia în viitor? Și în general, pentru ce există viața organică pe pămînt? In ce scop înverzesc necontenit, de milioane și milioane de anĭ, pădurile virgine ale insulelor necunoscute pierdute în mijlocul oceanelor? In ce scop să reproduc de milioane și milioane de generațiĭ vietățile fără nume și fără număr ce foesc pe fundurile mărilor? Pentru ce această necontenită clocotire de viață pe pămînt?

Să zicem, prin hipoteză: pentru ca pămîntul să fie locuit. — Dar de ce trebue să fie locuit pămîntul? In ce scop e locuit pămîntul?

Acĭ deja, răspuusul e imposibil, chiar prin hipotesă. Căcĭ e incontestabil, că pămîntul ar putea exista foarte bine și nelocuit. Și probă e faptul, că a fost o vreme, cînd

pămîntul nu era încă — și va veni o vreme cînd el nu va maĭ fi locuit. De ce dar e locuit pămîntul *acum*?

Să admitem însă, că pămîntul e locuit *deocamdată* pentru a îndeplini o misterioasă condiție de existență pentru el într-un interval de timp dat. Să admitem adecă, deși nu o putem înțelege, că pămîntul e locuit pentru a putea exista. — De ce trebue însă să existe pămîntul? In ce scop există el?

In scopul de a asigura echilibrul sistemuluĭ solar, și decĭ existența luĭ. Căcĭ dacă pămîntul ar dispărea, turburarea raporturilor de atracțiune în lăuntrul sistemuluĭ solar, ar aduce probabil peirea aceluĭ sistem. Exzitența pămîntuluĭ ar avea decĭ de scop de a asigura existența sistemuluĭ solar și s-ar explica, s-ar înțelege ca atare. Dar care e scopul existențeĭ sistemuluĭ solar? — Să asigure existența sistemuluĭ cozmic universal, adecă existența universuluĭ, să zicem. — Pentru ce trebue să existe însă Universul? Care e scopul existențeĭ luĭ? Pentru ce, această infinită mulțime de lumĭ, ce mișue fără răgaz în nemărginirea spațiuluĭ și în eternitatea timpuluĭ?

Cu intuiția clară și adîncă a imposibilitățeĭ unuĭ răspuns, ne simțim, în fața acestor întrebărĭ ultime, la marginea nopțiĭ nepătrunse a necunoscutuluĭ și necunostibiluluĭ, al căreĭ întunerec se revarsă une-orĭ cu cruzime înapoĭ, asupra vieții celuĭ ce îndrăznește să-l fixeze prea mult timp și prea de aproape. Căcĭ e un nesecat izvor de melancolie, pentru orĭ ce cap gînditor ce nu e excluziv absorbit de nimicurile banale ale vieții de toate zilele, această problemă a scopuluĭ vieții omeneștĭ, împreunată cu certitudinea imposibilitățiĭ absolute de a înțelege scopul existențeĭ chiar a omenireĭ pe pămînt, scopul existențeĭ pămîntuluĭ în univers și, în sfîrșit, scopul existențeĭ universuluĭ însușĭ. Sînt momente, în carĭ certitudi-

nea acesteĭ imposibilităţi e aşa de chinuitoare pentru omul de ştiinţă, în cît deşteaptă într-însul regretul aproape dureros al credinţelor naive ale copilărieĭ, la care nu să maĭ poate totuşĭ nicĭ odată reîntoarce. In aşa momente, ştiinţa devine omuluĭ o povară, iar fericirea i să prezintă ca neputînd să stea decît în simplitatea desăvîrşită a minţiĭ şi a inimiĭ....

Vedeţĭ dar că, în orĭce direcţie îşĭ îndreptează mintea omenească cercetările eĭ pozitive saŭ speculaţiile eĭ ideale, ia să loveşte cu necesitate de o enigmă ultimă, peste putinţă de pătruns, peste putinţă de înţeles. Cînd am urmărit relaţiunile cauzale, prin carĭ ne explică ştiinţa fenomenul zileĭ şi al nopţiĭ, ne-am lovit de neputinţa de a ne explica existenţa materieĭ cozmice primitive şi a feliuluĭ aşezăriĭ moleculelor eĭ. Cînd am căutat să ne dăm seama, în mod subiectiv, hipotetic, de scopul vieţiĭ noastre propriĭ, ne-am lovit de asemenea, în cele din urmă, de neputinţa de a ne explica scopul existenţeĭ universuluĭ, în care trăim. — Şi într-un caz şi într-altul, cauza neputinţeĭ minţiĭ noastre de a trece maĭ departe este una şi aceiaşĭ: este necesitatea de a înţelege un fenomen *numaĭ* punîndu-l în legătură cu un alt fenomen. Căcĭ conform acesteĭ necesităţĭ ar fi trebuit să înţelegem apariţia existenţeĭ primitive a materieĭ cozmice punînd-o în legătură cu o altă existenţă anterioară, şi ar fi trebuit să înţelegem scopul existenţeĭ actuale a universuluĭ, punînd-o în legătură cu o altă existenţă următoare. Ceia ce ne-a fost peste putinţă, în ambele cazurĭ.

Aşa dar, înţelegerea noastră e mărginită la relaţiunile dintre fenomen. A înţelege un fenomen izolat, în sine, adecă în existenţa luĭ absolută, ne e cu neputinţă; căcĭ a înţelege un fenomen însemnează, după cum am văzut, a-l pune în relaţiune cu un alt fenomen. Iată care e natura

și care sînt limitele cunoștinței noastre intelectuale.

*

Și-acum, să trecem la analiza teoriilor cozmogonice privitoare la originea universului. Veți vedea, că ele încearcă în zadar să depășească limitele înțelegerii noastre, pentru a ne explica originea universului, și că, din această cauză, să și rezolvă toate, cînd le analizăm, într-o țăsătură de contradicții inevitabile.

Aceste teorii urmează în hipotezele lor, două mari direcții distincte: direcția *teistă* și direcția *panteistă*. Sub diferitele forme, pe cari le ia, direcția teistă constă în a admite, că universul *a fost creat* de o putere exterioară lui, *transcendentă*. Direcția panteistă constă din contra, în toate formele sub cari ni să manifestează, în a admite, că universul *s-a creat* el însuși, printr-o putere inherentă lui, *immanentă*.

La aceste două direcții trebue să mai adăogăm însă o a treia: direcția *ateistă*. Această direcție constă, e drept în a nega pe celelalte două. De unde nu rezultă însă, că ia este o simplă direcție critică, negativă. Ci ia constitue o direcție dogmatică pozitivă ca și celelalte două. In adevăr, tăgăduind pe de o parte că universul a fost creat de o putere exterioară lui, iar pe de alta, că el s-a creat el însuși printr-o putere inherentă lui, direcția ateistă admite implicit, că universul a existat și există prin el însuși, fără creațiune. Căci universul există de fapt; și, dacă el nici n-a fost creat, nici nu s-a creat, atunci trebue să admitem, că el a existat totdeauna, din vecii vecilor, prin el însuși.

Să analizăm aceste trei direcții, în hipotezele lor esențiale. Să începem anume cu cea din urmă, fiind că ia are pretenția, pe care nu o aŭ celelalte două, de a să întemeia excluziv pe știința pozitivă. In adevăr, în numele

științeĭ pozitive s-aŭ ridicat în contra teizmuluĭ și panteizmuluĭ, celebriĭ reprezentanțĭ aĭ ateizmuluĭ de la sfîrșitul viacuiuĭ trecut, Diderot, D'Alembert, Condorcet și Voltaire. Trebuie decĭ să ne închipuim, sîntem în drept să ne închipuim, că direcția ateistă, fiind cea care să prezintă în numele științeĭ pozitive, trebue să fie cea maĭ inteligibilă. Să-ĭ dăm dar primul loc în analiza noastră.

Universul există prin sine, el n-a fost creat nicĭ de o putere transcendentă, nicĭ nu s-a creat printr-o putere immanentă; știința pozitivă, cel puțin, nu ne spune nimic de o asemenea creațiune. Iată, în esența eĭ, concepția ateistă.

Să o dezvoltăm în cîte-va cuvinte. O existență *prin sine*, însemnează o existență *independentă* de orĭ ce altă existență. Noĭ zicem, de pildă, de un om, că există prin el însușĭ, că să susține adică el întușĭ, atuncĭ, cînd existența luĭ nu atîrnă de cît de munca luĭ proprie, cînd nu deprinde adică de nimenĭ.

Existența prin sine a Universuluĭ e dar o existență independentă de orĭ ce altă existență. Așa fiind însă, existența universuluĭ trebue să nu fi fost *produsă* de o altă existență anterioară, — orĭ ce ar fi fost acea existență. Căcĭ atuncĭ, existența Universuluĭ ar fi *dependentă* de acea existență anterioară, fără care n-ar fi căpătat nicĭ-o-dată ființă. Ideia existențeĭ prin sine a universuluĭ exclude dar ideia uneĭ *cauze* a luĭ — și prin urmare și ideia unuĭ *început*. Căcĭ a admite, că a fost un timp cînd universul nu începuse încă să existe, e a admite, că începutul existențeĭ luĭ a fost determinat de ceva, *produs* de ceva, *cauzat* adecă de ceva. Fără o *cauză* oarecare, ne e peste putință să înțelegem, de ce universul, care nu exista încă pînă la un moment dat al timpuluĭ, a *început* să existe în acel moment.

Concepția ateistă, că universul există prin sine, im-

plică dar afirmarea, că existența universuluĭ nu a avut un început, căcĭ dacă ar fi avut un început ar fi trebuit atuncĭ să aibă și o cauză,—și n-ar maĭ fi decĭ o existență prin sine, adecă independentă,—dependentă fiind de acea cauză anterioară. Existența prin sine a universuluĭ e, așa dar, o existență *fără început.*

Prin nicĭ o sforțare însă, mintea omenească nu e capabilă să înțeleagă o existență fără început, să realizeze, adecă întrînsa, concepția ateistă. In adevăr, dacă existența universuluĭ e fără început, atuncĭ ia să întinde, să prelungește la infinit înapoĭ; universul are adecă un trecut infinit. Ne e însă peste putință să înțelegem trecutul infinit al universuluĭ. Căcĭ ar trebui pentru aceasta să putem concepe, să ne putem închipui, un timp trecut infinit. Și închipuirea unuĭ timp trecut infinit e tot așa de imposibilă ca și închipuirea unuĭ cerc pătrat. In adevăr, un timp *trecut*, e un timp care *s-a sfîrșit* deja în momentul de față; iar un timp *infinit* e un timp care *nu să sfîrșește* nicĭ-odată; căcĭ dacă s-ar sfîrși vre-o dată ar avea atuncĭ un *fine* și ar fi un timp finit, nu infinit; decĭ dar un timp trecut infinit e un timp sfîrșit deja — care nu s-a sfîrșit totușĭ încă și nicĭ nu să poate sfîrși vreodată, în veciĭ vecilor; e adecă o concepție absurdă, întocmaĭ după cum e concepția cerculuĭ pătrat. Dacă cercul e cerc, atuncĭ numaĭ e pătrat, fiind că nu poate avea colțurĭ; iar dacă e pătrat, atuncĭ nu maĭ e cerc, fiind-că nu poate fi rotund. Tot așa, dacă timpul trecut e trecut, atuncĭ nu maĭ e infinit, iar dacă e infinit, atuncĭ nu maĭ e trecut. Un timp trecut infinit, e o alăturare de vorbe ce nu să pot cu nicĭ un chip împreuna într-un înțeles firesc, în mintea noastă,— e o expresie in-inteligibilă [1])

[1]). Toată această critică e întemeiată pe concepția filozofică a infinituluĭ, nu pe concepția luĭ matematică. Concepția filozofică a infinituluĭ,

Vedeţĭ dar că, concepţia ateistă să reduce, cînd o analizăm, la concepţia trecutuluĭ infinit al universuluĭ, care e peste putinţă, dar absolut peste putinţă, de înţeles.

Să admitem însă, pentru a face ateismuluĭ toate concesiile posibile, că am putea concepe existenţa prin sine a universuluĭ, adecă existenţa luĭ trecută infinită. Această concepţie nu ne-ar înainta cu nimic în înţelegerea existenţeĭ universuluĭ. Căcĭ nu să poate zice, că existenţa unuĭ lucru oarecare ne devine maĭ inteligibilă, atuncĭ cînd descoperim, că el există deja de multă vreme. Inchipuiţivă că în mijlocul unuĭ cìmp pustiŭ găsiţĭ un monument necunoscut, cu forme şi dimensiunĭ ne maĭ vĕzute, cu inscripţiĭ alcătuite din caractere, ce nu să aseamănă întru nimic cu caracterele pînă acum studiate. Existenţa acestuĭ monument vă este înexplicabilă, pentru că nu ştiţĭ care este natura şi destinaţia luĭ, pentru că nu ştiţĭ de către cine şi de ce a fost ridicat. Presupuneţĭ acum, că un om al loculuĭ vine şi vă spune, că monumentul există acolo de multă, multă vreme, după cele ce a aflat şi el, prin părinţiĭ luĭ, de la moşiĭ şi strămoşiĭ luĭ. Dar atît e tot ce vă poate spune omul. V'a devenit oare prin aceasta existenţa monumentuluĭ maĭ inteligibilă? Aflînd, că el există deja de multă vreme, aţĭ ajuns cumva să vă explicaţĭ existenţa luĭ în acel loc? — Nicĭ de cum. Şi probă e, că sînteţĭ tot aşa de incapabilĭ ca şi maĭ nainte, să vă daţĭ seamă, de natura şi destinaţia monumentuluĭ.— Iar dacă

---

singura legitimă şi consecventă, e concepţiunea uneĭ mărimĭ ce nu are *nicĭ o limită*, nicĭ un *sfîrşit*, în orĭ ce direcţie am percurge-o cu închipuirea noastră. Din acest punct de vedere, evident, nu poate exista de cît un singur infinit. Căcĭ de ar exista două, ele ar trebui să să limiteze reciproc, şi nicĭ unul din ele nu ar maĭ fi un adevărat infinit, adecă o mărime ce nu are *nicĭ o limită* în nicĭ o parte, în nicĭ o direcţie. Cele două mărimĭ infinite, de semne contrare, în matematică, sînt concepţiĭ convenţioanale, ce nu reprezintă realităţĭ efective. Căcĭ ele, limitîndu-să reciproc, în punctul unde să separă cele două semne, nu corespund nicĭ una, în parte, adevăratuluĭ infinit filozofic. Amîndouă împreună însă, ele pot alcătui realitatea infinituluĭ nelimitat în nicĭ o direcţie.

existența unuĭ lucru, într-un moment dat al timpuluĭ, nu devine maĭ inteligibilă prin faptul existențeĭ sale într-o periodă anterioară finită, — nicĭ o acumulare de perioade anterioare finite, dusă chiar pînă la infinit, nu-l va face maĭ inteligibil.— Vedețĭ dar, că, chiar de am putea înțelege existența trecută îufinită a universuluĭ, tot nu am putea pătrunde nicĭ de cum prin aceasta misterul existențeĭ luĭ.

Prin urmare, hipotesa ateistă e, nu numaĭ peste putință de înțeles, dar încă, chiar de-am putea-o înțelege, ia tot nu ne-ar putea da nicĭ de cum explicare a existențeĭ universuluĭ.

Să părăsim dar această hipoteză —și să trecem la celelalte două ce ne maĭ rămîn. Să analizăm maĭ întăĭ hipoteza panteistă. Căcĭ firesc e, să nu recurgem la o putere externă, care să fi creat universul, decît numaĭ după ce ne vom fi convins, că Universul nu s-a putut crea el însușĭ, printr-o putere inherentă luĭ, după cum susține hipoteza panteistă.

Această hipoteză e tot așa de in-intelegibilă, ca și cea precedentă.— In adevăr, pentru a înțelege creațiunea de sine a universuluĭ, ar trebui să putem înțelege existența luĭ *potențială* devenind *actuală* printr-o necesitate immanentă. Ceia ce e cu neputință.

Să lămurim maĭ întăĭ termeniĭ acesteĭ propozițiĭ, a căreĭ înțeles e foarte simplu, cu tot aspectul eĭ respingător. Ce însemnează o existență potențială, și ce o existență actuală ? — Cîte-va exemple ne-o vor arăta imediat.

In praful de pușcă există o putere de exploziune. Această putere însă, din praful de pușcă, rămîne inactivă, rămîne latentă, adecă ascunsă, invizibilă, cît timp nu intervine o cauză exterioară, care să provoace intrarea eĭ în activitate și manifestarea eĭ sub forma de exploziune.

Existența puterii de exploziune în praful de pușcă e dar o existență inactivă, latentă, lipsită de orice manifestare; ia e pentru noi, cît timp cauza exterioară nu intervine, ca și cum n-ar fi; nici o analiză a prafului de pușcă, cu lupa, cu microscopul, nu o descopere; — această existență e o existență *potențială* și nu o existență *actuală*. Ceia ce există în praful de pușcă e, nu o explozie reală, actuală ci o explozie posibilă, viitoare; ceia ce există în praful de pușcă, e pur și simplu *putința* unei exploziuni. O existență *actuală* nu capătă puterea de exploziune din praful de pușcă, de cît numai în momentul cînd praful de pușcă face în realitate exploziune, fiind-că numai în acel moment puterea de exploziune ni să manifestează în realitate.

Un alt exemplu de existență potențială e existența arborelui în sămînță și a animalului în oŭ. Pentru ca stejarul să iasă din bobul de ghindă, el trebue să existe sub o formă oare-care într-însul; altfeliŭ, n-ar putea eși dintr-însul. Și tot așa trebue să existe vrabia, sub o formă oare care, în oul ei, pentru a putea eși din el. Și probă, că stejarul *trebue* să existe în bobul de ghindă și vrabia în oŭ,— cu toate determinările de mărime, de formă, de coloare, de organizație internă, cari deosebesc stejarul de ceilalți arbori și vrabia de celelalte păsări,— este faptul, că niciodată, dar niciodată, din ghinda de stejar nu va ieși un alt arbore, nici din oul de vrabie o altă pasere. E însă evident, că stejarul nu există în bobul de ghindă ca stejar real, ci numai ca stejar posibil, nici vrabia nu există în oŭ ca vrabia reală, ci numai ca vrabia posibilă. Ceia ce bobul de ghindă și oul cuprind, e *putința* de a da naștere unui stejar și unei vrăbii. Existența stejarului în bobul de ghindă și a vrăbiei in oŭ e dar o existență *posibilă* în viitor, nu o existență *reală* în prezent, e adecă o existență *potențială* și nu existență *actuală*.

Și — acum, după ce ne-am înțeles asupra acestor ter-

menĭ, să ne reîntoarcem la analiza hipotezeĭ panteiste. — Pentru că universul să se fi putut crea el însuşĭ, el trebue să fi existat, evident, înainte de creaţiunea sa; căcĭ altfeliŭ nu s-ar fi putut crea el însuşĭ, ci ar fi trebuit să fie creat de altceva, ce ar fi existat înainte de el. Hipoteza panteistă implică dar existenţa universuluĭ înainte de creaţiunea sa. E acum evident, că această existenţă nu putea fi o existenţă actuală, ci a trebuit să fie o simplă existenţă potenţială. Căcĭ dacă existenţa universuluĭ înainte de creaţiune ar fi fost o existenţă actuală, atuncĭ el n-ar fi maĭ avut nevoe să să creeze, şi nicĭ nu s'ar fi maĭ putut crea, fiind că ar fi fost deja creat. Dacă vrabia ar exista în oŭ cu vrabia reală, cu trup, cap şi aripe împodobite cu pene, şi nu ca vrabie posibilă, oul nu ar maĭ avea nevoe să fie clocit de o pasere, pentru ca încet, încet, sub acţiunea căldureĭ, să iasă din el o vrabie reală. Dacă stejarul ar exista în bobul de ghindă ca stejar real, actual, cu trunchiŭ, ramurĭ şi frunze, n-ar maĭ fi nevoe ca ghinda să fie pusă în pămînt şi udată, pentru ca prin germinaţia eĭ să să nască stejarul. Clocirea ouluĭ e creaţia vrăbieĭ reale din vrabia posibilă, germinarea bobuluĭ de ghindă e creaţia stejaruluĭ real din stejarul posibil. — Dacă dar existenţa universuluĭ înainte de creaţia sa ar fi fost o existenţă actuală, el n-ar fi maĭ avut nevoe să să creeze. Acea existenţă a trebuit să fie prin urmare o existenţă potenţială.

Aci să naşte acum o primă dificultate. Noĭ nu putem concepe existenţa potenţială a universuluĭ ca deosebită, ca independentă de existenţa luĭ actuală, şi decĭ ca putînd-o preceda în timp. Căcĭ noĭ nu ne putem reprezenta o existenţă potenţială decît numaĭ ca cuprinsă, ca învăluită într-o existenţă actuală. Pentru mintea noastră, existenţa potenţială a vrăbieĭ e existenţa actuală a ouluĭ,

existența potențială a stejarului e existența actuală a bobului de ghindă. Noĭ nu ne-am putea decĭ reprezenta existența potențială a universuluĭ decît numaĭ sub forma uneĭ existențe actuale. A ne reprezenta însă existența universuluĭ înainte de creațiune sub forma uneĭ existențe actuale, ar fi a exclude direct hipoteza creațiuneĭ de sine; fiind-că, după cum ziceam adineaurĭ, dacă universul exista ca actual înainte de creațiunea sa, atuncĭ el nu maĭ avea nevoe să să creeze.

Să trecem însă peste această dificultate. Să presupunem, că putem concepe existența potențială a universuluĭ ca independentă de existența luĭ actuală, și să analizăm maĭ departe hipoteza panteistă.

Pentru a înțelege creațiunea de sine a universuluĭ, ar trebui să putem înțelege existența luĭ potențială ca devenind, în momentul creațiuniĭ, actuală, printr-o necesitate internă, immanentă, adecă fără intervenirea vre-uneĭ cauze externe. Căcĭ altfeliŭ, acea cauză externă ar fi, care ar crea universul, și dar el nu s-ar maĭ crea el însușĭ. Pentru aceasta însă, ar trebui să ne închipuim și să putem admite, că în momentul creațiuniĭ să întîmplă în existența potențială a universuluĭ *o schimbare fără cauză*. Ceia ce, evident, ne e cu neputință. — In adevăr, noĭ nu putem concepe stejarul ca ieșind din ghindă de la sine, fără o cauză externă — acțiunea combinată a umidităţiĭ, căldurii și luminiĭ — care să lucreze asupra eĭ pentru a produce acest efect, această schimbare. Noi nu putem de asemenea concepe vrabia ca ieșind din oŭ de la sine, fără intervenirea uneĭ cauze externe — clocirea — care să lucreze asupra luĭ pentru a produce acest efect, această schimbare. Un bob de ghindă și un oŭ de vrabie, care ar fi absolut ferite de acțiunea agenților externĭ menționați, ar rĕmânea vecinic nealterate: nicĭ o schimbare nu

s-ar petrece în ele. Așa cel puțin înțelege mintea noastră lucrurile —și așa ne încredințează și știința pozitivă.— Ceia ce însemnează, că noĭ nu putem concepe existența potențială a stejaruluĭ din bobul de ghindă și existența potențială a vrăbieĭ din oŭ, ca devenind existențe actuale fără intervenirea uneĭ cauze externe.

Ne e dar peste putință să înțelegem, cum ar fi putut existența potențială a universuluĭ să devină, în momentul creațiuniĭ, actuală, fără intervenirea uneĭ cauze externe. Trecerea universuluĭ de la existența potențială anterioară creațiuneĭ la existența luĭ actuală, printr-o necesitate internă, adecă de la sine, e o schimbare fără cauză, pe care mintea noastră nu o poate cu nicĭ un chip înțelege.

Chiar de am putea înțelege însă această trecere, hipoteza panteistă tot nu ne-ar putea da explicarea deplină, explicarea ultimă a origineĭ universuluĭ. Căcĭ această hipoteză presupune, după cum am văzut, existența potențială a universuluĭ înainte de creațiune, o ia ca dată și nu să preocupă nicĭ de cum de explicarea eĭ. De unde vine însă această existență potențială? S-a creat și ia *de la sine* ca și universul actual? Dar atuncĭ, pentru a se fi putut crea ia însușĭ, ia trebue să fi existat maĭ înainte de creațiunea sa, sub forma uneĭ alte existențe potențiale. Pentru a putea fi dar explicată tot cu ajutorul hipotezeĭ panteiste, existența potențială a universuluĭ înainte de creațiune, presupune o altă existență potențială anterioară; și aceasta presupune atuncĭ, la rîndul eĭ, o alta....și așa maĭ departe...la infinit. Pentru a scăpa de această dificultate, nu ne rămîne decît să admitem, că existența potențială a universuluĭ a existat *prin sine*, să admitem adecă, cu privire la originea eĭ, hipoteza ateistă. Dar atuncĭ ne revin din noŭ toate dificultățile, pe carĭ le ridică, după cum am văzut, această hipoteză, și carĭ o fac peste putință de conceput de către mintea noastră.

Ne rămîne însfîrşit o ultimă hipoteză : cea teistă. Să vedem, dacă explicările acesteĭ hipoteze reuşesc să ne facă să înţelegem originea Universuluĭ.

Hipoteza teistă admite, că Universul a fost creat de o putere exterioară luĭ, supranaturală, divină. Toate cozmogoniile religioase, de la cele dintăĭ pînă la cele din urmă, afirmă în adevăr, că cerul—cu soarele, luna şi stelele—şi pămîntul—cu toate cele de pe el—aŭ fost făcute, aŭ fost, dacă voiţĭ, fabricate, de puterea divinităţiĭ. Şi această hiposeză nu e numaĭ a teologilor, ci şi a unuĭ mare număr de filozofi,— a tuturor acelora, carĭ admit finalitatea în alcătuirea universuluĭ. Observînd ordinea şi armonia desăvîrşită a fenomenelor naturiĭ şi perfecta lor alcătuire totală, fie-care fenomen potrivindu-să aşa de bine cu toate celelalte, în cît potrivirea lor nu poate fi înţeleasă că fiind efectul uneĭ întîmplărĭ oarbe,—aceĭ filozofĭ conchid, că universul a fost creat, după un *plan* preconceput, de cătră o fiinţă inteligentă, întocmaĭ după cum, de pildă, o maşină industrială e totdeauna construită după un plan unitar de cătră un artist conştient. Comparaţia creaţiuneĭ universuluĭ cu opera unuĭ mare artist e foarte des întrebuinţată în scrierile acelor filozofi.

Să analizăm această comparaţie, care exprimă în esenţa eĭ hipoteza teistă.—Fără îndoială, această comparaţie ne poate ajuta, să ne închipuim în mod aproximativ, simbolic, creaţiunea universuluĭ. Ia nu ne poate face însă nicĭdecum să înţelegem misterul adevărat, îndoitul mister, care învălue creaţiunea universuluĭ de cătră un mare artist. Acest îndoit mister este : originea materialuluĭ, din care marele artist a fabricat universul şi originea mareluĭ artist însuşĭ.

In adevăr, un artist, aşa cum îl înţelegem noĭ — şi ne e peste putinţă să-l înţelegem altfeliŭ — nu creează nicĭ

fierul, nicĭ lemnul, nicĭ piatra, pe carĭ le întrebuinţează la fabricarea operelor sale; el nu face de cît să modeleze şi să combine aceste materialurĭ preexistente. Cînd presupunem acum, că soarele, planetele, sateliţiĭ lor şi toate lucrurile, pe care aceste corpurĭ le cuprind, aŭ fost fabricate într-un chip analog de cătră un mare artist, noĭ presupunem—inteligenţa noastră ne sileşte să presupunem—că marele artist nu a făcut de cît să dispună în ordinea actuală elementele materiale anterior existente. De unde veneaŭ însă acele elemente materiele pre-existente? Care e originea lor? Comparaţia nu ne-o spune, şiîntrucît nu ne-o spune—e fără valoare pentru înţelegerea origineĭ universuluĭ, fiind-că nu ne dă o explicare *deplină* a acesteĭ originĭ. Creaţiunea universuluĭ *din nimic*, iată primul mister. Căcĭ noĭ nu putem înţelege, nu ne putem închipui, cum din *nimic* ar putea să iasă *ceva*. Ex nihilo nihil, din nimic nimic nu poate ieşi,—iată una din axiomele fundamentale ale înţelegeriĭ omeneştĭ.

Să presupunem însă, că am putea concepe creaţiunea materieĭ din nimic, de către puterea divină Maĭ rămîne însă ceva în această creaţiune, ceva absolut peste putinţă de înţeles: e creaţiunea *loculuĭ* ocupat de materie, creaţiunea spaţiuluĭ. Să presupunem, că înainte de creaţinnea universuluĭ nu exista materie, nu exista corp material, nu exista nimic din ceia ce există acum. Putem noĭ însă concepe, că nu a existat, înainte de creaţiunea universuluĭ, spaţiul în care universul a fost creat? Nu; ne e peste putinţă. In adevăr, suprimaţĭ din mintea d-voastră toate obiectele materiale pe carĭ vi le puteţĭ închipui, suprimaţĭ întreaga existenţă a universuluĭ; aţĭ suprimat oare *totul* din mintea d-voastră,— nu a maĭ rămas în mintea d-voastră nimic?—Nu. A maĭ rămas în mintea d-voastră *spaţiul gol* pe care îl ocupa universul cu obiectele luĭ materiale. Şi

nicĭ o sforţare a minţiĭ noastre nu e capabilă, să ne facă să ne putem reprezenta neexistenţa spaţiuluĭ gol. Cozmogoniile religioase admit toate existenţa unuĭ *vid*, unuĭ *haos* primordial; admit adecă toate existenţa unuĭ spaţiŭ înainte de formarea universuluĭ. Cozmogonia biblică e prea cunoscută pantru a o maĭ aminti. Iată un fragment din cozmogonia vedică . . . . „Atunci (la început) nimic nu exista, nicĭ fiinţa, nicĭ nefiinţa, nicĭ lumea, nicĭ aerul, nicĭ cerul. Care era dar învĕlişul tuturor lucrurilor? Unde era, care eră albia apelor? Unde era adîncimea nepătrunsă a aeruluĭ? Nu exista moarte, nicĭ nemurire, nicĭ luminile zileĭ şi nopţiĭ . . . . Intunerecul era la început învăluit în întunercc; apa era fără strălucire. Dar *fiinţa* să odihnea în *vidul* care o purta . . ."

De unde vine însă spaţiul gol primitiv, pe care îl admit toate cozmogoniile? Pentru a nu admite, că el exista prin sine însuşĭ, conform hipotezeĭ ateiste, nicĭ că el s-a creat el însuşĭ, conform hipotezeĭ panteiste, nu ne rămîne decît să admiteam, că el a fost creat de aceeaşĭ puteri supranaturală, care a creat şi universul. Ne e însă peste putinţă să concepem creaţia spaţiuluĭ, fiind-că ne e peste putinţă să concepem *neexistenţa* luĭ înainte de creaţiune.

Dar să presupunem, că am putea înţelege şi creaţia universuluĭ din nimic şi creaţia spaţiuluĭ neexistent înainte de creaţie: misterul creaţiuniĭ rămîne întreg, rămîne tot aşa de nepătruns ca şi maĭ înainte. Căcĭ în adevăr, întrebarea ultimă, care să rîdică în faţa noastră este: de unde vine puterea supranaturală externă care a creat universul? Care e originea eĭ? — Şi la această întrebare nu sînt de cît treĭ răspunsurĭ posibile: a existat prin sine, s-a creat pe sine, a fost creată de o putere externă. Am înlăturat deja primele două hipoteze. Cea de-a treia —creaţiunea puteriĭ creatoare a universului de o altă putere creatoare — ne

duce, ca și celelalte, la infinit, fără să ne îngădue o înțelegere desăvîrșită a eĭ. Căcĭ a doua putere creatoare a trebuit să fie și ea creată de o alta . . . . și așa maĭ departe, la infinit.

*

Vedețĭ dar, că nicĭ una din cele treĭ mari hipoteze metafisico-religioase nu ne poate face să înțelegem originea universuluĭ. Explicațiile lor nu pot fi concepute de mintea omenească, fiind că, imediat ce încearcă să le conceapă, ea să isbește de un sistem de contradicții peste putință de înlăturat.

Care e acum causa acestor contradicții? — E acea limită a cunoștințeĭ omenești, pe care am resumat-o în formula : nu putem înțelege un lucru de cît numaĭ punîndu-l în relațiune cu un alt lucru. Era firesc, să nu putem înțelege existența *prin sine* a universuluĭ, căci noi nu putem înțelege existența unuĭ lucru de cît numai în relațiune cu o altă existență, cu existența unuĭ alt lucru. Era firesc să nu putem înțelege creațiunea *de sine* a universului, căci noi nu putem înțelege creațiunea unui lucru decît numai în relațiune cu o cauză creatoare independentă de el. Era firesc, însfîrșit, să nu putem înțelege puterea creatoare a Universuluĭ fără o altă putere creatoare care să o fi creat—și pe aceea fără o alta... la infinit; căcĭ ca și mai sus, noi nu putem înțelege existența unuĭ lucru, fără să-l punem în relațiune cu un alt lucru, care să-l fi făcut să existe, care să-l fi creat. Și ațĭ văzut, cum acestă necesitate a minții noastre de a înțelege existența universului și a puterii lui creatoare numaĭ în relațiune cu o altă existență, ne-a aruncat în seria infinită a relațiunilor explicative,—serie, pe care mintea noastră nu o poate istovi niciodată, fiind că e peste putință de istovit, nu o poate adică sfîrși niciodată, fiind că ea nu se sfîrșește niciodată. Și cu toate acestea, numaĭ istovirea acestei serii de relațiuni explicative ar putea da minții noastre explicarea *adevărată* a originei universului.

Explicarea originei universului nu o putem dar căpăta niciodată; această explicare depășește marginile, de care e țărmurită, prin însăși natura ei, activitatea inteligenței noastre.

*

Și acum, doamnelor și domnilor, cîteva cuvinte încă, asupra analiselor, prin care am ajuns la această conclusiune, pentru ca să nu vă înșelați asupra adevăratei lor semnificări. Acele analise cuprind, mai mult sau mai puțin, o critică a ideilor religioase ce ni s-au inculcat din copilărie, adică, în definitiv, o critică a religiunilor, în esența lor considerate. Această critică nu echivalează însă nici de cum cu o derîmare sau suprimare a religiunilor. Maĭ întăi teoriile, pe care le-am analisat, sunt de mult cunoscute, și observări critice s-au făcut asupra lor de mult și de către mulți. Și cu toate acestea, acele observări critice—de multe ori pornite, violente, aprige — n-au avut nici de cum de efect dispariția religiunilor, pînă în timpul de față, nicĭ nu vor avea de efect dispariția lor în viitor, judecînd după cîteva semne, pe care le vom vedea imediat, și care dovedesc, nu decadența, ci înviorarea sentimentului religios, în vremurile noastre.

Un filosof german celebru, într-o operă rămasă nemuritoare, a criticat—mai aspru poate de cît toți—hipoteza teistă și argumentele, prin cari dovedesc teologii existența divinității; și cu toate acestea, acel filosof *credea* în existența divinității.—Ceea ce ne dovedește, că critica religiunilor nu are de efect, cel puțin nu totdeauna, suprimarea lor. Căci critica religiunilor să face totdeauna din punctul de vedere al *cunoștinței*, iar adevăratul lor fundament e *credința*. Critica religiunilor nu face dar de cât să le strămute din domeniul *cunoștinței*, care nu le poate cuprinde și în care—deci — ele nu și-au locul, în domeniul *credinței*, adevăratul și propriul lor domeniu.

In adevăr, religiunile înșile recunosc domeniul credinței ca domeniu propriu al lor și resping domeniul cunoștinței. *Crede și nu cerceta*, zice scriptura sfîntă. Și această formulă nu însemnează altceva, de cît : crede și nu căuta să înțelegi, crede și nu căuta să cunoști și să-ți explici ceea ce nu se poate cunoaște nici explica. Iar profesiunea de credință a religiunei creștine zice în primul său articol : *cred în dumnezeu*, și nu : cunosc pe dumnezeu, nici : înțeleg pe dumnezeu. Sfîntul Anselm, marele filosof al creștinismului, declară de asemenea : nu caut să înțeleg pentru a crede, ci cred pentru a înțelege, căci dacă nu aș crede nu aș înțelege. Această formulă ne lămurește perfect deosebirea dintre credință și cunoștință. Cred, zice sfîntul Anselm, pentru ca să înțeleg, pentru ca să-mi luminez adecă misterul, pe care inteligența mea nu-l poate pătrunde, pe care cunoștința mea e incapabilă să-l cunoască. Credința depășește deci cunoștința,—domeniul credinței depășește domeniul cunoștinței, deosebindu-se de el. Domeniul cunoștinței e domeniul inteligenței propriu zise, domeniul credinței e domeniul imaginației și sentimentului.

Altă probă, că religiunile nu fac parte din domeniul cunoștinței, este faptul, că ele inșile s-au lepădat succesiv în decursul timpului, de tot mai multe din elementele de cunoștință ce cuprindeau. Fetișistul primitiv *cunoștea* literalmente pe zeul său : îl vedea, îl pipăea, îl putea gusta și mirosi, ba încă îl și bătea une ori, cînd era nemulțumit de el. La politești, deja zeii devin invisibili : ei se sustrag privirilor oamenilor : dar continuă încă de a avea atribute determinate pentru cunoștința lor. Așa, pentru Grecii și Romanii cei vechi, Joc era zeul ce ținea în mînă fulgerul ; Apollon era zeul ce se plimba cu carul pe cer și lumina lumea ; Neptun era cel ce stăpînea marea cu tridentul său ; Mercur, mesagerul zeilor, avea aripi la picioa-

re; Pan cînta din fluer, trăia în arbori și avea picioare de țap... și așa mai departe. La monoteiști, divinitatea devine și mai inaccesibilă și atributele ei devin din ce în ce mai puțin obiecte de cunoștință. In adevăr, ultima formă de religiune, apărută în decursul evoluțiunei sociale, e protestantismul. Și protestantismul exclude cu desăvîrșire tot aparatul figurativ al catolicismului; pentru protestantism divinitatea nu mai are forme visibile, cu putință de cunoscut și de represintat în icoane: protestanții exclud din templele lor icoanele și tot simbolismul cultului. Atributele acestei divinități invisibile devin și ele din ce în ce mai in inteligibile. Atributele divinității monoteiste sunt eternitatea, puterea nemărginită, bunătatea nemărginită, știința nemărginită, perfecțiunea nemărginită...—toate atribute din ce în ce mai abstracte, mai metafizice, mai cu neputință de represental de cunoștința noastră, care nu-și poate represența de cît atributele mărginite, adică relative, și nici-o-dată pe cele nemărginite sau absolute, — din causa acelei limite fundamentale a activității ei, pe care am văzut-o mai sus. In adevăr, îndată ce mintea noastră încearcă să-și reprezinte atributele nemărginite ale divinității, le găsește contradictorii. Căci cum se impacă, de exemplu, puterea nemărginită a lui dumnezeu cu bunătatea lui nemărginită? Dacă d-zeu e nemărginit de bun, atunci el nu *poate* face nici-o-dată nimic rău, căci altfel bunătatea lui ar fi mărginită; dar dacă el nu *poate* face rău, atunci puterea lui nu e nemărginită, căci sunt lucruri pe care el nu le poate face. Prin urmare, dacă bunătatea lui d-zeu e nemărginită, atunci puterea lui trebue să fie mărginită; iar daca puterea lui e nemărginită, atunci bunătatea lui trebue să fie mărginită. Cum să împacă apoi, bunătatea nemărginită cu justiția nemărginită a lui dumnezeu? Căci justiția lui nemărginită nu lasă nici

o crimă nepedepsită, dar absolut nicĭ una: o justiţie nemărginită, adică absolută, e o justiţie intransigentă, o justiţie care nu iartă nici odată pe culpabili; dar atuncĭ bunătatea lui d-zeu nu e nemărginită: eĭ nu e nemărginit de bun, fiind că el nu iartă niciodată. Tot aşa nu se împacă justiţia nemărginită cu ştiinţa şi prevederea nemărginită a divinităţiĭ,... şi aşa mai departe. Aşa încît, teologia contemporană, pentru ca să scape de aceste contradicţii, să hotărăşte să părăsească definitiv domeniul cunoştinţei şi să să limiteze cu desăvirşire în domeniul credinţei. Un teolog englez, representantul cel mai autorisat al acestei nouĕ direcţii, declară categoric, că un dumnezeu pe care l-am cunoaşte, n-ar mai fi un dumnezeu. A ne închipui, zice el, că dumnezeu este aşa cum ni-l închipuim, este a blasfema; a pretinde că cunoaştem pe dumnezeu, e a păcătui în contra divinităţiĭ lui.

Vedeţi dar, că, în evoluţia religiunilor, divinitatea devine din ce în ce mai misterioasă, să adînceşte din ce în ce mai mult în întunerecul nepătruns şi de nepătruns al regiunilor inaccesibile minţii omeneşti.

Insă tocmai neputinţa de a pătrunde acest mister, tocmai neputinţa de a lumina acest intunerec adînc, care învălue de toate părţile divinitatea, e garanţia cea mai sigură a persistenţei religiunilor. Căci acest întunerec şi acest mister nu sunt decât întunerecul şi misterul, ce învălue de toate părţile domeniul cunoştinţei omeneşti. Cunoştinţa omenească e mărginită; toate explicările ei să opresc cu necesitate în faţa unuĭ fapt ultim peste putinţă de explicat, toate explicările ei duc cu necesitate la inexplicabil. Şi ajuns dinaintea întunerecului final, omul de ştiinţă însuşĭ, cum zice un celebru fiziolog frances, „se lasă să fie legănat de vîntul necunoscutului, în sublinităţile

ignoranței". Inaintea misterului ultim, inteligența omului de știință se oprește, fiind că nu poate pătrunde mai departe; imaginația lui e însă dusă mai departe de vîrtejul necunoscutului, și fiorul care o cuprinde în acel vîrtej e primul pas al — credinței.

Credința, Doamnelor și Domnilor, e unul din elementele fundamentale ale vieții sufletești a omenirii. Proba acestei afirmări ne-o dă întreaga istorie, din timpurile cele mai vechi și până în timpurile noastre. Nu e popor în istorie, care să nu fi avut o religiune. Și D-voastră știți, ce covîrșitoare influență au avut religiunile în istoria tuturor popoarelor. Vechii Asirieni și vechii Egipteni, a căror istorie se urcă pînă la cinci-zeci de veacuri înainte de Crist, au avut fie-care o puternică religiune, de și n-au avut o știință, în înțelesul propriu al cuvîntului. Ceea ce insemnează, că inainte chiar de a ști, omul a simțit nevoea de a crede. — Și astăzi, în veacul în care știința positivă a ajuns la o atît de întinsă desvoltare, cuprinzênd și stăpînind întreaga activitate intelectuală a societăților civilisate, nevoia de a crede iese din nou la iveală, într'o serie de fenomene sociale de cea mai mare importanță, pentru cel ce caută să-și dea seamă de starea sufletească a omenirii culte în timpul de față. — Sunt două manifestări sociale contemporane, remarcabile din acest punct de vedere: misticismul și spiritismul. Misticismul se manifestează clar, pe deoparte în producțiunile artistice și literare ale timpului, iar pe de alta prin introducerea de religiuni nouă în centrele culte ale apusului. Cine ar fi crezut, că în veacul al XIX-lea, în veacul științei positive, budhismul, religiunea mistică prin excelență, va începe să-și găsească adepți în — metropola științei positive chiar, în luminatul și emancipatul Paris? Și totuși, faptul e cert: acum cîți-va ani s-a clădit în Paris un templu budhist, în care se

oficiază regulat și care e frecventat de o sumă de oameni din societatea cultă. — Și ce e, la rîndul lui, spiritismul, dacă nu o afirmare evidentă a nevoii de a *crede* în continuarea existenței personale după moarte? Se pare, că în fața misterului tragic al morții, mințile cele mai puternice și mai bine disciplinate din punct de vedere științific, sunt nevoite să caute un sprijin, un refugiu și o consolare, în *credința*, că totul nu se sfîrșește cu moartea, că existența noastră continuă încă după moarte, sub forma unei existențe spirituale. Căci, ce voesc oare spiritiștii, prin așa numitele lor experiențe, dacă nu să ne dovedească, că în adevăr oamenii morți continuă încă de a exista și de a intra în relațiune cu cei vii, sub forma de spirite? Dovada lor e subredă — și psichologia explică azi din ce în ce mai multe din fenomenele spiritiste; dovada lor e subredă, dar *credința* lor e puternică, și ea să lățește din ce în ce mai mult, în păturile superioare ale societății. Și vă rog să notați, că și miticismul și spiritismul să propagă aproape exclusiv în cercurile culte. De ce? Pentru că masele inculte, cari formează imensa majoritate a omenirii, și-au păstrat încă intacte și puternice credințele lor religioase: ele nu mai au deci nevoe de o altă credință. In mica minoritate cultă însă, credințele religioase au slăbit, mai mult sau mai puțin; în această minoritate se naște dar nevoia unei nouă credințe; și la această nevoe răspund, pe cît se pare, misticismul și spiritismul.

Vedeți dar, Doamnelor și Domnilor, că credința e o necesitate fundamentală a vieței sufletești a omenirii. Domeniul credinței e tot așa de legitim ca și acela al cunoștinței. Și din aceiași legitimitate resultă același drept la existență. Domeniul credinței nu poate fi suprimat, tot așa cum nu poate fi suprimat domeniul cunoștinței. Infelegeți dar bine, că din observările critice, pe cari vi le am

expus, nu poate resulta suprimarea religiunilor. Căcì religiunile, după cum ați văzut, nu pot fi suprimate. Și chiar dacă am admite, că ele ar putea fi suprimate sub formele lor actuale, ele ar renaște necontenit sub formă nouă, întreținute vecinic de conștiința vecinicului mister al originei universului. In fața problemei insolubile a originei universului, omul de știință nu afirmă și nu neagă nimic; ci declară lămurit și categoric, cu deplina onestitate a omuluĭ de știință: nu știu nimic pentru că nu pot înțelege nimic, — și lasă câmpul liber credinței, adică imaginației șĭ sentimentuluĭ.

GH. MÂRCULESCU

O chestiune de filologie

Este cunoscut, că încă de la 1848, s-a fost notat de cătră profesorul I. Grigorovicĭ că vechile sunete slave ѫ și ѧ s-ar fi fost cînd-va pronunțat ca *on* și *en* nazal, sunete, care s-ar pronunța încă ast-feliŭ într-un dialect macedo-bulgar.

In urmă, filologii bulgarĭ, s-aŭ ocupat foarte mult cu această chestiune; așa de pildă Slaveicof, Drinof, Ofeicof, i-aŭ dat destul de multă atenție, cum spune d-rul Șișmanof într-un foarte de samă studiŭ asupra etnografieĭ Bulgarieĭ; dar faptul n-a fost pe deplin lămurit.

Lucrul să reduce la întrebarea, cum s-aŭ pronunțat oare aceste sunete în vechime? Răspunsul aparține filologieĭ slave. Dar firește, și din studiul limbei romîne, care a suferit atît de multă înrîurire slavonă, să pot scoate noțiunĭ în această privință, tot așa precum din studiul limbilor slave să pot scoate multe elemente, care să servească la lămurirea formăreĭ limbeĭ noastre.

Pentru noĭ însă, lucrul e mult maĭ clar decît pentru Bulgarĭ. Aceștia nu găsesc existența unuĭ *n* nazal, decît într-un dialect macedonian, pe cîtă vreme noĭ îl găsim în

toate dialectele, atît în limba scrisă cît și în cea vorbită în limba veche ca și în cea modernă.

Toate cuvintele slave, în ale căror origini găsim un ѫ posedă pe *n*, precedat de *î* saŭ de *u*, a căruĭ nazalitate, firește, e foarte slăbită, conform fireĭ limbeĭ.

Așa de pildă:

мѫка = muncă,
дѫбрава = dumbravă,
лѫка = luncă,
răd. сѫд = o-sîndă, a osîndi;
„ добѫд = dobîndă, a dobîndi;
„ нетѫгъ = nătîng, a tîngui;
пѫтъ = răspîntie (rus: распутие);
огрызы = ogrinjĭ (огрѫзъ) (serb: огризиие);
редъ = rînd, a rândui (рѧдъ);
честъ = cinste,
сметана = smîntână (смѧтана),
смѫча = smuncesc și smîncesc.
смѫтити = smintit,
пѫдъ — pîndă, pîndar (пѫдаръ).

Toate aceste cuvinte se găsesc și în limbile slave, însă absolut la nicĭ una nu există *n*. Cum-că în pronunțarea lui ѫ și ѧ slavon intra un *n*, nu maĭ rămîne nicĭ o îndoială, deoarece el apare în limba romînă, în cuvinte bine fixate și obștesc întrebuințate. Decĭ filologia slavă nu maĭ are nevoe să alerge la dialecte rătăcite, maĭ ales că *on* nazal nicĭ odată n-a avut o pronunție fixă și nu s-a putut de loc împămînteni.

Dacă însă apariția luĭ *n* în limba romînă e generală și regulată, nu tot așa să întîmplă cu vocala cu care el a format o silabă nazală. Vedem că în unele părțĭ e *u* în altele î, iar în altele, acolo unde corespunde lui ѧ e *i*.

In limba rusă același ѫ și în aceleașĭ cuvinte apare

numaĭ ca un simplu *u* : ʌȣка, дъбрава, мȣка ; în bulgărește să păstrează, iar în sîrbește dispare, bine înțeles în ortografie, căcĭ în pronunție să aude totdeauna un ă.

Dacă ѫ să pronunță *on* nazal, dispariția lun *n* în limbile slave nu-ĭ un fenomen curioz, căcĭ nazalitatea prin firea eĭ, tinde în totdeauna a înghiți consonanta ; în limba romînă însă o simplă presupunere că ѫ s-ar fi pronunțat *on* nazal, nu lămurește toate cuvintele, căcĭ transformarea s-a făcut în treĭ felurĭ : *un*, *în* și *ăn* pe unele părțĭ, iar cele două dintăĭ sînt atît de bine fixate în cît nu să pot lămuri decît printr-o lege fonetică tot așa de bine fixată.

O transformare analogă avem și din limba latină : a accentuat urmat de n, mp, mb s-a prefăcut în *în* (*îm*) : lana=lînă; pane=pîne; cane=cîne.

Această lege, deși foarte generală, e totușĭ foarte bănuitoare ; transformările fonetice nu trec de la o extremitate la alta fără o inriurire zornică și bine determinată ; iar noĭ, în această lege avem un *a* accentuat, deschis, clar, transformat într-un sunet adînc, înfundat. Și afară de aceasta, aceste transformărĭ, adecă evoluția uneĭ limbĭ, nu pornește numaĭ de cît din momentul ce un popor îșĭ schimbă traiul saŭ locul. Schimbările ce o limbă le suferă după-ce poporul care o vorbește s-a mutat dintr-un loc în altul, orĭ a adoptat alt mod de traiŭ, nu pot izvori din senin : ele trebue să aibă o legătură cu fazele evoluționare de maĭ înainte. Șĭ nu înțeleg pentru-ce în limba romînă nu s-ar putea pronunța un *a* accentuat, fie el chiar urmat de n, mp, mb, cînd avem deja *a* aproape în condițiunĭ identice și totușĭ netransformat.

Fără îndoială că acest *a* năzuia spre o schimbare chiar din latina populară, dar sunetul spre care înclina, nu putea cu nicĭ un preț fi extremitatea celuia care să pronunța saŭ s-a pronunțat cît-va timp înainte. Acest *a* trebuia să

fi năzuit spre un sunet maĭ deschis, dovadă limba franceză care a făcut din *pane* şi *lana* = *pain* şi *laine* adecă a adoptat un sunet tot aşa de deschis dacă nu şi maĭ deschis decît latinescul *a* accentuat, pronunţat cu glasul unuĭ vesel italian.

Dacă în limba romînă transformarea s-a făcut în sens invers, a trebuit o înrîurire de aceiaşĭ natură, adecă linguistică, căcĭ clima orĭ alte înrîurirĭ de soiul acesta nu putea determina un curent al sunetelor deschise spre o cădere în extremitatea opusă.

Această înriurire linguistică nu putea veni decît de la slavonescul ѫ pronunţat cu *n* nazal orĭ nenazal, sunet care este foarte vechiŭ şi pe care nu l-a putut păstra nicĭ una din limbele slave, iar în romîneşte trebue să dateze *cel puţin* de la întăia atingere a Romînilor cu Slavoniĭ. Chiar existenţa unui *n* nazal într-un dialect macedo-bulgar încă dovedeşte vechimea lui ѫ cu *n*, căcĭ Macedonia este cuibul arhaismelor slave.

Aşa fiind lucrurile, adecă, dacă cuvintele latineştĭ aŭ suferit o influenţă slavă, a trebuit să fie o asemănare, o apropiere între aceste două năzuinţĭ. Presupunînd că nu ştim cum s-ar fi fost pronunţat ѫ slavon, dacă admitem o înriurire asupra latinesculuĭ *a* accentuat urmat de n, mp, mb, atuncĭ putem deduce pronunţia prin faptul că înriurind asupra luĭ *a* a trebuit el însuşĭ să aibă un sunet apropiat.

Acel *a* accentuat, de-vreme-ce a suferit o schimbare, probabil că năzuia spre ea chiar din latina populară. E foarte admisibil, ca el să fi năzuit spre un *e* saŭ o formă oarecare de *e*, ca în franţuzeşte, care nu să putea întuneca, pentru-că în latineşte *n* nu era nazal. Inriurirea stă în faptul că tocmaĭ *n* a suferit-o şi s-a nazalizat după ѫ slavon, şi pe urmă a trebuit să să întunece şi vocala.

Pe de altă parte, e foarte curioz cum că ѫ slavon să fi fost *on* nazal, cînd acest sunet să poate foarte bine reprezenta prin alte semne. Acest ѫ trebue să fi fost o nuanță între *a ă* și *e*, maĭ ales că în Bulgaria de sud, el astăzĭ chiar să citește *e* curat; de pildă acolo să zice *meca* (мѫкѧ) și nu *măca* cum să pronunță prin alte părți, decĭ e mult maĭ posibil ca el să fi fost un *èn* nazal, de care apropiindu-să și năzuitorul spre schimbare *a* accentuat latinesc, a fost absorbit și întunecat. Așa că dacă cel maĭ frumos sunet latinesc, *a* accentuat, îl posedăm noĭ în limba romînească întunecat și înfundat, aceasta să datorește inriurireĭ slave, care ne-a asimilat sunetele deschise, pentru a le azvîrli pronunțarea tocmaĭ în fundul gîtuluĭ.

Transformarea luĭ *a* accentuat urmat de n, mp, mb, nu-ĭ neatîrnată; ia să datorește înriurireĭ slavone, ca și multe alte transformărĭ. Aceasta să poate vedea din însușĭ aspectul general al sunetelor noastre, care să apropie maĭ mult de acele slave de cît de acele latine.

In deobște chiar, înriurirea uneĭ limbĭ asupra alteia, începe prin înfluențarea sunetelor. Odată un sunet stinghirit, orĭcît de puțin, din pronunțarea luĭ primîtivă, să predispune a să schimba tot mereŭ după elementul care l-a înfluențat, și maĭ la urmă, el însușĭ fixat, provoacă la rîndu-ĭ alte schimbărĭ.

Și un filolog inteligent, nu să uită la cuvintele streine introduse într-o limbă oare-care, căcĭ aceasta nu numaĭ că nu să poate împiedeca, dar ar fi o nenorocire a o încerca. Puterea de înriurire a uneĭ limbĭ, să cunoaște după transformarea sunetelor și maĭ ales a vocalelor. In sensul acesta, limba slavă orĭ maĭ bine zis limba bulgară, maĭ în urmă a avut o înriurire așa de mare asupra celeĭ a noastre încît nu numaĭ ne-a dat toate ale eĭ vocale, dar a asimilat și pe cele latine, firește neputînd să escludă cu-

vintele, precum noĭ nu le putem esclude azĭ pe cele de origine slavă. Ceva maĭ mult chiar, găsim în limba noastră sunete streine de limba slavă, precum elineştĭ, asimilate indirect, precum să vede din cuvintele *duşman*, *drum* şi altele, carĭ n-aŭ venit direct din greceşte la noĭ, ci prin mijlocirea limbeĭ bulgare.

Făcîndu-să cercetărĭ în sensul acesta, adică al înriurireĭ sunetelor, să va vedea, că limba latină, care ni s-a transmis nouă, n-a evoluţionat liber ca la alte popoare de aceiaşĭ origină, ci maĭ mult a fost înăduşită, şi numaĭ aşa să poate lămuri acel amalgam de sunete pi care noĭ le avem, contrar fireĭ limbelor romane.

Era şi natural, ca Romîniĭ, a căror viaţă socială a fost atît de des întreruptă şi turburată de năvălirĭ barbare, să nu fi avut o evoluţie liberă şi clară a limbeĭ lor.

De aicĭ reiesă şi maĭ mult legătura între limbă şi viaţa socială, între evoluţia societăţeĭ şi acea a limbeĭ; căcĭ precum ca societate noĭ nu ne-am putut dezvolta cu intensitate naturală, tot aşa şi limba a trebuit să sufere întreruperĭ, înăbuşirĭ şi de multe orĭ chiar prăbuşirĭ.

Rusciuc în Octombre 1896.

A. C. CUZA

EPIGRAME
(traduceri)

Arta.

Să te jărtfeştĭ cu totul arteĭ
De-ţĭ veĭ fi pus în gînd,
Să ştiĭ că cea mai grea din arte-ĭ
A nu muri flămînd.

Stăpîn.

De vreĭ stăpîn s-arăţĭ că eştĭ
Şi om cu vază multă,
Nu-ĭ totul să le porunceştĭ;
E vorba cum te-ascultă.

Ori cît....

Ori cît mîndria te-ar umfla de tare
Tu n-aĭ să poţĭ ieşi din sfera ta:
Balonul, la-nălţime cît de mare
Cu-n vultur nu să poate asemăna.

De eştĭ viclean....

De eştĭ viclean şi ipocrit
Te-mpacĭ cu lumea foarte bine,
Dar numaĭ dacă eştĭ cinstit
Te-mpacĭ cu tine.

Pe munte

Pe munte să mă suiŭ m-am dus
Şi lumea o priveam de sus;
Dar am văzut mereŭ urcînd,
Un vultur către norĭ zburînd,
Şi m-am simţit maĭ mititel
Uitîndu-mă de jos la el.

Dacă doreştĭ....

Dacă doreştĭ în calea ta
Să mergĭ tot înainte,
La ceĭ nebunĭ te poţi uita,
O vorbă însă nu uita:
S-asculţĭ pe ceĭ cu minte.

Ceĭ mititei.

Un lucru nu-l pot suferĭ
Ceĭ mititeĭ:
Cum alţiĭ de-ndrăznesc a fi
Maĭ marĭ ca eĭ.

GH. MURNU

Un singur dor....

Acelaș dor, acelaș gînd
Ca doica pe-un copil mă poartă,
La draga ce-am lăsat plîngînd,
La mama cu nădejdea moartă.

„Tu poate plîngĭ oftînd din greŭ
Precum aĭ plîns odinioară,
Podoaba sufletuluĭ meŭ,
A sufletuluĭ meŭ comoară.

Nu plînge, nu te tîngui,
A tale lacrimĭ o să stee;
Iubi-veĭ pe-altul, te-a iubi—
Curînd mă veĭ uita, femee.

Numaĭ tu, mamă, lîngă foc,
Stînd noaptea-n toiul tristeĭ ierne,
Plîngĭ dus cu mine-al tăŭ noroc,
Și lacrimile-ţĭ sînt eterne.

Atîtea visurĭ în zadar
Impräștiate le veĭ plînge,
Nu-ĭ vedea mire lîng-altar,
Nepoţĭ la peptu-ţĭ nu veĭ strînge.

Tu eştĭ bătrînă, şi-o să morĭ
Făr-ajutor de fiŭ şi noră,
Făr-a-ţĭ vedea printre feciorĭ
Pe-al tăŭ fecior jucînd în horă.

Pe deal nu să iveşte acum,
Cu caru hăulind nu vine;
Degiaba-ntrebĭ şi-aştepţĭ pe drum,
Căcĭ s-a pierdut în ţărĭ streine.

Ades opreşte a luĭ pas,
Şi-ades îl zgudue fioriĭ;
Sărac şi-n zdrenţe a rămas,
Şi totuşĭ bate-n poarta gloriĭ.

Iar gloria-ĭ frumos palat
Inchis în ziduri de aramă,
Şi-acelora ce-n poartă-ĭ bat
Le cere viaţa-ntreagă vamă.

Poate-a pieri necunoscut
Şi cerşetor pe lîngă dînsul,
Cel ce pe braţe l-aĭ crescut
Cu dragostea ta şi cu plînsul.

Liman eşti tu, lumea-ĭ noian,
Sînt spume-atîtea idealurĭ;
Zadarnic cată spre liman
Copilul tăŭ bătut de valurĭ.

Invins, uitat în colţul luĭ
Ascultă glasul tăŭ ce-l chiamă;
Intreg norocul lumiĭ nu-ĭ
Ca sfînta ta iubire, mamă."

I. LAUR

Aniĭ treç

Trec aniĭ tot maĭ repezĭ pe scurta mea viaţă
Şi, atîrnat de-o aţă,
Imĭ pare că plutesc eŭ pe hăul înegrit
Ce colo jos să-ntinde
Şi, spre a mă cuprinde,
Deschide-o largă gură, d-a morţiĭ-aripĭ umbrit.

Ades mĭ-aduc aminte ce-încet să strecura
In tinereţe vremea şi cum parc-aştepta
Iarna pe primavară
Să să întoarcă iară.
Acum-însă n-apucă să înflorească floarea
Copaciĭ să-nverzască, să să-ncălzască boarea
Şi iată că m-ajunge cea toamnă mohorîtă
Cu aerul eĭ rece, cu frunza-ngălbenită.

Și-apoi tot cu grăbire
S-aștern a iernei fire
De albă promoroacă
Ce-n grabă iarăș pleacă ;
Căci nu s-așază bine zapada pe pămînt
Și iarna cea geroasă e spulberată-n vînt ;
Și iar s-arată vesel mult dulcea primăvară.
. . . .
De groapă mai aproape inaintat-am iară !

La A.

(în formă antică)

Lungul gînd spre dînsa să-ntinde din inima-mi tristă,
Lin să desfășură-n cale-i ale amintirei icoare ;
Gîndu-mi ca norul în strop să desface, lăcrimi s-anină
Pe-ale-amintirei dulce icoane—ca ploaia pe flori.

N. MUSCA

Să-ţĭ daŭ o floare?...

Să-ţĭ daŭ o floare? — Nu-ţĭ maĭ daŭ;
Căcĭ de demult s-a stîns
In peptul tăŭ cel feciorese
Acel amor dumnezeesc
Ce-odat-a fost aprins.

Să-ţĭ daŭ o floare? — Nu-ţĭ maĭ daŭ;
Căcĭ nu eştĭ ca-n trecut,
Cînd te sfiiaĭ, de mă vedeaĭ,
Şi te roşiaĭ, dacă-mĭ vorbiaĭ,
Cu glas pierdut.

Atuncĭ o floare de-ţĭ dădeam
O aninaĭ la sin,
Şi dulce-n ochiĭ meĭ cătaĭ,
Eŭ cred şi noaptea-o sărutaĭ,
Căcĭ îţĭ eram stăpîn! —

Și din frumoasă ce era,
Ia tot maĭ mîndră să făcea;
Creștea, creștea amorul meŭ
Ca undele unuĭ părăŭ.
Ca zorile creștea.

Dar astăzĭ floarea de ţi-aș da,
Curînd s-ar veșteji
Sub raza ochilor tăĭ recĭ;
Tot în foiţe pe potecĭ
S-ar risipi.

De-aceia floarea nu-ţĭ maĭ daŭ.
Amorul este sfînt!
El vecinic nu va înflori.
El vecinic nu va-mpodobi
Răcit pămînt.

August 1888

V. FARCAȘANU

Ce lună!

Ce lună! parcă-ĭ ziuă, și aerul e cald;
Și singur, privesc spațiul scînteetor de stele,
Vr-un nor pe icĭ pe colo alunecă-ntre ele,
Iar frunzele murmură și în argint să scald,
Ce lună! parcă-ĭ ziuă, și aerul e cald.

Și gîndul rătăcește pe-al amintireĭ val;
Un țărm în fund să-nalță; e țărmul către care
Cată îndemnul vîrsteĭ, și unde visu-apare,
E viața fericită e al iubireĭ mal;
Și gîndul rătăcește pe-al amintireĭ val.

Ce dulce pare viața cînd știĭ c-aĭ fost iubit!
Te văd copilă scumpă cum te-am văzut odată,
Cu ochiĭ-nchișĭ de farmec, pe brațul meŭ culcată,
Copilăros zîmbindu-mĭ așa cum aĭ zîmbit,...
Ce dulce pare viața cînd știĭ c-aĭ fost iubit.

Dar, aĭ plecat de unde ceĭ dușĭ nu maĭ revin;
Și poate, este bine: în groapă nu-ĭ durere,
Nicĭ visurĭ spulberate, ci veșnică tăcere;
Nu-ĭ zîmbet, nu-ĭ speranță, dar nu e nicĭ suspin
Căcĭ aĭ plecat, de unde ceĭ dușĭ, nu maĭ revin!

Ce lună ! parcă-ĭ ziuă, și aerul e cald...
Și singur privesc spațiul scînteetor de stele,
Uimit tresar, îmĭ pare că-s visurile mele,
Iar frunzele murmură și în argint să scald.
Ce lună ! parcă-ĭ ziuă, și aerul e cald.

O întrebare

Cine-ar putea să zică în lume că n-a plîns ? !
Durerile-s atîtea, cît valurĭ sînt pe mare,
Cît ochiul vede-albastru pe-a ceruluĭ cărare...
Iar binele cînd este, o clipă—de-a pătruns,—
Cine-ar putea să zică în lume că n-a plîns ? !

Ne întrupăm adesea în gîndurĭ, fericirĭ,
Cînd viața este lină, zefirul cînd adie,
Cît este primăvară, cînd e copilărie ;
Cînd noaptea-ĭ o poemă cu dulcĭ închipuirĭ ;
Ne întrupăm adesea în gîndurĭ, fericirĭ.

Și-n liniștea adîncă visînd, încet zîmbim...
Ia, singura speranță a uneĭ clipĭ de vară
Din ideal să naște, și tainic îșĭ coboară
Privirea, ce ne face pe vecĭ să ne robim,
In liniștea adîncă la dînsa de gîndim.

Aevea lume însă alungă orice vis:
Mizerii în colibe, mizerii în palate,
Ești rob tristeței veșnic de-atîta nedreptate...
Și vezi atunci că-n viață deșărtăciune-i scris,—
Aevea lume alungă, omoară orice vis!

Cine-ar putea să zică în lume că n-a plîns?!
Durerile-s atîtea cît valuri sînt pe mare,
Cît ochiul vede-albastru pe-a cerului cărare;
Iar binele cînd este, o clipă—de-a pătruns.—
Cine-ar putea să zică în lume că n-a plîns?!

DĂRĬ DE SAMA

Ioan Kalindéro, *Patrie, éducation et travail, Bucureştĭ 1856.*

Sub acest titlul a apărut în tipografia Göbl din Bucureştĭ, în o ediţie foarte frumoasă, o culegere a cuvîntărilor rostite de domnul Ioan Kalindero, administratorul domeniilor coroaneĭ, la deosebite ocaziunĭ, precum deschideri de şcolĭ, sinţirĭ de bisericĭ, inaugurărĭ de spitale şi alte aşăzăminte de cultură şi de igienă, pe moşiile încredinţate luminateĭ sale îngrijirĭ. Din toate aceste cuvîntărĭ răsar acele treĭ principiĭ marĭ de viaţă, sub care autorul lor le a rezumat în culegerea luĭ. El caută să inspire celor cătră care aŭ fost adresate, — ţăranilor — acele treĭ marĭ virtuţĭ cetăţeneştĭ ; iubirea de ţară, creşterea cuviincioasă şi preţuirea munceĭ. Aceste cuvîntărĭ, ţinute în răstimpurĭ maĭ marĭ saŭ maĭ micĭ, sînt toate insufleţite de aceleaşĭ ideĭ, încît alcătuesc oare cum capitulele uneia şi aceleiaşĭ lucrărĭ. Intrunirea lor într'un volum este foarte nimerită, căcĭ să vor putea folosi de caldele lor învăţăturĭ şi alţiĭ decît aceĭ ce le aŭ auzit. Pentru aceasta însă e neapărat ca, pe lîngă această ediţie franceză care e menită să pună în cunoştinţă lumea civilizată despre cele ce să lucrează în ţară — să să facă şi o ediţie romînească care să pună în putinţă pe toţĭ ceĭ cu dragul bineluĭ să-şĭ soarbă din ia noue puterĭ spre a luĭ indeplinire. *A. D. Xenopol.*

H. Tiktin, *Dicționar romîn-german.*
Operă tipărită cu cheltuiala Statuluĭ. Fasc. I. Bucureștĭ 1896, Imprimeria Statuluĭ.

Opera renumituluĭ învațat, care va avea o intindere de 20 fascicule a 4-5 coale în 8 (prima fascicula merge pînă la cuvîntul *analisă*), promite a deveni o resursă pentru studiul limbeĭ romîne cum nicĭ-odată n-a fost oferită cetitorilor germanĭ pentru partea lexicală a informațiuniĭ. Ba putem zice că nicĭ o limbă vie nu ș-a găsit pînă acum descrierea eĭ lexicală pentru cercetătoriĭ streinĭ cu atîta îngrijire și prisosință, și chiar ceia ce s-a făcut pentru Romîniĭ însișĭ în această direcțiune, rămîne maĭ pe jos de cele oferite aicĭ.

In nomenclatură cu greŭ să va găsĭ vre-o lacună; căcĭ autorul, pe lîngă dicționarele existente, a cercetat în modul cel maĭ întins însușĭ literatura romînă, începînd de la vechile monumente de limbă și pînă la producțiunea estetică, istorică și tehnică din ziua de astă-zĭ; a studiat atît graiul oamenilor cu carte cît și limba culegerilor de poezie populară.

Maĭ important este faptul că autorul, orĭ unde traducerea cu un cuvînt german nu era suficientă, notează cu scrupulozitate construcțiile în care poate să apară cuvîntul, dînd însămnările corespunzătoare și ilustrîndu-le prin fraze, parte formate de însușĭ d-sa, parte luate din autorĭ (cu arătarea exactă a loculuĭ de unde sînt luate) și însoțite și unele și altele de o traducere într-o germană curată și curgătoare.

Cît de îmbelșugate vor fi informațiile sintactice în opera d-luĭ Tiktin, ne arată tocmaĭ prima fascicula, unde niște cuvinte așa de importante ca prepozițta *a* și numeroasele pronume și adverbiĭ demonstrative sînt tratate în modul cel maĭ demn de recunoștință.

Cuvintele puse în fruntea articolelor primesc fără excepție o notare exactă a întonăriĭ, și aceasta e astfeliŭ întocmită, că o cufundare cu semnele diacritice ale vocalelor să fie imposibilă.

Maĭ departe, autorul ne dă toate deslușirile necesare asupra întinderiĭ ce o are întrebuințarea acelor cuvinte care aparțin cutăriĭ saŭ cutăriĭ regiunĭ geografice saŭ timpurilor maĭ vechĭ, s-aŭ care din contra s-aŭ întrodus abia prin traficul internațional modern. Cît pentru aceste din urmă, s-ar părea poate unora că autorul le-a deschis cam prea larg porțile, și că niște cuvinte ca *abajur* (franț. *abat-jour*), *adagio* (ital.), *acordor de pianurĭ* (Klavierstimmer) ar fi putut fi lăsate la o parte fără nicĭ-o pagubă. Dar cine a aruncat vre-odată o privire, fie și fugitivă, asupra tezauruluĭ lexical romîn, încît să atinge de proveniența luĭ, va trebui să admită că aicĭ triajul străinizmelor să lovește de niște dificultățĭ cu totul altele decît bună-oară la limba germană ; și în momentul cînd într-adevăr poporul îșĭ va fi apropiat de ex. *abajur*, pînă a forma pluralul *abajururĭ*, cuvîntul va fi tot așa de bine proprietatea luĭ ca și turcescul *aba* (numele mantaleĭ țăraneștĭ) cu toate derivatele luĭ.

De mare preț sînt și observațiile gramaticale adăogate la unele articole și avînd de obiect cînd abaterĭ dialectale de la uzul literar, cînd schimbărĭ ale vocaleĭ tematice în legătură cu flexiunea saŭ alte particularitățĭ flexionare, uneorĭ relevînd și incorectitudinea uneĭ întonărĭ răspîndite, și altele asemenea. Ar fi fost poate maĭ rațional de a pune aceste observărĭ înaintea expuneriĭ lexicale pro-

priŭ zise, în loc de a le pune la urmă, de-oare-ce multe lucrurĭ din citaţiunĭ abia prin aceste observărĭ devin inteligibile.

Unele articole cuprind nişte notiţe asupra obiceiurilor ţăriĭ, pe care trebue să le cunoştĭ, dacă vreĭ să prinzĭ înţelesul cuvîntuluĭ tratat. In fine să arată pe scurt la fiecare cuvînt tot ce să poate spune cu oare-care siguranţă cu privire la etimologia luĭ.

Ortografia e regulată în mod avantajos după un sistem uniform, aşa că citaţiunile luate din texte scrise cu litere cirilice saŭ într-o ortografie diferită sînt toate transcrise în ortografia aplicată la frazele formate de autor. Uniĭ vor găsĭ acest sistem poate cam din cale afară istoric prea puţin adaptat sunetelor rostite. Tiktin scrie *ḑ*, *ó*, *é*, (cel puţin adesea orĭ), *sci* acolo unde alţiĭ pun *z*, *oa*, *ea*, *şti*.

Dar aceste sînt lucrurĭ cu care ne-am deprins de demult şi care nu vor îngreuia nimăruĭ utilizarea cărţiĭ.

Fie-ĭ dată o continuare repede şi sigură. Ia va fi de puternic folos acelor care în Germania s-aŭ ocupat până acum cu interesantul idiom al Romanilor celor maĭ apusenĭ. Şi putem spera cu siguranţă că excelentele informaţiunĭ ce să oferă în această lucrare vor cîştiga limbiĭ romîne şi nouă simpatiĭ.

A. Tobler în Ebeling's Iahresbericht (Tradus de V.).

Al. Roșculescu. *Culegere de felurite scrisori vechĭ cu litere cirilice. Iași Tipografia Națională 1896. O broșură 48 paginĭ Preț 1 leŭ.*

D-l Roșculescu, cunoscutul caligraf și litograf din Iașĭ a dat la lumină, în această broșură, o colecțiune de acte vechĭ, scrise de mînă. Scopul, ce l-a avut în vedere a fost precum însușĭ zice în întroducere, de a servi avocaților, inginerilor, tuturor celor ce să ocupă cu istoria țăriĭ, cum și elevilor.

Colecțiunea d-luĭ Roșculescu e a doua în feliul ei, după colecția similară apărută în 1859.

Colecțiunea cuprinde 23 de bucățĭ variate, începînd de la 1852 (un act semnat de Cogălniceanu) pînă la 1650. Ordinea cronologică regresivă a fost avută în vedere față cu ușurința scrieriĭ vechĭ, căcĭ scrierea veche de tot obișnuia cerdace, iar asta maĭ nouă nu; Sub raportul caligrafie însă modelele vechĭ sînt superioare acestor noue.

In ceia ce privește forma caracterelor din actele lĭtografiate, sînt destul de variate, și aŭ avantajul că sînt luate după original, pe cînd în colecția de la 1859 sînt maĭ mult făurite *adhoc.*

Pentru înlesnirea cetituluĭ, colectorul dă la început alfabetul vechiŭ. Aicĭ observăm micĭ lacune: г reprezintă pe g° și ghᵉ: гол, гиок; ӡ-dz nu e pus, deși vine des în scrierile din Moldova (зеȣ, ӡиче); оү e lasat afară de și vine des față cu ȣ, de-oare-ce ȣ nu-ĭ de-cît o prescurtare din оү, cu о pus deasupra luĭ ү; ю reprezintă pe *iu*; ы, ь reprezintă pe *î i*, ѳ reprezintă pe *ft*, *th*; — In do-

cumentele slave publicate de noĭ în Vol. XVIII și XXIII din Uricarul T. Codrescu ni s-a dat prilejul a stărui asupra multor slove vechĭ și a le preciza valoarea fonetică.

Succesul acesteĭ colecţiunĭ va atîrna de la interesul ce-l vor purta profesoriĭ de limba Romînă părţiĭ acesteia a studiuluĭ limbeĭ materne, de-oare-ce nu pentru toţĭ e deșteptat acest studiŭ, lipsindu-le cunoștinţele.

Gh. Ghibănescu.

ERATA

p. 478. r. al 2-lea de jos: se putu în loc de: se putea.
p. 484. r. al 3-lea de sus: der Teufel în loc de: der Tenfel.
p. 486. r. al 2-lea de sus: ultimă în loc de: oltimă.
p. 487. r. al 17-lea sie fahren în loc de: ei fahren.
p. 488. nota r. al 3-lea professeur în loc de profeseur.
p. 489 r. al 17-lea de sus: Mavrocordate în loc de: Mavroerdoat, și r. al 18-lea: Hoelbius în l. de Hoeibius.
p. 492. r. al 24-lea de sus: invective în loc de: invectiv.
p. 493. nota 9. r. al 2-lea: Cantacuzin în l. de: Cantuniari.
p. 494. r. al 11-lea de sus: 1730 în loc de: 1870.
p. 496. nota r. al 3-lea de sus: ginere în loc de gonirea.
p. 500. r. al 5-lea de sus: una a în loc de una al; r. al 10-lea de sus: ale în loc de a.
p. 516. nota r. ultim: 3 Septemvrie în locu de: 2 Septemvrie.

Numerile viitoare vor conținea:

A. D. Xenopol	Originea partidului liberal. Primul proect de constituție din Moldova de la 1822.
Idem	O suire pe Pilatus.
P. Munteanu	Mișcarea socială din veacul al XVIII-lea față de popor.
Gr. C. Buțureanu	Puterea de expanziune a Romînilor.
Th. Mîndru	Votul universal (după Simonin)
Dim. Teodor	Studiĭ asupra poezieĭ luĭ Gh. Coșbuc.
Al. Mavrocordato	Culegere de scrisori din veacul XVII—XVIII (urmare).
Gh. Ghibănescu	Despre forma veche îma (mama).
I. Tanoviceanu	Articolul prepus femenin *eĭ*.
Ciceron Protopopescu	Sociologia și magistratura.
Septimiu Sever Secula	Romîniĭ în revoluțiunea lui Doja 1514.
B. Iorgulescu	Notiți biografice asupra poetului N. Neculianu
Aguletti	Originea Hetrenilor.

D-na Ana Conta Chernbach, Cornelia Chernbach, Adela Xenopol, Boniface-Hétrat, Spiru V. Hasnaș, Gh. Murnu, S. Bodnărescu, I. Laur, V. Lateș (Poeziĭ).

Documente interesante precum: tariful vamal pe timpul lui Brancovanu; o scrisoare a unui anonim către Mateiŭ Basarab din 1650; maĭ multe scrisorĭ private de pe timpul luĭ Brancovanu; extract din cronica saxonă a luĭ David Chytray.

Domniĭ abonațĭ sînt rugați a achita abonamentul către d-l A. D. Xenopol, Iași.

Anu VII: NOEMBRIE—DECEMBRIE. No. 11 și 12.

ARHIVA

Organul Societății Științifice și Literare DIN IAȘI

Director: *A. D. XENOPOL*

APARE ODATA PE LUNA

SUMARU:

ABONAMNETUL PE AN 15 Leĭ

Pentru abonamente, trimiterĭ de banĭ, comunicărĭ de articole și orĭ-ce corespondență, a să adresa la domnul *A. D. Xenopol, Iașĭ.*

EDITURA SOCIETĂȚEI

IAȘI.

TIPOGRAFIA NAȚIONALĂ, STRADA ALEXANDRI No. 11

1896

ARHIVA
Societăţiĭ Ştiinţifice şi Literare din Iaşĭ

TOM. VII

ANUL 1896

ARHIVA

SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE

DIN IAȘI

ANUL VII

1896

IAȘI
EDITURA SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE
1896

TABLA DE MATERII

Poezii

Dări de samă

Documente

Notiţĭ

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE și LITERARE

DIN IAȘI

Anul VII. Noemv. și Decem. 1896. No. 11 și 12.

ALEXANDRU MAVROCORDATO

O culegere de scrisorĭ cătră Hrisant Notara patriarhul Ierusalimuluĭ

(Urmare*)

II

Am percurs cu epistolarul nostru în mînă istoria Munteniei de aproape cincĭ-zecĭ de anĭ. Deși am văzut în această jumătate de viac doĭ domnĭ decapitațĭ prin mîna calăuluĭ, iar unul prins de catanele nemțeștĭ și dus la Sebiŭ, totușĭ putem zice că soarta Munteniei în acel timp poate fi numită fericită față cu cea rezervată Moldoveĭ noastre. Afară de neajunsurile comise de partizaniĭ luĭ Tókóli după retragerea lor în Muntenia, de trecerea oștirilor otomane și cutrierarea țăriĭ munteneștĭ, prin catanele nemțeștĭ cu ocaziunea războiuluĭ austro-turc în aniĭ 1716—18 (bătăliile cele marĭ ale acestuĭ războiŭ avură loc în Ungaria și Serbia) și de desplăcerea scurteĭ trecerĭ regeștĭ a căreia epi-

*) V. Arhiva, anul acesta, Septemvrie-Octomvrie p. 488. următ.

zode tragi-comice ni le-aŭ istorisit epistolele noastre, acest period semi-secular a fost pentru țara de peste Milcov o epocă de liniște și de prosperare, cînd o comparăm cu crudele încercări ce a fost menit Moldoveĭ a le suferi. Intr-adevăr domnitoriĭ Moldoveĭ aŭ fost maĭ la adăpostul tragicelor catastrofe; nicĭ unul din eĭ n-a perit prin mîna calăuluĭ, și dacă Mihaĭ vodă Racoviță a fost dus în fere la Constantinopol și închis, a parvenit a să strecura prin acea primejdie și a urca iarăși treptele scaunuluĭ domnesc. Țara însă era răŭ pusteită prin incursiunele Polonilor și a Tatarilor „care îșĭ făceaŭ din ia cîmpul lor de bătae“ [1]). Chiar din vremea domnieĭ luĭ Constantin Cantemir, ne spune cronicarul [2]) „nu puteaŭ trăi oameniĭ de podgheazurile leșeștĭ, că era țara pustie din Iașĭ în sus“. Prezența eroului suedic pe teritorul săŭ a fost apoĭ o adevărată calamitate de anĭ întregĭ; Suezіĭ luĭ cu Leșiĭ luĭ Halitki ernaŭ în țară, prădînd și pustiind de la 1709 încoace. La 1711, izbucni războiul rusoturc și defecțiunea luĭ Cantemir atrăgînd toată greutatea lupteĭ pe partea resăriteană a Moldoveĭ și după înfrîngerea țaruluĭ, vrăjmașa răzbunare a viziruluĭ, ia să văzu dată pradă urgieĭ ordelor tătăreștĭ care duceaŭ cu sutele și cu miile locuitoriĭ la robie în Bugeacul lor. Mult timp după ce conteni furia grozniculuĭ rezboiŭ, potopul tătăresc nu încetă de a goli țara atît de răŭ îngenunchiată prin suferințele de pînă atuncĭ. Despre aceste vremurĭ atît de grele, epistolele noastre ne daŭ lămurirĭ cît de amănunțite, și prin ele putem urma zi cu zi cele petrecute și pipăi, așa să zicem, cu mîna, rănile de care a suferit în aceĭ anĭ nefericĭ țara cis-milcoveană.

Pe cînd scrisorile din Muntenia conținute în epistolar să întindeaŭ și asupra seculuĭ al 17-lea, cele din Moldova sînt toate din viacul trecut; cea maĭ veche purtînd data 1705 [3]), adecă din timpul domnieĭ a doua a luĭ Antioh Cantemir. In aceasta, răspunzînd la tînguirile ce-ĭ adresază patriarhul Dositeu privitoare la mînăstirele închinate Sf. Mormînt, domnitorul să arată foarte suparat, amenințînd că el nu să va maĭ amesteca și va lasa ca afacerile mînăstireștĭ să fie regulate între boerĭ

1. Xenopol Istoria IV. 398.
2. Ioan Neculce în Letop. II 230.
3. Ep. 12. Antioh vodă Cantemir patriarhuluĭ Dositeu, Septemvrie 1705.

şi patriarh. Despre aceste neînţelegerĭ vorbeşte şi epistola luĭ Antioh vodă cătră Hrisant deabea urcat pe tronul Ierusalimuluĭ [4]). Intr-adevăr, scrie domnul, el ia cu împrumut banĭ de la mînăstirĭ, însă tot-deauna îĭ da înnapoĭ. Apoĭ, vorbind de poronca împărătească ce a primit-o spune: „vă rugăm să ne doriţĭ să aducem la sfîrşit poronca stăpînilor noştri; aceasta este nădejdea noastră că cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ să să facă ceia ce să doreşte“. Ştim că această poroncă era de-a să întări Benderul [5]), şi că în ardoarea sa de a executa acel ordin sultănesc, despre care vorbeşte în epistola citată, a pus însuşĭ el mîna pe sapă spre a săpa şanţul; „şi trecînd paşa văzîndu-l lucrînd el însuşĭ cu sapa i-aŭ spus: aferim Bei“ [6]).

Scrisoarea luĭ Antioh vodă cătră Hrisant purtînd data *17 Octomvrie* 1807, şi în care iarăşĭ revine asupra neinţelegerilor cu mînăstirile şi despre baniĭ ce-a luat de la egumenul de la Galata pe care-ĭ va restitui [7]), ne arată că pe la sfîrşitul anuluĭ 1707 nu era încă răsturnat din domnie prin Racoviţă. Prin urmare atît Şincaĭ cît şi d-l Xenopol [8]) care pun acea schimbare în domnie în luna Iulie, comit o eroare.

Straniŭ e destinul neamuluĭ Cantemiresc. Din ceĭ treĭ domnĭ ce el a dat Moldoveĭ, Antioh vodă aminteşte, precum am văzut, cea maĭ cumplită înjosire la care a ajuns vre-odată un stăpinitor al ţăriĭ, devenind spre a complace unuĭ paşă, săpător de şanţurĭ. Cît despre tatăl săŭ, Constantin vodă, carele precum ne spune Ioan Neculce, om cu totul devotat fiuluĭ săŭ celuĭ maĭ mic Dimitrie „carte nu ştia, ci numaĭ iscălitură învăţase de a o face; practică bună avea; la vorovă era sănătos; *mînca bine, şi bea bine* [9]),“ memoria sa rămîne pătată în istorie prin omorîrea arbitrară, sub imprejurările cele maĭ tragice, a celuĭ maĭ mare scriitor romîn din viacul al XVII-lea, a nenorocituluĭ Miron Costin. Incît priveşte pe fiul săŭ Dimitrie, el a-

4. 16, 21 Aprilie 1707. Antioh Cantemir c. Hrisant.
5. Şincai II. 342.
6. Nec. Costin în Let. II. 54, Xenopol Istor. IV. 479: „Iată unde ajunsese reprezentanţiĭ tronurilor acelor care susţinuse altă dată cu atîta vrednicie numele neamuluĭ romînesc. Să lucreze ca salahoriĭ la şanţurile Turcilor!!“ E vorba de anul *1707* şi de un domn neaoş pămîntean.
7. Epist. 18.
8. II. 346. Istor. Romîn. IV. 479: „*In 20 Iulie 1707*, îi soseşte odată şi fără de veste mazilia.“
9. In Letop. II. 230.

scunzînd încetarea din viață a părinteluĭ săŭ spre a-șĭ putea pregăti alegerea sa, să sui pe scaunul domnesc în vîrstă de 20 de anĭ, avînd alăturea cu el un aga turcesc care-l îmbrăcă cu caftan, Dumitrașcu vodă îmbrăcînd-l la rîndul săŭ pe aga cu un contăș de sobol [10]. Cu toată această crudă turcizare a tronuluĭ Moldoveĭ, domnia luĭ Dimitrie Cantemir nu dură maĭ mult de treĭ săptămînĭ. Ce cumplită nimicire a adus Moldoveĭ a doua sa domnie de șase lunĭ, vom vedea în tot sfâșietorul amănunt prin scrisorile ce urmează.

Ce e drept el a visat cel dintăiŭ dezlipirea Moldoveĭ de Turcĭ sub scutul ocrotitor al Rusieĭ, însă aceasta era legată în spiritul săŭ cu domnia vecĭnică pentru el și neamul săŭ, garantată de țarul, ce el îl credea omnipotent.

Cu toate acestea numele Cantemir a rămas un nume istoric bine-cuvîntat, o falā națională. Să vede că națiunile aŭ memoria scurtă pentru rălele și nenorocirile pricinuite de conducătoriĭ lor, și că ele păstrează numaĭ viea amintire a uneĭ aspirațiunĭ nutrite în conformitate cu dorințele patriotice, chiar în cazul cînd acea aspirațiune a fost însuflețită prin urmărirea din răsputerĭ a uneĭ ținte de ambițiune personală.

Urmează în epistolar o serie de scrîsorĭ a luĭ Neculaĭ Mavrocordat din vremea primeĭ și a doua luĭ domnie în Moldova, care scrisorĭ precum am zis-o la începutul acestuĭ studiŭ, constituesc din punctul de vedere literar principala sa podoabă atît prin frumuseța stiluluĭ grecesc antic cît și prin bogăția imaginilor și înălțimea sentimentelor. Autorul lor să arată în ele ca lipsit prin natura caracteruluĭ săŭ de orĭce ambițiune și iubitor înainte de toate al senineĭ îndeletnicirĭ cu literele și filozofia. Nu-

---

10. Vezĭ descrierea acesteĭ triste scene în Neculcea Let. II. 244: „Turcul aga văzînd că strigă toțĭ într-un cuvînt, aŭ luat un caftan și aŭ pus la spatele luĭ Dumitrașcu Beizadea; și Beizadea a îmbrăcat pe Turc cu un contăș cu soboli *și aŭ șezut amîndoĭ în scaun* și aŭ început a slobozi puștile cele marĭ, etc.“ Acestea s-aŭ întîmplat în anul 1693, cu 16 anĭ întregĭ înaintea venireĭ Fanarioților. Nu știm pentru ce d-l Xenopol Istor. V. 361, dezgustat cu drept cuvînt de o asemenea parodiea uneĭ înălțărĭ domneștĭ nu învinovățește atît pe autorul eĭ, cît pe patriarhiĭ care aflîndu-să la Iașĭ aŭ îmormîntat pe defunctul domn. Eĭ însă n-aŭ făcut alta de cît să oficieze la îmormîntare, ceia ce era, așa credem, datoria lor și nu ne putem da sama pentru care cauză esclama domnia sa: „Nu știm zăŭ! care priveliște era maĭ dezgustătoare, acea a turculuĭ stînd alăturea în scaun cu domnu și ținîndu-șĭ poala să i-o sărute slugarniciĭ boierĭ, saŭ aceștĭ apostolĭ aĭ luĭ Hristos care precupețea prefăcuta lor sfințenie“.

mit la vrîsta de 18 anĭ mare dragoman ca succesor al bătrinuluĭ săŭ tată slăbit; el primeşte numirea sa la acest post însemnat [11]) ilustrat anĭ îndelungaţĭ prin părintele săŭ, maĭ mult ca o datorie, şi apoĭ să vede înalţat prin împrejurărĭ la domnie, fără a fi rîvnit-o. Epistolele ne arată pe eminentul barbat credincios în amicie, glumeţ cu prietenii, arzător partizan al păceĭ, preocupat înainte de toate de reînpoporarea ţăriĭ răŭ golite de locuitorĭ, compătimind din adîncul inimeĭ la ce nu le poate alina pe cît ar dori, dîndu-şĭ osteneala a învaţa limba eĭ, şi îndeletnicindu-să cu cetirea cronografilor, fără cruţare în fine, chiar pentru amicul săŭ Hrisant cînd e vorba de interesele obşteştĭ.

„Justum ac tenacem propositi virum“ aşa l-am defini, întrebuinţînd vorbele luĭ Horaţiu.

Epistolele luĭ însă, şi aceasta e de căpitenie pentru scopul ce-l urmărim in acest studiŭ, ne daŭ cele maĭ preţioase amănunte de la 1709—1716. Să încercăm dar să pătrundem în istoria acelor anĭ conduşĭ de un asemenea călăuz.

Iată o scrisoare ce o adresază două septămînĭ după numirea sa la domnia patriarhuluĭ Alexandrieĭ Gherasim [12]):

„Că vă place să cunoaşteţĭ cele privitoare la noĭ, despre aceasta cîtuşĭ de puţin nu ne îndoim, căcĭ prin strălucite semne am încercat iubirea şi prevederea ce o aveţĭ pentru noĭ. Să ştie prin urmare, mult respectabile părinte, că *la 6 a prezenteĭ lunĭ* regele nostru ne-a înmînat domnia celeĭ maĭ marĭ Daciĭ, adecă a Moldoveĭ *de care noĭ prin multe rugăciunĭ ne dezistam*, atît pentru neorînduiala lucrurilor de acolo cît şi din alte nu puţin însemnate cauze. Astfeliŭ a plăcut sfinteĭ Providenţĭ de a ne vîrî într-o mulţime de miĭ de grijĭ [13]) şi a ne pune în fruntea cîr-

---

11. Epist. 34: „Astfeliŭ dar implinind anul al 18-lea al vîrsteĭ, şi noĭ înşine luînd asupra noastră, *de şi fără voe*, demnitatea mareluĭ dragomanat saŭ maĭ adevărat vorbind greŭ de purtat povoara vieţiĭ de lîngă Curte etc.“ 1711. Ianuar 20. Nec. Mavrocordat unuĭ anonim.

12. Ep. 24. Neculaĭ Mavrocordat către Pr. Sf. Patriarh Alexandrieĭ Gherasim 20 Noemvrie 1709.

13. In epist. 34. citată maĭ sus, el exprimă asemenea trista gîndire că ceĭ ce pun mîna pe cîrma potereĭ nu fac alta decît prin multă muncă a-şĭ atrage ura celor mulţĭ.

muireĭ atîtor oamenĭ. Ne pregătim prin urmare la călătorie şi în scurt ne vom pune pe drum [14]) etc."

Din aceste rîndurĭ scrise cîteva zile după numirea sa vedem adevărata gîndire şi sincerul sentiment al autoruluĭ ca unele ce aŭ fost adresate unuĭ prieten respectat, fără vre-o cugetare că vor fi vre-o dată date publicităţiĭ. Ele confirmă pe deplin cele scrise de noĭ în „Arhiva" cu doĭ anĭ în urmă [15]), pe cînd nu cunoşteam încă epistolarul, arătînd că primul prinţ fanariot n-a rîvnit prin intrigĭ şi uneltirĭ înalţarea sa pe scaunul domnesc al Moldoveĭ.

Intr-o scrisoare ce o adresază Neculaĭ vodă luĭ Hrisant, treĭ zile după sosirea sa la Iaşi [16]), citim: „făcîndu-ĭ cunoscut sosirea noastră, cu toate că în călătorie am tras multe suferinţĭ.... pentru grijile şi împotrivirile ce s-aŭ întîmplat după ce am sosit la Galaţĭ, fiind că clericĭ şi laicĭ, boerĭ şi saracĭ şi femeĭ, maĭ de toată vîrsta ne-aŭ eşit înainte jăluindu-să şi văitîndu-să *de nedreptăţile şi despoerile ce le-aŭ făcut duşmanul saracilor Mihaĭ vodă.* Şi am găsit ţara în mare mizerie, şi aproape trăgînd de moarte, etc."

Urmează o frumoasă epistolă către învăţătorul săŭ Iacob din Argos, în care domnul iĭ vorbeşte despre modul cum trăeşte [17]). Filozofia, al căreia ferbinte adorator a fost din plăpînda sa tinereţă, n-a neglijat-o. El face două părţĭ din timpul săŭ, la ceasurĭ hotărîte. Intr-una distribue justiţia împingînd şi pe ceilalţĭ, de-şi nevrînd, la aceasta nu numaĭ prin mustrărĭ verbale ci şi prin pedepsele cuvenite. Apoĭ luînd cărţile în mînă îşi încălzeşte mintea obosită, prin studiul cel maĭ înalt „şi revenind ceva în fire, iarăşĭ ne întoarcem la cea-laltă parte şi prin îndestulată îngrijire cătam a descoperi care sînt mijloacele priincioase spre a îndrepta un stat îngenunchiat prin lungă pătimire spre o maĭ bună şi maĭ fericită soartă".

Pînă la proba contrarie nu vom putea crede cum că Moldova a fost tocmaĭ de căinat căpătînd pe scaunul săŭ domnesc

14. Din cauza morţeĭ părinteluĭ săŭ a zăbovit cu plecarea, în cît deabea la 25 Ianuar anul următor 1710 a intrat în Iaşĭ „cu mare pohteală, cu alaĭ împărătesc şi cu iscusite podoabe" Nec. Costin din Let. II. 72. Ctr. Ep. 27.

15. Arhiva Noemvrie-Decemvrie 1894. 572. p.

16. Ep. 27, 28, Ianuarie 1710.

17. Ep. 30, 10 Maiŭ 1710.

un barbat nutrind asemenea cugetărĭ, în locul unuĭ Antioh Cantemir saŭ Mihaĭ Racoviță.

Căzut din domnie, el scrie [18]) că „după o veche însușire al neamuluĭ Dacilor s-a încuibat într-însul un avînt puternic spre o stare maĭ rea de unde a izbucnit pururea răscoale în potriva domnitorilor și aŭ odrăslit în lăuntru gălcevĭ și dezbinărĭ. De este ertat a să lăuda cineva singur fără hulă, noĭ încă n-am lipsit celor maĭ multe îndatoririĭ ce încumbă unuĭ domn, și nu numaĭ prin cuvinte, ci chiar prin fapte am aratat buna plecare a noastră, și nicĭ muncă nicĭ banĭ n-am crutat spre a îndrepta statul răŭ sleit. Insă atît am fost departe de a avea pentru această mulțemire, în cît chiar de ura unora n-am putut scapa“.

Tot în acelaș ton senin a unuĭ barbat conștiut de așĭ fi îndeplinit din răsputerĭ toată datoria sa, îl vedem adresînd o lungă epistolă [19]), ce să deosebește încă prin eleganța stiluluĭ, unuĭ prieten separat de el „prin departarea atîtor țărĭ și prin lărgimea măreĭ“, cîteva zile înainte de a să sui iarășĭ pe tronul Moldoveĭ. Intr-un singur pasaj însă el părăsește acea liniște a unuĭ cugetător care judecă trecutul, cînd ajunge să vorbească despre răsturnarea sa prin Dimitrie Cantemir. Pasiunea barbatuluĭ de stat în contra adversaruluĭ politic izbucnește deodată vie și vehimentă. Iată unele pasaje ale acesteĭ remarcabile scrisorĭ.

După ce a vorbit de tinerețа sa și apoĭ denumirea sa la dragomonatul mare, și aŭ amintit în termenĭ de o iubire și venerațiune arzătoare slava și mărirea ilustruluĭ săŭ părinte, pe care-l numește: gloria viaculuĭ nostru, el purcede astfeliŭ:

„Cînd eram întru aceasta, socotind drept cea maĭ mare fericire pastrarea prezentuluĭ, deodată o soartă deochitoare ne-a lovit; aceasta făgăduindu-ne sub chip vesel și zimbitor mult maĭ multe și maĭ bune decît cele prezente *nu cu voia noastră nicĭ prea dispușĭ fiind, dar însă nicĭ împotrivindu-ne*, împinșĭ afară din calea de pînă atuncĭ și rîpindu-ne din patria noastră cu prilejul domnieĭ, ne duse peste Dunărea în Dacia și ne băgâ într-o mulțime de greutățĭ“.

După ce expune primejdia ce o poate întimpina un domn tînăr prin adulațiunile înconjurimeĭ care-l ademenește a să deda

18. Ep. 34. 20 Ianuarie 1711.
19. Epist. 39 Nec. Mavrocordat unuĭ anonim. 3 Septemvrie 1711.

la vînat, la petreceri, la desfătări și abuzuri, spre a să putea îmbogăți, el adaogă:

„Noi am apucat calea opusă. De moleciune, de lenevie și de desfătare atît departe ne-am ținut încît chiar sănătatea n-am cruțat-o, ci am muncit zi și noapte și toate le-am încercat spre a putea îndrepta cîtuși de puțin afacerile îngenunchiate ale Moldovei și a readuce acasă pe aripele unei nădejde de fericire și pe cei mai avuți și pe ceilalți care, ajunși la mare sărăcie și la nevoe prin rălele întîmplări din trecut părisise țara lor și să împreștiesă prin țări streine, cătînd a reînpopora atît cîmpiile cît și orașele. Cîte meșteșuguri am întrebuințat spre a izbuti la acest finit și cum în scurt timp aŭ apărut multe și frumoase tîrgușoare și orașe, avînd chip de tîrguri pe unde nici urma de oameni nu să ivea, și cum din zi în zi înainta avuția, fiind-că din toate părțile să împreunaŭ comuni întregi,-- e a nara aceste nu să cuvine, de-oare-ce ele tind la propria noastră laudă; poate însă că dacă unul din filologi să va îndeletnici cu scrierea istoriei Daciei, el nu va trece nici acestea cu tăcere.

„Astfeliŭ, zic, mergeaŭ cele privitoare la domnie. Cei însă care, văzînd reușita noastră de mai înainte scrîșneaŭ din dinți și să spărgeaŭ de invidie neputînd suferi nici schimbarea în bine a Moldovei nici a noastră izbutire mai departe, nu aveaŭ astîmpăr nici nu încetaŭ de a meșteșugi ori-ce răŭ în potriva noastră. Deci, prin păcatele ce Dumnezeŭ le știe, fiind izbucnit războiul în contra Muscalilor și Devlet Ghirai, sultanul Sciților care nu prea vroia bine nici părintelui meŭ nici mie [20]), sosind în urba împărătească, regele nostru Sultan Ahmet cedează rugăciunilor lui și pe noi *în contra voinței sale* ne dezleagă de putere înmînînd-o lui Dimitrie Cantemir. Apoi noi, întorși în țară unde ne-am născut, mai multă părere de răŭ resimțim pentru perderea funcțiilor noastre de mai înainte decît acea a domniei Daciei. Și aceasta încă ne mușcă și ne aduce nu puțină mâhnire că *silindu-ne a îndrepta Moldo-Valahia ne-am desfăcut tot-o-dată și de averea paternă și de acea ce prin atîța ani am dobîndit-o la curtea împărătească spre a achita dările anuale ce le dă Moldova*

20. Asemenea atribueşte şi Ioan Mavrocordat mare terziman în ep. 33. c. Hrisant 9 Octomvrie 1710, căderea fratelui săŭ Hanului Tătăresc.

vistieriei regeşti şi cheltuind-o spre a întimpina cele-lalte impense neaparat necesare ale domnieĭ. Şi poate că am suferi aceasta cu maĭ multă nepasare dacă paguba s-ar fi oprit la atîta. Însă, supuşiĭ aflîndu-să în mare sărăcie, şi suveranul nelăsîndu-să de a pretinde darurile obicinuite, *ne-am împovorat cu datoriĭ foarte grele, trăgînd nădejde a fi in posesiunea domnieĭ maĭ mulţĭ anĭ* şi ast-feliŭ nu numaĭ de a achita datoriile cît de curînd dar încă aşteptîndu-ne a vedea urmînd, după nu mult timp, chiar înmulţirea avuţieĭ.

„Ast-feliŭ dar staŭ acum ale noastre împrejurărĭ. Însă Dumnezeu carele a învoit să ne lovească cu aceste greutăţĭ nu ne-a lasat mult timp fără a avea parte de speranţe maĭ bune. Căcĭ *voinicul Dimitrie, robul din Scitia* [21]), de-şi înzestrat cu domnia şi bucurîndu-să de multa favoare şi buna vroinţă a celor puternicĭ, *de-oare-ce de mult purta în sine durerile de facere a uneĭ hainirĭ* căpătînd stăpînirea Moldoveĭ *pune în lucrare fără amînare* cele ce gîndea şi depărtîndu-să de Otomanĭ trece în partea Muscalilor. Dar însă *îngîmfatul*, atît pe sine însuşĭ cît şi pe aceştia îĭ vîră în laţ şi crezînd că va aduce pagubă Otomanilor prin hainire, lor li dă izbînda asupra duşmanilor, însă pe aceĭ căror să sileşte a le fi de folos, pe Muscalĭ, îĭ împinge la un tractat ruşinos. Lucrurile decĭ păşind astfeliŭ înainte şi hainirea luĭ Cantemir fiind dovedită, iarăşĭ prin favoarea celuĭ puternic a noastră sinceritate şi nevinovăţie deveni vădită atît regeluĭ cît şi celor in funcţie şi publiculuĭ; toţĭ prin urmare bine-cuvîntează numele nostru, judecîndu-ne într-o comună părere demn de domnie. Iar noĭ cu lacrimĭ şi suspine aţintind mintea şi inima noastră cu totul spre Dumnezeŭ rugăm ect“.

Am dat pasaje din această epistolă în extenso din cauza unor dezlegărĭ foarte importante ce ia ne dă. Neculaĭ vodă era pe deplin convins la întiia sa suire pe scaunul Moldoveĭ că atît marea vază a Exaporituluĭ cît şi serviciile sale îndelungate ca mare interpret, îĭ asiguraŭ domnia pe cel puţin cîţĭ-va anĭ. Mazilirea sa prin urmare după deabea un an, îĭ inspiră o indignaţiune ce n-o poate stăpîni chiar acum cînd vede pe rivalul săŭ perdut de tot şi pe sine însuşĭ în ajunul de a urca iarăşĭ

21. Aluziune la origina familieĭ Cantemireştilor ce să trăgea din obîrşia tătărască.

treptele tronuluĭ [21]). Stilul săŭ să resimte de acea indignare; din lin şi limpede ce curge de obiceiŭ el devine violent aspru şi agresiv. Foarte importantă e părerea autoruluĭ epistoleĭ despre premeditarea de mult nutrită a luĭ Dimitraşcu vodă de a să haini cătră Ruşĭ. Ia confirma pe deplin părerea d-luĭ Xenopol, pe care am căutat şi noĭ a o corobora, cum că nu sub presiunea împrejurărilor ivite după suirea sa pe scaunul domnesc, precum o afirma Cantemir în istoria sa, ci prin o rezoluţiune de mult timp înrădăcinată în mintea sa, a păşit el spre răscoală în potriva sultanuluĭ [22]). Este prea interesant de a vedea acest rezultat căpătat pe calea inducţiuneĭ prin modul critic de a proceda a istorieĭ moderne şi căruia-ĭ lipsea pînă acum o dovadă pozitivă, pe deplin confirmată prin testimoniul unuĭ contimporan fruntaş, cel maĭ în poziţiune de a ne da desluşire în astă privire.

Starea Moldoveĭ, precum o deping scrisorile de maĭ sus a prinţuluĭ Mavrocordat, nu e tocmaĭ înbucurătoare. Acum însă urmează o descriere sfişietoare a stăriĭ în care a găsit el ţara după pustierea cumplită ce o suferise în timpul scurteĭ stăpîniriĭ a luĭ Dumitraşcu vodă.

Iată o epistolă adresată luĭ Ieroteu mitropolitul Dristreĭ de pe malul Dunăreĭ, unde a ajuns domnitorul, călătorind spre Moldova [23]). Îl vedem preocupat de greutăţile cîrmuireĭ Dacieĭ „căreia ne-am dedat fiindu-ne iarăşi încredinţată domnia şi care să află sleită prin repeţitele incursiunĭ şi robire şi maĭ cu tot istovul resturnată“. Apoĭ treĭ septămînĭ după sosirea sa la Iaşĭ [24]), el revarsă durerea ce o resimte sufletul săŭ, văzînd nimicirea cumplită a ţăriĭ, intr-o epistolă adresată fostuluĭ săŭ învăţător [25]). Traducem din această epistolă pasajele următoare ca unele ce ne arată starea jalnică de pe atuncĭ a Moldoveĭ noastre:

---

21. Răŭ şi fără cale scrie dar Enghel în Şincai III. 351: „Apropiindu-să vremea de a să ivi sfîrşitul nenărăvireĭ acia maĭ sus zisă, Nicolae Mavrocordat domnul Moldoveĭ, purtînd înaintea ochilor primejdia războaelor *de bună voia* s-aŭ lasat de domnie, şi *prin comăndarea luĭ* şi hanuluĭ din Crim, Poarta a pus domn în Moldova pe Dimitrie Cantemir“.

22. V. Xenopol Istoria IV, p. 508, 509. şi studiul nostru precitat apărut în Arhiva Noemvrie-Decemvrie 1894. pp. 580, 581.

23. Ep. 40, 27 Octomvrie 1711.

24. Axinte Uricarul în Letop. II, 131: „In zioa ce să prăznueşte soborul Arhangelilor Mihail şi Gavriil, in opt zile a luĭ Noemvrie, aŭ întrat Necolaĭ vodă în Iaşĭ cu alaiŭ şi cu pompă domnească“.

25. Ep. 42, Neculaĭ Mavrocordat învăţătoruluĭ săŭ Kir Iacob, 1 Decemvrie 1711.

„Află dar, o iubite, că ale noastre staŭ altfeliŭ de cît să pare celor mulţĭ. Căcĭ uniĭ ne fericesc de-oare-ce după un scurt răstimp am căpătat iarăşĭ domnia şi ne bucurăm atît de favoarea regeluĭ cît şi a celor de frunte de lîngă el. Insă nu numesc acea fericire pe care zilnic o încunjoară atîtea mîhnirĭ şi neajunsurĭ ce amărăsc a mea inimă, ne maĭ ertînd-o chiar de a resimţi o clipişă plăcere. Şi pe care dintr-acele ororĭ ce le am inaintea ochilor, iţĭ voiŭ însemna-o întîiŭ? Mizerabila stare a locuitorilor care în războiul ce a precedat între Otomanĭ şi Muscalĭ a fost încercaţĭ de o soartă fără de cruţare, devenind pradă amînduror oştilor, şi nu numaĭ despoeţĭ de avere dar chiar lasaţĭ lipsiţĭ şi de copiĭ şi de femeĭ şi de rudele lor [25*]). Decĭ la toate ceasurile venind bieţiĭ spre noĭ să vaicără grozav, cerînd cu suspinurĭ repeţite şi vărsînd lacrimĭ puhoiŭ, liberarea robiţilor, rugînd, cerînd, rîdicînd mînele spre a fi ajutaţĭ, în cît şi noĭ amar lăcrămînd împreună cu eĭ şi mişcaţĭ de o ferbinte comiluire nu cruţăm nimic spre a libera pe ceĭ robiţĭ. Însă cruzimea şi zmintirea Sciţilor a păşit atît de departe încît eĭ nu să uită de feliŭ la poroncile cele maĭ straşnice ale împaratuluĭ pentru slobozirea Moldovenilor, ci găsesc pretext ţăsînd miĭ de amînărĭ spre a refuza înapoirea robilor. Dar nicĭ aicĭ nu s-aŭ oprit Sciţiĭ făcătorĭ de rele; ci prin violenţă expulzînd Moldoveniĭ din ogoarele lor părinteştĭ de pe amîndouă malurile Ierasuluĭ (Prut), pretind

---

25*). Iată descrierea jalnică şi adînc mişcătoare a sosireĭ luĭ a doua la Moldova (29 Octomvrie 1711. Axinte Uricarul în Let. II. 130), ce o găsim în epistola 58, cătră fostul patriarh al Alexandricĭ Gherasim, 20 Decem. 1712:
„Noĭ însă după ce prin bine cuvîntarea cea de sus am percurs întratît călătoria noastră şi trecut fluviul Dunărea, am pus piciorul *în mult suspinînda Moldovă, stropind cu lacrimĭ pămîntul eĭ;* căcĭ ia pe care o lăsasem cu un an în urmă inflorindă, acum o regăseam sluţită şi întristată, fiind urmată multă pustiere bogateĭ eĭ populăriĭ. Casele am văzut unele lipsite de locuitorĭ, altele nimicite prin foc şi prefăcute în cenuşă; sfintele locaşe, cele multe din temelie răsturnate şi devenite pradă turbăreĭ scitice. Cum crezĭ că am fost dispuşĭ, prea sfinte părinte, prin o aşa mult amară privire? In mijlocul inimeĭ am fost sfăşiaţĭ, deodată botezaţĭ în lacrimĭ, prin mîhnire fost-am îmbucătăţiţĭ, pe de-o-parte compătimind celor ce scăpînd din repeţitele nenorocirĭ să tîraŭ afară din joasele lor case, palizĭ şi maĭ morţĭ ca şi cînd ar eşi din mormînturĭ, jalnice rămăşiţe a viforuluĭ ce deabea încetase, ducînd ca o povoară o viaţă mizerabilă; căcĭ uniĭ din eĭ, ca fiind lipsiţĭ de măruntae, fusesă rîpiţĭ de femeele şi de copiĭ lor; alţiĭ ologĭ, fără un membru, cu toţiĭ în cea maĭ cumplită sărăcie nu numaĭ lipsiţĭ de vestminte, ci chiar fără hrană pe o zi. Ne căinam pe noĭ înşine prorocindu-ne inima chiar de la început cîte greutăţĭ aveam de întimpinat.“—„Acest bine ţăriĭ l-aŭ agonisit Dumitraşcu vodă cu socoteala luĭ cea grabnică, de nu să va îndrepta în vecĭ“ a scris de mult Logofătul Neculaĭ Costin, Letop. II. p. 110.

a fi ale lor și caută a le dobîndi ; și după stăruințele noastre dați afară prin poronca șefilor lor, sub chip de *Erinnie*, izbucnind iarăși din iad să aruncă de iznoavă și să pun pe grumajii bieților locuitori. Însă atît am păcătuit la Dumnezeŭ și noĭ și ceĭ sub noĭ în cît pe lîngă dauna de la Sciți s-a maĭ ivit și cea a Leșilor ce slujesc sub regele Suedieĭ, care neavînd cum să întoarce în țara lor și neputînd trăi îndeobște la Tighina cu toțiĭ, în chip de torent selbatic, năbușînd și izbind în Moldova, năvălesc peste toate ce le întîlnesc, nimicind case întregĭ și întregĭ cîmpiĭ și risipind ca turbațiĭ rămășițele încursiuneĭ otomane și celeĭ scitice și celeĭ muscăleștĭ, atît cele trebuitoare la hrană cît și boiĭ plugarĭ, din care jalniciĭ locuitorĭ, unele ca niște scule scumpe le scăpase ascunzîndule în pivnițe, iar altele căuta a le pastra cu rugăminte, ca și cînd ar fi fost chiar copiiĭ lor. Iar noĭ privind asemenea și mișcațĭ în adîncul inimeĭ noastre, n-avem chip de a respinge neajunsurile ce ne apasă, ci lipsim de orĭ-ce mijloc de tămăduire. Căcĭ adeseorĭ arătînd împaratuluĭ nostru și celor de la putere starea lucrurilor, nimică alta n-am cules decît bogate făgăduințĭ ce ne promiteaŭ numaĭ decit tămăduirea, pe care puternica mînă a luĭ Dumnazeŭ miluindu-să de bieţiĭ locuitorĭ și de noĭ înșine bine vroească a ne-o dărui. Și aceste cîte le-am expus maĭ sus, deși pășind peste orĭ-ce măsură de jale, le-am suferi cu răbdare, mîngîindu-ne cu maĭ bună nădejde. Ceia ce însă pătrunde în măduvă și oasă, este războiul ce iarășĭ să bănuește intre Otomanĭ și Muscalĭ, pe care Providența bine vroiască a-l respinge, vărsînd în inima amîndorora gîndirĭ tinzînd la pace. Căcĭ dacă, ceia ce n-ar fi, iară-șĭ va răsuna războinica trîmbiță vaĭ ! cîte primejdiĭ vom suferi, la cîte uneltirĭ viclene fi-vom expușĭ ! Căcĭ cunoștĭ firea veche a Dacilor, cît sînt de turbulențĭ, de greŭ de ținut în friŭ, de neîmblînzițĭ“.

Ce adîncă compătimire respiră aceste rîndurĭ, aceste suspinurĭ dureroase ale inimeĭ umane și simțitoare a domnitoruluĭ țarigradean pentru suferințele țăriĭ sale de adopțiuneĭ pe care nu maĭ era s-o părăsască pînă la ultima sa suflare ! Ce tabloŭ îngrozitor al Moldoveĭ, la finele anuluĭ 1711 ! Și nu putea fi altfeliŭ ; căcĭ de 2½ anĭ ia nu contenisă a fi expusă incursiunilor necurmate a rămășiților armateĭ înfrînte la Pultava, cînd apoĭ dăduse peste ia potopul războiuluĭ ruso-turc cu consecin-

țele sale zdrobitoare. Adevărat că o nouă ciocnire între aprigiĭ și puterniciĭ săĭ veciniĭ ar fi fost o desăvărșită peire, maĭ ales fiind-că precum ne daŭ, a înțelege ultimele rîndurĭ ale epistoleĭ citate, exista primejdia ca boeriĭ însuflețițĭ de viele lor simpatiĭ pentru țarul pravoslavnic, să nu cumva să înoească încercarea luĭ Cantemir, ceia ce în caz de neizbîndă ar fi fost nimicirea Moldoveĭ.

Insă ferbintea dorință a domnitoruluĭ fu îndeplinită. Războiul pe atuncĭ foarte probabil și la care ațîța din răsputerĭ leul nordic din refugiul săŭ de la Tighina, ca unul ce nu maĭ avea nimic de perdut și totul de cîștigat, nu izbucni și Moldova putu, sub înțeleapta și stăruitoarea cîrmă a luĭ Neculaĭ vodă, tămădui rănile sale într-un lung spațiŭ de pace neturburată. Scrisorile ce urmează ni-l arată încordînd toate silințele sale spre îndeplinirea acesteĭ nobile misiunĭ.

După două scrisorĭ [25] bis), adevarate mărgăritare ale colecțiuneĭ, în care amintește fericirea anilor săĭ de tinerețĭ, comparîndu-le cu îngrijirile și temerile din prezent [26]), iată-l revenind la speranță, în luna Aprilie a anuluĭ 1712, pe cînd începe a dispărea de pe orizon nourul amenințător de războiŭ [27]). „Sperăm dar și noĭ că zeul Ares încetînd cu amenințările sale și temerea războiuluĭ dezlegîndu-să, pacea însă cea dorită așezîndu-să, podoaba cea de maĭ înainte reveni-va iarășĭ pe aicĭ și putea-vom culege frumoasa eĭ roadă.“ Impăciuirea a fost cea maĭ arzătoare dorință a acestuĭ suflet pacinic între toțĭ și care precum scrie foarte bine Engel „purta înaintea ochilor primejdia războaelor“ [28]). În acest sens el mulțămește patriarhuluĭ pentru silința ce-șĭ-o dă de a stabili o sinceră amicie fără nicĭ o viclenie cu iubitul săŭ părinte, luminatul Basarab voevod [29]), și îĭ anunță cu bucurie reîntoarcerea în Moldova a luĭ Lupu Costache vornic și hatmanuluĭ Antioh (Jora [30]) „pe care îndeplinind făgăduințele noastre

25 bis. Ep. 44. 45, Ianuarie—Fevruarie 1712. c. învățătorul Kir Iacob.

26. „Amintirea celor dulce și plăcute din trecut să complace a ne chinui și maĭ ales cînd cele prezente nu merg după dorință“. Tot astfeliŭ șoptea și umbra Francescăĭ da Rimini luĭ Dante:
Nessun maggior dolor che riccordarsi del tempo felice nella miseria.

27. Ep. 49 25. Aprilie 1712. c. Demetriu.

28. In Șincaĭ l. c. III. 354.

29. Ep. 52. 53 c. Hrisant. Iunie, August 1712.

30. Aceștĭ boerĭ fură scapațĭ de zugrumare prin stăruința luĭ Ioan Mavrocordat (v. part. I. a acestuĭ studiŭ nota 75). Apoĭ Neculaĭ vodă întîl-

și pentru mijlocirea luminăreĭ sale și ca bătrînĭ boerĭ aĭ țăriĭ i-am primit cu toată buna-vroință și l-am cinstit (pe Lupul) cu boieria de vornic mare.... și așteptăm și ceĭlalțĭ să vie de la Ardeal precum ne scriŭ, dînd uităriĭ toate cele trecute.“ Boeriĭ pribegĭ să reîntorc în căminele lor, precum o aflam din scrisoarea lungă și frumoasă ce o adresează patriarhuluĭ Alexandrieĭ Gherasim[31]), după ce aŭ fost rechemațĭ prin scrisorile domnitoruluĭ. „Eĭ fiindu-ne încercațĭ statornicĭ în gîndire și credincioșĭ făgăduințelor să umplu cu bune speranțe și să înaripesc prin scrisorĭ. Și precum oile împrăștiate prin irupțiunea lupilor să adună iarăși la flueratul doinaș al păstoruluĭ, astfeliŭ și eĭ cu toțiĭ din toate părțile cît pot maĭ repede aleargă, arătînd și prin vorbe și prin înfățișare toată supunerea. Noĭ însă cîte le-am scris le prefacem în fapte: deschidem brațele, pe toțĭ îĭ strîngem la pept, cătră toțĭ ne purtăm cu îndulgență, gonind temerea din peptul lor și umplîndu-ĭ de nădejde și de bărbăție, pe uniĭ îĭ domestnicim cu onorurĭ și premiurĭ, alțiĭ cu veniturĭ și cu scutirĭ, etc.“ Tot în acest spirit de liniștire uită Neculaĭ vodă cîte aŭ făcut în contra sa un preot Paisie, îl ieartă și roagă în urmă el însușĭ pe Hrisant a-l numi episcop fără amînare [32]).

Însă împrăștierea nouruluĭ amenințător al păceĭ nu putu da Moldoveĭ alinarea dorită, căcĭ Sueziĭ, nu contenesc de a o devasta, și Tatariĭ de a o despoia în tot cursul anuluĭ 1712. Hanul îngîmfat de căderea viziruluĭ Mehemet Baltagi la care izbutise, nu vroia să asculte de nimica. Neculaĭ vodă ne spune că a trebuit să recurgă pe lîngă rugămintele verbale și scrise, la darurĭ bogate și la feliŭ de feliŭ de meșteșugirĭ, ca să îmblînzască „pe aprigul și fudulul“. Astfeliŭ parvine de poroncește hanul ca Tatariĭ luĭ să să mărginească în hotarele lor și să contenească cu incursiunele, fără a maĭ căuta pricinĭ zadarnice. „Și prin aceasta noĭ ne-am mîngîet și am putut mîngîia ceĭ de sub noĭ care înainte vreme duceaŭ o viață de iepurĭ; și astfeliŭ de teroare aveaŭ de Scițĭ încît, evitînd șederea cea la vederea ochilor, căutaŭ a să adăposti în siguranță prin munțĭ și pădurĭ

nindu-să cu vizirul și cu hanul în călătoria sa spre Moldova, dincoace de Adrianopol (ep. 58), prin multă rugăminte a obținut liberarea lor de la închisoare de la Varna. Axinte Uricarul în Let. II 130. Fotino Istor. ed. gr. III. 142.

31. Ep. 58, 20 Decemvrie 1712.

32. Ep. 47, 48 c. Hrisant, 20 Fevruarie, 5 April 1712.

adîncĭ, preferînd maĭ bine a trăi lîngă fiare selbatece de cît a fi expușĭ la incursiunile și robirile lor“.

Apoĭ vin neguțitoriĭ turcĭ cu pretențiile lor din vremea războiuluĭ, și aprinșĭ de ură în contra Moldovenilor pentru răscoala lor, cer datoria cu dobînzĭ împreună cu dezdăunărĭ pentru pagubele suferite și staŭ pe capul locuitorilor cu asemenea cererĭ. Domnitorul obține de la împărăție a să da uităriĭ cele petrecute în ferberea războiuluĭ. „Și eĭ (Turciĭ), scrîșcnesc din dințĭ și multe amenințărĭ pun înainte; noĭ însă nu dăm cîtușĭ de puțin înapoĭ, nicĭ nu ne lepădăm de siguranța supușilor de dragostea liniștei noastre sufleteștĭ“.

Ce bîntue însă Moldova și maĭ răŭ este armata Suedeză ce o adăpostește. „Cîte eĭ fac, rîpirile, despoerile și omorurile n-ar ajunge timpul spre a le descrie. Și aŭ lasat cu mult în urmă cruzimea Sciților, fiind maĭ aprigĭ decît leiĭ, maĭ ferocĭ decît lupiĭ; să poartă cu Moldoveniĭ ca cu sclaviĭ robițĭ la războiŭ, le rîpesc vitele, baniĭ, mobilele, femeile, ba unor chiar și viața. Să nu bănuiască însă Pr. Sf. V. că noĭ împinșĭ de lașitate și frică dosim aceste execrabile fapte. Dumnezeŭ n-ar erta una ca aceasta. Bine voiască el din potrivă a ne sprijini în buna plecarea noastră *spre a putea disprețui chiar viața pentru siguranța locuitorilor*. Trimitem prin urmare scrisorĭ regeluĭ Suezilor pline de jăluire“. Văzînd însă că aceste tînguirĭ n-aduc alt rezultat decît ura regeluĭ în contra sa, cu toate că știe cît a fost acea ură de pernicioasă chiar vizirilor, totușĭ desprețuește Neculaĭ vodă acea dușmănie primejdioasă și arată chiar sultanuluĭ cele ce să petrec: „care cu obicinuita sa umanitate aprobă cererea și triimite poroncĭ cît de aspre, întărindu-le cu scrisorĭ autografe, hotărînd ca vizirul de la Tighina numaĭ decît să deie afară din Moldova ceĭ de sub Suedul“.

Pe lîngă toate acestea țara e răŭ bîntuită de locuste, care de cincĭ anĭ nimicesc roadele. Să vede că această calamitate ce fusesă una din cauzele înfrîngereĭ luĭ Petru cel Mare lîngă Prut, nu contenise nicĭ în vara anuluĭ următor. Și apoĭ iarășĭ încep a naște temerĭ de războiŭ, de-oare-ce Rușiĭ nu deșartă Polonia și nu vor să încuviințeze întoarcerea regeluĭ Carol în statele sale.

În mijlocul unor asemenea crude încercărĭ, învațatul bar-

bat găsește mîngîerea sufletească în studiŭ: „ne furișăm uneorĭ grijelor domneștĭ și dăm o părticică timpuluĭ nostru studiuluĭ literilor. Și cînd, divinul Platone ne rîpește dumnezeește prin farmecul vorbelor sale, cînd ne încîntă Aristotele filozofînd despre moravurĭ, apoĭ convorbim cu muza Pîndarică și slobozînd mintea de grijele mușcătoare, o alăptăm la acele mult dulcĭ izvoare. Une-orĭ *pătrundem nu fără plăcere în istoria moldovenească* (*căcĭ ințelegem chiar limba țăriĭ*), care depingînd viața și soarta domnilor de dinaintea noastră și punîndu-ne sub vedere nestatornicia lucrurilor din viața omenească, ne procură nu puțin folos.“

Să vede prin aceste rîndurĭ că Neculaĭ Mavrocordat să îndeletnicea cu studiul cronicarilor romînĭ (căcĭ alte cărțĭ istorice în limba țăriĭ nu existaŭ încă pe atuncĭ) și că parvenisă cu deosebitul talent ce-l poseda pentru a învața limbĭ [33]), în scurtul restîmp al domniilor sale de pînă atuncĭ, a putea pătrunde scrierile lor.

Astfeliŭ trăia, lupta, simțea, compătimea țăriĭ ce a fost chemat a o stăpîni în asemenea vremurĭ, acel domn pe care uniĭ scriitorĭ iubitorĭ de adevăr l-aŭ numit: crud inamic al Romînilor!

Urmează în epistolarul nostru o scrisoare de o importanță capitală, nu atît pentru istoria Moldoveĭ ci pentru prețioase amănunte ce ia ni le dă asupra unuĭ epizod foarte cunoscut al istorieĭ Occidentuluĭ. Această epistolă, cea maĭ bogată din culegere, e scrisă căteva zile după evenimentul petrecut la Iașĭ, și cele conținute în ia contrazic tuturor scrierilor autorilor streinĭ despre incidentul de care ia tratează [34]). Neculaĭ vodă scrie fostuluĭ săŭ învățător, că cunoscînd iubirea sa de părinte și îngrijirea ce trebuește s-o aibă din pricina celor petrecute în Moldova și în Tighina învecinată, care s-aŭ svonit în multe chipurĭ, însă precum s-întîmplă de obiceiŭ nu întrun mod exact, ci lăsînd afară unele, iar altele plămădindu-le din

33. Vezĭ testimoniul strălucit ce i-l dă despre această însușire a luĭ, La Motraye, care îĭ dăduse lecție de limba franceză: Voyages I p. 374: „c'est une chose presque incompréhensible que le progrès qu'il y faisait malgré ses autres occupations“. Călătorul francez nu-șĭ poate explica acest fenomen decît numaĭ prin ajutorul ce i-l dădea cunoștința limbeĭ latine.

34. Ep. 59, Neculaĭ Maurocordat c. învățătorul Kir Iacob, 20 Fevruarie 1713.

întreg, apoĭ el vine să liniștească iubirea sa intinerindă prin însușì temerea simțită, expunîndu-ĭ cele ce aŭ avut loc. „Îțĭ daŭ dar fericită știre că cele despre noĭ merg bine, cu toate că suflarea tifonuluì n-a încetat încă, că lucrurile tot să mișcă în valurĭ și că ne aflăm încă în dricul iernei, în mijlocul măriĭ pe o corabie putredă și răŭ zmuncită“. Urmează o lungă istorisire a celor petrecute la Bender. Deși prin ia ni să explică foarte bine șirul evenimentelor ce aŭ izbutit la poznașa ciocnire de la Varnița, totușĭ negăsind nimic noŭ in ia și cele relatate într-un mod foarte lămurit fiind în deajuns cunoscute, nu credem necesar de a traduce acel lung pasaj. Restul scrisoreĭ însă sîntem silițĭ a-l da în extenso:

„Cam astfeliŭ s-aŭ petrecut cele despre Sued. Iar Sultanul Sciților și vizirul de la Tighina, nu atît din prevedere pentru nenorocita Moldovă, ci maĭ mult, de frică ca nu cumva oștirile Suede adunîndu-să împrejurul Sueduluĭ, repunerea sa să nu meargă cu multă ușurință, trimit cătră noĭ scrisorĭ și soldațĭ, hotărîndu-ne să dăm afară Poloniĭ ceĭ din Moldova și îndemnîndu-ne a-ĭ bate și ucide, de s-ar împotrivi. Noĭ însă, pricepînd înțelesul hotărîreĭ și neignorînd nestatornicia și prea ușoara prefacere a părereĭ Otomanilor, nu pășim înainte pînă la ucidere și la sînge; *trimitem însă cam pe la două miĭ de oamenĭ cavalerie și infanterie* împreună cu călărețiĭ scițĭ și otomanĭ, și le poroncim a nu înainta împreună nicĭ a izbuti la expulziunea Polonilor prin omor și sînge, ci a îndeplini poronca fără vărsare de sînge, întrebuințînd meșteșugurĭ. Și grație multă fie luĭ Dumnezeŭ, căcĭ fără bătălie și omor, Poloniĭ fiind maĭ mulțĭ de treĭ miĭ, parte prin amenințărì, parte prin făgăduințĭ să dezbină în părerĭ și să împrăștie. Și uniĭ aŭ plecat în Polonia ca fugarĭ, alțiĭ s-aŭ tras cătră regele Sciților; *cîțĭ însă eraŭ pămîntenì din Moldova* depunînd armele, pleacă capul și cer ertare de la noì pe care o și obțin. Prin urmare, miluindu-să Dumnezeŭ de noĭ și de nenorocițiĭ Moldovenĭ și îndurîndu-să de lacrimele cele ce curg de la măruntae, am scapat, oare-cum cît despre acuma, de vătămarea Polonilor. De am fi chiar scapațĭ de eĭ de tot istovul! căcĭ ceĭ ce s-aŭ supus Scituluĭ tot cutrieră Moldova și încrezîndu-să în apararea sa iarășĭ cer hrană de la biețiĭ locuitorĭ“.

Din acest pasaj vedem că mulţĭ Moldovenĭ să adunasă împrejurul steagurilor polone, şi că domnitorul a putut pune în mişcare cu uşurinţă o oaste moldovenească de două miĭ de oamenĭ care a îndeplinit misiunea ce i-a fost încredinţată de a parveni să împrăşte treĭ miĭ de Polonĭ: aceştia fură departaţĭ, însă totuşĭ nefericita ţară nu scapă chiar la începutul anuluĭ 1713, de incursiunele lor, de care suferea de aproape patru anĭ.

Ca să poată aprecia lectorul importanţa ştirilor ce ni le dă maĭ la vale epistola despre venirea la Iaşĭ a regeluĭ Stanislaŭ, trebue ca maĭ întîiŭ să-ĭ expunem versiunea curentă privitoare la acest epizod.

Regele Carol, împins de o ură nespusă în potriva regeluĭ Polonieĭ August, principe elector al Saxonieĭ, sili pe Polonĭ a primi ca suveranul lor pe protejatul săŭ Stanislaŭ Leszynski. Regele August împotrivindu-să la aceasta, eroul Suedez, pe atuncĭ încă nebiruit, ocupâ Saxonia, şi August, spre a scapa de acest inamic înfricoşat, trebui ca vrînd nevrînd să subsemneze tractatul de la Altranstädt prin care el abdică de la corona Polonieĭ în favoarea luĭ Stanislau (Septemvrie 1706). Înfrîngerea de la Pultava şi lunga absenţă a leuluĭ nordic la Bender, schimbară însă lucrurile cu desăvîrşire. Stanislaŭ neputîndu-să menţinea pe tron fără sprijinul patronuluĭ săŭ, fugi în Pomerania, pe atuncĭ suedeză, şi văzînd pe rivalul săŭ stăpînind iarăşĭ Polonia, fără a ţine samă de tractatul încheet, şi orĭ-ce lucire de speranţă stînsă pentru el, să hotări în fine a asculta propunerile luĭ August care să declară gata a face pacea, dacă Leszynski i-ar ceda corona Polonieĭ. Acesta însă, nu putea s-o facă Stanislaŭ, fără încuviinţarea protectoruluĭ săŭ. Decĭ, spre a obţinea consimţimîntul săŭ să hotări a călători în persoană la Bender, spre a ademeni la aceasta pe neînduplecabilul eroŭ [35]). Pleacă prin

35) Schlosser, Geschichte des 19-ten Iahrhunderts I. 167: „König August stellte sich nämlich als sei er bereit Frieden zu machen, wenn Stanislaŭs, seinem Anerbieten gemäss, ihm die polnische Krone abträte. Ohne Karl's Einwilligung konnte freilich nichts darüber beschlossen werden; Stanislaus verliess daher sein Heer und reiste zu Karl nach Bender.“ Voltaire nu ştie cu ce vorbe să laude în deajuns purtarea cavalerească a luĭ Stanisau; el scrie (Hist. de Charles XII. Oeuv. compl. XXIII. 272): „Stanislas s'obstina au sacrifice que Charles refusait. *Ces temps étaient destinés à des sentiments et à des actions extraordinaires.* Stanislas voulut aller lui même fléchir Charles et il *hasarda pour abdiquer un trône plus qu'il n'avait fait pour s'en emparer.* Il se déroba un jour à dix heures du soir“. Frumos ar fi fost într-adevăr de era astfeliŭ; însă vom videa ce ne spune epistola noastră.

urmare şi sosind în Moldova cu o suită puţin numeroasă, să încearcă a să strecora prin ia tiptil sub numele unuĭ major francez în serviciul Suedieĭ. Evident că craiul leşesc era pe deplin convins că nimenea într-o ţară înapoiată ca Moldova nu putea să aibă nicĭ macar o umbră de ştire despre cele ce să petreceaŭ în celalalt colţ al Europeĭ, că prin urmare prea uşor să va furişa prin ia şi va atinge, fără nicĭ o încurcătură posibilă cu divanul, ţinta călătorieĭ sale. Din nenorocire însă domnea acolo un barbat care urma cu un ochiŭ pururea veghetor cele ce să petreceaŭ in Occident. Prinţul Mavrocordat simţise despre cele plănuite de cătră Stanislaŭ, precum ne-o spune Uricarul: [36]) „macar că această veste o simţise şi Neculaĭ vodă *din nişte aviziĭ ce scriaŭ*, că Craiul Stanislaŭ a purces din Halsatia de la Meclemburg şi mergea cu poşte ; şi uniĭ zic că mergea să maĭ aducă oaste Suezască, alţiĭ că mergea spre Tighina, dar tot nu-l credea Neculaĭ vodă să facă una ca aceia". Evident că *avizii* luĭ Axinte Uricarul sînt jurnalele care nu de mult începusă a apărea şi a căror unul din primiĭ abonaţĭ din Moldova neaparat trebue să fi fost învaţatul eĭ domn [36] bis). Cu toată necrezania luî „că nu va face Slanislaŭ una ca aceia", prudentul domnitor dăduse ordinile cuvenite de a-l pîndi şi deabea ajuns la Bacăŭ, travestitul rege e prins de vornicul Manolache Ruset şi trimis la Iaşĭ.

Voltaire ne istoriseşte într-un mod hazliu, după obiceiul săŭ, întrevederea între rege şi prinţ: „Le hospodar l'interrogea, lui fit beaucoup de questions captieuses et enfin lui demanda quel emploi il avait dans l'armée suédoise. *Stanislas et le Hospodar parlaient latin*. Major sum lui dit Stanislas. Imo maximus es, lui répondit le Moldave ; et aussitôt lui présen-

36) In Letop. II. 146.

36 bis) Neculai Mavrocordat era şi un adunător păsionat de cărţĭ, şi Sulzer ne spune în Şincai III. 420. că „biblioteca sa prea bogată parte s-a vîndut de fiul săŭ Constantin, parte s-a ros de molii la mitropolia din Bucureştĭ, parte s-a furat de cei ce înţeleg cît plătesc cărţile, parte s-a tăiat dărăburĭ de Cazacĭ în războiul cel ce a ţinut între Turci şi între Muscali de la anul 1769 pînă ta anul 1774." Să vede că culegea cu stăruinţă şi monede antice, de oare-ce Patriarhul îĭ scrie de la Smirna (Ep. 133. Dechemvrie 1726): „Purtăm grija să găsim după îndreptarea ce ne a dat-o (I. V.) monede antice pe care le vom trimite ca să aibă bucuria şi mulţemire. ect." Intr-adevăr putem zice despre el ceia ce spune Hamlet de tatăl său:

„He was a man, take him for all in ail.
Is hall not looke upon his like again."

tant un fauteuil il le traita en roi" ect. Saŭ că acest mult plăcut joc de cuvinte a fost într-adevăr rostit saŭ, ceia ce bănuim, că el fu inventat de enciclopedistul francez, maestru fără păreche în atare materie; totul e că Stanislaŭ recunoscut, mărturisi adevărul şi petrecu pînă la plecarea sa peste Prut, treĭ septămînĭ întregĭ în Iaşiĭ noştri, locuind în odăile egumeneştĭ ale bisericeĭ Treisfetitele.

După ce am arătat lectoruluĭ modul cum să expune acest incident de autoriĭ streinĭ, să ascultăm şi epistola noastră, scrisă cîteva zile după părăsirea capitaleĭ Moldoveĭ de suveranul Polon:

„Pe cînd lucrurile atît la Tighina cit şi aicĭ, precum deabea am zis, încă fluctuaŭ, Stanislau regele Polonieĭ îmbracat în chip de ofiţer, şi plecînd din Pomerania, apuca dreapta cale spre Tighina, grăbit a să alipi regeluĭ Suedieĭ ca să-ĭ comunic, cele privitoare la eĭ şi *într-un gînd şi de aceiaşĭ părere să aţîte pe Otomanĭ în potriva regeluĭ August şi prin alianţa lor să redobîndească regatuluĭ Polonieĭ.* Însă ajungînd la Moldova şi căzînd în atît de turburate împrejurărĭ să descopere nouă [37]), şil trimite scrisorĭ sultanuluĭ şi viziruluĭ vestindu-ĭ despre venirea sa aicĭ şi *cerînd restabilirea sa în Polonia prin alianţa otomană.* Însă sultanul Sciţilor, ajungînd la o ură vădită în potriva Suedului, şi meşteşugind peirea lui, resimte greŭ sosirea luĭ Stanislau şi temîndu-să ca nu cumva să restoarne cele ce el le avea în mînă şi să nu-l vîre în primejdie, comunică lucrul viziruluĭ de la Tighina şi eĭ triimit pe ceĭ ce vor duce pe Stanislaŭ la Bielograd lîngă Euxinul, pe care Otomaniĭ îl numesc Akerman. Noĭ însă priimind scrisorile lor şi judecînd că nu e nicĭ drept nicĭ sigur lucru de a trimete în surgunie un rege creştin [37 bis]) şi că chiar poate ne-am baga în maĭ mare primejdie, stricăm vremea cu amînărĭ şi aşteptăm poronca regeluĭ, arătînd, într-acest restimp toată buna plecare regeluĭ Stanislaŭ şi atribuind-ĭ toate onorurile, fără însă a fi nepăsător în paza sa."

37) Despre meritul ce l-a avut el la pîndirea, descoperirea şi prinderea Regeluĭ, Neculaĭ vodă nu zice nimică.

37 bis) Tot aşa recunoaşte şi Engel, Neuere Geschichte d. Moldau II. 295, mareIe serviciu ce l-a adus Neculai voda Craiului, reţinîndu-l la Iaşĭ: „Maurocordato hielt ihn in Iassi an, um ihn nicht der Hinterlist des Chans der Tataren u. des Seraskiers, *die ihm nach dem Leben trachteten,* Preiss zu geben". Că şi Neculaĭ vodă a gîndit, poate la un ăsemenea prepus scelerat al Hanuluĭ, ne arată cuvîntul din epistolar: „judecînd că nu e nicĭ drept *nicĭ sigur* lucrul". De stătea astfeliŭ, apoĭ chiar că Prinţul a scapat pe Re-

„El însă nevroind a să ascunde maĭ mult, caută a ne convinge *ca să-ĭ dăm voia, fără a-l opri, de a depune masca și de a rescula împreună Polonii ceĭ de sub el.* Văzînd că el insistă, întîiŭ căutăm a-l ademeni prin rugăciunĭ ; ci el nelăsîndu-să, îĭ răspundem lămurit că aratarea sa ca și întoarcerea și înaintarea cu onorurĭ regeștĭ atîrnă de părerea împaratuluĭ nostru, și nouă nu ne e ertat a prelua ceia ce regeluĭ singur să cuvine a da ; și de ne-am abate întru ceva și am cuteza din cele nepermise, ne-am vîrî într-o primejdie manifestă ; decĭ, în privat îĭ atribuim onorurile ce i să cuvin și dorim mersul cel maĭ bun al lucrurilor ce-l privesc ; în public însă și obștește nu putem cîtușĭ de puțin păși acum înainte, ci numaĭ a ne mărgini în lăuntrul incinteĭ ce el însuși a rîdicat-o împrejurul săŭ, vroind a ne scapa din vedere pînă la un timp și a ascunde caracterul săŭ regal. Căcĭ de ar fi aratat de maĭ înainte venirea sa regeluĭ nostru am fi înaintat prin poronca luĭ spre întimpinare pînă la granița Moldoveĭ și spre a-l petrece cu multă pompă. Prin astfeliŭ de cuvinte muind părerea luĭ, îĭ punem înainte cele în vigoare în orĭ ce stat și națiune, și întărim cuvintele prin exemple din istorie. Căcĭ nicĭ regeluĭ Britanilor căruia, de ținem bine minte, a fost nume Richard, cînd după expedițiunea la sfîntul oraș, să întorcea prin Austria tiptil a casă, fu fără de împedecare călătoria; nicĭ împaratuluĭ Germanilor Carol, cum mi să pare al cincelea, cînd sub chip de drumeț pătrunse în Belgia prin Franța, fostu-i-aŭ prea îndemanatică trecerea. Decĭ, să înduplecă la vorbile noastre și stătu liniștit la Iașĭ două-zecĭ și două de zile, pînă cînd turburarea ce domnea încetînd puțin, vizirul de la

gele de moarte, Cfr. Axinte Uricarul în Letop. II. 152. 156.: „aŭ trimes (Hanul și Seraskerul) aceĭ doĭ gelațĭ (adecă ucigașĭ de oamenĭ) ca să-l ea, (și pag 157) iară maĭ pe urmă, dacă s-aŭ adeverit de mulțĭ că Neculaĭ vodă aŭ fost pricina *de s-aŭ ferit de acea primejdie mare, ne dîndu-l la ceĭ doĭ gelațĭ ce aŭ trimes să-l ia,* dacă îĭ aŭ maĭ scris Neculaĭ vodă și îĭ aŭ trimis și un cal turceșc, i-a făcut și Craiul respuns foarte frumos într-acest chip și aŭ scris cu mîna sa“; și cronicarul ne păstrează acea scrisoare în limba latină (să vede că Uricarul știea țatineste de oare-ce o și traduce ; Intrînsa citim : „Generosus dominus Georgius Cuparius attulit mihi-donum gratissimum : utinam ille feliciter equus adducat me ad propria ; et adducat certe, *si opera celsitudinis tuae et fratris ipsius via mihi parabitur per fulgidam Portam. Cura, carisstme princeps, ut hoc tibi debeam*“ Această scrisoare autografă a Regeluĭ arată adevărul ce conține în totul epistola domnitoruluĭ Moldoveĭ. El face curat apel la influența sa și a frateluĭ săŭ Ioan, pe atuncĭ mare dragoman, spre a capata ajutorul Turcilor și astfeliŭ a să întoarce acastă, ca rege al Polonieĭ.

Tighina cu voia regească trimete de-l ia. Şi el pornind, multe, multe mulţumirĭ ne mărtureşte din gură; de răspunde însă înima limbeĭ, noĭ doară care n-am omis cele ce trebuiaŭ, ci am îndeplinit după putere datoriele către el, lăsăm cele privitoare la noĭ în mînile sfinteĭ providenţĭ de la care atîrnă începuturile şi propăşirile şi maĭ ales izbutirile lucrurilor. Fiĭ sănătos."

Iată dar legenda cavalerizmuluĭ regeluĭ Stanislaŭ ce inspira o admiraţiune nemărginită luĭ Voltaire, nimicită cu desăvîrşire! El văzînd că stăpînirea sa în Polonia deveni cu totul imposibilă faţă cu întărirea adversarilor săĭ, visa de ajutorul Turcilor, imitînd pilda dată de patronul săŭ Carol. Testimoniul luĭ Neculaĭ Vodă e deciziv. La 18 Fevruarie părăsi regele Iaşiĭ [38]), şi scrisoarea poartă data de 20 Fevruarie. Prin urmare domnul scrie chiar a treia zi fostuluĭ săŭ învăţător cele petrecute, într-un mod confidenţial. De ar fi nevoe de întărirea uneĭ asemenea marturisirĭ, am avea-o în vorbele Uricaruluĭ. Cronicarul Moldovan era la Iaşĭ, a văzut pe regele şi a vorbit cu el la Treisfetitele; el scrie despre cererile luĭ cu atît de vie indignaiţune cu cîtă exaltare de admirare să exprimă Volfaire:

„Aşişderea şi Craiul Stanislaŭ *dorind de sirg să intre la moşia luĭ cu oştĭ turceştĭ şi tătăreştĭ şi să dobîndească scaunul crăieĭ leşeştĭ cu vărsare de sînge creştinesc cu mînĭ păgîneşti*, cum aŭ întrat în ţara Moldoveĭ unde-ĭ eraŭ oştile, îndată aŭ privit cu ochiĭ un triamvu groaznic, precum zicea cătră uniĭ, *cînd mergeam trimişĭ de domnul cînd era la Iaşĭ, la Trisfetitele* [39]).

Şi cu drept cuvînt să indigna Uricarul în simţimîntul săŭ de creştin. Voltaire spune fără a vra un mare adevăr, cînd scrie că acele timpurĭ eraŭ destinate la simţiminte şi la acţiunĭ extraordinare; căcĭ era un lucru extraordinar şi jalnic totodată de a privi pentru prima şi probabil ultima oară doĭ regĭ creştinĭ refugiaţĭ pe teritorul Moldoveĭ—unul vestit prin vitejia sa,

38) Axinte Uricarul Let. II. 153: „Şi a doua zi *Duminică Fevruarie* 18 aŭ purces cu acel Aga ce venise, şi cu vel comisul cel mare şi cu vel Ienicer şi cu doĭ boerinaşĭ de curte şi capitanul de Catane cu tot steagul luĭ, pe cariĭ îĭ aŭ orănduit Domnul de l-aŭ petrecut pănă la Tiphina; şi cînd era să purceadă, aŭ mers şi Neculaĭ vodă la Treisfetitele şi aŭ stat jos pănă aŭ întrat Craiul în redvan carele îĭ dedese Neculaĭ vodă, şi aŭ învăţat să-l îngrijască şi pe drum de cîte îĭ aŭ trebuit".

39) L. c. II p. 156.

celalalt menit a deveni socrul regeluĭ Franţieĭ—cerşetorind ajutorul Turcilor spre a putea reintra în statele lor! [40]).

Regele Polonieĭ a maĭ venit încă odată la Iaşĭ, în toamna anuluĭ următor, în călătoria de la Tighina spre Occident, unde îĭ eraŭ menite destine neaşteptate: înrudirea cu regele Franţeĭ prin căsătoria fiiceĭ sale Maria cu Ludovic XV, şi ducatul Loreneĭ. „Intr-această toamnă (1714).... aŭ dat voie şi Craiuluĭ Stanislaŭ să meargă unde ar vrea. Decĭ craiul Stanislaŭ purcegînd de la Tighina aŭ venit prin Iaşĭ şi s-aŭ împreunat cu Neculaĭ vodă; şi iar i-aŭ arătat multă dragoste şi mulţămită, şi de-aicĭ aŭ trecut pe Oituz în Ardeal şi apoĭ prin ţara Ungurească s-aŭ dus în ţara Sueduluĭ" ect [41]).

Deabea începuse a să linişti lucrurile prin nimicirea influenţeĭ aţîţătoare a luĭ Carol XII-lea şi împrăştierea nourilor de războiŭ, iată că un alt păcat dădu peste Moldova. Turciĭ luară hotărîrea de a „tocmi" cetatea Hotinuluĭ, impunînd domnuluĭ sarcina de a procura: „care, salahorĭ, zahara şi alte multe, şi în toate zilele treceaŭ şi în sus şi jos ciohodarĭ de la Poartă cu care făcea Neculaĭ vodă multă cheltueală, că-ĭ căuta pe toţĭ să le dăruiască cîte un oare-ce" [42]). Despre aceste nouă povoară vorbeşte o scrisoare cu data 1713 [43]).

„Bucuria e vorbariţă; prin mîhnire însă şi inima să contractează şi limba să leagă. Nu e prin urmare de mirat dacă de întristare am tăcut atît timp. Căcĭ cum n-am fi fără veselie, văzînd ţara supusă, apăsată prin tot feliul de rele? calcată în picioare prin tot soiul de nenumerate oştĭ, tunsă şi tăetă bucăţĭ; ce suferinţĭ nepătimind? Căcĭ din bieţiĭ locuitorĭ

40) După cît putem înţelege, Stanislaŭ să prefăcea în două felurĭ: cătră August şi chiar cătră Carol arăta dorinţa de impăciuire, chiar cu jertfa coroaneĭ sale; cătră Neculai vodă din potrivă să vede că mărturisea adevarata ţintă ce o urmărea, de a redobîndi stăpînirea perdută, prin ajutorul săŭ şi prin influenţa ce, să vede,că aflasă că poseda domnul pe lîngă divan. Aceasta să dovedeşte prin curioasa scrisoare a luĭ Fabrice credînciosul regeluĭ Carol pe care ne-a pastrat-o La Motraye, Voyages II p. 24 urm. din Appendix. El ne dă versiunea obicinuită despre scopul acesteĭ călătoriĭ regeştĭ. Cînd înse pleacă Fabrice spre întimpinarea luĭ Stanislaŭ, pe care-l şi îhtîlneşte, îndreptîndu-să cu escorta turcească spre Tighina, el scrie cum că regele Polonieĭ: „se flattait pourtant que le Roi de Suède consentirait à la Paix qu-il venait proposer *ou que la Porte ferait quelque chose pour lui et il ne témoignait pas tant d'envie de partir que le Roi de Suède parraissait le souhaiter*".

41). Uricarul în Letop. l. c. p. 165

42). Id. ibid. p. 159.

43). Ep. 68. Neculai Mavrocordato cătră învăţătorul Kir Iacob 1713.

uniĭ, ceĭ mulţĭ, spre a nu cădea pradă în mînĭ sceitice, părăsind casele şi productele gata de secere, aŭ plecat împrăştiindu-să în luncile învecinate ; aceĭ însă care cu multă muncă zi şi noapte trag la şlepurĭ încărcate cu greŭ, spre a le tîrî pe fluviul Serasus (pe care limba indigenă să numeşte Prut) în sus la lagărul otoman, văd cu suspinurĭ şi lacrimĭ casele lor din apropiere pradate. Alţiĭ însă care aŭ fost desemnaţĭ a sluji la zidirea cetăţiĭ aflate lîngă fluviul Tyras ce are nume Hotin, ţinîndu-să în deobşte de tăetul lemnelor şi de pregătitul materialuluĭ necesar, nu să pot nicĭ cîtuşĭ de puţin răsufla ; căcĭ lipsa timpuluĭ şi vremea ră şi iarna pe capul lor sileşte şi împinge pe toţĭ la lucru şi nu numaĭ slujbaşiĭ, cĭ noĭ înşine şi toţĭ viziriĭ şi comandantul lagăruluĭ, ne preumblăm în sus şi în jos, uitînd cu desăvîrşire de noĭ şi necruţînd nicĭ o trudă, pentru ca, înainte de a cădea iarna maĭ grea, să putem cinsti poronca regeluĭ, îngrădind cu gardurĭ de lemne şi suind şi aşezînd maşinele de asediŭ şi rînduind păzitorĭ. Şi aflîndu-ne în asemenea nefericirĭ, cătăm să dobindim prin ajutorul Celuĭ de sus alinarea relelor ce ne apasă ; şi cît despre acum găsim oarecare mîngîere şi scădere neajunsurilor, amintind celor de la putere buna vroinţă cea către noĭ în favorul supuseĭ nouă Moldove. Căcĭ prin deosebită bună plecare şi repegiune, procurînd nutrimentul atît soldaţilor cît şi generalilor şi cailor şi vitelor de transport, ne-am făcut favorabilĭ şi Otomaniĭ şi Sciţiĭ, încălzind inimele lor pînă a ne fi cu priinţă, în cît nu numaĭ pe noĭ într-un glas să ne înalţe prin laude şi să ne atribuiască deosebite onorurĭ, ci şi către supuşĭ să să poarte cu maĭ multă blîndeţă, depunînd *ura de maĭ înainte cea crescută ca dintr-o rădăcină otrăvită din rescoala luĭ Cantemir*. Fie ca şi de acum înainte îndemnarea cea de sus, muind gîndurile lor şi împingînd inimile spre milă, să poată îndeparta *vatamarea ce să bănueşte din reedificarea acesteĭ cetăţĭ*".

Am văzut maĭ sus cît de credincios prietenilor săĭ era Necolaĭ Mavrocordat, cît de vie pastra recunoştinţa către învăţătorul săŭ, cît ştiea să preţuiască amicia patriarhuluĭ Hrisant. Aceasta însă nu-l oprea de a schimba tonul cu desăvîrşire cînd interese superioare iĭ făceaŭ o datorie de a uita de afecţiunele inimeĭ sale. Aceasta ne-o arată epistolele 69 şi 99 foarte caracteristice în astă privire. In cea dintîiŭ, aflînd de fiul săŭ că nu-

și dă destulă silință spre a învața, e cuprins de-o indignațiune ce-o exprima, mustrînd pe învățător [44]) :

„Lîngă acestea și lenevia fiuluĭ nostru și netăria sa spre a dobîndi învățătură rîneşte inima noastră chiar în mijloc. Căcĭ ce este maĭ de dorit nouă decît dezvoltarea aceluia în care suflăm, în care trăim ? Și întru aceasta nicĭ domniavoastră nu sînteţĭ afară de mustrare şi de pricină, de-oare-ce nu avem cum ascunde jalea ce ne cuprinde, fiind departe de disimulațiune, nicĭ nu e suficient pretext lenevia luĭ şi nevroința de a să ține de nvățătură. Căcĭ vîrsta sa plăpîndă uşor de condus şi de învîrtit şi care cu lesne să supune sfaturilor şi mustrărilor, pe el îl scuteşte de învinuire, *pe dumneta însă te face culpabil, fiind că nu prefacĭ spre maĭ bine prin maĭ mănoasă îngrijire o inimă tinerindă, nicĭ n-o împingĭ pe calea învățătureĭ.* Dar însă cel puțin de acum înainte, o iubite, dezbrăcîndu-te pe oare-care timp de blîndeța şi blajinitatea peste măsură, mustră-l cu ochiul vrăjmaş şi cu glas maĭ rîdicat, şi clatină lenevia băetuluĭ, trezindu-l şi împungîndu-l fără a vrea spre prefacerea către virtute şi *de va fi nevoe nicĭ mîna să nu stee în nemişcare, ba chiar să fie el bătut,*[44 bis]) *numaĭ spre învățătură să fie călăuzit.* Căcĭ dacă (ceia ce n-ar fi) ar sta tot maĭ mult ast-feliŭ cu el şi n-ar deveni imitator atît mult pomenituluĭ săŭ bun cît şi a meŭ însumĭ părintele săŭ, să ştiĭ că viața ar deveni de nevieţuit pentru noĭ. Prin urmare de te îngrijeştĭ de ale noastre, poartă grijă şi de fiul; nicĭ nu ne veĭ lăsa acum adînc mîhnițĭ după ce prin atîta anĭ ne-aĭ arătat o bună plecare adevarat părintească. Fiĭ sănătos, față iubită.“

Aceste rîndurĭ ne arată pe Necolaĭ Mavrocordat îndignat, ca părinte şi ne daŭ măsura însemnătățiĭ primordiale ce el o atribuia instrucțiuneĭ, de-oare-ce groaznica perspectivă de a vedea pe fiul săŭ necult îl orbeşte într-atît, încît dă voia perceptoruluĭ de a întrebuința în privirea elevuluĭ săŭ, fiŭ de domn

44) Ep. 69. c. Kir Iacob 1 Ianuarie 1714.

44 bis) Această scrisoare ne arată că mustrarea ce o face cronicarul luĭ Neculaĭ Mavrocordat nu lipseşte de temelie. Neculcea în Letop. II. 29. *„la mînie era aprig“*, şi maĭ la vale: „era om învațat, foarte bun cărturar; şi desfătărĭ, vorove de glumă, nimica nu să facea înaintea luĭ; şi era foate cunoscător la oamenĭ. şi la ceĭ ce-l slujeaŭ bine arăta; dar *numaĭ mănia ce o avea strica cele bune ale luĭ*“. Căcĭ de nu s-ar fi aprins de mînie la foarte neplăcuta ştire ce-o dă Kir Iacob, s-ar fi ferit de a-ĭ da o asemenea împuternicire.

un mijloc azĭ reprobat de pedagogie, chiar fiind vorba de ceĭ maĭ nărăvaşĭ scolarĭ, acel al corecţiuneĭ materiale, mijloc pe care inima sa simţitoare, neaparat, nu putea de altmintrelea încuviinţa. Epistola 99 [45]) nu e maĭ puţin violentă, însă în ia prinţul Mavrocordat să indignează în însuşirea sa de domnitor. In aprinderea sa lasă la o parte măestrul săŭ stil antic, cel atît de subţire cioplit, şi în limba grecească modernă el scrîşneşte din dinţĭ în protiva clericilor nesupuşĭ. Patriarhul, primind scrisoarea, a trebuit să să convingă că prietenia are marginile ei, şi că orĭ-ce consideraţiune încetează înaintea interesuluĭ obştesc:

„Egumeniĭ aicĭ din ţară (maĭ ales prea sfîntul mitropolit Nazaret) cu cunoscutele sale scopurĭ s-aŭ apucat a nedreptăţi vistieria; să supere pe P. S. V. şi pe noĭ să ne obijduiască. Eŭ, părinte prea venerabile, pentru respectatul mormint al stăpînuluĭ meŭ Hristos, nu cruţ nicĭ chiar sîngele meŭ în slujba P. S. V. (sacruluĭ fenix al neamuluĭ nostru); sînt şi în vorbe şi în fapte cu întreaga buna plecare, cu devoţiunea ce să revarsă. Însă *ca să să răstoarne drepturile veniturilor regeştĭ prin nărăvirea celor răŭ voitorĭ pentru lucrurile obşteştĭ*, la aceasta nu poate ca să consimţă inima voastră prea dreaptă, *nu va consimţi şi nu poate nicĭ umilul săŭ fiŭ în Hristos.*

„Sinteştiĭ îĭ avea odinioară Pandeli, şi cu miĭ de mulţămirĭ el plătea vistieriei. Şi a cerut prea sfîntul mitropolit Nazaret pentru adaus de veniturĭ, şi i s-a dat. El ia atîta venit a haraciuluĭ regesc şi nicĭ o parte nu vroeşte să deie. *Cine are folosul trebueşte să aibă şi sarcina* [46]). *Cînd ţara va fi nimicită ce folosesc, saŭ ce să folosesc cele din ia?* În Moldova cea prea saracă P. S. V. a stat un an întreg cu mutuală bucurie duhovnicească; nicĭ n-a fost asuprită nicĭ că ne-a asuprit pentru aceste şi altele. Aicĭ ceĭ-alţĭ catigumenĭ pentru ce cu atîta adaose de veniturĭ, cu anaforale neadevărate, să turbure prea sfintele sale urechĭ şi pe noĭ înşine în asemenea timpurĭ?“

Această scrisoare vehementă e cea ultimă a luĭ Neculaĭ vodă din Moldova, conţinută în culegerea noastră. Epistolele suc-

---

45. c. Hrisant 1 Aprilie 1715.
46. „Cujus est commodum, ejus esse debet et onus.“ Să vede că Neculaĭ vodă nu era adept imunităţilor şi exemţiunilor.

cesorilor săĭ pe tron nu ne vor da prilejul de a culege aşa de bogată roadă: vulturul epistolaruluĭ a zburat peste Milcov!

Dintre ale luĭ Mihaĭ vodă nu ni s-a păstrat decît o sîngură scrisoare din inceputul celeĭ de a treia a luĭ domnie [47]), în care mulţămeşte patriarhuluĭ pentru urările luĭ şi apoĭ adaogă: „Ne-a căzut dar iarăşĭ soarta domnieĭ Moldoveĭ, de-oare-ce ast-feliŭ a plăcut divineĭ providenţĭ; ale căreia ţărĭ stare şi slăbiciune sînt cunoscute P. S. V. şi să vede a fi grea cărmuirea celor trebuitoare i povoarelor ce ne apasă“. Spiritul însă cu totul deosebit al noueĭ domniĭ ni să arată într-o scrisoare ce doamna Maria, soţia luĭ Racoviţă, o adresază luĭ Hrisant un an în urmă [48]). „Insă ne maĭ însemnaţĭ, respunde ia, despre domniţă că aflându-să în mare sărăcie a rugat pe Măria Voastră (sic) ca să ne însemneze aceasta în fericita sa scrisoare, spre a-ĭ veni întru ajutor. Dar de unde? pe cînd noĭ *după Dumnezeŭ în ţară aveam nădejdea noastră, şi acum venind aicĭ am găsit ţara pustie şi despoiată*; eŭ nicĭ într-un loc n-am ceva. Eraŭ unele în părţile acelea şi leaŭ rìpit ceĭ neumanĭ şi nemilostivĭ, devenind şi ceĭ de aĭ doilea dărămătorĭ aĭ caseĭ mele. De cunoaşte cum-va P. S. V. într-un alt loc, să mi-o arate ca să iaŭ şi eŭ şi pe acea să-o chivernisesc. Sînt în nedumirire şi eŭ, prea sfinte vlădică; însă aceasta-ĭ sfătuesc ca primavara să vie aicĭ la oameniĭ săĭ, la satele sale, să să chivernisască şi iee ca şi cele-lalte fete ale mele“.

Căpătuirea, chivernisala fetelor, aceasta era parola nouluĭ, regim. Bietul Mihaĭ vodă! Şapte anĭ întregĭ aşteptase domnia şi în fine, după fiere şi închisoare, ajungînd la ia, găseşte Moldova în starea cum am văzut-o maĭ sus. Unspre-zece anĭ întregĭ el rabdă scaunul domnesc al acesteĭ ţărĭ, „pustie şi despoietă“; apoĭ în al doispre-zecelea an nu-l maĭ încape rîvna tronuluĭ bogateĭ Munteniĭ, înflorînde sub pacinica şi stăruitoarea cîrmuire a predecesoruluĭ săŭ în Moldova. Spre acolo îşĭ „ţinteşte ochiĭ şi dorurile sale“ însă în zadar: uneltirile luĭ aduc căderea sa; el e înlocuit prin Grigorie Ghica, nepot da soră a luĭ Neculaĭ Mavrocordat pe care căuta din răsputerĭ a-l răsturna [49]). „Acest

47. Ep. 106. Mihaĭ Racoviţă c. Hrisant Notara 7 Ianuarie 1716.
48. Epist. 117, Martie 4. 1717.
49. Xenopol, Istoria V. 56, 57, 60, Mihaĭ vodă regăsi drumul închisoreĭ. Vezĭ Hurmuzaki, Fragmente V. 11.

Grigorie Ghica, ne spune cronicarul [50]), luînd domnia Moldoveĭ pînă a nu veni în scaun, toată ţara şi boerimea s-aŭ bucurat, înţelegînd de bunătatea ce are; precum dacă a venit, vederat a fost bunătatea luĭ; cum să zice: *după furtună văzurăm şi liman, adecă după multe focurĭ şi obiceiurĭ rele ce scornisă Mihaĭ vodă, pe urmă acest domn le-aŭ fost şi mîngîerea*".

În ce an înlocui pe Mihaĭ vodă acest domn, care era să stăpînească de două orĭ Moldova şi de două orĭ Muntenia? Amiras scrie „în anul de la zidirea lumeĭ 7235" [51]) ceia ce conrespunde la anul 1727. Asemenea Engel [52]). Andreĭ Volf însă scrie [53]): „Mihaĭ Racoviţă a treia oară aŭ domnit în Moldova de la anul 1716 pînă la sfîrşitul anuluĭ 1726"; dar adaogă în urmă „Grigorie Ghica era dragoman mare la Poartă pînă la anul 1727, cînd a dobîndit domnia Moldoveĭ şi a ţinut-o şase anĭ". Această dată o găsim şi în istoria d-luĭ Xenopol: „Grigorie Ghica mare dragoman al Porţeĭ care intră în Iaşĭ *Sîmbătă 18 Decemvrie 1727* [54])". Cu toată această concordanţă, data de maĭ sus e pozitiv greşită, precum ne arată epistolarul nostru; căcĭ la 23 Decemvrie 1726, noul domn scrie luĭ Hrisant: „am intrat sănătoşĭ în Iaşĭ la 17 a prezenteĭ lunĭ [55])". Am putea admite o eroare tipografică în epistolar; însă această ipoteză e absolut esclusă, fiind că urmează două scrisorĭ cu data 25 Martie şi 6 Aprilie *1727* ale soţieĭ sale către Hrisant care iscăleşte: Zoe *Doamna*; apoĭ un număr de scrisorĭ ale însuşĭ domnitoruluĭ cu data 10 Aprilie, 3 Iulie, 9 Septembrie, 29 Octombrie, 7 Noemvrie, 11 Decemvrie *1727* [56]), subsemnate toate: Grigorie Ghica *Voevod* şi vorbind de afacerile domnieĭ luĭ. Deabea epistola 148 poartă o dată posterioară pretinseĭ luĭ sosirĭ la Iaşĭ în ziua de 18 Decemvrie 1727, acea de 23 Decemvrie 1727. Prin urmare nu rămîne nicĭ o îndoială; noua domnie începe la sfîrşitul anuluĭ *1726* [56 bis]) eroarea trebueşte indreptată.

50. Cronica anonimă a luĭ Alexandru Amiras în Let. III. 157.
51. L. ant. ciĭ. p. 144.
52 Neuere Geschichte d. Moldau II 298: „Gregor Ghica bekam das Versprechen seiner baldigen Beförderung, die auch schon im Jahre *1727* erfolgte".
53. In Şincai III 422.
54. V. 60.
55. Ep. 132. Grig. Ghica c. Hrisant Notara.
56. V. Epist. 132. 134. 136. 137. 140. 143. 144. 146. 147.
56 bis) Aceasta este pe deplin conformată prin scrisorile luĭ d'Andrezel

Ca fiŭ al Ruxandeĭ Mavrocordat, Grigorie vodă era legat cu cea maĭ strînsă, maĭ intimă prietenie către Hrisant, şi epistolarul conţine o mulţime de scrisorĭ atît ale prinţuluĭ Ghica cît şi ale mameĭ şi ale soţieĭ sale către patriarh, unele maĭ afectuoase şi maĭ cordiale decît altele. Scrisorile domnitoruluĭ nu sînt redactate de el, precum ni-o arată epistola 137, unde cetim: „Secretarul nostru fiind bolnav, de nevoe a scris logofătul nostru prezenta.“ Iată ştirile ce-am putut culege din scrisorile luĭ Ghica de la 1726—1730:

Din scrisorile cu data Noemvrie şi Decemvrie [57]) vedem că Grigorie vodă să afla în neîntreruptă corespondenţă cu unchiul săŭ, şi deosebita diferenţă cu care vorbeşte de el, ne arată că Neculaĭ vodă conducea prin sfaturile sale politica tînăruluĭ domn. „Că prea înaltul domn, scrie el patriarhuluĭ, şi ca părinte al nostru prea iubitor, vă comunică cu mintea luĭ cea matură, înaltă şi prea învaţată ştirile ce le semnăm de aicĭ şi starea Sciţilor, nu ne îndoim“ Şi în următoarea epistolă: „Fiind pe drum şi neavînd timp a scrie maĭ pe larg ce le despre noĭ, lăsăm să le aflaţĭ de la scrisoarea noastră către prea înaltul şi prea iubitul nostru părinte; căcĭ Inălţimea sa fiind încredinţată despre marea şi părinteasca iubire pentru noĭ, vă comunică orĭ-ce ştire ce ne priveşte“.

Sciţiĭ, despre care vorbeşte epistola, aŭ fost un adevărat flagel pentru Grigorie Ghica şi cu drept cuvînt esclama cronicarul: „şi ales cum avea Moldova pe Tatarĭ megieşĭ, maĭ răŭ nu poate să maĭ aibă altă ţară, fiind că eĭ de teliul lor sint răĭ şi jacaşĭ şi eĭ deapururea poftesc ne-pace, că pacea îndelungată lor li e sărăcie; şi la aceasta ne-ar fi marturĭ şi alte ţărĭ; că puţine ţărĭ aŭ rămas necalcate şi nejăfuite de dînşiĭ“ [58]).

Pe atuncĭ Tatariĭ să dezbinasă, şi lupta civilă ce să încinsesă între eĭ adusesă împotrivire, apoĭ făţişa rescoală în potriva sultanuluĭ care susţinea de han al lor, pe Mengli Ghereĭ. Îngrijirea

---

c. afacerile străine (in Hurmuzaki Docum. Supl. I. vol. 1 p. 461. 462), cu data 30. Noem. *1726*, „le changement arrivé à l'égard de l'ancien drogman de la Porte, devenu prince de Moldavie et sur ses fonctions transportées à son frére ect.“ Din depeşa luĭ cu data 21 Decemvrie *1726*, vedem că la 19 Noemvrie el fu primit de sultan şi „le 25 le dit Prince partit avec toute sa cour et officiers moldaves“. Cfr. Hurmuzaki Fragmente V. 11, in nota.

57. Epist. 146, 147, Grîgore Ghica c. Hrisant Notara.

58. Amiras în Letop. III, 160.

ce aceste încurcăturĭ o inspira domnuluĭ Moldoveĭ, o împărtășește și fratele săŭ Alexandru, pe atuncĭ mare drogoman (în urmă ucis de Turcĭ, și tata luĭ Grigorie vodă Ghica, victima Bucovineĭ). El să scuză că n-a putut scrie patriarhuluĭ [59]) : „mărturisesc vina mea că prin diferite încurcăturĭ *maĭ ales fiind turburat din cauza neliniștilor Sciților*, n-am putut adresa precum să cuvine scrisorile mele, ca un fiŭ, ect". Grigorie vodă răŭ amenințat, trimete spre siguranță „doamna și cuconiĭ și pe maicasa la Hotin, cum și boeriĭ jupănesele „și el să pune în fruntea oasteĭ, alergînd în ajutorul săŭ și domnul Munteniеĭ" [60]). Oștile romîneștĭ fiind puse sub comanda seraskieruluĭ Abdula-Pașa, Tariĭ sînt repușĭ cu ușurință, „cît s-aŭ bejenărit Tatariĭ și fugiaŭ de Moldovenĭ cum fugise Moldoveniĭ de dînșiĭ" [61]).

În Epistolar vedem dîntîiŭ grija, apoĭ izbânda și bucuria domnuluĭ Moldoveĭ, a mumeĭ și soțieĭ luĭ. Iată o scrisoare a maiceĭ sale cu data 14 Ianuarie 1728 [62]) : „și am venit de erĭ la Iașĭ (evident de la Hotin) și ne aflăm la curte ; numaĭ pe inaltul și prea iubitul nostru fiŭ să află la Codru" [63]).

La 1 Fevruarie 1728 Ghica e în țară în capitala sa, biruitor și fericit !

„A ascultat domnul Sabaot [64]) binecuvîntările sale patriarhiceștĭ și a imprăștiat intunecosul nor al lupteĭ intestine a Sciților și rescoaleĭ lor, și ne-a premiat cu adîncă pace, vizitîndu-ne pe noĭ și păstrîndu-ne superiorĭ orĭ-căror imprejurărĭ adverse și procurîndu-ne intoarcerea la scaunul nostru domnesc, sănătoasă, veselă și senină. Și am venit la Iașĭ și ne-am bucurat de prea luminată doamna mama noastră și de doamna noastră cu pre iubițiĭ noștri copiĭ sănatoșĭ ; și în mare veselie, și inălțînd cîntice de mulțumire către Dumnezeŭ dătătorul păciĭ și al tuturor bunurilor, am slăvit impreună prea sfîntul săŭ nume ; și acum ne odihnim în curtea noastră, indreptîndu-ne puțin de atîtea trude și rele suferințĭ ce ne-a pricinuit expedițiunea, ect."

59. Ep. 159, Alexandru Ghica c. Hrisant Notara, Ianuar 18, 1728.
60. Amiras l. c. p. 162, 163 : „Neculaĭ Vodă cu Munteniĭ încă venise pînă la Macsimeni."
61. Ib. ibid. p. 164.
62. Ep. 157. Ruxandra Mavrocordat c Hrisant Notara.
63. Amiras ibid. p. 164 „Dar din Prut pînă la Codru aŭ mers oastea în tocmeală.... așa cu orînduеală aŭ mers și s-aŭ suit deasupra Codruluĭ din jos.... s-aŭ mutat de acolo Grigorie vodă la capul Codruluĭ de Sus."
64 Ep. 161. Grigorie Ghica către Hrisant.

Iată şi strigătul de fericire al mameĭ [65]) : „Ne-am bucurat şi noĭ de prea inaltul domn şi prea iubitul nostru fiŭ, cum am dorit cu multă veselie, şi ne-am învrednicit a vedea iarăşĭ şi a săruta prea scumpa şi pacinica taţă a Inălţimeĭ Sale, şi am slăvit milostivul şi impăciuitorul Dumnezeŭ, etc". Asemenea înoată în fericire şi doamna Zoe în scrisoarea cu data 16 Fevruarie 1728 ce o adresază patriarhuluĭ [66]).

Însă tresăritul uneĭ bucuriĭ nemărginite, strigătul plăcereĭ intime ce o resimte un om onest la căderea unuĭ duşman nărăvaş şi viclean, îl găsim maĭ ales în scrisoarea prin care domnitorul răspunde urărilor patriarhuluĭ, pentru că a prins şi are în puterea sa pe Dimitrie Racoviţă [67]). Să ne oprim un moment la această figură intristătoare.

Hatmanul Dumitraşcu Racoviţă era frate maĭ mic al luĭ Mihaĭ vodă. Natură nărăvaşă, ţăsută de viclenie şi intrigĭ, el pribegi în Ardeal, de frica luĭ Neculaĭ Mavrocordat, la întiia sa domnie în Moldova [68]). De acolo luâ cea maĭ mare parte la uneltirile ce ţinteaŭ la peirea luĭ Constantin vodă Brancovanu, căreia el a fost un activ factor [69]). Blajinul Grigorie vodă, „după prepusurĭ n-aŭ umblat.... şi aŭ rămas şi Dumitraşcu Hatmanul odinit şi la mila Domnnluĭ cu tot neamul luĭ", căpătînd şi gineriĭ săĭ, Iordachi Costachi şi Ioan Bogdan, numirĭ de stol-

65 Ep. 162. Ruxandra Mavrocordat c. Hrisant Notara, 13 Fevruarie 1728.

66 Ep. 164 Zoe Doamna c. Hrisant Natara.

67. Ep. 167. 19. Maiŭ 1728

68. V. Engel Neuere Gech. der Wallachei (Halle 1804) I. 367 : „Michail Cantacuzen hate einen Eidam an Demeter Racovitză, dem jüngern, Bruder des woiwoden Mihail Racovitza, welcher Demeter aus Furcht vor dem Woiwoden Nicolaus Mavrocordato, mit ander moldauischen Bojaren, nach Siebenbürgen geflüchtet war".

69. Delchiaro, Storia delle revoluzioni di Valachia, in Şincai III. 368 : „Acela care înştiinţa despre toate pe vizirul era persoana de neam mare, (personna di alta sfera — rifugiato nella Transilvania — non era Valăco et il suo nome si passa sotto silenzio—Engel l. c. in nota) fugise în Ardeal, pentru-că stările împrejur a timpurilor de atuncĭ nu-l lăsa să petreacă în patria sa. Nu era muntean şi numele lui să tace (să poate tăcea că n-aŭ fost muntean, ci aŭ fost moldovanul Dimitrie Racoviţă). Acesta primea toate din Valahia cîte era de lipsă spre urzirea celor ce era spre stricarea Brancovanuluĭ. Engel ne spune cum să petrecea lucrul şi că Mihaiŭ vodă avea şi el codiţa luĭ într-această uneltire: „Mihail Cantacuzen (socrul săŭ) meldete diesem (Dem. Racoviţă) im Sommer 1710, durch Briefe die Absichten des Brankowan sich für Russland zu erklären ; Demeter Rakowitza aber meldete aus Siebenbürgen diese nemlichen Nachrichten seinem Bruder Michael dem Exwoiwoden der in den 7 Thürmen gefangen sass. *Einem so eigennützigen Menschen kam diese Gelegenheit seine Befreiung und etwa Wiederernennung zum Hospodaren zu erwirken, ganz erwünscht*; er theilte die erhaltene Briefe dem grossvezier Kiuprili mit". l. c. ead. pag.

nic mare, capitan Codruluĭ și medelnicer mare [70]). Insă Racoviță nu știa de mulțumire, ci „aflîndu-să în gios la culesul viilor și înțelegînd de zurbaua Tatarilor, îndată aŭ fugit la Tatarĭ ațițîndu-ĭ asupra Moldoveĭ, că nu numaĭ pricina domnieĭ ci viața aŭ vrut să-ĭ piardă luĭ Grigorie vodă“ [71]). După răpunerea Tatarilor el fuge lîngă Țarigrad și scrie luĭ frate-săŭ, însă Mihaĭ vodă temîndu-să a să compromite din pricină cà frate-săŭ luase parte la răscoala în contra impărăţieĭ, nu vrea să primească scrisoarea. Atuncĭ Dimitrașcu umblă rezleț pînă la un sat din olatul Silistrieĭ, unde emisariĭ luĭ Ghica îl prind și-l aduc în fiere la Iașĭ.

Acum să auzim și pe domnitor, în nespusa sa fericire pentru această neașteptată prinsoare: „..... mulțemim prea mult P. S. V. pentru felicitările despre căderea prin resplata divină a hainuluĭ și revoltatuluĭ Dumitrașcu Racoviță, care prin miĭ de felurĭ de ingratitudinĭ, cu răutate și inărăvire căuta să ne piardă, a aceluĭ omușor conspirator și infam, pe carele o pedepsitoare judecată divină l-a dat în mînele noastre într-un mod de mirat și afară de toată nădejdea, și l-a ademenit a da in groapa ce el însușĭ a sapat-o. Neperitoare dar mulțemirĭ mărturisim pentru bunele indemnărĭ și sfaturile P. S. V. pe carele prea creștinește ni le supune, spre a ne fi providența și de acum înainte întru ajutor și a ne pastra maĭ tarĭ de cît adversariĭ vătămătorĭ, *și către comiluirea și uitarea relelor nu numaĭ sfătuește ci și îndeamnă și roagă cu multă bună vroință*, ingrijindu-să părinteşte de cinstea, de folosul, și gîndind la toate ce ne pot fi de priință. Și de sigur a lucrat foarte tare creștineasca sa sfătuire și *impreună cu acea scrisă înainte cu multă știință a prea înaltuluĭ domn și mult iubitoruluĭ nostru părinte a atins inima noastră;* și în loc de toate legile 'și regeștĭ civile (care de și pedepsesc numaĭ decit așa feliŭ de oamenĭ) avem preceptele voastre cele bune și de aur; și *fie ca, precum avem puterea, deplină de a-l pedepsi cu moartea, după cum merită infamele sale fapte, să fi avut voea de a-l erta ;* căcĭ acest fără de lege vechiŭ hain nu numaĭ în potriva noastră, ci chiar în potriva împărățieĭ s-a

70. Amiras l. c. p. 160.
71. V. d. ib. pp. 161, 167.

resculat lipsit de minte, şi acum îl prigonesc stăpîniĭ ceĭ înalţĭ şi vecinicĭ pentru însemnata şi nărăvita sa înrăutăţire; cătră care noĭ am comunicat această ştire, precum adecă cu ajutorul dumnezeesc îl avem în mînele noastre şi aşteptăm respunsul de acolo".

Frumos testimoniŭ al mărinimieĭ şi mansuetudineĭ tînăruluĭ domnitor. Insă el ertînd nu urma numaĭ, precum o recunoaşte şi d-l Xenopol „şi în acoastă privire exemplul luĭ Mavrocordat" [72]) ci să supunea chiar *sfatuluĭ săŭ expres, precum ne-o arată scrisoarea.* Şi aice avem o pildă caracteristică, am zice topică, a sufletuluĭ pacinic al luĭ Neculaĭ vodă. Ca Patriarhul să sfătuiască ertarea, aceasta reintra in menirea sa spirituală de ierarh creştinesc. Ca însă un domn care de curînd avusă a lupta *tocmaĭ cu intrigele Racoviţeştilor spre a-l resturna,*—şi care chiar pe atuncea avea cele maĭ marĭ greutăţĭ cu protivniciĭ săĭ politicĭ, care să adăposteaŭ în Valahia Mică, pe atuncĭ austriacă, spre a răscula Muntenia în contra sa[73]),—să sfătuiască nepotuluĭ săŭ clemenţa într-un atare caz unde neaparat „legile regeştĭ şi politice cereaŭ pedeapsa şi cum scrie cronicarul „de ar fi fost cu judecata dreaptă să-l judece fără de moarte n-ar fi rămas" [74]),—într-un caz zicem de hainire a unuĭ protivnic politic primejdios cătră duşmaniĭ vecinicĭ aĭ Moldoveĭ, de războiŭ încontra ţăriĭ sale, de răscoală chiar în potriva împăratuluĭ — acest sfat de măriminie ne dă măsura oroareĭ ce o resimţea inima umană a prinţuluĭ Mavrocotdat în contra orĭ căreĭ răzbunărĭ politice, şi totodată a iubireĭ sale de împăciuire.

În scrisoarea cu data 18 Iunie 1728 [75]), prinţul Ghica anunţă patriarhuluĭ că trimete spre întimpinarea sa pe paharnicul Gavriil drept răsplată a munceĭ şi privighereĭ ce a avut-o la construcţia caselor de la Galata. E ştiut că Grigorie Ghica v.v.

---

72. Istoria V. 64.

73. Hurmuzaki Fragmente V. 11. „Racovicza 's Fall schüchterte die Feinde Maurocordato 's noch nicht ein, und sie nahmen die im Kaiserlichen Besitz befindliche kleine Walachei zum eben so bequemen als sicheren Schauplatz ihrer aufwieglerischen Thätigkeit wider ihren Fürsten, von wo aus sie die gesammte türkische Walachey gegen das bestehende Regiment zu erheben trachteten."

74. Amiras l. c. p. 167. Tot Amiras ne spune că într-adevăr pe Racoviţă: „l-aŭ şi ertat.... dîndu-l în chizeşia neamuluĭ săŭ, zicînd: alte lucrurĭ ca aceste să nu maĭ facĭ, şi l-aŭ înbracat şi cu un rînd de strae, şi aŭ mers la casa luĭ la Fereştĭ" ibid. ead. p.

75. Ep. 170. c. Hrisant.

care zidisă mînăstirea Frumoasa, înconjurînd-o cu grădinĭ, ce prin frumuseța lor îĭ dăduse numele, a înființat și tîrgușorul Galata [76]. Așteptînd cu nerăbdare pe Hrisant care a purces din Focșanĭ, îĭ scrie [77]) glumind: „hinul vostru a pregătit și calul săŭ și tot să uită spre partea Galateĭ“ și, într-un postscriptum adaogat de el la o scrisoare a doamneĭ [78]), îl roagă să aleagă o strană „pentru prea iubita sa doamnă“ în metohul ce l-a zidit Patriarhul la Ierusalim, „căci doamna noastră ne-a însărcinat a mijloci pentru aceasta“.

Cea de pe urmă scrisoare a luĭ Grigorie Ghica și tot odată cea ultimă din culegere poartă data 25 Noembre 1730 [79]). Ia să resimte de groaza ce o trăsăse din cauza primejdieĭ ce-l amenințase foarte de aproape. Cu ocaziunea răscoaleĭ Ienicerilor care resturnasă de pe tron pe Sultanul Ahmed III, după 27 de anĭ de domnie, și pusesă corona pe capul luĭ Mahmud I (Septemvrie 1730), Chalil Patrona șeful rebelilor făgăduise scaunul domnesc al Moldoveĭ unuĭ măcelar numit Enache, care împrumutase pe Chalil cu carne și banĭ în zilele răscoaleĭ. Noul sultan care investisă din noŭ cu patru zile înainte pe Grigorie Ghica [80]), fu silit a da caftanul luĭ Enache [81]). Noroc că Chalil Patrona, devenind nesuferit prin îngîmfarea sa, fu tăet dărăburĭ în seraiŭ înaintea Padișahuluĭ, și Enache care să vede a fi încercat să să răzbune prin o nouă răscoală de uciderea patronuluĭ săŭ, fu el însușĭ omorît, și astfeliŭ, adaogă Hammer, i să împlini dorința ce o exprimasă cînd Patrona îĭ procurasă domnia Moldoveĭ, de a nu trăi maĭ mult de cît el [82]). Astfeliŭ deveni ca Grigorie Ghica să remînă domn în Moldova. Sub asemenea împresurătoare povoară trăeaŭ oamenii din acel timp, sub astfeliŭ de împrejurărĭ stă-

---

76. Xenopol Istoria V. 64. Amiras l. c. p. 169: „aŭ descălecat și tîrgușorul de sub Galata și i-aŭ făcut rînduelĭ cu mare mile domneștĭ, așezănd să să facă și iarmaroace acolo.“
77. Ep. 172, 28 Iunie 1728.
78. Ep. 201. Zoe Doamna c. Hrisant Notara, 31 Iulie 1730.
79. Ep. 203. Grigorie Ghica c. Hrisant Notara.
80. Fermanul de înoirea domnieĭ ne-a fost pastrat de Amiras în Let. III. p. 170.
81. Hammer Gesch IV. 272 nu să poate opri a face la această ocaziune un joc de cuvinte care conține multă veritate: „zum ersten Male ward ein Fleischer als Fürst der Moldau eingekleidet; aber nicht der erste und letzte der Hospodare betrachtete er das Land als Schlachtbank.“
82. V. Hammer l. c. 274—5. și Șincai III. 42—6.

pîneaŭ Țările Romîneștĭ, și cînd, precum în cazul prințuluĭ Ghica, eĭ parveneaŭ ca totușĭ să facă bine țăriĭ, meritul lor, ce e drept, nu e mic. Asupra acestuĭ incident cetim în ultima epistolă :

„Rugăm să avem ertare pentru zabava epistolelor noastre cătră P. S. V., fiind că cauzele uneĭ atare tăcerĭ aŭ fost eveni, mentele cele de maĭ înainte, *maĭ ales groznicul nor al virtuțeĭ* ce ni s-aŭ întîmplat la care știm cătă măhnire a resimțit părintească eĭ inbire pentru noĭ, precum din potrivă a avut multă bucurie pentru mila puterniceĭ împărățiĭ cătră noĭ și apararea ce aŭ aratato prea bine-voitoriĭ noștri stăpînĭ."

N-am dori sâ dăm finit acestuĭ studiŭ fără a pomeni și despre o scrisoare a luĭ Hrisant care apare ca rătăcită în șirul scrisorilor altora adresate luĭ [83]). El vorbește de multe într-un ton glumeț și foarte plăcut care ne arată că era om de caracter voios șĭ, cu toate cunoștințele dobîndite, cîtu-șĭ de puțin pedant. Nu ezită chiar a pomeni iubituluĭ săŭ prieten acel mit al Myrreii mortalizat prin farmecul versurilor mareluĭ poet latin, atît însà de scabros încît chiar însușĭ Ovidiŭ cît de puțin gîdilos, în atare materie, să oprește înainte de a-l nara, spre a esclama :

Dira canam : natae procul, procul este parentes.
Aut, mea si vestras mulcebunt carmina mentes,
Desit in hac mihi parte fides : nec credite factum,
Vel, si credetis, facti quoque, credite poenam, [84]).

Copacul în care s-a prefăcut după dorința-ĭ fata luĭ Thias [85]) să zîce că există încă aicĭ și să numește chiar Myrra ; dintr-al căruĭ coajă despicată s-a născut Adonis „amantul Afroditeĭ, în vecinătatea căruia ne aflăm, petrecînd în orașul ce poartă numele mameĭ sale [85 bis]). „Dem Reinen ist Alles rein, zic Germaniĭ ; să vede că destinsul ierarh n-avea de feliŭ ceia ce Fancejiĭ numesc : pruderie.

Ce lucru mort e un document istoric scris, prezinte-se el sub

83. Epist. 133. Hrisant Notara cătră Necolaĭ Mavrocoldat, Decemvrie 1876 la Smirna.
84. Metam, X. vv. 309 squ.
85. Uniĭ autorĭ daŭ acest nume nenorocituluĭ părinte al Myrreĭ care la Ovidiu să chiamă Cinyras.
85 bis) Numele orașuluĭ Smyrna, de unde scrie Patriarhul, să pretinde că să trage din acel al Myrreĭ, mama luĭ Adonis.

forma unuĭ manuscript îngălbenit de vetustate, saŭ, ca în cazul nostru, sub acea a unor epistole proaspăt tipărite : nişte semne raprezentative unor sunete ! Cum reinvie însă ca un noŭ Lazar sub giulgiul mortuar, cînd cătăm din răsputerĭ, sprijinindu-ne pe el, a videa reapărînd înaintea „ochilor minţeĭ“ ceĭ ce nu maĭ sînt ; cînd parvenim a reinvia omul de atuncĭ cu gîndirile şi simţirile sale, in anumitul mijloc social în care el a vieţuit ; căcĭ omenirea, în evoluţiunea sa organică, este obiectul înalt al ştiinţeĭ istorice. Acea reconstruire e neaparat una din însuşirile esenţiale istoricuiuĭ, un feliŭ de putere de divinaţiune a uneĭ lumeĭ ne maĭ vizibilă, ce dincontra e dispărută ; o facultate ce-l asămălueşte oare-cum cu poetul, creator unor imagini cărora el le dă finţa şi le insufleteşte viaţa.

Şi pe cînd ne dam toată osteneala, în cursul îndeletniciireĭ noastre cu acest studiŭ, a ne da sama de oamenii din această ţară de acum aproape două viacurĭ, şi a pătrunde în firea lor intima, în condiţiile vieţeĭ lor, avînd de călăuz aceste neprefăcute manifestărĭ ale cugetăreĭ lor zilnice, ale lupteĭ lor neîncetate cu elementele protivnice — un simţimînt a primat în noĭ orĭ ce altă gândire, simţimînt mult întristător şi care, putem zice, arunca umbra sa înfiorătoare asupra scriereĭ noastre. Ce nesiguranţă în acele vremurĭ ; ce crudă incertitudine de azĭ pe mâne, ce groaznică ameninţare pe fiece moment trebuia să apese mintea, să împovoreze sufletul oamenilor de atuncĭ, de la cel maĭ mare pînă la cel maĭ mic ! Acea convingere, scumpă dintre toate ce le nutrim, cum că sîntem neatacabilĭ în vieaţa, familia, dezvoltarea, averea noastră în cît timp nu ne-am pus prin însuşĭ fapta noastră în contrazicere, în coliziune cu unele principiĭ ocrotitoare ale religiuneĭ, ale moraleĭ, legeĭ, constituţiuneĭ politice, a mijloculuĭ social în care trăim ; că în atare condiţiunĭ sîntem sacro-sancţĭ pentru orĭ cine ; că sub scutul putereĭ gladiuluĭ secular avem dreptul de a cere într-un mod absolut, fără nicĭ o restricţiune, neturburata şi liniştita desfăşurare a însuşirilor noastre morale şi materiale ; că nu putem fi supuşĭ la pedeapsă ci numaĭ după ce ne-a fost dată toată putinţa de a ne disculpa, de a ne apara prin toate mijloacele înaintea judecătorilor noştrĭ fireştĭ în contra uneĭ acuzaţiunĭ la care ne vedem expuşĭ : această convingere, zicem, ne pare atăt de firească ; ia con-

stitue o parte așa de esențială a ființeĭ noastre individuale, în cît nu ne dăm samă în deajuns de timpul ce a trebuit acelor principiurĭ binecuvîntate spre a fi înscrise în litere neperitoare în cartea de aur a omenireĭ. Asia le-a ignorat în totdeauna, și chiar în Europa noastră, aceasta „țară de promisiune“ a dezvoltăreĭ culturale, lumea antică nu le-a cunoscut. „Suum cuique“ au zis jurisconsulțiĭ romanĭ, și în virtutea acestuĭ pe cît de scurt pe atît și de mult conținător adagiŭ juridic eĭ au dezvoltat cu o ascuțime de argumentare nemaiîntrecută, cu o facultate genuină lor, de a cugeta cu tărie și de a să exprima cu preciziune, în fine cu mărețul geniŭ al unuĭ Papinian Ulpian saŭ Paul, regulele și normele care domnesc în raporturile cetățănilor între dînșiĭ. Aceasta e atît de adevărat încît puținile rămășițĭ ale scrierilor lor ce ne aŭ fost păstrate sint și azĭ călăuzele noastre în investigațiunea raporturilor juridice. Insă, pe cînd aceștĭ giganțĭ aĭ științeĭ dreptuluĭ arătaŭ o asemenea măestrie în computarea quartei falcidice saŭ în normarea peculiuluĭ castrense, jus vitae ac necis, care aparținea în tot timpul patri familias roman, era privit ca o insușire esențială și necontestată a putereĭ gladiuluĭ secular, și acelaș civis romanus care dimineața cătase a întîlni la for pe unul ca Masuriu Sabin spre a cere de la el deslușire asupra uneĭ aplicărĭ cam spinoase a Senatusconsultuluĭ Trebelian, sara după masă priimea deodată vestea prin emisarul unuĭ tiran căzut în mizantropie ca Tiberiu, saŭ a unuĭ smintit cum era Caligula, saŭ unuĭ idiot ca Claudiu influențat de Mesalina sa, cum că iĭ sosise ultimul ceas, și aceasta fără a i să zice pentru ce. Așa era legea: și trecînd dincolo, în odaea de feredeŭ, fără macar o încercare de a să apara de cea maĭ inchipuită și neintemeiată bănuială, îșĭ deschidea el însușĭ o vînă și intrînd în bae adormea în apă pentru vecinicie. Și de stătea ast-feliŭ cu stăpîniĭ lumeĭ, cu odrasla cuceritoare a zeuluĭ Mars, ce să maĭ zicem de ceĭ supușĭ din silvele fecioare ale Caledonieĭ pînă acolo unde Tigrul și Eufratul impreună valurile lor într'o albie comună, saŭ pînă în văile munteluĭ Atlas unde rătăcea pașiĭ săĭ calărețul Numid prigonit de regimul apăsător al urbeĭ Cesarilor?

Respectarea individuluĭ în aspirațiunile sale legitime, nu zicem legale, a fost importată în Europa noastră maĭ tîrziŭ, pe

cind potopul oardelor nordice aduceaŭ cu sine, impreună cu făclia nimicitoare ce o deslănţuiaŭ asupra lumeĭ romane, acea scumpă floricică a „libertăţiĭ germanice“ ce eĭ o culesese pe creştetul munţilor zapadoşĭ aĭ Scandinavieĭ, saŭ pe selbatecul platou al Altaiuluĭ. Apoĭ plăpînda plănticică a crescut încet încetinel; ia a odrăslit în Magna Charta a Engliterei, a înflorit pe terenul toleranţeĭ şi libertăţeĭ spirituale prin glasul puternic şi greŭ de înăbuşit al călugàruluĭ Augustin; ia în fine a aruncat rădăcinĭ adîncĭ pe un noŭ continent de curînd descoperit, nu prin fanaticiĭ şi neumaniĭ condotierĭ spaniolĭ, un Cortez saŭ Pizarro, ci prin pioşiĭ călătorĭ puritanĭ de pe corabia „Floarea Maiuluĭ“ care tocmaĭ părăseaŭ ţara lor spre a să sustrage apăsăreĭ principiuluĭ advers. Şi azĭ acea odrăslă iniţială a devenit un stejar măreţ la privit, sub a căruĭ umbră răcoritoare ne adăpostim cu toţiĭ, de la cel maĭ puternic pînă la cel maĭ slab, cerînd, respectarea individualităţiĭ noastre, şi ţinuţĭ fiind, vrînd nevrînd, a respecta pe acea a altora. Şi născuţĭ, crescuţĭ, vieţuind sub lina adiere a vîntuluĭ duios al neopriteĭ noastre dezvoltăriĭ civice, ne închipuim cu lesne că tot astfeliŭ trebue să să fi petrecut existenţa generaţiunilor ce ne-aŭ antecedat!

Ce ne arată însă epistolarul în care putem urma pas cu pas existenţa zilnică a celor maĭ de frunte personalităţĭ ale ţărilor surorĭ într-un timp nu tocmaĭ prea departat de noĭ? De la domn pînă la boer, de la acest din urmă pînă la ţaran şi la rob, nimenea pe acest pămînt romînesc nu era sigur de zioa de mîne [86]). Un şir de temerĭ necurmate, de suspinurĭ înăduşite—sub aşa chip ni să arată viaţa în acel timp neferice!

Ah! null, altro che'l pianto al mondo dura

precum cîntă Petrarca.

Cît despre domnĭ, am văzut cum stătea cu eĭ. Doĭ fură rîdicaţĭ deodată pe neaşteptate prin emisariĭ padişahuluĭ: Brancovanu pieri cu maĭ toţĭ aĭ săĭ, iar Cantacuzen cu bătrînul săŭ părinte, frate aceluĭ Şerban vodă care visase pentru el şi neamul săŭ, de obîrşie bizantină, redobîndirea tronuluĭ împaraţi-

---

86. Aceastā nesiguranţă vieţeĭ a căreia victimă sîngerîndă era să cadă al insuşĭ, o exprimă în felul săŭ cel maĭ mare din cronografiĭ romînĭ, Miron Costin, zicînd: „Orb norocul la suiş şi alunecos a stare pe loc; grabnic şi de sîrg pornitor la coborîş“.

lor resăriteni, fură zugrumați prin mîna calăului. Un domn moldovan fu dus în fiere cu aĭ săĭ la Țarigrad și închis la Șapte Turnurĭ și de nu a zburat capul luĭ Dumitrașcu vodă Cantemir sub turbata mînie a vizirului, aceasta o datori el numaĭ careteĭ împărăteseĭ, în care stătu ascuns cîteva zile. Și aceste eraŭ tragicele catastrofe finale. Dar ce chin sufletesc trebuia să sufere aceștĭ domnĭ a tot puternicĭ în afacerele lăuntrice, eĭ care dispuneaŭ după bunul lor plac de viața, de cinstea, de averea supușilor chiar a celor fruntașĭ, și care la tropăitul unuĭ cal în curtea palatuluĭ domnesc trebuiaŭ să tresară de grijă, ca nu cumva să fie acel al unuĭ harmasar turcesc, ce purta un capigiŭ aducător de un firman de mazilie, de surgunire, de prindere, de ucidere, ca în cazul luĭ Ghica, nu mult posterior aceluĭ timp. Și toate acesta fără o prevestire, fără o posibilitate de a să apara de o ponegrire dușmănească, de o intrigă de seraiŭ. Însărcinatul lor pe lîngă divan iĭ ținea într-adevăr in curentul uneltirilor protivnice. Cu ce frică trebuiaŭ să deschidă scrisorile sosite de la el și care puteaŭ conține cele maĭ neașteptate, maĭ fulgerătoare știrĭ, ca în cazul luĭ Grigorie Ghica, care cît pe ce era să fie înlocuit prin măcelarul Enache, proteguitul Albanezuluĭ Patrona. Cu ce ochĭ plinĭ de bănuială eraŭ privițĭ de ceĭ de la divan, aceasta am putut-o vedea din faptul că Necolaĭ Mavrocordat recurge la testimoniul patriarhuluĭ spre a i să crede boala de ceĭ puternicĭ de lîngă împărăție—el care din postul săŭ înaintat de observație ținea divanul în curentul afacerilor apusene [87]), cu niște aptitudinĭ de învățătură și de destoinicie pe care nu le-aŭ atins într-un asemenea grad nicĭ unul din succesoriĭ săĭ!

Dacă privim la boerĭ, iĭ vedem de cele maĭ multe orĭ împărtășind soarta domnuluĭ cu care eraŭ în legătură de înrudire, de încuscrire saŭ prietenie, și adesea orĭ dușĭ la Varna saŭ aiurea la închisoare, saŭ apucînd drumul Țarigraduluĭ saŭ al Austrieĭ spre a să tîngui, a pîrî pe protivniciĭ lor, și în caz de neizbutire și de izbîndă a adversarilor, părăsind țara și căminele lor spre a să pune la adăpostul răzbunăreĭ temute, prin trecerea munților Ardealuluĭ saŭ prin șederea în Oltenia stăpănită de Austriacĭ, de unde apoĭ nu conteneaŭ a țese intrigĭ și a nelinişti pe domnul

87. V. Xenopol Istoria V. 56.

cel din scaun! Hodie mihi, cras tibi. Spre a să putea apropia de padişahul omnipotent, boerii uneorĭ „îĭ ţin calea şi aprinzînd rogojine în cap daŭ „rucaua“ [88]). Da saŭ ba! ce va spune succesorul profetuluĭ, cum va fi el inspirat, fi-va el plecat spre milă saŭ pornit spre rigoare? de acolo atîrna totul, saŭ puterea şi slava, saŭ peirea!!

De stătea astfeliŭ cu ceĭ de sus, care era condiţia celor de jos într-un timp cînd prădaŭ, pustieaŭ şi ucideaŭ de-o potrivă amicĭ şi inamicĭ, aliaţĭ şi duşmanĭ? Leşiĭ luĭ Haliţki, Suezii luĭ Carol eraŭ dragă doamne, ospeţĭ bine primiţĭ în Moldova. Am văzut maĭ sus ce suferinţĭ nespuse însemnaŭ ernaticul lor! Oardele tătărăştĭ veniră în ajutorul luĭ Mihai Racoviţă şi Kyparissa ne spune în relaţia luĭ ce însemna pentru locuitorĭ acest ajutor! Mult după încheerea păceĭ de la Prut urmează înainte devastarea tătărască. Ardeleniĭ luĭ Tököli nu fură prea plăcuţĭ Muntenilor, deşi retraşĭ la Brancovanu ca aliatul lor. Şi cui să să jăluiască poporul cel de jos? Cine era în stare să-ĭ ajute? Am văzut jalnicele ştirĭ ce ni le daŭ scrisorile luĭ Neculaĭ Mavrocordat şi cu toată silinţa ce el îşĭ dă întrebuinţînd orîce mijloc, regretele adîncĭ ce le exprimă de a nu putea izbuti cît ar vroĭ în alinarea rălelor.

De multe orĭ, trăind la ţară şi avînd adese ocaziunea de a convorbi cu ţăraniĭ, am observat un feliŭ de ascundere a gîndireĭ, de bănueală veghetoare ce eĭ evident o nutresc, şi care creşte în raţiune directă cu importanţa, influenţa, poziţiunea aceluĭ cu care să află în contact. Îmĭ închipuesc că aceasta e efectul uneĭ amintirĭ atavice al aceluĭ trecut, pe cînd locuitoriĭ lipsiţĭ de sprijin să vedeaŭ daţĭ prada elementelor cotropitoare. În ochirile lor piezişe, în modul mult prudent cum îşĭ exprimă treptat, treptat dorinţa, în glasul apasat, în sfieala ce o arată de a mărturisi averea ce o aŭ, maĭ ales cea bănească, mi să pare că văd lucind în clipirĭ fugace iataganele turceştĭ, buzduganele tătăreştĭ, suliţele polone, carabinele catanelor nemţeştĭ, săbiile suedeze, pinteniĭ ungureştĭ, paloşele căzăceştĭ ce aŭ cutrierat acest pămînt prădînd şi pustiind. Ceĭ cu învăţătură îşĭ daŭ samă de condiţiunile de tot schimbate ale existenţeĭ de azĭ. Eĭ în-

---

88. Axinte Uricarul în Letop. III. p. 123.

să, lipsiţĭ de cultura intelectuală, tot trăesc oarecum, aşa să vede, sub acea crudă povoară a amintirilor strămoşeştĭ, pe cînd le lipsea, în struggle for life, ca să întrebuinţăm o expresiune darwiniană, orĭ ce razim. De aceia eĭ înăduşă cu preferinţă lămurită expresiunea vroinţeĭ, spre a nu să compromite cumva, saŭ a evita, contrazicerea impotrivitoare, căcĭ: capul plecat sabia nu-l tae.

Omuluĭ însă nu-ĭ e dat a putea susţinea lupta ce o cere existenţa pămîntească, fără a nutri cel puţin nădejdea unuĭ sprijin în silinţele ce-şĭ dă. Şi care era singura mîngîere în acele timpurĭ, unde valul vieţeĭ fluctua pururea spumegos şi in vecĭ mişcător? unde nimenea nu putea să să simtă, după mîndra deviza a luĭ Gulielm de Orania: saevis tranquillus in undis? Braţul secular nefiind în stare a da nicĭ o garanţie, ochirile lăcrimînde să îndreptaŭ spre cel atotputernic, căruia singur era dat a alina muşcarea temerilor zilnice, a întări vroinţa slăbită, spre a putea înfrunta neajunsurile şi nedreptăţirile. Pentru această cauză vedem maĭ în toate epistolele revenind, ca o formulă stereotipă, invocarea providenţeĭ şi veneraţiunea pentru slujbaşiĭ eĭ, atît în acele ale domnitorilor celor maĭ puternicĭ şi maĭ eminenţĭ, ale unuĭ Constantin Brancovanu saŭ Neculaĭ Mavrocordat, cît şi în scrisorile numeroase ale doamnelor ce ne sînt pastrate, cît şi în fine în acele ale unor persoane relativ neinsemnate, ca Dracu Suţu saŭ Constantin Ventura [89]).

Acea invocare arată chiar prin frequenţa eĭ că nu e o simplă frază de predilecţie, obicinuită în epistolografia de atuncĭ, ci expresiunea unuĭ simţimént adînc înrădăcinat şi care domină toată gîndirea. Ca un vestigiŭ încă neşters al aceluĭ feliŭ de simţire, considerăm prea deasa pomenire a luĭ Dumnezeŭ în vorba ţărănească de azĭ.

Cine însă ar esclama din punctul de vedere modern: ce superstiţie! ar comite un anahronism istoric neertat. Supersti-

89. Ep. 190. Dracu Suţu D. Hrisant Notara...., „l-am bucurat (pe doctorul Fonseca) zicîndu-ĭ că Pr. S. V. i-aţĭ desemnat locul săŭ în raiŭ... l-am silit şi eŭ să să odihneasca şi *cu nădejdea bunurilor celor neperitoare să-şĭ uşureze în parte durerile prezentuluĭ viac*“ Iar Constantin Ventura, un amploiat al luĭ Capitan Paşa (Ep. 113) in epistola 116.. priimind de la Patriarhul ca prezent o camaşă de feredeŭ îĭ răspunde: „că el înţelege ce însemnează acest cadou; aceasta e menirea sfinţilor păstorĭ de a adăposti ceĭ topiţĭ de arşiţa păcatuluĭ, precum această cămeşă de feredeŭ învăleşte pe ceĭ ce esă de la baie“ (sic!).

ţiunea e ca şi fanatizmul o degenerare simţimîntuluĭ religios. Cea din protivă ce să manifestă în epistole intr-un mod atît de vădit este o credinţă adîncă, fără de care viaţa pe atuncĭ n-ar fi fost de suferit.

Cînd ne apropiem de un oraş şi vedem de departe numeroasele clopotniţe ce domină nămolul caselor, maĭ întotdeauna în disproporţiune, prin mulţimea şi mărimea lor, cu însemnătatea tîrgaluĭ ce împodobesc, să nu uităm că acele bisericĭ sînt oftatnrĭ învecinicite, lacrimĭ împietrite, suspinurĭ eternizate; că acele locaşurĭ sfinte aŭ fost singurul adăpost unde inimile slăbinde s-aŭ oţelit spre a înfrunta groaznica greutate lumească; că fără de acea întărire a vroinţeĭ, România poate n-ar fi putut fi păstrată, spre a deveni ceia ce este azĭ.

Evident că acest simţimînt încunjură cu o aureolă de slavă şi veneraţiune cinul preoţesc care reprezenta pe acest pămînt pe Cel nevizibil a totputernic şi fără de prihană. Şi cind unul din inalţiĭ membri aĭ cleruluĭ unea cu caracterul săŭ sacru unele însuşirĭ de cultură intelectuală deosebită, cînd poseda virtuţĭ adevărat evangelice, impodobind o fire blajină şi veselă, o natură voioasă, sinceră şi împăciuitoare, ca în cazul luĭ Hrisant, e lucru vădit că el atrăgea spre sine inimile credincioşilor cu o tărie magnetică; că ele zburaŭ spre dînsul pe aripile uneĭ încrederĭ nemărginite şi că astfeliŭ ierarhul căpăta, precum ni-o arată epistolarul, o înrîurire precumpănitoare lîngă marĭ şi micĭ. Cu cît maĭ trecătoare, maĭ alunecoasă, maĭ ducătoare „spre povîrniş" să înfăţoşază calea lumească—pe cît maĭ mult ia să arată doveditoare adevăruluĭ ziseĭ luĭ Lorenzo Medici il Magnifico:

Di doman non c'è certezza—

Cu atît maĭ puternică tărie să impune gîndireĭ convigerea exprimată de Axinte Uricarul, — şi am tace bine să studiăm maĭ de aproape cronicariĭ, de vrem să ne adîncim în pătrunderea tainelor trecutuluĭ—cu a căreia rostire el sfirşeşte nararea celuĭ maĭ mişcător epizod a istorieĭ Romînieĭ din timpul despre care am întreţinut pe cetitor: „Acest săvărşit aŭ luat acel vestit domn Basarab Vodă, carele aŭ domnit 27 de anĭ cu multă fericire şi aŭ făcut ţara Muntenească ştiută şi vestită în multe părţĭ a lumeĭ, şi nu este de mirat, *că toate ale lumeĭ sînt de-*

șerte, și bogățiile și slava, și înțelepțĭ și fericițĭ sînt aciia ce le socotesc ca cînd ar fi fum saŭ umbră, și-șĭ întăresc nădejdea la singur Dumnezeŭ, precum zice prorocul David: mie însă a mă lipi de Dumnezeŭ este bine, a pune pe Dumnezeŭ nădejdea mea." [90])

Nota direcțiuneĭ. Eminentul studiŭ al domnuluĭ A. G. Mavrocordat, publicat în numărul precedent și în cel de față, a fost scris de prietenul nostru după rugămintea ce i-am făcut-o, ca unuia din Romîniĭ ceĭ maĭ cunoscătorĭ aĭ limbeĭ eline vechĭ, în care sînt redactate mare parte din scrisorile cuprinse în epistolarul publicat de domnul Emile Legrand. Lucrarea domnuluĭ Mavrocordat reproduce, în limba romînă, un prețios material pentru cunoștința începutuluĭ viacuļuĭ trecut. Ia săcătuește tot elementul istoric din scrisorile epistolaruluĭ. Dar ia maĭ are și o însămnătate proprie, fiind scrisă cu un avînt al gîndireĭ și cu o căldură a inimeĭ cum rar să întîlnesc la noĭ cugetărĭ așternute pe hîrtie.

---

90) In Letop. II. 163.

GR. GOILAV

Statutele breslei tinerilor botoşeneni, eşeni şi romaşcani

Arhivele epitropieĭ bisericilor armene din Botoşanĭ conţin un număr insemnat de cărţĭ în limba romînă, franceză, germană, italiană, latină şi elină, etc. precum şi în cea armeană; cărţĭ didactice, filologice, istorice, filozofice, teologice, etc., din secolele trecute, între care poate să să afle şi incunable din epoca primitivă a tipografieĭ; apoĭ să maĭ găseşte şi un număr de manuscripte în limba armeană, parte din ele foarte îngrijit scrise pe pergament, altele pe hîrtie.

Între aceste din urmă se află şi un statut al uneĭ corporaţiunĭ ce prezintă oareş-care analogiĭ cu breslele din viacurile trecute, şi unele trăsăturĭ ale confraternităţilor franc-masonice şi ale societăţilor de ajutor reciproc pentru cazurĭ de boale şi deces, cum ele există şi azĭ în sudul Italieĭ. Acum 15 anĭ cel puţin să puteaŭ vedea zilnic acele confraternităţĭ în costumurile lor cu feţe viĭ, în chipurĭ de rase călugăreştĭ şi cu feţele acoperite, la îmormîntările oamenilor din popor din Neapoli; iar în timpul din urmă să înfiinţase, dacă nu mă înşel, chiar şi în Bucureştĭ, din iniţiativa def. Pake-Protopopescu asemenea societăţĭ.

Din statutele în chestiune reesă în parte şi organizaţiunea autonomă, ce ştiut este că o aveaŭ Armeniĭ din Moldova în timpurile trecute, în viaţa lor socială, civilă,

religioasă și de școală; acea organizație să invederează și în sinul acesteĭ bresle zise „a tinerilor". Eĭ aveaŭ la început un șef al lor ales, ce să chema vatav saŭ vatavul cel mare, la care apoĭ să adaose un al doilea, vatavul cel mic, saŭ locoțiitor; aceștia aveaŭ o putere aproape discreționară asupra membrilor bresleĭ care mergea pînă a putea condamna pe cel culpabil de nedisciplină de a fi pus în „lanțurĭ", care lanț fiind cel puțin în vremile din urmă, maĭ mult simbolic, vinovatul să putea răscumpara din el prin o gloabă în banĭ. Precum să vede din conturile anexate la manuscrisul în chestiune, conturĭ ce cu procesele-verbale de alegerĭ, cu liste de membriĭ etc. merg pînă la anul 1739, fondurile bresleĭ eraŭ afectate la întreținerea cultuluĭ bisericesc.

Manuscrisul este făcut în Transilvania, la sfîrșitul secoluluĭ al XVII-lea pe vremea papeĭ de Roma Alexandru al VIII-lea, pentru uzul Armenilor din Moldova de sus; aceștia aŭ, pe lîngă era creștină generală, era lor proprie, care datează de la Grigore Iluminatorul, întîiul lor episcop la 551 după Crist.

Din lista numelor membrilor, în care nu se întîlnește aproape nicĭ un nume de familie, ci după obiceiul de atuncĭ, numaĭ patronimice, nume a căror transcriere în alfabetul romîn este destul de anevoioasă, deoarece echivalentul maĭ multor litere armene lipsește în alfabetele neo-latine, — reiesă și indicațiunĭ prețioase asupra istorii și migrațiunilor acestor armenĭ pribegĭ, a căror limbă, dacă nu chiar eĭ înșiĭ, azĭ e aproape de a să stînge.

Atribuind un interes istoric destul de însemnat acestor manuscrise, am rugat pe amicul meŭ, dl. *Hariton S. Cojocăreanu* bibliotecar al epitropieĭ armene, unul din puținiĭ care cunosc încă această limbă, de mi-a tălmacit pe romînește acele statute, pe care le dăm aicĭ cu o parte din anexele lor, după traducerea făcută de d-l Cojocăreanu.

Anul intrupărei Mântuitorului 1690, şi al Armenilor 1139, făcut la Ghiurghiov Sînmicloş.

Intîiŭ :

Intru slava prea sfintei Treimi, a Tătîluĭ, Fiuluĭ şi Sf. Duh, al doilea, spre pomenirea neamuluĭ viitorilor noştriĭ confraţĭ; şi al treilea, pentru buna ocîrmuire a frăţieĭ tineritului, şi anume a tinerilor botoşeneni, ieşenĭ şi romăşcanĭ, de pe vremea prea Sf. Papa D. D. Alexandru, şi a inalt prea sfinţituluĭ nostru. Catholicos şi maĭ mare Patriarh D. D. Eliazar, precum şi a locotenenţeĭ de episcop a eparhieĭ Suceveĭ, a sfintelor schiturĭ din Suceava, închinate sf-luĭ Axentie, a D. D. arhimandrit Hagi-Koh-Varzares Mîndrul.

Devremece fiecăruĭ cetăţean armean îĭ este impusă neaparata datorie de a pastra şi perpetua societatea bresleĭ tinerilor (brastava), urmînd după regulile şi datinile vechĭ, cu prilejurile ceremoniilor de îmormăntărĭ ale reposaţilor lor, precum şi ale petrecerilor de veselie urmate între dînşiĭ; astfel este de cea maĭ neaparată datorie de a da putere şi tărie acestor bresle ale tinerilor, întărind regulamentele lor, pentru ca şi vatavul (vatah) lor să poată duce o regulată şi bună ocîrmuire, şi tineritul ce alcătueşte breasla să fie pe deplin supus capuluĭ lor ales; astfeliŭ ca breasla să devie slăvită în ochiĭ tuturor, cinstită după merit, pacĭnică şi fară de nelinişte între tineriĭ eĭ confrăţĭ.

Decĭ alcătuirea şi regulele bresleĭ tinerilor sînt:

I. In ziua serbărilor lor religioase, ce să ţin odată pe fiecare an la o anumită zi, cu deosebire înaintea s-teĭ Invierĭ, breasla întreagă merge, cu toţiĭ, la sft. biserică, şi acolo prin pocăinţă, spovăduire cătră duhovnic, să va împărtăşi cu sfta. comunicare a trupuluĭ şi sîngeluĭ Mîntuito-

ruluĭ nostru Isus Hristos ; și aceasta este adevarata serbare și ispășenie a pacatelor, care ni s-a lăsat nouă moștenire de veacurĭ de către străbuniĭ noștri ; și astfeliŭ cu prisosință le vor fi lor primite și îngăduite și serbările lor trupeștĭ, adică petrecerile prin mîncărĭ și băuturĭ, care asemenea le este o datină vechie, și sînt datorĭ toțĭ tineriĭ din frăția bresleĭ după putința lor a serba această petrecere din an în an.

II. In toate Duminicile și serbătorile praznice se îndatorează tineriĭ frațĭ, a veni la biserică și a fi față la săvîrșirea sf-teĭ liturghiĭ. Cel ce nu va urma va fi globit : dacă este vatav, cu doĭ șesdacĭ, dacă este tînăr cu un șesdac.

III. Toțĭ aceĭ tinerĭ, care sĕ vor întîmpla pe acasă, sînt datorĭ a fi față la saparea gropeĭ, precum și vor lua parte la îmormîntarea poporanilor lor ; ceĭ ce nu vor urma, vor fi globițĭ în deosebĭ, fie pentru groapă, fie pentru făclie : este deosebită gloabă ; vatavul cîte doĭ șesdacĭ, iar tînărul cîte un șesdac.

IV. Refeneaua (cotizația) tînăruluĭ pentru băut (banchet) după voința și putința sa.

V. Taxa pentru logodnă de fie-care tînăr va fi un roș (galbîn): cu toate acestea dacă tînărul nu va dispune de mijloace, și va înainta rugăminte, vatavul dimpreună cu breasla vor pute micșora taxa după putința luĭ.

VI. La vreme de cununie un florin este de datorie ca să eie atît arhiereul cum și preotul.

VII. La serbărĭ fiecare îșĭ va da florinul după obiceĭŭ.

VIII. Tot tînărul din breaslă, care să va afla acasă la prilejurĭ de cununie, va fi îndatorat ca dimpreună cu vatavul să să ducă la casa de nuntire și a lua parte la veselia mirilor de demineață pînă la întoarcerea acasă

de la cuuunie: globirea neurmătoruluĭ după obiceĭ. In urma cunueieĭ însă, la timpul cinsteĭ, la voia tînăruluĭ de a veni saŭ a nu veni la nuntă.

IX. Vatavul este dator în fața luĭ D-zeŭ, maĭ întîiŭ, pe cît va fi cu putință a căuta să să folosească și să crească fondul bresleĭ, va procenta baniĭ, produsul procentelor îl va capitaliza și-l va reprocenta; venitul de la ocinașile de Paștĭ și Bobotează și de la alte serbărĭ religioase, taxele de cununie, de imormîntare și alte tradiționale, toate să vor trece într-o condică; asemenea și toate cheltuelile, de care la sfîrșitul anuluĭ vatavul va da socoteală înaintea epitropieĭ bisericeĭ, înaintea poporuluĭ și a bresleĭ, așa că după darea sămilor, dacă să va găsi că vatavul este folositor bresleĭ, să-șĭ primească cinstea meritată pentru buna sa ocîrmuire, iar de să va găsi în neregulă și dăunător, de asemenea va fi îndatorat a îndeplini pagubele și lipsurile ce ar fi pricinuit, și să-șĭ primească defăimarea meritată pentru nedestoinicia luĭ.

Asemenea vatavul este întatorat să-șĭ ocărmuiască pe tinerĭ cu dreptate, nu cu dușmănie, ură, zavistie saŭ interes oare-care, căcĭ pe uniĭ ca aceștia D-zeŭ îĭ osîndește, ci a-ĭ sfătui cu blîndețe și a le ciștiga dragostea după firea fiecăruia în parte; căcĭ pe uniĭ ca aceștia îĭ iubește Domnul și pentru aceasta le dăruește pacea.

In caz cînd vre-unul dintre tinerĭ va fi nesupus, gălcevitor, mincinos, intrigant saŭ stăpînit de vre-o altă meteahnă, unul ca acesta este de datorie a fi certat în fața bresleĭ, iar nu prin locurĭ publice, cînd va fi în stare de beție, ci să-șĭ eie judecata în starea obișnuită, și în urma hotărîreĭ să să urmeze după cum va fi judecat.

Dacă însă cineva va fi peste măsură intrigant și turburător liniștеĭ, pe unul ca acesta în lanțuri să-l mustre pînă să va pocăi.

Iar dacă părinţiĭ saŭ prietenii s-ar amesteca şi ar lua partea tînăruluĭ fiŭ saŭ frate, etc., unul ca acesta să fie judecat şi pedepsit atît duhovniceşte cît şi trupeşte de către arhiereŭ.

Pentru aceasta să cuvine a să şti de către tinerĭ, că eĭ cu cît să vor purta în mod cuviincios, vor fi liniştiţĭ şi supuşĭ maĭ marilor bresleĭ şi vatavuluĭ eĭ, cu atît va fi mare numile lor, slava şi cinstea; la din contra, cu cît vor fi nesupuşĭ şi intriganţĭ în breaslă, cu atit eĭ vor fi despreţuiţĭ şi necinstiţĭ şi numile bresleĭ lor va fi înjosit.

Decĭ trebue fie-care din parte-şĭ să rîvnească ca să fie folositorĭ unul altuia, să se iubească între eĭ, şi unul altuia să dea sfaturĭ bune; toţĭ trebue să fie supuşĭ şi gata a îndeplini poruncile vatavuluĭ; să nu aştepte ocară saŭ bataie; a auzi porunca şi a îndeplini una să fie.

Aducîndu-să întru întocmaĭ îndeplinire toate aceste de maĭ sus, tînăra breaslă se va învrednici cununieĭ celor patruzecĭ sf. mucenicĭ, atît pe lumea aceasta cu trupul, cît şi pe acea vecinică cu sufletul, şi vor primi slava şi cinstea tuturora, şi să vor face iubiţĭ atît luĭ D-zeŭ cît şi oamenilor.

Domnul şi Mîntuitorul nostru Isus Hristos prin a sa atot puternică stăpînire să întărească inima tinerilor, dîndu-le putere de a creşte şi spori în dragoste şi supunere între dînşii, înălţindu-să în ochiĭ tuturora.

Iar noĭ asemenea prin harul şi îndurarea Dumnezeească bine cuvîntăm şi întemeiăm pe această breaslă, în numile Tatăluĭ; Fiuluĭ şi a sf. Duh; şi făgăduim a fi iubiţiĭ iubiţilor acestora şi duşmaniĭ duşmanilor lor.

Decĭ spre tăria aceşteĭ pomenirĭ, pus-am eŭ Oc. (Axentie) v. v. pecetea mea şi a mea iscălitură asupra aceştia la anul 1139 Sept. 12.

L. S.

4

In urma constituireĭ bresleĭ, s-a găsît de cuviinţă de către tinerĭ, de a să pune vatav pe Stefan, fiul luĭ Luca Botșan, reprezentant, pe care rugîndu-l s-a pus în fruntea sus ziseĭ adunărĭ; decĭ în timpul vătăvieĭ (vatahuthiun) luĭ, s-a aflat tineriĭ următorĭ, care sînt:

(Aratarea și ordinea tinerilor botoșenenĭ, ieșenĭ, și romașcanĭ în timpul vătăvieĭ luĭ Stefan).

Zdephan (Stefan) vatav
Lebed a luĭ Zadig (Pascal) Mamigonean
Andriaș Mitco Der-Hanes (a Popeĭ)
Lusig (Luca) a luĭ Zadig Mamigonean
Mardiros (martir) a luĭ Ohanes (Ion)
Chacires (Cristea) Der-Zadig (a Popeĭ)
Sahag (Sava) a luĭ Dadur
Minas a luĭ Caindra
Chacig (Cristea) a luĭ Chacires
Todir Serattian (Siretean)
Zdephan Cricor (Grigore) a luĭ Usep (Iosif)
Chacig a luĭ Manoig (Emanoil)
Mitco a luĭ Zablu
Hagop (Iacob) fratele luĭ Selviar
Lusig a lui Thoros (Teodor)
Asfadur (Bogdan) a luĭ Chacic
Nigol (Neculaĭ) a luĭ Zadig
Thoros Eret-pochan (locoţiitor)
Chacig Mitco
Ohanes a luĭ Dumbravnic
Chacig Coșoteanu
Cricor a luĭ Iacob
Chaciadur (Cristodor) a luĭ Caindra
Manug a luĭ Gurehin
Hagop Serattian
Hagop Aștin (Eșanu)
Lebed a luĭ Deadon
Hagopșa a luĭ Lusig
Chacig fratele luĭ Selviar

Ciahno a luĭ Durad
Vartig a luĭ Vasilie
Ohanes Chacico
Hagopsa a luĭ Simon
Husep a luĭ Cricor
Mardiros a luĭ Ohanes Ctitorul
Sacu a luĭ Chaciadur
Vartan a luĭ Chuciculeț
Thoros a luĭ Changanos
Crigor a luĭ Vartig
Chazar (Lazar) a luĭ Lusig
Thoros a luĭ Anton
Ghiragos (Kiriac) a luĭ Donig
Ohanes a luĭ Axentie
Asfadur a luĭ Simavon (Simion)
Azar fiu luĭ Lucovan.

Dăm aicĭ o epistolă de bine-cuvîntare, trimisă de către un arhiereŭ din locurile sfinte, breslașilor din Botoșanĭ; această epistolă, de și poate maĭ puțin interesantă din punct de vedere arheologic, să destinge prin farmecul poetic, pe care-l respiră. Eat-o după traducerea făcută de dl. Cojocăreanu după manuscrisul aflat în arhiva eforieĭ bisericelor armene de aicĭ. Acea carte de binecuvîntare este urmată de un proces-verbal de alegere de vatav.

La anul 1159 Decembre 1)*

In zilele chiriarhieĭ I. P. S. Domn Alexandru, Catolicosul și supremul Patriarh al tuturor Armenilor ortodocșĭ și credincioșĭ aĭ rituluĭ Sft. Grigore Iluminătorul, de la scaunul S-teĭ monastirĭ Ecimiazice [2]).

Care eŭ Arhimandritul Nerses (Narcis) scriŭ din locurile sfințite, iată : de la Nazaret, locul sf-teĭ nașterĭ a

*) Anul 1716 a ereĭ creștine.
2) Coborîrea uniculuĭ născut.

Mîntuitoruluĭ Is. H.; de la St. Mormînt, S-ta Golgota, de la mormîntui S-teĭ Maria, de la locul aflăreĭ S-teĭ Crucĭ, də la monastirea Măntuitoruluĭ, și de la S-ta Inalțare.

De unde scriŭ carte de binecuvîntare: harul apostolic și Dumnezeeștile nenumărate bine-cuvîntărĭ și a sa nemărginită milă asupra întregeĭ bresle Botoșenene; întăĭ a tinerilor, după aceia a dubălariior, alămarilor, cismarilor și a tuturor altora, la mare și la mic, amin!

Mila și binecuvîntarea Tatuluĭ celuĭ apărător și îngrijitor să să reverse asupra voastră, ziua și noaptea, aflîndu-vă în casă, saŭ mergînd în călătorie, în odihna somnuluĭ saŭ la vremea deșteptăreĭ, și în tot ceasul, în daraverĭ de cumparare și de vînzare, amin!

Și iarășĭ dl. Dumnezeul nostru bine-cuvîntîndu-vă să vĕ înconjoare de slavă și cinste, și cu nemărginitele avuțiĭ sufleteștĭ și trupeștĭ; în tocmaĭ ca viea, și ca ramura cea roditoare, sădită în mijlocul raiuluĭ, și udată de părăele izvoarelor sufleteștĭ, să trăițĭ și să petrecețĭ în liniște viață dulce, anĭ îndelungațĭ, și zile pline de toate fericirile, pănă la adîncĭ bătrînețe, amin!

Și ĭarășĭ, să vă dăruească dl. Dumnezeŭ în țara voastră propășire, liniște, pace, belșug și îndestularea bunurilor, bucurie, sănătate, întărire și putere, statornicie, nestrămutare, mulțămire sufleteasca, dragoste, unire și izbîndă înlru toate, amin!

Iar prin bine-cuvîntările Dumnezeeștĭ aflațĭ voĭ, vătavilor de bresle, cum-că Domnul prin poronca sa zice: cel care va căuta a să înălța, să va smeri, iar cel care să va smeri, să va înălța. Solomon zice: cu cît veĭ ajunge la o treaptă maĭ naltă, cu atît înfățișarea ta va fi maĭ plecată; și proorocul zice: Domnul este împotriva celuĭ fudul și celuĭ desfrînat. Vedețĭ, fraților, cît de mult laudă scripturile dumnezeeștĭ, umilința; sîntem decĭ datorĭ a ne iubi uniĭ pe alțiĭ și a ne supune, maĭ cu samă, acestor canoane si poroncĭ, care ne sînt hotărîte nouă de către străbuniĭ noștrii. Tinerĭ mădularĭ aĭ bineluĭ, sunteți datorĭ a fi supușĭ vatavilor voștri, căcĭ astăzĭ aceștia sînt slujbașiĭ Domnuluĭ. Maĭ ales, sîntelor biserică care nu se vor supune, preoțiĭ uu sînt în drept să-ĭ îndepărteze, ci vatavul cel mare îĭ va globi cu dragoste și blîndeță; iar aceĭ carĭ

nu se vor îndrepta, şi nu se vor supune de loc, să fie anatemizaţĭ de cătră treĭ sute de ierarhĭ. Amin !

*

Intrunindu-ne cu unire, noĭ preoţiĭ din Botoşanĭ, Hristodor şi Sava, şi ctitorul bisericeĭ Ovanes, şi deavalma poporul cu tineritul, a consimţit şi şi-a ales din sînul lor, de iubit şi frate maĭ mare pe Antonaş a luĭ Simavon, vatav mare, şi pe Micul a lui Vasilie, vatav mic, pentru ca să slujască sîntelor bisericĭ cu hramul S-teĭ Maria şi Sft. Axentie *), cum şi bresleĭ, în zilele împărăteştĭ luminate a luĭ Nicolaĭ, şi a chiriarhieĭ luĭ Alexandru.

Eŭ preotul Avedic scris-am cu mîna mea intemeiarea iubireĭ din înfrăţirea de mai sus, care între voĭ să remăe, iar mila d-luĭ Dumnezeŭ să fie între voĭ, amin !

Botoşanĭ, Decembre 1896.

---

*) Biserica Sf. Axentie, astăzĭ dispărută, să afla pe maidanul cuprins de la 1891 în proprîetatea d-luĭ Garalad Ciomac ; biserica aceia a fost înlocuită prin biserica cu hramul Sf. Troiţă, numită şi *nor-jam*, adică biserica nouă.

C. V. FICSINESCU

Sint adiective nevariabile?

Prin adiectiv să înţelege în deobşte o vorbă, care determină maĭ deaproape pe substantiv, arătînd o însuşire a fiinţeĭ numite prin el. Ex. Om *înțelept*, copil *silitor*, etc.

In înţeles maĭ larg să consideră ca adiective toate vorbele, cari determină într-un feliŭ oare-care înţelesul unuĭ substantiv, cum sînt cuvintele subliniate din următoarele propoziţiunĭ: unde este cartea *mea*? am *cincĭ* leĭ, fratele a cîştigat *mulțĭ* banĭ, eştĭ un om *de plîns*, aştept ziua *de mîne* am închiriat odăile *de sus*, etc.

Spre deosebire, adiectivele cari arată însuşirĭ, poartă şi numele de adiective *propriŭ zise*, iar cele ce determină în alt mod înţelesul substantivuluĭ—şi această funcţie o pot îndeplini multe dintre celelalte părţĭ de cuvînt—aŭ primit numele de *adiectivale*; vorbele *înțelept* şi *silitor* din exemplele de maĭ sus ar fi decĭ adiective *propriŭ zise*, iar: *mea*, *cincĭ*, *mulțĭ*, *de plîns*, *de mîne* şi *de sus* din cele maĭ din urmă, *adiectivale*.

Nu credem că este necesar să împingem maĭ departe explicările asupra acestuĭ fel de adiective, căcĭ gramaticiĭ—chiar aceĭ aĭ învaţămîntuluĭ primar—le explică pe întrecute. Sînt însă o sumă de vorbe invariabile, cari îndeplinesc funcţia adiectivuluĭ şi despre acestea nu pomeneşte nimenea nimic, afară doar de d-l Tiktin, care la pagina 83 din Eti-

mologia sa recunoaşte, că: „maĭ sînt încă vre-o *două-treĭ* adiective nevariabile, adecă care păstrează aceiaş formă în amîndouă genurile şi numerile".

Dar, gramatica d-luĭ Tiktin este făcută pentru cursul secundar şi noĭ am vrea să ştim, de ce lucrul acesta nu este primit şi de gramaticiĭ cursuluĭ primar.

Printr'o scrisoare adresată acum un an revisteĭ „*Tribuna* Pedagogică" din Bucureştĭ, am făcut o întrebare în acest sens, dar deşi de atuncĭ aŭ apărut vre-o 3—4 gramaticĭ în „ediţie nouă, revăzută şi corectată", chestia adiectivelor nevariabile a fost trecută sub tăcere.

Şi oare de ce?

Fi-va, că autoriĭ ziselor gramaticĭ cred lucrul aşa de lipsit de importanţă, încît nu merită nicĭ a fi amintit, orĭ—poate—dumnealor nu recunosc existenţa unor astfel de adiective?

Intîia ipoteză cade, îndată ce băgăm de samă gramada de mărunţişurĭ ce conţin maĭ toate gramaticile elementare existente în şcoalele primare. Ar rămînea dar în picioare ceelaltă ipoteză a neexistenţeĭ adiectivelor nevariabile.

Să vedem însă întru cît poate fi fondată şi aceia.

Şi pentru a face discuţia cît maĭ lămurită, luăm următoarele zece proposiţiunĭ:

1. Vindem haine *gata*.
2. N-am maĭ vĕzut *asemenea* om.
3. *Aşa* scolar înţeleg şi eŭ.
4. Sora ta este *bine* (cu înţeles de: *este sanătoasă*).
5. *Numaĭ* Dumnezeŭ ştie cîte am suferit.
6. Aŭ venit *numaĭ* cincĭ din zece.
7. Sîntem *numaĭ* noĭ.
8. Aceste odăĭ sînt prea *jos* pentru noĭ.
9. Mi-aĭ făcut şi ţi-am făcut; noĭ sîntem *chit*.
10. Ce face mama? E *rău* de tot!

Ne oprim asupra cuvîntuluĭ *gata* din propoziţia întîia. Eliminîndu-l, propoziţia rămîne: *vindem haine*, dar *ce feliŭ* de haine, nu ştim. Punîndu-l la loc, avem iarăşĭ propoziţia: *vindem haine gata*, cu deosebirea lesne de remarcat, că acum ştim *ce feliŭ* de haine vindem. Această lămurire să datoreşte cuvîntuluĭ *gata*, adaos pe lîngă substantivul haine. Intru cît dar acest cuvînt lămureşte saŭ—cum zic gramaticiĭ—*determină* maĭ de aproape înţelesul acestuĭ substantiv, el nu poate fi decît *adiectiv*, iar în propoziţie *atribut*. Faptul, că el rămîne neschimbat, cînd zicem: haine *gata*, haină *gata*, lucru *gata*, lucrărĭ *gata*, nu ne îndreptăţeşte să-ĭ tăgăduim funcţia de detarminativ al substantivuluĭ, adecă de adiectiv şi atribut.

Judecînd în acelaş mod găsim, că *asemenea* din propoziţia a doua este adiectiv al substantivuluĭ om; *aşa* din propoziţia a treia adiectiv al substantivuluĭ şcolar; iar *bine* din propoziţia a patra, adiectiv al substantivuluĭ sora.

Venim acum şi la *numaĭ* din propoziţia a cincea Suprimîudu-l, propoziţia rămîne: *Dumnezeŭ ştie cîte am suferit*, în care, dacă să afirmă, că Dumnezeŭ ştie cîte am suferit, nu să exclude putinţa de a şti şi alt cineva, ceia ce am suferit eŭ. Cînd pun însă la loc pe *numaĭ*, această putinţă dispare, căcĭ zicînd: *numaĭ* Dumnezeŭ ştie, înţelegem, că *singur* el—Dumnezeŭ—ştie cele ce am suferit şi nimenea altul. *Numaĭ* este dar adaos ca determinativ al substantivuluĭ Dumnezeŭ şi este decĭ adiectiv. Aceiaş funcţie o împlineşte şi *numaĭ* din propoziţia a şasea pe lîngă substantivul *cincĭ*, precum şi cel din propoziţia a şaptea pe lîngă substantivul *noĭ*. *Cincĭ* şi *noĭ*, deşi unul numeral şi celalalt pronume, sînt însă amîndouă substantivizate, întru-cît amîndouă să iaŭ în locul substantivuluĭ, care lipseşte, şi de aceia să numesc *substantivale*, iar *numaĭ*, ca determinativ al lor, sunt *adiective* şi în propoziţie *atribute*.

Unindu-ne cu cele ce susţine şi d-l G. Adamescu, profesor, în răspunsul ce ne face prin *Tribuna Pedagogică* putem înlocui şi noĭ pentru maĭ multă clarificare pe *numaĭ* din propoziţiile de maĭ sus, prin adiectivul *singur* şi vom •avea următoarele propoziţiunĭ :

Singur Dumuezeŭ ştie, cîte am suferit.

Aŭ venit *singurĭ* cincĭ din zece şi,

Sîntem *singurĭ* noĭ.

Adiectivul *singur* avînd perfect aceiaş funcţie şi acelaş înţeles cu *numaĭ*, este evident, că ce nume va primi unul, acelaş nume să cade şi celuialalt. Aceasta să invederează şi maĭ mult prin următoarele exemple aduse de acelaş profesor, din franţuzeşte şi din latineşte : La mort *seule*= numaĭ moartea ; *sola* haec virtus=numaĭ această virtute ; timeo Deum *unum*=mă tem numaĭ de Dumnezeŭ, în care adiectivele : *seule*, *sola* şi *unum* aŭ înţelesul luĭ *numaĭ* al nostru.

Aŭ maĭ rămas: *jos* din proposiţia a opta, care este determinativ şi decĭ adiectiv al substantivuluĭ *odăĭ* ; *chit* din propoziţia a noua, care este de asemenea adiectiv, pentru că determină înţelesul luĭ *noĭ* şi în fine *răŭ* din ultima propoziţiune, adiectiv al substantivuluĭ mama.

Acum, pentru a nu ne abate de la deosebirea admisă de la început, putem da şi noĭ tuturor acestor cuvinte—excepţie *gata* [1])—titlul de *adiectivale* în locul celuĭ de adiective, ceia ce nu schimbă întru nimic funcţia, ce am recunoscut, că o îndeplinesc în locul în care le-am găsit.

Adiectivele de natura aceasta aŭ—cu toată ura cele-o poartă maĭ ales gramaticiĭ învaţămîntuluĭ primar - o foarte deasă întrebuinţare în limbă şi de aceia le şi întîlnim aşa de des în lecţiile de gramatică. Urmînd tactica admisă de

---

[1]). Care este adiectiv provriu zis.

gramaticĭ, ar trebui sa le incunjurăm, să le lăsăm adecă fără nicĭ o soluţie, cînd le întîlnim, şi să vorbim *numaĭ de ceia ce ne conviue.*

Noĭ însă nu putem admite feliul acesta de a lucra, și pentru aceasta, cînd întîlnim astfeliŭ de cuvinte, le dăm explicaţia ce s-a văznt maĭ sus.

Şi credem, că facem maĭ bine.

T. V. STEPHANELLI

Un document privitor la originea cîmpulungeană a luĭ Teodor Calmășul.

Este pe deplin dovedit că Teodor Calmășul a fost ascendentul dinastiei Calimahilor, adecă a celor patru Calimahĭ — Ioan Teodor, Grigori Ioan, Alexandru și Scarlat — cari aŭ stat pe tronul Moldoveĭ de la anul 1758 pînă la 1819.

Întîiul domnitor, Ioan Teodor Calimah (1758—1761) a fost fiul luĭ Teodor Calmășul. Despre acest Teodor Calmăș saŭ Călmășul, spătarul Canta zice că a fost din maziliĭ ceĭ de jos din Orhei. Adevărul este că Teodor Calmășul a fost din Cîmpulungul moldovenesc, precum mărturisesc moșneniĭ cămpulungenĭ cu *mărturia* lor de la anul 1800. [1]) Astfeliŭ să poate zice cu drept cuvînt că, Teodor Calmașul a fost un moșnean al vecheĭ republicĭ a Cîmpulunguluĭ, unde toţĭ locuitoriĭ formaŭ un feliŭ de aristocraţie pămînteană, eraŭ neatîrnaţĭ, precum zice Dimitrie Cantemir în *Descripţio Moldaviae* și formaŭ baştina locuitorilor romînĭ aĭ Moldoveĭ, pe care Dragoș la descălecarea ţăriĭ îĭ află deja în locurile muntoase stăpînite de dînșiĭ, organizaţĭ într-un feliŭ de republică.

Sub astfeliŭ de înprejurărĭ mazilul de jos, nu din Orheiu, ci din Cîmpulung, capătă cu totul altfeliŭ de însemnă-

---

1) Vezĭ documentul publicat de mine în *Arhiva* No. 7 și 8. pag. 358 și 359 din anul curent.

tate. El este un moşnean al republiceĭ Cîmpulunguluĭ, şi pe lingă aceasta şi vornic de Cîmpulung. A fi vornic în Cîmpulung însemna pe acele vremurĭ a fi un feliŭ de domnitor al republiceĭ Cîmpulunguluĭ, a fi judecătoriul şi administratorul ocoluluĭ Cîmpulunguluĭ moldovenesc, lucru ce să admite şi de Dimitrie Cantemir.

Pe lîngă aceasta să vede că Teodor Calmăşul a fost un bărbat inteligent, iubitor de cultură, căcĭ numaĭ astfeliŭ ne putem explica faptul că fiiĭ săĭ sînt astfeliŭ crescuţĭ şi capătă atîta cultură, în cît Ioan devine dragoman şi apoĭ domn, iar Gavriil, Mitropolit al Tesaloniculuĭ şi apoĭ al Moldoveĭ, pe cînd ceilalţĭ ocupă trepte înalte în ţară.

Cronicarul grec Daponte, vorbind despre domnul Ioan Teodor Calimah supranumit Calmăş, zice că a fost începător neamuluĭ şi cinsteĭ, dar a fost de neam de jos. Şi luĭ i să pote răspunde ca şi cronicaruluĭ Canta, căcĭ astă-zĭ este dovedit pe deplin că Teodor Calmăşul a fost vornic de Cîmpulung şi prin urmare fiiĭ săĭ nu aŭ fost de neam de jos. Aceasta să vede şi din hrisovul luĭ Grigorie Ghica Voevod de la anul 1730 [2]) unde să zice: *boieriul nostru Teodor Calmăşul, vornicul de Cîmpulung*, cît şi din un document maĭ vechiŭ pe care din întîmplare l-am aflat la un moşneag din Cîmpulung cînd cercetam despre familia Calmăş.

Am avut multă muncă pînă ce am putut descifra acest document, scris foarte nelizibil şi cu litere foarte încurcate pe două paginĭ ale uneĭ colĭ micĭ de hîrtie sură.

Pînă acum numaĭ din numitul hrisov al luĭ Grigore Ghica îmĭ era cunoscut că Teodor Calmăşul a fost vornic de Cîmpulung; dar acum să dovedeşte aceasta şi prin un dooument privat, adecă prin documentul aflat de mine la un locuitor din Cîmpulung.

---

2. Vezĭ Arhiva din anul 1895 No. 5 şi 6 pag. 234, 235.

Iată cuprinsul acestuĭ document:

Adecă eŭ Iacob ficiorul luĭ Bălan mărturisăsc cu acest zapis al mîeŭ precum nămindu eŭ doĭ boĭ de la Chirilă ficiorul Piticariuluĭ ș-am trimis în gios la vin șintorcăndusă boiĭ din gios cu vinul aŭ tîmpinat carul cu boiĭ un Pavel Porcescul aŭ luat boiĭ Chirili pentru o dătorie a tătănemieu luĭ Balan și saŭ prăpădit boiĭ Chirili păn astăz și apuĭ apucăndumă pe mene Chirila pentru boi mau tras la giudecată fiindu atunci vornici la Cămpul lungu dumnealor *Solomon Botez* și *Toader Calmășul* și m'au dat giudecata să plătesc boii Chirili și eu fiindu om sărac nam avut cu alta cu ce plăti ce am dat Chirili un loc ce să zice moșie a tătănemieu pentru că și pentru dătorie tătănemieu au luat acel Pavăl Porcescul boii Chirili și acel loc este aice aproape de sat și să chiamă Muncelele și iam dat acel loc săĭ fie moșie în veci iar cine din ficiorii lui Bălan sau măcar și din nepoții lui Bălan sar scula să le trebuiască acel loc să de boii Chirili precum au fost a lui sau bani prețul boilor atunce să ie locul iar întraltu chip nici cum pentru căci că locul este dreptu a tătănemieu și boii Chirili încă sau prăpadit pentru dătorie tătânemieu și *acest zapis lam făcut denainte dumilorsale vornicilor de Cămpul lungu* și denaintea mulți oameni buni care sau tîmplat la ăcest zapis și șau pus și degetele.

(1729, ianuar 17).

\+ Iacob.
\+ Giorgi Simionescul martur
\+ Vasile zet Iacob Tărâță martur.
\+ Precop Faraon.
\+ Lazar zet Călbăzoae.
Gavril Dascal iscal.

și plineala încă au dat un leu cine a vre să de bani și să ia locul să de și plincala locului.

Neculai Piticar acei boi au fostu a nesali (!) cu a Chirili amăndurora depreun.

Din cuprinsul naiv al acestuĭ zapis aflăm că Toader Calmășul a fost vornic de Cîmpulung, împreună cu Solomon Botez, că ei l-aŭ *judecat* pe Iacob feciorul lui Bălan, și că, în urma judecății aceștia, a fost silit Iacob Bălan să

facă acest zapis luĭ Chirilă şi să-ĭ dea pentru boiĭ pierduţi într-un mod foarte patriarhal, dar ori şi cum foarte just boiiĭ tătăne-sĕu *„pentru că şi pentru datorie tătănemieu au luat acel Pavăl Porcescul boii Chirili"*.

Noţiunea de posesiune şi proprietate era aşa dar pe atuncĭ foarte patriarhală. Iacob, fără multă şovăire, dă lui Chirilă zapis pe moşia tătîne-săŭ, nebătăndu-şi capul că nu este el proprietarul moşieĭ; este însă aşa de prevăzător că stipulează pentru feciorii şi nepoţiĭ lui Bălan să scoată moşia, dacă vor plăti boiiĭ luĭ Chirilă.

Din înprejurarea că Iacob Bălan a făcut acest zapis *denainte dumilorsale vornicilor de Cîmpul lung* să vede că Teodor Calmăşul şi Solomon Botez la anul 1729 (data zapisuluĭ) eraŭ vornicĭ de Cîmpulung şi că fiinţa lor de faţă daŭ zapisuluĭ autoritatea trebuincioasă ca să fie urmat întocmaĭ.

FORMA *IMA* (MAMA)

(*cu prilejul unuĭ document*).

In „Revista critică-literară, ce apare în Iașĭ, sub direcțiunea d-luĭ Aron Densușianu, cetim în No. 1, anul IV, un document foarte interesant asupra familieĭ Mitropolituluĭ Varlaam al Moldoveĭ, document comunicat de colegul nostru Sim. Craĭnic, profesor în Focșanĭ.

In acel document cetim că Varlaam retrăgîndu-se la Secul a căzut bolnav damlagiu; „că aŭ fost bolnav fulgerat de mînĭ", spune documentul. Pe cînd era bolnav la Secul, a făcut danie nepoților săĭ de frate moșiile Strezăști, Giugastri și Scorțari de la țin. Putneĭ.

Tot aicĭ cetim că Varlaam avea de frate pe unul Stefan, iar de soră pe Nastasia. Stefan are de urmașĭ pe Gheorghe Olăcariul, preutul Ursu și pe Toader; iar Nastasia are ca urmașĭ pe Lupul Brașovanul, Vlad, Ionașco și Velicĭco.

Nepoțiĭ luĭ Varlaam să iaŭ la ceartă asupra daniilor făcute, și Anton Rusăt Vodă hotărăște în 1676 Sept. 14 că dreptate aŭ neamurile luĭ Stefan, iar nu a Nastasieĭ.

In textul acestuĭ document citim fraza: „zicînd Lupul Brașovanul și Vlad și Ionașco și Velicico și alțĭ frațĭ și sămințiĭ a lor, cum aciale ocine sînt date de părintele Varlam *în mei lor* Nastasiei". (l. c. 25).

Redacțjunea sus ziseĭ reviste a crezut de cuviință a întovărăși acest context cu următoarea notiță explicativă:

„Aşa în original ꙟн меи лор, greşala copiatoruluĭ probabil în loc de *„mamei lor“*.

Am rămas nedumeriţĭ la prima citire de temeinicia acesteĭ notiţĭ, maĭ ales că răpede ne-am amintit că asemenea forme curioase am maĭ găsit şi în alte documente. Răsfoindu-mĭ notele şi ajutat şi de binevoitorul concurs al d-luĭ I. Tanoviceanu am văzut că ceia ce pentru autorul notiţeĭ pare a fi o greşală a scriitoruluĭ e o formă des întrebuinţată de scriitoriĭ zapiselor din secl. al XVII şi XVIII, ba chiar şi de tipăritorĭ de cărţĭ ca Varlaam şi Dosofteĭ.

Să aducem întăiŭ citatele de prin documente şi tipăriturĭ şi apoĭ să ne explicăm forma din punt de vedere fonetic.

In „Cazania“ luĭ Varlaam tipărită în Iaşĭ 1643, găsim acestea:

„Cînd muri tatăsăŭ şi *îmăsa* (ꙟмѫса). (Apud Cipariu Analecte, 210).

Intr-un doc. din 7156 April 21 (1648), aflător la Sf. Spiripon, pachetul Popricanĭ 2, 4, găsim fraza: „strănepoţii Agahieĭ *înmeĭ* (ꙟнмеи) Negruluĭ“.

In alt doc. din 7158 Aug. 17 (1650), aflător la Sf. Spiridon pachetul Orăşeni I, 6, găs.m aceste rîndurĭ: „dat şi dăruit de Adam şi *îmăsa* (ꙟмѫса) unuĭ cucon a luĭ Vasile Căpitanul“.

In alt doc. din 7173 April 29 (1665) aflător la Sf. Spiridon pachetul Orăşenĭ II, 6 găsim: „Apoĭ Kelsia fata Măruşcăĭ *înma* (ꙟнма) luĭ Ionaşco Căpitanul ... şi ... nepoateĭ sale Kelsia *înma* (ꙟнма) luĭ Ionaşco Căpitanul“.

In alt doc. din 7185 Maĭ 23 (1678), aflător la Sf. Spiridon cetim: „Petreştiĭ ce ĭaste partea îmiĭ (ꙟмїй) nuoastre Măricăĭ, fata luĭ Gherghel“ (pach. Blăgeştĭ 6. 18).

In „Vieţile Sfinţilor“ de Dosefteĭ, tipărite la 1683

găsim fraza: „Șindată mănă de chemară pe *îmăsa* ꙟмъсa)
(pag. 16. a).

In alt doc. din 7238 Ianuar 31 (1730) (Sf. Spiridon Orășenĭ 2. 13). cetim: „Tănase Măcărescul scriind în zapis că Măcarie și *îmăsa* (ꙟмъсa) Alexandra.

In doc. din 7251 Noem. 17 (1742) aflător la Academie, condica Nr. 237, foaea 570 cetim aceste treĭ rîndurĭ:

„Spuindu-le copilul că are și *îmă* aicĭ în Iașĭ o călugăriță“ (ꙟмъ),

„pe care copil *îmăsa* la ținut mort“ (ꙟмъсa)

„pe spusul copiluluĭ aŭ găsit pe *îmăsa*“.

In alt doc. die 7261 Noembre 10 (1752) (mănăstirea Neamțuluĭ, pachetul dughenilor din Iașĭ 3223) cetim: „*îma* (ꙟмa) maiceĭ dumisali“.

Față cu aceste citate numaĭ rămîne îndoială că forma *înmeĭ* (ꙟнмeи) departe de a fi o greșală a scriitoruluĭ Stratulat Rugină din 1676, e o formă întrebuințată de Varlaam, de Dosofteĭ și de toțĭ sciitorii actelor de la 1648—1752.

Cuvîntul *mamă* e aric, căcĭ să găsește aproape la toate popoarele Europene; la unele este singura formă cunoscută, la altele are o formă familiară pe lîngă cea literară (mère și mamman).

In grecește găsim μητὴρ și μάμμα = mère și mamman; apoĭ forma μάμη și μαμμᾶν pe care Βαρινος în al săŭ „Marele Dicționar“ o explică: ἄσημος φωνὴ τῶν παιδίων λαλούντων (Veneția 1712), saŭ ca Alexandre: mot des enfants qui demandent à manger.

In latina clasică găsim *mater*, iar *mamma* în înțeles de mamelă, țiță; cu toate acestea forma *mamma* și *tata* o găsim in scriitorĭ ca Terentiu Varo și Martial.

Iată o Epigramă din Martial

CI De Afra vetula

Mammaș atque tatas habet Afra : Sed ipsa tatarum
Dici et mammarum maxima mamma potest.

In inscripțiunĭ iarăși să găsește forma *mamma* și *tata* ; cităm din Henzen, corpus „Inscriptionum latinarum :

6207 ; d. m. Claudiae Saturninae filiastrae. llavi, proculi et. claudiae. syntychesfaustus. verna. et. lib. **mammae suae.....**

6256 d. m. cominii eusebia primitive *mamme sue* b.m. dt atheneus coiux. fecerunt primiliva vale bene valeas qui me salutas.

6257. d. m. sittiae enthyciae. libertae et *mamani* sitti ianuari patroni b.m.f.

2769. dis manibus sacrum oranae hilarae piia vixit ann L. c. Iulius proculus mantius benivolus uxori optimae et C. Mantius ianuarius qui vocitatur asellus *mammae* indulgentissimae. h. s, e.

2813. Dis m zetho corinthus *tata* eius et nice *mamma* f. v. a. i. d. XVI.

2880, 4454.... C. Iulio epitynchano fratri eius et iulia sporidi *mammae* suae...

4934. d. m. Silvi telesphoro... domitius apollonius pater do fortunata mater silvanus enalter iulius telesphor *tata Cornelia sees mamma* threptus *tatula* dulcissimae et pientissimae animae innocentissimae fecerunt.

2814. L. Valerius capitolinus fecitpontiae venerandae et. l. valerio agrato parentibus et. l. valerio Sabrioni *tatae* suo et posterisque eorum.

In latinitatea medievală găsim earăși *mamma* și *mammare* (Du Cange., sub vocabulo): „**mama**, *mater* in Epitaph apud Montfaucon : Ildibrandus ejus genitor, Theodoraque mamma pro nutrice in Stat genuens : „Abiens vero vetula ei hac in re insevit. Cum ea autem attulisset ei pracata est, dicens: Deus te adjuvat, mamma“.

mammare, *lactare*, mammam dare; Plaut in Menaech. hinc *mamma*, nutrix et *mammula*, nutricula: Sf. Augustin în psalm 39: praegnantes sunt, qui spe intumescunt: mammantes autem, id est, lactantes, qui jam adepti sunt, quod concupierant, μαμμᾶν în glossis graecobarbaris (Ducange IV, 214).

Pater și *mater* s-au luptat cu *tata* și *mamma* la popoarele Europene.

Sufixul *ter* (grec τηρ) îl găsim și în cuvîntul *Jupiter*, poetic *Deauspiter* (deorum pater). Ințelesul aric al sufixului *tir*, [ter. tar] e **hrănitor**, *care hrănește*.

Rădăcina e *pa* și *ma*, care prin reduplicare s-a făcut *papa* și *mama* în gura copiilor, căcĭ să spune în filologie: „un semn caracteristic al limbilor primitive e duplicarea temeĭ". Cuvintele de tot arhaice ne vor da tema duplicată: *tata*, *mama*, *papa*, *baba*, *dada* (dădui), stata (stătui).

Origina arică a luĭ *mama* ne-o maĭ arată și sufixul *ni* ce să pune la caz oblic și la plural:

mamă — [mămînĭ] — mîni-ta
tată — [tătîni] — tătîni-to
frate [frățini) — frățini-to,

Sufix, care îl găsim în grecescul μαμμᾶν, și francezul *mamman*.

Tema primitivă e **ma**, și prin reduplicare a devenit *mamma*, iar prin adăogirea sufixuluĭ (*ter*) *ma***ter**; *pa***ter** *Jupi***ter**. mutter, vater, матерь slavonește (мати). De la forma slavonă мати avem și noĭ pe *maștigă*, *mastihă*, adică *mamă vitregă* în ori-ce caz **t** din mastihă, ne amintește pe **t***er* din μήτηρ, mater, mutter, матерь, ca și în *cumătru*, unde avem pe *ter*. devenit *tru*.

Din popularul **mammam**, a eșit *mamă*, prin căderea luĭ *m* final și prin nasalisarea luĭ a în ă: după alții a eșit *mămă*, același efect avîndu-l și *m* din corpul cuvîntuluĭ („Adamescu, Literatura, pag. 14"). Din forma *mămă* a e-

șit *mumă*, iar prin apocopă *mă* în loc de *mămă*, maĭ ales în compuse, ca *mămăsa*, *mămămea*, *mămăta* rostite pe alocurea *mumăsa*, *mumăta*, ; de aicĭ avem *mă-sa*, *mă-ta*. și *mă-mea* (vechiŭ), Acopopă avem și în cuvîntul *mămăliga* rostit repede *măliga*: iar în *tatso*, *tatto taso* (macedonă) avem o sincopă a silabeĭ *tă* (ta-tă).

S-a ajuns dar la forma *ma*, cum în macedonă s-a ajuns la forma *ta*, din *tată*.

Probabil că forma asta s-a născut numaĭ cînd venea unită în rostire cu pronumele posesiv *mea*, *ta*, *sa*, avînd mare influență aicĭ accentul. Prezența accentuluĭ pe o silabă a fost un semn de păstrarea aceleĭ silabe sub orĭ ce formă. Cu cît silabele cad maĭ departe de accent cu atîta se tocesc maĭ tare, pănă ce să pierd de tot, să elid.

Mămă avea accentul pe penultimă ; în forma *mămăsa* cădea pe antepenultimă ; comoditatea graiuluĭ, unită cu alte considerente fiziologice a adus rostirea *mămsa*, *măsa* cum adesa în loc *mătușică* zicem *mășică*, *nanaș* și *naș*, *unsprezece* și *unsprece*.

Acelaș fenomen îl avem și în verbul *am* față cu *avem*, luat ca auxiliar, decĭ în unire totdeauna cu verbul de conjugat ; tot așa *voim* față cu *vom* (auxiliar).

Unirea pronumeluĭ posesiv *mea*, *ta*, *sa* cu substantivul a fost așa de strînsă, că a fost considerat ca un singur cuvînt în flexiune; așa:

mă-sa, *măseĭ*,
î mă-mea, *îmămeĭ* și *îmeĭ*.
fie-sa, *fieseĭ*, *fiemeĭ*,

Cînd a venit vremea de a separa pe *mămea* în elementele sale gramaticale, vorbitorul în mod inconștient a fost lovit de singularitatea formeĭ *mă*, *ma* (articulat), și fie spre a o deosebi de grupa *ma* spre ex din vorba *m-a luat,* fie spre a-ĭ da un întăritor, s-a dezvoltat înainte acel *î* protetic, care nu-l

găsim numaĭ aicĭ, ci și în formele *îmi*, *îi*, *își*, *îțĭ*, fenomenul fiind același. Și așa s-a ajuns la forma *îmă*, art. *îma*, în loc de *mă*, *ma*,

ca și *îmi*, *îți*, *își*, *îi* în loc de
mi, *ți*, *și*, *i*, *i* (este) *enclitice*,

care aŭ putut sta așa întru cît veneaŭ în urma verbelor, iar odată remase singure și începîndu-se vorba cu ele, trebuiaŭ însănătoșite prin acel *î* organic (vezĭ Tiktin, gramatica, 96).

Pe temeiul celor de maĭ sus putem întregi ast-fel schema cuvîntuluĭ **mamă**

a) Forma întreagă

1) *mamă* / *mame*   2) *mamă* / *mămîni* (*mînisa*)

b) Forma apocopată

îmă, *îma*	*îmămea*,	*îmăsa*, /*îmăta*/
îmei, *îmiĭ*	(*înmămea*)	(*înmăsa*)
(*înmei*)	(*îmămei*)	(*îmăsei*).

Formele variate și multiple, ce le are acest cuvînt în vorbire, ne arată deasa sa întrebuințare în gura poporuluĭ. In adevăr cel maĭ dulce și scump cuvînt pentru orĭ-cine e acel de *mamă*; pe el îl gănguresc întăi copiiĭ, cu el poate ne ducem în mormînt. Pune acest cuvînt rostit de milioane de Romînĭ în timp de 60 generațiĭ de oamenĭ și ne vom explica atuncĭ nesfîrșitele forme sub care îl întîlnim în vorbire : mamae, mamiță, mamițică, mămucă, mâmucăe, mămucuță, mămaică, mămuță, măică, muică, mamie, mămulică, mămuliță, etc., etc.

Cîtă alintare nu cuprinde în sine rostirea cuvîntuluĭ *mamă* și care e omul care în alintare să nu schimbe cuvintele.

Forma *înma* e o raritate, ce ne-o daŭ documentele vechĭ, ca una din multiplele forme sub care Romînul a variat în vorbire cuvîntul mamă, **ĭar nu o greșală**, cum susține revista d-luĭ *Densușanu*.

GEORGE MURNU.

Părîiașul.

Pe furiș și -ncet alunec;
Cînd apar și cînd mă-ntunec
Pintre stîncele pustiĭ;
Deși neluat aminte,
Bat cărarea mea nainte
Cătră netede cîmpiĭ.

O! mulțime călătoare,
Trecĭ mereŭ nepăsătoare
Lîngă-a mele șoapte dragĭ;
Tu veĭ zice amăgită:
„Picătură rătăcită,
Ce nădejde poțĭ să tragĭ?“

Dar oprește-te, ascultă
Vuet mult și larmă multă,
Ca un vifor, îndărăt!
E șivoiul meŭ — izvorul;
Eŭ îĭ sunt premergătorul
Și cerc drumul să-ĭ arăt.

Decĭ acum urmîndu-mĭ calea
Spintec stînca, spintec valea,
Și tot cresc din strop în strop;
Azĭ tu nu știĭ al meŭ nume,
Mîne îl va ști o lume,
Căcĭ voiŭ deveni potop!

A. VOJEN.

Sonet

Codrul, lacului tovarăș,
In poala sa de crengĭ primește
Soarele drumeț, și iarăș,
Cu-o zi trecutul săŭ sporește;

Iar de pe lac răsar ca-n vis,
Luîndu-șĭ drept de-a fi din ceață.
Bogățiĭ marĭ, un larg coprins
De umbre cu-amăgirĭ de viață.

Această lume de părerĭ,
Fără de mîne, făr de erĭ,
E tot ce e, e tot ce-a fost;

Căcĭ dacă es aburĭ din lac,
Saŭ sorĭ din haos se desfac,
Nimicu-șĭ are acelaș rost.

I. LAUR

La o roză în păhar.

Tu roză din pahar!
De ce priveştĭ spre mine
Cu-atît de-adînc amar?
Oare ar fi fost maĭ bine
Să morĭ colo-n grădină
La arşiţă de soare;
Să--ţĭ fie frunza lină
Calcată în picioare;
S-o roadă-n iarb-un verme
Umplînd-o cu venin;
S-o bată aspra vreme
Cînd n-a maĭ fi senin?

Aicĭ-n taină, iute
Veĭ trece al morţiĭ prag,
Şi frunzele-ţĭ căzute
Eŭ le-oĭ pastra cu drag;
Cu lacrime tot nouă
Ades cînd le-oĭ uda,
Ele-or visa că-ĭ rouă
Ce-n viaţă le stropea.

Atuncĭ prin graiŭ, țesut
Din miros și coloare :
„Maĭ bine aș fi vrut,
— Răspunse draga floare—
Să împlinesc în pace
A floriĭ dulcĭ menirĭ
Și să nu fiŭ talmace
De omeneștĭ simțirĭ.

Căcĭ de-ĭ uita iubita
Ce-n păru-ĭ mă purta,
Cu drept cuvînt ursita
Mă va putea mustra,
C-am înlesnit în lume
Cu firea mea de floare
Și-nepătatu-mĭ nume
O crudă înșelare.

I. BONIFACE HITRA

La Cimitir.

E frig.
Şi rece îţĭ pare -ndoit cimitirul:
Copaciĭ -ncercaţĭ de crivĕţul aprig,
Pribeag de prin largile stepe,
Staŭ triştĭ. Nu toţĭ însă -s goĭ.
O tînguitoare răchită robeşte
Privirea-mĭ cu foile-ĭ verzĭ
In luptă cu frigul:
Doar am maĭ vĕzut aşa sălciĭ
Departe, pe ţermurĭ cu vecĭnicul soare!
La treĭ paşĭ de dînsa, cu fruntea în ger,
Aşteaptă -n tăcerĕ ceĭ viĭ, şi ascultă...

Şi ard luminărĭ. Şi florĭ, făurite
De mînă de om, în cununĭ,
Atîrnă de un proaspăt sicriŭ,
In care o floare -mpetrită
De-a morţeĭ suflare pe vecĭ,
Zace.

Şi preoţiĭ cîntă,— deprinşĭ într-atîta
Să vadă pe ceĭ ce să duc,
Incît să maĭ simtă
Durerea celor ce rămîn,

De mult sînt scutiţĭ.
Eĭ cântă, şî-n fum de tămîe
S-aude:
...*Cu moarte pre moarte călcînd.*

O, minte, ce lumĭ zămislești, și dărîmĭ
Setoasă de *a şti!* tu, care pe oamenĭ
Îĭ facĭ Prometeĭ în aştri cetind,
Precum s-ar ceti într-o carte deschisă....
Ce-ĭ moartea?
— Ea-ĭ fără de scop, şi-ĭ făr-de sfîrşit
Ca durerea.... şi-atît!

O, salcie, dedată cu morţiĭ!
De ce -ţĭ îndoeştĭ aşa pletele tale
De-ajung la mormînt?
— Mi-ĭ milă de voĭ şi vĕ plîng.

Şi-n fum de tămîe de-iznoavă s-aude:
... *Cu moarte pre moarte călcînd.*

Şi lung maĭ e cîntecul lor!
Şi-ĭ nepăsător, ca unelta de fier
Ce sapă -n ţărînă lăcaşurĭ de-odihnă.
Destul!...

In galbăna-ţĭ faţă, sermană tu moartă,
Mĕ uit, — dar nu ca să plîng; —
Vĕd lacrimĭ destule
In ochiĭ trudiţĭ de nesomn,—
Mĕ uit, doar să prind
Un semn, o clipă, o umbră macar...

Pe faţa copileĭ, de-acuma scutite
De tot ce inimĭ sfîşie,
Se-ncheagă cuvîntul:
Tăcere!...

Şi-un glas obosit,
Cetind pe de rost într-o carte
Cu file de mînĭ înegrite,
Grăeşte şi maĭ trăgănat:
... *Cu moarte pre moarte călcînd.*

Şi-acuma o rugă, maĭ scurtă,—
E cea de pe urmă,—
Şi huma înghite sicriul.

Un leagăn şi-o raclă;
Şi într-amândouă — un vis!...

Din leagănul tăŭ în spre raclă
S-agiungĭ, ispăşindu-ţĭ păcatul *de-a fi*,—
Ţi-ĭ drumul deschis:
Croită e calea dureriĭ!

Nălucĭ făurind, de patimĭ orbiţĭ,
Păşim printre spinĭ,
Vrăjmaşĭ orĭ prietinĭ;
Şi-n zare ....
Se-ntinde imensul Calvar
Ducînd spre eternul Nimic!

Iaşi, 14 Noemvrie 1896.

H. IOSIF.

GRENADIRII

de *Heine*.

Din Rusia doĭ grenadirĭ să pornesc
Voioşĭ c-aŭ să vadă iar Franţa.
Dar cînd aŭ intrat în hotarul nemţesc,
Atuncĭ îşĭ perdură speranţa.

Atuncĭ aŭ aflat durcroasele ştirĭ :
Că gloria Franţieĭ s-a stîns,
Infrînte, zdrobite -s întinsele-oştirĭ,
Cezarul, Cezarul e prins!

Şi eĭ îşĭ plecară triştĭ frunţile lor
Şi plînseră ceĭ doĭ tovarăşĭ.
Iar unul grăit-a : „Cumplit mă maĭ dor,
Cumplit mă ard rănile iarăşĭ!"

Ş-a zis celălalt:—Un vis a fost tot,
Şi moartea mi-ar fi mult maĭ bine,
Am însă nevastă, copiĭ, şi nu pot
Să mor, că-s pierduţĭ fără mine.—

„N-am zor de nevastă, n-am zor de copiĭ,
Un dor maĭ frumos m-a cuprins ;
Cerşască pe drumurĭ şi facă ce-or şti,
Cezarul, Cezarul meŭ prins!

„Curînd, o prietene, mort voiŭ zăcea,
Ascultă-mĭ un ultim cuvînt:
Cu tine cadavrul în Franța mi-l ia,
Mă-ngroapă-n al Franțeĭ pămînt;

„Și crucea onoareĭ mi-o prinde la piept,
Aproape de inima-mĭ stinsă;
Așază-mĭ și flinta la umărul drept,
Și spada de mijloc încinsă.

„Așa voiŭ veghea în mormînt, ascultînd
Ca straja, ce pare că doarme,
In vis auzi-voiŭ iar tunurĭ urlînd,
Și tropot, și zgomot de arme.

„Pe groapa-mĭ s-avîntă Cezarul luptînd
Călare, și paloșe scapăr;
Atuncĭ înarmat mă înalț din mormînt,
Cezarul, Cezarul să-mĭ apăr!

I. PINTEA.

Dintr-o Psaltire inedită.

I

Ascultă, Doamne, ruga mea fierbinte
Şi fă-mă ca să fiŭ proprietar,
Saŭ, cel puţin, să ştergĭ, atotputinte,
Pe ceĭ doĭ sfinţĭ *cu cîştiŭ* din calendar.

II

O, Doamne, ca să nu simt lipsa-n casă,–
Fă, rogu-te, -n a ta mărinimie,
Să beaŭ în loc de apă vin la masă,
De nu pe banĭ, macar pe datorie.

GH. MUZNU și A. C. CUZA.

(DIALOG)

(*Dedicat foștilor abonațĭ aĭ Arhiveĭ*).

De cînd cu duhul săgetezĭ
Un titlu glorios tu porțĭ;
Revista poate da dovezĭ:
Cad zilnic abonațiĭ morțĭ.

Respuns

Cad abonațiĭ morțĭ?
Dar cad numaĭ dușmaniĭ;
Cum naiba să-ĭ suporțĭ
Cînd nu plătesc cu aniĭ!

DĂRÎ DE SAMA

Alexandru A. Belcic. ***Copilul natural***, *studiŭ de legislaţie comparată, Bucureştĭ 1895 un vol. in 8-a de 331 de paginĭ.*

Constantin Langa P. Răşcanu, ***Copiiĭ naturalĭ***, *teză de licenţă Iaşĭ 1896 un vol. în 4⁰ de 120 de paginĭ.*

Chestiunea copiilor naturalĭ devine tot maĭ arzătoare faţă cu sporirea neîncetată al acestuĭ element al poporaţieĭ. Nicĭ ţara noastră nu face excepţiĭ de la regula obştească; şi însă copiiĭ naturalĭ sporesc necontenit în raport cu naşterile legiuite. Aşa în Bucureştĭ în anul 1883 găsim din totalul de 6131 naşterĭ, 1296 nelegitime; în Iaşĭ din 2409, nelegitimĭ 489 şi dacă să adaugă către acestea pe copiiĭ găsiţĭ, atuncĭ cifrele sporesc ast-feliŭ: 1336 naşterĭ nelegitime pentru Bucureştĭ şi 732 pentru Iaşĭ; cu alte cuvinte 20% din naşterile din Capitală şi 30% din acel din Iaşĭ sînt nelegitime. Chiar în ţara întreagă deşi proporţia e mult maĭ mică decît în centrele marĭ totuşĭ, naşterile nelegitime cresc într-un chip îngrijitor. Aşa bună-oară sînt aniĭ 1883 (7112) şi 1884 (10873), ele aŭ crescut 40% (Belcic h. 203-204). Este evident ceva îngrijitor pentru starea morală şi decĭ şi acea socială a poporuluĭ nostru şi un asemenea fapt trebue să ne îngrijască.

Două scrierĭ să ocupă în timpurile din urmă cu această chestiune capitală din viaţa noastră, care lucru cu-

rios lasă indiferent parlamentul nostru, precum îl lasă indiferent celelalte marĭ chestiunĭ de la a căror rezolvire atîrnă chiar existenţa noastră, chestiunea israelită, acea a scădereĭ poporaţieĭ romîneştĭ, în oraşe, aceia a alcoolizmuluĭ. S-ar părea că dacă închidem noĭ ochiĭ asupra lor, ele nu ne văd pe noĭ; nu numaĭ că nu văd, dar ne şi mînîncă.

Ambele scrierĭ ce le analizăm să rîdică cu putere contra principiuluĭ crud, neuman şi imoral admis de traducătoriĭ coduluĭ Napoleon din 1865, care principiŭ opreşte căutarea paternităţiĭ. Acelaş lucru a fost susţinut cu înalta-ĭ autoritate de autorul *dreptuluĭ civil romîn* d-l Dimitrie Alexandrescu. Dar pe cînd în alte ţărĭ şi chiar în Franţa patria primitivă a acestuĭ principiŭ, să depun proiecte de lege care tind a-l înlătura, la noĭ nicĭ o mişcare nu să vede în această privire, şi noĭ urmăm maĭ departe a tolera cu cea maĭ infamă nelegiuire şi tronează în legea noastră civilă.

Nu numaĭ că aşa numiţiĭ noştri legiuitorĭ din 1865 aŭ admis fără nicĭ un rost principiul coduluĭ Napoleon, dar încă l-aŭ agravat şi l-aŭ ascuţit prin maĭ multe omisiunĭ tot atît de înţălept, tot atît de adînc cugetate ca şi admiterea principiuluĭ însuşĭ. Aşa s-a suprimat art. 334 francez care promite recunoaşterea copiluluĭ natural din partea tatăluĭ printr-un act autentic; apoĭ s-a suprimat art. 756 şi urm. d'n acelaş cod care acoardă copiluluĭ natural recunoscut oarecare drepturĭ în succesiunea tatăluĭ săŭ. Să vede că aicĭ a fost legiuitoriĭ noştri consecuenţĭ; deoarece a suprimat moştenirea copiluluĭ natural necunoscut, odată cu suprimarea recunoaştereĭ insăşĭ, daŕ cum să calificăm oare contrazicerea în care cad autoriĭ coduluĭ din 1865 cînd cu toate că prin art. 307 admit cercetarea paternităţiĭ în caz de răpire a femeeĭ, eĭ nu prevăd prin nicĭ un

articol vr-un drept de succesiune a copilului rîpitorului în averea acestuia? Vra să zică cînd a fost vorba de a prigoni pe copilul natural, legiuitorii noștri a fost consecuenți, cînd a fost vorba însă de folosul lui, i-a uitat! Iată dreptatea ce inspira pe legiuitorii noștrii!

Dar să venim la principiul însăși al opinii cercetărei paternității. El nu a existat nici în codul francez înainte de codul Napoleon și inițiatorul acestei reforme a fost însuși Napoleon care în discursul său prin care a cerut această noire spunea întru altele „que la société n'a pas interes a ce que le batard soiet reconnus". Reproducem critica făcută de ambii autori ai scrierilor pe care le analizăm, critic, eșite din adîncul convingerii lor, tot atît de temeinică pe cît de elocventă.

C. Rășcanu zice, comentînd fraza lui Napoleon:

„Frază atît de crudă pentru nevinovatele ființe; frază rostită fără cugetare; frază lipsită de înțelepciune, de adevăr. Căci e posibil, oare, ca societatea să nu aibă nici un interes? E cu putință ca o societate să nu să intereseze de indivizii ce o compun? E just, oare, e moral, e înțelept, ca o societate să calce, cu totul, în picioare unu din cele mai sfinte, din cele mai absolute drepturi ale unui copil? E drept că, în o societate, drepturile indivizilor ce o compun sînt mărginite, sînt limitate in folosul dreptului comun, în folosul societății, dar e injust ca societatea să le distrugă cu totul, e inuman ca ia să le rîpească în intregime.

„Societatea, dar, are tot interesul de a ajuta pe copiii naturali să-și constate filiațiunea; e drept, e logic, e moral ca ia să-i ajute să le dea mijloace să-și caute părinții, să-și găsească o familie.

„Dar de unde și pînă unde,—exclamă cu multă dreptate d-l D. Alexandrescu,—interesul statului este mai presus decît dreptul copilului? Dacă este ceva care trebue să să aibă în vedere în asemenea materie, este tocmai dreptul copilului, dreptul de a fi crescut, dreptul de a fi hrănit, dreptul de a avea un nume

şi o familie, dreptul de a nu fi prada mizerieĭ şi a prostituţiuneĭ, dreptul, in fine, de a fi un om iar nu un paria în societate.

Să vedem acum pe ce argumente s-aŭ bazat legiuitoriĭ Coduluĭ Napoleon; să vedem de ce temerĭ eraŭ eĭ cuprinşĭ de-vreme-ce aŭ respins frumosul principiŭ al libereĭ căutărĭ.

Treĭ sînt motivele ce scuză art. 340 din Codul Napoleon; treĭ aŭ fost şi atuncĭ, treĭ sînt şi azĭ. Susţinătoriĭ principiuluĭ interziC̦ereĭ n-aŭ maĭ găsit un altul. Aşa că vom examina în scurt —foarte pe scurt,—acele treĭ motive ce-aŭ silit pe legiuitoriĭ modernĭ să respingă principiul libereĭ căutărĭ.

I. Interesul îmbunătăţireĭ moravurilor. — E cunoscută de toţĭ decăderea în care ajunseseră moravurile în Franţa, prin viacul XVIII. Alcătuitoriĭ Coduluĭ Civil aŭ crezut că una din cauzele eĭ e libera căutare a paternităţeĭ, aşa că iute s-aŭ grăbit s-o elimineze din opera lor. E ştiut că „les bonnes lois amenent les bonnes moeurs"; deci, cînd vedem moravurile sînt rele, e un semn că legile sînt de nimic. Noi, însă, observăm contrarul: de la 1804 decăderea moravurilor e şi maĭ mare, nivelul lor e şi mai jos decît înainte, atît în Franţa cît şi în celelalte state ce au admis principiul interziC̦ereĭ.

Şi acest lucru ni-l probează *statistica* care ne dovedeşte cu cifre *înmulţirea copiilor naturalĭ*, *morti-natalitatea* lor şi *criminalitatea* lor.

Naşterile ilegitime.—Statistica ne arată că, în *Franţa* la 1000 de naşterĭ, numărul acelor ilegitime era în 1870, de 74.6; în 1883, de 76.2 şi în 1890 de 84.8. In *Belgia*, de asemenea, în anul 1883, numărul naşterelor ilegitime era de 80.1; în *Italia* de 77.5.

In *Romînia*, la 100 de naşterĭ, în 1862, cele ilegitime eraŭ de 1.85; în 1872, de 3.35; în 1882, de 4.93 şi în 1889 de 5.77. Cu tot sistemul interziC̦ereĭ, repedea creştere a naşterilor ilegitime e vădită.

Din contra în statele în care căutarea e permisă, vedem că naşterele ilegitime sînt maĭ puţine. Aşa în *Elveţia*, în 1883, la 1000 naşterĭ, avem 48.5; în *Spania*, 59.2; în *Serbia*, 9.6; în *Anglia*, 48.5.

Morti-natalitatea copiilor naturalĭ.—In *Franţa*, la 1000 copiĭ născuţĭ morţĭ, 189 sînt naturalĭ; în *Belgia* 135; în *Italia* 133

în *Olanda* 163. La noĭ, de asemenea, pe cînd în 1872, proporţia e de 4.68 la 100. în 1889 e de 16.08 la 100. Creştere de spăriet. Doctorul Bertillon spune că principalul factor al acesteĭ mortalităţĭ e *mizeria mameĭ*. Şi acea mizerie a fetelor-mame nu e alta decît acel articol din Cod ce dă voe barbaţilor a seduce pe acele nenorocite, a le face mame şi a le lăsa în prada mizerieĭ, fără frică de pedeapsă.

Criminalitatea copiilor naturalĭ.—Statistica nu să prea ocupă de acest lucru, totuşĭ, în *Franţa*, s-a constatat că numărul copiilor naturalĭ ce comit crime merg crescînd. Aşa pe cînd în 1826, la 1000 acuzaţĭ eraŭ 21 naturalĭ; în 1860 eraŭ 27 şi în 1869, 33 la 1000.

Din aceste cifre date de statistică, vedem că numărul copiilor naturalĭ merge crescînd şi că mizeria fetelor-mame e foarte mare şi produce consecvenţe nefaste.

Cauza ce produce atîtea consecvenţe nu poate fi alta decît principiul interzicereĭ, decît principiul prin care tatăl nu poate fi căutat. Barbatul, cînd ştie că legea nu dă voie nimănui să-l urmărească, va întrebuinţa toate mijloacele posibile spre a amăgi pe tînăra copilă; o va seduce, o va face mamă şi să va depărta, fără frică de a fi căutat, lăsînd în mizerie două fiinţe inferate pe vecie cu pata ruşineĭ pe frunte. „Le jour où une liaison de passage pourra entrainer pour le séducteur la reconnaissance forcée de l'enfant qui en sera né, ce jour-là il n'y aura plus de liaisons illégitimes. Les fautes côuteront trop cher".

II. Frica de scandal.—Un al doilea motiv pe care să bazează legiuitoriĭ din 1804, e frica de scandal. Eĭ zic că aŭ introdus principiul interzicereĭ spre a să evita scandalurile la care ar da naştere căutarea tatăluĭ.—Acest argument nu e aşa solid; căcĭ, maĭ întăĭ, orĭ s-ar căuta tatăl, orĭ nu, scandalul tot va fi; de-oare-ce copila sedusă n-are decît să intenteze o acţiune in daune- interse. Ba încă, cu sistemul de azĭ, barbatul nu va putea nici-o-dată proba nevinovăţia sa. Chiar de-ar fi el nevinovat tot va plana pe de-a supra luĭ o bănuială. Legea nu apasă pe nevinovat ci numaĭ pe culpabil, pe care-l asamănă cu nevinovatul.

Apoĭ, de frica scandaluluĭ, atunci nu s-ar maĭ pedepsi nicĭ paricidul, nicĭ avortul, nicĭ infanticidul. Aşa că, cu multă dreptate zice d-l Alard: „Ainsi peut-on dire que la crainte de trou-

ver trop de coupables a été le vrai motif du vote de l'art. 340 beauccoup plus que celle de laisser poursuivre des innocents ; seulement elle'etait difficile à avouer",

III. Greutatea probeĭ.—Ultimul motiv e că e foarte greŭ a să proba paternitatea. Napoleon a zis chiar: „cette preuve est impossible".—E drept că e greŭ de probat, dar, atuncĭ, cum să probează paternitatea legitimă? Adecă, e maĭ uşor de probat tatăl legitim de cît cellalt? In căutarea paternităţeĭ sînt două chestiunĭ: relaţiunele barbatuluĭ cu femeia şi naşterea copiluluì din acele relaţiunĭ.

Relaţiunile să pot proba. Al doilea fapt, al naştereĭ copiluluĭ, nu e decît un fapt de fiziologie care nu se razămà decît pe o presumpţiune. In căsătorie, legiuitorul să bazează pe credinţa femeeĭ. De ce, însă, nu ar admite-o şi pe acea a concubineĭ, şi pe acea a feteĭ seduse? Cum, adecă dacă o femee nu a urmat formele căsătorieĭ, nu poate fi credincioasă? Probabilitatea credinţeĭ femeeĭ măritate nu e decît legală ; nu e o probabilitate reală, socială, căcĭ „le coeur humain, les moeurs de tous les temps, de tous les lieux, attestent que la liberté est un lieu plus fort que la contrainte.

Deci nu e nici un motiv spre a nu să admite şi pentru concubinaj presumpţiunea *Pater is est quem nuptiae demonstrant.* Ceva maĭ mult. In cazurile cînd căsătoria e nulă, cînd e adulter, incest, presumpţiunea de maĭ sus e admisă. Aşa că, dacă ia să aplică în cazurile de maĭ sus, de ce nu s-ar aplica şi la concubinaj? E nedrept, dar, ca paternitatea să fie presumată, numaĭ în căsătorie, care nu stabileşte decît partea intăĭ a paternităţeĭ: relaţiunile între barbat şi femeie".

„Frază atît de crudă — între barbat şi femeie

D-l Belcik încheie astfeliŭ însămnatul săŭ studiŭ:

Ideia nefastă de a lăsa copilul natural numaĭ în sarcina mameĭ, pune femeia într-o condiţiune pe atît de umilitoare pe cît şi inică ; numaĭ pentru a protege bărbatul; care protecţiune nu merită în specie! Femeia tratată ca un *paria* sub închipuite raţiunĭ de ordine socială şi de moralitate, constitue o pată pentru legile societăţilor moderne ; în care legĭ ne grăbim a înscrie *falnicul şi măreţul principiŭ al egalităţeĭ înaintea legeĭ!*

Nedreptate şi dispreţ pentru femee, nedreptate şi dispreţ pentru copilul natural, numaĭ pentru a protege desfrînarea bărbatuluĭ imoral; este o măsură legislativă care a trăit prea mult, în dauna moralităţeĭ sociale! Atîtea fiinţe urgisite şi condamnate la mizerie, nu pot decît să facă un imens răŭ mareĭ familiĭ umane. Urgisiţiĭ şi desmoşteniţiĭ coduluĭ civil francez, aŭ început de mult cu protestările lor sălbatice în societatea franceză. Copiiĭ dezmoşteniţĭ de societatea franceză la începutul secoluluĭ nostru, aŭ început un proces sălbatec şi ucigaş contra mameĭ comune! Lupta infanticidă deschisă cu interzicerea cercetăreĭ paternităţeĭ, s-a transformat în luptă fioroasă paricidă' la finele secoluluĭ nostru. Este natural ca în sufletul dezmoşteniţilor, să nu găsim de cît *ură sălbatică* contra societăţeĭ care î-a dezmoştenit!

Romînia trebue dar să să grăbească a şterge din codul civil interzicerea cercetăreĭ paternităţeĭ; căcĭ statistica ne dovedeşte că zece miĭ de bastarzĭ rămîn aruncaţĭ în societatea noastră în fie-care an, fără familie şi fără drepturĭ. Mama care rădică o mînă criminală contra copiluluĭ, poate să cadă într-o zi sub loviturile aceluia, care a învăţat de la ia să dea lovitura mortală!!

Nu vom reuşi să moralizăm societatea romînească, aruncînd asupra femeeĭ toate urmările concubinatuluĭ; condamnînd la mizerie copilul natural şi apărînd de orĭ-ce răspundere numaĭ pe bărbat. Precipitînd în braţele desfrînăreĭ pe bărbatul incurajat de impunitate, aruncînd greutatea uneĭ greşale comune numaĭ asupra femeeĭ şi dezmoştenind pe copil, singura creatură căreia nu i să poate atribui nicĭ o culpă, din faptul concubinatuluĭ autorilor luĭ; societatea prin organul legislativeĭ face un întreit răŭ moralităţeĭ şi familieĭ.

Protecţiunea dar pentru copilul inocent, egală răspundere pentru ambiĭ concubinĭ; dacă soluţiunea echitabilă ce trebue să să dea urmărilor concubinatuluĭ.

Legiuitoriĭ care nu vor admite atare soluţiune, să fac protectoriĭ indirecţĭ aĭ uneĭ ideĭ condamnată de mult de oameniĭ de bine; patronînd imoralitatea sub falaciosul motiv de încurajarea căsătorieĭ. Legiuitoriĭ care nu aŭ încă hotărîrea virilă, de a rupe cu practica nenorocită a coduluĭ cîvil francez; riscă de a

fi considerațĭ ca patronĭ aĭ tuturor turpitudinelor avuților desfrînațĭ!

Din pur devotament pentru țară, am întreprins cu slabele mele mijloace această luptă hotărîtă, contra legeĭ care interzice cercetarea paternităței naturale; arătînd prin cifre nenorocitele rezultate la care am ajuns cu imitarea necugetată a legiuitoruluĭ francez.

A lupta din răsputerĭ pentru abolirea sistemuluĭ legislativ care dă o primă de încuragiare oamenilor imoralĭ; este o datorie de bun cetățean, pe care am căutat a mi-o împlini pe cît forțele mele mi-aŭ permis. Doresc ca slaba mea încercare să găsească un răsunet în țară, ca cu o zi maĭ curînd să înscriem în codul nostru civil, *libera cercetare a paternităței și a maternităței naturale.*

Cînd această zi de dreptate pentru copilul natural va apare, să va pune capăt pentru totd'anna și nenumeratelor mizeriĭ ale concubinatuluĭ, și pornirilor nedemne ale unor bărbațĭ *care fac, astăzĭ dezonoarea societăței moderne*

CXCVII. Nu voiŭ încheia astă concluziune maĭ înainte de a reaminti, ce nefastă influență a avut interzicerea cercetăreĭ paternităţeĭ asupra maseĭ țăranești; în care concubinatul tinde astăzĭ să submineze căsătoria! Dacă aș fi găsit prosperînd concubinatul, numaĭ între mult fericițiĭ scoborîtorĭ aĭ claseĭ avute; care s-aŭ pus la adăpost sub maxima luĭ Bonaparte, tradusă în principiŭ de drept scris în codul nostru; de sigur că n-aș fi încercat a da alarma. Moștenirile marĭ sînt predestinate orgiilor și nu eŭ aș încerca să salvez din ghiarele concubinatuluĭ, pe aceĭ carĭ nu ascultă de cît de pornirile lor.

Dar ceia ce este cu desăvîrșire îngrijitor, ceia ce tinde a lua proporțiunile unuĭ răŭ social în Romînia, este nenorocita și persistenta pornire a țăranuluĭ romîn către concubinat. Patriotul scrutator, sociologul care urmărește cu atențiune sporirea copiilor naturalĭ de o parte și scăderea căsătoriilor de altă parte, în lunga serie de anĭ între 1883 și 1890 [1]; vor admite alăturĭ cu mine fără multă discuțiune, că starea de destrăbălare ce să samnalează în țărănime, întrece în gravitate tot ce statistica

1). Vezĭ tabelul statistic și critica bazată pe el, în acest studiŭ No. 193 retro.

franceză a înregistrat pînă acum, ca urmărĭ nenorocite a proibițiuneĭ de a cerceta paternitatea.

In adevăr, în fața cifrelor neîndurate, nicĭ talentul oratoruluĭ, nicĭ fraza meșteșugită a scriitoruluĭ, nu maĭ aŭ de făcut alt ceva de cît să capituleze. Eĭ bine, cu cifre am putea calcula cu oare-care preciziune, în ce înterval de timp nu vom maĭ vedea căsătorie între țăraniĭ noștri. Dacă înainte de 1865 concubinatul în țărănime era un rar fenomen, iar concubiniĭ tratațĭ ca niște *paria*; este evident că în două deceniĭ (1870—1890), efectele concubinatuluĭ să resimțiră în mase maĭ cu furie decît a crescut în societatea franceză, între anul 1803 și acest ultim deceniŭ al seculuĭ.

Prin urmare, în maĭ puțin de un secol concubinatul va reuși probabil să submineze aproape deplin căsătoria în masa țărănimeĭ noastre; dacă condițiunile sociologice actuale vor maĭ persista.

Netăgăduit este, că certe condițiunĭ nenorocite în care să găsește țăranul romîn, contribuiră enorm ca concubinatul încurajat de codul nostru civil, să iea în așa scurt timp proporțiunile actuale.

Mă explic.

Două sînt acele nenorocite condițiunĭ, carĭ secundară propășirea calamitățeĭ sociale, în contra căreia mi-am propus a lupta cu modestele mele mijloace; anume: sărăcia de o parte și ignoranța de altă parte.

Lipsit în genere de mijloace, cum știm că este țăranul nostru, penru dînsul formalitățile căsătorieĭ îĭ impun condițiunĭ prea oneroase de spese și alergăturĭ, pe la autoritățile chemate a îndeplini toate formele necesare. Apoĭ maĭ știm că pînă la promulgarea legeĭ din 8 Martie 1875, mărturiile destinate să inlocuească actele de naștere, trebuiaŭ să fie autentificate de tribunalele de județ; unde să cerea să compare părțile și martoriĭ.

Maĭ adăogînd la aceste, formalitățile de îndeplinit la comunele respective, unde șicanele și abuzurile n-aŭ lipsit nicĭ o dată; am putea abea să ne facem o idee aproximativă, de tot ce îndură un biet sătean fără mijloace, care-șĭ propune a să căsători.

Formalitățile nu sînt de sigur unicile neplăcerĭ ale căsătorieĭ țăranuluĭ lipsit de mijloace. Pentru el greutățile căsnicieĭ

sînt maĭ numeroase şi maĭ grele, din cauză că el este condamnat a trăi în condiţiunĭ cu totul inferioare orăşanuluĭ. Lipsit de medic şi farmacie, boalele familieĭ luĭ sînt nouĭ calamităţĭ pentru el; maĭ cu seamă cînd soarta îl gratulează cu mulţĭ copiĭ. El maĭ e condamnat a-şĭ creşte copiiĭ în condiţiunĭ josnice de cultură, din cauza săracieĭ şi pentru că şcoala săteanuluĭ este inferioară şcoaleĭ din oraş.

Pus în faţa acestuĭ trist tabloŭ al vieţeĭ reale, ţăranul vede surizîndu-ĭ înainte posibilitatea de a trăi în concubinat, fără nicĭ o respundere pentru el; avînd toate bunurile căsătorieĭ, fără a avea şi datoriile soţuluĭ. Care ţăran ?... care gentilom cu mijloace restrînse, ar sta mult pe gîndurĭ pentru a să decide ? De sigur că şi unul şi altul vor evita căsătoria, cu sarcinile eĭ, şi vor recurge la concobinat; care pentru bărbat nu are nimic riscant, în condiţiunile in care-l pune codul nostru civil. Am atins în trăsăturĭ generale, tot răul ce derivă pentru căsătoria săteanuluĭ din condiţiunea luĭ de inferioritate economică. Importă să semnalez maĭ departe, întru cît contribue ignoranţa la propăşirea concubinatuluĭ în ţărănime.

CXCVIII. Cînd ţăranul sărac pune de o parte greutăţile căsătorieĭ, iar de altă parte înlesnirea de a trăi în concubinat, fără a îndeplini forme, fără a face sacrificiĭ pecuniare, fără a avea răspunderea capuluĭ de familie pentru femee şi copiĭ; de sigur că în judecata luĭ mărginită, perspectiva concubinatuluĭ e preferabilă. Numaĭ omuluĭ cult îĭ repugnă concubinatul cu toate urmările luĭ, şi cu toate aceste în multe cazurĭ, chiar acesta să pleacă înaintea unor împrejurărĭ şi trăeşte în concubinat, cu speranţa de a-şĭ legitima legămintele luĭ.

Pentru omul lipsit de facultate de discernămînt, nimic nu-repugnă în viaţa concubinatuluĭ; pentru că a distinge între moral şi imoral, este cam dificil pentru bietul om din popor abrutizat de mizeriile traiuluĭ. El ştie că de concubină să poate desface fără greutate şi povara familieĭ o poate înlătura orĭ cînd voeşte, lăsînd femeia şi copiiĭ în voia soarteĭ. Părăsind vatra unde viaţa bună nu i-a surîs, el să poate uşor decide să reîncea-

pă în altă parte o nouă viață; chiar cu riscul de a arunca pe drumurĭ nouĭ victime. La asemenea oamenĭ conștiința bineluĭ și răuluĭ, a moraluluĭ și imoraluluĭ, încă n-a apărut în forul lor intern. Totul la eĭ este sensualitate. Pentru viața fără greutate și fără rĕspundere, imensa majoritate a muritorilor din timpurile noastre, sacrifică fără strîngere de inimă și femee și copiĭ!

I. S. I.

DOCUMENTE.

Scrisorĭ a luĭ Noguès directorul de la Journal de Constantinopole cătră P. Mavrogheni

I

Mercredi dernier dans la soirée, la Porte a reçu par courrier extraordinaire la nouvelle du passage du Pruth par les Russes, et aussitôt le conseil des ministres s'est réuni chez le Grand vizir, pour délibérer sur ce qu'il y aurait à faire. Il y a dans le conseil deux partis : celui qui veut commencer immédiatement la guerre et celui qui ne veut la faire qu'après avoir épuisé tous les moyens diplomatiques indiqués par les représentants des puissances amies et alliées. A la tête de l'un se trouve Mehemet-Ali Pacha, ministre de la guerre ; à la tête de l'autre—Rechid Pacha. Ces deux partis ne s'entendirent donc pas dans la réunion dont je parle, et comme Mehemet-Ali Pacha est l'ennemi juré de Rechid Pacha, qui le lui rend bien, il agit sans retard auprès du Sultan et Vendredi dernier nous apprîmes que Mustafa Pacha, Grand vizir et partisan de la la temporisation était remplacé par Mehemed-Ruchdi Pacha, général en chef de la garde Impériale et ex-ministre de la guerre, et que Rechid pacha était remplacé par Aali-pacha, ce qui était une maladresse contre l'Autriche, à cause de l'affaire de Smyrne. Le lendemaiu, bien que ce fut le troisième jour dos fêtes du Baïram, la Porte fut ouverte et les troupes s'y rendirent

pour y recevoir les nouveaux promus : on devait y lire le hat impérial de nomination. Mais dans la matinée, Mr. Canning quî s'était concerté la veille avec Mr. de La Cour, était allé au Palais et ont une très longue audience du Sultan, qui eut à entendrĕ de sa part quelques vérités respectueuses mais énergiques, et le ministère fut remis sur pied tel qu'il était. Il cst de fait que de pareilles intrigues, au moment où les Russes violent le territoire ottoman, sont déplorables, et celles dont je parle ont fait un bien triste effet sur le corps diplomatique et sur le public, et on pense qu'elles seront jugées sévèrement en Europe, mais les Russes en riront.

Dimanche j'ai vu Rechid pacha et jc l'ai trouvé bien triste, bien dégoûté de tout cela. Il est incontestable que les troupes turques sont très impatientes; elles veulent se battre, mais en ceci il faut marcher d'accord avec les rĕprésentants des puissauccs; et d'ailleurs la Turquie ne sera bien prête que daus un mois. D'ici là, ou l'on se mettra d'accord avec la Russie, ou il faudra en appeler aux armes, et, dans ce dernier cas, la S. Porte pourra soutenir dignement la lutte. Omcr Pacha a écrit ces jours derniers de Choumla, qu'il ne pouvait plus contenir ses troupes, qui voulaient passer le Danube. Ce n'est pas une raison pour commencer les opérations prématurément, avant d'être bien en mesure de lutter.

Mercredi dernier j'ai vu Mr. Canning et Mr. dc La Cour et ils sont d'avis que l'entrée des Russes dans les Principantés a détruit l'acte de Balta-Liman et tous les traités de la Turquie avec la Russie et c'est justement, pour qu'il en fut ainsi, que la France et l'Angleterre n'ont pas sérieusement tenté d'empêcher l'occupation. Il fallait ce fait de guerre pour aggraver les torts de la Russie et afin que l'on pût faire accepter l'idée d'un congrès euro-

péen, qui est devenue l'idée fixe de Lonis-Napoléon; c'est Mr. de La Cour qui me l'a dit et qui fait tout ce qu'il peut pour en faire la demande par la Porte. Sur ce point encore il y a division dans le conseil des ministres ottomans. Mehemet Ali Pacha craint le congrès, Rechid Pacha le désire et c'est aussi sur cette division que la dernière intrigue s'était appuyée pour battre en brêche Rechid-Pacha. On avait effrayé le Sultan par cette idée de congrès. Il est cependant bien certain qu'on ne peut modifier les traités de la Russie avec la S. Porte qu'au moyen d'un congrès et que sans congrès le sort de la Turquie continuera à être incertain et précaire. On s'occupera également dans ce congrès de la situation des Principautés, qu'on peut enlever au protectorat de la Russie pour les placer sous le protectorat des grandes puissances, tout en resserrant leur lien avec la Porte. C'est une idée bien arrêtée chez Mr. Canning et Mr. de La Cour. Ce dernier m'a dit quil pressait Rechid-Pacha de s'occuper de la révision, au point de vue libéral, des statuts organiques des principautés, afin que lorsque le moment sera venu, le Sultan seul les octroye à ces pays. *Ceci est très confidentiel* et, d'après ce que je viens de vous dire, il serait peut-être bon que le Prince Ghika me transmît sans retard ses observations sur les modifications à introduire dans ces statuts, afin que je puisse les appuyer ici. La Francc et l'Angleterre sont décidées à faire marcher rondement les choses et à faire du définitif. Mais---c'est encore Mr. de La Cour qui me l'a dit—il ne faut pas songer un seul instant ni à l'indépendance des Principantés, ni à une Royauté pour elles. Si cette idée était émise, elle serait combattue à outrance et feraient du tort à ceux qui l'émettraicnt. Il trouve même que les Princes ne peuvent et ne doivent être dévoués qu'à la S. Porte, et qu'en écrivant

à l'Autriche et à la Russie presque dans les mêmes termes que dans leurs prostetations de dévouement au divan impérial, ils courent risque de compromettre leurs interêts. *Ceci est encore très confidentiel.*

Il est évident que l'Europe est toute entière pour ces affaires en faveur de la Turquie et contre la Russie. Il ne faut donc rien dire, rien écrire, rien faire qui puisse donner à croire que l'on est dévoué à d'autres qu'à la Turquie. Ce point me paraît décisif dans ce moment. Les affaires de la Russie sont extrêmement mauvaises et il ne faut pas que l'on puisse croire qu'on s'y associe le moins du monde. Il est incontestable que les hospodars seront à vie, et en tenant compte des observations de Mr. de La Cour, les Princes actuels ont toutes les chances d'être continués à leur poste, lorsqu'on viendra à régler définitivement le sort des Principautés, ce qui ne saurait tarder. Les obsarvations de Mr. de La Cour s'appliquent-elles à l'un des princes ou à deux, y compris celui du service, (!) c'est ce que je n'ai pas pu savoir.

Mercredi dernier un bâtiment de guerre russe a été vu près d'un village turc, à 20 mille de l'emboûchure de la Mer Noire. En me donnant cette nouvelle Mr. Canning m'a dit : j'ai bien envie de faire venir notre escadre. Il n'en a rien fait encore, mais le „*Caradoc*" nous a amené cependant ces jours derniers une trentaine d'officiers de cette escadre. Il me disait aussi hier : vous, journaliste, et moi, diplomate, soyons modérés, mais ayons toujours un oeil sur la guerre ; je la déteste, mais il faut y arriver. C'est un miracle de Dieu que tout le monde soit contre la Russie, et ce miracle pourrait ne pas se reproduire. Il est positif que l'Autriche fait marcher des troupes du côté des Principantés. Cest une demonstration contre la Rusie.

La Porte a pris des pilotes pour la mer Noire. La protestation contre l'occupation va bientôt paraître.

L'affaire de Smyrne est terminée ; les détails en sont dans les nouvelles diverses du *Journal de C-ple.* L'Autriche a été humiliée par les Américains.

12 Juin 1853.

II.

Je n'ai rien reçu par le bateau à vapeur de Galatz, arrivé avant-hier, Dimanche. Ma lettre du 26 Juillet était très importante, elle avait trait notamment au rappel des Princes par la Porte ; et je reviens sur ce sujet pour vous renouveler ma conviction la plus intime ; s'ils obéissent, il est certain, quoiqu' il arrive, qu'ils seront continués à leur poste après l'applanissement de toutes ces affaires ; car la mesure de leur rappel à été prise d'acord avec les quatre représentants des grandes puissances, et ce qui le prouve en partie, c'est que les consuls de France et d'Angleterre sont également rappelés et si ceux d'Autriche et de Prusse ne l'ont peut-être pas été, c'est parce que la position de ces deux puissances avec la Russie est plus délicate. S'ils n'obéïssent pas, j'ai la certitude, par tout ce que j'ai apris, par ma lettre du 26 Juillet, qu'ils seront immédiatement destitués, *à moins qu'il ne soit bien établi que les Russes ne les ont forcément empêché d'obeïr* On n'admettra peut être pour excuse que le cas de force majeure bien constaté, et ils seront considérés alors comme prisonniers de guerre. Déjà les intrigues recommencent : les amis de Mr. Constantin Cantacuzène agissent contre le Prince Ştirbey et ceux de Mr. Lascar Cantacuzène contre le Prince Ghyka. L'obéïssance au rappel coupera court l'action de tous ces intrigants : c'est l'opinion des représentants des puissances qui s'emploieront alors effica-

cement au maintien des deux Princes. J'ai commencé ma campagne contre les intrigues et j'espère que nous l'emporterons, si les deux princes nous aident par leur conduite. Sinon, rien ne les sauvera, pas même l'appuri des Russes.

Les chefs des missions sont à peu près sûrs que les propositions de l'Angleterre et de la France, dont Lord Russel a parlé le 14 Juillet à la Chambre des communes, ont été rejetées par la Cour de St. Petersbourg, qui veut éviter tout arrangement assuré par l'intervention des puissances, pour n'avoir pas à compter plus tard avec elles, si un nouveau conflit s'élevait entre elle et la Porte, et quelques-uns d'entre eux sont d'avis que le dernier projet de la note de la Porte dont je vous ai parlé dans ma précédente lettre sera accepté par la Russie. Il est dit qu'en cas d'acceptation, les Principautés seront évacuées sans retard, et qu'un ambassadeur turc ira à Pétersbourg pour rendre ce projet définitif. Copie en a été donnée aux représentants des quatre puissances et elle était accompagnée d'une déclaration tres nette et même énergique annonçant que cette démarche était la dernière que la S. Porte pouvait faire. Il n'est pas un Turc qui ne trouve ce projet de note flasque et peu digne de la S. Porte, et comme c'est Rechid Pacha qui est l'auteur de ces pièces il perd tous les jours du terrain, bien qu'il semble passé du côté du parti de la guerre. C'est malheureux à dire, mais il est dans un isolement complet et je ne m'étonnerai pas qu'il quittât bientôt le pouvoir. Il est à peu près perdu, parce qu'il a trop négocié avec mollesse : depuis quelques temps tous veulent la guerre, même le très pacifique Ali Pacha, qui a de grandes chances de ressaisir un portefeuille.

Pour la Turquie les choses sont arrivées au point qu'il y a plus de danger à ne pas faire la guerre qu'à

la faire : aussi tous désirent que le projet de note soit rejeté par la Cour de St. Pétersbourg.

Grande nouvelle ! Samedi dernier trois courriers extraordinaires sont arrivés de Serbie, le premier au Capon-Kehaia de la Principauté, le second à Mr. Canning et le troisième à Mr. de Lacour : tous les trois porteurs de la même nouvelle qui est celle-ci. Le consul d'Autriche à Belgrade a demandé au Prince Alexandre que des troupes autrichiennes fussent autorisées à occuper la Principanté, se basant sur ce que la Moldo-Valachie était occupée par les Russes, et aussi sur la présence des escadres anglaise et française à Bézica, prêtes à franchir les Dardanelles ; mesure de nature à empêcher tout soulèvement, qui ne tarderait pas, s'il éclatait, à se propager sur le territoire Autrichien. Le Prince a refusé tout net, en disant qu'il se faisait fort de maintenir la tranquilité dans le pays. Le consul a répondu que, dans ce cas, le gouvernement autrichien se passerait de la permission du Prince qui aussitôt a pris les mesures nécssaires pour recevoir les Autrichiens à coups de canon, s'ils se présentent.

Cette nouvelle a produit ici la plus profonde sensation. Mr. Caning et Mr. Wildenbruck croient à une trahison de la part de l'Autriche. Mr. de Lacour trouve cela si fou, qu'il ne croit encore à rien, et la Porte qui a interpellé hier Mr. de Bruck n'est pas trop rassurée sur les intentions du cabinet de Vienne.

L'Internonce prétend timidement que cette mesure est dans l'inérét de la Porte qui n'en veut pas et Mr. de Wildenbruck a dit des choses fort dures à Mr. de Bruck. Que l'Autriche donne suite à ce projet, c'est la guerre générale, mais c'est aussi la fin de cette puissance. L'Angleterre, la France, la Prusse vont se ruer sur elle : c'est l'opinion de tous les chefs des missions ici.

La position de Mr. de Bruck qui la semaine dernière encore faisait parade des plus beaux sentiments pour la Turquie est devenue des plus difficiles et des plus fausses.

Le consul russe d'Andrinople a amené son pavillon, et je crois que les autres consuls russes de la Turquie vont en faire autant.

2 Août 1853.

NOTIȚĂ

D. de Giers consul împărăției Ruseștĭ din Iașĭ, care au bine-vroit a ne comunica textul original al celor două scrisorĭ de maĭ sus, întovărășește traducerea lor rusască din *Ruscaia Starina*, Petersburg, August 1896, vol. 27 pag. 313, 322 cu următoarele observațiuni:

„Cele doua scrisori ale lui Noguès redactor Jurnaluluĭ de Constantinople se rapoartă tocmaĭ la epoca tulburată a țerilor române care incepe cu ocupațiunea rusască în principate. Ele sînt adresate unuĭ om de incredere și neam a lui Gr. Ghika, logofătul Mavrogheni. Noguès era perfect informat de tot ce să petrecea pe malurile Bosforului și să bucura de o bună-vroință deosebită a trimișilor puterei apusene.

De și scrisorile sale către Mavrogheni după forma lor exterioară, aparțin categoreĭ corespondențiĭ private; totușĭ nu să poate a nu să observa că Noguès, scrise mult după arătările diplomaților streinĭ interesațĭ ca gospodariĭ să execute vroința Porțeĭ și să părăsască principatele și dacă Noguès era insărcinat a le da asemenea sfaturĭ, aceasta se făcea pentru că nu venea la îndămână a fi date pe cale oficială, de aceia scrisorile lui Noguès de și cu caracter privat, au fără indoială o valoare documentală"

NOTIŢĬ

Ortografia d-luĭ Tiktin

Intimpinare

In No. 7-8 al „Arhiveĭ“ a apărut o notiţă a d-luĭ Nicolae Apostol, prin care d-sa constată cu multă părere de rău, că d-l Tiktin ș-ar fi schimbat sistemul săŭ ortografic, bazîndu-să pe faptul că în noua ediţie a gramaticeĭ sale, d-l Tiktin a fost nevoit să-șĭ schimbe ortografia. După ce d-l Apostol amintește că a arătat superioritatea *primuluĭ* sistem ortografic—fonetic—al d-luĭ Tiktin; după ce constată că d-l Tiktin acuma și-a înaugurat un noŭ sistem ortografic—etimologic—cu desăvîrșire opus primuluĭ sistem, întocmaĭ ca un advocat care ar pleda cu aceiașĭ seninătate și pro și contra în o cauză oarecare: după ce relevează cîte-va, de sigur din multele încurcăturĭ, pe care d-l Tiktin le aduce scrieriĭ limbeĭ romîne, relevărĭ în care d-l Apostol arată maĭ mult pripeala d-sale întru a ceti și mistui discuţiile filologice: după ce maĭ trage și o raită prin cauzele care l-ar fi putut determina pe d-l Tiktin la această abjurare; după toate acestea, declară, că aceste silinţĭ ale d-luĭ Tiktin de a apăra etimologizmul, sînt și vor rămînea zadarnice, că numaĭ mediocrităţile și nulităţile să vor maĭ servi de acest sistem, și că foarte greșit a procedat dar d-l Tiktin cînd și-a schimbat sistemul or-

tografic, întocmaĭ după cum schimbĭ in politică partidele; iar la urma urmeĭ, d-l Apostol, cu inima sfîşieată de durere, varsă o lacrimă pe ruinele operilor d-luĭ Tiktin, fostul luptător de valoare al ortografieĭ fonetice, şi fostul urmaş demn al regretatuluĭ Lambrior.

Insă toate aceste constatărĭ, relevărĭ şi lacrimĭ eraŭ cu desăvîrşire zadarnice şi nedrepte, căcĭ, cum am spus, ele să bazază pe faptul că d-l Tiktin şi-a schimbat ortografia în noua ediţie a gramaticelor d-sale. Dar de la a-şĭ schimba ortografia într-o anumită operă, pînă la a-şi schimba convingerea e mult; şi d-l Tiktin are grija de a ne spune că nu şi-a schimbat convingerile: „In ediţia prezentă a trebuit să înlocuim ortografia fonetică prin acea a Academieĭ, aceasta fiind impusă in şcoală de către Minister. Ortografia însă sperăm că nu va constitui nici o piedică pentru aceĭ care scriŭ foneticeşte, etc. (pag. IV, Nota 4, Etimologia, ediţia II). Dacă d-l Apostol ar fi cetit această notă, probabil că nu ar fi maĭ scris articolul săŭ, afară doar de partea prin care relevează încurcăturile, pe care noul sistem al d-luĭ Tiktin l-ar aduce scrieriĭ limbeĭ romîne. Şi cît de scurt ar fi fost articolul d-luĭ Apostol atunci!

Că d-l Tiktin, în noua ediţie, a fost *nevoit* a-şĭ schimba ortografia, aceasta credem că nu i să poate imputa. Cînd scriĭ cărţĭ pentru scoală, gramaticĭ, aritmeticĭ etc., nu scriĭ, fireşte, nicĭ ca să rămîie în rafturile librăriilor nicĭ numaĭ pentru gloria de autor. Şi vinovat nu poate fi omul, care voieşte ca munca luĭ, de anĭ de zile poate, să rămîe nerăsplătită, ci vinovat e maĭ degrabă acel care, din cauza pripeĭ cu care citeşte şi mistue cărţile, acuză pe un altul că şi-a vîndut convingerile pe banĭ.

* * *

Trecem acum la ordinea de idei pentru a arata greşelele unor observaţiĭ ale d-luĭ Apostol.

Am văzut deja că, din notiţa pusă de d-l. Tiktin la pag. 4 a ediţiei a II-a a Etimologieĭ sale, rezultă că d-sa a primit, în această a II-a ediţie, regulele ortografieĭ Academice, silit fiind la aceasta de faptul că Ministeriul a impus această ortografie în şcoală. D-l Apostol deşi n-a cetit această notiţă, presupune cauza acestei modificări şi să întreabă: „dacă d-l Tiktin a fost *nevoit* să-şĭ schimbe ortografia fonetică, pentru ce n-a admis în totul regulele ortografieĭ Academice, aşa bune rele cum îs, pentru că aceasta e cel puţin ortografia, care să zice că să impune în şcoală?"

Răspunsul ni să pare destul de uşor şi numaĭ pripa d-luĭ Apostol e de vină că nu şi l-a dat singur. D-l Tiktin a admis în adevăr ortografia Academieĭ, dar această ortografie nu poate fi urmată în totul, maĭ întăĭ pentru că nu ne dă regule complecte şi precize pentru toate cazurile pe care le întîlnim, al doilea pentru că unele regule date să bat cap în cap cu regulele eĭ generale şi, în fine pentru că însu-şĭ Academia nu are o ortografie bine definită şi neşovăitoare. Aceste treĭ afirmaţiĭ să pot dovedi uşor: a) Că Academia nu ne dă regule complecte ne-o dovedeşte faptul că, în chestia scriereĭ luĭ *ă* şi *î*, ia n-a luat încă nici o deciziune, căcĭ articolul privitoriu la *ă* şi *î* „propriŭ Convorbirilor Literare n-a fost admis de Academie care n-a luat încă pînă azi vre-o hotărîre". (Philippide, Principiĭ, 167). Aceasta d-l Apostol n-o ştie şi vina e a d-sale. b) Că unele din regulele Academieĭ să bat cap în cap ne-o dovedeşte faptul că, deşi ia admite, în general, ca principiŭ ortografic, derivarea în marginile limbei romîne, totuşi, din cînd în cînd, să foloseşte şi de limba latină; de exemplu, cînd e vorba de scrierea sunetului Z în cuvinte

ca *rozǎ* zice sǎ sciem *rosǎ* (cu *s*=latin *rosa*) şi nu cu *Z* ca în *pazǎ*. c) Cǎ însǎ-şĭ Academia nu are o ortografie bine definitǎ ne-o dovedesc urmǎtoarele exemple scoase din chiar „Analele Academieĭ Romîne" seria II, Tom. XVII): gǎsim în aceiaşĭ paginǎ (8) cuvîntul *neam* alǎturea cu *némului*, apoĭ (pag. 2) *moldovén* şi (pag. 8) *european*; sunetul *ea* scris în patru feliurĭ în patru cuvinte diferite: *ea* (pronume, pag. 6), (*iea* verb, 6), *îndoialǎ* (pag. 5) şi *pétrǎ*, fǎrǎ ca Academia sǎ fi dat vre-o regulǎ în aceastǎ chestie. Voieşte d-l Apostol ca şi d-l Tiktin sǎ fi scris aşa ?. Astfeliŭ fiind lucrurile sǎ înţelege uşor cǎ corect a procedat d-l Tiktin, cînd a luat de la Academie ceia ce ie limpede, lǎmurit, rǎmînînd ca, acolo unde Academia nu-ĭ precizǎ orĭ nefixatǎ, orĭ acolo unde ia sǎ contrazice, sǎ-şĭ fǎureascǎ d-sa o normǎ proprie, regule precize, stabile, de care sǎ sǎ cǎlǎuzascǎ.

Sǎ vedem acuma dacǎ aceste regule ale d-luĭ Tiktin încurcǎ scrierea limbeĭ romîne, cum afirmǎ d-l Apostol, orĭ dacǎ, din potrivǎ, ele nu complecteazǎ regulele Academieĭ.

Vorbind de scrierea luĭ *ǎ* şi *î*—în privinţa cǎrora Academia nicĭ pînǎ azĭ nu a luat vre-o hotǎrîre, cu toate cǎ d-l Apostol îĭ atribuie una—d-l Apostol imputǎ d-luĭ Tiktin cǎ sǎ duce tocmaĭ la limba latinǎ. Academia neprecizînd lucrul, d-l Tiktin era liber s-o facǎ, şi aceasta cu atît maĭ mult cu cît însǎ-şĭ Academia o face, cînd îĭ vine la socotealǎ, dupǎ cum am vǎzut maĭ sus. D-l Apostol poate maĭ vrea un exemplu ? Iĭ vom da unul hotǎrîtor: „sunetele *ea* şi *oa* provenite dintr-un *e* şi *o* şi urmate" etc., sunǎ o regulǎ a Academieĭ. De unde „provenite" ? Nu din limba latinǎ ? De sigur cǎ da, şi atuncĭ împutarea d-luĭ Apostol, cǎ dl Tiktin ducîndu-sǎ la limba latinǎ ar calca

regulele Academieĭ, nu maĭ are nicĭ o noimă. Şi apoĭ A-cademia — nehotărîtă încă în chestia luĭ *ă* şi *î*, trăgînd, din cînd în cînd, cu ochiul şi la limba latină — nicĭ nu opreşte prin vre-o regulă preciză de a nu recurge la limba latină; şi întru cît Academia, prin principiul eĭ aşa de vag, cu-prins în raportul d-luĭ Maiorescu, că voeşte o „ortografie fonetică temperată prin necesităţĭ etimologice“ (Convorbirĭ Literare anul XIV.) pag. 65 şi prin lipsă de regule pre-cize, dă mînă liberă cercetătorilor să-şĭ făurească eĭ sin-gurĭ regule, credem că d-l Tiktin a complectat lacuna A-cademieĭ prin regulele sale, relative la *ă* şi *î*.

Maĭ departe.

D-l Apostol face o greşală neiertată cînd crede că, ţinîndu-ne de regulele Academieĭ, trebue să scriem: *trecĕ-toare*, *prefăcĕtorie*, *ţesĕtură*, adecă cu *ă* scris cu *ĕ*, fiind că găsim *a trece*, a *preface*, *a ţese*, şi iată de ce: sunetele unuĭ sufix flexionar nu pot servi ca bază pentru deriva-rea sunetelor din alt sufix flexionar;—*e* de la infinitiv nu poate servi ca bază pentru derivarea luĭ *ă* din *-ator* al adjectivuluĭ verbal, orĭ pentru *â* din *-ând* al gerundiuluĭ. De ar fi aşa, dl Apostol ar trebui să scrie pers. III a con-junctivuluĭ prezent: *să treacĕ* fiind că avem *a trece*, şi ar maĭ trebuĭ să spuie că bine a făcut Ciparin cînd a scris *trecŭnd* deoarece avem şi *trec-ut*. Ce să facem atuncĭ? va întreba d-l Apostol. Ce-a făcut şi d-l Tiktin: sufixele: *-ătorie, -ătoare*, *ătură*, citate de d-l Apostol, precum şi cele-lalte necitate, ca *-ătate*, *-ătos*, etc., le-a scris cu *ă*, iar ge-rundiele în *-ând* al conj. II şi III, le-a scris cu â, fiind că ducîndu-să la limba latină, a găsit şi pentru ă din sufixe, şi pentru â din gerundiu, ca origină, un *a* trecut prin a-nalogie de la conjug. I-a la a II-a şi a III-a (Tiktin: un fenomen morfologic, Conv. Lit., anul XIII).

Intru cît priveşte scrierea luĭ ea, îĭ amintim d-luĭ Apostol necomplecta ortografie şi necomplectele regule ale Academieĭ, şi îl trimetem la exemplele de maĭ sus, scoase din Analele Academieĭ, din care să vede că îl scrie în patru felurĭ şi fără nicĭ o regulă (*ea, iea, îndoială, pétră*). D-l Tiktin, luîndu-să după Academie, n-a putut găsi chipul de a scrie cuvinte ca deal, hrean etc... şi atuncĭ d-sa le-a scris hrén, dél cu é, şi prin aceasta, credem noĭ, a simplificat şi uniformizat ortografia luĭ *ea*, şi nicĭ de cum nu-a încurcat-o, cum crede d-l Apostol.

*
* *

Din toate acestea rezultă, pe de-o parte, că d-l Apostol poate continua fără grijă de a vedea în d-l Tiktin un campion tot aşa de convins al fonetizmuluĭ ; pe de alta, că d-l Apostol trebue să felicite pe d-l Tiktin, deoarece acesta, silit ca în ediţia a II-a a Gramaticeĭ d-sale să adopte regulele Academieĭ, a uşurat acesteia luarea unor hotărîrĭ în chestia luĭ *ă* şi *î*, şi a complectat în bine ortografia eĭ.

I. Vasiliu.

O scrisoare a d-luĭ **Dim. Theodoru** *din Paris către direcția Arhiveĭ.*

Iubite Domnule Xenopol,

Am isprăvit cu notițele despre Episcopul dac Nichita; îmĭ îndreptez cu totul informația ce v-am dat prea pripit în ultima mea jelanie: nu este Nichita despre care pomeniți d-voastră în Istorie și care a fost martirizat sub Atanaric; totuși, după toată probabilitatea a trăit, a propoveduit fără să aibă scaun episcopal, nu în Dacia Aureliană ci în Dacia Traiană, între 390 și 420. Ceea ce este maĭ însemnat sînt legăturile luĭ cu Roma; poate că activitatea luĭ însemnează întîiul pas al papilor spre cîștigarea orientuluĭ, pas care e oprit de creștinismul bulgăresc. Insemnătatea momentuluĭ este mult maĭ mare de cît cum mă așteptam: peste două treĭ zile vă voĭ da rezumatul argumentărilor și, dacă voiți, vă voiu trimete toate izvoarele pe cari le-am consultat; va rog să-mĭ scrieți dacă vă sunt necesare pentru un studiu ce plănuiți d-voastră saŭ dacă m-ațĭ însărcina pe mine cu asemenea lucrare. In tot cazul paternitatea vă aparține, și vă rog să credețĭ că mulțămirea mea n-ar fi maĭ mică atuncĭ cînd rolul meu ar fi de informator, de cît atuncĭ cînd așĭ ajunge un colaborator; ba poate că în cazul de pe urmă, așĭ lua o respundere prea mare a căreĭ grijă nu ar micșura mult mulțămirea sufletească.

Și fiind că vorbesc de această mulțămire, dați-mĭ voe să pomenesc de articolul d-luĭ Lucescu despre regretatul

profesor M. Buznea: a fost coleg cu tata în liceu, iar mie patru anĭ de zile mi-a fost dascal şi cum de pe atuncĭ aveam obiceiul de a-mĭ însemna nu numaĭ impresiile ci şi scenele la cari luam parte orĭ eram faţă, aveam şi am o sumă de amănunte cari, poate ar fi adăugit ceva la creionarea psiholofică pe care o face dl. Lucescu. Ce păcat că acesteĭ creionărĭ îĭ lipseşte tocmaĭ balsamul binefăcător şi dătător de viaţă al amintirilor copilărieĭ şi bănceĭ de scoală. Şi ce păcat că aceĭ cari aŭ dat d-luĭ Lucescu amănuntele, aŭ vorbit generalităţĭ cari aŭ frînt bucăţele viaţa şi sufletul luĭ „Domnu Buznea“ „Moşneaguluĭ“ pentru a o face să între în capitolele secĭ ale pedagogieĭ învăţate la universitate. N-aţĭ observat—adecă vă întreb retoriceşte, căcĭ de sigur că aţĭ observat—cum din această caracteristică lipseşte tocmaĭ ceea ce era specific carriereĭ şi omuluĭ: „Busnea ca profesor de istorie: Am încă la Ploeştĭ explicaţiile luĭ despre războaele religioase, descoperirea Americeĭ şi neatîrnarea Statelor unite, şi maĭ toată Istoria Romînilor; şi-îmĭ pare răŭ că nicĭ timpul nu-mĭ îngădue, nicĭ ocaziunea nu mă smomeşte pentru a arăta cum Moşneagul pe care nu l-am văzut rîzînd de cît de treĭ orĭ—dar rîzînd cu hohot—în patru anĭ de zile, cum zic Moşneagul înţelegea istoria, patriotismul şi adevărul: veţĭ fi cred de părere că nu e uşor a împăca pentru un popor mic şi încă înaintea unor elevĭ de cursul inferior, aceste două pornirĭ între cari să zbate mintea istoriculuĭ modern conştiincios şi conştient de misiunea sa de om al ştiinţeĭ şi de sarcina sa de formător al cetăţenilor viitorĭ. Şi numaĭ însemnătatea chestiuneĭ arată de cît folos ar fi fost pentru noĭ de a să şti ce răspuns practic a dat la această problemă capitală unul din profesoriĭ ceĭ maĭ cinstiţĭ, maĭ conştienţĭ, maĭ cu spirit istoric pe cari i-a avut şi cu siguranţă spun, pe cari-ĭ are învăţămîntul secundar. Nu m-a făcut nicĭ o dată să

plîng explicînd lecţia şi asemenea manifestaţiĭ lirice n-am văzut de cît în scrisorile unor elevĭ pe carĭ le-a utilizat d-l Lucescu, dar nu voiu putea uită nicĭ o dată emoţia — aşĭ zice înnalta emoţie artistică şi cu desăvîrşire superioară, dacă epitetele n-ar fi prea pretenţioase pentru vrîsta de 14-15 anĭ — pe care ne-a însuflat-o cînd, după douăsprezece lecţiĭ despre Ştefan cel Mare, a venit în a treisprezecea şi, rîdicîndu-să în picioare cu un aer profetic ne-a explicat caracterul politic şi însămnătarea luĭ Stefan cel Mare. Am pus pe caet titlu cu litere mari, am cercat să scriem şi pe caetul mieu şi azĭ e pagina goală şi al zecelea cuvînt nesfîrşit: am asistat la un imn şi, cînd după două vestirĭ ale luĭ Moş Culaĭ, „Moşneagul“ s-a hotărît să iasă din clas, el de sigur ajunsese în cancelarie şi noĭ încă nu îndrăzneam să ne sculăm din băncĭ.

Dar abia acuma bag de seamă că m-am apucat de o întreagŭ povestire care e cu atît maĭ de prisos cu cît vine maĭ tîrziu fără putere de a schimba cele făcute saŭ de a împlini cele săvîrşite. Cel puţin am mulţămirea că vi le-am scris d-voastră.

Domnişoara *Lucila Chiţu* din Craiova a publicat un studiŭ asupra literatureĭ romîne maĭ nouă, în limba franceză în le *Moniteur universel* din Paris în un şir de numere din April şi Maĭ anul curent, studiŭ reprodus in ediţie separată sub titlul *Le mouvement politique en Roumanie* Craiova, Samitca 1896. Scrisoarea d-sale să ocupă, cu drept cuvînt, *numaĭ* de cele cîteva stele maĭ marĭ ale literatureĭ noastre.

Domnul *Th. Avram Aguletti* profesor la liceul din Buzeŭ, a publicat un studiŭ asupra *Insămnătăţiĭ studiilor orientale cu privire specială la Romînĭ* Bucureşti, 1896, in care d-sa demonstră importanţa pentru poporul nostru şi răspîndirea cunoştinţeĭ limbelor orientale.

D-l Ioan Bohl, traducătorul coduluĭ comercial romîn, membru al academieĭ regale belgiane, a publicat de curînd un discurs rostit de d-sa în academia din Bruxela asupra regeluĭ nostru, sub titlul *Charles I de Roumanie fondateur royaume,* Paris 1896. Discursul a fost primit cu aplause entuziaste de către învechitul corp belgian. D-l Bohl a trimis un esemplar d-luĭ A. D. Xenopol însoţit cu o măgulitoare dedicaţie.

A apărut de sub tipar o interesantă lucrare a d-luĭ dr. Alexandru Gavrilescu, din Iaşĭ, intitulată „*Tratamentul Diabetuluĭ Zaharat*“ După cît vedem din conţinutul eĭ variat şi citaţele aduse după maĭ mulţĭ autorĭ, cartea d-luĭ dr. Gavrilescu are nevoe de o critică serioasă.

In un articol din *Annales de l'Ecole des sciences politiques* (No. 1 din 1896), asupra Camerilor de Comerciu, găsim şi indicaţiunĭ asupra acestor camere în România. Fireşte ele sunt incomplecte. Aşa în România nu ar exista de cît două Camere: la Focşanĭ şi Galaţĭ. De altfelautorul adauge că ştiinţele sale sunt luate din o revistă publicată de Camera de Comerciu din Londra. Tot din acel articol aflăm că Turcia are Camere de Comerciu la Giurgiu şi la Galaţĭ.

Din tot acest articol s-ar părea că cunoştinţele autoruluĭ săŭ despre starea din România sunt cam vagi şi ne-

sigure; cu toate aceste, pe cît ne amintim, textul legeĭ din 1886, asupra materieĭ a fost tradus în franțuzește, s'a publicat, ni să pare, în *Annuaire de Législation etrangere*.

In *Revue des Revues* din Paris, de la 1 Maĭ d-l Ionnescu-Gion publică o notiță asupra „*Preseĭ Romîne*“. Scrisă în chipul obicinuit al acestuĭ scriitor, această notiță este un șir de micĭ anecdote maĭ mult saŭ maĭ puțin inedite, și în genere de un interes foarte *relativ* pentru cititoriĭ neromînĭ a revisteĭ în care e publicată, și cari-ĭ aflu acum, că la noĭ, ca și aiurea lucru ne maĭ văzut de altfel, sara publicul cumpără ziare pentru a afla ce s-a maĭ întîmplat în cele 24 de ceasurĭ din urmă în „*Hilariopolis*“.

Concluzia autoruluĭ este că „presa, care fără îndoială a contribuit mult la regenerația viețeĭ sociale în Romînia are un frumos viitor“.

Se credem pe d-l Ionnesco pe cuvînt căcĭ d-luĭ care e jurnalist trebue să cunoască lucrurile.

La Revue politique et parlamentaire din 10 Aprilie are cîte-va pagine sub titlul *En Roumanie* a d-luĭ C. Guy. Această notiță destul de exactă și nepărtinitoare, să ocupă maĭ cu samă de situația partidelor politice la noĭ, arătînd deosebirile dintre ele, deosebirĭ pe care le calificà de puțin însemnate. Autorul arată în urmă care este poziția Romînieĭ în politica generală a Europeĭ, și de și francez, decĭ adorator acum al Rusieĭ, înțelege foarte bine că politica externă ce urmăm este singura care ne este de folos și singura pe care o putem urma.

In *Reforma Sociale* din Neapoli a avut în două numere de a rîndul articole asupra Romînieĭ din punctul de vedere industrial și agricol, de d-l V. Radu, profesorul din Iași. Vom face o dare de samă maĭ amănunțită asupra lor.

In curînd va apărea *Studiĭ asupra Romăniei Contemporane* de Ciceron Roman (Protopopescu) 1 volum în 18⁰. 300 paginĭ.

Tabla de materiĭ, Partea I-a :

I. Influenţa Occidentuluĭ după 1848.

II. Universitatea modernă.—Invăţămîntul social. (Introducţiune.—Spiritul de tradiţiune şi reformele. — Rolul social al tinerimeĭ universitare.—Invăţămîntul social în Romînia şi în Occident).

Partea II-a.

I. Rolul Statuluĭ modern. (Studiĭ de sociologie politică şi juridică).

II. Conservatoriĭ şi Democraţia.

III. Sufragiul universal.

Partea III-a.

I. Chestiunea Agrară. (Situaţiunea economică şi socială a ţăranuluĭ romîn).

II. Reforma impozitelor.

ERATĂ.

La pag. 651 titlu şi urm. a se ceti Gh. Ghibănescu.
„ „ 662 „ „ „ „ „ „ I. Boniface Hétrat
„ „ 665 „ „ „ „ „ „ St. O. Iosif.
„ „ 668 „ „ „ „ „ „ Gh. Murnu şi A. C. Cuza.

Numerile viitoare vor conținea:

A. D. Xenopol	Originea partidului liberal. Primul proect de constituție din Moldova de la 1822.
Idem	O suire pe Pilatus.
P. Munteanu	Mișcarea socială din veacul al XVIII-lea față de popor.
Gr. C. Buțureanu	Puterea de expanziune a Romînilor.
Th. Mîndru	Votul universal (după Simonin)
Dim. Teodor	Studiĭ asupra poeziilor luĭ Gh. Coșbuc.
Gh. Ghibănescu	Studiu asupra luĭ Vlad Țepeș.
Idem	Genialogia familieĭ Cîrjă.
I. Tanoviceanu	Articolul prepus femenin *eĭ.*
Ciceron Protopopescu	Sociologia și magistratura.
Septimiu Sever Secula	Romîniĭ în revoluțiunea lui Doja 1514.
B. Iorgulescu	Notiți biografice asupra poetului N. Neculianu).
Aguletti	Originea Hetcenilor.
Th. Stephanelli,	O carte veche: Alexandru Makidon, Constantin cel Mare și prințul Gr. Potemkin.
N. Vaschide	Un plagiat artistic (Bustul luĭ Radu Negru) cu două stampe.

D-na Ana Conta Chernbach, Cornelia Chernbach, Adela Xenopol, Boniface-Hétrat, Spiru V. Hasnaș, Gh. Murnu, S. Bodnărescu, I. Laur, A. C. Cuza, St. O. Iosif, V. Lateș (Poeziĭ).

Documente interesante precum: tariful vamal pe timpul luĭ Brancovanu; o scrisoare a unuĭ anonim către Mateiŭ Basarab din 1650; maĭ multe scrisorĭ private de pe timpul luĭ Brancovanu; extract din cronica saxonă a luĭ David Chytray.

Domniĭ abonațĭ sînt rugațĭ a achita abonamentul către D-l A. D. Xenopol, Iași.